

М.В. ЛИСЕНКО

Листи

Д. Кравченко

М. В. ЛИСЕНКО

Л И С Т И

Упорядкування,
примітки та коментарі
О. ЛИСЕНКА

Вступна стаття
М. РИЛЬСЬКОГО

Загальна редакція
Л. КАУФМАНА

«М И С Т Е Ц Т В О»

Київ · 1964

78С(С2)1
Л188

ВІД УПОРЯДНИКА

Микола Віталійович Лисенко протягом свого життя написав чимало листів. Людина товариська, щира і сердечна, він був тією інтимною силою, яка часто пов'язувала, об'єднувала людей замкненої вдачі, підтримувала тих, що знемагали в життєвій боротьбі.

Епістолярна спадщина Лисенка ще далеко не повністю зібрана, навіть тією мірою, якою це зараз можна б зробити. Частина листів просто загинула у його кореспондентів в силу різних причин. Частина пропала під час жандармських трусів, частину кореспонденти самі знищували, чекаючи обшуків. То, очевидно, були найцінніші листи з тих, що пропали, бо Микола Віталійович ніколи не боявся висловлювати те, що думав.

Нам пощастило здобути для даної збірки, крім листів М. В. Лисенка, що зберігаються у великих сховищах нашої країни, таких, як відділи рукописів Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР, Інституту літератури Академії наук УРСР, фонди Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР та ін., ще і листи з музеїв, архівів і небагатьох приватних збірок — загалом 350 листів.

Листи ці переважно торкаються громадських справ або мистецької роботи Миколи Лисенка.

Вперше виходять повністю у світ листи Лисенка з Лейпціга, де вчився композитор, до рідних, діячів науки, літератури і мистецтва, таких, як Г. Маркевич, Б. Познанський, Д. Еварницький, М. Комаров, Б. Грінченко, Л. Яновська, П. Стебницький, Ганна Барвінок (О. Куліш), М. Заньковецька та ін.

Деякі листи, такі, як, наприклад, до діячів літератури і мистецтва Західної України, частково передруковуються з різних літературних джерел, що являють собою бібліографічну рідкість.

Листи у збірці подаються за часом їх написання, тобто в хроно-

логічному порядку. Публікуються листи мовою оригіналу загалом з додержанням сучасного правопису.

В частині листів зустрічаються подвійні дати. Іноді спочатку йдуть дати старого стилю, а іноді — навпаки.

У квадратні дужки взято те, що здебільшого стосується розшифровки скорочень слів, імен, прізвищ, дат, а також — вказівки на нерозбірливість тексту.

Крапками позначені пропуски, зроблені з тієї або іншої причини.

Цифри біля слів і окремих речень означають посилання на відповідні пункти у примітках.

В кінці збірки листів М. В. Лисенка подаються примітки і покажчик імен.

В упорядкуванні даної збірки активну участь взяв музикознавець Л. С. Кауфман, який розшукав значну кількість листів, а також розшифрував ряд імен і фактів, згаданих у тексті.

Велику подяку складаю шановним академіку М. Т. Рильському за його цінні зауваження щодо упорядкування тексту листів, старшому науковому співробітнику Інституту мовознавства АН УРСР ім. О. О. Потебні П. Й. Горецькому за допомогу в з'ясуванні багатьох застарілих слів і колективу кафедри історії української музики Київської державної консерваторії за цінні поради щодо складання збірки.

Остап Лисенко.

ПРО ЛИСТИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Основоположник новочасної української музики Микола Віталійович Лисенко (1842—1912) належав до тих митців, творча діяльність яких не може бути відокремлена від їх громадської роботи. Саму творчість митці цього типу вважають слугуванням народові, високим і почесним обов'язком. Виконувати цей обов'язок в умовах класово несправедливого суспільства буває не раз дуже нелегко,— таке було й з Лисенком, як довідуємось ми про це з його біографії. Могутньої сили композитор, блискучий піаніст і хоровий диригент, Лисенко не шукав ніколи шумливої кар'єри, не вганяв за славою віртуоза, яку, розуміється, міг здобути, а тим паче — за сполученням із такою славою багатством. Після закінчення Лейпцігської консерваторії та перебування деякий час у Петербурзі, де вдосконалювався він в оркестровці під керівництвом славетного майстра цієї справи М. А. Римського-Корсакова, Микола Віталійович прожив своє життя в Києві як звичайний собі викладач музики. Тільки на схилі віку, 1904 року спромігся він заснувати власну свою музично-драматичну школу, яка відіграла виняткову роль в історії української культури. Кошти на побудову школи зібрано було, буквально копійками, серед передового тогочасного громадянства. Завантажений педагогічною працею, Лисенко міг віддавати своїй оригінальній творчій роботі, а також записуванню та гармонізації народних пісень — ділу, яке поставило його в перші ряди музичних фольклористів світу,— тільки години, так би мовити, украдені від щоденного виснажливого труда. Видання власних творів і фольклорних збірок завдавало йому більше клопоту, ніж приносило матеріальних прибутків. Славетні подорожі по Україні з хором, набраним здебільшого із студентства,— подорожі, під час яких не раз доводилося стикатися із тупим свавіллям різних поліцейстерів та справників,— так само аж ніяк не були «джерелом прибутку», навпаки — не раз призводили їх організатора до збитків та прикростей, хоча завсідги

супроводив ті подорожі великий моральний успіх серед прогресивної інтелігенції, серед народу...

Словом, назовні цей невтомний і прекрасний діяч культури був в очах обивателів тільки учителем музики та й годі. Але ми добре знаємо, що Лисенко стояв у центрі тогочасного культурно-громадського життя України, спілкувався з найвидатнішими діячами прогресивного і революційно-демократичного напрямку, був оточений шаною й славою по цей і по той бік Збруча — тодішнього кордону між Наддніпрянською Україною, що входила до складу царської Росії, і Україною Наддністрянською — частиною Австро-Угорщини... Належне віддавали благородному лицареві української пісні і представники передових кіл російського та інших народів царської Росії. Яскравим полум'ям засіяла слава Лисенка року 1903-го, коли українська громадськість урочисто відсвяткувала 35-річний ювілей його творчої діяльності, коли відбулася триумфальна поїздка композитора по Галичині, коли відзначення цієї дати в Києві та по інших містах України обернулося на справжнє всенародне свято. А незабаром, року 1904-го, великий ювілейний концерт відбувся у тодішній столиці Росії, Петербурзі, де славного музиканта по-братерськи вітали представники російської інтелігенції.

Якою шаною користувався Лисенко серед українського громадянства,— свідчить той факт, що коли 1908 року відкрився в Києві, з дозволу «властей предержавних», якого нелегко було добитись, український клуб, то на голову цього клубу одностайно обраний був Микола Віталійович...

Нема потреби доводити, що листування таких людей, як Лисенко, має велику історичну й громадську вагу. Ми загалом небагаті на меморіальну та епістолярну літературу. На це склалося багато різних причин. Не може бути сумніву, що публікація листів Лисенка,— тієї частини їх, яка збереглася і яка становить загальний інтерес,— буде з цікавістю прийнята радянськими читачами. Не одна сторінка минулого, що про нього багато з них мають лише загальне і не завжди ясне уявлення, розкриється в цій книзі, матеріал якої дбало зібрав син великого композитора Остап Миколайович Лисенко. Перед оком читачів, я певен, устане, як жива, постать дорогого всім нам Миколи Віталійовича, виникнуть картини минулого, яке треба знати кожному, хто бореться за майбутнє.

Микола Лисенко протягом свого віку листувався з багатьма видатними особами. Досить назвати Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Філарета Колессу, щоб побачити, з якими людьми ділявся Микола Віталійович своїми думками, своїми radoшами і своєю скорботою, з ким радився і міркував він про громадські та мистецькі

справи, кому звіряв своє чисте серце і невтомну думку. Однак і листи до менш відомих чи менш видатних осіб, і листування з батьками та родичами також дають дуже багато для пізнання особи композитора і для зрозуміння його часу.

Листування «київського вчителя музики» Лисенка з «чернігівським статистиком» Коцюбинським — великого українського композитора з великим українським письменником — свідчить про близькі, приятельські стосунки між ними. Значна частина цього листування (шкода, що й тут, і в інших випадках перед нами тільки листи від Лисенка і нема листів до нього!) має на перший погляд діловий, практичний характер: йдеться про влаштування концертів у Чернігові. Але ж ми знаємо, чим були для Лисенка концерти, зокрема, традиційні щорічні шевченківські вечори, які в Києві ніколи не обходились без керівної участі в них Миколи Віталійовича та й по інших містах відбувалися принаймні з його діяльною консультацією. Святкування пам'яті Шевченка Лисенко завжди розумів як могутній засіб піднесення громадської свідомості, і в цьому цілком згоден був із ним автор «Fata morgana» і «Тіней забутих предків»... Але ж навіть ті дрібниці побутового характеру, про які пише Лисенко в своїх листах до Коцюбинського, зокрема, щодо матеріального влаштування учасників концертів, дають нам дуже багато пізнавального матеріалу.

В листах до відомого бібліографа та лексикографа М. Ф. Комарова виступає одна тема, якій надавав Лисенко особливої ваги: спорудження та відкриття в Полтаві пам'ятника І. П. Котляревському та сполучені з цим громадські свята, збірник пам'яті Котляревського та інші заходи, пов'язані з іменем славного зачинателя нової української літератури. До участі в збірнику «На вічну пам'ять Котляревському» закликає він також різних осіб — Грінченка, Самійленка, Русова, Шрага... В листах до полтавського громадського діяча Г. І. Маркевича клопочеться він про те саме свято Котляревського — свято, якому, на думку композитора, треба надати не тільки всеукраїнського, але й всеросійського, бо навіть всеслов'янського характеру, свято, що має пролунати і на всю Європу... От як широко брав Лисенко справу, що, на думку деяких землячків, мала бути тільки вузькомісцевою, провінціальною, полтавською подією!..

Пише Лисенко до призабутої тепер талановитої письменниці Любові Яновської — і з-під пера його виливається така товариська порада, таке гаряче прохання: «Взагалі, шановна добродійко, не залишайте, бога ради, писати й писати і ще раз писати задля дитського читання, задля дитського театру, задля народного читання».

Лисенка цікавлять усі сторони культурно-громадського життя. Він широко тішиться з виходу популярних брошур М. Комарова «Про комах»

і Т. Рильського «Про херсонські заробітки», він близько до серця бере видання бібліографічних праць того ж Комарова, він живо заінтересований виходом Грінченкового «Словаря української мови», він гаряче дбає про влаштування на роботі відомого громадського діяча і письменника-демократа Бориса Познанського, він зворушено розповідає про похорон свого друга, етнографа і економіста Тадея Рильського, він жваво листується в громадських і літературних справах з П. Я. Стебницьким, зокрема, щодо цензурного дозволу на прилюдне виконання українських пісень і щодо «уставу» своєї музично-драматичної школи, він бере — на відстані — активну участь у житті західноукраїнських періодичних видань (пам'ятаймо, що такі видання в Росії були тоді під забороною!), закликаючи до цієї участі товаришів з Наддніпрянської України, він провадить невтомну боротьбу з царською цензурою, він підохочує Михайла Старицького в його роботі над перекладом сербських пісень і пильно стежить за оцінкою Шевченка у зарубіжних слов'ян... Самій-но справі видання Кулішевих перекладів Шекспіра присвячує композитор цілий ряд листів, зокрема, до редактора того видання Івана Франка... Отаке коло інтересів у цього «скромного вчителя музики»!

Ясна річ, що у листуванні з своїми безпосередніми товаришами — композиторами та музичними фольклористами — особливу увагу приділяє Лисенко питанням фаховим, хоч бере ці питання, знову-таки, головним чином з громадського боку. В цьому розумінні окремо варто спинитися на листах до Філарета Колесси — пізніше — видатного музикознавця і філолога, академіка АН УРСР (1871—1947). Листи до Колесси відносяться до кінця XIX ст., тобто до часу, коли Філарет Михайлович ще тільки починав свій шлях як композитор і фольклорист. Отже, з одного боку був старший товариш і вчитель, з другого — молодший товариш і учень. Про це не раз говорив сам Колесса, який до кінця віку зберіг шанобливе почуття до Миколи Віталійовича. Проте листи вчителя відзначаються лагідним і дружнім тоном. Характерне в них те, що, висловлюючись проти шаблонів «казенної австрійської школи», під впливом яких починали свою роботу і Колесса, і Нижанківський, і інші галицькі музиканти, даючи цінні поради щодо гармонізації народної пісні за законами самої цієї пісні, а не під страхом сухих шкільних приписів, правил і «заборон», — Лисенко водночас одверто говорить і про ті помилки, які він сам, на його гадку, робив замолоду на тому шляху.

Особливо цікавило Миколу Віталійовича, і він не раз про те запитував, — чи співає в Галичині народ хором і чи існує там багатоголосся. Про власні свої спостереження над гуртовим співом на Наддніпрянській Україні він писав: «Кращих контрапунктистів, як наш

люд співаючий, не вигадаете, і на диво усе це без консерваторій, без підручників гармонії велемудрих. Який то в ньому сидить запас музикального чуття, здібності, творчості!»

Гостро висловлюється Лисенко проти «німецьких» правил гармонізації з заборонами паралельних квінт і октав тощо. Він радить молодому своєму кореспондентові познайомитися з теоретичними працями Петра Сокальського, із збірником Мельгунова, з «розправою про народні пісні Лароша», з «славновісним твором знаменитого Вестфала про руську пісню», із збірниками Балакирева, Чайковського, Римського-Корсакова... Список дуже показовий!

Він гаряче закликає: «...Вчіться на сірій свитині, на грубій сорочці, на дьогтяних чоботях: там бо душа божа сидить!»

І в іншому місці: «Боже, боже, яка то велика потреба музикові (музикантові.— *М. Р.*) й разом народникові (тобто демократові.— *М. Р.*) повештатися поміж селянським людом, зазнати (спізнати.— *М. Р.*) його світогляд, записати його перекази, споминки, згадки, прислів'я, пісні й спів до їх (тобто мелодії.— *М. Р.*)!» І далі: «Фольклор— це саме життя!»

Ці висловлювання свідчать не тільки про широчінь духовного кругогляду Лисенка, але й про щирий його демократизм та глибoku людяність. А погляд на народну творчість, як першоджерело творчості професійної, нагадує нам не тільки відомі слова Глінки: «Музику творить народ, а ми, музиканти, тільки її аранжуємо»,— але й пізніші не раз проголошені гадки основоположника літератури соціалістичного реалізму, а разом з тим і основоположника радянської фольклористики — Максима Горького.

Про послідовність поглядів Лисенка на мистецтво, на музичну фольклористику свідчить і листування його з С. П. Дрімцовим (1907 р.). Варте уваги таке місце в одному з листів до цього молодого композитора та фольклориста: «...Українці і їх національна музика все ж є разом і європейська, правда, з одмінами, які покривляють її з людностями сходу, але близька по елементам і до румунів, і до сербів, і до угрів».

Палкий прихильник російської музики, зокрема, музики «могучої кучки», пристрасний український патріот, Лисенко дуже високо цінував західноєвропейських класичних композиторів, західноєвропейську музикальну культуру. Про це свідчить багато сторінок у листах його із Лейпцига до рідних, свідчать і поради Дрімцову пильно простудіювати творчість Гріга, Шумана, Баха, Гайдна, Моцарта, Шуберта (якого зве: «теж народник* в піснях»), Шопена («народник-поляк»).

* Під словом «народник» у застосуванні до композиторів розумів Лисенко творців демократичного і національного напрямку.— *М. Р.*

Загалом кажучи, до Миколи Лисенка якнайменше підходять поняття національної обмеженості, національної виключності. Ми знаємо про те, як улаштував він у Києві концерти, присвячені творчості Глінки та інших російських композиторів, знаємо, що в програми лисенківського хору входили поряд із українськими піснями і пісні російські та інших слов'янських народів, знаємо про влаштування Лисенком та його другом і побратимом Михайлом Старицьким вечора пам'яті Міцкевича, який вилився у зворушливу демонстрацію дружби й братерства народів...

Автор цих рядків пам'ятає вечори камерної музики в українському клубі, де головував Лисенко. На цих вечорах Микола Віталійович виступав і як соліст, і як учасник ансамблів, і мали вони, ці вечори, характер систематичної пропаганди класичної європейської музики.

У світлі всього сказаного хочеться навести одне місце із листа Лисенка до Івана Франка, з яким він широко приятелював і на слова якого склав чимало романсів та пісень, зокрема, знаменитий гімн «Вічний революціонер». Микола Віталійович писав до автора «Мойсея»: «Знаєте, от який я запеклий, фанатичний, можу сказати, народовець*, а учитись музиці на великих зразках російської штуки (мистецтва.— М. Р.) ніколи не відмовлюсь; тільки я придивлюся, полюбую, в залася владу од сполуки чудової форми з чисто народними елементами у Глінки, Даргомижського, Римського-Корсакова, Мусоргського, а до свого повернуся, щоб творити по тих напрямках».

Думки Лисенка про велич російської музики цілковито, як ми бачимо, збігаються з славнозвісним, раз у раз цитованим висловлюванням Франка про велич російської літератури.

Прекрасно характеризує великого нашого композитора і громадянина, як послідовного демократа, таке місце з листа його до Г. Маркевича з приводу свята Котляревського в Полтаві:

«Да, а народ буде закликаний на свято? Хоч по 1—2 з волості, і для його виставу треба. Це ж важніше, ніж для інтелігенції» (підкреслення моє.— М. Р.).

А в одному з наступних листів — така чудесна деталь: «Чи роздаватимуться твори й життепис Котляревського учням?»

Величезна цінність Лисенкових листів не підлягає сумніву. Деякі теоретичні його міркування, зокрема, щодо музики, потребують тепер, можливо, певних застережень і уточнень. Лисенківські оцінки окремих постатей, наприклад, Мартина Пушкаря, Пантелеймона Куліша, так само не можуть бути прийняті нині беззастережно. Треба, одначе, звер-

---

* Слово «народовець» в устах Лисенка не мало нічого спільного з назвою політичної партії в Галичині.— М. Р.

нути увагу й на те, що особливого значення надавав Лисенко діяльності Куліша як перекладача і як фольклориста, а заслуг Кулішевих у цих галузях культури не можна, мені здається, заперчувати.

Трапляються в епістолярній спадщині автора «Тараса Бульби» і деякі міркування та гадки з приводу тогочасних подій, які не зовсім зрозумілі будуть без коментарів. Але все це ніяк не знижує величезної історичної та громадської цінності людських документів, які подані в цій книзі.

Дуже мені шкода, що не зберігся єдиний лист геніального творця «Музики до «Кобзаря», адресований мені. Я був тоді гімназистом-підлітком і виявляв потяг до музики, якому так і не судилося розгорнутись. Старші брати мої намислили купити мені піаніно і звернулися по пораду щодо вибору інструмента до друга нашого батька, щирого приятеля нашої родини Миколи Віталійовича. Микола Віталійович не тільки вибрав для мене піаніно, але й написав мені — хлопчикові — листа, в якому звертався до мене як до дорослого, описуючи властивості того інструмента, звучання його в різних регістрах і т. ін. Дуже це характеристична риса для любого, незабутнього Миколи Віталійовича!

Пам'ять про той лист я навіки зберіг у вдячному серці.

Максим Рильський.

22 серпня 1962 р.

Л И С Т И

1867

1. ДО РІДНИХ

9 сентября 1867 г. 12 1/2 ч. дня.
Житомир.

Дорогие голубчики, бесценные мамочка, папочка, Сонечка и Михайло!

Вот вчера я вам писал из Киева, а сегодня пишу уже за 128 верст от Киева¹. Меня многие провожали в контору дилижансов: Андруша, все семейство Критских, Стаховский, Богдановы, Борщев, Долженко, Янкулис и др. Все это собралось провожать меня: по расписанию мы должны были выехать в 7 ч., а тронулись только в 9-м. Крепко мне взгрустнулось, когда труба кондуктора протрубила отъезд, но я оправился, обдумался, сообразил, что я же не по неволе еду, а по своему собственному да еще и заветному желанию. Я взял наружное место до Ровно, заплатил 10 р. и за багаж за 2 п. 16 ф.— 3 р. ср.

Целую дорогу спал со скуки; сначала меня занимала эта колымага громадная, дилижанс, сидишь себе высоко-высоко; но помещение довольно приличное, имеет вид небольшого фазтончика с кузовом, фартухом до половины и фартухом для лица и груди, так что можно от ветра или непогоды совершенно затушкуватись. Первые две станции я проехал сам и занимал 2 места, а в 3-м сидел кто-то за перегородкой; с ним я познакомился уже недалеко от Житомира утром, за чаем, он оказался Бугаевским, мир[овым] постр[едником]² в Волин[ской] губ[ернии], урожен[цем]

Пол[тавской] губ[ернии], между Опошнею и Диканькою. По-видимому большой bon vivant* и шелопай, бывший ученик Пол[тавской] гимназии, знает Драгоманова и проч[их], едет в Варшаву. И так я две станции проспал, на третьей меня разбудил новый мой товарищ, тихий собі, не первой молодости человек и ездивший в Крым и Екате[ринославскую] губ[ернию] по делам, видно, коммерсант какой-нибудь. Что же касается до внутренних мест, то там сидела одна молодая пара и старая пара; до них нам нет дела. Вот это мы в Житомире только что пообедали en trois в Hôtel'e Minell'я**, то есть завтракали, бо пришли туда в начале 12 часа, и обед не был готов... Выезжаем через час разве, будем пить чай вечером в Новоград-Волынке; Косача, верно, не удастся видеть. В Ровно мы должны быть завтра, т. е. в воскресенье в 12 часов дня, бо припізнилися на станціях, везуть препогано, коні сліпі, хромі.

Как бы мне хотелось теперь вас всех повидать. Сегодня отсюда к вам в Сквиру почта идет. Город Житомир что-то странное для меня представляет. Есть огромные дома и рядом небольшие мазанки часто деревенского характера. Тротуары выстланы неровными плитами гранита, так что ходить по ним хуже, чем по мостовой... Ночью я надел сверх рудого еще и зимнее пальто, и как раз было впору, бо ночи сильно холодные, а утром так был порядочный мороз. Мне было тепло, только ноги немножко мерзли, так что я на станции вставал и прохаживался по комнатам, пока перепрягали. Станции великолепны по обстановке. В Ровно думаю заехать к Алеше Петрову, пока возьму подорожную.

Как то господь вас милует? Чи здоровы вы все? Машу крепко-крепко целую... Целую ваши ручки бессчетно раз и Соню и Мишу целую. Вас по гроб любящий сын и брат

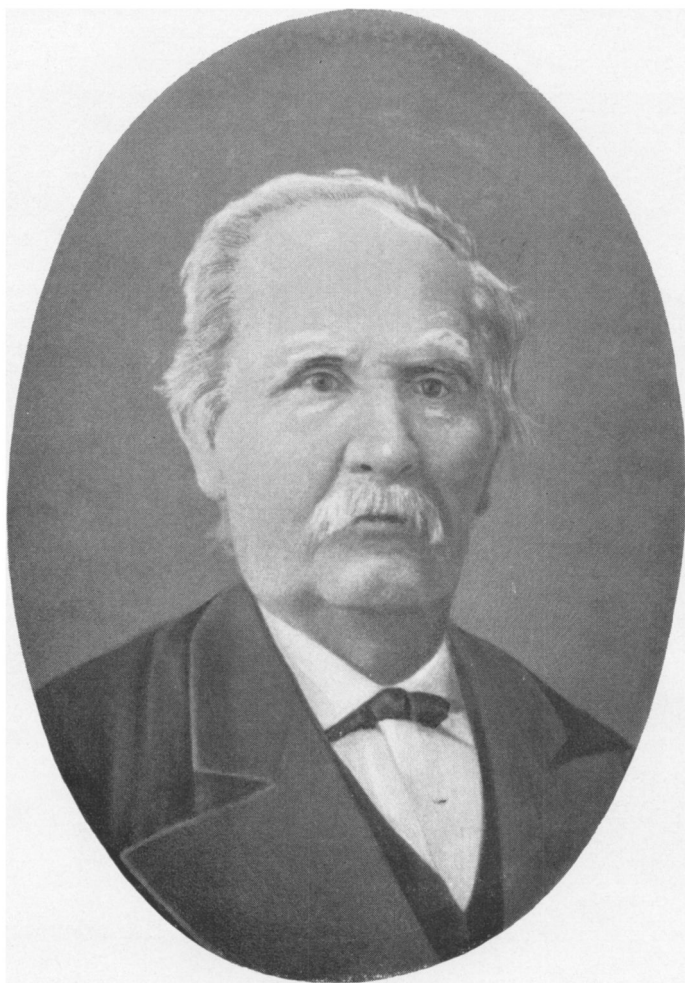
М. Лысенко.

(Деньги же 1000 р. запасных я отдал Стаховскому; на них он должен купить билеты и отдать на сохранение. Я это пишу, чтобы вы знали).

---

* Легковажний (фр.).

** Втрѣох в готелі Мінелля (фр.).

В. Р. Лисенко — батько композитора.

О. Е. Лисенко — матери композитора.

2. ДО РІДНИХ

11 сентября 1867 г. 10 ч. утра.
Ровно.

Дорогие, бесценные голубчики, родные мамочка, папочка, Сохвійко й Михайло!

Вчера еще часов в 11 утра я прибыл в Ровно, взял все свои вещи из дилижанса и обратный ящик взялся меня довести до Олексы Петрова. Не довго ми його й шукали, бо живе він коло самої гімназії, в одном дворе с учителем Цыссом, полтавцем тоже, родным братом того знаменитого Цысса, що поналисував півроку тому такі незнамениті драми. Не застав я нікого з їх дома, бо були у церкві, но женщина, служащая у Цысса, одчинила мені Олексину хату. Не довго я Петрова й ждав; незабаром він прийшов, спершу й не пізнав був, а як пізнав, то так зрадів, що довго цілувавсь і почав мене угощать закусками, вином, яблуками, словом сказать,— не знав, куди мене й посадить. Зараз і Цисс прийшов, теж дуже добрий чоловік; побалакали по душі, поки закушували, а потім повели мене оглядать стародавнії руїни замка кн. Любомирського, що стоїть тут же близенько, на острові, до которого ми й дійшли по кладках. Громадное это здание, видно, великолепно когда-то устроенное, судя по фрескам и богатой уже наполовину облупившейся истертой живописи, одиноко стоит себе, как свидетель давней панской славы и сваволи. Множество лестниц, крутых, извитых, местами целых, местами почти разрушенных, ведут по громадным, почернелым от времени комнатам, где шаги наши как-то сумно и звонко раздавались. Более всего поразительна зала, страшно высокая, в два света, и нижние окна в ней сделаны в виде дверей, потолок весь раскрашен и в центре его изображены бог-отец, сын и св. дух с трубящими по сторонам ангелами; множество нишей, альковов и пр. Не стало бы бумаги описывать все. Нижний этаж занимает цехауз да живут несколько беспомощных бедняков-гимназистов. Один из них нас и водил по этому замку. Все меня приняли и дружественно привітали. Обедал я у Цысса. Речь у нас вся велась на родном языке. После обеда я заснул добре; в тот день я решил вообще ни о чем не хлопотать, бо был крепко изморен: две ночи ведь і 1½ дня мы безостановочно ехали. Как видите, дилижанс имеет ту

невыгоду, что не можешь собою располагать, и все делается по указанию кондуктора, отчасти по соглашению самих пассажиров. Я хоть и спал и ночью, и днем, но дорожный сон ведь не укрепит, а наведет только большую сонливость. После Житомира (я писал вам из него) начались леса по обеим сторонам шоссе. Из предметов внимания я об одном жалел, что довелось ночью проезжать через Корец, оч[ень] древнее место, где мне при слабом тусклом свете месяца показывали старинные развалины замка кн. Корецкого, древнего православного южнорусского рода князей, да видел развалины костела доминиканов¹, стены, как остовы, чернели, но из темноты вырезывались то арка, то какая-то анфилада колонн, все другие детали тушевались тьмою. Ночью тоже проезжал Новоград-Волыньск и Косача не видел, а кланялся со станции. Утром, на рассвете проезжали через местечко Гошу, где с моста на Горыни открывалась бесподобная панорама внизу; полог, перерезанный змейкою-Горынюю, с сенокосами, нивами, и все это на горизонте окаймлялось одвечными лесами. Я вам скажу, что земля Дрeвлянская² много еще и по сю пору представляет интересного по своим древним остаткам. А народ тут совсем відмінний од нашого по костюму. Представьте себе на нем вроде наших кирей³ довгих и вся грудь вышита красными шнурками, как на венгерках, и плечи, и рукава, и разрезы внизу — все облямовано червоними шнурками. На голове тоже конфедератка⁴ (и у стариков тоже) 4-угольная, но углы приподняты и загнуты и посередине шапки небольшая китица. Это очень оригинальный убор и довольно красивый. Мужчины меж молодыми встречаются довольно красивые, а старики безобразные; женщины встречаются очень недурные, но закутываются еще больше, чем в Сквире, как в чадры. Вечером вчера Олекса мене повів до Сем[ена] Харченка, тутешнього посередника... Играл там цілий вечір на рояле Брейткопфа и Гертеля, но он глухой довольно и клавиатура неровная. Выспался отлично. Сегодня Алеша мне уже взял подорожную до м. Радзивилова, 107 верст. Уже послал по коні. Скоро їду. Это последний пункт, де своя своїх познаша. В Дубно, пожалуй, есть Хоменки, но я не заеду, а буду спешить. Завтра 12-го сент[ября] с помощью божиею думаю переехать гряницю Росії й України и вступить во владение Голоховского, в землю единокровных русинів. Бачте, скільки я вам описав, а ви

мене згадайте, і я за вас богу милосердному помолюсь, щоб сохранил вас, голубчиков, од хвороби і напасті всякої. Цілую ж ваши родные рученята і тебе, Соню й Михайло, й малу небогу Марусю.

М. Лисенко.

3. ДО РІДНИХ

12/24 септєбря 1867 г.
Броды.

Дорогие, бесценные голубчики, серденьтка мамочка, папочка, Сохвієчко й Михайло!

Чи ви бачите, де вже я опинивсь? Я вже, голубчики мої, не на родині, правда, хоч й недалеко, усього $11\frac{3}{4}$ верстов од Радзівілова. Расскажу вам в беглых словах, что случилось, когда я выехал из Ровно, откуда я вам писал. Везде и все, слава богу, было благополучно, и я здоров и был, и есмь. В Дубно я заехал на минутку к Ник[олаю] Ив[ановичу] Хоменко, напился там чаю и сейчас же выехал часов в 7 вечера. Проехал 2 станции и ночевал на последней станции перед Радзивиловым за 23 версты, бо було темно и ветрено. Проезжал ночью огромный лес с песком. Отут би, Сохвійко, ти злякалася, бо темно і ні душі живої... Уранці у 8 годин прибув у Радзівілов, паскудненьке собі містечко, недовго перебув на станції; поки завіряли паспорт в поліції, я напивсь чаю; выехал в 11 часов, на таможе снова завірили паспорт, а в 12 часов переехал русскую границу, не забывши перекрестить вашу сторонуку на все доброе и благополучное. На границе два рядом шлагбаума, по одну сторону русские чиновники, а по другую чопорные німці... Земля така ж, як у нас. В 1 час приехал в Броды. Світ не без добрых людей. Я заехал в отель Балабана, купца-еврея. Но такого внимания, как у него, и предупредительности дай бог у нас встретить між своїми, та й навряд... Он мне всего достал. Деньги разменял и сам евреев прогонял, торговался за меня... Отже, как буде ехать Балабан через Сквиру, я ему дал ваш адрес. Привітайте, как можете хорошо, бо на чужині приветливый человек выше всякого золота. Не забудьте ж.

Броды — грязный городишко. Евреев мириады, в разнообразных пейзах, шляпах и проч. Грязь огромная. Везде немецкий язык. Тут я постигаю всю свою несостоятельность

в нем. яз. [нерозбірливо]. Балабан отлично говорить по-русски и переводит мне все. Я еду до Львова на балагуле¹, которую мне достал сам Балабан; он клянется и дает слово, что это честный человек; нанял его за 14 гульденов до Львова. Стараюсь поспеть к завтрашнему раннему поезду из Львова в Краков, отходящ[ему] в 9 или 8 часов.

Спешу страшно... Я, слава богу, теперь совершенно здоров. Целую ручки бесчисленно ваши і тебе, Сохвійко і Михайло, і малу Марусю. [Нерозбірливо] сын и брат

М. Лысенко.

Итак, я уже в Авст[рийской] империи. Даст бог из Лейпцига уже буду писать. Еще раз целую ручки ваши.

4. ДО РІДНИХ

14/26 сентября 1867 г.

Лейпциг.

Боже благослови! Я уже на месте, дорогие мои, родные голубчики бесценные мамочка, папочка, Сохвійко й Михайло! Всего часа 2¹/₂ не больше, как прибыл в Лейпциг с поездом из Дрездена. Уже немножко понатерся, как быть на дебаркадерах железных дорог, где билет брать, где вещи сдавать; но вот завтра придет совсем для меня новое положение,—искать квартиру и входить уже, так сказать, в теснейшие отношения с самими обывателями города. А тут беда с саксонским наречием, ни в зуб почти не возьму; они ужасно скоро говорят, сливают слова, да еще и распевают, так мне аж совестно заставляя их по тричі повторять одну фразу. Досі ви уже получили мое письмо из Брод. Теперь я вам по порядку расскажу все, что случилось аж до самого Лейпцига. Я вам тогда забыл сказать, как меня поразило взяточничество немецкое при переезде границы за Радзивиловым. Оно чуть ли не почище еще нашего, бо еврей-фактор¹ за німця старается і гроші вимагає, а німець уже готовую руку простягає. А другой німець, видно, старший, з чубуком в зубах и глубоко немецкою серьезностью и невозмутимостью, проходя, искоса поглядає, сколько дадут. Я дал 40 коп., плюнув та й поїхав далі. Итак, из Брод я выехал уже позднеенько, незадолго до захода солнца, ехали все по шоссе Лембергскому², которое, кстати сказать, отчаянно содержится; ухабы и ямки

от изъезженного уже камня постоянные, несмотря на то, что по бокам лежат груды приготовленного щебня. Теперь начали делать железную дорогу от Брод до Львова. Мы встречали по дороге большие обозы с лопатками, тачками и другими принадлежностями земляных работ. Близость Карпат дает себя чувствовать тем, что до самого Львова на расстоянии 14 миль или 98 верст то и дело приходилось ехать с горы на гору, а в стороне тянутся все хребты, поросшие лесом. В тот вечер мы проехали всего миль 6; проехали Сасов, несколько деревень и ночевали в Злочеве, в еврейском трактире, но уже настолько приличном, что есть очень чистые, опрятные меблированные номера и чистая постель с пост[ельным] бельем, которое сейчас же надевается новое по приезде пассажира. Сасов и Злочев, не знаю, как вам сказать, не то городки, а скорее местечки галицийские; их характер чисто еврейский, вот как Белой Церкви. Все здания каменные, выстроены на манер корчем, и обитатели их исключительно евреи, а христ[ианское] население почти в них и не видно. На другой день мы выехали с своей балагулой в 6 ч. утра. Оставалось 8 миль до Львова, и я боялся пропустить вечерний поезд до Кракова. Я приглядаюсь до нашего галичанського люду. Мужчины недурны собою, особенно молодежь, довольно рослый, статный народ с длинными волосами, которые аж на плечи падают (так и у стариков), на голове все синие вязаные колпачки с красными или белыми пружками³, что очень идет молодым парубкам, да и старикам недурно при длинных седых волосах; верхняя одежда — длинный черный плащ (кирея або сиряк⁴) в рукава, с богородицею⁵ и весь вышитый по бокам, обшлагам и даже сзади красными и синими шнурками и спереди тоже, как на венгерках, а летний, обыденный костюм — длинная рубаха поверх штанов, как у кацапов, но гораздо длиннее, ниже колен, или белый плащ холщовый. Женщин почти не видел красивых, може, потому, что по шоссе встречалось мало, но некоторые премиленькие попадались, и потому я заключаю, что дальше от дороги, к горам и в горах должны быть красивые. Костюм их, как и у наших. Мова така сама, як на Україні, а уж под самым Львовом и в Львове я встречал парубків в необыкновенно редком костюме, — весь синий, короче сиряка, но длиннее жупана, с красными отворотами, с вызубриками, вырезками и проч. и также в голубых

шапочках низеньких на манер скуфиек ⁶, но со сглаженным дном; я такие же видел и на австрийских солдатах, верно, из галичан. Дождь нас мочил раза 3, но небольшой; на таможене в Львове оглядали нас снова, как и в Бродах, и я снова дал гульден солдату через моего фурмана ⁷... Я видел Львов только при проезде; пересек его почти весь, бо дебаркадер на другой стороне города. Здоровый город и характер чисто зап[адно]евр[опейских] городов. Высочезні домища в 5 и 6 этажей, все один к одному прилепленные, и вот такие громадины тянутся по обеим сторонам улиц, так что небольшая полоса неба над ними висит; но улицы широкие, тротуары все плитами выложены. Экипажи — все коляски 2- и 4-местные крытые, в оглоблю, и 1-й лошадей везде возят; это довольно оригинально, а цена, то не знаю, как во Львове, а в Бреславле за огромный конец, из конца в другой конец города, всего 2¹/₂ зильбергроша. Имейте в виду, что таков характер каждого заграничного города с разными, разумеется, одними. Зато тут царство объявлений, афиш, всевозможных анонсов, продажа газет, фотографий, разных видов в виде бумажных лент и проч. Во Львове только немецкие да польские надписи и вывески, русинской, к сожалению, я сам не видел ни одной. Мови нашої в публичных местах теж не чутно. Видно, гонение сильное. Еврей мене притаскал прямо к громадному зданию станции железной дороги (Eisenbahn) с башнями по углам, сводами, громадными 3-саженными окнами. Сейчас же выскочил австр[ийский] солдат и принял мои вещи, указав на фуражке и на руке свой №, а я отправился сначала в Wartsaale *, где пассажиры кладут свои вещи ручные, а потом пошел тут же через дверь в ресторан, так как мне еще оставалось часа 2¹/₂ до отхода поезда.

Публика начала собираться к 7 часам, стала есть и пить. А пиво как дуют все и дамы, и дети, так страшно смотреть. Я себе одиноким сидел и смотрел на все происходящее. Взял я билет до Кракова во 2-м классе и на вещи. Отправка крепко опоздала, так что почти полчасом мы вышли позже.

Наконец все уселись; кондуктор громогласно прокричал: *proszę państwo do wagonów* **. Вагоны меня заинтересо-

---

* Зал чекання (нім.).

** Панове, прошу до вагонів (польськ.).

вали; огромные, как комнаты небольшие, на 8 человек с диванами на пружинах. Тихо, почти незаметно мы начали свой отход, пока вышли из-под громадного застекленного навеса, куда обыкновенно подкатывается поезд, затем все шибче и шибче, и мне тоже сначала было смешно это усиление хода и маленькое сотрясение. Наконец дунули так скоро, что кустарники, долины, телеграфные столбы, как сумасшедшие, неслись мимо нас. Мы уже почти смерком выехали, так что лампы в вагонах были зажжены. Утром в 7 ч. мы уже были в Кракове, а целую ночь шли. Хотелось было осмотреть Краков, этот древний, вольный город, да поезд сейчас новый шел на Бреславль, так я и взял место, но дали только отсюда до Oswęcim, где прусская уже граница; там разменял мне какой-то буфетчик гульдены и крейцары мои на прус[ские] талеры и silbergrosch'i, тут же в ревизионном отделении распаковали мой чемодан, осмотрели, также и прусский воин минами потребовал от меня взятку, что я и сделал, и за это наклеил марку ревизионную на мешок, не осматривая его. Но тут уже исчезает polska mowa — аминь! Alles deutsches * — усе й говорить і мовчить по-німецькому. И появились уже морды а la Пфених и Эйзенгарт. Порядок во всем. Грошей до биса, а в особенности серебра, так і ховати нікуди. Богатая финансами страна, и пруссаки гордятся. Забыл сказать, что еще со Львова я выехал с одним австр[ийским] военным, и мы все то по-польски, то по-нем[ецки] объяснялись, аж на границе почти прусской він мене запитав, чи я не з Росії, по выговору и верно по бойкості в объяснении на польськ[ом] языке. А я довідався, що він русин, состоит на австр[ийской] службе. Он дал сейчас же мне свою карточку, Topolnicku, а я йому записал, кто я такой і де буду. Балакали по-своему, по українському. Він казав, що ваш Олександр цар хоче нас, галичан, до себе призолати, так як у вас там, чи добре жити? А наш увесь, каже, люд хоче до вас пристати... Ото тільки я й бачив з русинів. В Бреславле за обедом познакомился с неким немцем Botmeer'ом, с которым мог все время говорить по-французски, осматривал с ним город, поехали в театр. Паскуднее этого вы не можете себе ничего вообра-

---

* Все німецьке (нім.).

зять. Деревянный весь, як у Кременчуці, лож нема; німці сидять у шляпах, курять тут же сигари і пьють пиво, а німкені регочуться на весь рот,— а нема з чого й реготатись, бо препаскудно грали якийсь водевіль. Манер у актеров, а особливо у актрис, никаких, и игра очень плоха, чем вообще, как я слышал, страдают нем[ецкие] сцены. У нас только и хватило терпения высидеть этот водевиль. Это впрочем летний театр, есть, говорят, лучший, зимний. Пил с ним чай в Gallich hôtel; великолепный по обстановке и роскоши. Не хватило времени,— поезд шел в Дрезден, через то я не пошел в концерт военной музыки. Какая тут агрокультура, коли б ви бачили, какой порядок, до чего тщательно обработаны поля, как малейший кусочек земли в 5 шагов даже не пропадает даром, до чего даже красиво разбиты поля на грядки, какие великолепные дороги и шоссе — это вы можете видеть на картинах и буквально верить рисунку и краскам. А промышленность? Заводов столько по всей дороге, что вся местность кругом вчера от ветру застлана, как туманом, от дыму; только и видишь,— домики, дома, домища и трубы, трубы высочайшие — все фабрики. В Дрездене ночевал в hotel Royal в №, не мог ехать с ранним поездом, бо истомился. Спал до 12 ч. дня, завтракал. В 2³/₄ ч. шел поезд. Я с ним приехал в Лейпциг. Жалею теперь, что не остался еще через ночь, чтобы осмотреть город; да уже хотелось скорее до места назначения, а все-таки немного осмотрел. Знаете, что еще меня поразило? Что тут везде в городах повозочки крытые с провизией верно или багажом возят собаки; одна собака везет, а человек помогает, а то две собаки в шлейках, хомутах и вожжи; везут и лают, дуры, если кнутиком подгоняют их. А как станут, то лают на прохожих, щоб не проходили мимо повозки даже. Между Дрезденом и Лейпцигом проезжали тоннель в темноте верст 1¹/₂, минуты 3 шли в темноте. В этом же вагоне оказался один немец, знающий по-русски (это в первый раз за весь путь русское слово; де ж тих бісових руських порозносило, шо, казали, тут їх багато), п[отому] ч[то] ездил по Крыму и Полтавской, Харьк[овской] губ[ернии]. Мы с ним немножко поговорили. Он прекрасно и правильно говорит, но я, чтобы ему не наскучить, не долго [задавал] вопросы, а німці усі дивляться, мов на чудо. Пруссаки считают русских своими друзьями.

Я вот теперь сижу в *hôtel de Prusse*, в маленькой комнате, все чисто и опрятно. Кровать на пружинах, пуховиком укрываются, но я прежде одеялом. А тут, представьте, такие холода, что вчера под Краковом падал немного снег и весь день был ужасно холодный... У немцев все носы покраснели, тільки сичать. Я все о себе; как вас господь милосердный милует, голубчики мои? Когда я от вас отберу весточку; разве писать бы вам ко мне посредством *poste restante* *, пока нет у меня определенной квартиры. Это делается в случае незнания адреса. Я прихожу на почту и спрашиваю, нет ли письма на такую-то фамилию из России. Целую всех вас бесконечно и беспредельно и молю бога о вашем дорогом здоровье. Андрія крепко поцілуйте, как будете писать. Маню целую. Всем сквиринам по поклону отдаю. Ваш сын и брат

М. Лисенко.

5. ДО РІДНИХ

7 октября 1867 года.
25 [сентября]
Лейпциг.

Nicolaus Lissenko, als Konserwatoriums Schüller **.

Голубчики мои бесценные, родные, дорогие, сердцу любя мамочка, папочка, Сохвійко, Михайло і Андрійко! Много ли времени прошло, как я вам первое письмо послал из Лейпцига, а уж я дней 5 как ученик консерватории, от 5 октября уже получил *Receptions-Schein*, т. е. приемный лист и деньги внес за первую $\frac{1}{4}$ года 20 талеров да 4 тал[ера] на канцелярию за целый год, что в следующем году уже не платится, т. е. 4-х талеров. Давайте ж я вам расскажу все по порядку и о моих новых товарищах-друзьях. Помнится мне, первое письмо из Лейпцига написал вам в первый вечер моего приезда сюда (получили ли вы его?!). Для утешения и верности в каждом письме вы пишете мне, от ка к о г о ч и с л а вы получили мое письмо. Тогда мое положение было очень грустное и тяжелое, п[отому] что от неуверенности в сколько-нибудь сносном знании немецкого языка мне не то страш-

---

* До запитання (фр.).

** Микола Лисенко, учень консерваторії (нім.).

но, а больше совестно было выходить из своей комнаты, будучи всякий раз убежденным, что или portier * или какой-нибудь Kelpner (слуга) обратится с вопросом услужить как-нибудь. Фразу то сплесть я чувствовал в себе возможность, но понять это певучее саксонское наречие при быстроте их разговора я просто терял веру в возможность достигнуть этого когда-либо. Но я наконец уразумел, что я, мол, плачú гроші, так ты пляши по моей дудке; англичане, хоть ты его зарежь, не будут иначе говорить, как по-английски, где бы то ни было. До чего этот уважаемый народ сумел высоко поставить себя среди других национальностей и заставить уважать свою рідну мову, что даже в консерватории для них был переводчик речи, которую произнес нам директор консерватории Schleinitz после экзаменов, когда нам раздавали приемные бланкеты. Нам, не знающим нем[ецкого] яз[ыка] или плохо его понимающим, переводил один из ассистентов на франц[узский] яз[ык], но англичанам, верно, будут и лекции читать по-английски, бо они ни в зуб не знают никакого языка, так же как и весьма редкий немец за исключением своего. В этом hôtel de Prusse я имел несколько дней стол в table d'hôt'e **. Представьте, за 1 талер я имел 7 или 8 роскошных блюд, бери хоч по 3 раза и еще 1 бут[ылку] любого вина; так, мне подавали по требованию Margso-Brunner и Johanisberger¹. Біда мне была несколько дней без рідного слова, я и город обходил весь, и знаменитую Grimaische Strasse², где глаза разбегаются от роскошных магазинов с зеркальными стеклами в 3 сажени (в буквальном смысле) и все необыкновенно дешево; правда, теперь одна из знаменитых 4 Лейпцигских ярмарок. Народу сила... В первый день ярмарки приехало по железной дороге 18 тысяч. Portier свел меня к портному Pucht'e³, так как я его просил о приискании квартиры. Квартира была недурна, но 5 окон в комнате навели меня на сомнение о ее теплых качествах. Вечером того же дня происходил мой первый выход в свет; я упросил Pucht'u съездить со мною в концерт оркестра. Мы взяли фиакр, т. е. крытую 4-местную коляску в одну лошадь за 1½ зильбергроша, сиречь 7 наших копеек! (тут 4 персоны в одной коляске

---

* Швейцар (фр.).

** Загальний стіл (фр.).

за 3 часа езды, хоч даже на деревню, платят всего 1 талер). Представьте себе огромнейшие залы так называемого Schützenhaus'a⁴, размещенные в 3 этажах, великолепнейше и роскошнейше убранные с саженными трюмо и все это — утопающим в море газового освещения,— это концертная зала. На эстраде, увитой в цветах, располагается 40- или 50-душный оркестр, отлично все исполняющий (это все частные оркестры, их тут чимало, приехавших на ярмарку, и все они дают концерты в разных залах города каждый вечер). Вход 20 нейгрошей, т. е. наших 60 коп. Но что меня поразило: вхожу в залу,— мест нумерованных и чинно в ряд расставленных не вижу; вижу мириады людей, дам, девиц и проч., сидящих за столами и едящих, пьющих и курящих. Представьте, как я разочаровался. Эта німота (все исключительно купечество) ест и пьет и прегромко рассказывает и регочется, коли ему забажается во время самого исполнения отличных пьес. Только несколько раз шикали, чтобы молчали, то перестают. Знаете, уровень понимания музыки у нас и тут совершенно один в массе, да у нас чинно слушают подобные вещи, хотя и не сознательно, а так,— принято, дескать...

Были тут же и в саду, но недолго, бо було сиро, а осмотрели все. Что тут за роскошь! Боже мой! 4 фонтана бьют по 4 углам сада, и каждый снизу освещен различным огнем, так что в одном ярко-розовые капли бьют, в другом палевые, далее — зеленые и проч., *perpetuum mobile** — треугольник, весь из газовых рожков, вращающийся от истечения теплоты горящего газа; тут и тир, и густая бахрома стеклышек, обрамляющих эстраду хора военной музыки, звенящих при малейшем ветерке на тысячи голосов, великолепные статуи богинь с разноцветными факелами из газа и, наконец, саженные зеркала, вставленные прямо в стену сада... И, разумеется, *bier***.

В следующее утро я отправился искать магазин Брейткопфа и Гертеля⁵. Я нашел его на *Nürnbergger Strasse*. Это громаднейшее здание в 6 этажей, тут меньших мало домов, а есть даже в 8 этажей, а улицы узкие, так что неба только полоску небольшую видно, кроме площадей; впрочем это все в старом городе, а в новом по ту сторону

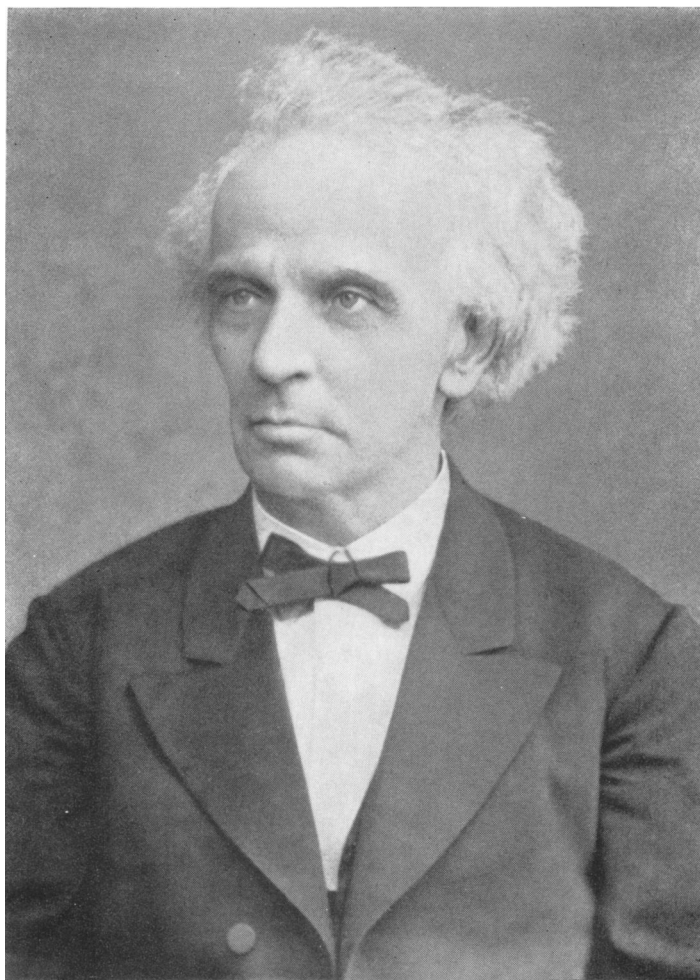
---

* Вічний рух (лат.).

** Пиво (нім.).

Лейпцігська консерваторія.

Е. Ф. Венцель.

реки,— там, говорят, гораздо шире. Тут у него и магазин нот, и паровая литография, и мастерская роялей — все. Один конец дома на одной улице, а другой — на другой улице. Я нашел Гертеля, старичка, но еще очень бодрого и деятельного, в нижнем этаже среди хламу, мусору, досок, шкафов, полок. Там шли новые постройки, и он приказывал всем. Я ему отдал письмо и объявил, что намерен говорить с ним по-французски только, так как слаб в немецкой речи. Он сказал, что он так же, вероятно, слаб во французском, как я в немецком языке. Прочитав письмо, обошелся ласково со мной и просил придти на другой день. Я явился и думал, что он или сам меня познакомит с профессорами, или поручит это кому-нибудь. Не тут-то было. Он потребовал себе Adressbush * и повыписывал только собственноручно квартиры и №, где живет директор консерв[атории], где Мошелес, Гауптман, Рихтер, Рейнеке, Паперитц, Венцель и, наконец, кастелян консерв[атории] Квасдорф... Я отправился прежде всего отыскать Квасдорфа. Эта должность то же, что в Киев[ском] уни[верситете] педель, но она тут в этом человеке совмещает и обязанность инспектора и, как оказалось, нечто вроде дядьки. Я нашел здание консерватории против самого университета (называемого тут, не знаю отчего, Augusteum ⁶). Это громаднейшее здание, вмещающее в себе и музей, и Gewandhaus ⁷ и, наконец, в середине во дворе Conserwatorium der Musik; этот дом выходит на две улицы, с одной стороны — на Universität Strasse, а с другой — на Neumark. Все оно черное от времени, как и большая часть домов. При входе во двор я встретил старичка, бодрого и живого, шедшего мне навстречу. „Bitte, sagen sie mir, wo wohnt her Kastelan de Konserwatorium?“ ** — спросил я его... Он указал себе на грудь...— aber ich bin mich selbst der Kastelan ***. Я ему представился и объяснил свое желание in Konserwatorium aufgenommen zu sein. „Oh, sehr gut!“ ****,— сказал он и предложил сейчас же показать мне музей. Чого я там не бачив! Напр[имер], факсимиле Гете, Лютера, часть подлинного корана ⁸; многие подлинные рукописные памятники 14, 12 столетий и еще

* Адресна книга (нім.).

** Скажіть, будь ласка, де живе пан наглядач консерваторії? (нім.).

*** Але ж я і є сам наглядач (нім.).

**** Бути прийнятим до консерваторії. «О, дуже добре!» (нім.).

глубже. Видел тысячи томов книг в сотнях шкафов и столько редкостей, что и не припомню. Между прочим простоял над собственноручною запискою Мендельсона к одному из здешних профессоров с просьбой прислать ему каких-то книг. Затем Квасдорф показал мне залу Gewandhaus'a, громаднейшую с хорами кругом для учеников консерватории и с эстрадою, помещающею оркестр в 80 или 90 человек. В четверг будет первый концерт там. Между прочим будет играть Рубинштейн петербургский⁹, он недавно приехал из Лондона. Тут был и Лист в первые дни ярмарки, но концерта не играл. После всего этого первой моей просьбой к Квасдорфу было повести меня [туда], где есть русский или, по крайней мере, [тот], кто умеет говорить на сем языке. Он меня повел; оказался поляк Скабовский,—я было задумался и порешил оставить ему карточку визитную. Вечером того же дня прибыл он ко мне. Это молодой хлопец 22 лет из Люблина, очень скромный, но живой, окончил Академию в Варшаве и приехал сюда. Он также бедняга сильно горевал, рад был русскому языку, бо польского тут не почувеш. Он познакомил меня со своим единственным знакомым немцем из Курляндии, Крейцбургом, с трудом и худо объясняющимся по-русски, но говорящим. Это очень солидный господин 24 лет, приехавший сюда изучить орган и пиано, чтобы быть учителем. Тут я отвел душу и мог целый вечер говорить, не стесняясь. Мы уже и не разлучались. Щобожого дня виделись, а вечера проводили поочередно. А позавчера подошел ко мне некто Размадзе, грузин, и заговорил чистым москов[ским] языком. Он тоже студент М[осковского] унив[ерситета], приехал на год в консерваторию, так как силен в теории и оркестровке. Это чистый москаль и тип московского человека. Велинский и он — родные братья, — только первый будет поспособнее. А Скабовскому не позволили вступить, пока не выучит нем[ецкий] яз[ык] настолько, чтобы в состоянии понимать, что говорит профессор. Это ему 1/4 или 1/2 года придется готовиться. Наконец Квасдорф отыскал мне квартиру на Nürenberger Strasse, № 17, 3 étage, у Frau Dr. Drehsel. У меня 2 комнаты, приемная очень приличная... и спальня тоже хорошая. И за все это с освещением и отоплением 9 талеров в месяц. Уже у меня и рояль есть, от Клемт'a взятый, очень порядочный, за 4 тал. в месяц. Тут у каждого ученика есть, цены даже

есть по 1½ тал. в месяц. На ноты абонемент такой: за 4 талера в год можно брать нот каждый раз на 7 тал., а брать можна хоть каждый день, возвращая старые. Дешевизна у нас непонятная. И все хозяева нотных магазинов пописывали каждому ученику консерв[атории] письма с печатанным реестром и ценами на абонемент. И так, я вам пишу из своей новой квартиры. Мой дом как раз визави Брейткопфа и Гертеля. Я уже тут дней 5. Это, между прочим, и мой адрес. Вот тут еще глупое обыкновение во всем Лейпциге, долее 10 ч. вечера нельзя играть на фортепьяно [отому] ч[то] уже все хозяева спят, а в 6 утра встают, и если б даже хозяева ничего не говорили, то полицейский, услышавши, попросит оставить. Мы были в театре в опере «Африканка» (что за прелесть!) и в афише предупреждала дирекция, что опера до 10 ч. окончится. Так и кончили.

Везде это меня водил Квасдорф, еще повел и к директору. За все это он получил от меня 1 тал. и остался очень доволен. Директор принял меня очень ласково, говорил со мною с ½ часа о моей музыке, о сочинениях, говорил принести их на экзамен и в заключение просил меня пойти к инспектору консерватории Альбрехту, чтобы он вписал меня в список вступающих и держащих экзамен. Тот долго возился с орфографией. Спрашивал, кто отец, где служит, какое состояние, кто платит за меня, даже записал Гриньки и сказал придти к 9 ч. утра в субботу на экзамен. Мы собрались в верхнюю залу, большую с хорами и эстрадой с 2-мя фортепьяно. Здесь каждую пятницу ученики консерватории играют публично трио, квартеты, соло, с оркестр[ом],— вроде недельных концертов и испытаний чисто практических. Тут на авансцене бьют Мендельсона, как ученика этой консерватории¹⁰, так высоко ее поднявшего, что она имеет первое европейское реноме. Дальше — Бетговен, Моцарт, Гендель, Бах, Гайдн, Глюк. Тут я увидел массу новых вступающих учеников и учениц, всех 80 с лишком новых, а женщин замужних, девиц тьма, и все больше немки, англичанки и американки из Нью-Йорка, Огио, Филадельфии и даже Буэнос-Айреса. А виолончелистов, а скрипачей! Скажете Андриюше,— я видел хлопчика на 12 году, Андриюше по пояс, скрипача, игравшего на вступительном экзамене концерт Берлио с шиком и пониманием... Так как я позже всех записался, то меня

вызвали аж в 7 ч. вечера, предпоследним. Возле меня сидел Рейнеке, знаменитый теоретик и капельмейстер, а по другую сторону доктор музыки Рихтер, замечательный своею Harmonielehre *. Я сыграл им Serenade и All[egr]o giojoso **. Рейнеке не давал мне кончать, только выслушал по странице с обеих частей и сказал: „gut!“ ***. А Рихтер, старичок, у которого глубокая ученость даже в лице видна, спросил, в состоянии ли я понимать нем[ецкий] яз[ык], чтобы слушать профессора, и знаю ли теорию, — я сказал, что очень мало знаю теорию. Он улыбулся и сказал: „Das wird gut gehen, wir werden lernen!“ ****. И такой внушительный, классический тон его речи, медленный, что я все понял. На другой день нам роздали Receptions-Scheine (приемные листы на ученика консерватории), затем мы внесли плату, или гонорар. Сегодня нам дали расписание лекций и сегодня мы уже были в классе квартетной игры и оркестра у профессора Давида, где уже старые ученики играли 5 сим[фонию] Бетговена с фортепьяно, со струнными инструментами. Скрипок было 19 или 20 да 6 или 7 виолончелей, а фортепьяно играли партии духовых, да не по фор[тепьянной] парт[итуре], а с партитуры, т. е. нужно в голове переключивать все ключи духовых деревянных и медных инструментов. Это практические упражнения для чтения с листа партитуры и дирижирован[ия]. Класс от 3—6 ч. вечера. Завтра у меня класс от 11—12 утра у Рихтера из гармонии, а после обеда у Рейнеке от 4—5 Klavier-spiel *****. У меня по расписанию 3 учителя фортепьянной игры: Мошелес, Рейнеке и Венцель. Последний, говорят, самый замечательный учитель. Он почти не играет сам, но метод учения гениальный. Его сравнивают в консерватории с Шуманом в преподавании. Вот беда! Гауптман уже не читает от старости, а он самый знаменитый. Мошелес — друг Бетговена, старик трясущийся, но с черными, как уголь, глазами, энергическими и горящими при музыке. Шопена немцы не понимают и с презрением относятся к тем, кто его играет. Один только и есть профессор Socius ¹¹, что его преподает. О Глинке и не ведают. А Мен-

---

* Підручник з гармонії (нім.).

** Серенада (нім.), веселе алегро (іт.).

*** Добре! (нім.).

**** Це піде добре, будемо вчитись (нім.).

***** Фортепіанна гра (нім.).

дельсона страшно боготворят, не говоря о Бетгоvene, Бахе и проч. Вот расположение моих лекций: *

Ivan Lisenko.

Гармонієлеhre	Compositiv Uebung in Instr. in d. h. v. v.	Clavierspiel	Orgelspiel	Violinspiel	Violoncell- = Spiel.
Prof. Musik Director Richter. Dienstag 11-12	of eye and of form Seminar	Prof. Regelm. mit Reincke. Dienstag 4-5. Freitag	eye course		
Prof. Dr. Pappert Mittwoch 8-9 Sonntag 11-12		Prof. Muzgal Donnerstag 2-4 Prof. F. Hoffm. Muschel Mittwoch 5-6			
Solo Spiel mit Begleitung.	Partitur Analysis und Orchester Spiel in Solo.	Allgemeines in Solo.	Orgel.	Vorlesung über Geschichte und Methode der Violin	Italien- sprache
Prof. Konzertmeister David. Donnerstag 3-5. Mittwoch 3-5.	Prof. Konzertmeister David. Montag 3-6.	—	Solo Orgel. Prof. Regelm. mit Reincke. Mittwoch 6-7.	Prof. Dr. Brendel Montag 6-7 Sonntag	

*

Гармонія	Композиція	Фортепіанна гра	Гра на органі	Гра на скрипці	Гра на виолончелі
П. д-р Ріхтер. Вівторок 11-12. П. д-р Папер- рітц. Середа 8-9, субота 11-12.	Ще ще не в цьому семестрі.	П. капельмейстер Рейнке. Вівторок, } 4-5. п'ятниця } П. Венцель. Четвер 2-4. П. проф. Мошелес. Середа 5-6.	Ще нема	—	

Сольна гра з супроводом	Читання партитур, гра в квартеті і оркестрі	Загальні вправи з сольної гри	Співи		Лекції з історії і естетики музики	Італійська мова
			соло	хор		
П. концерт- мейстер Давід. Середа 3-5, чет- вер 3-5.	П. концерт- мейстер Давід. Понеділок 3-6.	—	—	П. ка- пельмей- стер Рейнке. Середа 6-7.	П. д-р Брендель. Понеділок } 6-7. субота }	—

Я ще хочу, для того, чтобы больше подвинуться в теории, гармонии, взять урока 2 в неделю приватных у Рихтера, если он даст по 1-му тал[еру] за час. Все говорят, что по талеру он берет. Мой товарищ, москвич Размадзе будет у него брать тоже и говорил ему об этом. Он очень рад. Вообще все профессора очень ласые до частных уроков. Мошелес только берет по 2 тал[ера], но Гауптман его не советует, как уже глубокого старика и дающего только свои произведения ученикам, а указывает на Венцеля и Рейнеке. А Венцеля я сегодня видел. Представьте себе портрет Бетговена с длинными такими же седыми растрепанными волосами. Был я в знаменитой по старине Thomas Kirche *, той самой, где Бах был органистом. Огромное мрачное с черными стенами здание наподобие дома с страшно длинными и узкими окнами, крутую крышею и высокою шпицеобразною колокольнею. Тут каждую субботу от 1/2 2-го часа сбегается весь музыкальный Лейпциг послушать огромный хор мальчиков, поющих с органом. Но что это за пение,—божественное и поют все хоры Баха, Бетговена, Рихтера, Рейнеке и др. знаменитостей с органом. Я уже так много о себе писал, что аж обридло, пишучи, та й вам щоб не довелось позіхати під кінець. Как то вас всех, голубчиков, господь милосердный милует. Чи ви здорові? Щось од вас нема ні звістки, ні чутки. Молю господа, чтобы все были здоровы и счастливы. Чи Михайло лічиться, чи знову занедбав здоров'я своє, а може, він вже у Києві. А що Маруся поробляє? Чи здорова? Поцілуйте малу небогу од мене. Пишите обо всем, милые, дорогие. Мусичка, голубочка, не грустите,—мне, слава богу, весело и радостно,—я в своей среде, в своей области, в своем мире, за вами тільки часом журюся, що коли б ви усі тутечки були. Пишите и про Мир[овое] учреж[деніе]¹², що й як і до чого. Ів[ана] Ар[кадійовича], як коли будете писать, цілуйте од мене й Івана теж. Тут осень така паскудна, сырая, холодная и мелкий дождь день у день. Я купив собі й калози, й зонтик і у теплому усьому ходжу. Тетечке-голубочке крепко ручки от меня поцілуйте, я йй скоро буду писати,—дайте трохи прийти в себе, а то я, как в чаду: і туди треба бігти, і те купити...

---

* Церква св. Хоми (нім.).

Цілую вас і ручки ваші [нерозбірливо] й усіх міцно обіймаю до серця. Ваш люб'ячий син і брат

М. Лисенко.

Р. С. Усьому братерству київському чолом мій перекажить...

6. ДО РІДНИХ

21/9 октября 1867 года.
Лейпциг.

Дорогие голубчики мои, бесценные, родненькие матусю, папочка, Андрію, Сохвійко, Михайло!

Що це за причина, що ніби увесь рід од мене одцуравсь. Де ж, відколи розлучились, а хоча б єдиного листа одібрав окрім одного *par poste restante* от 14 жовтня та ні слівця більш... А я ж то аж 3-є з Лейпціга шлю, дивно мені й сумно разом,— чи здорові усі таменьки у вас. Нічим не виясню. Борони боже, щоб хто не заслаб. Вже ж, певно, не тільки перший, а й другий лист ви одібрали, бо я вже його, здається, тижнів з два як заслав до вас. Нехай 10 день покладаю, поки дійде, та досі мусили б одібрати й одказати вже. Уже ж і адрес вам мій відомий, та хоча б одна душа жива християнська, русинська обізвалася, бо я й Стаховському писав і тітці у Гриньки¹, та ніхто не подає голосу з рідної родини. Оце, вам пишучи, збираюся й у Миколаївку Ользі одписати й дядькові теж². Правду кажучи, далєбі ніколи не то що інше робити, а навіть листа писати *wie eich libe Gott* *, коли не ймете віри... Менш 7 годин у день грати, то нема чого й думати, бо професори дають кожний про різне, та не по одній, а по кільканадцять п'єс. Ось слухайте сюди. Я за себе казатиму. Пр[офесор] Рейнеке дає мені 1) *Etudes par Plaidy* **, 2) Прелюди й фуги [Йоганна] Себ[астьяна] Баха, 3) Концерт *C-dur* Бетговена; пр[офесор] Венцель дає: 1) *Etudes Schopin'a*, 2) *étud'i Seeling'a*, 3) „*Gradus ad Parnassum*”, 4) *Fantasia f-moll par Schopin* ***, потім багато дечого з Шуберта, Вебера і інш., та ще Мошелес,.. дідуган, я у його тільки

* Йй-богу (нім.).

** Етюди Пледі (фр.).

*** 1) Етюди Шопена, 2) етюди Зелінга, 3) «Крок на Парнас» (фортепіанні вправи Клементі.—Ред.), 4) фантазія фа-мінор Шопена.

госпітирую, себто повинен бути в класі, як він дає уроки, й слухати, й дивитись мушу, що він другим показує, а мені він не повинен уроків давати. Так само інші госпітирують у Рейнеке, а другі — у Венцеля. Воно й не великий жаль, що у Мошелеса не беру, бо він такий старий, що порох-нява сиплеться, і тільки й дає свої п'єси та ще інколи Бетговена, яко свого друга, а більше нічого. Та вже коли задля реноме, то можна буде на скінченні у його самого узяти кілька уроків задля атестації його власної. Так дарма, що я у нього госпітирую, а він ще й мені задав своє "Hommage à Mendel"*. З тим другим руським був скандал у Мошелеса. Він його питає, скільки годин він працює у день над музикою. Той каже. «Як? Я вам забороняю грати більш, як 4 години». Так Размадзе йому й каже, що я б радіший вас слухати, коли ж не встигаю, бо на трьох мушу працювати. «Як на 3-х?» — та й потяг його аж у канцелярію інспектора і став в комічеських формах показувати на одязі Размадзе, як цього сердешного руського професори консерваторії роздирають на частини, як йому дихати не дають.

Сміху та реготу! А потім став його питати, кого він хоче 2-х з цих 3-х професорів, бо у двох професорів доконче треба грати. Так тому нема чого робить, попросивсь до Мошелеса. Отакий стариган! Як він на лекціях показує, як піаністи школи Ліста грають, як до цього вилуплює баньки, просто усі до нестями регочуться. А як він і досі гра свої етюди, нехай йому гаспид, а хизовливий — хваливсь, що Гензельт нарочито приїздив до його у Лейпціг, щоб йому заграти його ж етюди.

Коли б ви опинилися в консерваторії, то б не знали, куди йти і що робити. Бо скрізь на усіх 4 етажках гра музика. Там співають дівчата й молодичі, там віолончелі самі, а там з фортепіано, далі скрипки, далі квартети, а там фортеп'яни. Страх! Почуваєш, що опинивсь у церкві музики. Уже два концерти було у знаменитому Gewandhaus'i. На першому грали 5-у симфонію c-moll Бетговена, увертюру Вебера з оп. «Евріанта», Венявський приїздив з Петерб[урга] нарочито, теж грав концерт e-moll Мендельсона з орк[естром], той, що ви знаєте, й ще свою фантазію на вальс з оп. Гуно «Фауст». Дуже добра річ.

---

* «Пам'яті Генделя» (фр.).

І Зеегофер, дівчина-співачка з Відня, там співала, не пам'ятаю, щось з «Оберона» Вебера. А у цей четвер грали 1) d-moll симфонію Шумана, оркестр. Що то за оркестр. Боже мій, коли б ви чули! Коли професори грають: Давид першу скрипку грає! А духові, як срібло, а як цілий оркестр виробляє *dim., decresc., rallen. etc.* *. Боже мій! Волосся догори лізе. 2) Зеегофер співала арію з Тангейзера з оркестр[ом]. Потім Антон Рубінштейн, той, що був дирек[тором] консерваторії у Петербурзі, грав свій концерт з оркестр[ом]. Дивуеш пальцям, але не серцю й думці... 4) Шла увертюра ученика тутешньої консерв[аторії] Arthur'a Sullivan'a "In memoriam" **. Оркестровка дуже добра, а гадка так собі. Але, видно, добре зроблена, бо удостоїлася доброї атестації Рейнеке й постановки в концерті Gewandhaus'a, він сам і дирижував. Зеегофер співала ще тричі — "Ave Maria", соч[инение] Рейнеке і два романси Шуберта і Мендельсона. Концерт, як голочка. Пишіть же, любі мої, про все, що робите і як живете. Андрієві листа засилайте читати, а теж і Сохвійці й Михайлові, коли він в Києві. Михайло! Боронь тебе боже не скінчити університету, я боюся дуже за твою волю, крий боже, коли її не вистачить. Не багато вже тії праці зосталось, а слід кінчити. Гріх і слова проти цього казати. Марусіну цілую малу. Десь вона, мабуть, виросла досі багато. Усьому товариству вірному щиро уклонюся, Людмилі Михайлівні шановній дуже низенько з М[ихайлом] Петр[овичем] ³. Пісні показував Венцелю ⁴. Йому дуже влодобалася моя гармонізація. Він мене обіцяв повести до друкаря й розрахувати, що коштуватиме. Ще не ходили, але каже, менш аніж 200 талярів коштуватиме. Це перекажіть товариству. Цілую усіх й руці ваші й молю бога милосердного про здоров'є усіх вас, а ви за мене моліться. Ваш син і брат

М. Лисенко.

Андрій, грай на скрипці, та сюди прийдеш. Коли б ти бачив, як тут Давид муштрує скрипаків, самим словом у краску кида. Та вчися, любий, а надто з латини, не зроби, коханий, з Антеповичем того, що зробив з Драгоман[овим].

* Італійські терміни для визначення нюансів.

** Артура Сюллівана «На пам'ять» (лат.).

7. ДО РІДНИХ

30/18 октября 1867 года.
Лейпциг.

Боже мой милостивый! Что же это за молчание, чем мне его объяснить, что я кроме письма от 14 сентября по *poste restante* до сих пор ни одной весточки, ни одного родного словца от вас не получил, дорогие мои, голубчики родные папочка, мамочка и ты, Сохвійко, і Андрійку, і Михайло! Здоровы ли вы все, не болен ли кто из вас? Не дай мати бога. Вы же должны понять, каково мое горькое положение вдали от вас, на чужій чужині не иметь более месяца никаких известий от вас. Уж не служба же и не занятия могли вас отвлечь написать мне слова два-три, что с вами и здоровы ли вы... Одно молю бога милосердного, чтобы вы были все живы и здоровы. Я вот из-за бездны моих всedневных занятий уделяю время отозваться к вам и вот уже 4-е письмо шлю вам, зная хорошо, что если и неделю не писал бы, то воображение ваше пошло бы писать, как в тетрадах неопытного музыканта, всеми позволительными и непозволительными путями... Если все благополучно, отзовитесь ради самого бога сейчас же, и все подробно распишите о себе. Я писем ваших жду, как награды небесной. Это одна моя поддержка в моей почти одинокой и труженической жизни в Лейпциге. Занятый у меня столько, что и сказать вам не могу. Каждый божий день, *à la lettre* *, я от 8 ч. утра и до 10 вечера, кроме лекций, обеда, разумеется, не встаю от фортепьяно,— иначе не выстачит времени, бо нужно двум профессорам, Венцелю й Рейнеке, готовить заданное, а более всего отравляют мое существование прелюды и фуги Баха, которых я уже восьмеро проглотил, а впереди их еще 88. Это такая подлая музыка, что ее не раскусишь до тех пор, пока не выучишь *doigtée* **, а тогда в состоянии ровно и как следует играть, и в ту пору так к ней привязываешься, что играешь хоть 100 раз, а тебя так и подмывает сыграть еще 101 раз. Но зато же и туго они достаются в руки. Затем мне надавали такое обилие этюдов, что черт его знает, что может выйти, если все это переучишь и

---

* За розкладом (фр.).

** Напам'ять (фр.).

исполнишь как следует. Не говоря о Шопеновских этюдах, мне дали еще “Gradus ad Parnassum” Clementi, концертные этюды Зеелинга, Пледы, Черни, школу виртуоза и еще несколько. Из пьес я уже выучил *fantasie f-moll Schopin’a*, concert C-dur Бетговена, еще Schopin’a „Impromptu“ Ges-dur и „Rondo brillant“ Hummel’a *. Кроме того, я слушаю 3 раза в неделю теорию у Рихтера и Паперитца и у первого беру еще частные уроки по 1 талеру за урок. Пока у него еще нет больше времени, а дальше он мне будет давать 2 урока в неделю. Ведь Рихтер знаменитость громкая, европейская. Он носит титул и диплом органиста церкви св. Петра и Павла, а ведь туда попасть значит недалеко уйти от Баха. Это живой старичок с седыми кудрями, черными глазами, которыми он в мириадах теоретических этюд[ов] заметит и поймает малейшую ошибочку, а метод чтения,— в рот кладет да и только.

Истинная услада среди трудов — это концерты Gewandhaus’a; каждую среду, после лекций теории у Паперитца, в 9 ч. утра отправляешься к каштеляну Квасдорфу и получаешь бесплатный билет на генеральную репетицию концерта,— это для всех учеников и учениц консерватории. Сядишь себе на хорах на прекрасном диване и слушаешь 3 часа генер[альную] пробу всего концерта к завтрашнему четвергу. Сегодня исполняли „Jupiter“, симфонию Моцарта, увертюру Раффа к Мейерберовским «Гугенотам», так как у Мейербера нет увертюры, а только введение. Это бесподобная штука, затем оркестр исполнял несколько отрывков из Бетговенского «Прометея», такая свежая, простая, гениальная мелодия, до слез хорошая. Потом из Шпора играл приехавший из Мюнстера концертмейстер скрипач Деске, молодой человек, лет 26. И, наконец, еще концерт Шумана для фортепьяно с оркестром исполняла какая-то *fräulen Masstadt*, кажется, юная артистка, тоже приехавшая. К каждому четвергу — новый артист или певица, потому что все они гордятся и считают священным долгом пребывать каждый сезон в лейпцигском Gewandhaus’e. Скоро ожидают Клару Шуман. Прошлую среду играли 4-ю симфонию Бетговена, была певица, певшая из оратории Глюка, играл сам Давид, профессор скрипки,

---

* Фантазія фа-мінор Шопена, концерт до-мажор Бетховена, Шопена «Экспромт» соль-бемоль-мажор, «Блискуче рондо» Гуммеля (фр.).

сонату Моцарта для скрипки с оркестром, дальше не помню. Так вот каждую среду. Курьезнее все[го] лекции фортепьяно у Мошелеса. Это такой комик, что можно умирать со смеху, как он показывает комически игру разных артистов и в особенности школы Листа. От старости уже руки ему изменяют. Иную пьесу он не в состоянии доиграть и сердится после, что уже руки не ходят. Но это интересный старик, как современник и друг Бетгоvena, Гуммеля, Мендельсона, Клементи. Он часто про них рассказывает. На тот год, если даст бог буду жив, здоров, с 1/2 года я у него позанимаюсь частно, хоч і дороженько он берет — по 2 талера за урок. Но быть в Лейпциге и не учиться у европейской знаменитости, которая во время оно брала в Лондоне по 6 фунтов стерлингов за урок и играла с Шопеном в 4 руки в кабинете Луи-Филиппа в Париже, это все равно, что не видеть папы в Риме. Я на той неделе писал Оленьке де Коннор предлинное письмо со всеми подробностями моего пути и тутешней жизни. Размадзе — мой товарищ из Москвы, с ним говорим по-своему, а то я уже трохи понаторел в немецком языке, могу все спрашивать и просить, а строго логически рассуждать еще не могу. С весною и это последнее должно придти...

Как же крестьянское дело?¹ Напишите. Что теперь у вас за работа. Как Андрюша учится и в науках, и на скрипке? Отут муштруе скрипаків Давид, то аж шкода дивитись. А какие выходят! Есть такие, по большей части евреи, еще ученик, а уже играет в оркестре Gewandhaus'a. Что Миша, в Киеве ли уже? Думает ли кончать?² Упаси его бог отказаться или охладеть к этой мысли. Это ни с чем не сообразно. А Сонечка здорова ли? Как ее ушко с золотухою и одышка? А Маруся «переваги-ваги» така ж товста та горлата? Поцілуйте ее крепко и Сонечку, и Андрюшу, и Мишу и всем моим добрым знакомым по поклону отдайте. Хай згадують інколи, та не лихом тільки. Молю бога милосердного о здоровье всех вас. Сейчас же пишите. Целую ваши ручки. Ваш любящий сын и брат

М. Лисенко.

...А чи їздили на охоту і що вбили? А як зовуть того оригінала, що приїздив за границю, я забув. Кланяйтесь і йому.

31-е октября. Сегодня большой праздник в Лейпциге:

празднують 350-летний юбилей существования Thomas Kirche, где органистом был [Йоганн] Себ[астьян] Бах. Там будут и хоры, и оркестр, и орган. Даже и в консерватории сегодня уроков нет.

8. ДО РІДНИХ

15/3 декабря 1867 г.
Лейпциг.

Дорогие мои, бесценные, обожаемые голубчики матушечка и папочка! Радость получения ваших писем, да и всех тоже, для меня учетверяется тем, что здесь полученные письма разносят очень рано, найпозже в 8 ч. утра,— и вы представьте себе каждый раз мой восторг, когда я, просыпаясь утром, первое, что вижу на столе около себя, полученное письмо. На радостях, чтобы продлить восторг свой, я его сразу не распечатываю и не читаю, а только перевертаю на все боки и перечитываю много раз адрес, писанный знакомыми, родными руками. А уж одевшись, за чаем торжественно и ganz langsam * вскрываю конверт и с лихорадочным нетерпением читаю его и перечитываю. Когда окончишь чтение, станет досадно, что нет больше чего читать, а еще хотелось бы читать и переноситься сердцем и воображением в родную страну, в родной уголок. Сегодня я получил ваше письмо, проснувшись. Первым делом моим было благодарить господу милосердного, что вы все здоровы,— это моя ежедневная мысль и забота, помимо вселюдских наград и успехов. Против 1-го пункта замечаний, ко мне относящихся, я, в отношении к вам, кажется, не грешил, к киевлянам — другое дело. Да и горько, и больно сознавать грех, не грехом сущий. Я с этим и не навязывался, а так оно пока естественно вытекало. Так вы таки довгенько пробыли в Киеве. Во время моего пребывания там вы никогда столько не гостили, а всегда такими кратковременными были гостями, что даже и теперь на чужине жалеешь о прошлом. Ну, да слава богу, что вы по крайней мере не упустили ничего из задуманного, что имели просить, писать и говорить. Дал бы бог милосердный осуществиться так достойно заслуженному и так скромно просимому. Все зависит от удачной минуты, от умения вовремя представить и от ловкости доклада.

* Зовсім повільно (нім.).

Личность же Вашу, честный труд... Безак знает и должен помнить. А письмо к Ивану Аркадьевичу я уже с неделю как послал. До сих пор должно быть получено. Я таки и сам имел намерение писать ему, но за недостатком времени все пока откладывал. А тут, прочитавши Вашу убедительную просьбу в прошлом еще письме, сейчас же написал и отослал.

Что касается до свидания нашего летом, то неужели вы думаете, что я об этом не помышлял и не мечтал с стесненным сердцем? Одна беда,— путь отнимает порядочно денег, которые тут в равной степени, кажется, необходимы, как воздух для органического существа. Вот мы только что беседовали об этом с только что ушедшим стариком Ходоровским¹, бывшим у меня сегодня с сыном Грицьком. Я его расспрашивал, что будет стоить 3-й класс до Львова, так как я имел глупость не записывать расходы 2-го класса, когда ехал сюда. Он говорит, что, верно, меньше 40 талеров и что от Радзивилова до Киева можно доехать за 12 рубл[ей]. Но есть, кажется, кратчайший путь из Радзивилова через Бердичев на Сквиру. Так вот, видите ли, рублей на 60 и наберется. Это тугенько на мой бедный карман, а желание, разумеется, абсолютно велико. Эти вакации или, как их тут называют, Ferien*, длятся месяц, не знаю, чи июнь, чи июль (я могу это разузнать). Положим, я даже и пропустил бы немного, ведь меня не потянули б за бока. Значит, одна сила в пекуниях² и сила сильная. Да что же теперь об этом говорить, как придет к тому время, так и увидим и спишемся. А вот я хотел поговорить насчет песен. Результатов от киевской братии я почти и ожидал таких. Где же эти крикуны, вешатели, как Косач, вызвавшийся дать деньги на напечатание³. Другие, понятно, могли только обещать, но они в своем обещании и средствах настолько же состоятельны, насколько состоятелен каждый из нас отдельно. Но Косачу и Лашкевичу положительно не простительно не помочь в этом случае средствами, совершенно и верно гарантированными. Да куда же им, холостякам, девать свое содержание? Ведь они-то наверно не проживут его. Что же касается меня, то, ради бога, войдите в мое положение,— могу ли я со своими тонкими средствами раскошелиться

* Канікули (нім.).

на 300 талеров, предполагая, что на чужбине все может случиться — и болезнь, и какие-либо непредвиденные, экстренные расходы, не входящие в мой бюджет. Они, киевляне, только и заподозревают во мне тут чувство скупости, не соображая дальше ни чети. Будто также не дорого моему сердцу, чтобы мой труд, если он заслуживает маломальского внимания, разошелся, раскупился и доставил бы некоторое удовольствие публике, ценящей честно собранное и с толком обработанное народное достояние. Одно, что бы я мог бы, это, если бы случился хоть бы половинщик на эту сумму — 150 тал.— еще бы не беда. Но на какое скорое получение своих денег мне-то [надеяться] из русской дали, да еще ожидая тут, за границей, раскупки. Если вы услышите или убедите кого-нибудь войти в половину, то я приступлю к печати. Теперь, что касается до числа экземпляров, то я тут брал среднее пропорциональное до 1000. Расчет вернее, что 600 может разойтись с большим вероятием, чем 1000 или 1200, как советовал Антонович. Да в сущности это дело всегда легко поправимое. При требовании публики, если бы присланные 600 экземпляров разошлись, сейчас бы отиснуть можно любое количество. А тут и то немцы очи повитрищали, когда я сказал о 600 экземплярах, и сам профессор Венцель, водивший меня к знаменитому резчику Редеру, только улыбался, слыша заказанное число экземпляров, да желал успеха, чтобы разошлось такое огромное, по его мнению, количество сборников. Разумеется, досадно крепко, что столько времени оконченные песни лежат без всякого употребления и что, следовательно, затраченный труд не дал до сих пор % вознаграждения, которое и пошло бы в свою очередь на последующее издание другой части сборника... Если что услышите утешительного по этому поводу, то сообщите в письме. А эти многоглаголивые гусары Косач и другие в этом роде плевка после этого не стоят. Я, задумывая издание песен, писал отсюда Мише, что не только недурно, но даже и уместна была бы картина из народной жизни на виньетке,— это всего стоило бы 30-ю талерами дороже на всем издании. Они мне об этом ничего не пишут, могут ли они доставить из Киева такую хорошо нарисованную картинку.

По поводу моих жалоб на худой корм вы пишете, чтобы я заказывал себе обед сытный, сходный славянской

натуре. Все можно,— только не последнее. Что же тут выдумашь, когда немцы нашего борщу, каши и других таких утешительных блюд не знают, когда у них не только рот, но и ухо не привыкло к таким названиям, а не то блюдам, когда они испокон веку пьют свои темно-мутные, а часто с какими-то душистыми травами супы и другого, хот бы и лучшего, знать не хотят...

На ваш вопрос о погоде и климате. Будь у меня немецкий склад ума, стремящийся, как вам известно, постичь причину, начало и суть вещей в описаниях, доводящих точность и подробность до микроскопического совершенства, так я бы размалевал вам этот климат такими красками, от которых немцы чесали б свои затылки с досады. Если о чем могу сказать, так это пока об осени и начале зимы, которые я тут провел. Гнуснее погоды, как немецкая осень и начало зимы этого года, самое пылкое воображение... не может себе вообразить. Это ни с чем не сравнимый полусвет, полусумерки целый день, постоянное грязно-облачное небо, мелкий морозящий дождь, несущий с собою болезненную сырость, грязь на улицах, несмотря на повсеместные мостовые и стоки, и клоаки для грязи и воды, очень частые, сильнейшие, срывающие шляпы с головы, ветры,— все это в продолжение 2½ месяцев до того внушает отвращение ко всему, даже вращающемуся в этой ненавистной атмосфере, что если бы не высшая цель, а так любопытство, фланерство, шлянье по чужим краям загнало меня сюда, то я бы с проклятием и самым мрачным расположением духа тотчас бы кинул эту страну. Не менее красиво здесь начало нынешней зимы. Вот, думаю я себе, судя по первым 3-м дням, в продолжение которых непрерывно шел снег и морозец прошибал, началась благодатная ровная зима, вроде нашей. Знай себе топи, грейся да благодари бога за такую погоду. А что ровный, сухой холод перенести, ведь это нам не в диковину. Немцы за голову хватались, что такой холод и еще потому, что почему-то у них подошвы шекочет смерзшийся снег под ногами (таких курьезов я никогда и не слыхал). Уверяли и клялись, что на дворе 14° (!!!) морозу, когда его было всего 8°, но тем не менее приветливо встречали зиму, катаясь в своих длинных Schlitten *, где кучер сидит сзади

---

* Санки (нім.).

седоков и оттуда правит, так что вожжи ходят мимо вашего лица (это тут такой способ езды на санях), и в это время неистово ляскает mit seinen Knitsche* — все это с бубенчиками, с улыбающимися лицами катается. Снегу действительно напало много. Но по прошествии этих благодатных 3 дней повернул южный ветер и почти мигом, в день растаявший снег превратился в непроходимую грязь. Дождь стал лить, как из ведра, через каждые 1/2 часа, — опять то же свинцовое небо, та же сырость, та же гадость. Затем опять было припорошило снежку вчера, был отличный зимний солнечный день с ясным небом, чистым морозным воздухом. Сегодня отчаянный ветер, дождь, как ливень, а после обеда солнце во все лопатки, — ну что это за климат? Есть ли терпение! А немчики действительно попривыкали к этой отчаянной погоде и щеголяют в одних сюртучках буквально, уверяя, что echter Deutsch fürcht kein Kälte**...

Что же музыка? В теории теперь залезли в такие тайники, что над одной басовой нотой то ставили по 3 цифры, а теперь по 6. Но если бы вы могли услышать, какие великолепные аккорды выходят. Я теперь прохожу модуляцию и Vorhalte, т. е. так называемые задержания во всех голосах. У Рейнеке окончил 3-й концерт Мошелеса, отличная и эффектная вещь. Вы говорите, что Венцель, верно, заметит мой каданс педалью, — напротив, я в этом более чем не грешен. Я привык на фугах Баха играть без педали вовсе. Сам-то я несколько дней назад написал маленькую вещицу. Взял тему «Помалу-малу, братику, грай» и обработал ее в форме классической куранты, древнего танца, который, как menuetto, gigue, gavotte*** и др. старые танцы, получил классическую форму. Вещичка сделана, кажется, непогано. Играющий должен только стараться, чтобы везде было слышно тему в мажоре и миноре, так как она через целую пьесу проведена то в правой, то в левой руке. Я ее pošлю Борщеву в г. Киев, чтобы он ее разучил и сыграл у наших на М[ало-] Жандармской⁴. Посвятил ее Ольге де Коннор. Так как дядя Александр Александрович постоянно ее понукает петь малорусские песни, то и пьеса его, голубчика, займет и заставит подчас

* Своім батогом (нім.).

** Справжній німець не боїться холоду (нім.).

*** Менует, жига, гавот (фр.) — старовинні танцювальні музичні форми.

вспомнить обо мне. Нет времени писать, а то бы можно было в час вечерней мглы. А это как-то случилось под праздник, я ее написал даже не за фортепьяно, а около моего рабочего стола. Вот моя еще просьба к Вам такая, не забудьте только поскорее исполнить. Меж оставленными у вас моими нотами должно находиться две тетрадки либретто, что Миша писал мне до «Гаркуши»⁵. Так первую, всю исписанную, т. е. 1-й акт, найдите, голубочка, родная мамочка, и перешлите мне, не платя ничего там. Если у вас ее нет, то она должна находиться в Мишином новом ясеневом бюро, где его все записки юридические хранятся. Строго закажите ему отыскать и переслать Вам. А также поручите, пожалуйста, прошу Вас, какому-нибудь из киевских знакомых, но на которого можно положиться, что он неукоснительно и сейчас же исполнит, чтобы он сходил рано утром на Козье Болото⁶, в дом бондаря Исаенка, где живет Ясинский, поклонился бы ему от меня и непременно бы взял у него 2 и [ли] 3 листа написанных мною к «Гаркуше» и доставил бы Вам. Утром рано только и есть, кажется, возможность застать Ясинского дома. Если бы не застал его, то да не откажется сходить и вторично, узнавши, когда можно застать. Так вот либретто и эти нотные листы написанные перешлите мне, пожалуйста. Что же вы, родненькие голубчики, поделываете? Так мало о себе пишете, что ужас. У папочки все же есть то съезды, то выезды. А Вы все одни. Есть ли у Вас хоть что читать. Играете ли Вы на моем драбанте. Не оставляйте, ради бога, его без игры, это вредит инструменту, поигрывайте почаще. А я без чтения пропадаю. Тут только можно уразуметь, каково положение не читать ничего на своем языке. Я уже задумываю выписать «Петербургские ведомости»⁷, а то ведь одичаешь. У Брокгауза есть русские книги, но их нужно купить, чтобы читать. Сегодня меня приглашал старший сын хозяйки, которого я учу по-русски, на ужин в день Wainacht, т. е. 24 дек[абря]. Это их рождество, вот уже недавно, 9 дней всего. В этот день все друг другу дарят: мать сыновьям и дочерям, а те — каждый порознь ей и между собою и знакомым тоже. Это, должно полагать, не дешево обходится, судя по некоторым подаренным книгам с эстампами, где каждый том стоит 5 талеров. Девушки обыкновенно шьют или вышивают в подарок подушки, скатерти на столы, диваны

и проч. А мужчинам приходится дороже отдуваться. Бедным весь город дарит яблоки, орехи и все к елке. Елка бывает непременно тоже в каждой семье.

На Новый год будет первая опера в новом великолепном театре, давать будут «Оберона»⁸.

А все [же] тут не та вечеря святая, тихая, полная таинственности и торжественности, что у нас, и колядки нет, и голодной кути. Нет, не заменить ничем славянскому сердцу родного, ответного обряда. Доживем, даст бог, и встретим опять, по-своему. Целую бесчисленно ваши ручки. Ваш любящий сын

М. Лысенко.

Сколько в последнее время было концертов. Каждый день буквально, и все знаменитости. Приезжала Клара Шуман из Дрездена с великолепным певцом Штокгаузом. Были и гобоисты, и тромбонисты, и знаменитый флорентийский квартет струнный Петерса, кажется, где исполнение доведено до непостижимого совершенства. В этот четверг ожидают Таузига из Берлина, ученика Листа, превосшедшего его в исполнении. Он уже знаменитый европейский пианист, имеющий свою школу молодых пианистов в Берлине. Он, говорят, еще значительно выше Бюлова.

Позавчера получил письмо от Стаховского. Спасибо ему, он расположен ко мне. Очень длинно обо всем писал. Н. Богданов писал о плачевном положении Муз[ыкального] общества, до сих пор еще не начавшего своих концертов, и Моссаковский написал то же. Будете писать в Киев, поцелуйте крепко голубку Сонечку, Манечку, Андрийка и Мишу. Боже мой, когда же они перестанут болеть, несчастные?!

1868

9. ДО РІДНИХ

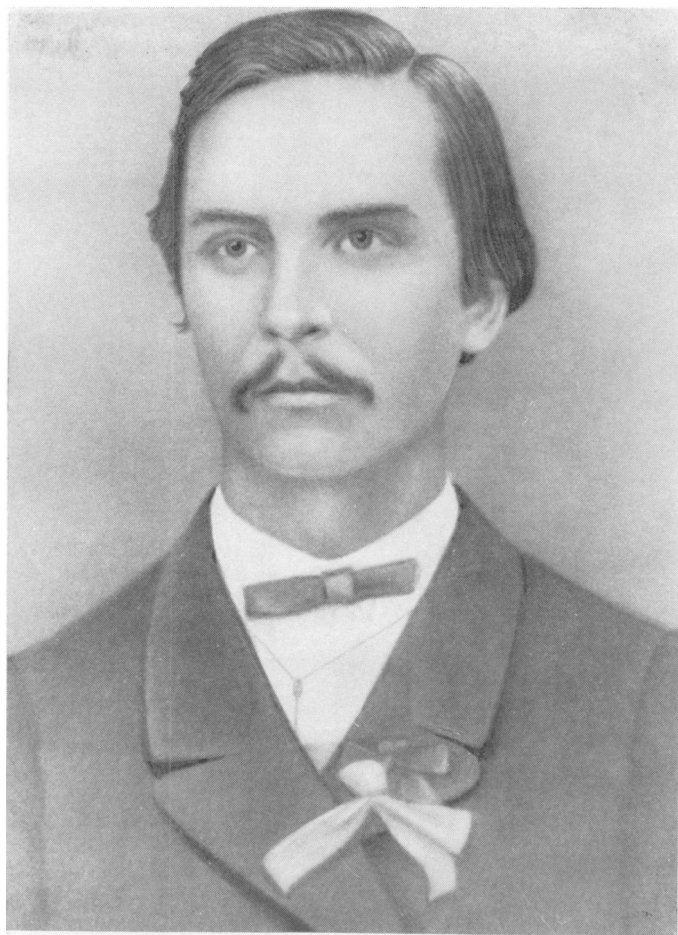
10 генваря 1868 года.

30 дек[абря] 18]67.

Лейпциг.

Дорогие мои, родные голубчики мамочка и папочка! Позавчера я получил ваше грустное письмо, где вы жалуетесь на неполучение моих писем. Вообще весь тон письма такой грустный и воспоминки про наше рождество,— все меня немножко расстроило, и взгрустнулось по вас не

в первый раз. Это последнее ваше письмо, которое должно было, по обыкновению, обрадовать меня при пробуждении, не стало для меня сюрпризом, потому что пришло в среду, а в этот день я всегда встаю в 7 часов, так как в 8 часов уже у меня лекции по теории у Паперитца, поэтому я его прочел только, возвратившись после обеда. Вы уже должны получить мое неожиданное письмо из Праги, куда я ездил на праздниках играть в концерте Славянского¹ по вызову моего приятеля Белозерского. Весь успех игры и восторг публики и профессоров консерватории в Умелецкой Беседе² при исполнении наших малорусских мотивов, мною обработанных, я вам уже описал в том письме, повторяться и хвастаться дважды не годится. Теперь я вам посылаю критику этого концерта из авст[рийской] газеты „Politique“, писанную профессором Пражской консерватории Пиводою. Это, так сказать, моя гордость, которую я не постыдился показать моему проф[ессору] форт[епианной] игры Рейнеке и Венцелю, когда они меня, промучивши предварительным экзаменом по правилам консерватории, спросили по приезде, как удался концерт. Эта рецензия им очень понравилась, так что Рейнеке стал теперь давать мне Шопена и хорошенько муштрует меня, не пропуская ни одного нюанса. Славянский обещал еще прислать и чешскую рецензию в „Narodni Listy“³, но до сих пор что-то не присылает. Я ужасно вообще доволен, что сия оказия поездки в Прагу совпала с праздниками. Я себя чувствовал там почти как дома, выбравшись из чисто немецкой атмосферы на славянский родной воздух. К тому же и дорога меня до крайности занимала; я до того обертался во все стороны в вагоне, когда мы все время летели по берегу Эльбы от самого Дрездена и до Праги, пересекая часть бесподобной Саксонской Швейцарии, что у меня аж вязы под конец заболели, и когда мы за Боденбахом, пограничную ав[стрийской] таможеню, переехали саксонские Рудные горы (Erzgebirge) и потемнело уже настолько, что и вязам работы не представлялось, то я в душе очень был доволен отдохнуть от такой гимнастики. Возвратился я в Лейпциг накануне нем[ецкого] Нового года. Как мне не хотелось из Праги выезжать, то аж до смешного доходило. Я таки в намеченный для выезда вечер не выехал, хотя Белозерский и уехал в Вену, а я еще остался эту ночь и провел этот вечер у Славянских. Новый год я

М. В. Лисенко, 1868 р.

встретил по приглашению моей Frau Dr[ehsel] у них. Мы играли в карты (совсем тут другие рисунки) в то, что у нас называют «баламут», или невольное признание, выливали из свинца фигуры и пили пунш с особенным рождественским хлебом (Stolle, кажется) вроде наших куличей. Пунш был хорош. Барышни и малые дети тоже дуют по 2 стакана, — такой, значит, обычай. Самый Новый год ничем не отличался от всякого воскресенья, по крайней мере для меня. Я провел день у Ходоровских. Наш Новый год, что будет послезавтра, мы задумали с Ходор[овским] и Размадзе купно где-нибудь в отеле встретить небольшою выпивкою и закускою. Згадували ми про наш великосмачные товченики и кутью, и узвар. Бедные чехи, у них этого нет, а верно, прежде было... Но щедрый вечер у них наз[ывается] наш свят-вечер. Как то господь милосердный вас милует, родненькие мои? Когда б только были здоровы. Я от Софийки получил недавно письмо и буду теперь же отвечать. Ольга Арш[еневская] тоже мне прислала и карточку прислала... Все остальные праздники прошли для меня так себе, бесцветно; я больше штудировал дома. Немцы катались на своих безобразных санях с дзвониками на дохлых шкапах. Три дня назад я участвовал вместе с консерваторией и ее директорией в похоронной процессии по случаю смерти Гауптмана, германской знаменитости, теоретика и композитора. По этому поводу во вчерашнем концерте Gewandhaus'a исполняли его вещи и также Баха, Моцарта, Мендельсона, а в понедельник дают все только его композиции; сегодня и хоры его разучивали. Я крепко жалею, что не пришлось не только слушать его, но даже и видеть, так как он по старости и болезни не ходил уже в консерваторию, а консерватористы ходили к нему на квартиру с задачами и композициями. Он умер на 76 году от апоплексии, как раз во время концерта Jall'я в Gewandhaus'e; дали знать его детям, которые тоже были в концерте. Процессия была огромная. Весь Лейпциг участвовал в ней. Впереди катафалка шли певчие Thomas Schule⁴, которых он учил церк[овному] пению, а потом наша директория, профессора, потом консерватористы, певчие общества со своими знаменами, хор музыкантов, аристократия и вся публика, образовавшая на всех улицах до самого кладбища массу по обеим сторонам. Итак не стало громадного музык[ального] авторитета, крепко почитаемого по своим

сочинениям, особенно “Uber Natur der Musik” *. Я, благодаря богу милосердному, здоров, занятия мои также успешно идут, только я собою никогда не доволен, хотя товарищи говорят, что есть большая перемена в моей игре, но я этому не верю. Из теории прибавилось трудной работы у Рихтера на частных уроках; я приближаюсь к контрапункту, и задачи становятся все труднее и труднее. Вот мы затеяли собираться по очереди для трио и квартетов. Завтра у меня трио. Будем знакомиться а prima vista ** с творениями Баха.

Вы эту рецензию, прочитавши, перешлите в письме Сонечке, а та должна де Коннора, щоб чули мою славу⁵. От тети получил письмо,— все интересуется про погреб Ауэрбаха, где Гете пивал и создал своего Фауста, и про ту бочку, на которой Фауст выехал... Спасибі вам за все новости из своей стороны, пишите все, а главное о себе и своих, здоровье... Я помышляю о лете, та не знаю, как пенязи⁶ выстачут, а соскучился крепко за вами; хочется очень увидеться. Пристроился ли уже Миша в библиотеке и прочно ли? Погано, если он пойдет тем путем, что вы пишете. Как Андрюша учится? Отчего на мое письмо и пары з рота не пустил? Опишите мне, Мусечка⁷, весь святвечір и все р[ождественские] праздники в мое утешение. Всем мировым и тарашанам кланяюсь⁸. Целую ваши бесценные, родные ручки и молю господу милосердного о здоровье всех вас. Вас любящий сын

М. Лисенко.

Слава богу у нас есть нечто похожее на зиму: и снегу немножко и морозцы мизерные держатся. Как-то бодрее и живется. Охотитесь ли Вы? Пороши, верно, были отличные, судя по суровой зиме, какую Вы описываете. В Париже произошла маленькая революция между народом и полицией, так что войска были призваны. Чи играете Вы, мамочка, на моем драбанте? Не давайте ему застаиваться. Я переменял свой рояль на другой в 5 талеров в м-ц. Очень хороший. Как тут развито катанье на коньках! На всех озерах и старый и молодой, и дамы и дети — все ков-

---

* «Про природу музыки» (нім.).

** 3 листа (іт.).

заются. Это, говорят, очень полезный моцион и гимнастика. Ходоровский тоже каждый день посылает своего Грицька. Я забыл поздравить вас всех с Новым годом, что послезавтра будет. На щастя, на здоров'я роди, боже, пшеницю і усяку пашницю. Будьте здорові з Нов[им] годом. Только посыпать нечем.

10. ДО РІДНИХ

26/14 января 1868 г.
Лейпциг.

Я уже виноват крепко перед вами, дорогие мои голубчики, родные мамочка и папочка, что отвечаю аж по получении второго письма. Но бог свидетель,— не имел ни часинки свободной, нужно было выкрадуть у музыки несколько времени, чтобы хоть своих родных приветствовать с рождественскими праздниками. Так, после письма к вам я писал к Сонечке пространное письмо, а в нем и к Ольге Аршеневской, которая приписала мне в Сонечкином письме. Писал и к тете, и все это заняло много времени, бо туда я пишу гораздо реже, чем к вам, а потому описываю и рассказываю заразом все, что накопится в промежутке между двумя письмами. Теперь вот собираюсь писать Ольге де Коннор,— то нужно тоже весь материал изложить да и ноты, обещанные довольно давно, пора ей отослать, а то выйдет вроде того покорму соловья баснями, хоть она может быть и не [нерозбірливо], мне уже до этого нет дела. Последнее ваше письмо от 4 января я получил по предчувствию: только что проснулся и уж собирался встать, как слышу колокольчик; первая мысль в голове, что это почтальон с вашим письмом, и действительно, моя прислужница приносит мне ваше письмо, которое я для продления удовольствия не сразу читаю, а как совсем оденусь и усядусь за свою утреннюю порцию кофе. Тогда с радостью и любопытством вскрываю конверт и читаю с расстановкой. Тут вы выражаете свою радость за мой успех в Праге и полагаете, что газеты пражские отозвуются об этом концерте. Один из этих лстящих моему самолюбию отзывов из нем[ецкой] газеты “Politique” я вам послал уже в прошлом письме, а теперь посылаю рецензию этого же концерта из чешской газеты “Narodni Listy”. Как вы

будете ее понимать,— то ваше дело. Найдите хоть чеха какого-нибудь, хоть поляка, чтобы вам перевел этот еще более достохвальный панегирик мне. Там рецензент говорит обо мне и моих песнях много приятных речей. От имени слушавшей публики говорит он, что «богатырский характер» (bohатыrsky raz) запорожских мелодий и изумительный огонь казаков (танцев) имеет для них (чехов) нечто сильно близкое и трогательное сердце и что, мол, изданием этих песен (как они от меня слышали) я поистине обогащаю славянскую литературу. Не знаем мы (говорит он), пойдут ли г. Лисенко по пути исполнителя-пианиста, но каждому из нас кажется, что суть самая лежит в его композиторском (skladatelském) таланте и что мы возлагаем немалую надежду на успех славянской музыки. Такой панегирик приятно мне было прочитать; господь знает, может в нем много лишнего сказано, может надежды любезных родаков и призрачны, и несбыточны, но тем не менее я не могу скрыть удовольствия от подобных рецензий самого музыкального народа Европы. Уже недаром Моцарт оценил чешскую музыкальную натуру, когда большую часть своих опер и, главное, своего «Дон-Жуана» ставил в первый раз в Праге, а никак не в Вене. По прочтении этой рецензии вы ее не отсылайте в Киев, бо там выписывает университет газету “Narodni Listy”, а лучше в письме к Мише укажите ему 268 № этой газеты, то он и найдет там; а этот листочек пошлите к любим родичам А[лександр] Ал[ександровичу] де Коннору, чтобы его семья порадовалась вместе с нами. Голубчики мои родные, я и сам жду того лета, как благодати небесной,— я чувствую великую потребность отдохнуть и подышать своим родным южным воздухом. Но, кажется, ферии¹ наши начнутся не раньше июля месяца. До того времени я еще успею вас известить точно, но во всяком случае меньше, чем на два месяца ехать я и не думаю. Можно будет взять докторское свидетельство о необходимости выезда из Лейпцига, тогда, быть может, 20 талеров не пропадет за последнюю $\frac{1}{4}$ года. Не думаю я, чтобы до Праги было 600 верст, [потому] ч[то] такое расстояние едва ли можно проезжать в один день хоть и по железной дороге, а я ведь, выехавши в 9 ч. утра, прибыл в 8 час. вечера в Прагу, да еще в Боденбахе мы стояли с час или $1\frac{1}{2}$ на австр[ийской] таможене, где оглядали наши чемоданы. Недавно я получил

письмо из Венеции от вызывавшего меня в Прагу товарища Н[иколая] М[ихайловича] Б[елозерского], он желает летом со мною поехать в Вену, где 200.000 славян и где тоже хотят услышать меня, прочитав рецензию в "Nagodni Listy". Может быть, по дороге к родным пределам и вздумается завернуть в Вену, а пока что бог знает. Недавно я был с Ходоровским на опере Бетговена «Фиделио», или «Леонора». Что это за божественная музыка! Казалось бы, нашим ушам, змалку привыкшим до муз[ыкальных] эффектов, подобная без всяких фейерверков музыка должна казаться жиденькою, простою, но в том-то и сила гения, что при такой абсолютной простоте вы постоянно напряжены к прелестям мелодии и такой оркестровки, какая может быть только у Бетговена. В середу мы слушали ораторию Листа "Die Legenda fon der heiligen Elisabeth" *, ее давало одно из певческих лейпцигских обществ в универ[ситетской] церкви (Pauliner Kirche) **, вещь хорошая и местами великолепная, как, напр[имер], марш и хор крестоносцев и также буря, но все же буквально туманная вагнеровщина. Андрюшу уже, верно, отвезли в Киев. Здоров ли он? Что Сонечка и Маруся,— здоровы ли они, голубятка, а Миша тоже? А ваше здоровьечко после простуды? Когда б господь дал, чтобы вы очунили, а то неизвестность и даль беспокоят. Каковы дела крестьянские в настоящую пору?.. Что Стаховский, воротился ли и что привез, и чем порадовал? Что Ив[ан] Арк[адьевич], так же честно и неустанно трудится? Слышал я про мерзкий концерт Фил[армонического] общ[ества], в котором Пфениг осмелился вылезти со своими до тошноты скверными ноктюрнами (что ли) на мал[орусские] темы. А я их тут еще корректировал. Да еще, канальство, прислал программу в здешнюю муз[ыкальную] газету "Signal", где мы и читали о киевском концерте. А Мусичка все шьет по-прежнему и расходы записывает? Как бы я желал быть теперь дома! Да сохранит господь милосердный вас в здоровье и успехе. Любящий сын ваш

М. Лисенко.

---

* «Легенда про святу Єлизавету» (нім.).

** Церква св. Пауліни (нім.).

11. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

18/6 січня 1868 р.
Лейпціг.

Вельмишановний пане Партицький!

Не мавши щасної okazji бути знайомим з Вами, я по адресі мого товариша Білозерського обертаюся до Вас з щирим проханням залічити мене до купи пренумерантів¹ на Вами видаваному часописі «Правду». Довідавшись із слів товариша о румі та мові² того часопису, мене, яко й кожного правдивого русина, опанувала найживіша цікавість й схильність до першого дійсне народного органа української народності. Щастя боже про поспіх серцю любої справи! Спочатку я маю часопис Вашу на півроку пренумерувати задля того, що влітку, певне, до родини повернуся на кілька тижнів. У той час я вдруге, з дозволу Вашого, умовлюсь о засланні часопису до мене, на Вкраїну. Будьте ласкаві засилати ню тепера по такій адресі: Лейпціг, Николаю Лисенко, Нюрнбергштрассе, № 17. Коли ласка Ваша, звістїть мене, що коштує німецько-український послівник, що Ви маєте видати, і коли саме він з'явиться. Я б зараз гроші заслав, бо то кожному з нас притяженне корисна і потрібна річ.

Як маєте під рукою або, може, згодом галичанських пісень з текстом, коломийок, танців, то б я прохав заслати їх до мене: може б і моя музична лепта рідному братньому людові у пригоді стала. Я маю теж власною працею оброблений збірник наських пісень у кількох поділах, котрого незабаром мушу у Липському³ видати.

Прошу вибачити шановного пана, що загаїв часу своїм довжелезним листом.

Коли маю право на увагу Вашу до себе, то б я прохав Вас довідатись, чи не можна б купити одрізно той малюнок «Взятіє Каффи козаками під гетьманом Хведором Богданом 1575 р.», котрий редакція нового часопису у Коломиї «Голос народний» обов'язується цілорічним пренумерантам своїм доручити. Що він коштує і яким побитом його одібрати?

Зоставайтесь певним, шановний пане Партицький, у щирій повазі до Вас

М. Лисенко,

Р. С. Засилаю панові три таляри за півроку, коли мало, звістїть, коли лишку є, до послівника прикупчите.

12. ДО РІДНИХ

11 февраля
29 генв[аря] 1868 года.
Лейпциг.

Голубчики мои, родные, бесценные, дорогие мамочка и папочка! Я уже крепко и крепко беспокоюсь, что не получаю от вас долго писем. Время получения последнего вашего письма кажется таким давно прошедшим событием, что и дней, сдается, не сочтешь. Боже мой милостивый, здоровы ли вы все? Ужасная неизвестность просто терзает меня; хоть бы словечко от вас, оно бы облегчило мое беспокойство. Как кто зазвонит с утра в нашем этаже, так мне и ожидается письмо от вас. Но все пока обманываешься. Я тоже к вам давненько писал, так недели 1^{1/2}, а может быть и целых две, но у меня такая масса занятий, что, клянусь вам, едва на обед сбегашь, как по возвращении опять нужно браться за работу; не только целые дни, но и все вечера до позднего часу сидишь над проклятыми задачами, над хитро-немецким контрапунктом. Подлые теоретики столько поставили тяжких условий, ограничивающих ведение голосов в контрапункте, что часом ломаешь голову, бесишься и в исступление приходишь. За фортепиано тоже пропасть времени убиваю над этими хитро сплетенными фугами. Без шуток — часто, когда фугу не удастся играть плавно и безошибочно, я просто вголос ругаю Себ[астьяна] Баха, да так, что он поворачивается в своем гробу, а потом самому смешно становится: из-за чего таки Баху было облегчать исполнение фуги, на том основании, что будущему Н[иколаю] В[итальевичу] придется с трудом ее одолевать? На этой мысли примиришься и дальнейшим штудированием таки поборешь ее, — вода, кажут, камінь довбае. Что же вам сказать еще о себе? Да ей-богу, по правде говоря, придется буквально повторять содержание предыдущих писем, бо сегодня ничем ровно не отличается от вчера и т. д. Был, правда, раз в опере в новом уже великолепном театре на «Сомнамбуле»¹, где первая прусск[ая] придворная певица Fr. Orgenu дебюти-

ровала с большим успехом. Действительно, чистота, металличность и обработка голоса превосходная, а для меня всего изумительнее было, что она самые высокие ноты сопранового регистра атаковала сразу, все равно как пальцем на фортепьяно. Театр отличный, роскошно отделан, освещается, разумеется, как все здесь, до последней колбасни, газом и притом разом, моментально. Но дирекция подлая чересчур уж экономна и полное освещение подает минут за 5 до поднятия завесы, и публика пребывает в полумраке. Скучается мне всегда, а подчас и крепко, только и развлечешься, как зайдешь к Ходоровским або встретишься с Размадзе, но и это удовольствие случается редко. Когда на письмо урываешь с трудом у занятий время, то ходить нарочно к знакомым нет возможности, даже читать некогда. Мы с Ходоров[ским] выписали пополам на полгода «Львовское слово». Я еще сам выписал себе на полгода новую чисто малорусскую газету «Правда», очень дешевую, но с превосходными научными и историч[ескими] статьями. Язык «Слова» чисто наш. В особенности хорош и благозвучен язык Кулиша в его «Истории Малороссии» и в его повести «Последние потомки гайдамак». Неожиданно в первом № этой газеты я прочел переведенную на малор[усский] язык с чешских “Narodni Listy” рецензию обо мне. Послал бы вам и это, но не хочется портить газеты. Представьте себе, вслед за этой рецензией я получил уже 2 письма от русинов, одно из Вены от нового, уже утвержденного муз[ыкального] кружка «Січ», где просят меня прислать им моей кладки песен несколько, так как их главная задача — знакомить все слав[янские] национальности с произведениями народных укр[аинских] песен. А другое из Львова, — прислали мне при письме стихотворение Шевченка «Заповіт» с просьбой положить его на музыку, так как львовяне, судя по лестным отзывам чехов о моей обработке, не находят, к кому бы более можно было обратиться, как не ко мне. Эта работа уже почти окончена, и на днях я ее пошлю, чтобы поспела ко дню поминовения смерти Шевченка, на котором они и готовятся петь «Заповіт». Отака пішла погудка, что даже и с заказами толпятся. Не может ли Миша прислать мне своего переведенного «Мазепу» из Байрона, — это было бы более, чем хорошо. Редакция газеты просит по мере сил и возможности снабжать ее статьями, стихотв[орениями], муз[ы-

кою,— лишь бы в народном духе. Это единственный свободный малор[усский] орган и отличный бич галиц[ийских] поляков, душащих нашего брата в Галиции. Если бы [вы прислали] Рудченка переводы и все, что есть наличного, было бы великолепно. Известите Мишу; я со временем сам ему напишу. Цена газеты ужасно дешевая — за год 4 гульдена, т. е. 2 р. 40, да еще и дешевле по курсу. Боже мой, что же у нас на родной стороне делается? Что Вы, мамочка, так же живете, как и жили, и Вы, папочка, с делами? Что Безак говорит? Какие новости и радости или печали привез Стахов[ский] из Питера? Что Сонечка с Марусей, здоровы ли? Как Андриюшино здоровье и занятия? Как Мишина служба? Что вся товашерия поделывает? Что Косач и Лашкевич ответили? Шкода, а вот теперь именно и нужно поскорее издать сборник, когда вся Славония, а наипаче чехи, так заинтересованы песнями, что пишут: «Изданием этих песен обогатится поистине слав[янская] муз[ыкальная] литература»; а вот из «Правды» я вычитал, что в Праге издается новый женский журнал, где в программе, между прочим, обещана статья «Об українських народних піснях». Чего же вам больше! Жду, не дождусь лета,— все мне кажется, что вот-вот скоро выеду с помощью божою в родную країну, а как перечтешь по пальцам, что ждать еще 1/2 февраля, март, апрель, май, июнь [нерозбірливо], то аж холод проймет, и снова грусть воцарится на моем и без того невеселом лице. А ведь учиться нужно. Нужно же что-нибудь из себя в жизни устроить. Служивым быть,— кажется, не моя колея, педагогом — тоже нет, разве муз[ыкальным] педагогом, да если бог укажет и обнаружит, что есть талант,— то писать, но не контрапункты, которые пишут теперь, а вещи, на основании их изучения созданные, с характером и духом, какой по сердцу и голове...

Что там у вас в киевской земле делается? Имена продаются, я вычитал из «Слова», кажется, 20 в К[иевской] губ[ернии], и покупщики русские или курляндцы. Вот это немецкое семя таки затесалось. Если бы вы знали, как вообще немцы мерзко о нас мыслят и какие дерзкие абсурды извергают. Как-то вдвоем с Размадзе на лекции истории музыки у Бренделя мы обрезали одного немца, который с презрением относился к России с муз[ыкальной] стороны и говорил: какая там, мол, может быть музыка.

Ну, да й обработали ж мы его при всей честной компании. На что вам старик Брендель почтенный доктор музыки,— все его лекции наполнены выражениями: «немецкий ум, национальность, немец[кая] гениальность». Все это хорошо и всякому известно, но дойти до такого абсурда, что сказать о Шопене и других славянских музыкантах, что все они писали — крали из немецкой музыки,— это пристало только немцу в его национальной глупости.

Какие вести из-за Днепра? Что в Гриньках делается, что в Николаевке дядя Ал[ександр] Алек[сандрович] делает? Пишут ли они вам?

Как я молю бога о вашем и всех вас здоровье и о том, чтобы в здоровье всем нам увидеться. Может быть, мне и раньше удастся вырваться из Лейпцига: я буду об этом стараться.

Тарасенко еще не воротился. Кланяйтесь Каменецким всем, всем. Передайте Стоянову и спросите его, был бы он доволен, когда бы почтовому ведомству дали такую форму, как в Саксонии,— ярко-желтые мундиры, синие воротники, обшлага и панталоны и к этому плащи, как у дам.

Что мой рояльчик? Целую ваши бесценные, дорогие руки, голубчики мои. Пишите поскорее. Ваш любящий сын

М. Лисенко.

Рейнеке предложил мне взять на Prüfung, т. е. экзамен, пьесу — XXXII вариации Бетговена, которые я у него играл недавно.

13. ДО РІДНИХ

1 марта
18 февр[аля] 1868 г.
Лейпциг.

Голубчики мои, родные лебедята, бесценные мамочка и папочка! Только что окончил делать задачи на вторник и среду Рихтеру и Паперитцу и принимаюсь вам писать в ответ на ваше сегодня полученное письмо. Как обыкновенно, утром, проснулся, а оно уже и лежит у меня на стуле коло кровати. Спасибо вам, родные мои, за радостную весточку, за присылку статейки с переводом¹. В это время зашел ко мне мой товарищ Размадзе, чтобы идти

вместе к директору просить у него [разрешения] слушать класс композиции у Рейнеке. Он тоже читал и крепко озлился на педантизм чеш[ского] рецензента, утверждавшего, что моей специальностью должно быть исключительно творчество. Это, говорит он, способно только убить и охладить стремление к технической работе, которую, по всем данным, ты не вправе кидать; ...последующие занятия по методу, тебе уже указанному, сделают из тебя не последнего исполнителя. Другие знаменитости обязаны своей блестящей известностью усидчивому, упорному труду и времени. Нам, действительно, теперь не до тончайшей отделки, так как мы завалены массой все новых и новых творений. Это, так сказать, приобретение возможно большего материала, причем в каждой из пес указываются тонкости исполнения, а отделять их уже нужно самому. Творчество и исполнительство — две совершенно разные задачи, но зачем же не обладать ими обоими, когда есть случай, возможность и уметь. Одно другому не должно перешкоджувати. Так я понимаю. Само по себе, что я не увлекусь одною узкой стежкой исполнителя, чтобы изучать и исполнять только лишь чужие произведения, когда мать-природа дала мне возможность и дар творить. Так вот на том и порешили, что сколь ни лестна рецензия Н. Л.², но тем не менее близорукость и педантизм ее писавшего не должны поколебать воли и труда [для развития] техники в ущерб композиторским задаткам. Я вообще тут, как и во всем, людей слушаю, а свій розум докладаю й міркую, як краще задля себе. Это мудрое, практическое правило для всех одинаково свято и полезно. Опечалила меня только весть о новой неправде «у світлиці між панами»³; это, воля Ваша, грех и стыд — все близко вельможе. К чему же это ведет? Где же глаза и суд совести всей братии, ратующей о достойном награждении людей трудящихся и воочию приносящих пользу в местности, где [они] действуют? Что же у них служит мерилем достоинства, полезности и очевидности несомого труда? С другой стороны: чем они руководствуются при оценке этого труда? Ответ прост и вытекает из горько совершающейся действительности, — руководствуются рекомендацией и протекцией сильных мира сего. Сказать бы так, что случай не доставил Вам возможности заявить себя на деле высоко полезным членом кресть[янского] дела или чтобы тот же случай не

открыл глаз на суть дела высоким особам при их неоднократных ревизиях, отчетностях, докладах и т. п. Что же получается из всего этого в результате? Шутка шутится да й годі! «Хай бог свідком буде»,— скажем словами нашей святой песни. Терпели много, ще потерпіти треба; в терпении бо познается человек и благородство его природы. Правда святая не загинет, рано или поздно она вынырнет, если не из догадливости и памяти высоких особ, то по своей природе всплывет наверх, а те подлецы, взысканные всякими неправдами и унижительными мерами счастливики, ковтатимуть давучіі пилюли стыда и сознания беззаконности их взыскательства. Разве это не гордость Ваша, что во мнении высококачественных людей Вы достойны награды и внимания, но не получили ее и не просили, и не лазили, и не унижались, положившись на личную справедливость начальства;— о, это высокое чувство нравственного восторга! Не тужить, голубчик папочка, я уверен все-таки, что те люди, которые ратуют во имя закона, чести и справедливости, хоть и хиблять часом, но должны же очнуться во имя ими же руководимого принципа. Стаховский утвержден в должности чл[ена] особ[ых] поручений и, значит, обеспечен более чем хорошо. Честному человеку [помогает] провидение, спасибо ему. Он бы не должен испортиться в счастья; не хочу и не смею этому [не только] поверить, но и предполагать. Нужно будет к нему написать; я ведь давно ему не писал... Доброе дело с гласным судебным присутствием, когда б только оно не улеглось в долгий ящик да делалось с самого початку людьми честными и разумными, что, разумеется, все-таки в руках высокой инициативы. Миша щось кидается, як белка в клетке, отже, чтоб не выгадал этим себе худого, оставшись ни павой, ни вороной. Если бы судилась ему такая должность, то другое дело, а навманья кидатись и гадать о неверном, бросать именование — худой конец. Да еще вопрос, согласятся ли ему дать такое место, яко не окончившему курса университетского, хоть и бесспорно человеку умному и бескорыстному. Зачем же он Вас вызывает в Киев? Вероятно, с целью похлопотать об этом месте...

Не очень давно получил письмо от Драгомана [(Драгоманова)] с просьбой о высылке книг и от Косача, который по долгих плиденциях⁴ о личной инициативе в издании моих песен предложил мне выслать 150 р. или даже и

больше, за которые я обязуюсь расплачиваться изданием⁵. Понятно, я просил у него как можно больше денег, а если можно, то и все 300 сполна,— не знаю, вышлет ли.

Не грустите, мои родненькие, за мною. Я, слава богу, здоров, занимаюсь изрядно и живу с вами вместе одной мыслью и желанием дожить до июня месяца, чтобы увидеться со всеми вами в здоровье и веселье, если господь поможет. По сему поводу, сегодня встретивши знакомого доктора Вагнера, я просил его ко времени моего отъезда написать мне свидетельство для консерватории о необходимости временного отъезда на родину пользоваться родным воздухом для восстановления сил и здоровья, на что он изъявил полное свое согласие, а то ведь тут положено всего 4 недели вака⁶ в августе м-це, а я хочу провести у вас от половины июня до сентября, коли бог поможет и за эту четверть [года], может быть, удастся и не заплатить 20 талеров по док[торскому] свидетельству, бо первый год нужно сполна заплатить консерватории, не то исключат, а на второй год платится только за время, когда находился [в консерватории] и слушал [лекции], хоть бы только в течение одной 1/4 года. По теории я не боюсь отстать, п[отому] ч[то] своими 2 частными уроками в неделю у Рихтера я далеко обогнал своих сокурсников и теперь уже начал многообразное отделение хоралов, окончивши простой контрапункт, тогда как в консерватории с черепашиным шагом едва оканчивают форгалты, или задержания. До лета или до отъезда я должен окончить хоралы, а другого года целого, полагаю, достаточно будет для двойного контрапункта, фуги, канона и хорала с мотивом. Хотя следующий год грозит большим не в пример трудом, п[отому] ч[то] необходимо изучать оркестровку, посещать класс композиции и работать на него. Недавно я был в опере, слушал «Фрейшютца»⁷. О р г е н и, берлинская Hofsängerin *, пела роль Анны. Славная опера, без всяких эффектов, но великолепная по обработке и декорат[ивной] обстановке, особенно сцена в волчьей долине с ее страхами, громом, расплавленными горами и проч. Был тоже в замеч[ательном] концерте Gewandhaus'a в пользу пенсионного фонда для семейств музыкантов. Играл приезжавший Таузиг из Берлина страшные вещи по трудности, фантазию Листа

---

* Придворна співачка (нім.).

на «Дон-Жуана» и три Solostück * Шопена: полонез, ноктюрн и чертовский этюд в терциях. Не то[лько] мы, а профессура роти пороззявляла и только плечами пожимала в знак сильного изумления, и играл Давыдов (Davidhoff) из Москвы, первый теперь европ[ейский] виолончелист, свой концерт с орк[естром] и фантазию. Великолепно играет. Мы с малым Ходоровским⁸ стояли у самой балюстрады нос к носу к Таузигу и Давыдову. Второе отделение концерта занимала громадная симфония Берлиоза «Гарольд в Италии», от которой я остался просто без ума. Такое потрясающее впечатление производит эта удивительная оригинальность, эта колоссальность оркестровки и образность ее. Погода у нас стоит совсем весняная. Теплые, солнечные дни, вчера было даже совестно в шубе идти, а сегодня дождь и ветер. Об зиме даже нет и помину. Я и забыл вам сказать, что Лейпциг недавно отбыл свой карнавал. Тут вот уж второй год немцы устраивают настоящий венецианский карнавал: старый и малый ходят в дурацких разноцветных шапках и костюмах по всему городу, публика обсыпается горохом, мукою, рваными бумажками,— но зато великолепный Fest Zug ** из 60 №; впереди огромная кавалькада рыцарей в средневековых костюмах, забралах и проч., за ними принц и принцесса карнавала, которых привозят за 3 дня Schnellzüg'ом *** и устраивают им великолепный прием в Hôtel de Prusse. Из №№ особенно был интересен Наполеон (маленькое туловище и огромная голова) со странствующей еврейской кибиткой, везомой двумя собаками, предлагающий фотографические услуги, и Бисмарк на огромном возу сена, где повтыканы дощечки с надписями Hannover, Holstein, Meklenburg ****, словом сказать весь теперешний Norddeutscher Bund *****, где он господствует. Множество великолепных фигур, о которых даст бог при свидании расскажу...

Молю господу милосердного сохранить вас всех в здорье и благополучии. Целую ручки ваши дорогие, родные бесчисленно раз.

М. Лисенко.

---

* Сольні твори (нім.).

** Святковий поїзд (нім.).

*** Скорий поїзд (нім.).

**** Ганновер, Гольштейн, Мекленбург (нім.).

***** Північнонімецький союз (нім.).

14. ДО РІДНИХ

28/16 марта 1868 года.
Лейпциг.

Вот и опять не очень давно, дня 4—5, как получил ваше письмо, дорогие мои, бесценные голубчики матусю и папочка! Хотел было додержаться до конца предстоящего праздника, 25-лет[него] юбилея Лейпц[игской] консерватории, имеющегося праздноваться 1 и 2 апреля, но так как суббота к вечеру — день для меня наиболее свободный и при том же размысливши, что торжество можно будет описать и в следующем письме, — то я и строчу до вас. Немцы со всею своею серьезностью в житейских и общественных делах были до сих пор мне не вполне известны, но вот по поводу приближающегося торжества вся комическая приправа их внешней общ[ественной] деятельности становится мне ясной до тонкости. Не могу обойти молчанием такие курьезы. После объявления директором на одном из *Abendunterhaltung*'ов *, что вот, мол, директория консерватории будет праздновать день юбилея, и что он желал бы, чтобы все ученики содействовали с своей стороны возможно больше успеху торжества, — тотчас же молодая немецкая сила, по примеру батьків своїх, кинулась составлять *comité* ** из 25 мужчин и 25-ти женщин. Директор просил, чтобы исключительности в национальном [отношении] не придерживались. Из славян выбрали меня и Ходоровского, — обидва гетьманці¹ у німецьких *comité*! Штука — диво! Это бы ничего, — такие *comité* и полезны, и необходимы для разделения труда при приеме иностранных гостей-артистов. Но разве немцы удовольствуются одним *Verein*'ом***, — ни в жизнь; устроилось еще *comité* для закупки подарков тем из проф[ессоров], которые преподают с самого основания консерватории — дир[ектору] Шлейницу, Давиду, Рихтеру, Венцелю и кастеляну Квасдорфу. Я и в этот комитет был выбран в числе 5, но отказался, п[отому] ч[то] там нужно большое знание языка, знакомства с магазинами, беготня и т. п. Был там на одном заседании, где рассуждали, что купить, і німці таке нікчемне

* Вечірня бесіда (нім.), тут — музичний вечір.

** Комітет (фр.).

*** Об'єднання, союз, тут — комісія (нім.).

выгадали — директору золотой лавровый венок! Разве он компонист? Это ведь венец художника, а не администратора; я им толковал, что над таким анахронизмом можно только смеяться: не знаю, что они дальше решили. Мы скинулись по 1 талеру с рыла. Наконец еще comité — vergnügnus comité*; это, понимаете, — немец без балаганных фокусов и представлений, кажется, только в церкви обойдется, а тут нельзя никак. После концерта 2-го апр[еля] в Gewandhaus'e и хоров в зале консерв[атории] будет ужин в Schützenhaus'e для всех проф[ессоров], гостей и желающих учеников, разумеется, по подписке 20 Ngr. ** без вина, за вино особо платится, по требованию. Так вот тут сей последний comité намерен увеселять публику разными штуками (не знаю сам [чем именно], бо это пока секрет самого comité); оно, правда, тут это обыкновенно для всех старых и юных німців без исключения, но на наш более солидный погляд — это все-таки німецький фокус-покус, — дивитимось і реготатимемо, як припаде. Мало того: все ученики и ученицы, профессория и директория в знак торжества получают Schleif***, нечто, верно, вроде банта голубого с белым, а мы, члены comité еще и дополнительно какие-то красные шарфы, что ли, а дурні німецькі дівчата то же — к белым платьям. Сміх та й годі. Ожидают много гостей из Дрездена, Берлина и проч. Вся профессура тщится что-либо писать ко дню юбилея, а на нас, учнів, выпадает тягостная работа посещать репетиции и співати й грати. Так, Паперитц соорудил хорал для большого хора, Рихтер — для женского хора, Мошелес что-то в 8 рук на 2 рfte****, исполняемое его учениками, в том числе и Размадзе, Давид — для 3-х скрипок вместе соло, Герман — для альты и т. д. Рейнеке — квинтет. На ужин записался и я. Все, что будет, опишу. А там, с недели начинаются малые Prüfung'и, а дальше — и большие, публичные в зале Gewandhaus'a, а там, даст господь, недалеко и до благодатного дня отъезда на родину. Со светлого праздника намерен брать уроки, бесплатно, разумеется, в консерватории на скрипке, но не для исполне-

---

* Розважальний комітет (нім., фр.).

** Нейгроші (нім.).

*** Шлейф (нім.).

**** Піанофорте (нім.).

ния, а для ознакомления с натурою инструмента, с грифом, бо в композиции я пишу струнный квартет и для скрипки устроил такие арпеджии, что Рейнеке посоветовал узнать скрипку. Выхать намерен я 10 или 15 июня по-здешнему, т. е. 1-го или 2-го нашего июня же, так что деньги выслать лучше к 15-му мая, чтобы вернее достались без гаяння. На днях получил письмо от Косача; он высылает мне 200 карб., описывает подробно, как поступить и в результате предлагает назначить цену экземпляра 3 р., чтобы окупилась издержки, труд и проценты лежания, так как он надеется, что разве через год только разойдется 600 экземпляров. Не высока ли цена 3 р.? Как только деньги получу, так сейчас вдамся до типографии. Ехать на Варшаву я не думаю, а хочется на Прагу и Вену, а проте еще не знаю и сам. Вы спрашиваете, говорю ли я по-немецки с немцами. Да, эта нужда оказалась с первого дня в Лейпциге. Как же тут иначе говорить, когда немцы такие вдобавок тупоязычие на чужое и с неохотою говорят да и не знают ничего, кроме своего языка? Дешу вашу получил и очень обрадовался ей. Весна тут мерзненная. Это самое гадкое время: то тепло, то вечный дождь с холодом и сыростью аж до мая, особенно апрель; сами немцы для сравнения худого говорят: *so schlecht, wie April* *. Школа киевская не особенно меня утешает. Будет та же итал[ьянщина] і німеччина, а о народных, родных основаниях у нас не только запрещено, но даже преступно говорить. Это так было, этому и продлиться еще бог весть до каких долгих счастливых времен. А музыкально-образовательная школа у нас иначе и немыслима, как на народных подставах, — иначе она даст, как и все у нас, начиная с общества, блеклый цвет с иностранными румянами. А тут, в немец[ких] муз[ыкальных] органах вычитал я не только о столичных концерт[ах] и оперных сезонах, но и о Киевской опере. Занятно было дуже читать. Здоровы ли вы? Я, слава богу, живу, здоров, только все на рідну родину верне. Писал недавно Мише, Соне и Андриюше при посылке книг Драгоманову. Кланяйтесь всем посредникам², всем сквир[ским] знакомым. Буду скоро писать, а пока цілую ваши дорогие рученята. [Нерозбірливо].

М. Лисенко.

---

* Погано, як у квітні (нім.).

Вышлют ли мне кияне оглавление песен, где они распределены по категориям у Моссаковского? Напишите Мише, чтобы поскорее выслали, а то сплать люде і в свято і в будень... Как Андрюша учится у книжці і на скрипці? Что Сохвійка и Маруся? Все хворают бедные? А А[лександр] А[лександрович] мне писал такое радостное и доброе письмо по поводу пражских успехов. Ольге неделю назад писал.

15. ДО РІДНИХ

11 апреля
31 марта 1868 года.
Лейпциг.

Христос воскресе!

Дорогие мои, бесценные, родные голубчики папочка и мамочка, завтра у немцев уже светлый праздник, а когда у нас, то и не знаю, мне все кажется, что 12 днями позже. Только что получил от вас депешу, взволновавшую было меня своею неожиданностью. Я тотчас же через принесшего ее и ответил вам на Мишино имя в Киев, что здоров, слава богу милосердному, совершенно и что Соне и Мише послал сегодня письмо, а вам вот теперь пишу тотчас по депеше. Меня просто изумляет почтовая неаккуратность. Недели две назад я писал вам, и почему письмо не получено вами до сих пор,— не понимаю. Это все матушка Россия со своими путями сообщения, бо на заграничные сообщения совестно и роптать: тут только железные дороги разносят почти что моментально корреспонденцию, а почтовые лошади и кареты служат лишь для перевозки писем с дебаркадера в почтамт. А что за благодеяние эти телеграфы! Ваша сегодняшняя депеша вышла из Киева в 10 ч. 30 м. до обеда, а в 3 ч. 55 м. я ее уже читал и отвечал. Вот где разум и гений человека велик! На днях я получил ваше письмо с вырезкою из «Киевлянина» о благодарности В. К.¹ местным виртуозам, но тогда же не мог ответить, бо у нас как раз начались ¹/₂-годовые экзамены и уже все внимание было приковано к фортепьяно. Меня вызвали вторым, только успел я войти в залу. Играл я 32 вариации Бетговена, трудные, каторжные, но сошло хорошо, Мошелес мне сказал *sie haben sehr brave, recht hübsch gesch-*

pielt * и добавил, что мне бы следовало и у него взять уроки; я тут же попросил его с следующего года давать частные уроки, на что он изъявил свое согласие. Недели 1½ назад мы отбыли великое торжество юбилея 25-летнего существования консерватории. Предварительно нас долго тягали по репетициям, п[отому] ч[то] каждый профессор что-нибудь написал к этому дню. 2 апреля утром было большое собрание в зале консерв[атории], где после того, как мы все пропели церковн[ый] гимн, сочинения умершего профес[сора] Гауптмана, директор говорил перед многочисленной публикой длинную речь, в которой обрисовал внешнюю и внутреннюю сторону консерв[атории] с самого ее основания; потом присланный от короля из Дрездена министр Фалькенштейн сказал небольшую речь о заслугах консерв[атории] и в конце вручил с поздравлением от имени короля патенты на ордена директору и Давиду, а Рихтеру титул профессора, как деятелям с самого основания ее. Вечером был концерт в Gewandhaus'e, где исполняли только ученики и ученицы произведения профессоров а по[сле] концерта все двинулись в Schützenhaus, где был парадный ужин... Мы пили и слушали речи, и чокались с профессорами. После ужина, несмотря на запрещение полиции в связи с каким-то одним из весьма немногих у немцев постных дней, консерватористы почали танцевать. Я тоже раза 4 танцевал польку, а вальса не решился, так как тут паскудно его танцуют, все стрибают. Воротились мы аж в 6 ч. утра домой. Посылаю вам свою карточку, снятую в день юбилея. На фраке у меня вы заметите 2 бантика: зеленый и красный. Первый были обязаны носить два дня не только ученики и ученицы, но и профессора и директория, а красный носили только члены Fest-comité ** из учеников, в число которых и я был выбран...

Погода у нас тут такая же дрянная и непостоянная, как и в Киеве, даже еще хуже, бо 3 дня назад было так жарко, что к вечеру началась большая гроза с градом; со вчерашнего дня начался холодный осенний дождь, а сегодня целый день лупит такой снег, что все под белым пологом. Тут, говорят, всегда такой паскудный апрель.

---

* Ви зіграли дуже славно, справді гарно (нім.).

** Святковий комітет (нім., фр.).

Вчера я был на знаменитой Passions Musik* Баха в Thomas Kirche; он всех 4-х евангелистов, евангелие страст[ей] в виде речитатива, все слова И[исуса] Хр[иста] и апостолов, и Кайафа и Пилата² и всю катастрофу распятия написал на музыку с огромным оркестром, органом, соло и хорами. В этом году давали еванг[елиста] Матвея Passions Musik. Это у них заменяет наши страсти. Какая прелесть! Я привезу, даст бог, эту музыку, положенную на фортепьян[o]. С помощью божюю 10 или 12 июня я должен выехать к вам. Песни я свои отдал вчера; Редер обещал к июню все напечатать. Весь успех зависит от Петербур[гской] цензуры, чтобы она не задержала долго на просмотре; я туда пошлю разом все узаконенные 8 экземпляров. Но денег ни Косач, ни Стаховский моих от Ив[ана] Арк[адьевича] — никто не высылает. Напишите Стаховскому, чтобы торопился высылкою 200 моих рублей, а не то мое положение поганое перед знаменитою фирмою Редера, отдать в печать и не уплачивать. Писал Ольеньке де Коннор и тете и послал им карточки. Чем же Ольга, бедненькая, хворает? Ник[олай] Ник[олаевич]³ пишет мне, что крепко изменилась и грудь побаливает у нее будто бы. Господь да сохранит вас в здоровье и благополучии. Оставьте і мені шматочок паски і крашанку, да вспомните меня, как будете разговляться. Целую бессчетно ваши ручки [нерозбірливо]

М. Лисенко.

Если погода будет хорошая на праздниках, то хочу осмотреть окрестности и деревни вокруг Лейпцига, а в особенности поле Лейпцигской битвы с памятником, где стоял Наполеон и где 3 союзные императора стояли вместе. Это поле очень близко от города, сейчас же за рощей. Через неделю я начинаю уроки на скрипке бесплатно в консерв[атории]; знание грифа и позиций необходимо для композиции. Я писал Андриюше, чтобы не плошал, бо буду конкурировать с ним. Кланяйтесь всем посред[никам] и знакомым. Андрийкові тоже писал отдельно с нравоучениями логическими за науки и скрипку и послал карточку ему и Соне с Мишею. Сонечка не поняла меня. Я ей писал по поручению О[льги] Н[иколаевны] Арш[еневской] нравоуче-

---

* Музыка страстей (нім.).

ние, а она обиделась, я ей все объяснил и извинялся, и послал карточку в знак [нерозбірливо] братской любви... Сегодня получил письмо от тети, где она извещает, что А[лександр] А[лександрович], голубчик, собирает деньги на печатание моих песен и что даже О. Н. Булюбаш прислал 25 рублей. Спасибі їм, щирим людям; коли б усі були такого серця, то ще б якось вільніш жилося б. Миша пишет, что все доктора согласились, что у него аневризм, и пишет такое грустное письмо. Он прислал мне свои стихотворения, которые я уже отослал по принадлежности⁴. Каково внимание киевлян! Я несколько раз писал Мише и М[ихайлу] Петр[овичу] Дра[гоманову], чтобы истребовали у Моссаковского забытый мною листок для оглавления песен, где они распределены по категориям. И хоть бы один даже ответил на этот предмет. Теперь поневоле сборник мой выйдет без оглавления. Как будто это так много времени отняло бы у них, а делу они повредили через невнимание свое.

16. ДО РІДНИХ

29/17 апреля 1868 года.
Лейпциг.

Дорогие мои голубчики, бесценные, кохані мамочка и папочка! Только что воротился с Grosse Prüfung'a, т. е. публичного экзамена, где лучшие ученики консерватории играют в концерте перед огромной публикой в Gewandhaus'e. На этом 1-м прюфунге были только скрипачи, [скрип]ячки, пьянисты, [пиани]стки и один виолончелист. Таких экзаменов концертных для соло полагается 3 да, кроме того, по одному для камерной музыки, т. е. квартетной, и для композиций. Певцы и певицы начнут дебютировать со 2-го прюфунга. Я тоже записан у Рейнеке на соло из Мендельсона "Rondo brillant"* с аккомп[анементом] оркестра, бриллиантная и эффектная вещь, но и кусливая вместе с тем по темпу и механике. В сегодняшнем концерте между многими играли двое русских — Размадзе — „Concert fantastique“** Мошелеса и м-м Данен-

* «Блискуче рондо» (фр.).

** «Фантастичний концерт» (фр.).

берг, из Курска, f-moll концерт Шопена, 1-ю часть, а две остальные части играл Богрич (онемеченный серб — сукин сын, стыдящийся своего слав[янского] происхождения и не признающий[ий] его); он играл его бесспорно лучше всех. Такая завидная чистота и смысл игранного. Он ученик и стипендиат Мошелеса и Кл[ары] Шуман, как бедный мальчик.

Ваше письмо я получил дня два назад, но сейчас решительно не мог отвечать. Все это время голова так забита, что, ей-богу, не знаешь, за что хапаться. Уроки учи, к прюфунгу готовься, задачи делай да еще вдвойне, бо Рихтер в этом полугодии перевел уже меня в doppelter Contrapunct *, а у него в частных уроках я еще не совсем окончил хоралы, так что і товчешся, мов учаділий, да еще класс композиции у Рейнеке, с этим каторжным streich ** квартетом. 1-я часть уже совсем готова, а адажио еще не пришло в голову; ну, а писать все, что подвернется, по-паншанському, у меня не хватает ни духу, ни совести.

Вы меня спрашиваете, как немцы проводят 1-е дни светлого праздника. Ровно так, как все воскресные и будничные дни. Никакой торжественности, ничего нашего. На первый день я по обыкновению зашел к хозяйке в приемную и изумился, когда увидел, что дочка ее шьет платье, как этим занималась и накануне. Вообще я должен сказать, что насколько у немцев разумно и похвально отсутствие всякой обрядности, настолько же непонятно, по крайней мере для меня, полное отрицание важности такого праздника. Уже надто пересольють. Посудите сами, что в церквах, куда они особенно стекаются, когда там идет концерт какой-нибудь с оркестром, проявляется такое неуважение или, если это сильно сказано, такое безразличие к святости храма, что в алтаре места со скамейками продают, о чем и в афишах печатают, и преспокойно сидят спинами к престолу, шутят, хохочут.

Я уже рипаю на скрипице. Сегодня был 2-й урок. Нахожу, что не легкая это вещь, а сначала так и очень скучная. Та якось і пальці не такі жваві та дотепні, як на фортеп'яні. Абонирую скрипку из магазина на 20 Ngr. в месяц. У нас бы или вовсе не дали, или заломили бы цел-

---

* Подвійний контрапункт (нім.).

** Струнний (нім.).

ковых 10. Это тут благородно, что все возможности изучить что угодно удешевлены до крайности, кроме, разумеется, необычайной конкуренции в сотнях (буквально) музыкальных магазинов. Я же на первый день праздника сделал небольшое *partie de plaisir* *. Мы с младшим сыном хозяйки отправились по Баварской железной дороге до деревеньки Gaschwitz, милях в 3-х от Лейпцига. За 1/2 часа мы уже были там. Выпили в гостинице, чистенькой и опрятной, где, кроме прекрасных кушаний, можно иметь сигары, карты, домино и, разумеется, пиво. Выпивши по пиву, мы приговорились к одному проезжему, и он нас свез в параклке в небольшой городок Zwenkau, но с гостиницами, магазинами и очень хорошей архитектуры ратушею; при ратуше и гостиница на хорошую уже ногу. Тут мы выпили по чашке кофе и отправились назад в Gaschwitz пешком, все лесом казенным; везде тут шоссе, даже в лесу от деревни до деревни, и тротуары, и мостовая в каждой деревне. Вообще культура саксонская единственная в Европе, уровень ее так высок и в простом плане. Но буржуазия и купечество не далеко отошли, как у нас, от народа, — только университет тут выделен особняком и отрезан от всей основной массы знанием и высшим образованием. Студентов же тут не так много, как у нас, где почти каждый гимназист — будущий студент, а тут они, кончивши гимназию, кидаются на всевозможные *Geschäft*'ы **, коммерческие предприятия. Так я и не договорил. Шли мы больше часу из Zwenkau, и как я разбесился, как узнал, что нам придется ждать нашего *Zug*'а *** аж до 11 ч. ночи, а мы пришли в 6 часов. Так мы сидели в гостинице, и я наблюдал, как немецкие *Vauegn* **** играют в карты и бьют ими наотмашь, дуют пиво. Все в суконных панталонах черных и таковом же сюртуке, и все шапок, картузов не снимают в комнате. Молодежь отдельно играет и читает газеты б[ольшей] ч[астью] агрономические, а то некоторые и лейпцигские, отцы их, старики, отдельно режутся в карты. Наконец, дождалась поезда и воротились в 11 часов в Лейпциг. Вся эта поездка стóит по жел[езной] дороге всего 4 гроша туда и назад, т. е. 12 коп., кроме яствий

* Приемна прогулянка (фр.).

** Справи (нім.).

*** Поїзд (нім.).

**** Селяни (нім.).

и питий, розуміється. На праздниках я більше займався, користуючись часом. Песні отдані в печать. Велел снять копію, тексти к ним сам підпишу і пошлю в Петербургський цензурний комітет, а з підлиного будуть печатати, щоб не гаяти часу, поки дозволення прийде. Кіюню обещали все напечатать... Мене так радує близькість від'їзда, що я години рахую. Коли б бог дав, щоб ревізія одбулась раніше мого приїзда¹, щоб разом поїхати на рідну Україну. Цілую кріпко Сонечку, Андрюшу, Мишу і малу Марусеньку. Да збереже вас господь милосердний в здоров'я і благополуччя. Цілую ваші рученята [нерозбірливо].

М. Лисенко.

...Недавно отримав гроші свої через Стаховського: він прислав вексель від Давидова і компанії в місцєню банкірську контору Фінкельштейна; гроші отримав сейчас же і кстати, бо затратив своїх 100 талерів, уплативши вперед $\frac{1}{3}$ за друкування пісень. Косач мовчить та й мовчить з присилкою. Не знаю, що і думати...

17. ДО РІДНИХ

19/7 мая 1868 года.
Лейпциг.

На днях отримав ваші листи, дорогі мої бесценні голубчики рідні, папочка і мамочка! За цими каторжними, вічно срочними роботами я немножко і примовчав. Фортеп'янная частина хоч і забирає час, але не стільки, як теорія, в якій чим далі підвигаєшся, тим більше приходится потилицю чухати годинами. Собственно, консерваторські теоретичні роботи не так віднімають час, як частні. В частних мені Рихтер пропасть задає і уже, коли талера даєш, то мушиш і працювати добре, щоб талер рогами ліз і навзаки давався. Между тем, без частних уроків в теорії тут і думати нечего, бо в консерваторії так розположені заняття, що тільки в 3 роки проходять весь курс теорії, а нашому брату, иностранцю, тільки й життя з приватними годинами, бо тут і йдеш швидше да й на самоті з професором більше сделаєш, чем в аудиторії, де набіжить человек 20 і кождому должно

пораду дать. Таким побитом я уже окончил в частных лекциях двойной контрапункт, хоть его продолжаю в консерв[аторских] уроках, а с сегодняшнего дня перелез в канон. Меня изумляет большинство немцев, что они, задавшись хоть бы специально и музыкальною профессиею, угоняются единственно за пальцебеганием по фортепьяно, даже не особенно заботясь о выразительности и нюансировке в игре, а что до теории, то большинство из них не оканчивают полного курса и удаляются с половины или и того меньше, как случается. Что же это за *gebildeter Musiker* *? Нашему брату, чужеземцу, не приходится под стать такая трепка с наукою музыки; нужно уже до грунту работать, а иначе не стоило и затевать. На днях я играю в *Gewandhaus*'е на публичном экзамене 2-ю и 3-ю части *Es-dur*'ного Бетгов[енского] концерта. Вчера была проба, Мошелес дирижировал оркестром и остался мною доволен, хоть я пока и не его ученик. Он давал мне разные советы в исполнении. 1-ю часть концерта играет некто Ейленбург, еврейчик из Берлина, тоже тутешний консерваторист. Деньги 80 руб. недавно получил, но еще не менял. И менять всех, натурально, не буду, а по расчету приблизительно на путешествие до границы. Маршрут свой думаю изменить. Путь на Прагу и Вену отнимет часу доволі. Думаю ехать старою дорогою. В Дрездене хочется посмотреть картинную галерею, а после Дрездена — Саксон[скую] Швейцарию, а из Кракова хочется пробраться в Величку, в соляные шахты,— это не больше одного дня продлится, а оттуда на Львов додому. Господи! Вы пишете, что за неимением 100 руб. вы прислали 80. Да мне и за это несказанно больно, что, может быть, последние грошенята зібрали, и есть ли у вас лишние на жизнь,— эта мысль меня неотступно мучит. Я уже уговорил скрипача пойти со мною выбрать ноты для скрипки и фортепьянных дуэтов для Андрейка. Салонностей не думаю брать, а что-нибудь из *hoch Musik* **, но не скучное и глубоко ученое, котре ще треба розкуштувати, а для слуха приятное и для вкуса юного музыка пользительное, словом *dans le style élegant et agreeable* ***.

---

* Освічений музикант (нім.).

** Висока музика (нім.).

*** В елегантному й приємному стилі (фр.).

Песни свои вчера уже послал в Петерб[ургский] ценз[урный] комитет. Переписчик подлый отнял пропасть часу, а за текстами у меня остановки не было, несмотря на другие работы. Коли б еще подлецы не вернули ввиду того, что прошение не засвидетельствовано, как писал мне Косач; но я сего ради был у консула. Он мне советовал в моем интересе не делать этого, так как это стоит более талера; но это меня не остановило бы, а главное он меня уверял, что простые прошения не подлежат être signé *, а только какие-то сертификаты и вообще документы более серьезного содержания. Так я и послал это прошение со сборником. Вместе туда же написал 2 письма,— одно бывшему унив[ерситетскому] товарищу Торскому, служившему по Мир[овому] учрежд[ению] в Радом[ысльском] уезде, и другое совершенно незнакомому, Ченстоховскому, по адресу Косача и по рекомендации Кистяковского и просил убедительно обоих следить за приходом песен и навязчиво и упорно просить о скорейшем просмотре и обратной высылке разрешения к печати и пропускного билета на провоз через границу. Да навряд ли до отъезда получу я эти штуки. Придется поручить Размадзе или Ходоровскому старому заняться укупоркою и высылкою. Последнюю же корректуру буду сам держать и за печатание сам расплачусь до отъезда. Деньги Косач передал Рубинштейну для перевода в Лейпциг, но до сих пор я не получил и не ведаю, что с ними творится...

Сохвійка и Миша что-то редко пишут мне, а Андрій то и вовсе ничего — такі вони щирі, кривні, що й одкликнутись важко їм, адже ж часу вистачає на дрібний лист і не бозна-якого багацько часу до того треба урвати. Чим бо ж Сохвійка хворіє? Господи, та ще безгрошев'я до того,— як вони, сердешні, поводяться у житті своєму! Сегодня получил от Оленьки О'Коннор два письма. Яка вона гарна та розумна дівчина, аж дивуватись! Та такая острая к тому и так много интересного и живого разнообразия в ее письмах, что увлекаешься чтением и перечитыванием. Она ждет всех нас летом и обратно думает проводить до Киева или даже до Сквиры. До сердца дівчина, та й годі! Ви, голубчик мой родной, папочка, уже старайтесь об отпуске, пожалуйте, чтобы вместе не раз-

---

* Мито (фр.).

лучат[ься] і завітати на рідну Україну; у діда просітьса само по собі, а через Стах[овського] і Ів[ана] Арк[адійовича] само по собі... Вони, верно, не откажуться помочь Вам в этом, будучи прихильними до нас обох... А Ви, матіночко рідна, порадице в хаті, тоже с своей стороны приготуйтеьсь к отъезду, чтобы, знаете, не долго в Сквире и сидеть, а лучше у себя на тім боці пробыть. Как то Андрийчини экзамены? Молодцем ли себя он з'явить, — я иначе и думать не хочу и стыжусь неудачи... Ведь это ему последний год, кажется, в 7-м классе предстоит быть? Коли б він не звернув з університетської стежки; пильнуйте словом і радою... Что такое случилось с Федьком Рыльським, за что он арестован? Я ничего не понял, а вы глухо прошли. А чути не чув — да и что тут почувеш у Липському, окрім німецьких інтересів прусского содержания. Перед отъездом, накануне, думаю послать вам телеграмму через Харочкина о выезде.

У нас весь май стоит чудесная погода, летняя, жара порядочная, пыль невиданная, и не будь тут орошения улиц посредством гуттаперчевых трубок от каждого дома и особенных бочек, из которых вода струится, как из лейки, когда лошадь везет, то и жить бы невозможно.

Позавчера был в концерте в церкви, давали „Stabat mater“* — Палестрины (1590 г.) музыка и Mottet Bach'a**, и фуги его на органе. Великолепие. Господь да сохранит вас, голубчики мои, в здоровье и благополучии. Целую ваши ручки бесчисленное число раз [нерозбірливо].

М. Лисенко,

З німотою уже так обжился, что не стесняюсь беседовать о чем угодно, и они понимают меня, привыкли к оригинальной [нерозбірливо], но более натуральной конструкции речи, чем их. Выбрали меня в члены их муз[ыкального] кружка «Euphonia»***. Профессура тоже понимает, так как дело все вершится на музыке, а язык, касающийся искусства, не так мудреный и легко усваивается всеми. В письме поцелуйте крепко-крепко Сохвійку, Андрийка,

---

* «Скорботна мати» (лат.).

** Мотет Баха (нім.).

*** «Евфонія» (нім.).

Марусеньку, мою небогу, кохану, хвореньку, і Михайла любого з своїми ліками. 2-м молодим посередникам прошу кланятися і знакомим сквирянам... За револьвер наперед предупреждаю: если цены высокие, то не куплю.

18. ДО РІДНИХ

5 июня
25 мая 1868 года.
Лейпциг.

Дорогие мои, голубчики родные, бесценные матусичко и папочка!

Пишу вам еще это последнее письмо из Лейпцига. С помощью божою в среду, т. е. через 4 дня, в 9 часов утра я должен выехать в Дрезден. Мені бажається на этот раз поволі осмотреть достопримечательности Дрездена, как то: знаменитую карт[инную] галерею, Thiergarten* и, если обстоятельства позволят, то и Grüne Gewolbe** с знаменитейшими минералами и драгоценными камнями королевской сокровищницы. Думка така, чтобы из Дрездена ехать пароходом до Боденбаха, а оттуда залізницею на Прагу, осмотреть с помощью любих братів-чехів окрестности и старовину празьку, а отсюда через Ольмюц (в Моравіі) удариться на Краков, где посетить В е л и ч к у с е е великолепными соляными туннелями, так как она всего часах в 2—3 езды лежит от Кракова. Все это пока идеальный маршрут, исполнение которого дуже бажається. Крюк в дороге будет самый незначительный, а удовольствия — прóпасть, и ахать от изумления тоже можно будет. Впрочем, все буду вести к тому, чтобы как можно больше выиграть во времени и потратить все время на свидание и пребывание с вами. А вы, голубчики мои бесценные, упорайтесь до того часу, чтобы нам не долго просидеть в Сквире да мерщій посунуться на рідну Україну; коли б к тому часу ви выхлопотали себе отпускной билет или разрешение, что ли, как там водится. Я тут уже сегодня разделался с уроками у Рихтера и Рейнеке и Abschied***

---

* Звіринець (нім.).

** Зелений звiд (нім.), тут — в розумінні «сховище».

*** Прощання (нім.).

взял, и получил от них glückliche Reise *, остается еще внести 20 талеров за остальную 1/4 года, хоть и не буду тут, да порядок такой, иначе исключают, а с следующего года уже платится только за то время, когда слушал лекции.

Эти дни хочется посвятить осмотру самого Лейпцига и некоторых окрестностей, особенно поля битвы 1813 г. с памятником Наполеону на самом поле, где он стоял. Позавчера был в Моцартовской опере «Похищение из Сераля» и остался очень доволен. Говорят, с недели дадут «Дон-Жуана», когда бы до отъезда. Сегодня получил от тети письмо ¹, такое ласковое,— просит ужасно и умоляет и вас всех прибыть провести со мною там время.

Накануне выезда, как обещал, думаю послать вам телеграмму о времени выезда на имя Харочкина в Бердичев, так что письмо это может прийти за день, может быть, до моего приезда.

Как Андрийкові экзамены. Эх, если б не схибив з стежки, а то погано буде. Сонечке и Михайлу писал дня два назад и послал им письмо ко мне, писанное из Львова, где просят, чтобы он перевел на мал[орусский] яз[ык] поэзии сербских поэтов, так как сербы этим крепко интересуются. Им особенно пришлось по сердцу «Українська муза», и Шевченка они ставят первым поэтом Европы за его страдания и любовь к своему народу. Песни давно отправлены в цензуру, но товарищи извещают, что еще не получены. Это все от таких юристов, как Косач, который предупреждал не посылать в Ком[итет] иностр[анной] ценз[уры], а тут то и нужно туда, а он сам передает в Центральн[ый] ком[итет] ценз[уры] и снова присылает. Корректуру последнюю я сам держатиму, а остальное ждть не буду и просил уже Ходоровского (отца) принять труд исполнить по моей инструкции, и он мне обещал.

Молю господу милосердного и его святую мать сохранить всех в здоровье. Целую ваши дорогие, родные рученья бесчисленно раз [нерозбірливо].

М. Лисенко.

---

* Щасливої путі (нім.).

19. ДО РІДНИХ

24 сентября 1868 г.
Ровно.

Вот всего часа 3 как мы сидим у Олексы, заехали прямо к нему с дороги, дорогие мои голубчики родные, бесценные папочка и мамочка!

Благодаря богу милосердному все до сих пор идет успешно, а главное, мы обое с Олюнятком здоровы. Я за нее, голубоньку, боюсь до бог знает чего. Дни холодные стоят, и хоть у нас фургон громадный, человек на 25 (а нас всего 3 с извозчиком), и закрывается плотно со всех сторон, но все же я за Олютку побьюсь крепко. Пока я ее не укутаю в одяло со всех боков да не усажу,— до тех пор она и пикнуть у меня не смеет. Ведь фургон-то вас удивит, а его мы наняли от Житомира до самого Радзивилова по той причине, что дилижансы с 15 сен[тября] перестали ходить вовсе на всем протяжении от Киева и до Бреста вследствие ссоры компаньонов, что ли. И заплатили мы 35 руб[лей] со всем за четверку лошадей.

А там нам оказия какая была до Житомира! До Зарубинец мы превосходно ехали. А на 10-й версте за Зарубинцами у нас лопнул железный шворень в тарантасе, и счастье, что подорожные люди помогли нам поджать его да в соседнем хуторе достали и приделали дубового шворня. Коли ж і цей через 1½ версты стал ломаться, а тут уже смеркае. Так мы покинули тарантас в первой корчме и наняли за 50 к. еврейский довгий воз и на нем благополучно доставились аж в 12 ч. ночи в Житомир. Воскресенье целое перебыли в городе пока наняли фургон. Вечером с Рудченком и Кибальчицем отправились к Симонову, где пели, играли,— Олюта тоже. Она очень весело провела время. В понедельник в 9 ч. утра двинулись и подночевали аж в Корце, за 110 верст. Сегодня, как [нерозбірливо], поедем дальше из Ровно с помощью божою, намерены кормить в Дубно, чтобы до солища стать в Радзивилове, бо заходят кучки, и еврей сам очень торопится. Если рано станем, то можем и остальные 11 верст до Брод сделать,— так что завтра, может, и границу рідного краю переїдемо.

Как то Вам на охоте, папочка, счастит при таком ужасном холоде; небагато, мабуть, вистоїте. А Вы, мусичка, чи благополучно доїхали до Сквири и перевезлись ли уже у

нову оселю. Ради бога не забудьте с Мишенькиным письмом передать те посылки, что я отложил і у себе переховайте тот сверток слов до песен, что Ганна вам отдала,— без него у меня нет тексту для второго выпуска песен¹.

Олекса крепко вам кланяется. Добрая душа,— бегаєт и хлопочет за нами. Олюшка целует ваши ручки.

Молю бога милосердного о вашем дорогом здоровье. Берегитесь, ради бога, для нас. Пишите почаще и не грустите, родненькие мамочка и папочка. Целуйте Дусю, Соню, Мишу и Масю, как будете писать. Мы теперь же написали і задніпрянським батькові й матері².

Цілую ваши бесценные ручки бессчетно раз [нерозбірливо].

М. Лисенко.

20. ДО РІДНИХ

20/8 октября 1868 г.
Лейпциг.

Вот уже и неделя целая минула, как мы на месте, дорогие мои, голубчики родненькие, мамочка и папочка! Дорога от самого Ровна ничего не представляла особенного в сравнении с прошлогоднею поездкою, разве такую незначительную разницу, как то, что из Брод мы вместо еврейской балагулы ехали в дилижансе и несравненно быстрее при переменных, почтовых лошадях. Выехавши вечером в 6 часов из Брод, мы в 9 часов утра были уже в Львове. Тут со всеми виделся и познакомился, с кем нужно было, и того же дня, после обеда, сели на железную дорогу. Ольгу малу так потешала езда на жел[езной] дороге, что она долго хохотала и радовалась, и присматривалась, и прислушивалась. Ехали мы весь путь в 3-м классе преспокойно, она спала даже на моей кожаной подушке. В Дрездене мы пробыли целый день; я ей только и показал Карт[инную] галерею да Брюллеву террасу. Оно ехало и раділо. В Лейпциге остановились до приискания квартиры в отеле Stadt Goth'a, где в прошлом году я столовался месяц. Но на другой же день отправился к Ходоровским, и так как они переходили с своей квартиры на новую, то мы и заняли их квартиру из 2-х комнат, ни чета, разумеется, бывшей моей великолепной квартире у Дрехсель, но тем не менее уютной, теплой, полагать должно, и не далеко от консерватории. Вот ее адрес, а вместе с тем и

вам для писем: Erdmannstrasse, № 10,3 treppe, здесь уже мы дней 5 живем и распаковались. Стол берем у хозяйки поганенький, но пока терпим. Уже мы придумали, чтобы Наст[асья] Ник[олаевна]¹ выслала кухонную книгу, то можно бы німкеню исподволь приучить к нашему столу. За квартиру платим 9 талеров в месяц. Я уже познакомил Олю с Дрехсель; она им очень понравилась,— объясняется с Анной² по-французски, и та ей с завтрашнего дня начнет давать уроки пения по 1/2 талера за урок... Вчера водил Олюсю в оперу «Гугеноты», где теноровую партию пел знаменитый придворный берлинский тенор Вахтель. Она ужасно довольна была. В консерватории все по-прежнему. Я только сегодня получил расписание часов для себя: первое,— что не было времени за разными хлопотами, а второе,— инспектор был болен и только сегодня явился. Вместо рояля я имею пока порядочное пианино, бо не случилось на ту пору рояля у Ирмлера; но он обещал через 2 месяца достать мне рояль. Размадзе уехал дней за 5 до моего приезда в Россию обратно, Ходоровские намерены пробыть только до мая. Грицьку уже кончается курс в консерватории. У Рихтера я пока намерен продолжать частные уроки теории, но беда с оркестровкой: Рейнеке, наверно, откажется давать за неимением времени. У него, бедного, 2-я жена умерла и теперь 7 детей на руках. Консерватористы догадываются, что он, вероятно, возьмет 3-ю жену — и не без причины. Оля уже писала своим и набрехала такого о виденном, что как я ни защищаю ее, но не мог удержаться в приписке изобличить ее в чудовищных гиперболах. Как же вас господь милосердный милует? Здоровы ли вы? И как служба и начальство, и посулит ли фортуна и внимание начальствующих награду какую? Пишите про все. Что Сонечка, Андрюша и Миша? Здоровы ли? Как их планы относительно Рагузы? А Маса і мала filia inopinata? * Песни мои готовы, напечатаны и уже посланы в Россию 30 августа по здешнему стилю самим Редером через какого-то комиссионера во Львове; но идти они будут довольно долго — месяца два, по словам Ходоровского. Он сдуру не оставил мне и 25 экземпляров, а себе один. Печать нот и текста очень хорошие; ошибки в тексте есть, но самые незна-

---

* Дитина без імені (лат.).

чительные. Известите Драгоманова, чтобы наведался в конце октября к Ахенбаху и выслал мне хоть 25 экземпляров или же от моего имени разослал бы их славянам³. Ми живемо собі купно, дружно, люб'язно, все часто-часто всех згадуємо і сумуємо, й радіємо разом обоє. Вы уже перешли на новую квартиру,— холодная ли и удачная? Поцелуйте всех-всех крепко от меня. Да пишите поскорее по этому адресу. Я уже раза 2 забегал в poste restante, так нема ни от вас, ни от николаевских⁴. «Киевлянин» присылайте⁵. Милому Каменецкому кланяйтесь от меня и Оли, Гогунцову тоже. Целую бесцетно ваши ручки и молю бога милосердного о здоровье всех вас дорогих. Любящий вас

Н. Лысенко.

21. ДО РІДНИХ

21/9 ноября 1868 года.
Лейпциг.

Голубчики мои родненькие, бесценные, дорогие мамочка и папочка! Только что получили сегодня утром, за чаем, ваше письмо вместе с Мишенькиным, Сониным и Андрушиным. Как и всегда, от радости и жажды чтения досадуешь, зачем так мало написано: хотелось бы еще читать, письмо уж и кончено. Недавно мы получили ваше письмо с мамой из Сквиры, а также и то, что было писано по poste restante. Мы таки давно трошки до вас обзывались. Причина та, что пока не устроились, то и мысли были разбиты и с мыслями не соберешься, да таки трошки похворали денька два от простуды; это уже, кажется, всегдашнее приветствие гнусного здешнего климата. Теперь, впрочем, погода значительно исправилась,— уже установились морозы, и вот дня 3 морозы держатся с небольшим снежком, и при солнечной погоде легко дышится. Я все Олютку таскаю гулять, пользуясь такою погодою,— перед обе[дом], причем она приобретает хороший аппетит, но устает, голубка. Да кроме того, ее припадки, как следствие малокровия, не покидают ее и в эту зиму. Эту ночь она и глаз не смыкала через бессонницу, а также через боль сильную под ложечкою. Что же вы прикажете делать, когда зимою и осенью ничто и никакие средства не помогают ей, и только приход весны возвращает ее к нормальному, здоровому

состоянию? Я ее берегу уже от простуды и заказал ей бархатный бурнус на гагачьем пуху.

Что же еще сказать вам за нас обоих? Занимаемся мы широко и прилежно. Я — своею специальностью и теперь еще с радостью приобрел урок оркестровки 1 час в неделю у Рейнеке, едва вымолил, бо ему и було только времени в воскресенье от 8—9 утра да и не дешево — за 2 талера,— Оля же имеет у меня 2 часа в неделю на фортеп[иано] да 2 часа пения у м-м Дрехсель, кроме того занимается немецк[им] яз[ыком], я абонирую ей и французские книги. Водил ее в оперу и в концерты, и постоянно в наши консерваторские Abendunterhaltung'и, где она видит так много молодежи, хоть и немецкой, познакомилась она с некоторыми консерватористками, последний раз и меня слушала; я играл “Krakowiak”, “Rondeau de concert” Chopin'a *, великолепная, блестящая вещь,— я ее удачно очень исполнил, и все ее соседки покивали головами и поздравляли, что муж так хорошо играет. Ольга вся вспыхнула от радости и удовольствия. Как же то господь вас милует? Здоровы ли Вы, мамочка, и довольны ли своею новою квартирою?..

Вот вместе с вами пишу и в Киев разом Соне, Андриюше и Мише,— отвечаю на их сегодняшние письма.

Вот утворили с песнями! Шутка сказать, 77 р[ублей] за одну пересылку,— это удружил немец. Да уж выручайте, чорт их побери! Когда б их хоч разбирали, а то як залежаться, то пропаде енергія на другой выпуск. Что же Вы, папочка, не подаете дідові¹ докладной записки,— отож время уйдет, и если дід улепетнет в Петербург, то тогда посылка напominания о себе может не обеспечить верного успеха, бо тії магнати в очі багато обіцяють, а поза очі — їм і байдуже. От николаевских получили уже 2 письма, в последний раз писал ко мне и сам батько. Оставляю Олечке место вам написать, а пока целую ваши рученятки и молю крепко господу милосердного о вашем здоровье и благополучии. Не ждите ничьих советов, даже Стаховского, да подавайте записку, чтобы потом не пенять на себя². Пишите до нас почаще и присылайте «Киевлянин». Ваш по гроб любящий сын

Н. Лысенко,

---

* «Краков'як», «Концертне рондо» Шопена (фр.).

Через три дня, если будем здоровы, везу Олечку на бал общества «Эвфония»³ по усиленной просьбе товарищей, просивших явиться на бал с супругой.

14 ноября скончался великий маэстро Россини в Париже. На исповеди духовник спросил его, верует ли он в католич[ескую] церкву. Россини отвечал: написавший «Stabat mater» не мог не верить.

22. ДО РІДНИХ

12 декабря 1868 года.
30 ноября
Лейпциг.

Дорогие мои, голубчики родные, бесценные мамочка и папочка! Как вы насчет моих, так я насчет ваших писем уже довольно сильно тревожился, не получавши так долго. Небольшой был промежуток в получении Вашего, мама, письма из Сквиры и папиного и Сони из Киева, а затем чимало прошло времени, и вот только в среду я получил ваше письмо от 18 ноября. На конверте не было папиной надписи, и это меня встревожило, но потом я успокоился, узнавши, что вы оба здоровы. Мы же все по-прежнему влачим свою более или менее однообразную жизнь (я говорю относительно распределения моих дневных занятий), Оленька постоянно покряхтывает. Доктор Вагнер, пользуясь ее, приписывает это ревматизму спинных мускулов, да и малокровие играет во всем этом немалую роль. Благодаря этому она не может регулярно заниматься музыкой и пением, а чтением немецких и французских авторов деятельно и правильно занимается: эта работа требует меньше напряжения. В хороший день я ее вожу гулять, иногда с Дрехселями она отправляется, ходит и в консерваторские *Abendunterhaltung*'и, изредка в оперу и концерты *Gewandhaus*'а. В прошлый четверг были в концерте в честь умершего Россини... Все номера концерта состояли из его произведений. Играли увертюру из «Виль[гельма] Телля», несколько дуэтов, хоров мужских и женских из его «*Soirées musicales*»*, а в заключение всего полный его «*Stabat mater*». Олюся осталась необыкновенно довольна

---

* «Музичні вечори» (фр.).

и, действительно, такого исполнения вряд ли удастся где в жизни услышать. Завтра, если здоровье поможет, поведу в оперу. Дают «Waprig» Маршнера. Себе я добился наконец уроков инструментовки у Рейнеке за 2 талера в час (1 раз в неделю) и теперь уже потроху инструментую сначала отдельно на струнные инструменты, на духовые деревянные, медные, но еще не на полный оркестр. У Рихтера взял тоже урок в неделю по 1-му талеру. Фортепьянная игра идет сносно. Венцель дает еще все Листа, а у Рейнеке играю Бетговена, Вебера и др.

Не очень давно получил письмо от Конона Ив[ановича]. Он изъясняется в дружбе, пишет, что не навязывается в дружбе и родственности, но что очень желал бы всегда жить со мной по-братски, искренно и т. д. Я ему сейчас же ответил, что я всегда желал этого, но в свою очередь не лез ему в глаза с родственными чувствами. При сем удобном случае откровенно высказал ему его прошлое обращение со мной, так как он просил быть с ним откровенным, не утаивая ничего. Фойгт тоже ко мне обозвался ласково и по-товарищески. Я ему отвечал. А не прав ли я был, папочка, говоря с Вами как-то не раз даже о дружбе и очных заверениях дружбы, приязни, соблезнования и всяких прочих уху и сердцу лестных качествах нашего знакомого, до трощения костей жавшего пальцы? Отже, я не могу отказать себе в некоторой доле знания или, вернее, инстинктивного понимания людей. У меня сердце не лежало к этому человеку, и я всегда держал половину веры его словам, а тем более убеждениям. Ні, щось у голосі є не такого щирого, як іноді буває у інших людей. А за голубчика Ровняка я страшно виноват. Мне помнится, что такой резкий ответ вырвался у меня от неудовольствия, что Стахов[ский] взял, или, лучше, загарбал себе 2 карточки. Я сердечно каюсь, что обидел своего кривого земляка, да еще и полуживого, и с первой почтой посылаю ему карточку при письме и с чистосердечным извинением.

Щодо пісень, то, слава богу, все к лучшему пришло. Недавно получил от Миши, Сони и Драгом[анова] вместе пространное письмо, из которого оказывается, что пісні лежали 1½ месяца в Киеве (?!) у этого болвана Новицкого и он, видимо, по привычке не раскупорил тюков, чтобы довідаться, что прислано, несмотря на неоднократные расспросы и заявления Драг[оманова] и Миши. Мне при-

сланы 2 проекта, как поступить с распродажею. Я принял Мишин, яко говорящий и ратующий в мою пользу. Скоро им отвечаю, забираю только справки о цене книгам Драгоманову. Хлопочите о распродаже, щоб не сісти на мелі. Оля крепко целует вас. Соню, Мишу и Андриюшу з обома небогами крепко обнимаю и целую. Целую ваши ручки бесценные [нерозбірливо] ваш любящий сын

М. Лисенко.

Оля мне делала уже раз вареники до сметаны — отличные, но такие худенькие и щупленькие, как немецкие перины.

23. ДО РІДНИХ

27/15 декабря 1868 года.
Берлин.

Дорогие мои, голубчики родные, бесценные мамочка и папочка! Вот и снова новость положения для нас и вас,— мы очутились в Берлине. Это, впрочем, был наш план, еще за месяц до рождества съездить в Берлин, як то кажут, и себе показать і світа побачити. Выехали мы накануне праздников, 24-го, в половине 7 вечера по железной дороге и прибыли в Берлин часов в 11 ночи. Сначала нас пугала одинокая поездка в такой огромный город, да еще и славный своими карманными ворами (Taschendiebe), но, прожившись на божью помощь, мы поехали [нерозбірливо]. Мы рассчитывали на компанию некоего Затлера, моего киев[ского] знакомого, который теперь недавно приехал из Вены и поселился в Лейпциге для изучения медицины. Он, как уже бывавший в Берлине, мог нами поруководить в незнакомом городе и показать дещо и рассказать; но его обещания и соглашения при нем и остались: мы его, по условию, на дебаркадере не нашли и чуть было не опоздали в напрасных розысках. В Берлине я рук так и не отнимал от кармана с деньгами. Мы приехали в лучшую гостиницу «Victoria Hôtel», где за 1 талер имеем превосходную меблированную комнату с зеркалами, коврами, мебелью красного дерева и при этом еще хорошую спальню. Так как целью нашей поездки было исключительно развлечение, то мы и шляемся тут то в оперу, то в кон-

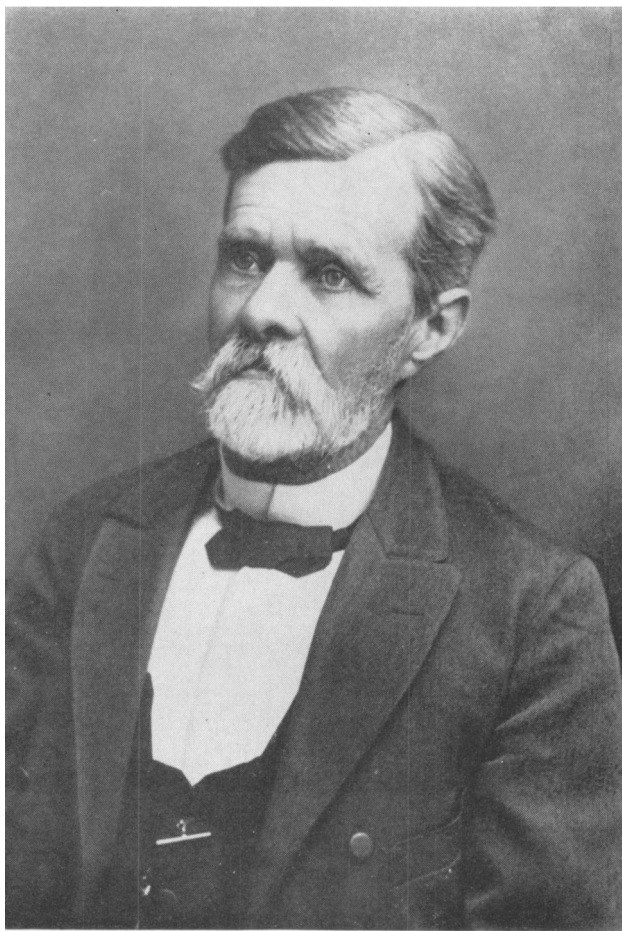
церты, то в музей. Мы уже видели «Роберта-дьявола» Мейербера, вчера слушали концерт оркестровый Wilsе из 65 человек... Сегодня мы осмотрели музей. Великолепнейшее, богатейшее здание с такими редкостными коллекциями скульптурных произведений всех веков и народов, карт[инною] галереею, статуями, вазами, редкостями из Герк[уланума] и Помпеи, этрусскими вазами и проч., что у нас и голова закружилась, и, несмотря на купленный гид, все видимое нами в промежуток 2 часов превратилось в хаос. Тут потребно минимум месяц ежедневного осмотра, чтоб ознакомиться со всем хорошенько. Особенно замечательна здесь бронзовая позолоченная лестница, все стены ее украшены живописью по стеклу кисти знаменитого Рауха, картинами громадной величины и объема.

Сегодня мы идем в оперу опять; даю оперу «Фиделио» Бетговена, а завтра в 12 ч. 45 м. пополудни мы должны отправиться в Лейпциг. Все эти удовольствия тут пустяки, но гостиница со своим шиком заедает до черта грошей, да к тому же, хотя лекции начнутся только 4 генв[аря], но работы много и по теории, и по оркестровке, и по технике. Різдво мы встретили не по-наському,— не їли ні куті, ні узвару, а только немецкий Stolle — хлеб, нечто вроде наших папушников. Короля прусского не бачили, а дворец видели, Бисмарка тоже не видели, а воинство видели всех родов и мундиров. Так мне и представляется Эйзенгард, смелый в речах с королем. Дворец миршавенький в 3 этажа, ничего особенного не представляющий,— как частный богатый дом. Кронпринца дворец гораздо лучше и больше. Улицы шире лейпцигских, дома не такие гигантские... Улица Unter den Linden *, где наш отель, лучшая часть города,— широчезная улица и посередине липы в 2 ряда. Сам город гигантский, мы его и не осматривали всего. Перед отъездом в Берлин получил ваших 2 письма и от тети, писал Драгоманову, Мише, Соне и Андрию. Николаевские редко пишут, и эта холодность ихняя очень огорчает Оленьку. Дай же бог милосердный вам в здоровье, счастье, в благополучии встретить різдво і Новий рік. Пишите чаще. Целую бесчисленное число раз ваши ручки [нерозбірливо].

Н. Лысенко.

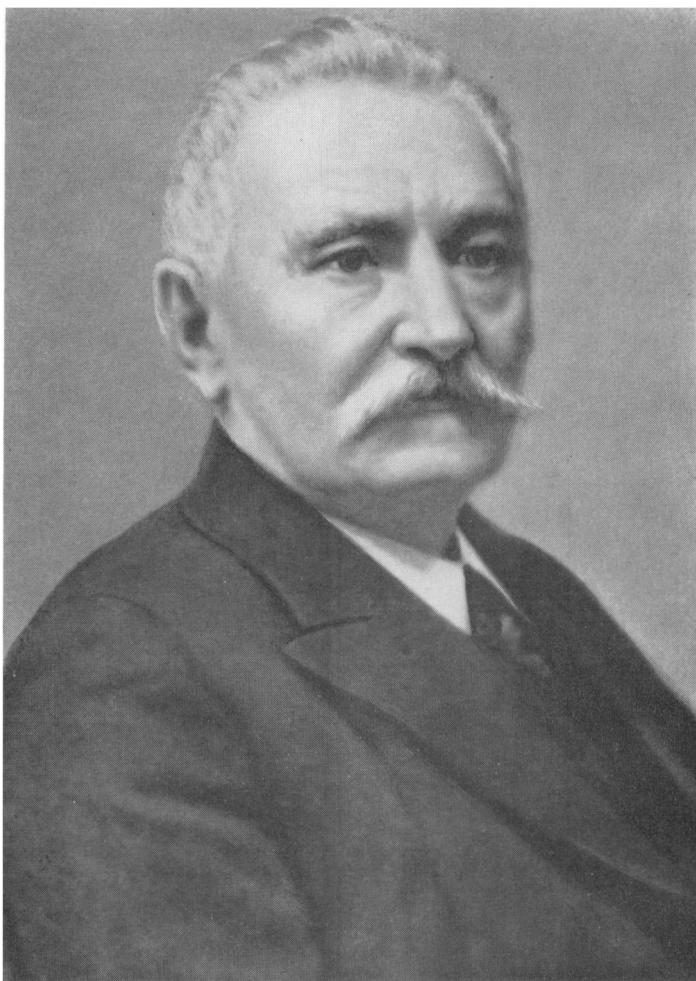
---

* Під липами (нім.).

І. С. Нечуй-Левицький.

А. К. Вахьянин.

Я отримав лист від Імшенецького з Борзни, в якому він просить про швидку відправку йому своїх пісень 10 екземплярів і в магазин Тишинського в Чернігові теж 10 екземплярів. Коли будете писати в Київ, то повідомте Мишу або Драгоманова про це.

Надішліть нам «Києвлянин», бо не можна ж в бандеролю, а не при листі, бо так дорого коштує.

1869

24. ДО І. МИКИТИ

2 січня 1869 р.
Львівський.

Вельмишановний добродію пане Микито!

Вірю, братерськи привітаю Вас і усе шановне товариство ваше з Новим роком божим. Щастя боже усім вам у добрі пожити й поводитися і на цей рік з Вашим спасенним ділом, виданням питимого² слова.

Трохи, може, спізнився з наданням пренумерованих грошей на «Правду». Це кілька днів як повернувся з Берліну, де святкував,— тим і забарився. Надішлю грошей на піврішню «Правду», прошу мені знов її надіслати по тій же адресі.

Як Вам споміжно через працю мені відписати, то будьте ласкаві, повідоміть, чи вже надіслані ті книжки, каталоги й інші матеріали, що об їх прохано Вас листовно од д. Драгоманова, Гетьманця і Шербака (книжний магазин у Києві), бо вони мене вже кілька разів запитували, що за знак, що й досі львівчани не шлють усього того і звістки жодної не подають. Пан Вахнянин якось писав до мене та казав, що ніби вже ті книги наготові були, але й досі нічого певного не знаю. Повідоміть мене, будьте ласкаві.

Мені теж дивує, що сербські переклади Гетьманця і досі не були надруковані у «Правді». Хіба їх огружено чи що? А він мені пише, що як ті надрукують та потреба буде й надалі, то він вже має наготові доволі тих перекладів. Це мені теж дуже цікаво знати, чом їх і досі не надруковано?

Щоб не втратити Вам потрібного часу, кінчаю свого

листа і прошу дуже приязно вклонитися усьому чесному товариству від мене.

З дійсною повагою моєю до Вас, шановний пане Микито, застаюся

М. Лисенко.

Грошей на «Правду», 1 таляр й 10 грошей = 2 ренським, прикладаю у листі.

Ще маю до Вас одно прохання. Напишіть мені, у кого з Ваших книгарів львівських або у Празі чеській можна б було виписати оці книги:

1. Карл Гавлічек-Боровський, останнє видання, щоб, по змозі, повне.
2. Шафарик — останнє, повне видання.
3. Ербен — казки чеського народу.
4. Вячеслав Генка, останнє видання.
5. Колляр — останнє видання.
6. Які-небудь оповідання про звичаї або з історії чеського люду, — літографії або гравюри, або естампи.

Що усе це й книги, і естампи коштують.

Од сербських книгарів:

1. Вук Стефанович Караджич — сербські казки — останнє видання.
2. Подорожні листи про Сербію з усіх країн Сербії.
3. Життя сербського селянина, спорудження Милечовича.
4. Гласник, журнал вченого товариства у Белграді.

Що це все коштує.

А теж з німецьких видань, що коштує пренумерувати у Росію газету. “Borsenblatt für den Buchhandel” й “Centralblatt slavische Literatur”.

Це мене запитує наш земляк, українець, п. Менцич, що отримує книгарню у Житомирі. Та ще просе, щоб його одрекомендувати яким тутешнім книгарям і щоб порадити йому на виписку, що приміє розкупитись у Житомирі. Це таке кубло, на мій погляд, де обличчя українське (освітне [нерозбірливо]) мовчить між московськими урядниками та звіченою ляхвою. Проте напишіть мені кілька найкращих українських видань, коли є; може б я через його пропагував їх на спродаж у наших країнах.

Вибачте за втому, але вволіть ласкаво моє щире прохання як швидше.

25. ДО РІДНИХ

26/14 генваря 1869 г.
Лейпциг.

Голубчики мои родные, дорогие, бесценные мамочка и папочка! Уже так соскучились, не получая от вас писем, что аж беспокойство берет. Последнее письмо ваше от 14 дек[абря] с небольшим клаптиком из «Киевлянина» о концерте Безекирского мы получили уже более двух недель, а, може, і цілих три тижні. Вам же писали из Берлина, извещая вас о разных виденных редкостях. Не знаю, получили ли вы это письмо. Безекирского я очень хорошо знаю из его концертов в Гевандгаузе, где мы по средам бесплатно слушаем пробы концертов четверговых. Это очень почтенный музыкус как скрипач и как композитор. Меня удивило его быстрое появление в Киеве, когда я его слышал еще тут в ноябре, кажется; играл он концерт Паганини и свой собственный полонез с оркестром. У него громадная техника и прекрасная экспрессия. Не знаю, как теперь играл он. Говорили мне, он жаловался на ревматизм правого плеча. А о том, что он уже в Киеве, я знал раньше вашего письма. Он писал тут одному знакомому своему консерватористу и расхваливал донельзя Киев, что он был *ganz übergascht*, поражен красотой города. Оленька моя в настоящее время чувствует себя ничего. Я возил ее в наши *Abendunterhaltung*'и, которые ей очень нравятся. У нее уже пропасть знакомых дівчат-консерватористок — *Fräulein* Франке, *Wallach Friedlender* и др., так что как только мы явимся, то вже они и говорят,— м-м Лисенко, *venez ici, nous avons une place videau* *, она их привчила по-французски базікать, а мне это очень досадно, что она не пользуется удобнейшим случаем выучиться говорить по-немецки, по[тому] ч[то] занятия переводами и чтением и в сотую долю не принесут ей той пользы, как разговорная, живая речь. А от Дрехсель я требую положительно, чтобы иначе не изъяснялась на уроках, как по-немецки. В том же *Abendunterhaltung*'е я играл *Duo* ** на 2 форт[е-пьяно] Шопена с м-м Даненберг из России (Курск), и вообще, как только меня вызывают играть, то вся публика

---

* Ідїть сюди, ми маємо вільне місце (фр.).

** Дуєт (іт.).

ученическая оборачивается к Оле, выведать, какое впечатление произвел на нее вызов меня играть — испуга или радости, а после игры дівчата обыкновенно поздравляют и восхищаются игрою. А воно, маленьке, червоні й отшучивається. Ей там очень весело. Они усаживаются на самой задней скамье женской половины и хохочут, и шалят до упаду. Оля помирала со смеху, когда моя боевая и остроумная м-ель Франке уверяла, что старый Мошелес от того так плохо дирижирует и сгибается (от старости), что у него живот болит крепко. Мы уже вам писали, что очень часто по воскресеньям Дрехсели приглашают нас к себе, и там мы беседуем, играем в разные хорошие игры (Gesellschafts spiele *). Леся¹ співа очень недурно, и недавно она решила спеть со своею учительницей в ее доме прехорошенькие каноны на два женских голоса, соч. Ядсона, здешнего капельмейстера в Евтерпе, и вышло очень, очень недурно. Подчас она хандрит (по папильке) и уверяет, что у нее нет вовсе голоса, именно тогда, когда почему-нибудь охрипнет.

Я все по-прежнему беру уроки инструментовки у Рейнеке, оркестровал несколько Бетговенских вещей и самого Рейнеке и сам уже написал две части из сюиты на большой оркестр: Menuetto и Adagio, а теперь предстоит писать прелюдию на оркестр. Тайну оркестровки я уже порядочно постигнул и потрапляю удачно давать инструментам им свойственные места. Времени только отбирает пропасть консерваторских уроков, да уж ладнаю кое-как.

Мы получили из Николаевки не очень давно поваренную книгу, и кое-что Оля уже делала. Вареники плохо удаются. А блины вышли очень порядочные; я к ним купил на ярмарке жидкой икры. Привозят ее из Берлина и продают под названием echte astrachanische Caviar **.

Что-то ни Миша, ни Драгоманов давно не отзываются. Собираюсь теперь же писать и тете... Я и забыл поздравить вас с Новым годом. Целую ваши ручки и молю бога сохранить ваше дорогое здоровье в Нов[ом] году... Хочу еще Оле оставить местечко. Пишите же почаще, голубчики родные. Целую вам ручки крепко-крепко [нерозбірливо].

М. Лисенко.

* Загальні компанійські ігри (нім.).

** Справжня астраханська ікра (нім.).

У нас теперь только снег падает и морозы стоят с неделю препорядочные.

Я и на этот год выписал «Правду». Она, правда, дороже стала, но зато и вдвое больше. С каждым № присылают уже готовый перевод целой библии на нашій мові. Великолепный перевод (верно, Кулиша) с просьбою до земляків исправлять ошибки (если найдутся?!). Если так дорога пересылка «Киевлянина», то й не треба, хай йому біс!

26. ДО РІДНИХ

20/8 февраля 1869 г.
Лейпциг.

Мы таки виноваты трохи, дорогие голубчики бесценные, родные мамочка и папочка, что затягиваем с ответом, но ей-богу в последнее время так приспичило с работой, что некогда было и думать о письме. К тому же подскочила крайняя необходимость отвечать на некоторые письма, как например, Ан. Василь., которого письмо еще за месяц получено да тоже Конону Ив[ановичу], который, не дождавшись ответа, написал и второе, где полагает, что мое молчание есть знак нерасположения моего к нему и нежелание поддерживать дружеские, искренние отношения, которые он необыкновенно ищет. Я, разумеется, разуверил его в таких гипотезах и заверил, что с человеком искренним и незатаенным, будь он брат или не связанный никаким родством,— я всегда рад быть дружным. Вот завтра к Рейнеке не пойду, бо он уезжает куда-то концерттировать и просил меня не приходить,— так что я и свободен сегодня вечером. А то бы пришлось еще привести в порядок свою новую увертюру¹, что я теперь написал на тему «Ой запив козак, запив», його присуду ще не знаю, такая форма для первого разу, верно, принесет и много ошибок-промахов, но их же можно исправить. Леся моя, слава богу, поздоровела, не жалуется на бок, спину и грудь, коли-не-коли пожалуется, что грудь трошки болит. Она очень у меня прилежно поет и учится. За небольшое время от октября она уже выучила бездну романсов, арий, дуэтов — моторне та й годі! Сколько книг франц[узских] перечитала; по-немецки уже одну большую книгу кончила, теперь другую начала, и так великолепно переводит с

немецкого на украинский, что я и нахвалиться не могу; таким чистым языком и так удачно, образно. Эти опыты сохранятся, и мы их вместе прочтем, когда, дасть господь, воротимся. Мы уже отбыли карнавал. Я очень доволен, что Олюсе удалось так близко видеть его. Знакомая м-м Дрехсель — м-м Фингерлинг имеет свою квартиру на Брюлле, где должен проходить весь этот поезд (цуг); она с нами тоже отчасти знакома и нас пригласила к себе; мы великолепно видели из растворенных окон, в шубах, разумеется, весь блестящий цуг и даже кидали порожними яйцами и мукой в публику. Затем наша жизнь также тихо и спокойно идет, благодаря богу, и нарушается изредка посещением оперы да концертов в Kammermusik, где я абонировался для Оли, а сам даром бываю на правах консерваториста. Часто мы вас вспоминаем по вечерам, как вы, голубчики, живете, что киевские со своими болями нудятся. Как то Мише, голубчику, с его припадками? Несчастный человек та й годі! Что-то они не обзываются до нас ні півсловом, а им еще писали мы до рождества, и даже Драгоманов, которому я выслал по его просьбе реестр нужных ему сочинений, — тоже хоть бы обозвался. Николаевские недавно отозвались, т. е. мама сама с припискою Анны Ив[ановны], батько ж їздив у Полтаву совершить купчую на Лебеховку та трохи простудився. От тетечки давным-давно ни слова не слышали. Тяжкая болезнь Базечки так тяжело, грустно почувствовалась. Бедная гриньковская семья, — неужели господь милосердный попустит ее распасться!

Каков то новый генер[ал]-губ[ернатор] будет? Какие его начала? Не любит ли советов и наушничеств? Или оценивает сам по достоинству человека? Такие вопросы и меня издалека занимают и тревожат. Отчего Стаховский молчит и даже не ответил на мое первое письмо, вскоре по приезде в Лейпциг? И как себя держит? А любий Андрийко молодец, что принялся заниматься, — при его способностях и разуме не поздно будет приготовиться, и я не сомневался в его благоразумии, но чего не подозревал и не ожидал, так это вновь народившейся любви к скрипке. Отже, студентом ставши, он преприлежно пілікатиме. Что вся любая компания поделывает? А Антонович? Кланяйтесь крепко ему от меня, этому голінному² побратимові. Мы хохотали с Оленятком, что Миша и Сонечка так скоро

[нерозбірливо] отважились дитину охрестити. Шутка сказати: от сентября до Нового года дитину нехрещену держати. А ргорос, если Мише достались деньги до рук, то не мог бы он выслать должные мне 100 карбов., а то нам теперь сутужно крепко, а задніпряне еще не выслали. хотя и писали, что в генваре намерены выслать. Если же они и сами сухи, то и не напоминайте. С карточкой Ив[ану] Арк[адьевичу] я так решил: у меня есть одна прошлогодняя с красным бантиком, но такую же я ему тогда послал. Теперь же делать при безденежье не приходится. То вже підожде или ту прошлогоднюю вложит в альбом... Вчера слышали печальную новость, что Киевский театр сгорел. Правда ли тому?

Поцелуйте Сонечку крепко и Андриюшу, а также Масю и Людку. Олечка тоже их и вас всех крепко целует. Да сохранит господь вас милосердный в здоровье и благополучии. Всегда молим бога о вас. Целую крепко-крепко ваши ручки [нерозбірливо].

Н. Лысенко.

Сегодня получил письмо из Венеции от Кулиша, где он уведомляет меня, что получил мой сборник и благодарит меня несказанно за великолепную укладку песен и прибавляет, що доки наша пісня житиме, доки моя слава житиме. Предлагает свои услуги относительно текста при будущем издании моих песен. Это меня ужасно радует.

27. ДО РІДНИХ

7 марта
24 февраля 1869.
Лейпциг.

Дорогие мои, голубчики бесценные, родные мамочка и папочка!

Отвечаем вам аж через 1½ недели по получении вашего письма, так как недавно перед тем писали. Крепко грустное ваше письмо получил я за фортепяно, а Олюси не було дома, она, вследствие болезни м-м Дрехсель, ходила к ней на урок пения. Так меня огорчила болезнь Миши, а еще разительнее смерть голубочки Базечки, которую я с детства так любил и уважал, что и передать вам невоз-

можно. Насколько радостные вести, вами сообщенные, могли меня развлечь, и все же роковое известие, отнявшее у меня одну из наиболее близких друзей детства моего, засмутило меня на несколько дней, и теперь как вспомню всю обстановку гриньковского старого дома без Бази¹, то и разум не дает отчета и представления,— как это могло случиться и как может он без нее существовать. Не те уже Гриньки, не те коморы, не та картина с чистеньем маку, кормлением гусей, хозяйским криком и порядком,— все опустилось, и сама старушечка тетечка, верно, крепко осунулась без своей правой руки, без своего домоуправителя. Грустно даже представить, какими я нашел бы Гриньки в настоящее время! И сама тетя что-то не отзывается. Здорова ли она? И раньше было грустное ее положение, когда она жаловалась, что в сумерках особенно нападает на нее тоска от одиночества, а теперь же то?..

Что это, господи, с Мишей творится? Что же будет в дальнейшем при таком развитии мнительности? Страшно подумать: ведь это грозит помешательством! Хоть бы какое-нибудь занятие в состоянии было бы отвлечь его от болезненного малодушия; но трудно и приискать этому человеку такое занятие. Уже коли среди умственной жизни, в кругу развитых, работающих товарищей или, с другой стороны, в деятельности по сердцу и влечению, сказать бы, на пользу родной литературы он не в состоянии отрешиться от детской своей пугливости и мании, да еще и окруженный тьмою лікарників,— то возможна ли надежда на излечение вдали от города, где при тех же средствах так трудна помощь?.. Не придумаешь, как и помочь человеку в его возрасте и при его развитии. А что же крошечка Сонечка терпит и перечувствует за целый ряд таких мучительных часов, которым впереди и конца не предвидется?.. А дітки ті, сердешні, верно, совсем забыты в этой вечной суматохе. Спасенное дело, что вы увозите Марусю до себе; воно хоть надихається свежим воздухом и набегається вволю на большом выгоне...

Что же вам, голубчики бесценные, еще о себе рассказать? Все так же тихо струится день за днем; от одной работы хапаешься до другой. 20 марта начнутся маленькие прюфунги. Дня два назад мы плясали с Олечкою на незатейливом консерваторском балу «Эвфонии». У Оли столько знакомых немцев, американцев и разных националь-

ностей дівчат, що ей и спочити не давали: она танцевала с удовольствием, весело смеялась. Вернулись в 3-м часу ночи. Сегодня готовит вареники на вечерю — я с нетерпением жду нашої страви з сметаною. Спасибі богу за пісні, що розходяться добре. Я непрочь и второй выпуск печатать, когда первый разойдется или [остаток] будет незначителен, а при желании публики можно и повторить 1-й выпуск. Я вам уже, кажется, писал, что Кулиш ко мне писал такое полное привета письмо и теперь опять писал и предлагает при новом издании помочь текстом и полными вариантами, в которых он первый знаток и богатейший обладатель. Оставляю место Олечке.

Целую ваши ручки бессчетно раз [нерозбірливо].

М. Лисенко.

28. ДО РІДНИХ

29/17 марта 1869 г.
Лейпциг.

Христос воскрес! Дорогие, родные, голубчики мои бесценные мамочка и папочка! Вот уже мы и дождались божого великодня,— уже сегодня 2-й день праздников; вспоминали мы с Ольгой всех вас и домашнюю обстановку и все приготовления к разговорам и завидовали всему, а особенно, что нам не представилось возможности даже и торжественного служения послушать. Так само, как и прочие воскресные дни, встретили мы и этот святой день. Ничто особенно не говорило нам, что это тот торжественный день, когда у нас на родине так все торжествует от мала и до велика. Немецкая проза в религии не совсем нам по сердцу: мы привыкли к противоположному,— такой редкий торжественный праздник хоть кого пронимает своим величием, а тутешня будничность злит ужасно, и мы с Олею, обменявшись христианским приветствием, принялись с досады читать случившегося «Юрия Милославского», после которого отправились погулять. Олечке я подарил отличную сахарную писанку величиною с небольшую дыню, у которой с одной стороны вставлено стекло и через него виден отличный пейзаж с птицами, животными, людьми, зданиями, озерами (из зеркала),— словом, чудесная писанка и так дешево,— всего 20 грошей (60 коп.). 10 марта мы

праздновали день моего рождения; Леся подарила мне прехорошенькое портмоне и пенковую трубочку для папирос, а вечером мы пригласили к себе всю семью Дрехсель... Пели, играли в разные игры так весело и непринужденно, что Леся призналась,— [что все это] как будто дома было. Язык не был помехою. В дружном, веселом обществе плети фразы, абы смысл понятен был, и никто не взывает за правильность речи. Пили вино: дамам я купил токайского, а мужчины пили принятый здесь пунш из эссенции,— провозглашали тосты и между прочим немцы с тактом предложили его за ваше здоровье и за всех родных. Аж до 11½ часа мы повеселились...

На вербной [неделе] у нас были малые экзамены, я ужасно рад, что отделался первого же дня, играл я C-dur sonat'у Бетговена. С Фоминой [недели] у нас уже начинаются уроки и большие публичные экзамены в Gewandhaus'e; я буду играть G-dur концерт Бетговена, 1-ю часть (не думайте, что прошлогодний: то был Es-dur) и написал свою каденцу к концерту. Да беда, Рейнеке уехал на целый месяц в Лондон давать концерты, и посему придется иметь дело с Мошелесом, а тот, наверное, посоветует играть его каденцу, ради своих эффектов, о которых он всегда толкует, когда говорит о своих композициях. Однако и вы давненько не отзывались до нас. Последнее письмо было от одной Вас, мамочка; папа ездил в Киев на 19 февраля. Уже мы давно выглядяем вашего письма. Здоровы ли вы все? Господь бы милосердный сохранил вас всех в здоровье и благополучии; и за вас часом страшно, как долго нет известий, а уже за бедное Старицких семейство и душа ноет, что там Миша слабует, а Сонечка побивается. Как то господь их держит, голубчиков? Я им прошлую почту писал, увещевал, вотще, разумеется! Подкреплял примерами, но все это без малейшей уверенности в достижении успеха. Что Андрийко? Как здоров и учится ли? А уж и беда теперь на носу; ударит час давать ответ за 7 учебных лет. Как аукнется, так и откликнется. При доброй воле и его способностях можна бы вытянуть на посредственный аттестат, но и воля тут должна быть разумна, а не то можно подорвать здоровье, бо репрессивные меры в большинстве случаев вредны для здоровья. Дай господь ему здоровья и успеха. Поцелуйте его крепко за меня и Масю, небогу малу, тоже целую крепко. Николаев-

ские тоже давно писали, Анна Ивановна тоже из Гринек и тетя вместе с нею. Бедняжка, голубка тетя! Как она убита потерей голубки Базечки, в письме даже не могла упомянуть ее имени и сама целое письмо говорит о близкой своей смерти и не надеется увидеться уже со мною. Я ей недавно писал. Батько миколаевский тоже расщедрился и довольно часто пописывает нам в таком сердечном и комическом тоне, что мы помираем со смеху и веселья. Писал я Мише, чтоб выслал мне денег, если собраны, бо ми не багаті на капитал, а к тому паскудний всегда российский курс денег стае еще паскуднішим...

Пишите, голубчики, почаще да извещайте обо всем. Как дело с фермою? Неужели господь не умилосердился?! Что новый дука? Что кияне поробляють? Всей доброй части мировой семьи мой искренний поклон, привет и поздравление с праздником од мене і жінки. Увертюру свою уже окончил. Да сохранит вас господь в здоровье. Целую бессчетно раз [нерозбірливо].

М. Лисенко.

Если грошенят собрано сколько-нибудь от продажи песен, то пусть Миша, не откладывая, пришлет мне их поскорее, а вы его торопите и напоминайте, пока не сдвинется, а то ведь он тяжелый.

29. ДО А. К. ВАХНЯНИНА

7 травня 1869 г.
з Липського.

Вельмишановний земляче пане Вахнянине!

Маючи підписатися на одібрання псалтиря¹, обертаюся до Вас, шановний земляче, яко до зверхнього орудчого при редакції «Правди», звідки має й псалтир виходити. Будьте ласкаві, добродію, перекажіть, кому відати належить, хай засилають його туди ж і по тій самій адресі, що й «Правду». Гроші за пренумерату відберете од львівської контори почтамта, бо цей спосіб засилки грошей більш практичний: я тут віддам гроші саські², а Ви візьмете знову свого гульдена.

Папірців ваших у нас тут нема³, а срібло засилати — треба багато вагових платити.

Згодом, може, зашлю до Вас декотрі листи з св. письма, що я в їх знайшов хибного проти мови⁴.

Бувайте здорові, ласкавий земляче, і застаюсь Ваш щирий покірник

М. Лисенко.

P. S. Зараз довідався, що нема жодних стосунків межі саським і австріяцьким почтамтами, а разом трапилось лише і гульдена роздобути, то й засилаю його Вам.

Моя адреса: Erdmannstrasse, № 10, III trappe, Leipzig.

30. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

21/9 травня 1869 року
з Липського.

Поважний добродію, ласкавий земляче!

Не здивуйте, ласкаві, на мій промовк. Я Вам поради жадної не міг дати, бо хоча й маю декотрі утвори з наських писателів, але біографій не маю і матеріалів Вам потрібних теж не маю¹. Але лист Ваш саме надійшов тоді, як я вибиравсь до Дрезна², щоб побачитись з п. Кулішем. Ми листуємось із ним, і як він у Празі проживає, то й згодились ми з'їхатись у Дрезні, яко середущім пункті між Прагою та Липським. Тим я й не одрікав Вам, бо, узявши листа Вашого, повіз його у Дрезно, де й віддав самому Кулішеві, він обіцяв усе те зробити, об чому Ви прохали, й заслати усе те просто до Вас. Як дечого він у себе не знайде, то дістане з України, а більшу частину він і сам виготує. Цілого листа я йому передав, щоб він і адрес Ваш утрапив. Коли ж часом Вам знадобиться яка поміч літературна, то про цей случай я звіщаю Вам його адрес. Пишіть у Прагу, Gasthaus zum golden Engel*, так як він певно ще місяців 2 житиме у Празі. Така річ більш певніша до його вдатись, як до мене, бо я, яко музика, усіх тих критичних та бібліографічних матеріалів не маю, а він приміє усе вистачити, коли не з голови, то іншим робом. Не піклуйтеся же тепер, певно, що поміч Вам дасться, а я часто пишу до його, то й нагадуватиму у листах про Вас і Вашу нужду.

---

* Готель золотого ангела (нім.).

Спасенна це річ, що читанку Вам надано укласти й спорудити, бо з праведним поглядом на діло та чесною й доброю працею Ви примієте довести Ваше діло до ладу. Щастя ж Вам боже у Вашім доброму наміренню.

Ви не знаєте, хто то Яковенко? Це дуже працьовита й розумна людина, мій добрий товариш, Рудченко (Іван Яковлевич, тим і Яковенко); тільки вважайте, коли він пише під таким псевдонімом, то, певно, не хоче, щоб його прізвисько було відоме, до того ще він чоловік бідний, служить у казенній службі, то щоб не повадила йому одвертість. Перш краще запитати, як він розрішить своє власне назвисько найменувати, то так тоді тому й бути, а ні,— то його власна воля, бо своїх людей треба крити й вбронювати від ворожих нападів, а в нас на Україні доволі одного погуку, щоб чоловіка з місця скасувати і пустити без шматка хліба. Вважайте на це.

Як скінчите свою читанку, то зашлете, ласкаві, і мені один примірник; що там коштуватиме, звістите — я гроші зашлю.

Зоставайтеся щасні і богом милі, а я до Вас з щирим серцем.

М. Лисенко.

31. ДО РІДНИХ

29/17 мая 1869 года.
Лейпциг.

Голубчики мои бесценные, дорогие, родные мамочка и папочка!

Уже крепко и крепко беспокоит нас, что очень давно не получали писем от вас; последнее было от самой мамы, скоро после праздников, когда Вы, папа, ездили в Киев по делу, чтобы Мишу с Сонечкой взять с собой. Если бы еще не надпись на конверте обоих вас, то не знал бы, что и думать о вас всех и дорогое здоровье вашем. Каждое утро утешаешь себя надеждой: авось принесет почтальон письмо; но нет,— и дни такие долгие идут и ничего не приносят утешительного.

Вот Олечка не очень давно получила от мамы письмо; там все благополучно. И всегда зависть нас обоих разбирает, когда одно получит от своих, а другое витришки їсть.

Когда б дал господь, чтобы хоть все вы здоровы были, да еще эта несчастная своими болезнями Мишина семья. Я решительно теперь недоумеваю, что будет с моими песнями и сбором денег. Передать ли эти хлопоты кому-нибудь и какому человеку? Все эти обстоятельства решительно сбивают с толку меня и мои несчастные расчеты. Все же я мог рассчитывать на небольшие секурсы из распродажи хоть по частям, не вдруг, да все же что-нибудь, а теперь не знаю, что думать и предпринимать. В настоящую минуту эта поддержка была бы более, чем необходима, — бо мы вышли из пекуний и гаман наш порожний. От батьків, из их писем видно, гроші должны бы в мае быть высланы, но и они же люди, как и все, под обстоятельствами ходят и обретаются, и у них получения доходят не по заказу, — к тому же и пересылка тянется довольно долго. Довідайтесь, голубчики, от Миши (он сам, видно, не может ответить по болезни), кому он передал и в чьих руках находится вся эта машинерия, сборная касса, так сказать, — и если что-нибудь собрано, то нельзя ли выслать поскорее. Вы, пожалуйста, не беспокойтесь, родные, — хоть грошей і нема, но мы и не похудели даже, — также исправно кушаем и гуляем в свободное время. Неприятно только с позичкою у нашей хоть и хорошей знакомой: это все же одолжение, с которым чем скорее рассчитаешься, тем вздохнешь вольнее, да и с хозяйкой затягивать расчет месячный пренеприятно, — все же она німкеня и дрожит над копейкою.

Хоть бы словечком обозвался кто из киян, а то ведь будто уж и писать запрещено. Сміх та й годі!

На зеленые праздники мы немножко проехали с Олечкой и нашей знакомой м-м Даненберг в Дрезден; погуляли, проветрились и осмотрели подробнее достопримечательности Дрездена. Были в картинной галерее и в Thiergarten'e, и даже в Grüne Gewölb'e. Тут таких драгоценностей понасмотрелись, что Оля, как шальная, ходила и теперь еще с гримасой вспоминает все эти алмазы зеленые, желтые, синие и другие богатства, на описание которых и бумаги не стало бы. Рейнеке уже воротился из своего артистического путешествия в Лондон после блестящего триумфа, там добытого его тонкой игрой и композициями; возобновил и уроки уже в консерватории; завтра иду к нему на частный урок оркестровки. Поговаривают,

что будто он принимает место директора консерватории в Кельне, но это пока слухи, может, до моего выезда еще останется в Лейпциге; если же этому правда, то потеря для здешней консерватории огромная и незаменимая, бо Мошелес уже стар до младенчества и притом помешан на своих сочинениях, которые он только и признает равными с Бетговенем.

Я уже начал учиться на органе; педали для ног мне пока очень трудно достаются: никак не попадаю, куда следует. На форт[епиано] играю теперь концерты Шумана и f-moll Шопена. Олечка сильно шагает в пении, поет уже более 50 произведений, в том числе несколько оперных арий. Целую крепко-крепко Сонечку, Мишу, Андрийка (как его экзамены?), Марусю і дурну незнакомую мне еще Людмилу. Не забудьте же распросить, разузнать о деньгах и, если можно, выслать поскорее,— может, через банкирскую контору?

Да сохранит вас господь милосердный всех в здоровье и благополучии. Целую ручки ваши бессчетно раз [нерозбірливо].

Н. Лысенко.

В пятницу я играл прелюду и фугу Мендельсона f-moll на Abendunterhaltung'e. Исполнение мое очень понравилось Рейнеке и Паулю; последний спрашивал меня, куда же я хочу совершить свое музыкальное путешествие (артистическое), в Бреславль или Вену, или Варшаву; я, не имея, разумеется, о себе столь высокого мнения, чтобы решиться играть концерты в Европе, отвечал, как средства позволяют; этому, говорил он, горю еще может быть и помочь можно будет, устроивши частный концерт, где бы я и заявил себя и собрал бы денег. Эта мысль великолепная, но меня больше радует тут такое отличное мнение о моей игре, достойной концертов на европейских эстрадах. Хочу еще Мише написать и потому кончаю.

Слава ж богу, я теперь ожил, узнавши о вас и получивши письма. Не забудьте же, ради бога, похлопотать за деньги. Только сами, пожалуйста, не разоряйтесь.

Еще раз целую вас и ручки ваши.

Р. С. Рейнеке задал писать симфонию на оркестр¹.

32. ДО М. П. І С. В. СТАРИЦЬКИХ

30/18 травня 1869 р.
з Липського.

Кохані, серцю моему любі й рідні Михайло і Сохвійко!
Я вже був страшенно ремствував на тебе і твій промовк. Жалівсь батькові у листі, що нас мов занедбано на чужині, коли несподівано сьогодні листоноша й до нас завітав аж з трьома листами. Спасибі тобі і обом вам, що хоч не швидко, та обізвались; я немов нарочито одібрав листа з Галичини від мого знайомого, Барвінського, учителя з Бережан, в якому він звіщає, яке притяження, гарне почуття заподіяло на нього читання твого «Мазепи», якого він оце, будши у Львові і зайшовши до редакції «Правди», та ненароком прочитав. Пише він: «Вірш у п. Гетьманця ллеться, як вода, а мова гарна і гнучка, що й не начитаєшся доволі». Шкодує дуже, що не засилаєш більше до «Правди» нічого, а враз звіщає, що твого «Мазепу» друкуватимуть осібною брошурою, як скоро грошенят призбирають. За сербські переклади нічого не скажу, бо писав до їх, та відповіді не мав. Ще іншим робом довідаюсь. Сердешні ви, коли й «Правди» не одбираєте, бо при «Правді» тепер друкують при кожнім числі новий переклад біблїї (ймення перекладача не скажу, бо заручивсь мовчати, але ти певно здогадаєшся); друкують спочатку підряд усі 5 книг Мусія; переклад дуже, дуже гарний. Автор прохав пренумерантів скрізь справляти помилки й робити власні ознаки й засилати їх до редакції. Переклад писаний дуже розумною й чистою на сь кою мовою; за тип брано найкращі біблїї і єврейську навіть. Незабаром вийде з друку переклад цілого псалтиря, теж напрочуд укладений, а далі на диво перекладена «Песнь песней» (пісня над піснями) з первим опитом української суворої критики. Вийшла теж дуже корисна книжка «Починочок» для читання малим дітям після граматики (май на увазі Маню й інших) і ще теж дуже добрі речі у «Правді»: «Про виховання дітей за підмогою школи» і ще низка шкиців про русько-українських міщан та Петра Могилу. Це усе, що я попередю казав, утвори одного самого чоловіка. Я з їм тільки що не щодня листуюся і їздив у Дрезно на зелених святах побачитись і пізнатись особисто. Задля мене він виготував гарну річ до музики —

М. П. Старицкий — студент.

прототип і початок української опери, не стрибаючи зразу на європейську оперу, але почавши від наших вертепів — містерій в алегоричнім змислі. Швидко мушу одібрати того манускрипта. Чи вже нема способу «Правду» добувати? Боже милий! Землі ці край гряничать, а кривні мислі роз'єднані, ніби тисячма милями! Якщо ще спорудив, засилай до мене. Серце Михайло! На кого ти покинув мої пісні і збір грошей? Ми сидимо тепер без грошей, з-за Дніпра¹ невідомо коли одберемо; якщо є в зборі, поквася та зашли якнайшвидше, бо трохи позичили, та вже кожна позичка очі їсть. Не забудь, любий, що погано без грошей. Галичане не так ледарі, як малорозвинуті люде; без приводу працюовитого чоловіка вони й хвоста котові не зав'яжуть, от що! Хоча б ви підпомагали від часу до часу. Барвінський видає нову читанку для шкіл: шкільна рада йому доручила уложити її. Там буде перегляд критичний усіх українських творчих літераторів і нових теж. Ймення Гетьманця й Яковенка заведені будуть туди. Автор обіцяв не то 1, а 10 примірників мені даремно заслати з поваги до мене, а я тобі дам. Увертюра моя добра; в інтродукції ціла пісня «Ой запив козак, запив», — а аллегро усе збудовано на цій темі. Тепер захожусь біля симфонії. Марусю і Люду міцно цілую. Не сварись на Марусю, бо вона рідко твоєї отечької ласки зазнає. Будьте здорові та пишіть частіш. Цілую дуже-дуже вас обох. Бувайте ж богові милі, а мені до серця прихильні. Ваш брат

М. Лисенко.

Ще забув новину: переклад Йова² у чудесних віршах. Він був у «Правді», тепер друковано його брошуркою, коштує кілька крейцарів. Все це праця одного чоловіка.

Не забудь за гроші. Леся теж до вас листує. Борода у мене така вже, що й шию та груди вкрила та ще й чорна до того.

33. ДО РІДНИХ

30 мая [1869], утро, воскресенье.

Только что воротился с урока от Рейнеке и к неопи-сваемой радости застал дома кучу писем от вас, из Праги и из Бережан (в Галиции).

Самая теплая моя молитва, что вы все, слава богу, здоровы. Ваши только, папочка, мрачные мысли меня крайне огорчают и тревожат. Неужели же здоровье Ваше так сильно ослабло и подалось? Берегите себя, голубчик папочка, родной мой, не рискуйте в разъездах своих и потеплее одевайтесь, не изнуряйте себя чересчур продолжительными заседаниями: на мой взгляд, продолжительные прения и обдумывания серьезных предметов, занимая ум, все же ослабляют... нервную деятельность, от которой в зависимости теснейшей находится и изнурение... всего организма. Вот расскажу вам, кто только что меня посетил. Неожиданно являются к нам в комнату профессор истории музыки и композиции Пауль со своим другом Азанчевским (русским) и просят меня принять труд разучить новый квартет Азанчевского и сыграть в Abendunterhaltung'e. Я сказал, что с удовольствием принимаю предложение, если квартет не трудно написан, но Пауль перебил меня, что есть ли что трудное для меня (?!) [Від листа збереглася лише ця частина].

34. ДО А. К. ВАХНЯНИНА

[13 липня 1869 р.
Лейпціг.]

Вельмишановний добродію пане Вахняніне!

Маючи виїздити восени додому, на Україну, не можу я більш пренумерувати «Правди», як до листопада, на 3 місяці, бо надалі треба іншої умови засилати ню через границу.

Сподіваюсь, що, їдучи додому через Львів, ми зустрінемось, то й порадимось, як те вчинити з засланням. Гроші 1 таляра, що рівен 1 р. 50 коп., $\frac{1}{4}$ -річної оплати «Правди», засилаю; ще й прошу Вас, земляче, зашліть мені «Сільську читаночку» 1 примірник, що за то 1 гр. (5 кр.) теж посилаю, а коли вже новий молитовник дістає з Відня до Львова, то й того теж. Заразом посилаю й Яковенка, що його вже давно до мене прислано та ніколи було його начисто списати.

Скажіть мені, будь ласка, й одверто, чом не друкують переклади сербські Гетьманця, і він мене запитував, і має ще чогось заслати. Я ніяк не розумію, що за причина, що тими гарними перекладами так занедбано. Хіба, може,

визнають їх скромними, як то кажуть,— ну, тоді класичні великі твори грецькі, єврейські й інших давніх літератур поезії теж так само содержуть такі скромні описанія, як їх узиває наш попсований мир. Я б дуже хотів знати цю причину і ще раз осмілююсь запитати, бо на перше мое запитання не надано мені жодної відповіді. Треба ж мені звістити чоловіка, що доручив свою працю і не віда, і не бачить з того жодного прослідку.

Чи п. Ратай вже переїхав у Львів, чи заїздив до редакції?

Оце у нас друкарська справа завариться по усій Німеччині, у Відню теж, а у Липському я скоро друкуватиму «Пісню над піснями».

Щоб не урвати Вам дорогого часу, кінчаю мого листа. Щасти Вам боже у всьому доброму й спасенному.

Ваш прихильник, шановний добродію,

М. Лисенко.

1869 р., липня 13
з Липського.

Не варто було б засилати масу тих листів біблії; я зняв ті помилки, що по моєму розумінню треба б замінити, і посилаю до Вас. Ви накажіть їх списати на папірцеві та й сховати до спільної ради.

[Далі в листі наводяться зауваження М. В. Лисенка щодо українського перекладу окремих місць біблії].

35. ДО П. О. КУЛІША

23 липня 1869.
Липський.

Це так що зрадував нас Ваш несподіваний лист, дорогий мій, шановний вельми земляче! А ми вже рахували з жінкою, що Ви повинні у Київ дістатись або навіть і дома вже. Та ще зразу, знаєте, не розчопавши гаразд листа, здалося нам, що Ви вже, заручившись ніби грішми, надумалися знов тут зістатись. Коли ж Ви це з Варшави певно через Галичину простуватимете Буковинською залізницею на Адес¹ або просто на Балту, коли є така залізна галузка.

Я вже зібравсь по адресі писати Вам та пораятись, чи не можна б як швидше «Пісню над піснями» друкувати,

бо завваживши, якого мені малого часу зісталося у Липському пробувати, і теж умову друкарську, що зможе тільки два аркуші у тиждень друкувати, та ще ж і коректура до того ввірве якийсь шмат часу, то щоб встигти з такою роботою до повертання додому. Ми, як бджоли на мед, кинулися до Вашого дорогого утвору. Притяженне він нам уподобавсь; така розумна і поважна передмова, що я тільки слинки ковтав. Я того вечора, наче дитина, радий був. Дякували ми Вам з жінкою самою гарячою подякою. Де в котрих місцях яке поединче слівце мені б манулося до свого табору рідного притягти, але не маю права. Слово древній я б замінив на прадавній; слово сторбге розуміння (строгое) я б змінив на наше слово суворе; слово насильством я сказав би силоміццю; подвигів — вчинків; слово видокруг (горизонт) я б ужив обрій, що його вживають у Харківщині, та ще перський замість персидський. Оце й усе, що на мій погляд знайшлося у великому жмуті паперу.

Поділивсь я з Вами своєю думкою, а змінити, боронь боже, не маю і не даю собі жодного права. Я б дуже бажав ще їдного листа від Вас із Перемишля одібрати, статешного до друку і Ваших потомних думок. Сам я тепервно працював над Шевченком: увів його кілька поспівів на музику. Згодом появлю, може, цілий цикл його поезій піснею і іншою хвормою, бо у нас велика недостача на розвій музики української. Ці споруджені речі, здається мені, дуже удалися. Львівчане не мають, здається, звичаю й охоти одказувати на листи й запрохання. Я вже давненько заслав туди гроші і просив собі деяких книжок — і досі нема жодної одповіді.

Коли б оцей лист та застав Вас ще в Перемишлі. Сьогодні іменини моєї жінки; сподіваємось на німецьку гостину, тим далі не примію писать.

Хай господь милує Вас у дальшій дорозі. Не впевняйтесь дуже на нові залізниці, бо їх роблено злодійським способом, на погибель їдучим; дуже часто трапляються тамечки пригоди.

Од Вас уперше ждатиму листа з України.

Обоє у двійці кланяємось Вам і приручаємо себе Вашій дорогій пам'яті й увазі. Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

36. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

24 жовтня 1869 р.
Липський.

Високоповажний добродію пане Барвінський!

Люди наші кажуть: «Є каяття, та вороття немає». Отже, у цьому випадкові щастить, бо хоч пізно спокутую свою провину, але все ж таки сподіваюся на Вашу ласкавість, шановний земляченьку. Вибачте мені таку незвичайність, що на Вашого листа з поличчям¹ я й досі не одкликнувся. Далєбі, через увесь цей останній час я й з родом своїм навіть ледве не посваривсь з-за такого безучасся. Останні місяці, бачте, хапавсь довести діло до кінця,— тим і од людей одцурався. А оце вже збираємось у далеку дорогу додому, так і одписую усім. З «Правди» вчитав, що Ви вже скінчили свою працю достотною². Я хоч і не читав її, та вже домисляюсь, яким вона щирим духом та ревним серцем написана; значить, діло робилося не по самому заказу, от як у нас часом усе робиться з-під наказу начальства або уряду, а тут добра воля та почування народної користі. Навряд, щоб Ваш лист застав нас тут, бо з тижня маємо виїхати у середу, як бог допоможе. А коли будете ласкаві писати, то Вам моя адреса: Полтавської губернії, Кременчугского уезда в г. Градижск, в д[еревню] Николаевку, Николаю Витальевичу Лисенку.

Я тії думки, що нам, своїм кривим людям, однії матері дітям, не варт, не личить роз'їднатись, але скуплятися якнайміцніше. Велика необачність, що аж до цього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною. Ніякої свідомості немає. Воно й правда, що з-за московського аргуса треба таїтись³, але усе ж би треба щось тривалого устави́ти межі Києвом та Житомиром принаймні. А то, далєбі, не знаєм, що й думати. Людям шлють свої праці, а вони по року держать, не друкуючи, хоч би й переклади сербські Гетьманця. Добра річ з усіх боків. Хоча б на сміх редакція видрукувала хоч одну поему. Книжок, що запрошував він, не одібрав. Це хоч кого приміє образити і одіб'є охоту засилати. Ледве пишу Вам з завірченою головою, бо вже другий день стріля в ухо та висок. Певно, застудив десь. Засилаю Вам і своє поличчя, яке є не дуже давнє. Пан Куліш і досі нічого не писав до мене. Треба і його буде звістити, щоб десь зустрїтись. Коли то дру-

куватимуть псалтиря? Обіцували вже давно, та й досі не починали. Жінка моя та й я обоє так привикли до тутешнього життя, що й не хочеться додому вертати. Будьте ж здорові й щасливі. Не забувайте любим словом Вам прихильного дуже

Миколу Лисенка.

37. ДО А. К. ВАХНЯНИНА

24 жовтня 1869 р.
Липський.

Вельмишановний пане Вахнянине!

...У середу з тижня ми мусимо виїхати з Липського. Коли є змога, то перекажіть, будь ласка, кому слід, щоб зараз заслали № «Правди», а вже надалі щоб і не турбувалися сюди посилати, бо вже мене не застануть тут. Ті гроші, що я заслав до редакції на псалтиря, хай і зостануться до самого видання. Тоді я Вам даю мою адресу: Полтавської губернії, Кременчугського уезда в г. Градижск в д. Николаевку — Николаю Витальевичу Лисенко. З «Правдою» ще розміркую, як її пренумерувати, бо таким побитом засилати листовно не вистачить і грошей у кишені, бо кожне число мені обходилося 40 коп. сріблом. Може що здумаєте, яким іншим робом засилати. Коли маєте часинку, одповістіть, будь ласка, чому переклади сербських поем Гетьманця не надруковані й що за причина, що їх не друкують. Коли не маєте друкувати, то хоч звернути їх треба до нього, бо він не стямиться.

Через увесь оцей час я слабував та й тепера ось ледве пером веду, бо шпига в ухо, певно, від остуди серед цієї гнилої німецької осені.

Запевно не знаю, чи заїдемо у Львів, чи простуватимемо на Варшаву, бо туди зручніше,— можна скрізь залізницею турити.

Всьому шановному товаристві шлю свій низький поклон. Може, коли ще доведеться побачитись, але проте зв'язки не повинні обірватися...

Не цурайтесь нас і наших листів. Пишімо один до одного. Хоч листом хай думки грають серед ворожого намовку.

Хай господь щастить Вам у здоровлі та іншому всьому.
Хай живе наша «Правда» мнозі роки! Що зможу, то
скрізь пропагандуватиму за ню.

Стискаю широко Вашу руку. Пойміть віри у ширості,
що має до Вас Ваш покірник

М. Лисенко.

1870

38. ДО А. К. ВАХНЯНИНА

[9 лютого 1870 р.
Київ.]

Високоповажний добродію пане Наталю!

Вдаюся до Вас з вирісним проханням моїм, прошу за-
здалегідь вибачити ласкаво, коли потурбую Вас або й ввір-
ву кілька хвилин дорогого часу надто попри Вашій праці
щоденній.

Помиливсь я чимало, виїзючи з-за границі, всіляких
собі слов'янських збірників народних пісень понакупову-
вати; мав я навіть і адресу від когось з Ваших-таки львів-
чан до якогось чеха у Відні, що він гуртом тамечки спі-
вочим орудує. Тепера саме великий піст заходить — треба
знайомити у концертах публіку нашу з усілякими народ-
ними слов'янськими співами. Тут ж жодного збірника
богма. Коли моє шире прохання має яку-небудь повагу
й право на уважливість, то вволить, ласкаві, мою волю:
коли не у Львові, то з Відня або й з Праги випишіть збір-
ників народних пісень чеських, моравських, сербських, хор-
ватських, словацьких, лядських й своїх галичанських з тек-
стом, мелодією співу та пригравом або й без того, та таких
чесних збирачів, щоб спів народний не попсований та не
покуйовджений був.

У Празі таку пораду дала б Умілецька співоча бесі-
да¹, що нею пан Прохазька орудує. Коли б якнайборше
заслали, листуючи просто у Київ, в університет, Михайлу
Петровичу Драгоманову. Про ціну листовно звістить, гро-
ші, що коштуватиме, листом пошлю.

Я теперечки працюю, заводячи «Кобзаря» Шевченко-
вого у музику: по слухачам, що чули ці мої утвори, музика
дуже подобається, бо національна й до тексту належно
припада. Я маю на мислі такі збірнички з десятиох п'ес

один по одному видавати... Пророкують їм добрий поспіх, бо річ нова й гарна. Як вийде перше видання, зашлю конче й до Вас.

Сподіваючись на Вашу ласкавість та зійшлість у моєму щирому проханні, приручаю себе, вельмишановний пане Наталю, Вашій увазі. Зіставляйте певні у моїй великій повазі до Вас. Щиро прихильний

Микола Лисенко.

1873

39. ДО В. В. БЕССЕЛЯ

Киев, 23 января 1873 года.

В музыкальный магазин г. Бесселя и К°.

Прошу покорно по получении моего письма тотчас же мне выслать хор для женских голосов «Лейтесь, ручейки» из волшебной оперы Даргомыжского «Рогдана»¹, притом в партитуре. Быть может, они уже вышли из типографии? Все это прошу адресовать в магазин Клейбеля на имя Николая Витальевича Лысенко. Деньги, по извещении меня о цене, я тотчас же вышлю. В случае бы этот хор еще не вышел из типографии, то нет ли возможности хоть в списанном виде партитуру его прислать, тем более, что фрагмент этот очень невелик по величине. Если это возможно, я с удовольствием заплачу за переписку партитуры. Обо всем прошу известить меня через магазин Клейбеля.

С истинным почтением

Н. Лысенко.

40. ДО РІДНИХ

26/14 июля 1873 г.
Краков.

Дорогие, бесценные мои голубяточка мамочка и папочка!

Только в Кракове, приехавши с Русовым, мы решили остановиться на день и поделиться со всеми близкими нашими впечатлениями дорожными. Правду сказать, впрочем, раньше и невозможно было, ибо мы по таким нетрям

и пущам ездили, что не до писем было. Начну ab ovo *. С Киева и до самого Львова я доехал прелепополучно в 23 часа. Остановился по совету Рубинштейна¹ в отеле Lang'a и все думал, где бы мне Русова поймать. Переночевавши, я тотчас же побежал в Народний дім, в «Бесіду»², где уже нашел несколько русинов, и так как все мы связаны самым теплым чувством народности и идеи, то тотчас же и перезнакомились. Знакомство произошло, как будто свидание после очень давней разлуки между нами. Тут, разумеется, узнал, где и Александр Александрович остановился. Оказалось, что он стоит в той же гостинице, где и я, только этажом ниже. Я же по свойству российского зевачества не заглянул в таблицу лиц, приехавших в ту гостиницу. Застал его в сборах к дороге в горы (Карпаты). Мне, разумеется, была такая поездка страшно интересна, но в почтовом дилижансе они уже раньше (Александр Александрович и русин — товарищ его) записались. По справке оказалось, что и третье место занято, а в здешних австрийских каретах *malle poste* ** только и есть три пассажирских места, а четвертое сам кондуктор занимает. Я чуть волосы на себе не порвал с досады. Пошли к кондуктору, — он за 2 гульдена отступил мне свое место (сам сидел с кучером), но на почте сказали, что и это не имеет значения, ибо тут тяжесть распределяется сообразно силе лошадей (по-гуманному). Обычно три лошади везут известную норму тяжести, и если случится перевес — *übergewicht*, то запрягают 4-ю. А тут, как на зло, случилось, что ни перевесу, ни недовесу не было, и как раз норма. Приходилось мне делать большой круг по железной] дороге для встречи с ними в Стрые. Так и порешили. Но перед самым отъездом их другой товарищ по пугешествию дал знать, что кондуктор устроил как-то *übergewicht* и чтобы я спешил с вещами ехать. К моему великому восторгу мы все и отправились. Мне приходилось сидеть возле поляка, бывшего повстанца 1863 г., бежавшего з *Rossyji*, мы с ним прелюбезно беседовали по-польски, я с огромной примесью украинизмов. Ехали ночью и не было заметно, а он, вероятно, улыбался мой мові. В 8 ч. утра прибыли в Стрый, повітове місто.

---

* З початку (лат.).

** Поштова карета (нім.).

Осматривали весь город, изрядно грязный, ходили за город на мост через р. Стрый, и тут я в первый раз увидел величественный обрис Карпатов на горизонте. Как змеевидным поясом, замыкают они русинское племя и отделяют его от неприязненных соседей угров. Эта туманная синева всех оттенков, переходящих в фиолетовый туман и там дальше так сливающаяся с облаками, что долго споришь, что то не горы, подолгу останавливала меня в немом, каменном восторге. Пообедавши и обождавши до 4 часа пополудни, мы отправились в самые Карпаты. Из Стрыя мы еще ехали долом целую станцию в 2 мили (14 верст) и $\frac{1}{2}$ мили другой станции, а затем Карпаты стали нас обхватывать, стали видны леса, нивы сначала на отлогостях, а затем уже и совсем нас замкнули. Дорога везде идет по шоссе. Ручьи везде журчат по бокам дороги в скалистых ложах, которых и не видно за насунувшимися деревьями. Тут же слияние Стрыя и Опора. Опір — быстрая речка, бежит по камням. От нее получили название опрышки, галицкие гайдамаки, явление однородное, племенное, отозвавшееся там и тут под тяжестью одинаковых обстоятельств. Вся эта местность занята русинами, называемыми бойками. Носят они длинные волосы по плечи, черные поярковые шляпы, вроде наших брылей. Быт и язык украинский, но с оттенками более или менее значительными от украинского, разумеется, а не от галицийского. На горах сначала дуб, осокір растет, а дальше вглубь горы все возносятся выше и выше и сплошь покрыты высокими, стройными смереками, — в России они известны в Сибири под именем Вейматовой сосны. Как гора, — так мы и выходим из кареты, дышим этим свежим, каменным воздухом, которого, кажется, страшную массу можно проглотить, так он мягок и в то же время здоровый, прохладно-свеж. Первая станция в Карпатах местечко Сколе, Стрийського повіту, и, как уверял наш товарищ, русин Желеховский, этот Сколе является столицей бойків, ибо их туда масса приезжает. Само по себе местечко довольно грязное, лежит в долине, и вид его, когда поднимаешься перед ним на длинную и крутую гору, называемую Колодка, т. е. замок (так она неприступна, окруженная со всех сторон горами, что неприятель, если б вздумал идти к ней дорогою, то его бы с горы вмиг уничтожили), восхитительный и сразу, поднявшись, бьет в глаза. Из Сколе мы

ночью через 3½ мили доехали до Козиовы (Koziowa), откуда наш товарищ хотел вести до своего панотця, верстах в 3-х. Но ночью идти по крутизнам, неведомым тропам да еще встретить ведмедиків-братиків, которые тут не редкость, а к тому еще и хмары черные насунули со всех сторон,— мы не согласились. Повел нас русин до своего стрья (дядька), що в Козіовій за панотця³. Прошли з 1½ версты селом и едва достучались. Много раз стукали мы у вікно, пока услышали голос старечий,— а хто там стука? Нас впустили. Доложили священнику, и он радо предложил нам ночлег. Я спал на сене тут же в комнате, а те два разом на якійсь канапі. Утром наш товарищ, пошептавшись с своим дядьком, угостил нас известием, что к его отцу нельзя нам ехать, так как приходил туда жандарм и искал его, чтобы вести до жовнірів, т. е. припадала ему черга одбувати воинскую повинность. Так потикаться ему было небезопасно в ту местность, а нужно было возвращаться во Львов, где он надеялся через какую-то протекцію избавиться од жовнірства. Наш же план ехать из Козиовой дальше через все Карпаты и Бескиды (самый высший хребет Карпат) аж до Мункача в Венгрии для познаний всей страны бойков — тоже расстроился, к моему великому огорчению, так как везде там затесалась холера в горах. Мы ограничились записыванием текста и музыки песен, а также хатней обстановки и жизни бойків од челядинців панотцевих. Много интересного записали. Язык такой музыкальный, особенно в устах женщины, — одна тоска и грусть, народ страшно беден. 5 лет подряд неурожаи, и фраза: «мрут с голоду» тут определяет жестокую действительность, живой факт. И народ прав тут, говоря, что холера з голоду душит. Если бы вы видели тут хлеб вівсяний (другого не знают) с какими-то кострищами; Русов ковтав, ковтав из любопытства, а далі мусив викинути. Это еще, говорят, порядочный, бо просеянный. Какой же то непросеянный?! В подробности не стану вдаваться,— иначе придется в Кракове все время писать, а нужно еще Олюне хоть 2 слова перекинуть да в Киев общециркулярно до братии отозваться. В Козіовій, вследствие всего наперед сказанного, мы изменили свой маршрут. Воротились обратно в Стрый, а оттуда по железной дороге через Дрогобыч, Самбір, Хирів — в Перемышль. На последней станции перед Перемышлем почув нашу мову русин, довідався,

відки ми, запросив до себе, вітав нас шампанським яко найдорожчих братів з України, виводив скрізь по Перемишлю і провів до залізниці. Это был лікар Мєсінскі (Меньцінський). Тут часто под польською фамилиєю кроється широруське серце. Предки из-за обстоятельств полячилися, а потомки, як зоря спізнання народовості зійшла, так и почувствовали, какому народу должны служить. Между прочим, вот песня, какою услышали мы от польского хлопа на залізниці в 3-м классе от Перемишля до Кракова:

Urodziła szwabka niemca,
A rusina świnią (свиня)!!!
A polaka-nieboraka
Nadobna dziewczyna *

Если хлоп польський так относится к русину, что производит его от свиньи, то что же ждать от тутешньої интеллигенции, особенно тут, где все от администрации высшей и до плуга, до хаты вбогого русина в руках поляков... Из Кракова едем через Серваков у Відень (Вену). Оттуда думаем через Крайнію, Хорватію в Білоград, в Сербію, а дальше через земли наших гуцулов в буковинских Карпатах — додому. Щасти нам, милий боже, совершить счастливо и в здоровье розглядини братів наших кривних русин і всіх других слов'ян. В Вене рассчитываем тїпїтїт тїждень перебути. Хотите, туда пишите [нерозбірливо]. Молю бога милосердного сохранить вас в здоровье всех и каждого, а вы вспомните о нас, подорожніх мандрівцях. Извещу, когда буду в Киеве для совместного отправления в Николаевку. Целую бессчетно ручки ваши [нерозбірливо].

Н. Лисенко.

41. ДО В. В. БЕССЕЛЯ

[27 листопада 1873 р.
Київ.]

Милостивый государь Василий Васильевич!

Прошу Вас покорнейше вручителю моего письма, г. Ильницкому из Киева, книгопродавцу, передать моей «Музи-

* Уродила швабка німця,
А русина свиня,
А поляка-неборака
Добрая дівчина (польськ.).

ки до «Кобзаря» Шевченка» такое количество экземпляров, сколько он найдет для себя удобным, а также будьте обязательны выслать мне счет, сколько чего продано из моих изданий. Адрес мой: Прорезная улица, д[ом] Федотовой, Чеховской.

С истинным уважением остаюсь Ваш готовый к услугам

Н. Лысенко.

Киев, 27 ноября 1873 г.

1874

42. ДО В. В. БЕССЕЛЯ

Киев, 7 мая 1874.

Милостивый государь Василий Васильевич!

Вчера только я впервые узрел первую корректуру музыки «Плач Ярославны»¹, сданную Вам для печати в ноябре месяце. Мой знакомый В. А. Рубинштейн, который передал Вам рукопись и сошелся во всем остальном, утверждал, наверное, со слов же Ваших, что издание выйдет вскоре после Нового года. Нынче уже май на дворе, а не генварь...

Корректуру отсылаю назад достаточно измалеванную. Убедительно прошу Вас, Василий Васильевич, настоять, чтобы в тексте были в числе алфавита церковнославянские буквы Є, соответствующие в малорусской орфографии великорусскому ѣ (гукае, ридае). Я такую же Є сделал на 1-м корр[ектурном] листе для внушения, кому ведать надлежит. Ошибок мало. Надеяться позволено, что все они исчезнут, исправятся. Затем позвольте просить Вас прислать в возможно скорейшем времени отпечатанные экземпляры и счет.

Примите уверение в совершенном почтении имеющего честь быть [нерозбірливо].

Ваш покорный слуга

Н. Лысенко.

Почему не был прислан заглавный лист? Хотя не велика трудность прокорректировать правильно, но ведь чем черт не шутит!

43. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

6 липня 1874 р.
Київ.

Пильнуючи слова Вашого, шановний мій земляченьку Йване Семеновичу, якого я назирцем підгледів у листі Вашому до добродія Ільницького, я оце, виїздячи з Києва за Дніпро, у Полтавщину, озиваюся до Вас, щоб Ви були ласкаві, як маєте яке пильне діло до мене, написати; вважаючи так, що чи доведеться цього літа нам зустрітись, я був би неспокійний за яку-небудь хоча б мализну, що мали мені переказати, бо в останнім серпні думаємо з по-друзжям у Петербург виїздити.

Я покладав вже був надію на археологічний з'їзд, що має відбутися в Києві з початку серпня і де б нам повинно один одного побачити,— так коли ж не можна запевне вгадати, чи Вам спроміжно буде у той час у гості прибути. Тим-то я Вас прошу до мене написати по такій адресі: Николаю Витальевичу, Полтавской губ., Кременчугского уезда, в заштатный город Градижск.

Поміж іншим я даю собі право, любий мій земляче, по-дружньому з Вами де об чім побалакати.

З листа того ж таки Вашого до Ільницького я завважаю, що Ви зблизька до серця прийняли рецензію на Ваші твори відомого обом нам добродія. Хоч воно мені, може, й недостатю у чуже діло втручатися, проте ревню пильнуючи за станом справи і відносин людей кривих однієї, хоч і не великої, але нової сім'ї (за виразом батька нашого), мені стало боляче й неохвітно, щоб часом з причини якої непорозумілості не виявилось ремство, рівнодушність.

Ми ж маємо право поміж себе вирісно й одверто балакати, тим більш, носячи на собі обов'язки, як працівники рідної ниви. Мені, земляче, здається, що кожний талант, а надто великий, відзначаючийся, яким вважаю я Ваш, більш ніж що інше потребує здорового присуду, навіть суворого, гострого,— тим більш він дужчає, більш скріпляється. Спасення нашої літературної будучини настане у той час, як на наші твори звернуть серйозну увагу, бо досі, на наше безголов'я, скрізь і всюди мовчали. Треба, отже, промовити велике спасибі тому, що дав почин поважній критиці про українські твори, і, яко уталановане

перо, він приверне увагу дужчої силою громади, заставить пригледітись до мислі, яка лягла в основу наших діл.

Щодо мене тичеться — я не знайшов там такого образливого, що б заставило мене й руки попустити. Звичайно, яко чоловік не зовсім свідомий у деталях того життя, яке критизує, а іноді, може, від недостачі нюху поетичного, він дає маху й помиляється, але ж ставлячи Вас на дуже високу ступінь, котору з цілої російської літератури можна прирівняти хіба до Тургенева, він натякає й на хиби, які могли трапитись у кожному таланті й котрі, може, тим і появилися, що за промовком звідусюди нікому було на вернути, вказати. Вибачте мені моє щире, дружнє слово. Я ділюся тим, що маю на серці. Ждатиму Вашої одповіді. До Вас щиро прихильний

М. Лисенко.

44. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

22 липня 1874 р.
Миколаївка.

Шановний земляченьку Іване Семеновичу!

Дуже догідно впав мені Ваш лист у руки, саме тоді, як я з Таращі через Канів та Кременчук чимчикував додому, у Полтавщину. Думку Вашу спасенну я ще геть здавна потрапив, у той саме час, як з листа Вашого до Ільницького завбачив, що Ви маєте до мене якесь невеличке діло. Щира радість огорнула серце моє, як довідався, що спільно з Вами доведеться, може, працювати на ріднім полі. Талан Ваш добрий, що я маю його на великій повазі, ручить за сам поспіх. Мого ж вхіття вистачить, аби здатності та кебеті¹ вистачило.

Звичайно, правда Ваша, таке діло не дуже легко обміркувати здалеку. До згоди прийти далеко зручніш, якби удвох довелось побалакати, де у чім, може, розходячись, а в іншому згоджуючись, та все ж, нарешті, прийти до певного краю. Проте не зашкодить нам любенько побалакати.

Обстановка І дії мені дуже вподобалась. Українське весілля з його оригінальними звичаями, скрашеними добрим співом народним, сам драматизм весілля дадуть вель-

ми багатий матеріал до роботи. Звичайно, від Вас залежатиме дати усій цій справі колорит легкий, плинучий, беручий очі глядачів (що вже до вуха тичеться,— то мій гріх, моя й одвічальність). Поєдинчий драматизм² молоді мусить збільшатись підмогою хорів дівочих та парубочих. Увесь той гурт бояр та друзок мішма з іншими поїзджанами, сватами, світилками, свашками (з їхніми репліками, гумором спеціально весільним, додатками) мусить конче дати пожиточний матеріал до ансамблів поважних, комічних — всіляких ефектів гуртової вдачі. Не можна рахувати на силу самих хорів. Треба, щоб найвальніші люде, з-за котрих уся каша заварилась,— як молода, молодий, навіть мати (котра має у народн[ому] весіллі свої особні співи), може, ще хто з поважних людей, весільний батько або що, брали частку в співах — деколи арією, іноді дуетом, а часом і вчотирьох — квітетом. Це, бачте, додає розмаїтості, інтереса музичного, втручає кожного діяча до справи.

II-га дія теж, на мої очі, зовсім доладна. Новий інтерес збуджує сцена обрання на гетьмана. Завважте, коханий, на мою пораду з погляду музики: рада козацька повинна якнайефектніш обставлена бути. Сперечання, гомін, змагання хорів (котрі можна поділити на два табори або партії); отдільні речі промовців (ораторів) до кола радного. Згода, ухвала тут, несогласка деінде в задніх лавах, така турбація, ваганина в голосах, в цілих навіть купах козачих; росте той вигук голосніш та голосніш, наче море, до гамору великого, потім зачина тихшати помалу, наче море по одливі, і уповні стиха, як дійде до кінечної згоди. Бучна, велична рада повинна грандіозне враження на слухачів зробити. Поважність в промовах і достоїнство кожного лица — над усе. Навіть ущипливість, з якою товариство радне глузує над Тетерею, повинна, на мій погляд, мати щось поважне, докладне, що тим більш вгризало б чоловіка, що стояв на чолі правування. Про те вже Вам краще знати з народного побиту та з писаних, може, засобів. Ця дія з обставини дуже мені пригадує сцену віча у недавній опері М. А. Римського-Корсакова «Псковитянка». На кінці дії тріо межі Тетерею, його молодою жінкою та матір'ю буде якраз до ладу. Попередній хаос, розставання жіноцтва з козачим військом, що вже на коні виряджається у похід з Байдою, де вслід за лементом,

гомоном, прощанням козацька походна пісня зіллється з голосінням і плачем жіночим,— усе це море людей, що змістить цілий кін,— мусить опанувати цілком слухачів, і очі, й серце, й голову ввібрати.

III і IV дія становить суть цілої опери. На їх вона мусить і скінчитись. Усе попереднє було, хіба, інтродукцією, зав'язкою до цих двох дій. Тим-то й сама опера повинна бути охрещена на «Марусю Богуславку». Де ж таки, вважайте, після такої величної постаті, як дівка-бранка Маруся Богуславка, виводити ще й V дію, де тая ж лицерна платонічна любов Тетериної жінки знов вилине й мулом занесе величний образ Богуславки! Тим-то я б раяв Вам і прохав, і благав Вас мотив любові, закохання Богуславки у Тетерю, змінити на любов до родини³, матері України, до своїх кривих земляків. Вона тут повинна запеклюю патріоткою виявитись. Раз, що цей мотив незмірно вищий од звичайного плотського чуття хоча б жінки до чоловіка або й дівчини. Такі ласощі не дадуть поважної соціальної підкладки опері, але незабаром прийдяться (перша дія — любов-кохання, IV — теж кохання, V — знов старе кохання). Вдруге, беручи за зразок зміст народної думи про Богуславку, буде зовсім логічно придержатись його цілком у деталях до кінця. А пригадайте собі, у думі Богуславка нікого з бранців не кохала. Вона узброєна йшла думкою вирятувати своїх українців з неволі, повернути їх до рідної родини, до городів християнських. Сама ж не мала сили повернутись, «бо була вже потурчена, побусурманена з-за розкоші турецької, з-за лакомства нещасного». Мавши дитину-турченя від паші, вона силою матірнього чувства була прикута до нової своєї, хоч і бусурменської, сім'ї,— але ж патріотичне чувство було більше над інтереси нової родини, взяло гору,— і вчинок, подію героїчну, вона вчинила, як того слід було ждати від натури високої, з гарячою любов'ю до родини. От тоді лібретто і сама опера страшенне виграють. Бісового батька, хто матиме право докору скласти, що «по ваших комедиях да операх тільки лишь цалуються да милуються: разлюбезный, права, народ».

З того часу, як вона в III дії увійшла в тюрму з паскою, доки не знялися запорожці на чайках у четвертій дії з бранцями-невільниками під луною пожара, що послався по хмарах, морі й усій околиці,— скрізь вона єсть і повин-

на бути одною Богуславною, з запеклою думою про волю милої родини і своїх земляків і ніяким побитом не закохана у Тетерю і не має сили вернутися назад. Отже пак, можна тую колізію, боротьбу зненацька прибулого чувства жалю й туги до колишньої своєї родини, виявити у тій розпачі, одчайдушності, з якою вона зостається на березі, на виду від'їздячих козаків, і може непритомною падати, якщо до речі йдеться.

А з човнів розлягається велична, текуча пісня козацька. Все навкруги палає серед руїн та моря крові.

Щодо деталей у обох цих останніх актах — я не маю чого казати, бо річ до діла. Сцену гарема у пашевім саду треба б дуже розкішно обстановити з усіма розкошами й «негою», з багатою, щедрою східною обстановою. Усі ті хори арапок, танці одалісок (чи як їх звать у Туреччині) треба штучно вивести. Остання дія, певне, буде у двох картинах. Друга картина, мабуть, — знову тюрма, де Богуслава з ключами випуска на волю бранців, а прибулі запорожці до речі стають їм у поміч до втеків.

Якщо Вам сподобає або ні, — пишіть мені сюди ж таки (Градижск, Полтавской губернии), я аж до серпня буду тутечки.

Радісно мені дуже було почути, що Ви працюєте битову комедію міщанську. Страшенна цікавість розбира мене її прочитати. Наше убожество задля сцени дасть Вам певну одповідь на моє палке чувство.

Невже ж Вам здається, що я з критикою минулого згоджуюся? Зовсім ні. Скільки я поважаю правдиву критику, стільки ж мені теж чудна залишня суворість до українських писателів, котрі, щастя їм боже, ледве на ноги стають, у колодочки вбиваються, а тут їх, наче весняний грім на цвіт, прибито.

Що ж до Воздвиженських і їм подібних⁴, — то за це Вам велика вдяка, бо, принаймні, може, згодом темне товариство (таки хоч і дворянчики) складе колись їм ціну, тим цивілізаторам накиненим, котрі в більшій часті дивляться на справу нашу з погляду препод[обного] о. Іоаннікія⁵. Не занедбайте та не одкладайте своєї спасенної праці з комедією; боюся, щоб лібретто не завадило. Ждатиму листа од Вас. Ваш щиро шануючий

М. Лисенко.

45. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

23 серпня 1874 р.
Петербург.

Коханий, кривний земляченьку Иване Семеновичу!

Чи й стямитесь, звідки оце я до Вас озиваюся? Заїхав сердешний згук аж у Петербург та й загув до слова аж у Кишинів. Як Вам хвалився ще торішньої зими, що рехтуюся у далеку дорогу на північ, так оце тому й сталося. Днів з 5 як ми досталися з дружиною удвох у Петербург. Бачте, її здавна ще голос у світі здатися, а разом і справі у пригоді стати. Та й мені рідна моя Україна у музичній моїй справі не може дати вченої й зрушньої бесіди, товариства, поради, у якій я частенько нуждаюся. От тепер аж справдилися наші забагання; як не гірко на чужині між чужиною пробувати, проте треба було змиритися та й їхати, куди доля жене.

Вашого листа з Трушок я перехопив в дорозі, як уже вирушив з дому у Київ. Отже, у Києві під гарячий час археологічного з'їзду¹ та заходу у дорогу, біганини й турботу, ніяк було мені гаразд і часинки ввірвати, щоб Вам одвіт подати. А одвіт той було неабияк легко враз скласти. Бо я, вже одписуючи Вам на першого листа, чухав потилицю, вбачав, що щось є недоладного у тій схемі, в якій ми розпочали свої плани й будову нового лібретто. Де ж пак справді,— опера, охрещена на Марусю Богуславку, виявля найвидніше дійове лице, коло котрого засновалася й драма уся,— виявля, кажу, в бозна-якій третій аж дії,— і все те якось білими нитками постьобано. Останній лист Ваш ще більш мене в тому пересвідчив. Пішов я до Михайла (Старицького) раду удвох радити. Міркували, балакали,— кінець кінців додумались, що весь попередній план не більш, як мозаїка, концепція кількох картин, котрі мають навіть мало живого, органічного зв'язку межі себе, так хіба далеку ниточку, що їх ніби злучає, але щодо виводу вдачі кожного дійового лица, до розвою його самостійного, котрий би впливав з самих обставин,— і в гадці немає. Нема і не може бути порушаючої драми у тім нарисові, що ми були з Вами згадали.

Як і до чого ми домізувалися і чи гаразд списали програм дій, а чи ні,— на Ваші очі й розглядини покладаю.

Може, в чім несогласка буде — не лишіть мене своїм словом-свідомістю. Звичайно, вважаючи нашу спільну роботу за дружню, де нема й місця якому ремству а чи іншій нелагоді, я б раяв, сердешний земляченьку, поки до діла,— за планом і його кінешним виробом вдаватися за дружньою порадою до М. П. Драгоманова, котрому цей сюжет вельми до серця впадав спрежда, який ще, може, й досі він у собі носить. Якось з-за границі він прислав був до нас у Київ програм свого лібретто, та по руках його десь стеряно. Так, кажу, поки до діла, цебто до тії роботи, де Вас не вчити й носа свого не стромляти, поки ще не вироблено певного плану, слід після редакції нашої, що я Вам засилаю і яку Ви, може, підмалюєте або додасте чого — до його за порадою вдатися. А далі вже, звичайно, Ваша рука — владика.

Отже, наша гадка.

Перша дія складатись має з двох картин.

Картина I

Корчма в селі (де й Маруся живе). Завіса одкрива бенкет у корчмі козаків. Оргія: гра у кості, напійка. Один з козаків (брат Богуславчин), парубок недоброї, ледачої вдачі, пияка й шибеник, раз замотаний, а вдруге, стоячи упоперек весілля сестри своєї з Тетерею (яке має незабаром одбуватись,— у II картині), умовляється нишком (під галас, гук, співи гуляк-козаків) з шинкарем продати сестру свою Марусю татарам чи туркам у гарем (мотив не рідкий по народних піснях: см. Ист[орические] песни Антон[овича] и Драгом[анова]²). Час і місце викражі сестри він визначає на весіллі її, котре має відбутись дуже незабаром.

Може, що неповно, дещо можна підмалювати, вивід хорів, оргії, вигуків речитативних — це діло спільної поради.

Картина II

Весілля з усіма обрядами народними, як у Вас. Молода — Маруся Богуславка, молодий — хоч і Тетеря. Одруження Марусі стоїть не на коханні: вона його не любить, не кохала його попереду, мало навіть знала його. Весілля це складається з роцоту старих,— батька й матері Марусиних,— політичного; старим бажається поєднатись з ви-

соким родом Тетері, котрий дума вистаратись на гетьмана. Для того у співах Марусі (чи то соло, а чи, трапиться,— в дуєті або тріо) чується скрізь більш жалкування за рідним порогом, нарікання на долю і мало сподіванки на щастя.

NB. Між братом Марусі (що вмовлявсь у корчмі) і Тетерею є стародавнє ворогування з-за старшинства військового чи що.

Фінал дії I — напад татарський, бійка, пожежа і кража Марусі. На весіллі (вважайте!), по звичаю народному, брат продає сестру; він же звичай сповня в хаті,— він і справді продав її у корчмі — драматична колізія (користуйтеся його нутряним станом, як він мішається при обряді).

ДІЯ II

Обрання на гетьмана (як у Вас). Рада на майдані. Буча в раді з-за останнього нападу. Рід Богуславчин скаржитись прилюдно. Домагається погоні. Тетеря підбива козаків у поход. Старий Томиленко одмовля, що не можна з турком мира зрвати. Рада скида старого. Обрання нового. Два табори — Тетері й Байди (чи воно історичне?). Змагання. (Одповідаю Вам на Ваше запитання: «Чи годитиметься вибор невдачний, де голоси стасуються, дезгармоніруються, підкинуть шапки вгору і не вийде більшість...» — Це саме заласся³ задля музики: до контрасту, до розвою двох тем музичних,—самий корисний пишний прийом.) Табор Байдин бере гору. Новий гетьман виголошує поход, йде з повками, Тетеря за їми.

NB. Тут і військові обставини, розкішна картина ради, промови дідів радних etc., etc.

(Між II й III дією часу сплило — рік.)

ДІЯ III

Костянтинопіль. Золотий ріг. Гаремний сад над морем. Маруся — султанша,— перша, найлюбиміша жінка султана. Має сина од султана. Сумує, не знаючи по чому. Вона щиро кохає султана, кохає його над усе. Довілля їй у всьому, а все чогось бракує (речитатив і каватина). Султан ввиходить. Розмова межи їми люб'язна, кохана. Султан помічає, що вона сумує і марніє. Допитується. Вона

примовчує й заспокоює його. Султан її розважає, бавить (балет, хори, як у Вас); вона ще більш од того зануджує і на кінці просить усіх віддалитись.

Між іншим вона каже султанові, що її дитина слабує, не спить,— чи не доставе де доброї няньки, аби не туркеню. Султан піклується, пригадує їй про полон, що пригнали з України, додає, нарешті, що він усе зробить, яку вона забажає, яку вибере.

Приводять бранок українських. Драма: стара мати Марусина — міждо бранок (запекла, люта фанатичка, контральто), зразу пізнала дочку, а Маруся теж її, але не призналась одна одній. Вибір пада на стару. (Тут чи розмови упротяг цього, чи що інше,— діло друге.) Напруження драматичне,— хоровий ensemble.

ДІЯ IV (З ДВОХ КАРТИН)

Картина I

Покої султанші. Стара колише турчєня й співає колискової (є, до речі, пісня народна, бо й весь факт історичний. Див. збір[ник] Іст[оричних] піс[ень] Драгом[анова] [та] Ант[оновича]). У пісні колискової вона дає розуміти, що впізнала дочку і все те співа дуже ущипливими словами. Султанша, що тут неподалеку лежить на канапі (робить свій кейф⁴) сливе⁵ слаба, дослухається, підводиться, мішається і, бачучи, що мати її впізнала, з криком і плачем (не осиливши себе) кидається у ноги матері, просить, благає її (сцена повинна дуже драматично рости й розвиватись — соло попереду, а далі дує). Мати, велика фанатичка, одпиха дочку од себе, яко свою крєвну [нерозбірливо] (мотив: лучче б до схід сонця була б тебе утопила, ніж мала колихати турчєня, що ти привела). Маруся розповідає своє горе, обставини, у які довелося їй впасти, оправдується (що ж я, нєнько, з своїм серцем вдію). Довгі розмови, розповідки, сльози, докори,— під кінець мати їй ставить на очі, як її земляки гинуть, як вони були розбиті, коли вганялись за полоном з Марусею, де й Тетєря склав свою голову, і підмовляє з докорою, нарешті, Марусю вивести, вислобонити на волю козаків, що конають по турецьких тюрмах, у турецькій каторзі. (Motto: коли ти дочка моя і хоч думаєш богові й родині вгодно бути, слобони братів своїх!) Маруся замислюється, мішається, виклада

їй, що султан лютий на українців, що не дасть дозволу. Мати грізно глузує з її і пропонує їй хоч заколотися йому і під тую мішанину випустить козаків. (Motto: витяга ножа або чингал⁶,—«а це хіба не допоможе, якщо твій коханець зтягнеться?» etc.). Вагання Марусине з-за коханого султана (котрий справді її щиро любить і поводитьсь з нею вельми гуманно, чоловічно). Нарешті, Маруся, наче світ їй впав у вічі, об'являє свою гадку,— вона зважується викрасти ключі од темниці під час рамазана⁷, що наближається, потай дати оружжя козакам. Тільки благає матір за одно — султана помилувати. Мати над цим кепкує, гірко дорікає їй, але згоджується.

Картина II

Сцена так уладжена, що на першій плані, на головній, найвиднішій місці велика мурована темниця, видко підземелля з товстими ґратами, де сидять українські невольники. Темниця біля самого сливе моря; на березі скелі, каміння, спуск до моря. Збоку темниці видно частину замка султанського, що рогом виходить до темниці. Видно у замку кілька вікон. Ніч. Чутно у підвалах за ґратами, що бранці-козаки співають сумно про Україну. (Motto — Шевченко: «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі із нашої України...»). (NB. Я з цим не згоджувався з Старицьким, бо й досі не згоден, щоб невольники десь під землею співали, де їх і не видно, і не чути. Занадто вже реально, але непожитошно⁸ на взір естетики і сценічного потребування). Упротяг цього співу, під кінець, як хор кінчає, султанша з матір'ю-нянькою крадькома наближаються попід муром з ключами. Маруся сама не своя, жахається усього, то одкинеться, то оступить, то знов боязко ступить наперед. Коротка, урвана розмова міждо їми. Мати надає їй сміливості і пізнання до родини. Зав'язується розмова Марусі з козаками й Байдою, що межі їми, через ґрати (як у думі про Марусю Богуславку: «А який тепер день на Україні?»). Козаки розказують усю страховину свого становища, свій отчай. Помагачі з оружжям надходять. Мати поночі знаходить двері, і всі кидаються у підвали. Чутно малий час брязкіт кайданів, що розбивають на невольниках. Маруся дає їм оружжя, об'являє, що вона Маруся Богуславка, каже їм тікати. Хор. Козаки кидаються до човнів і при-

мушують Марусю з їми бігти. Маруся об'являє, що вона не може кинути, що вже вона потурчилась, побусурменилась і сина має од султана. Мати теж її уговорює з козаками бігти, а не вговоривши, каже злобно з пекельною ухмілкою, що й вона зостається з нею. Козаки стиха одпливають з піснею, і Маруся зійшла на скелю на березі, уся замішана, а мати шезла, і в той час, як козаки одчалили од берега в море, сцена починає жевріти заревом, пожар скрізь проймає замок султанський. Гвалт у місті, товкотня. Мати з'явилась біля вікна, що вже горить, з дитиною Марусиною і з реготом, серед пожару, розбиває дитину об камінь («Ось де твоя дитина!»). Маруся скам'яніла кидається в море. Турки, яничари вкривають берег, стріляють. Гам, бешкет повсюдний. Пісня з човнів пронизує увесь той гамор.

Може бути, є тут чимало загосківщини з фейерверками, проте «единство действия», як пишуть по наставниках теорії прози, проведено. Образ Марусин з'явивсь у I дії, він ведеться через усі дії, шириться у своїм розвої. Так само мати з III дії виявляє безустанку свою запеклу, фанатичну вдачу до невірних, гарячу любов до родини. Султан не вова зроду. Він деспот, як це йому до лиця. Але у відносинах до своєї коханої султанші-Марусі — дуже чоловічно поводитьсь. Вдача брата Марусиного — шибеного, порочного, ледачої, поганої душі Тетері у I й II дії — вдача інтриги політичної, що все життя й сили напружує, аби на старшину вискочити. (Образ її інтриги, що в дальшій історії України так часто доводиться вбачати на доводцях⁹ українських.).

Маруся — сопран (м'якої вдачі, дівочої, люблячої, під кінець енергійнішої під впливом матері).

Мати — контральто (запекла фанатичка).

Брат Марусі — тенор.

Тетеря — баритон.

Султан — бас.

Байда
Томиленко } баси.

Одберете листа, — міркуйте, звістіть мене по адресі:
Александринская площадь, дом № 6, кв. № 52.

Щирий до Вас прихильник

М. Лисенко.

46. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

6 жовтня 1874.
[Петербург.]

Оце тільки-тільки одібрав Вашого листа, коханий земляче Йване Семеновичу, та мерщій хапаюся до відповіді.

Уникши до Вашого плану, я сливе з ім згоден, хіба деякі невеличкі ясування та додатки важу собі вказати.

Коли вже татари самі хапають Марусю на весіллі, то й брат-лиходій, що задля його малося вивести 1-у картину — зайвий. Тоді про першу дію — весілля — нема чого казати. Треба, хіба, весілля якнайбучніш та ефектніш списати. Щоб було й занятно, щоб кожен номер співу годивсь, впливав з попереднього. Як вістець прибіг та каже: «Татари!», — чоловіцтво мусить, хапаючись за ружини¹ та шаблі, сполохатись та враз войовничий хор одважний на виході проспівати. Вже перед спуском завіси, як татари набігли, полонять Марусю й других дівчат, тут мішанина йде у музиці і між дійових лиць.

У другій дії ведіть так, щоб були два хори — два незгодні табори. Кожне на своє дебатирує, на своє б'є, — це самий смак задля розвитку тем музичних. Випад зненацька матері, що вся у чернечій одежі вибіга й промовля свої обітниці, наріка на свою долю й помститись татарам намовляється, — це теж мусить коли слід припасти, щоб ефект ріс чимраз дужче. Кінець дії — військова, походна пісня козача. Ото Ваша дуже добра гадка, що Ви нагадались над характерами кожного дійового лиця, розвивати кожен характер самостійно через кожну дію і надавати щораз більш впливу та враження на публіку.

У дії III Маруся-султанша у саду паші. Дивіться ж, не саму її виводьте, щоб був той *entourage*, як кажуть французи. Двірська, гаремна, челядь біля неї з усіма розкошами східної сторони: євнухи, баядерки, дівчата, що при пашісі бувають. Попереду жіночий хор східного характеру, де вони розважають сумуючу султаншу, прирівнюють її до квіток, до зорі рожевої, у звичайних східних виразах. Танцюють.

Як уже це їй усе огидне, вона їх рукою виправля. І тоді з дітьми гуля чи що по саду, співа, сама до себе промовля, поки султан не увійде. Далі українські хори. А як увійшла черниця-мати, щоб то не зразу відкрилася, а потроху

Маруся серцем спочула, а далі вона завивало одкида, і тут драма росте повагом угору. Кінець — драматичний дует. Боротьба за мужа й діти і враз приклонність до родини, самовіжна прихильність. Мати ж запекла народовка, ціле життя запакувала на помсту невірі і т. д.

Не знаю, що казати за IV дію, що в їй у обох картинах тюрма та тюрма. Хоч воно у I картині тюрма зсередини, а в II — зокола, над морем, то все ж чи не буде густо занадто тюрми?

Що ж до суду над Байдою — то воно було б по історії, але куди й коли той суд вперти?!

Приход Марусі з матір'ю до козаків з квітками і великоднім вітанням мені дуже до вподоби. Тільки, вважайте, ледве жінки вийшли з темниці, знову завіса підіймається і знову тюрма?

У II картині під той час, як Маруся з матір'ю крадуться з ключами, у турок зайшов рамазан, — віддалеки на вулицях чуто галас, веселощі, чуто марш яничарський. Це лякає ще більш Марусю; мати розважає дочку. Відки взялися діти Марусині коло моря, що вона хапає їх на руки?

Пісня остання Марусина — річ то добра, та було б доладніш закінчити оперу хором усіма, *ensemble*, як то кажуть. Якось почувається, щоб на кінці сила люду була перед очима, ревла, стугоніла звуком, чи то з ярості, чи то з жалю.

Пишіть до мене. Мені велика одрада у листах Ваших. Ваш щирий приятель

М. Лисенко.

Жінка моя дуже Вам уклоняє.

1876

47. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

25 квітня 1876 р.

Петербург, Басейна, д. 8, кв. 14.

Вельмишановний добродію Олександрє Яковичу!

Щиру подяку складаю Вам за тую ласку і довір'я, з яким уповноважили мене стати у поміч Вашим спасенним думкам¹.

Справедливо кажете, що для нашого часу потреба у таких виданнях, як обидва Ваші альманахи², стоїть вельми велика, нагла навіть. Думаю, що й кожному чоловіку

одних, спільних з нами думок Ваше намірення видається надто корисним і шановним.

Бігав я до Костомарова з Вашою припорукою. Обіцяв він вислати нову свою річ — народну казку, розвитку в оповідання. Що ж до автобіографії, то щось упирається, та й жінка, бач, шкодить тут (я й коло її слезбував) через те, ніби, що він пише тепер обширо свою біографію та лишає про смерть і не згожується її розповсюдити, не вважаючи на закликання й просьби усяких часописів. Я просив хоч маленьку, хоч коротеньку, виложивши, принаймні, найважливіші моменти життя, родини, виховання. Та й не знаю, чи подасть що. М. Вовчку писав листа, просячи звістити мене. Та й досі не маю одповіді. На мій погляд, вона у нас за одірваний шмат хліба повинна вважатись, вже коли про Шевченка не подала і малої звістки, то тут вряд чи подасть. Та про її й слава між письменниками недобра стоїть. Згубила вона до нашого добра смак, не тим харчем пахтить їй.

Мордовець-Сліпченко (Данило Лукич) обіцяв подати свою автобіографію. Тільки, каже, одстав од мови, то вже виправите самі рукопис. А теж пропонує заслати Вам і ще недруковану свою річ «Сліпці», яку був виготував задля «Основи», та не довелося їй світа побачити через смерть «Основи». Я раяв йому і просив заслати її до Вас. Про Афанасьєва-Чужбинського знайдете доволі обширно в календарі Гоппе за цей, 1876 рік. Там перелічено навіть і утвори його. Може, я ще дещо про нього роздобуду, розвідаю од Гр[игорія] Данилевського (Сковрожського, Скоробрехи), котрий мусить його знати, а може, й од Пипіна. Мордовець каже, що у його лишився у Саратові 1 екзем[пляр] українських поезій цього Афанасьєва, якого, мабуть, нігде й достати; якщо потрібно, то, може, б я попросив вибрати найкращі, переписати та й Вам доручити.

Щодо мене тичеться, щоб написати дещо про музику нашу, то зразу не одмовлю Вам на прохання. Не маю перед очима теми, не маю засобів, щоб спорудити дотепну статтю. Якщо нагадаюсь добре та припасу доброго матеріалу, то вже будьте, звичайно, певні, що подам щось, а поки не завірю Вас ниже словом. Думаю, одначе, що вистачу роботу.

На коли Ваше видання готується? Чи багато зібрали

матеріалу? Про це й дуки наші питаються, бо спірний час або вільний мають велику вагу на роботу.

Перекажіть, ласкаві, кому слід, що роман Руд[ченкі]в оддав вже до друку. Почнуть друкувати з 15 мая. На 1-е августа повинна би вийти у світа.

За одним заходом нагадайте Беренш[тамо]ві, щоб присилював швидше останні гроші на мій збірник висилати, бо він вже сливе готовий. Друкують сорочку й оглав.

З щирою повагою до Вас

М. Лисенко.

48. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

5 травня 1876.

Петербург, Басейна 8, 14.

Шановний добродію!

Був вчора у Костомара. Був тамечки й Мордовець. Читав я їм Вашого листа, дуже добрять Вашу гадку. Мордовець передасть свої «Старці» через мене. Я вже їх і привезу Вам. Автобіогр[афію] веде. Довів, каже, до універ[ситету]; мені видається, що він загадав широко про своє життя писати. Проте хай пише, а Ви скоротите по своему звичаю. Костомар каже, що не написав казку¹ (укр[аїнські] речі він звичайно пише в часи досуга, щоб мозок відпочив. Тим-то ніяк йому й рипатись з ними). Як напише, каже, то й зашле. З цього не витягнеш спроста. Щодо його автобіографії тичеться, то його ота жінка певно шкодить, а вдруге він і сам неохочий (як каже) про себе самого писати. Чому? Це вже він зна. Вказує на свою біографію, що він читав навіть у Києві у Драгомана (чи не в читанці для гімназії), певно, в хрестоматії галицькій. А взята вона з zbornika naukowého Rigera* чи Палацького. І він каже, що там добре усе написано.

Отож роздобудьте і передивіться оту читанку, бо на нього, старого, не сподівайтесь. Не дасть він Вам автобіографії.

Адресу Мордовця не засилаю, бо він житиме на старій квартирі до 20-го мая, а далі найма десь в іншому місці. Отоді я його спитаю та й привезу з собою адресу.

Так «Старці» привезу з собою, а автобіогр[афію], каже, за кілька день після того викінчить.

Щирий до Вас

М. Лисенко.

* Наукової збірки Рігера (чеськ.).

49. ДО В. В. БЕССЕЛЯ

Киев, 5 сентября 1876 года.

Милостивый государь Василий Васильевич!

Вот, батюшка, привелось с Вами не непосредственно беседовать, как бывало в муз[ыкальном] Вашем магазине на Невском.

Жена моя еще на год едет в Питер докончить и завершить науку музыки, а я уже остался в Киеве на старом историческом нашем пепелище также насаждать науку музыки, а подчас буду грешить — пошалить пером, в чем заранее каюсь.

У Вас генерала от консерватории не стало¹, сам себя испарил. Так бы и давно следовало. Ну, где уж такой щедрой селедке администрировать, да еще взявши на себя роль генерала питерского. Давыдов² свеж, энергичен, симпатичен, и дело, где нужно, пойдет. Вот концертные его отлучки не совсем-то удобны в горячий сезон осеннего и зимнего учения.

Жена моя передаст Вам стародавнее письмо при расписке в получении 70 экз[емпляров] сборника. Эта расписка — единственная бумажка, какую я нашел у себя в бумагах.

Делайте расчет с магазином, соорудите картину расхождения моего сборника³ и известите меня по адресу: Киев, Нижне-Владимирская ул., д. Лопко-Парафиевского.

Не давая себе права отнимать своими конспирациями золотое у Вас время, прошу Вас принять уверение в искреннем пожелании всех удач в Ваших делах, равно как и выражения лучших чувств расположения к Вам готового к услугам

Н. Лысенко.

При встрече передайте мое глубокое почтение и поклон Н. А. [Римскому-] Корсакову, который мне очень симпатичен был всегда и нравом, и помощью своих знаний, и, что всего важнее, чудесным тактом образованного человека.

Обещал как-то давно Вам свою карточку. Вскоре получите ее, а взамен надеюсь получить Вашу.

50. ДО О. А. ЛИПСЬКОЇ

19 червця 1878 р.
Катеринослав.

Аж ось коли досталися ми, люба панночко-земляченько, до Катеринослава після довгого тиняння, комічних пригод і оказій з моїм лисим другом¹. Щоб довго не розводитись, скажу, що, перетаскавши свої речі і клунки з київського пароходу на катеринославський, ми, маючи годину вільного часу до відходу парохода, пішли в Кременчуці подивитись на місто, бо Беренштам не бачив його зроду. Зустріли знайомого попа, зайшли до його. Він як почав нас вітати кав'яром, чаєм, раками (я не їв, але Беренштам лопав, наче сом), так ми хоч-не-хоч засиділись. Скоро добігли до пристані, аж пароход наш перед очима простягся геть Дніпром на Катеринослав, завіз із собою усі чисто наші клунки. Що його робити? Три дні інтервалу, бо один тільки й ходить на Катеринослав, хоч і тричі на тиждень. Думали, думали, надумались поїхати на ці дні додому². 45 верстов від Кременчука — і ми за 5 годин були вже там. Несподівано зустріли нас у де Коннорів. Сміху такого було та глуму, що страх, бо з-за раків Беренштама ми не встигли на пароход.

20-е червця, Катеринослав. Це вже третій день, як ми у Катеринославі пароходом з Кременчука. Знайшли знайомих товаришів своїх; ми ще й молодого де Коннора, студента, взявши із собою³, то він тут коло панночок катеринославських лицяється, а ми з людьми поважними водимося...

Люди, з котрими ми бачимося й цілі дні водимося, люблять дуже рідну пісню й рідну музику; слухають радо. Та такі й мої утвори трохи не всі знають і співають. Оце Беренштам скінчив уже свої клопоти біля начальства, і ми сьогодні вирушаємо на пороги. Сьогодні на ніч у Лоцманську Каменку, де заночуємо. Там нам готують великого дуба з лоцманами, онуками старих запорожців. Завтра зрана попливемо дубом просто аж до Ненаситця — порога найлютішого, найстрашнішого, де і буде перша розкопка могил, далі на о. Хортиці, а далі — в степи. У першій юлі сподіваємось повернути додому.

Що це за знак, що за причина, що Ви вже покинули писати? Бозна-коли я не читав Ваших думок. Ще аж у Києві у самих перших числах іюня. Скучивсь за словом дружнім, за вісткою од Вас. Жаль мені на Вас і досада, що не пишете, не звіщаєте, не розмовляєте... Хоча б господь Вас вборонив від хвороби якої та (крий боже) нудьги і суму. Тепер би я ждав од Вас вісточок дуже для себе важних і цікавих, та й хто Вас зна, чи діждуся, чи ні?!

Пишу нашвидку, у чужій хаті, хоч і у свого чоловіка. Ззаду, через хату, сидить багато гостей, галас, сміх, а я урвався на хвилинку з Вами побалакати. Зайду ще на пошту, чи нема мені листа.

Так, моя люба землячко, питаю й питаю, що з Вами, де Ви, чом Ви забули про своїх друзів, чого мовчите?

Дай Вам боже усього доброго стільки, скільки мені самому. Потіште слівцем хоч коротеньким. Дружба і прихильність, як і віра, без діла і доказу мертва єсть. Згадайте хоч зрідка про свого щирого друга. Жму міцно-міцно вашу ручку.

51. ДО О. А. ЛИПСЬКОЇ

25 червця 1878 р.
Колонія острова Хортиці.

З Катеринослава до Вас обзивався, люба землячко, на від'їзді. З того часу 4 дні проминуло вже. Нас їхало на пороги шось душ із 12 або 14. Два вчителі, 5 дам і нас троє. Дами, катеринославки, котрі нас дуже вхітно й щиро вітали у городі, водячи скрізь і годуючи напропале, теж захотіли проїздитись. Провели були до Лоцманської Кам'янки, села, де ми брали собі дуба і лоцманів з запорожців колишніх. Доїхавши до села, надумались і дали поїхати через пороги аж до найбільшого Ненаситецького. Що за розкішна природа тих порогів! Така грандіозна околиця: береги скелями височенними вкриті. А Дніпро реве й шумує, спертій камінням уперек од краю до краю. Тепер вода вже мала, не то, що по весні. Декотрі з порогів ми переїздили впрост поміж камінням і безпечно перейшли, тільки на душі якось легко і вільно ставало.

Більшу ж частину порогів обминали каналами. Ненаситець, по-запорозькому — «Дід», — найлютіший, найвеличнійший, — аж дух сперло в грудях, як переїздили. Канал

простягся щось на 1¹/₂ верстви, і то летіли по йому, немов стріла. Білі кізки з хвиль над вирами (підводним камінням) стрибають, здіймаються, мов шум з окропу в казані; а це одразу дуб порина у якусь безодню — яму з води над лавою з каміння. Бургарська лава. Ніс увійшов, пірнув у воду, а чардак (корма) ще наверхі. Тріщить, стогне дуб, мов живий, хвилі лютують навколо, кидаються, мов скажені, у човен, обливають нас... І весело, і боязко, і якось чудно на душі. Проминув пекло, і спочуваєш себе немов якимсь і справді лицарем, одважним вояком. Треба було бачити фігуру нашого лоцмана, Мусія Бойка, високого стану чоловіка, від умілості якого залежало усе наше життя; був би трошечки схибив стерном (рулем), і вся кумпанія годувала б раків своїм тілом. На йому широченні сині козацькі, наче море, штани, біла сорочка, чорним вишивана, довгі вуси; поза (боже, яка велична поза!) безстрашна, одважна, лицарська, і хоч би вусом моргнув, хоч би бровою повів, хоч би хмаринка на виду від якогонебудь страху або турбування, немов він таке звичайне, просте діло робе. Тільки очі, немов зорі, в одне місце дивляться, немов прикуті до тієї безодні, що кипить і шумує напереді нашого дуба. Таке враження глибоке і непозбутне, що й навіки, здається, не забудеться. Від Ненаситця дами усі повернулись собі додому. А ми уп'ятох поплили далі. Ночували десь на березі у човні таки, коло якогось села Тазикова. Другого дня ще перейшли 3 чи 4 порога. Меж їми Вовнянський теж, хіба, малим чим поступиться Ненаситцеві. На о-ві Хортиці, де ми тепер живемо у німця-колоніста Меноніта (Гільдебранда на прізвище), розрили вже дві могили і почали третю¹. Нічого поки що не знайшли дуже путнього, крім стародавніх горшків та кістяків людських. Бачив я старожитне селище, де була колись Січ, уся обкопана валом, а по йому подекуди кріпості земляні на 4 вугли; посередині ж zostалися ями, де були колись курені, де жило колись славне товариство лицарське... Тепер тирса шумить, молочаєм та неплодною травою, чаполоччю, поросло усе те. Думи глибокі, безкраї будить у мене уся та обстановка глуха, степова. Серце і розум поривається поринати у ту далеку-далеку старовину, рідну, кривну старовину... Під впливом усього того, поки німці копають могилу, знайдеш собі куди-небудь у безлюдний яр. Дніпро оддалеки видно, грушове дерево — дички

ростуть, порозкидані подекуди. Ляжеш на посохлій траві степовій, задумаєшся; здається, от-от з-за гори з'явиться козак на коні у червонім жупані, добре узброєний, і ждеш його, і піснею викликаєш, і жалем доймаєш, нема, не їде. Написав під впливом дещо, і теж «Б'ють пороги...».

Бачте, все Вам розказав докладно. У Катеринославі й Кременчуці розпитаю знову, чи нема од Вас звістки. Хапаюся їхати назад додому. Жму Вашу руку міцно.

52. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

[4 листопада 1878 р.
Київ.]

Сердечно-шановний земляченьку Йване Семеновичу!

Колись ми дружньо, обопільно листувалися межі себе, коли одна, спільна думка зогрівала наші сили і здібності артистичні на рідній ниві. З того часу чимало води в море утекло; до того ще якось не траплялося бачитись і разу на рік. Чуєш від людей: був, кажуть, хвалються: те й те зробив, нову річ написав. Та все хазяїн навіч не дававсь. Ми собі приятні люди, надіюсь, були одно до одного. Щодо мене тичеться я, крім моєї глибокої шани до літературного талану Вашого, так мені близького і кривного, щиро любив завжди і поважав Вас, як чоловіка безпосередньо, і з норова, і з поглядів, з усіх, власне, боків товарисько-общеского життя.

Було б це трохи чудно розводитись з доброго, мовляв, дива про свої симпатії, певне, Вам звісні. Але тут маю окрему причину з того, даруйте, поводу, що, засилаючи до Вас утвір мій, посвячений імені Вашому, вважав наперед потрібним невеличке передне слово змістити, немовби промову (як от між людьми ведеться) до чесної бесіди, коли, приміром, чоловік шанує кого дарунком. Так от і я нестотно, шануючи Вас своїм незначним даром, за потрібне вважав повітати щирим словом своїм.

Прийміть же ласкаво, сердешний добродію, коровай мій¹, яко ознаку щирої любові до Вас і глибокої, незмінної поваги до Вашої чесної та високої праці у лиху-злу годину, «в останню, тяжкую минуту», як каже незабутній наш Кобзар. На більше в он час не здивуйте!

Радо, вельми радо вітаю ще раз звістку про кожную новину, яку коли в світ появите. Тяжкі обставини, що пере-

шкоджують Вам суцільно віддатись чесній Вашій праці, кожному відомі, але спасенна думка вибитись з усього того, простуючи, вийти на шлях літературної і наукової праці кожного радісно освінула щирими надіями, одностайно прийнялася. Може, в тій рожевій будучині яка квіточка скрасить Вашою увагою і моє ім'я.

Був би дуже щасливий, коли б часом який невеличкий малюночок з народного життя стався тією квіткою².

Поздоров боже Вам легко на той шлях широкий вискочити.

Щирий Ваш *М. Лисенко*.

Київ, дня 4-го листопада 1878 р.

1879

53. ДО РІДНИХ

25 мая 1879.

Києв.

Вчера только возвратился, дорогие голубчики папа и мама, из Чернигова, где все же, несмотря на неподготовленность, дал концерт в театре. Такое [нерозбірливо] вышло благодаря тому, что я не получил вовсе письма от Русова, в котором он меня извещал, что будет петь. Потому и я был нерешителен в телеграммах к Карпинскому. Приехал туда, а они изумились, бо уже не ждали.

Ну, насколько время позволяло, кинулись всюду — и в типографию, и к губернатору. Все же афиши явились в городе ночью против дня концерта. Сбору было 140 р. Библиотеке общественной я, за вычетом расходов и путевых своих издержек, передал 100 руб., и то добре. Мне поднесли 7 огромных букетов. Дамы, м-м Лизогуб и Борсук, заявили мне, чтобы я на будущее время не обращался ни к одному из мужчин, а писал бы прямо к ним, а они уже поднимут целый город на ноги. А Лизогуб там богачка и местная т. наз. аристократка и роялей лучших достанет хоть два и три, а то теперь пришлось играть на нанятом у еврея, паскудном, так что в антрактах довелось и тельбухи вынимать, бо сломался молоточек. Ваше письмо от Матрены¹ занес без меня Антепович. Матрена, оказалось, сегодня утром выезжала, забравши с собой паку и скрыню; верно, там и вещи будут те, о которых вы

пишете. Что же касается до Шереметинского, то придется уже самому похлопотать через Ольгу Аршеневскую с ним устроить свидание и передать за Маню. Что касается Михайловых, то я уже передал письмо от Сони к детям и ко мне, где она пишет, что они думают выехать не позже прошлого понедельника и прямо в Тарашу, так что я думал, что они уже у вас. На следующей неделе кончаю уроки и числа 3-го, 4-го думаю ехать к вам. Извещу, впрочем, своевременно. Помагай-бі вам с покупкою имения. До свидания. Целую крепко ручки ваши. Деток целую всех. Любящий вас сын

Микола.

1880

54. ДО РЕДАКЦІЇ «МУЗИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ»

...Шкода, що ви з-посеред путящого з творів моїх заводите у програму «На прю», бо вона давно написана і до того в загальноєвропейському напрямі, тобто [в] такому, у якому безліч писали й пишуть чехи, поляки, а нарешті й русини, де народності не видно, лише пристрасна і заурядна приміщена музика. Віддавна я одхрестився от таких композицій і вважаю се за велику бездарність¹...

...Дуже шкода, що коректуру не засилаєте, бо коли я завважу хоч їдну помилку, то не дам більше музики. Я по всіх своїх виданнях дуже гостро пильную за коректою і до останньої помилки не пускаю у продаж...

55. ДО О. Ф. ВОЛОШИНА

[12 жовтня 1880 р.
Київ.]

Многоуважаемый Александр Федорович!

Для меня крайне важно и интересно было бы беседовать с Вами о вопросах такой громадной важности¹. Позвольте в таком случае просить Вас пожаловать ко мне часа в 4 дня.

С искренним уважением Ваш покорный слуга

Н. Лысенко.

12 окт[ября] 1880 г.

56. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

[14/26 грудня 1881 р.
Київ.]

Вельмишановний добродію пане Шухевичу!

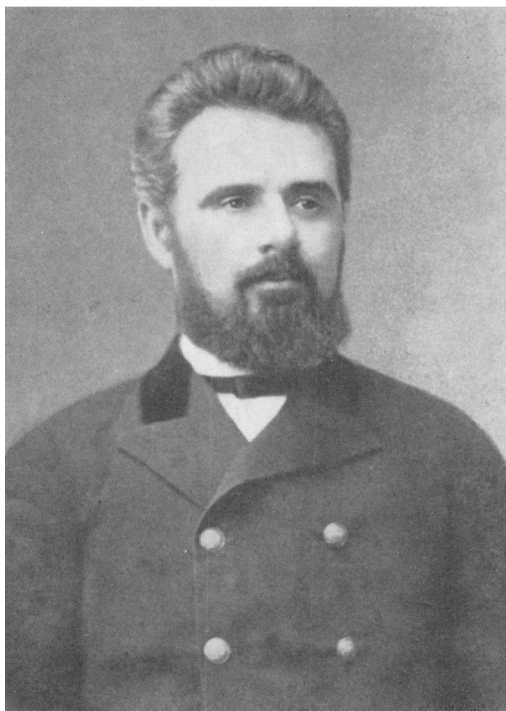
На Вашого вельми привітного листа оце тепер тільки одмовляю: повернувся був в хронічеську репетицію¹. Ви ж спогадайте собі, якого ми щастя зазнали, коли нам дано дозвіл грати, співати й читати на своїй рідній мові². Мов з неба впало той дозвіл; ну, звичайно, загуло товариство, мов рій бджіл на пригрі.

Зразу за [нерозбірливо] концерта дотошного урехтувати. На кого ж, як не на мене, так і навантажено на плечі. Що ж то я мусив праці прийняти за цей, вже минулий, спасибі богу, час. Помежи теї щоденної заробітної праці від ранку до смерку я мало не щовечора мусив студіювати з величезним хором хлоп'ячим і дівочим нашої молодезі, студентів та студенток³ Київського університету. І вже правда, що доказали доброї слави. 9-го, у середу, відбувся цей концерт при такому натовпі публіки, що з стелі дощ від пари капотів, а світло мало не гасло. Увесь концерт за малою виключкою був цілком з українських хорів, соло... Тут співано і мого «Гамалію», і міщаний гурт з невикінченої моєї опери «Втоплена» (по Гоголю) і «квод лібет»⁴ з українських народних пісень. Що там того люду зійшлося і своїх, і чужих! Свої так навіть христосувались, немов на великдень з радощів, що почули свої співи, да ще в дуже доброму виконанні. Тепер готуються до постанови українських утворів на кін (а тутешній імпресаріо російської опери Сетов, може, ставитиме мою «Різдвяну ніч» артистичними силами)⁵. Дак уже вибачайте — голова була геть зовсім заморочена і я сам страшенно стомлений. Два фотографічних образа кобзаря Остапа Вересая я вже Вам вислав. Що обходить III збірника, то вислати не можу, через те що видання ціле продане Корейвові, тутешньому книгареві, і він, певне, матиме стосунки з вашим львівським книгарем Зейфертом, чи як він прозивається.

Що ж до видавництва моїх утворів у вас у Львові, то

Г. I. Маркевич.

той зразок, що прислали-сте мені, є такий примітивний, що я вже вдамся до Редера у Липському, як і завжди. Усі Вас знаючі кияни шлють Вам поклін. Прийміть і моє пошанування.

М. Лисенко.

1882

57. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЗАРЯ»

[27 березня 1882 р.
Київ.]

М[илостивый] г[осударь]!

Прочитав в 66-м номере «Киевлянина» заметку, касаючися моего концерта и моих музыкальных способностей со специфическими извещательными свойствами, я могу сказать только следующее:

Читатели, зная, что такое «Киевлянин», зная установившееся о нем мнение как в обществе, так и в лучшей части литературы, поверят мне, что не только полемизировать, но даже и разговаривать с «Киевлянином» я считаю для себя более чем неприличным... Приймите и проч.

Н. Лисенко.

58. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

[31 березня 1882 р.
Київ.]

Любий земляченьку Григорію N¹.

Оце тепер тільки, увільнившись од різних клопот та праці, можу Вам одписати. Заремба був уже у мене. Партитуру «Б'ють пороги» я віддав до перепису; міркувались ми з їм теж і про програму. Дай Вам боже щастя і вдачі, щоб зібрали грошей на таке спасенне діло, як помник Тарасові², бо скрізь через гніт занедбані у нас наші справи і пам'ять нашого великого поета теж поневіряється. За того й могила западеться.

Що обходить того, щоб я приїхав дати концерт, то це діло неможливе, бо з провідної неділі знов починається моя робота у казенних закладах, як-от інститут, жіноча гімназія. Шкода, та нема чого робити.

Сім'ї усіх Донців низько вклоняюсь і кланяюсь. Що ж у вас там діється? Чи так, як і вперше, усі для себе

і ніхто для всіх? О земле, земле українська, розлучнице християнська! Чи у вас хоч хто випише «Діло» львівське, дозволене російським урядом? У Києві має виходити літературна українська збірка під назвою «Рада» великими книжками 30—35 аркушів друкованих.

На літо маємо на гадці наймати собі дачу у Каневі, на горах, так що й Полтавщина уся, мов на долоні, і Дніпро під ногами берег ріє, Тарасова оселя побіч, у Київ і в Кременчук водний шлях недалеко. Місцина, кажуть, чудова, коли б тільки судилося найняти.

Щасти ж боже Вам у всьому доброму і з Вашим концертом, щоб якнайбільше було зиску. Тільки-но раджу, коли оркестр буде поганий, то не споганьте ним Ви мої «Б'ють пороги» і співайте краще під фортепіанний уклад (клавіраусцуг).

Будьте ж, милий земляченьку, здорові і богові милі з Дончаком. Щасти Вам сердечний боже на зріст людей. Щирий Ваш приятель

М. Лисенко.

Київ, 31 марта 1882 р.

59. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЗАРЯ»¹

[6 квітня 1882 р.

Київ.]

La critique est aisée,
parf. est difficile*.

Настоящий ответ мой на критическую статью, появившуюся в 28 номере «Труда», о моем концерте и сборниках украинских народных песен значительно опоздал, виною тому был большой недосуг. Пользуюсь свободным временем, чтобы ответить на некоторые замечания. Мои возражения не будут, понятно, касаться взглядов и впечатлений г. рецензента, в которых я лично не могу быть судьей. Я, главным образом, остановлюсь на тех замечаниях, которые касаются моих сборников украинских песен и 3-го, недавно явившегося в продаже выпуска, в особенности.

Г. рецензент, говоря о важности точного записывания народных мелодий, совершенно основательно замечает, что

* Критикувати легко, але іноді й важко (фр.).

многие составители сборников относились в этом великом деле недостаточно серьезно к ритму записываемой мелодии. Разделяя всецело это мнение и признавая с своей стороны, что ритм есть душа мотива и что мотив, будь он даже фотографически верно записан, но раз неправильно схвачен его ритм, не имеет ни малейшей цены, является обезображенным, исковерканным,— я в то же время позволю себе не согласиться с г. рецензентом, будто отличие по ритму вариантов одной и той же песни в разных местностях может служить указанием неправильно записанной песни. «Кто из нас прав?» — вопрошает рецензент, пораженный отступлением в ритме одной и той же песни из разных местностей. Оба, быть может, правы,— скажу я,— если вы правильно поняли сложение мелодии и точно занесли музыкальное предложение в такты, если вы ясно выделили в мелодическом построении песни вопросительные, утверждающие, ответные предложения, или же вы один не правы, если не сумели этого сделать.

Из личного опыта и из ряда примеров я берусь доказать вам, что песня, поющаяся в Черниговской губернии, разнится иногда по ритму от такой же песни в Херсонской, скажем, губернии, что я и проверил в некоторых черниговских песнях своего 3-го сборника, поющихся, например, и в Елисаветграде. Вот еще примеры: в сборнике украинских песен А. Рубца, 1870, вып. II, № 18, песня «Ой не шуми, луже, осокою дуже» записана в тричетвертном раз-мере; мною эта же песня записана в Борисполе, Полтавской губернии, в четыре четверти или «К о р о л ь», веснянка в первом моем сборнике записана в четыре четверти, а Рубцом в Изюмском уезде, Харьковской губернии,— в три вторых. Еще: «Коли любиш, люби дуже» — у Рубца в четыре четверти и в скором темпе, мною записана в три четверти и протяжно. Мелодия к тому же в обеих песнях общего ничего не имеет.

Большое количество песен записано мною лично и непосредственно от народа. Ревниво и строго относясь всегда к музыкальному материалу и проверяя его всеми зависящими от меня способами, я имел немало случаев убедиться, в какой мере нужно быть осторожным в выборе лица, поющего и передающего песни из среды самого народа. Подчас мне приходилось отказаться записывать песню в силу полной искаженности текста неверной интерпрета-

цией поющего. В этом случае такие непосредственные в музыке люди, как г-жа Загорская, Е. И. Красковская, Косачка и г-жа Ищенко, не искусенные вовсе искусством и искусственностью, порицанию за порчу мотивов не подлежат: они, воспринимая одним лишь тонким своим слухом мелодии из уст народа, могли бы единственно кое-что придать своего индивидуального в деталях мелодического рисунка, но изменить, перетасовать ритм,— это представить себе трудно у людей, непосредственно перенимающих от народа отлитую в известную форму мелодию.

Нисколько не отрицая высоких заслуг профессора Вестфаля в деле исследования древнегреческого ритма и замечательной проверки его на фугах Баха, я готов верить, что эта мерка приложима и к малорусским песням и не обследована по отношению к необычайно своеобразному, но всегда логически правильному ритму украинских народных песен, что делать тот же час априорные обобщения о неверной будто бы группировке ритмических единиц, как выражается г. рецензент, по меньшей мере нерационально.

Эти ошибки, по мнению рецензента, происходят: во-первых, от уклонения записывателя начинать песню «затактами» (Auftakt).

С «затактов» начинать мелодию, я скажу, хорошо и даже необходимо в том случае, когда «затакт» пригоден; например, песня «Ой гаю мій, гаю» (в четырех четвертях) в первом моем сборнике, где я начинаю мелодию с третьей четверти. Но где «затакт» непригоден, к чему с него начинать? К чему, например, Рубец начал с «затакта» № 3 песни «Весна-весняночка» («216 народных украинских песен»)? Разве только для того, чтобы логическое ударение слова весна пришлось на первую четверть трехчетвертного размера песни. Но ведь это ударение не пострадало бы, если бы оно без применения «затакта» упало на половинную ноту (ве-сна). А то помимо того, что в народных песнях ударение на словах вообще до крайности бегло, еще и ритм не угадан; песня в конце испорчена перемещением отдельных мелодических членов не на свои места. Неправда ли, что «затакт», как и все прочее, должно быть употребляемо на своем лишь месте? Во-вторых,— от выписывания «мелизмов» (мелодических украшений) в пределы такта. Я действительно изображаю и заново фигуральную

мелодию в пределы такта, когда эти фигуры не суть простые украшения мелодии, без которых она могла бы без ущерба обойтись, но когда, например, фигуры эти в мелодической последовательности рисуют и усиливают собою известный оттенок чувства,— это то, что народ для усугубления горестного, например, чувства выражает словами: «додати жалощів»,— я их тогда не разделяю от основной мелодии, но пишу маленькими нотками в виде сложных апподжиатур. Они же не нарушают плавного ритмического течения мелодии, не увеличивают числа тактов, а соответствии частей остается то же самое. В-третьих,— от пренебрежения к употреблению фермат. Действительно, я до сих пор (я записал массу мотивов) не имел случая убедиться в необходимости фермат в середине песни. Такие цезуры на одной ноте мне не случалось слышать в песнях от народа: о финальной фермате в конце песни я не говорю.

Рассмотрим указанные в рецензии №№ сборника, которые, по словам рецензента, можно бы ритмически упростить.

№ 2 («Про Нечая»). Четыре строчки текста, составляющие строфу, уложены в 6 тактов мелодического ряда песни. Первая строчка помещается в двух тактах: четырех- и пятидольного размера; вторая в одном широком — шестидольном; третья строка (подобно первой) — снова в двух тактах четырех- и пятидольного размера и четвертая, наконец, подобно второй,— тоже в одном широком, шестидольном такте. Эта черта,— что средняя и заключительная строки четырехстишия в тексте бывают расширены музыкально, укладываясь в большие по числу долей такты,— в украинских песнях не редкость (см. №№ 20, 24, 25 и др.).

Какое строгое соответствие частей эпического повествования с музыкальной мыслью; как уместно это расширение ритма мелодии (шесть четвертей) в середине описательного предложения думы, соответствующего пояснительному, эпическому моменту, тоже как бы расширяющему описываемый образ («За гаєм зелененьким, ой, за лісом темньким»). Дальше снова прежнее, плавное течение повествования, соответствующее и по размеру начальному ритму и, наконец, заключительная строка в строгом соответствии с среднюю так же расширена в шесть четвертей, как бы для того, чтобы предыдущее расширение ритма не

являлось случайным, одиноким в целой мелодической постройке.

Как же упростить этот ритм? Или рецензент желает подвести весь размер мелодии под общий ранжир в четыре четверти, сократив половину ноты в четверть? Но какое же право я имею продолжительность ноты в мотиве объяснять индивидуальными особенностями исполнителей? Ведь этот характер исполнения я замечал при записывании мелодии и у г-ж Загорской, и у Ищенко, и у Красковской, у деревенской девушки, певшей мне,— и у всех непосредственных лиц по отношению к музыке и в равной мере. Ведь это уже не может быть индивидуализмом. Да мало того: попробуйте, записав песню, пропеть ее передававшему, как это я всегда делаю, и при этом не выдержите полуноту за полуноту, а четверть за четверть и т. д., тот же час этот непосредственный певец вас остановит и, не в состоянии будучи указать вам место, где вы ошиблись, до тех пор не успокоится относительно чистоты и правильности мотива, пока вы не передадите ему с математической выдержанностью всякую ноту мелодии. Со стороны, понятно, не взвесишь, каких усилий стоит записывание иной песни. Сколько, например, я бился при записывании № 8 («Ой горе тій чайці») от г-жи Ищенко (из народа), где среди невозмутимо-плавного течения мелодии в трехчетвертном размере вдруг встречается такт в семь восьмых, и уж я ли не ухищрялся, чтобы проверить, не ошибка ли это поющей, не *licentia* ли poetica*.

Верьте мне,— восьмушки не подарила, и пока я не спел ей этот такт в семь восьмых среди однообразного размера в три четверти, до тех пор она упорно отвергала верность мелодии.

В № 7 то же чередование двух- и трехдольного размера (который я непрочь свести в просто пятидольный); вторая же половина строфы дает перебой — сжатый ритм в тактах с двухчетвертным размером. (При сведении дает четырехдольный.) Это не тот «п о в а ж н ы й» тон думы, что в № 2, где и расширение середины строфы отвечало важности образов. По отношению к № 12 рецензент спросит, к чему такая разница в ритме первой и второй половины песни?

---

* Поетична вільність (лат.).

Да уже различная скорость исполнения (первая часть *анданте*, вторая — *аллегро*) указывает, что противоположение обеих частей строфы составилось сразу у создавшего эту песню. Ко всему этому музыкальное противоположение не расходится нисколько с текстом. Дается положение: «щ о моло да жі нка з стар им муд ру ва ла», выраженное широким музыкальным предложением в *анданте*.

Затем — вторая ответная половина насмешливого оттенка («через річку по калину у луг посила ла») выражена в *аллегро* плясового характера; при этом не упущена из виду музыкальное подобие заключительной фразы с первой половиной (второй и пятый такты). Это не только удовлетворяет строгому соответствию частей, но подходит и к внутреннему смыслу: это расширение размера невольно усиливает печально-комический тон участи одураченного «старого». Склад песни, ее ритм, как видите, к услугам как нельзя больше внутреннему смыслу слов песни.

№ 13. Я понимаю, что упрощение ритма могло бы единственно иметь место во второй половине песни (такты третий и четвертый) со слов: «з и му ва в я...» переводом ее в размер четыре четверти; но я тогда должен был бы уничтожить одну четверть, хотя и связанную в такте, чего я не позволю себе, ибо слышал в пении не произвольное протяжение тона, а только на длину одной четверти.

№ 17. Не упрощение ритма требуется здесь, а скорее требовалось бы в первом и последнем такте по лишней четверти из желания сделать размер всюду однообразным — восемь четвертей; середина же здесь, как момент значительного лирического подъема, уклоняется (вполне правильно и логично) от общего течения песни.

№ 20. Склад этой песни напоминает такой же № второго (сборника), только на чисто лирическом фоне. Чередующийся размер три четверти с четырьмя четвертями на словах: «Ой жаль мені вечірочка»... «утеряний голосочок» и середина строфы шесть четвертей (может быть разбита и на два такта в три четверти) тождественны заключительным тактам песни.

Да, в этом деле одними знаниями да музыкальностью не возьмешь. Тут необходимо тонкое ритмическое чутье, чувство внутреннего равновесия. Нет этого чутья, — могут быть

занесены все ноты на бумагу, но песни не будет: все ее члены будут изломаны, все не на своих местах. В целом я бы считал слова рецензента сколько-нибудь вескими по отношению к «Ахилловой пяте моего сборника — ритмике» (как он утверждает) только в том случае, если бы он мне преподал на деле верный способ упрощения ритма указанных №№ моего сборника, причем природа мотива не была бы ни на йоту задета, члены музыкального периода разместились бы в строгом соответствии частей. А пока эти речи для меня не убедительны, потому что к такому серьезному делу, как народная музыкальная этнография, я ведь не с голыми руками приступил и в особенности со стороны ритма песни, которому я единственно и придаю всеобъемлющее значение.

Я, например, не стану защищать себя со стороны гармонической, в которой я положительно, могу сказать, совершенствовался в течение издания трех сборников, и если в первом своем сборнике до крайности дилетантски увлекался гармоническими комбинациями да измышлениями чуть не целых пьес в сопровождениях к песням, зато в последнем, третьем сборнике я считаю себя чистым от такого упрека за исключением последнего № 40 «Про Купер'яна», стоящего совсем особняком в ряду песен целого сборника. И как же это г. рецензент не постиг, что этот № не в пример всем остальным тридцати девяти №№ сборника сделан в виде музыкальной картинки; в нем гармонизованы все строфы текста, тогда как во всех остальных песнях сборника гармонизовано всегда одно лишь четверостишие песни в простых гармониях, отвечающих духу и звуковому материалу самой песни. А раз № 40 изображен в виде музыкальной картинки, где имелось в виду реализовать по возможности в звуках аккомпанемента весь ход этой комической сцены, то я имел полнейшее право по своему внутреннему соображению употребить в дело те гармонии, какие в данном случае были наиболее подходящими. И вот почему на словах «Купер'ян цехмейстер під соломою», в которых звучит неподдельная ирония, я употребил трезвучия не основной гармонии, а параллельного минора, а где веселая компания при чарке, в добродушном настроении объясняется во взаимных чувствах, там и явился септаккорд и даже увеличенное трезвучие (страница 82). Напрасно же г. рецензент отнесся к этому

№ сборника одинаково, как ко всем остальным, и не сообразил того, что вся вина составителя сборника заключается разве в неуместном помещении его в сборник.

Ведь таких исключительных гармоний нет во всех остальных тридцати девяти №№ сборника.

Что же касается формы обработки, то в данной песне (№ 40 сборника) вопреки взгляду рецензента эта форма есть единственно возможная — форма вариации при монотонной и избитой мелодии. Форма вариаций, удачно изобретенных, здесь только и освежила небогатый мелодический материал песни. Вся вина моя, повторяю, в том, что эта песня, таким образом разработанная, не должна была быть внесена мною в сборник народных песен...

Я желал бы в заключение еще коснуться только тех мест рецензии моего концерта, где г. рецензент говорит об исполнении мною Es-dur'ного концерта Бетховена. Я не стану возражать критику в его суждениях о моей технике: это дело, во-первых, субъективного взгляда критикующего, но вот, что касается экспрессии исполняемого, то я полагал бы, что ограничиваться в таком деле общими фразами, общими местами, не зная основательно самого произведения, не ведая традиций, по которым в германских консерваториях изучают великие произведения великих мастеров, по меньшей мере смело.

Сказать, что «в исполнении средней части концерта анданте было мало нюансов», — крайне голословно. Не указать где и не преподать как, значит ничего не сказать, а лишь фыркнуть, и мне, изучавшему этот концерт у лучших профессоров Лейпцигской консерватории, между прочим у Рейнке, игравшему его с успехом на выпускном экзамене в Гевандхаузе под дирижерством покойного Мошелеса, — этот упрек кажется более наивным, чем внушительным.

Если я Вам соткровенничаю, г. рецензент, что первое свое соло после тутти я исполнил сообразно тихо — мечтательному, полудремотному характеру анданте, *dämmernd*, как говорят немцы. Если затем цепь из трелей в средней части с возрастающим крешендо соразмерно привел к меццо-форте основной широкоплавной мелодии, переданной на сей раз фортепьяно, и, наконец, вторично, рядом связующих предложений (*Nebensätze*) при постепенном возможно тонком декрешендо достиг того колебательного аккомпане-

мента к основній мелодії, переданій тепер і в останній уже раз знова оркестру, і довел це колючеє супроводження до повного сморцандо, щоб далі, под віддалений призывний звук валторн і несмелых вначалі, но енергично вызывающих фраз фортеп'яно воспрянуть в увлекательном фінальному рондо,— якщо все це я провів до кінця, як вот і тепер це визнаю, то я навчив Вас, г. рецензент, і зовнішньому побудованню цього анданте, і внутрішньому, логічно правильно вираженню, а из Ваших темных претенциозных слів не позичив «ничего».

Н. Лысенко.

60. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

7 червця 1882 р.
Канів.

Ось відки вже, добродію любезний, пишу до Вас і відповідаю на Ваш лист до мене у Київ. Останніми днями, як вибирались з Києва до Канева, таку біганину справляли, що ніколи було й дихати, не то що листи писати.

Що обходить газети «Діло», що одбираете тепер, то це ж я з Вашого бажання вдавсь до редакції «Киевской старины» і казав списатись зі Львовом, щоб висилали на ім'я Ваше тую газету. Ціна ж навіть у російських рублях виставлена угорі газети, скільки припада платити пренумерати (підписної ціни).

Ми з сім'єю і старими ледве що осіли у Каневі. Потроху зачинаю до роботи тулитись. Роду нашого житиме тут безліч, а в Прохорівці через станцію три сім'ї товаришів древніх і сердешних: Беренштам, Науменко і Трегубов, усі з сім'ями. Раз на тиждень, звичайно, у неділю, будемо бачитись. Може, й Ви нагадаєтесь приплисти у нашу резиденцію обапол Дніпра?

Як Вам ведеться, коханий? Що доброго поробляєте? Я оце мушу налягти викінчити клавіравадсуга до «Різдвяної ночі», бо восени Сетов має її конче ставити у Києві, то ж я й сяду з ранку до смерку над тим писанням нудним, а жива робота над «Тарасом»¹ поки мусить гуляти.

26
Andante marcato.

Fl.
Cl.
Fag.
1. & 2. Corni
T. 1 & 2
T.

p. a p. Dimin
Via
rit.
Andante marcato
Колумба-вола, не жуйте сь по-прива

Сторінка партитури опери «Тарас Бульба» (автограф).

Дончакам, душам любезним, від мене ширенько вклоняйтесь. Хай не забувають разом з Вами про щирого до всіх вас друга

М. Лисенка.

Вийшла недавно з друку наукова брошура Комарова: «Про комах,— яка од їх користь або шкода в господарстві». Дозволена і друкується перша дитська читанка (хрестоматія). Ця для нас праця і дозвіл її великої ваги.

1883

61. ДО В. ЛУКИЧА (В. Л. ЛЕВИЦЬКОГО)

[27 лютого 1883 р.
Київ.]

Шановний добродію пане Левицький!

Вибачте ласкаве, що турбую Вас своєю просьбою: коли можна, вишліть мені програму львівських русинських хлоп'ячих гімназій і теж, коли ласка, звістку, які суть умовини до вступу туди бажаючих. З Харкова мене прохають у тім ревне здобути тих відомостей.

Учора одсвяткували ми роковини Тараса Шевченка при дуже численнім зборі своїх старих, молодих городян і так званих у нас «знатних иностранцев», себто найжджих людей з провінції. Вечір одбувсь чудово у Залі мінеральних вод¹ п. Качали. Величезний хор у 70 чоловіка під мою орудою, а теж численні сольові виконання, промови, декламації, читання й спроводання рокове сповнили цілий вечір від 8 до 2 ночі. Шевченків великий бюст роботи Забіли на мармуровім постаменті на естраді, навкруги його транспаранти з найкращих віршів, шифри з зелені, барвінку, вінки з ялини з квітками вельми гарно орнаментували цілу залю.

Як у Вас це все було й оправувалося, почуємо з газет, а може, хто й обширо спише у листі.

З щирим шануванням до Вас, ласкавий добродію, зостаюсь

М. Лисенко.

27 лютого 1883, у Києві.
Крещатик, д. Мезера, кв. № 12.

62. ДО РЕДАКЦІІ ЧАСОПИСУ «ДІЛО»

[8 грудня 1883 р.
Київ.]

Прошу покорно шановну часопись замістити у себе об'яву посилану про вихід у місяці студні¹ сього року з друку моєї української опери «Різдвяна ніч». З щирим поважанням до Вас

М. Лисенко

8-е грудня 1883 р.

63. ДО РЕДАКЦІІ ЧАСОПИСУ «ЗОРЯ»

[8 грудня 1883 р.
Київ.]

Позаяк я склав одразу цілорічну передплату, пренумеруючи часопис «Зорю»¹, і маю право на премію ціною у 23 р[ейнських] злотих, з показаних книжок я ласкаве прошю шановну адміністрацію «Зорі» вислати мені:

1. «Гальшка, княгиня Острожська», оповідання д-ра Шараневича (1 з. р.).

2. Його ж «Староруський княжий город Галич» (32 кр.) і

3. «О вихованню» (30 кр.).

Перші два діла я б просив вислати дублікатами, бо д. Орест Левицький просив задля його виписати, а належачі за їх гроші він вишле до редакції.

Чи не можна б потурбувати Вас о висилку, хоч у закритім куверті, сатиричний часопис «Нове дзеркало» й обвідомити, що коштує за його рокова пренумерата.

Ще одно прохання: коли шановна редакція згодиться й невтяжу їй те буде,— нехай би ласкава була помістити у себе посилану обвістку про вихід в світ в будучому місяці моєї української опери «Різдвяна ніч». Таке заміщення при наших рідких (на сором) стосунках і відносинах було б дуже корисно для самого діла.

Коли це єсть можливе, то покорно прошю шановну редакцію помістити в себе.

З щирим поважанням застаюсь

М. Лисенко.

Київ, 8 грудня 1883 р.
Мій адрес: Крещатик, д. Лу-
чинського (бувш. де Мезе-
ра), кв. 11.

64. ДО П. О. КУЛІША

[16 січня 1884 р.
Київ.]

Високоповажний добродію Пантелеймоне Олександровичу!

Повітавши Вас з Новим роком і доносячи щире бажання здоров'я Вам, добродію, й усій шановній сім'ї Вашій, а враз неустанній праці Вашого пера на користь питимої літератури, я знов змушений турбувати Вас, схиляючись на прохання товариства — видавців «Ради»¹, запитанням, чи згоднісь би-сте на такі умови, щодо заміщення Ваших утворів: «Кунцевич», «Байда», 2 оповідання Ганни Барвінок. Видавництво пропонує Вам за дозвіл умістити вищеречені твори в «Раді», як вона вже надрукується, поступить у продаж, то по мірі продажі виплачувати Вам по 30 карбованців за аркуш.

Звольтесь, ласкавий добродію, одповісти на це запитання, чи згодитесь на такі умови. Щиро поважаючий Вас, добродію,

М. Лисенко.

Київ, 16 січня 1884 р.
Крещатик, д. бывш. де Мезера, кв. 11.

65. ДО О. Б. КОМАРОВОЇ

[15 лютого 1884 р.
Київ.]

Вельмишановна добродійко пані Комарова!¹

Я дуже винен перед Михайлом Хведоровичем², що, затурбований щоденною працею, забув його сповістити про сумні наслідки цензури російської. Щось тижнів 2 назад Рафальський мені сповістив, що брошура Михайла Хведоровича про Богдана Хмельницького³ цілком заборонена єсть. Це вже наше лихоліття наступило, і він, сердешний, під його, як і другі інші, підскочив з своєю працею. Пишіть йому і райте, щоб він її виправив, може, і обширніше спорудив — і мерщій у Галичину до товариства «Про-

світа», там за це дуже дякуватимуть, а нам, сиротам, тільки і залишилось підтримувати Галичину скільки мога і морально, й матеріально. Тут добра не ждати! Даруйте ласку й увагу щиро поважаючому Вас

М. Лисенкові.

15 лютого 1884.

66. ДО П. П. СОКАЛЬСЬКОГО

12 декабря 1884 г.

[Київ.]

Извините великодушно, глубокоуважаемый земляк, добродію вельмишановний пане Сокальський, что, берясь за перо для заключения с Вами знакомства и выражения при этом глубокой к Вам признательности, я не имею удовольствия знать Вашего имени и отчества.

На любезно присланных мне нотах Вашего сочинения вижу инициалы П. П., но что под ними скрывается, не ведаю. Думаю, что Петр Петрович, а если ошибаюсь, прошу извинить и научить, а для первоначала вывезло и наше незаменное украинское «добродій».

Выше я признался Вам в глубокой моей признательности. И как не признаться, как не благодарить Вас в лице ученого музыканта, выступившего впервые с такою обстоятельною, серьезною критикою¹ на сиротствующее произведение украинской музыки? Кто работает на этой ниве заброшенной, отринутой и своим интеллектом и властью запрещенной, тому приходится свыкнуться с мыслью, что критики не услышишь, расценки не получишь. Так оно до сих пор и было. Тем радостней и отрадней для меня факт появления Вашей объемистой и всесторонней критики.

Признаться, в ней недоставало лишь Вашего взгляда на оркестровку, да для полноты обзора желательно было бы выслушать мнение об исполнителях, так как они, «лицедіі», каждое сценическое произведение могут и поднять и провалить значительно, что и случилось, к несчастью, с постановкой «Р[издвяной] ночи» в Одессе.

В Харькове, когда опера была в первый раз поставлена в 1883 году, исполнение ничего подобного не представляло, как было в Одессе. Здесь все соединилось как бы на глум

для более прочного провала. Я уже не стану говорить о Чубе, Голове, изображавших какую-то пародию на человека, об Одарке, но даже Вакула и Оксана, стяжавшие тогда в Харькове такие лавры, тут непостижимо исполняли: они все темпы в своих партиях до того растянули, что мне, автору, свое детище «стало за нудне»; каково же пришлось публике? А костюмировка хоров, а режиссура, сумевшая картину завирюхи (II картина I д.) перенести и осветить полным светлым днем.

Я вполне разделяю Ваш взгляд, что отрицательные стороны моей композиции содействовали неуспеху оперы в публике, но что не менее того содействовала антреприза, гнувшая в постановке специально на «кербель»² и не внося нисколько туда сердца. Вы изволили проштудировать клавираусцуг обстоятельно. Припомните, какие неряшества в исполнении оркестра допустил Эммануэль. Ведь это был сплошной ряд ошибок, безвременных вступлений инструментов, а он же претендовал на меня, что я возмущался такую распушенностью оркестра. Время и место не позволяют мне с большим интересом разговориться с Вами о некоторых деталях в Вашей статье, в особенности по отношению к речитативной форме композиции, занявшей такое преобладающее место в современной музыке. Я, признаться, не вынес определенного мнения Вашего о ней. Вижу, что Вы вполне не разделяете этого направления, но с другой стороны и я не в состоянии постигнуть, как можно изображать в звуках естественные ходы событий в музыкальной драме или комедии и держать их постоянно на высоте пафоса чувства, которым только и обусловливается значение и уместность крупных музыкальных форм: ария, каватина и пр. Эпистолярная форма не дает мне возможности широко беседовать на этот счет; я надеюсь праздниками быть в Одессе, чтобы воспользоваться душевным удовольствием лично познакомиться с Вами и посоветоваться о деле, меня очень интересующем.

С величайшим интересом и нетерпением ожидаю выхода из печати Вашей оперы «Осада Дубно». На этом сюжете я с Вами встретился, почему и интерес к этой теме у меня дублирован.

Приношу искреннюю Вам благодарность за присланные Вами фортепианные вещи. Насколько могло беглое чтение поставить суждение об этих вещах, я в них вижу

весьма умелую и тщательную тематическую разработку мелодий красивых и выразительных.

«Не погордуйте» и моими вещами, посылаемыми Вам на взаимность: чем богаты!

Хотелось бы в лице Вашем как композитора видеть и слышать нечто на темы родини: Вы им, вероятно, не чужды. Примите мое глубокое уважение, многоуважаемый земляк: искреннее мое желание как можно скорее познакомиться с Вами, насладиться музыкально обменом мыслей и взаимно обменяться демонстративно произведениями музыки. Глубоко уважающий Вас

Н. Лысенко.

1885

67. ДО І. Я. ФРАНКА

[15 лютого 1885 р.
Київ.]

Шановний добродію пане Франку!

Я навмисне заїхав довідатись, чи Ви сьогодні виїдете з Києва¹, і був завіз підручник співу задля шкіл народних². Але зі слів Варвари Іванівни³ постеріг, що ще не сьогодні Ви тікаєте від нас. Ну, то коли ж? Будь ласка, дайте звістку, коли б нам побачитись, і я б Вам передав на руки ці матеріали, та ще дещо б сказав. У суботу, завтра, я не вільний: перша в мене гуртова співка. Може б, у неділю були ласкаві до мене? Сповістіть з ласки. Якщо раніше виїдете, то забіжіть хоть серед дня, у чотири, о п'ятій годині, коли я дома буваю.

Ваш М. Лисенко.

15 лютого 1885 року.

68. ДО І. Я. ФРАНКА

[6 червня 1885 р.
Боярка.]

Шановний добродію пане Франко!

Користую[сь] щасливою okazjiю привітати Вас щиро і нагадати Вам, що обіцянка за Вами, добродію: тексти до записаних пісень од Вас мені писати і з ласки пере-

слати. Назви пісень Ви собі занотували у книжечці, а текст мені тепера потрібен єсть.

Ми живемо літо родиною у Боярці, перша станція від Києва. Адреса моя: ст. Боярка (Київ. губ.), дача священика Лінчевського. Коли ж доведеться засилати текст пісень, то листуйте просто: Київ, книжний магазин Б. Қорейво з передачею.

Як же, родимче шановний, ведеться Вам? Як Ваша справа, чи заживотіє скоро? Прислухаємось та сподіваємось. Боже поможи у добрім почині на користь родині.

Може, але тільки може, і я прибуду сим літом до Львова, якщо мені родинні обставини дозволять; бажалося б надзвичайно прийняти хоч сяку-таку участь у молодечій мандрівці¹, найпаче ж люд та країну побачити мені невідому і враз притяженне цікаву мені, інтересну; може б, що перепало б і до теки етнографічної.

Якщо цій гадці поспайдує, то буду надзвичайно радий стиснути руку Вашу, земляче, а до часу поручаюсь пам'яті Вашій.

Щиро Вас шануючий

М. Лисенко.

6 червеца 1885 року.
Боярка.

69. ДО І. Я. ФРАНКА

[8 червня 1885 р.
Київ.]

Шановний пане Йване!

Навздогін панни Доброграєвої і її товариша, студента Київського університета болгарина Спиру Гулабчева шлю Вам цього листа з моєю карткою рекомендующею до славного хорватського музики-етнографа Кугача задля передачі її панові Спиру Гулабчеву. То ж з ласки віддайте йому мою картку¹.

М. Лисенко.

8 червеца 1885 р.
Київ.

70. ДО П. П. СОКАЛЬСЬКОГО

29 июня 1885.

Ст. Боярка Ю.-З. жел[езной]
дороги.

З днем ангела Вашего поздравляю, многоуважаемый Петр Петрович, да пребудете Вы в вожделенном здравии многая лета, да не оскудеет рука Ваша и да сотворит многая славная о мусикии во славу родины нашей, матки нашей Украины.

Всего пару дней назад получил через д. Крыжановского дорогой Ваш подарок. О, да и увесистая мусикия¹, — не отстала в дородности от кремезного героя своего Тараса. Спасибо Вам великое, сердечное. В переложении будет столько для меня интересного, свежего, вероятно, колоритного, что я наперед предвкушаю великие утехи и услаждения. Но я все это люблю проделать аккуратно, знакомиться и воспринимать последовательно, консеквентно, а потому шаг за шагом, не торопясь, стану разбирать. Но око и ухо уже [нерозбірливо].

...Еще дорогою идя, я пробежал панночку Урсулу², в своих палатах томящуюся. Все, кажись, обещает большой интерес.

Нужно, притом, так, чтобы услада и собственному делу: ведь это мои жнива — вакации, — что успею, то и мое, а посему треба і собі, хоч потрошку, та з папкою³.

Как же Ваши хлопоты в Петербурге⁴, чем окончились, на чем остановились? Мих[аил] Петр[ович]⁵ в неясных речениях передавал, что потребовали переделать некоторые [нерозбірливо], между прочим, финал V акта.

Интересно бы от Вас, источника первой руки, услышать их суждение, критику, отношение к сюжету оперы, идее, национальной окраске. Слышал, что Вы работаете. Значит согласны с указаниями и подгоняете работу к постановке. Когда же это может совершиться? Издана опера чисто, хорошо, прилично. Не знаю, есть ли опечатки в нотах и тексте? Бессель в этом деле не безгрешен бывал. Ну, да, слава богу, гора с плеч, підважили этакую силу. Стану читать, разбирать, позволю и себе поделиться с Вами мыслями, взглядами по мере разумения моего. А покуда сам спешу над своим «Тарасом» да потрошку рекую, що з душі припадає. И занятная, захватывающая и трудная работа,

сложная. Ну, что ж! Тим цікавіша. Догнав, не догнав, а побігти можна, і порива здорово!

До свідання, дорогою, уважаемый Петр Петрович, еще раз приношу Вам мою искреннюю благодарность. А не худо бы хоть к исправлению редакции дать украинский перевод текста. Право, следовало бы; таково мнение и сограждан.

Искренне Вас уважающий

Н. Лысенко.

71. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

[9 серпня 1885 р.
Боярка.]

Не одповідав тобі, друже коханий Борисе Станіславовичу, так довго через те, що сподівався од Старицьких мати сяку-таку одповідь про те діло, що ти до мене писав¹. Але одповіді не одібрав жодної. Знаю, що трупа Михайла Петровича знаходиться останнього часу в Таганрозі; то раю тобі, щоб сестри твої вдалися просто до пана хазяїна у театр в Таганрозі та й поміркуються, та й на чімсь стануть, бо через листи, посередньо, діла не буде. Коли часом трупа вирушила з Таганрогу, то вони, певно, грають у Катеринодарі або в Ставрополі, де Мих[айло] Петр[ович] подавав вже й задатки на театри і куди вони мали їхати.

У їх трупі усі працюють на марках, кожен по здібності і по числу спектаклів грає і має кілька тих марок. Себто залежить прийом у трупу і апробація від *societas* *, у якому і сам Михайло Петрович є пайщик, має теж кілька на його пай марок. То вже й не знаю, як випаде сестрам туди доступитись; певне, є в їх свої варунки² прийому.

Хто б тобі видумав службу, щоб вже, потершись на чужині, ти привернув знов до старої ниви³? Володар⁴ довгенько забавивсь був ві Львові і слабував здорово; недавно поїхав до Відня, а звідти у теплі краї.

Щасти тобі боже, друже, здоров'я в усій сім'ї та вдачі хоча б колись до нас привернутись. Обіймаю тебе щиро. Твій щирий друг

М. Лисенко.

9 серпня 1885 р.
Боярка.

* Товариство (лат.).

Киев, 1885 г.,
ноября 17 дня.

Многоуважаемый, достойнейший Петр Петрович!

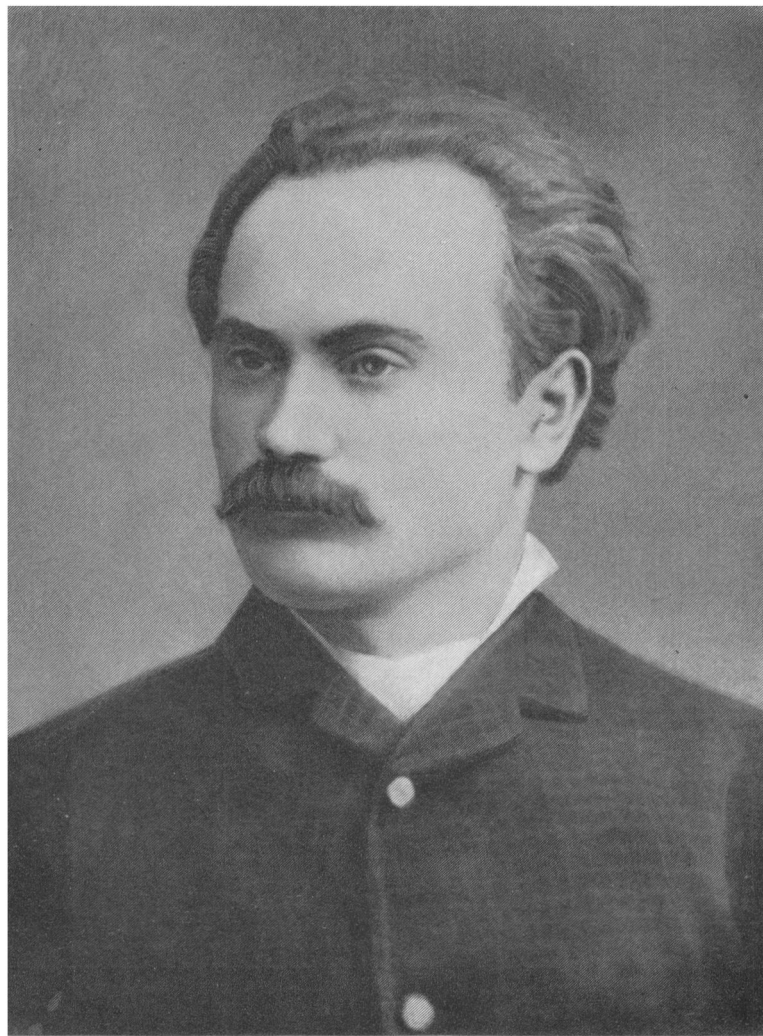
Сей г. Пташников, доставивший мне Ваше письмо, сбил меня, как истинный птах, с толку, объявивши, чтобы я не писал через него Вам, а что он, через 2—3 дня возвратясь опять в Киев, возьмет мое письмо. Оказалось, что он меня обманул, не был и не являлся, и я, боясь Вашей справедливой претензии на невнимание, спешу, хотя и поздно, ответить от себя на вопросы, взаимно нас интересующие.

Результат переговоров с Савиным Вам уже, вероятно, известен¹. Вы ошибаетесь, добрейший Петр Петрович, высказывая мысль, что я неблагоприятно отношусь к Вашей опере, писанной не на малорусский текст и не с малорусским колоритом. Я бы так не писал, тем не менее я не могу не отнестись с чувством глубокого уважения к Вашему труду и к некоторым номерам, как арии Аглаи, Андрия и др., которые мне очень нравятся. Я писал к Савину с искреннейшим желанием просить его поставить эту оперу на нашей сцене. Объяснил ему, что я был счастлив получить в числе первых авторский подарок, хорошо усвоил себе музыку и нахожу, что ему небезвыгодно будет в материальном отношении ее поставить. Савин меня огрел, что он не имеет возможности ее ставить в этом сезоне, а когда я пристал к нему за мотивами, то он мне, не обинуясь, сказал, что Прибик, его дирижер, заявил, что опера будто слаба и затрат не окупит. Вот и вся недолгая. Так получилось и со мной. Когда готовились к царскому концерту, то сему Савину так понравился хор из «Утопленной», что он уверял, будто крепко будет хлопотать у Дрентельна о позволении поставить. Я его предупредил, попросивши у Дрентельна право поставить «Різд[вяну] ніч», или «Утоплену», и когда разрешение было готово, то Савин отказался за невозможностью победить трудности языка, недостатком тенора buffo * для роли Дьяка, а ближе всего боялся Думу², от которой он зависит в деле контракта и где заседают злейшие враги малорусской народности и малорусского возрождения в литературе, музыке и проч. Гір-

* Тенор буффо (*it.*) — характерний тенор на комічні партії.

І. Я. Франко.

ко, та нічого не вдієш! А малорусскую труппу Дрентельн с пеной у рта не пускаєт³ не только в Киев, но и в пределы своего генер[ал]-губернаторства.

Спасибо Вам сердечное, что хлопчете так искренно в деле Старицкого. Авось, бог поможет, удастся разделаться с Резниковым.

Искренне соболезную неудаче Вашей, сердечно жму Вашу руку, дорогой Петр Петрович. Весь Ваш

Н. Лысенко.

73. ДО І. Я. ФРАНКА

[8 грудня 1885 р.
Київ.]

Шановний добродію пане Франко!

О та й подив же великий мене обняв, а враз і велика вдячність, коли я оце ненароком одібрав Вашого листа з цінним пакетом¹. А то був уже залишив усяку надію. Та я добре тямив, що Ви оцими часами переживали тяжкі-злі години та, відай, чи ще й досі викрутились, то ж тим я особливо ціную Вашу присилку. В найближчій збірнику, який візьмуся видавати, я конче до своїх українських додам для знайомості публічної так оригінальні галицькі народні пісні.

Боже, боже! Що там тієї штуки², науки ніби з'їдено, коли прочитаєш оту рецензію п. Бажанського. Крий мене святий, коли я гадав би лишень глузувати або що, і навіть прошу-благаю Вас ниже яким словом виявляти мою гадку, бо, що не кажіть, і він, і його товариство любе, молоде, чуле, ентузіастичне дають радість і надію на працю, на замилювання своїм. Це треба піддержати всіляко, треба зогріти ласкавим словом, напутити, але, крий боже, розхолодити. Вони, сердешні, і ходять, голуб'ята, по стежці звуків, поезії, шукають, та не там, співають, та не своїм голосом. От неначе ксьондзи, що висловлюють високі речі про мораль та таким же ненатуральним голосом, що аж одбива, одгонить. Нема, нема у вас реальної школи; без неї і в музиці, і в поезії ви довіку будете не самими собою, ви поневірятиметесь по задворках найпоследущої австрійської продукції, коли б то доброї німецької — сучасної (думаю, що вона чужа), а то тієї панславистичної

бездарної мішанини, що вродилася на тлі німецько-польсько-чеської — melang'a * культури. От уже ми — як-не-як — в кращих обставинах поводимось. Часи ці псевдокласики ми уже не зазнаємо: у вас же вона саме розцвітає. І саме гірше, що попри цьому у вас така чудова пісня народна. А рецензент розводить, що «мелодія» народна може подати тему задля вузького розвою. Е, голубе, не так міркуеш: переймися тисячами цих мелодій та свою артилерію знання і форми європейської до міста приклади; утвори есенцію з цього, прояви свою власну індивідуальну творчість на ґрунті усього винесеного, вичитаного, перечувствованого та тоді й жалійся, чи вузька, чи широка стежка тобі виникає з усього. А то по шаблонах казенно-австрійських ходиш, свого бігма, нічого не знаєш, а на долю ремствуєш. Знаєте, от який я запеклий, фанатичний, можу сказати, народовець, а учитись музиці на великих зразках російської штуки ніколи не відмовлюсь; тільки я придивлюся, полюбую, в заласся впаду од сполуки чудової форми з чисто народними елементами у Глінки, Даргомижського, Римського-Корсакова, Мусоргського, а до свого повернуся, щоб творити по тих напрямках. У вас цих зразків нема. Нема! У вас або чужа (хоч і велика) Німеччина, або медово-паточна і теж не народна польщизна послугують за зразки; нема вам у кого вчитись, нема до чого придивитись. Та хоч би уже по сяких-таких українських зразках руководились, бо ці ж зразки суть продуктом отакого реального відношення до штуки і наслідком висліджування по тих великих зразках сусідньої і чистої слов'янської штуки.

Хотів би, добродію, дуже причинитись до помочі «Зорі» у такім напрямі, як ось ми з Вами розмовляємо, та й боюся обіцяти, бо загруджений такою силою роботи, що навіть творчості рідко коли віддаюся. Якщо трапиться змога, то, вірте слову, не пімуся на хитрощі, не залишу написати і відослати.

А тим часом нехай молодики пишуть; хай пишуть, аби не спали, хай працюють, ачеї виробляться, додумаються, як у кого горітиме талан, здібність, кебета. А проте треба б яким-небудь способом прочитати їм «Руслана», «Жизнь за царя» Глінки, «Русалку» Даргомижського,

---

* Мішанина (фр.).

«Псковитянку», «Снігурочку» Корсакова, «Бориса Годунова» і «Хованщину» Мусоргського, почасти «Опричники» Чайковського; треба б деякі твори Бородіна — хоч би його симфонії проштудіювати. Біда ж, що далеко, раз, а по-друге,— злидні, а це неабияких і грошей коштує.

Та хоч би, крім моїх збірників українських народних пісень, вони продивилися, як зібрані і оброблені пісні великоруські у Балакирева, Корсакова, Чайковського,— то, може б, у самих оскома б набігла б зібрати і так музично упорядкувати. А то що ж справді кидатись у кварти салони (а все польська культура збива), коли під ногами нема ґрунту, на що опертись. Що ж ти нового скажеш, чим здивуєш, коли з здорового, свіжого джерела не напився та ще й охоти немає?!

Коли ж вганяємось за потужною національністю. Однаково не наздоженеш, бо та народність раніше жила і не при таких сумних обставинах жила, мала змогу розвиватись. От тепер вона і за деморатизм узялася і на полі штуки відбивається од фальшивих стежок, якими донедавна простувала. А ти, вганяючись за дядьком, губиш по дорозі те, що мав би привласнити, чим житись. Кинь усе те, роби потиху діло; дарма, що спочатку, зачинай з абетки, та не прися мершій у дорослі люди, коли ще еси півпарубочим, бо тільки передражнюєш старших, собі ні слави, ні вжитку, а од сторонніх справедливий посміх.

Провадьте, голубе, між своїми молодиками такі гадки; Ви шану, голос, вплив на їх маєте. Верніть їх до елементів, хай гризуть, товчуть свою абетку у штуці та оглядаються на сусідство, котре, вправді, у цілій справі, боже, які кроки великі, шановні зробило! Бо інакше воріття не буде.

Накажіть мені зараз вислати «Гуцула і гуцулку»³ поштою, я гроші теж вишлю.

«Кобзаря»⁴ треба б розібрати гостро, бо це старші брали частку утворами, і народна пісня там в розкладі майже нічого не представля, а все штучні квартети. А «Бояна»⁵ я й в руках не мав. Напишіть, що коштує і де його здобути, зараз випишу.

Жінка моя дякує за пам'ять і теж щиро уклоняє.

Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

У Києві, студня 8, 1885 р.

74. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[4/16 січня 1886 р.
Київ.]

...Що нам новий рік принесе? Відай, те ж саме, що й торік,— гіркеє, нічого...

Літературних праць бідно,— я розумію про праці солідні, бо нема рації писати що-небудь під сокиру заборони цензурної. Останніми часами репертуар драматичний збагачується чимраз більше новими творами. Але й тут надвоє гадати: схочуть — пропустять, не схочуть — вишукують такі причини, які самі здорові вигадують...

...В ім'я святого розуму, в ім'я хоч найменшої віри в людей не губить її до тих, котрі шанували, любили Вас з усією сім'єю Вашою, котрі добре цінували Ваш хист і талан Ваш на полі розробу народного матеріалу, на полі списування історичних подій в житті народу нашого і котрі й досі не залишили в серці своєму тих же щирих, гарячих почуттів! Що хочете, думайте-гадайте про особисті почуття людей до себе, тільки одне благаю, не думайте, що праця Ваша над народними матеріалами не єсть потрібна родині!

Цей і цей дійсне шлях потрібний, корисний, многоцінний, сильновдатний. Пробі, не кидайте його, не цурайтесь! Ніхто тієї роботи, крім Вас, не зробить, будьте певні!

М. Лисенко.

4/16. I 1886.

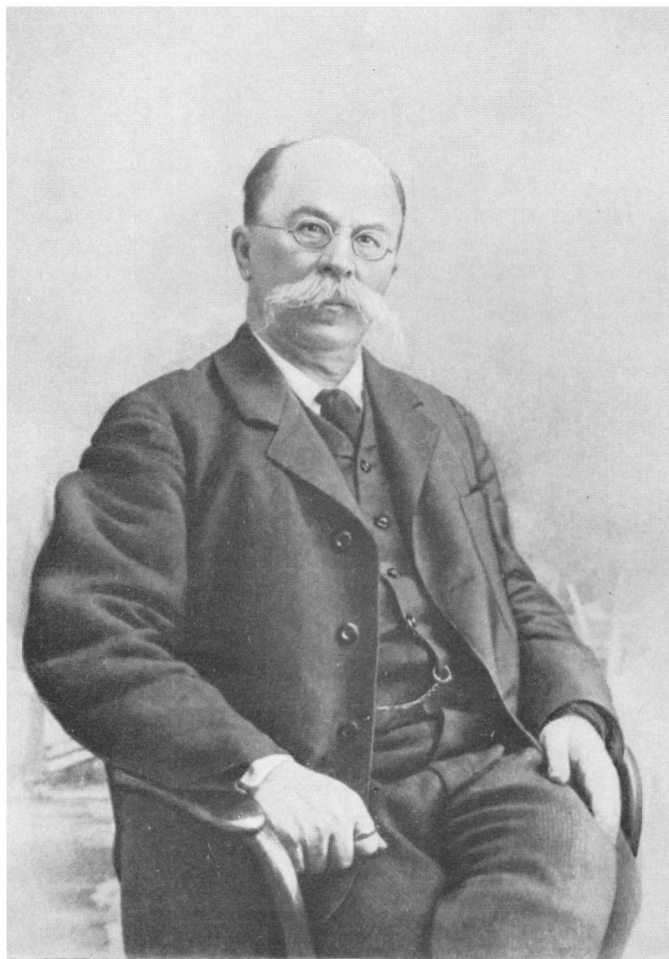
75. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА

[9 січня 1886 р.
Київ.]

Милостивый государь Иван Максимович!

Из посланных при моем прошении¹ в Общ[ество] р[усских] др[аматических] пис[ателей] 2-х афиш на одной из них, на афише к малор[оссийской] оперетте в 3-х действиях «Черноморці», Вы увидите, что не помечено даже вовсе, чья музыка, а, между прочим, помечен гораздо более мел-

М. Ф. Комаров.

кий факт, что текст обработан М. С. (Старицким) по Кухаренку.

Эта афиша мне доставлена в ноябре из Одессы, где режиссер труппы Кропивницкий не считает своей обязанностью даже пометить, чья музыка, чтобы отрезать путь к требованию гонорара. Ввиду этого я считаю за лучшее поставить Вас, милостивый государь, в известность и приглашаю к моему письму печатное либретто оперетты, где помечено, чья музыка.

Прошу принять уверение в совершенном моем почтении к Вам, милостивый государь.

Н. Лысенко.

9 генваря 1886.
Киев.

Р. С. Я полагаю, что введение и развитие народных мотивов в пьесу рядом с оригинальными моими мотивами не может служить оправданием к уклонению от взноса гонорара.

76. ДО М. Ф. КОМАРОВА

16 травня 1886.
Київ.

Пишу до вас нашвидку, шановний добродію Михайло Хведоровичу, турбуючись у тім же ділі, що й Ви¹.

Листочок Ваш зайвий був, бо цензор на моє прохання і так згодивсь підписати, дописати й печать свою одбити. Але з друком діло кепсько стоїть: першу коректуру як принесли мені з самого початку мая і я її виправив того ж дня за кілька годин та й віддав того ж таки дня, та ось і досі нема й не чуть другої коректури. Я вже й до Басина заходив, казав, зо слів цензора, що коли 5-го юня не буде випускного білета, то книжка пропала. Басин мене впевнив, що ось з години на годину жде, що всього 2 ще коректури буде, та й досі нема. Зосталось днів 20, а типографія, як я надись дізнавсь, аж у Житомирі, там і друкують. Я ще раз піду до Басина, але... якийсь він опухлий. Майте це на увазі і, коли вважаєте потрібним, гукніть грізно, бо продаватиметься видання й тут. Та ще ... здуру не вислали пертвору, і я мусив виправляти наздогад.

Новини: вийшла книжка «Думи-мережанки» Ол[ени] Пчілки. Гарненьке видання, але не зі згляду художнього: замість писати вірші, було б такий талановитій добродійці з її знанням мови писати, перекладати і творити задля дитського читання, бо наші батьки про все дбають-гадають, крім своїх власних дітей. Се й єсть справжня зрада.

Цензор вельми слабує все гірше та гірше, але лютує на останні сили і заборонив отеж «Лимерівну» Мирного (хоч і скидається, собака, на Петербург ніби), а тепер ось скасував «Миколу Джерю» в збірці утворів Нечуя, дарма, що все оповідання було у другій «Раді» друковане; це тим, ніби, що воно ж було і в Галичині друковане. Сумна справа!

Готуюся до 4-го випуска пісень.

У першій коректурі Чайченка прислано було мені усі вірші й самий початочок оповідання «Сестриця Галя» — одна сторінка. То ще чимало зосталося, а тут не шлють.

Міркуйте ж, як краще. Щиро вітаю Вас.

М. Лисенко.

77. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

25 травня 1886 р.
Київ.

Любий мій коханий друже Борисе!

Довгий мій промовк на твій лист з 3-ма карб. ставсь через небулість Федора Панченка у Києві: він відрядивсь був у свій медичинський об'їзд. Я ж, його ждучи, не писав тобі, бо хтів вияснити собі причину твого нарікання взагалі.

Не могу не бути тобі солідарним у погляді на товариське життя наше, на відносини не тільки до людей своїх околишніх, але навіть до своїх соміщан. Наші родинні, нутрянні, міські відносини від кількох вже років стали тяжкі, сухі, байдужі. Ми можемо місяцями не бачитись, як дехто і де з ким, і це не вважається за щось незвичайне. Прикмети нищення товариського життя й його стосунків висвічуються вже й в тому, що минулих часів, бувало, хоч раз-двічі на рік ми обов'язково їздили собі, чи то в чоловічому виключно гурті, а чи теж і з жіноцтвом, на прогулянки, на Дніпро, у Совки, у Теремки й інше, тепер же від

кількох літ нема про це все й гадки. Чи то старість, чи то уніформ чиновно-вчительський заїв, а чи просто послабили зв'язки межі своїх же людей... Родинне життя, на мій погляд і присуд, з погляду патріотизму, — не варт[е] і слова доброго. Ти кажеш: колись про вас згадають в історії інтелектуального розвою російської суспільності, що були, мовляв, такі-сякі, он які, але... сліду по собі не лишили, хіба послугу зробили в збагаченню духа російського інтелекта. Про дітей же цих новаторів (з погляду чужинецького) і того не можна буде сказати, бо всі вони з пуп'янку провадять і в мові, і в усіх геть проявах життя родинного загальноімперську культуру. Причому жінки-матінки особливо ревне у тому піклуються, а батьки..., клочані батіжки, і оком не змигнуть. Мерзька, огидлива, скажу тобі, ця культура¹. Ну, та ще ж і впала вона на благодатний ґрунт.

Хведір² на тебе здорово ремствує й лютиться, що ти, ніби мала дитина, не хоч[еш] ні до чого сам рук прикласти, а вповаєш лишень на заходи товаришів.

Чом, каже він, не вдавсь з просьбою до Меркулова, правителя канцелярії генерал-губернатора, як йому раяли, про яке-небудь місце мирового посередника чи там якого іншого адміністратора у Києві чи на провінції. Тоді б, каже, й Житецький Павло, що обіцяв за тебе у його просити, мав би змогу своє слово вкинути, свою прохань й клопіт дотачати. Або знову, чом не подавсь з прошенієм у Петербург на місце податного інспектора? Там би Цвітковський з Беренштамом в тім клопоталися б. Отаким робом, за поміччю Цвітковського у Петербурзі, Антепович одібрав у Переяславі місце податного інспектора. Або чом би не проситись в акцизне київськ[ої] губ[ернії] або в контрольну палату. Але все ж треба спершу податися з бомагою, тоді й з товариства, хто ручий³ та знакомий з належатим «достойником», міг би ходатайствувати.

Сина твого, дитину кривну, та ще й спасенну, дякуючи батькові, ніхто б не залишив тут у Києві, якби він між нами пробував. Усе ж таки треба товктися скільки мога і пертися в одно сюди, турбуючи безустанку бомагою начальство і звіщаючи про це з нас кого. Не сумуй, голубе. Дасть бог, випаде й на твое... Ти ж не старий, здоровий. Пиши, та все більш по-українському: твое слово дуже-дуже гарне, интересне, річ — цікава. Вийшло з друку у Києві: «Думки-мережанки» Олени Пчілки — віршовий збірник.

Вийшла «Збіраниця [з] рідного поля» Панаса Мирного — 2 оповідання прозові: «Лихий попутав» і «П'яниця». Пішла до друку його ж драма «Перемудрив».

Цілюю тебе щиро од киян, недостойних тебе.

М. Лисенко.

Панченко узяв гроші. 6 примірників «Кобзаря», казав, зараз пошле тобі. 1-го, 2-го юня виїздимо на дачу у Китаїв, дом Почепцова. В літо думаю готувати до друку IV збірник українських пісень; текст вже подав до цензури.

78. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

[31 травня 1886 р.
Київ.]

Друже коханий Борисе!

Листа вже тобі послав, а оце одмовляю на учорашнього, де питаєш про Мирного. Єсть він Афанасій Яковлевич Рудченко, рідний брат Івана Рудченка (Білика в літературі). Єсть він дуже-дуже добрий і поважний чоловік, високоморальний. Живе й служить в Полтаві, здається, в казенній палаті. Та його там, певне, всі знають. Оце вийшла з друку іно його «Збіраниця з рідного поля», де є дві повістки: «Лихий попутав» і «П'яниця», а пішла в друк драма (чи комедія?) велика «Перемудрив». «Лимерівну» ж — драму його — заборонено.

Балакав оце днями про тебе з Косачем, що приїздив сюди на кілька день за жінкою.

Чом ти не подашся на мирового? Через його була б тобі ручка і в Києві, й у Житомирі.

Бувай, голубе, здоров і богові милий. Твій щирій

М. Лисенко.

31 травня 1886 р.
Київ.

3—4 червня маємо вибиратись на дачу усім родом у Китаїв.

Адрес до мене той самий.

79. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

12 червня 1886 р.
Київ.

Голубчику коханий Борисе Станіславовичу!
Спиши мені, прошу щиро, голос оцих пісень:

- а) «Та на біду, на горе козак уродився».
- б) «Їде козак у дорогу, за їм мила у погоню».
- в) «Над річкою Синюхою там зацвіла ожина».

Давай, соцький, давай перемену, бо лихая година».

Слова в мене є ще з того часу, як записував від тебе на Жиянській вулиці в давні часи, а мотиви десь згубив.

Коли помилка буде у ритміці (поділ на такти), то нічого, аби мелодія пісні була ретельно записана.

Оце важуся на 4-й випуск збірника. Засилай, голубе, в Київ, Крещатик, музичний магазин Болеслава Корейво, з передачею. Та не гайся.

Цілую тебе щиро.

Твій М. Лисенко.

Живемо в Китаєві. Беренштам і Цвітковський у Києві вже. Беренштам за тиждень виїде з Києва і житиме літо у Острі, Чернігівської губ., у власнім домі.

80. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА

[30 листопада 1886 р.
Київ.]

Милостивий государь Иван Максимович!

Из петербургских газет я вижу, что поставленная в Петербурге малорусскою труппою Кропивницкого в зале Кононова 3-актная малорусская оперетта «Чорноморці», музыка которой составлена и написана мною (в настоящее время она вышла вторым изданием в Лейпциге у Редера), в афишах рекламируется без авторской моей фамилии.

Что музыка этой оперетты принадлежит мне, Общество драм[атических] писателей и композиторов имело случай убедиться из посланной мною в Общество афиши при поступлении моем в члены Общества. В настоящее время, если Общество желает, я могу в доказательство прислать экземпляр вышедшего из печати в Лейпциге клавираусцуга оперетты.

Ввиду всего этого я бы покорнейше просил Вас сообщить г. петербургскому агенту Общества, чтобы в афишах, когда идет оперетта «Чорноморці», была выставлена моя фамилия («музыка Лысенка») и чтобы поспектакльный учет производился вследствие этого правильно и надлежаще.

Прошу извинить меня за беспокойство, но я позволил себе обратиться к Вам, руководимый уже подобным случаем на той же оперетте, пока еще не состоял членом Общества.

Прошу принять уверение в совершенном моем почтении к Вам.

Н. Лысенко.

Киев, 30 ноября 1886.
Афанасьевская ул., д. Крыжановского, № 19.

81. ДО І. М. БЕЛЕЯ

4.XII 1886 г.
з Киева.

Вельмишановний добродію!

Кваплюся якнайскорше одмовити Вам, що незабаром зашлю до Вас дві вокальні кусники, але, довідавшись, що тенор, маючий співати, кохається у високих тонах, беруся транспонувати для того мій утвір на слова Шевченка: «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні», а друге — «Огні горять», про тенора, теж вишлю враз. До скрипок нічого в себе не маю, не можу тим і зарадити. Хорів у нас чимало є. Якщо виберу докладного, теж зашлю зараз до Вас.

Що обходить пані Єсипової, то вона на разі концертує по Росії, на будучому тижні, 10 і 13-го визначені її два концерти у нас у Києві, а куди далі поїде, невідомо і, певно, в Адес. Коли ж до Відня прибуде, зовсім я в тім невідомий. Можна буде про те освідомитись і Вас сповістити. Щодо її моральної природи, то я, яко особисто з ею невідомий, не можу нічого про те сказати, але чув з сторони не геть-то сприяючі відозви.

Молодь наша дуже симпатично прийняла звістку про Вашу спасенну думку урядити альманах і теж помник¹

Тарасові ві Львові. Казали, мають радо причинитись до грошової заповоги у спільному ділі.

Тож незабаром ждїть, добродїю, від мене вокальні ну-мери, а теж, може, й деякі хори.

Все, що в силі будемо могли зробити, зашлемо.

З щирим поважанням до Вас, шановний добродїю, зо-стаюся

М. Лисенко.

82. ДО Д. А. ТОЛСТОГО

[4 грудня 1886 р.
Київ.]

Ваше сиятельство граф Дмитрий Андреевич!

Простите мне, что я осмеливаюсь утруждать Ваше сиятельство: к этому я доведен безмерно строгими стеснениями цензурного начальства над текстом моих музыкальных работ к этнографическим малорусским сборникам.

По своей профессии я более 15 лет занимаюсь собираньем, составлением и изданием историко-этнографических музыкальных сборников, которых по настоящее время издано пять томов¹. При составлении их я употреблял в большинстве случаев печатный материал. В последнее время я составил шестой том², в который ввел, между прочим, девять песен исторического содержания.

Сборник этот, представленный мною 23 сентября киевскому цензору на рассмотрение, подвергся необыкновенно строгим и ничем не оправданным запрещением³.

Из девяти исторических песен воспрещено семь.

Так как мотивы воспрещения мне неизвестны, то и возражать против них невозможно; но я осмеливаюсь сказать, что весьма затруднительно подыскать основательные мотивы.

Первые четыре из запрещенных песен представляют собою не более как варианты напечатанных уже в 3-м томе моего сборника песен.

Песня про Довбуша взята из печатного сборника Головацкого. Следовательно, как разрешенные уже раз цензурою, они не заключают в себе ничего такого, что не могло бы быть разрешено и вторично. По содержанию своему запрещенные песни относятся ко временам борьбы право-

славного русского народа с поляками в 16 веке за веру и отечество.

Да и все остальные запрещенные песни по содержанию своему не представляют абсолютно ничего незаконного или совершенно тенденциозного, а песня, например, про Довбуша относится исключительно к бедственному положению единокровного нам русского народа в Галиции, страдающего под гнетом поляков.

Таким образом, ни внешняя сторона, ни внутреннее содержание не представляют никаких данных для запрещения, если, конечно, не относиться к ним с предвзятым тенденциозным намерением, а рассматривать их беспристрастно.

Высшее правительство, находя нужным издать в 1876 году 18 мая закон, поставивший малорусское слово в исключительные условия⁴, не признало, однако, нужным налагать стеснения на исторические и этнографические документы, а к ним бесспорно принадлежат и песни. Печатная книга для публики несравненно доступнее и имеет больший круг потребителей, нежели печатные музыкальные произведения. Поэтому довольно странно воспрещать в музыкальных произведениях то, что дозволено распространять посредством книг; притом же музыкальные произведения при публичном исполнении их подвергаются еще вторично двойной цензуре — местной и высшей администрации.

Таким образом, при цензуровании моего сборника, последнее соображение никоим образом не должно было иметь место как мотив для воспрещения.

Признавая, что сделанное воспрещение не имеет для своего оправдания справедливых оснований, я осмеливаюсь покорнейше просить Ваше сиятельство: прикажите вторично рассмотреть людям компетентным и беспристрастным воспрещенные в моем сборнике исторические песни и разрешить их к печатанию⁵.

Самый сборник при этом прилагаю.

С чувством глубочайшего уважения и высокой преданности имею честь быть Вашего сиятельства покорнейшим слугой

Николай Лысенко.

Киев, 1886, 4 декабря,
Афанасьевская ул., д. Крыжановского, № 19.

83. ДО I. М. КОНДРАТЬЕВА

[20 грудня 1886 р.
Київ.]

Милостивий государь Иван Максимович!

Из возбужденного мною вопроса по поводу постановки моей оперетты «Черноморці» в Петербурге я к величайшему своему изумлению узнал в письме Вашем, что решением 14 марта нынешнего года в заседании комитета Общества драм[атических] писателей гонорар за поставленные оперетты поступает исключительно только в пользу либреттиста; композитор же остается ни при чем. Такого постановления едва ли кто из пишущих музыкантов вправе был ожидать. Почему это труд и творчество автора музыки допущено эксплуатировать в такой способ? Почему либреттисту в этом деле отведено такое доминирующее положение?

Ни мотивы этого постановления, какими руководствовались в заседании Общества, ни время заседания и программы обсуждений не были мне заранее известны, хотя членом Общества я стал ранее всего совершившегося (7 января). Я, как лицо всецело заинтересованное в этом деле, не преминул бы оппонировать и защищать хотя бы письменно права своего труда, велик ли, мал ли он, посвящен ли он разработке широких музыкальных форм, крупных музыкальных характеристик или масштаб его мал,— все это безразлично на почве естественного, нормального вознаграждения труда. Если я, другой, десятый, предположим, к широким формам творчества не способен, а в небольших рамках вполне на своем месте, так уже мне и не работать на этом поле, так как, не записавшись в члены Общества, я рискую всегда и всюду быть эксплуатируемым, а ставши членом, неожиданно и необъяснимо очутился в положении обязательного подчинения такому постановлению, которому не подыщешь мотивов, причин, логических основ.

Я обязательно желаю знать эти мотивы, так как они чересчур уже близко меня касаются. Вот уже подлинно «из огня да в полымя» попал: пока не был членом Общества — играли и не платили; стал членом, — Общество узаконяет — не платить...

Пока дождешься постановки малорусской оперы или, лучше сказать, ее возможности, при существующем опекун-

стве над малорусским словом и сценою, а тут крах устроен с готовою уже и ходко идущею народною опереттою!

Я убежденно и энергично протестую против такого посягательства хотя бы и на менее значительный, чем оперный, труд автора оперетты и покорно прошу Вас, милостивый государь, передать такой мой протест, — хотя бы и несколько поздний, вследствие полного моего, впрочем, невведения действий Общества, — в ближайшем заседании Общества с покорнейшей просьбой пересмотреть этот вопрос, отнестись к нему с должным и справедливым вниманием и, руководясь принципиально, а не личным карманным лишь дезидератом¹ протестующего, отменить постановление свое, низводящее музыкальный труд в данном случае к ничтожеству, к нулю, а о последующем меня обязательно уведомить².

Прошу принять уверение в совершенном моем почтении к Вам, милостивый государь.

Н. Лысенко.

Киев, 20 декабря 1886 г.,
Афанасьевская ул., д. Крыжановского, № 19.

1887

84. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

Афанасьевская ул., д. Крыжановского,
19 лютого 1887 р.
Київ.

Коханий мій друже Борисе!

Радніший з тобою розмовляти і жалкую тебе, голубе мій, що доля тебе занесла на Дон-річку і в такому вікові, коли тягне особливо пробувати поміж старим товариством, тобі ніяк не вдається. Що кияне покисли, та коли ж вони підсихали? А що з тобою ніхто не листується, то, мабуть, кореспонденція з тобою ніколи й не зав'язувалася з ким-будь, а люди наші справді неохочі до пера через нікольство або більш того через баглаї¹. Справді від самого літа я не чував твого голосу; аж ось коли озвався. Про перевід Хведора Лисого² — це есть правда. Але йому усієї служби до пенсіона у місяці серпні. Він же, розумний хлопець, веде своє діло так, що, якщо й доведеться виїхати ув Острог, то хіба місяців на 2—3, бо досі не здає рокового від-

читу, а поки не здасть, він на службі у Києві лічиться. Це на його донос був Дрентельнові від якогось товариша-медика і, звичайно, який же мотив найуразливіший, як не українство... На цей раз донос мав свій вплив: Дрентельн не схотів дати навіть аудієнцію Хведорові. Але, як я тобі кажу, кара ця припаде не тяжко, бо ось-ось і берег 25-ти років служби видко, та й сам Хведір і мало не тужить. Купер'ян³, дякувати богові, здоровий і здоровий вплив має на молодь, чита лекції приватні про географію, археологію, історію. Молодий люд працює, записує, перекладає, склада хрестоматії, учебники,

Словарь все поки в одному стані. На різдво про нього балакали і міркували. Біда, що він, здається, писаний герцеговинкою⁴ з j (йотами); поки в академії був Ягич, доти й надія була, що проведе через академію, а як вийшов, та ще в останній час страшенні утиски й важення у цензури умертвити усю українську літературу, про що вони й похваляються, то, мабуть, на російську добрість⁵ не сподіватись, а як викінчать, то на свої сили підіймати.

«Історія Нової Січі» Скальковського видана в Одесі у 3 томах і коштує 5 карбованців усі 3 томи. Часопись же «Степ» видана в Херсоні, але її можна набути, рівно й усякі наші нові видання українські, у Києві, і раю тобі до мене просто вдаватись, а я вже через певні руки і незабарно висилатиму тобі.

Нечуй-Левицький тепер живе у Києві і видає усі свої твори малесенькими томиками. В останнім часі вийшла його «Кайдашева сім'я». Якщо маєш інтереса отримати новини українські, то тільки замов, а я знайду комісіонера з молодих, котрий радо ці послуги робитиме.

Науменко написав 1-у частину української граматики по-російському навіть і віддав до Петербурзької цензури, маючи її друкувати, а вона й те заборонила. З цього powodu мав наш чоловік розмову з цензором в Глав[ном] упр[авленні] по дел[ам] печати, і той казав в припадку жорсткої ширості, що в той, каже, час, коли ми порішили з українським письменством цілком покінчити, ми, каже, завалені масою творів на українській мові і наукових, і літературних, й драматичних, і навіть учебників. Де ця настирливість якась уперта береться у їх, коли ми однаково черкаємо на заборону? Мало того наших, ще, каже, і русини галицькі раз у раз шлють із Стрия і Відня, і Буковини,

і інших місць свої твори, навіть учебники, просячи дозволення. Що це, голубе, тебе досі не читаю у «Зорі»; а твоя мова яка ядерна, а зміст такий цікавий. Пиши, голубе, тільки й нашого, поки не порвали нитки з Галичиною: треба їм, сердешним, усяко помагати. 28 лютого мій концерт, спеціально хоровий із українських народних пісень по циклах: козацькому, чумацькому, бурлацькому, вулишному. Цікавлюся дуже на твої пісні, що, кажеш, буковинські зайшли аж на Дін. У IV збірнику буде чимало тих, що давно, в 60-х роках, від тебе записав.

Обіймаю тебе щиро, по-братерськи. Якщо ж треба, пиши до мене.

Твій *М. Лисенко*.

85. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО ¹

Київ, 23 березня 1887.

Високоповажний добродію пане професоре!

Від щирого серця дякую Вас за вельми приязну звістку про рішення товариства «Просвіти»² видати мого «Гуса»³.

Вибачте з ласки, шановний добродію, що з причини небутності своєї у Києві, великих клопіт та ще й недуги не зміг так довго скласти свою щирю подяку увазі Вашій до мене.

Відносно самого видання я, яко практик на тому полі, дозволив би собі порадити фірму Редера у Липському, куди я, не вважаючи навіть на вельми утискаючу пошліну (побір) з заграничного друку з руським текстом, який накладено російським урядом, усе ж друкуюся у Редера, яко дуже поштитового й чесного чоловіка. Ось і тепер у його під прасою мій IV збірник нар[одних] укр[аїнських] пісень і 2-й збірничок хорового укладу укр[аїнських] пісень.

Було б для мене дуже пожадним, коли б останню коректуру до мене надіслано (звичайно в куверті, з перестороги конфіскати, позаяк текст мною був уже даваний до цензури і заборонений), щоб остаточні хиби й помилки я вже виправив.

Свідкуюся, шановний добродію, правдивим поважанням до Вас

Микола Лисенко.

Афанасьевская ул., д. № 19.

30 березоля 1887 р.
Київ.

Вельмишановна добродійко пані Ольго Хведоровно!

Через силу зібрався до Вас окликнутись і то через страшенну, невсипушу працю коло концертів, яких дав у піст аж два: один хоровий у Купецькій залі, а другий власний свій у театрі. Обидва концерти були, по сучасному крахові російському грошовому, неповні (катма грошей, а концертів у сім році безліч, та ще і німецька з Москви трупа з Пассартом¹), але все ж більше половини, а вітано і приймано дуже привітно, бурно.

Останнього концерта посилаю Вам і програму, а Ви, де слід і можна, покажіть, висвітїть, надто молодикам.

Враз з сили засилаю Вам і любому Вашому чоловікові свою фотографію, а другу — молодим патріотам, видавцям Музичної бібліотеки, котрої вони давно просили. Наopak² прошу і Вас з паном Йваном свої фотографії мені надіслати, а молодих питомців групи щоб негайно заслали.

До того хай молодики або і Ви з їх голоса сповістят мене, чи до вподоби стали їм ті музичні знадоби, які я переслав їм через Вас; чи пак мають вони з їх покористувати у своїх виданнях. Щось замовкли вони, вуста свої посклепляли, або — пожальсь боже! — може, чи й їх в тім провина? Може, поштова опека³ завважила за найкраще знищити листа, що єсть дуже можливе і правдоподібне.

Якби ви знали, що робе цензура з українською продукцією, то аж гидко згадувати. Більш як два місяці я заслав текст український того, що малось у концертах співати, бо без цього не дають дозволу. Вже ж ми і одспівали своє, вже і спочили, і забули, а з тієї золотої Пальміри⁴ ні слуху, ні послушання. Що б же було, коли б урядові та свято словняли все те, що писане і наказуване? Життя б не було! І ось, я сподіваюсь, розрішення прийде на великдень, коли концерти нікому не потрібні, зато цензурний заклад вважатиме, що він спасає отечество од небезпечної хохлацької сепарації, помщається тим, що промовчить з рішенням, а пришло в той час, коли нікому в тім потреби не буде.

А що стрижуть на літературних утворах, надто на драматичних, то й не розказати! Що є де талановитішого в

утворах, все те забороняється, що є найслабішого — геть у світа пускають. На українському спізнанню літературному, духовому, художньо-артистичному цензурні чиновники відкрили спеціальне поле «спасення отечества» для чинів, субсидій, орденів і безапеляційно чинять, які зможуть, кривди, утиски...

Ну, годі з тим добром розводитись!

Що пан Іван поробляє? Що митикує, що пише? Щасти боже Вам доброго становища і здоров'я.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

87. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

31 березня 1887 р.
Київ.

Шановний, коханий земляченьку Григорій Іпатович!

Вибачте ласкаво, що на обидва Ваші листи я й досі не озвався, не полічіть мене за якого гордовитого, думного чоловіка, хоч Ви пак таким зроду не знали. Присяж богу, до останнього концерту, що відбувся допіро 21 марта, не мав я й вільної хвилини й усю свою кореспонденцію занедбав геть дощенту, та тепер ось і надолужую провини свої, просячи вибачення по людях. Добре ж хоч Ваші замовки посповнювались, позасилали Вам усі пісні. А ми тут у піст дали аби два концерти: перший, 28 лютого, на другому тижні у суботу, був спеціально хоровий з самих пісень українських різних циклів: історичних, бурлацьких, чумацьких, хлоп'ячих, вуличних, дівочих. Звичайно, попри тому були два соло мої на фортепіані і солоспівів: сопрано, тенора і баса. Це було у залі Купецького зібрання. Хор так співав, як ніколи, напрочудо: справді, це був ніби якийсь оркестріон, до того всі голоси в гармонії зливались, спюювались і навіть жіночі голоси, котрі звичайно пискотять на верхах, тут, наче в органі, рівно й звучно спюювались в масі. Особливий ефект винесли веснянки, чаруючо виконані. Хоч в обох концертах, правда, аудиторія не була повна, чого ні один рік попереду не бувало (крах страшений грошовий та ще й безліч концертів всього посту, та, нарешті, німецька трупа з Пассартом по скаже-ним цінам), але ж зато публіка лишала залу у великому залассі.

Програму другого концерту, що відбувся 21 березня, в суботу на п'ятому тижні, засилаю. Цей концерт з оркестром давав я у театрі Сетова, де ми з Вами слухали оперету «Гаспароне». Тут особливо подобала публіка фінал з IV дії з мого «Тараса Бульби», де хор з оркестром і солістами виконують. Теж дуже яро приймали «Верховину» з коломийкою, до якої я ще додав легеньку оркестрову (до коломийки) із кларнетів, корнів, валторн, струнного квартета і ударних: бубона з трианголю. Дуже мило звучить.

Тепер вже спочиваємо. Зайшов страсний тиждень. Друзі наші співочі пороз'їздились по домівках, і ми собі видихуємо усю вагу минулої тяженної праці, від якої здорово подавсь і змарнів.

Видатки грошові так великі, що із зібраних яких рублів до 800 мені ледве-ледве що зосталось.

Прийміть же наші привітання Вам і жінці Вашій з наступаючим великоднем. Дончаку від мене і його жінці щирий поклон.

А трупі українській не дає ходу в Києві Дрентельн. Лихо тяжке було, єсть і буде, аж поки він тут буде та часи не покращають.

Щиро Вас обнімаю, друже.

Ваш *М. Лисенко.*

88. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО

Київ, 10/22 мая 1887.

Високоповажний добродію!

Щиросердну дяку складаю Вам за милу для мене вістку про видання «Гуса» мого в Липському у Редера. Ся совісна, акуратна на диво й дуже дбала фірма гідна вистачити вельми красне видання. А коли ще й ілюстрація на заголовному листі вдатна буде, то видання цілком красне вийде.

Про життя Старицького (мого зятя, бо держить мою сестру) й Кропивницького я зараз, під руками, не маю певних дат¹, але роздобуду і не залишу Вас, добродію, сповістити.

Свідчуся, шановний добродію, глибоким моїм поважанням до Вас.

М. Лисенко.

Афанасьевская, № 19.

Київ, 1887 р.,
червня 3 дня.

Борисе любий, коханий, пишу оце тобі, по-перше, того, що скучивсь за тобою, а вдруге, й по ділу. От як інші городи українські — Харків («Складка») ¹, Херсон («Степ») ², Одеса («Збірник літературний») появили літературні збірки, так само й наш Київ теж загадав свою збірку згромадити й видати, але сподіваючись на сучасну цензуру і водячись таким непевним чином, як «втік — не втік, а побігти можна».

Звичайно, в сю збірку ввійдуть сили насамперед місцеві, які у Києві знайдуться, але своїми, та ще й убогими місцевими силами, щодо літературної праці й талантів обходить, не згребешся; відома річ, треба на стороні заповоги братерської шукати-питати. Мене ото й уповноважено до тебе, друже сердешний, удатися з проханням заздалегідь постачити на нашу дитину добре. За літо, голубе, поки оце вакації, утни щось путне в прозі твоїй ясній, цікавій, скрашеній доброю, здоровою мовою. Зміст, — що тобі випаде. Було б, звичайно, найкраще яку повість суспільну постачити, обминаючи всяку тенденцію політичну, на якій ворог невсипущий ловить, чатує і на-решті кривавим своїм олівцем смерті завдає.

Що тобі сказати про наше життя? Усюди, скрізь погано, як казав поет, але його «погано» було в порівнанні з нашим можливим, виносним. Утиски молоді університетської стали просто неможливі. Аби тільки що було трохи вище над «посередственність», у карти граючу, п'ючу, — то десятками летить з університету без жадного мотиву, який би можна було придумати.

Панька ³ нашого старенького давно вже нема в Києві. Мусив подати перевід на Волинь кудись аби дожити, дослужити своєї 25-літньої служби до пенсіону, але й там доїхали — наказали податись у відставку. Горе справедливе сім'ї склалося. Пенсіон дадуть, а імеритуру ⁴, кажуть, однімуть. Вже вони й дім свій продадуть.

Володар поїхав на археологічні розкопки у Полісся й Волинь по предложенію Імператорського археологічного общества. Дали йому добрі гроші, і він виправивсь аж на ціле літо, на цілі вакації.

Усі інші переваги трохи дихають.

Вітаю тебе, друже мій коханий, найщиріше. Не занедбай же мого прохання до збірки київської. Я живу тепер у Китаєві з сім'єю на тій же дачі, що й торік жив. Київський мій адрес: Афанасьевская ул., д. Крыжановского, № 19.

Твій М. Лисенко.

90. ДО О. Ф. ФРАНКО

[3/15 червня 1887 р.
Київ.]

Спасибі Вам сердешне, шановна Ольго Хведоровно, за Ваш ласкавий лист до мене. А все-таки не годиться Франковій жінці по-московському до мене й до кожного народовця писати. Це єсть вплив «тлетворной российской цивилизации»¹, котра рознароджує (денаціоналізує) усе, що є неросійське. Скажете: «Не знаю мови!» Не маєте права не знати, живучи в Галичині.

Вхопивсь за Вашу люб'язну гадку придбати собі Ліпінського ноти до збірки Вацлава з Олеська². Прошу й благаю, знайдіть, купіть й вишліть, не забарюючись; і гроші зараз вишлю, тільки звістіть, скільки винен застаюся Вам. Коли маєте змогу дати письмецо стор[інок] в 48 і коли, враз піймавши з їм, російського підданого не зашлють за це в краї Макара, то присилайте: радий буду прочитати.

Ми вже на дачі у Китаєві, на тій же самій дачі, що й торік. Але Ви адресуйте в магазин Корейво з передачею.

Ваші сестри вже давненько в Покорщині на дачі у Галагана, але чую від Єл[исея] Кипр[ияновича]³, що дуже нудяться і благають бога, щоб якнайхудчій літо минало. Сам Єл[исей] Кипр[иянович] за 2—3 дні туди виїздить.

Усі Вам кланяються враз з чоловіком, і я теж з жінкою вітаємо Вас сердечно.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

Київ 3/15 червня 1887.

91. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

16 студня 1887 р.

Київ.

Коханий, широкий друже Борисе!

Справді обставини тебе скрутили, сердешного, що, наче хворий, мариш, жалієшся на темні вчинки цього глухого часу, цього полону вавилонського. Прийшла сьогодні повістка якась на 5 р., мабуть, привезено те «дело»¹, про котре ти кажеш. Цікаво, справді, буде прочитати і людям теж показати.

Та таке сумне вдання твоє ввігнало тебе на жовчний світогляд, на непрозоре зневір'я... Правда, щира правда в твоїх словах, що філологи, археологи й інші «логи», мнучись і постачаючи вчені висліди й праці, живого практичного діла не давали й не дадуть. Що хоч роби, а педагог-вчитель, крім пильнування за програмами М[инистерства] Н[ародного] П[росвещения], далі не піде і ще добре, коли має від бога снагу та хист яку роботу на рідну ниву постачати. У цім вузькім складі товариського життя — виключно з учителів — лежить велика, непоправна шкода. Інша професіональна тварь не горнеться, от тобі й агле vicilux* замкнувся. Крути не верти — це горе й хвальш нашого життя. Але ж... необачно не гудь, не нарікай, ніби проспали «Киев[скую] ст[арину]». Вважай «К[иевская] с[тарина]» вже в певних руках А. С. Лашкевича (волхва великого, по колишній товариській номенклатурі); бюро ж редакційне... догадайся?.. і в твоїй, і в моїй, в товариській длані. Значить, не проспали й не прогавили. А от чи підтримають видання й чоловіка, — це я тобі нічого не можу сказати. Треба, звичайно, ширити видання межі люде, треба теж і допомагати всіляко. Audiatur! **.

Що мав дати про Горленків збірник², те ж саме вийде й на мою прохань, бо то ж ми в одній справі піклувалися й клопоталися. Якщо викінчиш, — засилай до нас. Хведір³, як виїхав з Києва ранньої осені, так з того часу й не озивається. Характеристична риса старого й молодого, певного й невивіреного українця, аби за товариські ворота виїхав, — де та й потреба в стосунках ділася, де органіч-

* Порочне коло (фр.).

** Слухай, міркуй! (лат.).

Б. С. Познанський.

М. В. Лисенко із своєю родиною.

ний інтерес до всього, що робиться, що думається, до чого важуться! Про Хведора, значить,— нуль вістей, один лише подив. Вол[одар] якось чудно живе ось уже трохи либонь чи не 2 роки. Увільнив себе сливе від кола товариського. Молодих вчить, не цурається, а од старих товаришів геть чисто одбився. І причини просто не ставить, і цілком не рве, і нема вже того колишнього Вол[одаря], а все це разом притяжене шкодить, гальмує усе існування товариське. Горьбіда наша до всього того, що округ нас діється.

Чи не навідаєшся, голубе, хоч весною коли на нашу Україну? Давно бо вже бачились, та й тобі, може, як поспайдує...

Не сумуй, не крушися. Треба хоч як-не-як, а жити, бо більш ніхто жити не хоче.

«Дело», звичайно, прочитаємо, але можемо бути певними, що ти не схибив з простого шляху, який верстав ціле життя. Цілую тебе від щирого серця.

Твій *М. Лисенко*.

92. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

29 грудня 1887.
Київ.

Коханий мій друже Борисе!

Яке наше з тобою листування, яке розмовляння. Аж улітку, здається, як перемовились та й досі. Отак поза очі та з-за щоденного клопоту і праці не озивався. Так дивися — і рік, часом, збіжить і з чоловіком по серцю не побалакаєш. А в теперішні тяжкі часи, агонійні часи утиску, заборон на саму безневинну художню літературну працю, обмін гадками хоч підтримує чоловіка з чулим, загорілим серцем, не дає остаточно підпасти розпуці, зневір'ю, байдужості, гнилим дітям сучасного інтелігента і неінтелігента. Та ж завіжений твоїм добрим словом і патріотичною щирістю, сповіщаю тебе, голубе, щоб був ласков постачав свою літературну розправу чи увір який до наступного січня, тобто, щоб до січня вже редакція київська мала від тебе, що еси обіцяв¹.

Останній проект цієї літературної збірки² вироблено в такий спосіб: вона має складатись з двох частин. Перша

частина становить літературні твори сучасних письменців (вірші, оповідання, роман, драма, поезія), не виключаючи й музики вокальної. Так, мене прохано замістити теж якимсь номером. Другу ж частину становитиме літер[атурні] твори XVI—XVIII віку (Довгалевського, Некрашевича, Лютенського), як історичний матеріал української літературної свідомості, з невеличкими коментаріями в «подвальному етаже», петитом.

Таке видання, якщо йому доведеться світа побачити, буде зовсім оригінальним і відбиватиметься од усіх попередніх збірок, вносячи свою спеціальну київську вдачу. Як тобі видається?

Чи одібрав пак мого IV збірника українських пісень, котрого давно уже до тебе заслав, і як він тобі видається? На все це ждатиму одповіді.

Як тобі живеться? Я ж знервований здорово. Лічуся від розстройства нервової системи. Заказано мені влітку працювати овсі, а їхати на море, купатися і байдики бити, тобто спочивати. У Києві все по-старому. Старі старіються, молоді як які на арену виступають.

Подай тобі боже, друже мій, здоров'я та доброго припасу на роботу.

Щиро тебе люблячий і завжди пам'ятаючий

М. Лисенко.

Афанасьевская, дом № 19.

93. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА

[30 грудня 1887 р.
Київ.]

Милостивый государь Иван Максимович!

Будьте обязательны, не откажите написать — известить меня, в какой форме я должен обратиться в Общество рус[ских] др[аматических] пис[ателей] и композиторов (а может быть и на чье имя) с просьбою о неразрешении ставить мою малорусскую оперу «Різдяна ніч» г. Старицкому, пока она не будет обставлена во всех главных своих ролях силами вокально-артистическими. Мое желание — закон, чтобы она не исполнялась на сценах театров, не

будучи обставлена настоящими солидными оперними силами.

Не откажите, прошу Вас покорно, известить меня по сему поводу в самом скорейшем времени. Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности.

Н. Лысенко.

Киев, 30 дек[абря] 1887 г.
Афанасьевская ул., д. 19.

Р. S. А может быть, и такова редакция была бы пригодна, что, мол, снимаю и запрещаю ставить г. Старицкому до тех пор, пока не известит Общество о своем согласии на постановку вновь. Как полагаете?

1888

94. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

8 лютого 1888 р.
Київ.

Коханий мій друже Борисе!

Оце зараз висилаю твоє «діло»¹. Читав трохи я, а пильніше — В. Б. Антонович, Кониський теж. Спасибі тобі, що познакомив товариство з ділами твоєї практики юридичної, бо з її, як у дзеркалі, видно те, що кажуть: «Раз добром налите серце ввік не прохолоне». Отак нестотно² і тут. Кажуть і міркують так: що, може, з великими, мовляв, панами-дукарями і як тяжко воловодитись та тягаться, але що твоя рука і душа чиста і чесна, як бже зерно. Що ж більше казати. Дві слові малюють уповні чоловіка.

Заспокойся ж, друже вірний: правда й гідність (достоинство) та честь на твоїй стороні. Магай-бі тобі й у Петербурзі побороти неситу челядь³. Тож враз з цим засилаю тобі і діла твої, щоб не опізнилися.

Ось тобі адреса Вільяма Людвіговича Беренштама, а ось Цвітковського.

Беренштам — Николаевская площадь, дом № 3, кв. 5.
Цвітковський — Мытнинская набережная, дом № 10.

Що обходить «Киев[скую] стар[ину]», то розрішення вже в Петербурзі (казав навіть Юзефович) є, але не дійшло

ще рук видавця. Скоро дійде,— зараз друкуватиме. 1-го марця вийде том у 30 аркушів за січень, лютий — марець. Видавець вигляда і сподівається щобожого дня дозволу.

Вже ж як собі, друже, хоч, а літературну роботу викінчай конче, бо як ще такі сили та минатимуть наше видання, то вже хоч і крамниці замикай. Просять тебе дуже-дуже не залишати просьби товариської до видання альманаху. Бажалося б до 1-го марця усі засоби позбирати до купи, але коли тяжко, то хоч трохи і пізніш можна.

Усі тобі кланяють і вітають. Обіймаю тебе щиро і цілую.

Твій М. Лисенко.

95. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИН»

[23 лютого, 1888 р.
Київ.]

Покорно прошу Вас не відказати мені, хоча б в видах самозащити, дати місце наступному поясненню.

По поводу перепечатки в «Киевлянин» из газет «Новое время» и «Новости» о спектакле, состоявшемся 15 февраля в Петербурге¹, в котором шла опера «Різдвяна ніч» с музыкою Лысенко, я желаю публично заявить, что, во I-х, оперу мою «Різдвяна ніч» я, как член Общества русских драматических писателей и оперных композиторов, снял еще в декабре прошлого года с репертуара труппы Старицкого в бытность его в Москве, ввиду недостатка вокальных сил труппы, во II-х, что за поставленную г. Старицким какую-то «Різдвяну ніч», выдаваемую за музыку Лысенко, с искаженным к ней либретто, в котором выводятся несуществующие в моей опере черти, немцы, Пацюк, глотающий галушки², я не могу быть ответственным и даже намерен искать судом восстановления моих авторских прав, нарушенных столь грубо г. Старицким.

Позволю себе надеяться, что ввиду так сильно волнующих меня чувств Вы не откажете поместить это письмо в редактируемой Вами газете.

Н. Лысенко.

96. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО

[14 червня 1888 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію пане професоре!

Складаю Вам мою гарячу, щирю сердечну подяку за люб'язну пам'ять й увагу до мене за присилку й присвячення Вашого цінного до сцени твору «Гальшка Острожська». Подай Вам боже, шановний добродію, щасливих хвиль праці задля появу таких дійсно красних творів попри нашім убожестві сценічному. Буду серцем радий, коли почувся в змозі віддячитися своїм яким дарунком на пам'ятку великому робітникові на ниві питимої «словесності».

Прийміть, шановний добродію, ознаки глибокої поваги і вдячності до Вас щиросердного покірника

М. Лисенка.

У Києві,
червця 14 д. 1888 р.

97. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

18 сентября [18]88.
Київ.

Шановний мій добродію Григорію Іполитовичу! ¹.

Дуже довго не одповідав Вам через те, що не міг видрати примірника отчета про святкування ювілея нашого київського інституту ². Розхапали були ті примірники, і я вже мусив з ласки прохати у своєї начальниці, п. Ернст. Отож вона ледве вчора спромоглась дати мені, що я й засилаю Вам. Хоча я й єсть інспектором музики в Київському інституті, але в тій справі — особливо в співі — не ведемо своїх занять по уложеному регламенту, тримаємось певних прийомів, узнаних за найвідповідніші в музичній педагогії, і я состою в цій справі наблюдателем преподавання і уживаю щороку екзамени, ставлю бали і даю характеристику — опис кожної піаністки по всіх класах. Спів же окремо ведеться і не підпада моїй віді.

Оце все, що я, добродію, знайшов потрібним і можливим Вас сповістити на офіціальній мові моєї вітчизни.

Четвертий же збірник і хоровий³ вже, певно, давно одібрали-сте від Корейва. Цікаво було б почути присуд, як Вам подобавсь IV збірник і які хиби в ньому помітили. Оце від початку літа жду з Петербургу дозволу друкувати третій хоровий і третю серію «Музики до «Кобзаря», та й досі чиновники гальмують, вони навіть помщаються, не даючи дозволу по кілька місяців. Приміром, я в марті послав український текст до концерту, що давав у апрілі, а дозвіл од їх одібрав в кінці юня. Добре ж, що був Дрен-тель і дав од себе — як і щороку давав — дозвіл!!

А я вперше почув, що Ви єсть інспектор в інституті⁴.

І вже тут погодка, що ніби попович⁵ водить за ніс начальницю і орудує, як хоче. Але — про це нічичирк. Щиро вітаю Вас, друже-земляче.

Ваш М. Лисенко.

1889

98. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

1889 III. 2.
[Київ.]

Любий мій, дорогий земляченьку Григорію Іпатовичу!

Спасибі Вам велике і щире і тим двом добродіям, що повітали мене телеграмою про поспіх колядок. Віддайте їм од мене найщиршу подяку за увагу і пам'ять до мене. Я ж серцем радію, що розклад мій так припав до вподоби людям і молодому товариству. Вже коли сердешній Полтаві не везе на обчеську свідомість національну, на гуртування в патріотичні кружки, то бодай хоч піснею, художеством її проймає. А вона, тая Полтава, віддавна, історично, з-за часів Пушкаря¹ відзначалась слабою прихильністю до своїх крайових, українських інтересів.

Вибачте ж, друже, і ті ласкаві обидва добродії, що я озиваюсь трохи пізно; забарився, бо не було мене у Києві.

Занудившись за своєю народною сценою, ми удвох з Горленком їздили в Одесу одволжити душу на українському театрі. І вже ж напилися того нестяму й заласся: бо рано й вечір не виходили з театру. А тут, повернувшись додому, довелось одбувати свято щорічне²; треба було й хори підучити та інше.

Од мене й Ольги Антонівни³ повітайте щиро Вашу шановну дружину. Дай же боже милосердний, щоб і над Вашим містом засіяло сонце правди.

Щиро обіймаю Вас

М. Лисенко.

Київ, 2 марта 89 р.

99. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

Київ, 15/27 мая 1889.

Високоповажний добродію!

Вдаюся до Вас з щирим проханням, щоб були ласкаві негайно вирівняти висилкою ті частини «Правди», котрі до мене не дійшли й не доходили¹. А таких листиків сила чимала. Часопись страшенно губить на тому і цікавість утрачає, бо де ж пак там оповідання, яке розпочате і немає йому ні тяги дальшої, ні кінця? А часом розправа яка наукова прийде до мене з середини, а з початку біг його мав.

При такій необачності й неакуратності у висилці далєбі й інтерес до видання у найщирішого патріота гасне. Вже коли сяка-така змога досі була висилати й одбирати часопись, то треба же акуратно й висилати, а як читати через десяте-п'яте, то краще й овсі не читати. Шкода, звичайно, що така слава за редакцією склалася на перших кроках її існування, і я знаю багатьох, котрі, пренумерувавши, дали гроші і жодного числа в руках не мали. Ремство справедливе мали.

Зверніть увагу, добродію ласкавий, коли Ваша є в тому сила, щоби мені вислали ось які бракуючі листки «Правди», котрих я й у вічі не бачив. [Дається перелік.]

Якщо можна, дошліть оці листки, тоді, я розумію, буду мати повне видання, а інакше хай шановна редакція й не квапиться висилати далі, бо такі порізнені без зв'язку розправи й артикули не мають жодної вартості.

Вибачте, шановний добродію, що турбую Вас своїм клопотом, коли ж не маю до кого більше вдатися.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

100. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

3 червця 1889.
[Київ.]

Пишу до Вас, шановний мій добродію, з Китаєва, під Києвом, де я щороку пробуваю на дачі. Кореспонденцію на сей час прошу адресувати в муз[ичний] магазин Б. Корейва.

Дякую за недавню висилку¹... Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

101. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

Київ, черв[ня] 18-го 1889.

Тепер, шановний добродію, я маю в себе усе геть від початку самого аж до 469 сторони...

Далі вже не маю й не мав нічогоісінко, а чув, що вже чимало вийшло з друку. Усе це не відмовте надіслати щиро шануючому Вас, добродію,

М. Лисенко.

102. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

[19 липня 1889 р.
Київ.]

Вельмишановний добродію!

Я хотів був вислати через Вас до редакції «Правди» 5 карбов[анців] за другу половину року, але п. Корейво одраїв, кажучи, що він має у Львові чоловіка, якогось п. Хойнацького, котрий виплате ці гроші Вам, добродію, а я вже як одберу вістку від Вас, виплатю п. Корейвові. Таким чином, російська пошта не поживиться. А редакція шановна хай вже з ласки висила мені «Правду», але поки що на музик[альний] магазин Б. Корейва. Адресу Вашу я переказав Корейвові, і по їй п. Хойнацький Вас відшукає у Львові.

Щиро вітаю Вас, шановний мій добродію. Покірник Ваш

М. Лисенко.

103. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

[22 липня 1889 р.
Київ.]

Серденько безцінне Марія Костянтиновна!

На моє ім'я прийшов лист до Вас од пані Віриной. Треба було переіменити адрес, а місця бракувало. Я мусив дати новий конверт. Читати — не читав, а одвідував Вас у неділю, коли Ви випорхнули пташиною.

Тільки похитав головою, заграв з горя та й поїхав.

Думаю до Вас у гості з дітками прибути.

Рученята цілую й худож[ній] поцілунок дарю.

Ваш М. Лисенко.

22 юля 1889.

1890

104. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

2 генваря 1890.

Київ.

Рейтерская ул., д. № 19.

Коханий мій друже-земляче!

Здоровлю Вас, голубе, і Вашу щироповажну добродійку з Новим роком. Поздоров Вас боже усякого щастя, щоб на ниві нашій питимій родило таких щирих та певних синів отецьких, який Ви єсть.

Ваші накази я виконав твердо. «К[иевскую] с[тарину]» висилатимуть, як наказали-сте. Сердешно радію, що доля Вас визволила з казенних мурів¹ і що Ви стали на чолі співочого гурту. Саме оце перед різдвом прийшов транспорт з закордону моїх видань: III десяток гуртових пісень; 4 нумера з музики до «Кобзаря»: а) Дума («У неділю вранці рано»), б) Дуєт «І широкою долину»; в) «Ой крикнули сірі гуси» і г) «Рече та стогне Дніпр широкий». Усі ці нумери я казав Корейвові Вам відслати. З хорових я Вам цими днями теж вишлю новий мій хорик на текст Шевченка: «Орися, ниво-десятино» і другий вінок з веснянок...

Треба конче піддержати «Киев[скую] стар[ину]», єдиний орган історичний український, хоч і в російській мові.

Видання київського альманаху «Вістка» заборонено, але послана жалоба Мин[истерству] вн[утренних] дел.

Є й у мене хор хлоп'ячий добрий, а жіночий поганий. Думка дати концерта, якщо здобуду путящих жіночих голосів.

Щиро обіймаю Вас і цілую. Жінці од нас обох з дітками привітання сердешне.

Ваш М. Лисенко.

105. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ

Київ, 10 [нерозбірливо]
1890 р.

Високоповажана добродійко Любов Александровно! Доперва учора зміг я узяти від Саксаганського Ваші твори і вислухати його рішенець. Каже він, що, оддаючи всяке узнання Вашому талантові, як по концепції гадок, так і по дуже добрій мові, він все ж ставити у себе не береться, не підручно, каже, таку річ їм ставити на кін, до того, каже, заклопотаний він постановою нових драматичних творів, дуже сложних, як «Богдан Хмельницький»¹ і другі.

Це до «Відьми»² стосується, що він каже. Другу ж він не сподівається, щоб її й дозволено ставити, така вона ніби тенденційна, і при тому висловлює дораду свою, що як би було корисно таку річ ставити у спектаклях по селах задля простого люду, де є така насущна потреба в пропаганді елементарних відомостей зі сфери історії, географії української.

Так моя місія, на превеликий жаль, не здійснилася на добре. Видрукувати ж не тут, то в Полтаві конче треба. У прилозі можна б було й музику замінити³.

Взагалі, шановна добродійко, не залишайте, бога ради, писати й писати і ще раз писати задля дитського читання, задля дитського театру, задля народного читання. Майте на увазі, коли твори Ваші будуть гідні друку й поширення, Київ надрукує (присилайте до мене), а то ж Ви, певне, знаєте, що Вл[адимир] Ник[олайович] Леонтович склав видавницьке товариство з д. Чикаленком і просе земляків надсилати першому з їх твори, вони будуть видавати ще

й гонорар невеличкий платитимуть від аркуша. Тільки пишіть, бога ради, цікаве, гарне, корисне.

Вас і Василя Яковича⁴ вітаю з наступаючими різдвяними святами. Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

106. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ

15 фервая 1890.

Київ.

Рейтерская ул., д. № 19.

Дорогая моя, уважаемая и незабвенная Мария Николаевна!

Вы меня почтете, дорогая, за российского гражданина, который или не отвечает на любезные, предупредительные письма, или отвечает через $1/2$ года. Я готов принять на себя сознанную вину, но—бога ради—у каждого индивидуума есть и могут быть свои “*circonstances atténuantes*” *.

И вот,—бога беру в свидетели,—такие обстоятельства разобщили меня с моими сердечными обязанностями, я до того был увлечен омутом общественной и всякой иной деятельности, что едва теперь, в посту, начинаю приходить в себя, сознавать себя в окружающем обществе как нечто реальное и входить в общение с теми всеми дорогими сердцу, которые не только отозвались ко мне, но еще готовы поддерживать мои заветные художественные цели и намерения.

Сердечно рад за Вас, что Вы в таком высокоинтеллигентном центре¹ действуете и нашу далекую Родину прославляете и знакомите радушных, приветливых, отзывчивых французов с нашей музыкой.

Я перепису Вам арию полячки² из «Тараса» и перешлю по адресу, а также «Утоптала стежечку»³.

Что же сказать Вам, дорогая артистка, о своем житье-бытье в Киеве? Времена на всем сказываются: равнодушие, апатия, бесцельность в жизни в лучшей части нашего общества, в культурной молодежи, так и быют в глаза изо дня в день все больше и больше.

* Пом'якшуючі провину обставини (фр.).

Прекрасный хор из студентов, который я вел много лет, и его теперь немисливо вести, до того люди потеряли интерес ко всему гуртовому; я бился-бился месяцев пять да и простился с ними, и загорелась у меня новая мысль, сама по себе и грустная, и улыбающаяся, но выгорит ли?.. Задумал я собрать большой платный смешанный хор и взяться за концертное с ним путешествие. Я ведь со студенческой скамьи музыкальный этнограф. Материала у меня изданного и неизданного масса, кроме того, я в сфере творчества в многообразных циклах развивал и развиваю народную музыку: у меня более 50 номеров написано музыки вокальной к тексту лучшего и высшего поэта Украины — Шевченко. У меня есть большие номера хоровые с оркестром, наконец, из моих опер много номеров могу исполнять. Как видите, программы могут быть солидные. Быть может, и отзывчивая Москва приняла бы меня радушно? Почем знать? Как Вы относитесь к моей мысли? Стоит ли затрат, риска, внимания? Внушает ли она доверие и надежду на успех? Поведайте мне, дорогая, откликнитесь, посоветуйте, в чем сильны и сведущи. Буду ждать Ваши весточки с трепетом судимого. А пока позволяю себе поцеловать Вашу ручку и свидетельствую мое уваж[ение].

Н. Лысенко.

107. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

16 фев[аля] 1890.
Київ.

Шановна моя Маріє Костантиновно!

Ви вже, певно, повернулися з Єлисавету¹ у свій курінь і, як водиться, до нашої господи, котра Вас так любить, не завернули.

Будьте, голубонько, ласкаві, перекажіть Миколаю Карповичу², він вже досі там додому повернувсь, щоб він був ласков приїхав у Київ і до мене прийшов: я маю дуже пильне до його діло.

А ми ставили «Чорноморців»³ і, знаєте, натішилися, які славні голоси, як от у Кабиці, у Івана, у Цвіркунки. А Кабиця (студент Омельченко) та Цвіркунка (кінчае муз[ичну] школу, співачка) — люди з таланом і приміли добре вигратись.

Приймали дуже добре. «Киевлянин», звичайно, вилив помії на мову, на гру, на музику, на людей; ну, да то його релігія. Думаємо і на великдень теж поставити 1—2 спектакля. Треба б побачитись, побалакати.

Щиро Вас шануючий — серцем прихильний

М. Лисенко.

Ольга Ант[онівна] й Катруся⁴ вітають Вас сердечно.

108. ДО Є. М. МУРОМЦЕВОЙ

2 марта 1890.
Київ.

Bien estimée, toute chérie Mademoiselle Elise! *

Ваше любезное, дорогое письмо получено было действительно в прекрасный солнечный день, среди благородных девиц нашего милого института.

Тут же, в этом самом институте, я распечатал и прочел с интересом Ваши сообщения и в ответ на них, а не через всевозможные препятствия и с задержанием, отвечаю.

Меня очень тешит и радует, что жизнь Ваша Вам улыбается в далекой от нас Франции, что Вы после испытаний правда пользуетесь всеми прелестями жизни современного Вавилона европейского. "Sit vobis bene!" — «Да будет Вам хорошо!».

Особенно для Вас полезно во всех отношениях часто играть *musique d'ensemble* **. Ничто так не развивает вкуса к серьезной музыке, не вырабатывает строгого чувства ритма, как камерная музыка.

Если Вы получили возможность в Париже играть этого рода музыку, то Вас можно поздравить; у нас дома это достижимо гораздо с большим трудом, чем в таком мировом центре, как Париж.

В институте у нас царствует такой же прекрасный мир и тишина. Все идет своим неуклонным порядком.

Недавно, в день рождения уважаемой Лидии Карловны, мы состряпали музыкально-декламационный вечер,

---

* Вельмиповажна, ніжно кохана панна Еліза! (фр.).

** Ансамблева музика (фр.).

вполне нам удавшийся. Entre autre an divertissement* мы исполнили увертюру в 8 рук К. Рейнеке “König Manfred”**, которую, помните, в прошлом году безрезультатно разучили с Вами, дорогая Ел[изавета] Михайловна, в со товариществе Дуды и Митрофанова. Нынче же я играл первую партию с m-elle Бем (я, разумеется, в басу), а Блюменфельд с Мельчиковой занимали 2-й рояль.

Писал ли я Вам: у меня в этом году нашлась новая ученица — юница немецкой расы Fräulein Preis. Способная, работающая до изумления и успевающая par consequent весьма изрядно. Вот с такими заниматься более чем приятно, а главное — результатно, а с большинством... — право не стоит шкурка вычинки.

Вот Вы настолько скромны, что не уделите в своих письмах ни малейше[го] описания французского прекрасного пола “le bien sexe masculin”***. Я помню Вашу строгую критику применительно к сему «непрекрасному», на мой взгляд, роду и потому Ваши замечания принял бы вполне на веру, тем паче, что ведь, по отзывам, французская женщина, при всей ее эlegantности, шике и грации, не отличается интеллектом и образованностью, а мужчины там, в известном обществе, есть цвет страны.

Спасибо Вам за память и внимание к семье моей. Все они (дети) благополучно кашляют что есть силы, нажив себе бронхит с наступившей весны, что нет мочи!

Оставляю с сожалением беседу мою с Вами, дабы не надоест, и искренно жму Вашу ручку с сердечным пожеланием здоровья, беззаботной веселости и приятных целесообразных успехов в занятиях.

Сердечно преданный Вам

Н. Лысенко.

109. ДО В. Н. ГАРТЕВЕЛЬДА

1890, ноября 5.
[Київ.]

Драгоценный перл создания, сын солнца м-г Гартевельд!

Не откажите, драгоценный, соркестровать быстро, как могут только сыны солнца делать, посылаемые номера, от-

* Між іншим в дивертисменті (фр.).

** Король Манфред (нім.).

*** Прекрасна чоловіча стать (фр.).

М. В. Лисенко серед учасників аматорського хору в Лубнах.

О. Й. Нижанківський.

меченные красным карандашом, для малорусского спектакля¹. Первая репетиция будет в среду, послезавтра, в театре. Значит, нужно соркестровать и чтобы успели расписать на партии.

Рассчитывайте на оркестр небольшой, такой, как в драм[атическом] обществе, вероятно, без гобоя и фагота. Может быть одна флейта? 2 *cogni*, 2 *trombi* * и, вероятно, 1 *тромбон да тірапі* **.

Не откажите, ясный месяц, друг Браны. Я завален работой институтской и к изданию своих вещей.

Простите за назойливость, не истолкуйте в дурную сторону и прошу Вас — исполните быстро и сейчас же отдайте переписать к среде, к 7 ноября. Все расходы с благодарностью возвратятся Вам.

Созерцающий Вас в умилении из прекрасного далека пожимает Вам руку и признается в искреннем уважении

Н. Лысенко.

1891

110. ДО О. Й. НИЖАНКІВСЬКОГО

[22 січня 1891 р.
Київ.]

Велике-превелике Вам спасібі, щироповажаний мій добродію, за Ваш гостинець¹.

Треба по щирості Вам сказати, що він мені найкраще вподобавсь, ніж усе, що я досі побирав з Галичини. Може це походить від того, що я вперше вбачаю щиро народний матеріал, в обробленні досить приятному й доброму поданий, а не заб[нерозбірливо] творчості на тлі німецьких штучних композицій, нічого, рівно нічого з народністю і краєм не маючих. Я з великою охотою й задоволенням в присутності своїх домашніх програв двічі-тричі цей кусник і всім згола² воно до вподоби стало. Якби в такім напрямі Ви й усі Ваші — різних професій патріоти — творили на підставі спочатку чисто народної музи, а далі, пройнявшись наскрізь народною мелодією і штучно творячи, то б

* Валторни, труби (*ит.*).

** Литаври (*ит.*).

сього було досить. Це підстава єдино непорушна, єдино правдива і оригінальна перед лицем цілого світу.

Я не стану Вам критику розводити, що Ви вдарились трохи до форми рапсодій з інтродукцією. Поки своєї не виробилось для публічності, й така форма, коли вона не претенціозна,— службу свою зробить.

Який свіжий, жвавісенький мотив першої (I) коломийки,— розкіш. Він дуже добре Вам вдавсь. (II) другий не розумію, відки взялася така угорська тема (у першому коліні). Не знаючи добре, певно, дотепно галицької народної музики до танців, мислю, що коли вона Вами записана вірно навіть, то в кожному разі це єсть продукт імітації з

угорської ритміки з її синкопічними фігурами ( ). Да

й сам мотив—в підмогу моїй догадці—звучить не народньо й свідчить про чужинське займування. Це все обходить перше коліно. Друге ж коліно не має тої вдачі і звучить зовсім по-народному. Щодо III зміни, то я мимоволі стаю на сторону Ваших зоїлів, котрі на разі зовсім вірно кажуть, що в українській людності танечного ритму на 3 нема: є лиш парний, чітковий ($\frac{2}{4}$). Польський: мазур, полонез — се ритміка лишкова ($\frac{3}{4}$); але краков'як, куяв'як — се ритм $\frac{2}{4}$ парний. У нас же танці які суть: козак (гопак) та коломийка (у вас в Галичині), й обидва вони парної ритміки. І цей самий № III легко дуже перевести на парний: буде по 6 тактів у кожному коліні (такт $\frac{2}{4}$); період складається з трьох тактів.

IV зміна знов народна. І кінець знов вершиться парним мотивом зовсім до речі, гарно. Од вас, молодих, тільки й сподіватись, що ви привернетесь до народного живця, котрий у вас в Галичині цілком занедбано. Тим і таланів, і здібностей у вас не виявляється, що люде, ніби й інтелігентні, а поночі ходять десятки років, шукаючи ідеалів псевдочоловічих, псевдонародних. Мене це страшенно іритувало завжди і дивувало, як люди живуть у самій Європі, відки ми учимося, як треба народність шанувати, як треба етно-

графією користувати у слові і в звуці, а тут люди навмисне одвертаються і лізуть казна-куди наосліп, у руки бездарній філістерії. Це, мені видається, ознака лядської опеки, котра свого [нерозбірливо], правда, часу одверталась од народу і впливала зле на підвладні людності. З старшого коліна людей я знаю лише Франка, котрий знає велику ціну народної етнографії і силу пісень і іншого.

Поможи Вам боже у тій спасенній дорозі і всьому товариству коло видавництва «Муз[ичної] бібліотеки» добре й корисно поводитись. Я можу вам охоче підпомагати³, особливо ж такими речами, котрі у нашій проклятій цензурі забороняються. Коли буде треба,— одзвіться. Як видрукуєте «Мені однаково», пришліть мені й інші. Чи не можна б хоч і примірник молитви моєї?

Щиро поважуючий

М. Лисенко.

III. ДО КРАКІВСЬКОЇ «АКАДЕМІЧНОЇ ГРОМАДИ»¹

[3/15 березня 1891 р.
Київ.]

Високоповажаний пане добродію!

В домашній розмові з шановним нашим гостем п. Ярошевичем я між іншим казав і виявляв бажання, коли б, звичайно, була до того змога,— прибути до Кракова й узяти навіть участь в музиковій частині вечора. Але, на жаль, це були самі тяжких, шкідливих обставин, що їхати туди далеко до Вас, добродію, найменшої нема можливості.

Горше вже те, що я, прив'язаний до музик[альної] педагогії в шляхетному інституті, не можу жодним побитом від'їхати серед сезону занять. Але даймо собі, що цю ваду можна було б усунути, знову друга перешкода лежить у тому, що сама місія моя, подорож для святкування роковин Т[араса] Ш[евченка] у чужій державі, викликала б від нашого уряду таку [нерозбірливо], з-за якої б мене при сучасних утисках української якої-будь діяльності одразу скасовано з інституту, а це є мій головний зарібок, моя [нерозбірливо] «п'ед а терр»².

От така правда: серце одне бажає, а обставини життя вернуть у інший бік, і як не [нерозбірливо]— нічого не вдієш! Може, коли іншим часом, якщо бог дасть віку,

а часи стануть не такі тугі та тяжкі, то й стане змога сполучати бажання серця з околишніми обставинами, а поки що я примію хіба лишень допомагати шановним родимцям своїми творами.

Прийміть, шановний добродію, ширю подяку за пошанування і в той час вибачте з ласки, що не можу ніяк вволити бажанню Вашому.

Свідчуся моїм ширим поважанням усьому товариству «Академічна громада».

М. Лисенко.

У Києві,
3/15 березоля 1891 р.

112. ДО В. ЛУКИЧА

[5 червня 1891 р.
Київ.]

Засилаю ж Вам, високоповажаний пане добродію, фотографію Михайла Старицького й його деякі дати життя. Воно все у мене лежить вже з місяць або й більше: лишив сам Старицький, як приїздив у піст на спочинок од трупи, але я не мав хвилини вільної, щоб хоч трохи його біографічні дати перегледіти й виправити, зредагувати у більш-менш пристойній формі.

Сердешне дякую за пам'ять, за присилку програми вечорниць Тарасових. Тільки мене вража й дивує, що мене раз по раз дякуєте за прихильність до галицьких русинів. А до кого ж бути прихильним?.. Звичайно, свій до свого горнется, чим мога підпомага, надто хилиться у той бік, де життя дає змогу чи сяк, чи так у помочі стати.

Щодо Вашого бажання — подати заголовки (будучих) моїх композицій, то я на це одмовляю, що в мене їх чи то нема або вони ще, може, не вилежались, покиль засягнуть права на твір. Да крім того, я в своїй творчій діяльності не так густо-рясно печу твори, як пекар хліб.

Якщо знайду зайву хвилину, то, може, й зроблю оцінку ваших галицьких музичн[их] творів. Мені сього літа випада багато працювати над оркестровкою мого «Тараса Бульби».

Отож, вітаючи Вас, добродію, ширим і прихильним словом, свідчуся високим поважанням.

М. Лисенко.

Київ, 5 червня 1891 р.

113. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

[10 вересня 1891 р.
Київ.]

Кохана моя безталанно! ¹

Як перечув я, що Ви, моя ясочко, мали у нас у Києві грати, то ж серце тьохнуло було. Заворушився був люд, ожили надії, заграло, забило сонечко ув очах. Ах... казав пан, кожух дам... Ну, не горе, не сором Вам, щоб із-за яких 2—3 днів проміняти Курське на великого Києва? Ви й не постерігаєте, яку Ви помилку робите. Багато, багато дечим слід би було пожертвувати, щоб у Києві хоч двічі прогастролізувати. Це б, може, дало змогу просити за Київ ². Всіх наслідків і не зміркуєш, які б приміли випасти з того. Невже ж так і не побачимось? А може, до Вовків забігла ³, а до нас і на поріг не плюнула? Якщо спромога, то може й плюнете?..

Чи так, чи так обіймаю Вас щиро вкупі з Ольгою А[нтонівною] з дітками. Хай Вам бог у всьому щастить. Катруся вже у 1-му класі гімназії. Галя ⁴ у приготувительному.

Щиро стискаю Вам руку. Миколі Карповичу кланяюсь.
Щирий повік до Вас

М. Лисенко.

10 сентября 1891 р.

114. ДО М. Ф. КОМАРОВА

23 жовтня. [18]91.
Київ.

Шановний мій добродію Михайло Хведоровичу!

Оце берусь Вам одповідь подати на ті запитання, які Ви через мене пересилали до Адесу. На деякі запитання, звичайно, можна було рішуче одмовити, а про деякі хиби— в формі дезидерата або що.

На першу точку, скажу Вам, що більшість творів, які складали собою «Вістку» ¹, надруковані zostались по галицьких часописах, у «Дзвінку», «Зорі»; деякі були удруге подані до цензури і ось аж допіру вийшли з друку. Приміром, «У найми», «До мирового». Драматичний твір «Пилип Музика» ² після заборони одіслано до автора у Москву. Спишіться з Янчуком, якщо дозволить друкувати, то засилайте у «Зорю».

На другу точку, за помник Котляревського у Полтаві. Трегубов³ у Полтаву не їздив овсі, каже ж, що могила Котляревського, власне, так добре зроблена, кладка кам'яна така певна й стала, що хіба нужда є обшарувати наново вапном. Хрест кам'яний цілий стоїть. По його думці тих грошей, що лежать в управі, досить було б на такі незначні роботи коло упорядкування могили (не беручи на увагу, звичайно, якби заманувся хтось величнішого поставити, як мармуровий або мідяний помник, колону або що). Але горе, каже, в тому, що всі ці гроші і скільки б їх взагалі не було б, стереже голова Трегубов⁴, родич нашого, брат у других, котрий задля своєї української вдачі копійки на це не вийме і не дасть, поки не буде мати дозволу від губернатора. Єдиний можливий шлях до цього є пані Волькенштейн; в сім'ї її губернатор стоїть дуже добрим знайомим. І уся перша сума 350 крб., зібрана з гуляння й спектакля, які обов'язані п. Волькенштейн, що раз у себе на вечорі вдалась до губернатора з проханням дозволити збір грошей у тій меті. Тепер же поки ще пані не впросить губернатора, а губернатор не прикаже милостиво голові, щоб гроші пустити у діло, до якого призначені, голова ані зрушить з місця. В тій меті Александр Александрович Русов напише зараз пані Волькенштейн і про наслідки будемо по часі знати. Було питання купити ціле обійстя — дворище, котре колись належало Котляревському і де він жив. Воно продавалося весною з публічних торгів за 5000 руб. Русов усе те дворище бачив і пропонував Кропивницькому, Садовському купити, щоб тамечки колись, може, у потишні часи театр[альне] училище вибудувати. Але наші артисти одмовились, що гроші, якими посідали, пішли на землі, хутори, маєтки. Чи продане тее обійстя, — невідомо. Точка 3. Жінці Бойко вислано буде через 2 дні 50 карбованців. Ви їй про це теж маєте змогу сповістити.

Точка 4. Про праці наукові я вам влітку казав. Ця гадка не залишена, і редакційний комітет має зібратись і рішати це діло задля наукових збірників. Галицький «Зорі» підпомагають ті, хто має белетристичний хист. У товаристві ж, крім Нечуя, як нам відомо, сил белетристичних нема. Пише інколи з киян Самійленко, Одарка Романенко, Дніпрова Чайка.

«Киевская старина» може друкувати в себе хіба саму

бібліографію; політичні ж справи, економічні й всякі інші, як Вам теж відомо, не може ніяк подавати.

Точка 5. За минуле літо видано 4 книжки. Раніш Мирного видавали, поки писав. Взагалі солідні речі, оповідання, романи тощо; останніми ж часами мусимо дрібноту приймати до друку, бо більші літературні сили замовкли, а з нових малеча об'являється.

Точка 6. Книжна торгівля не таке легке діло, як Вам здається. Киньтесь лишень тепер до цього Корейва, то він Вам купить 2 примірника нового якого видання, а надалі лишить собі адресу про случай потреби. Отакі всі книгарі стали тепереньки. Ухопив шилом патоки, погандлював, бере знову трішки, та все отак потрошку та з папкою.

Три рукописи віддав заледве тепер Самійленкові, щоб поніс до книгарів з дорадою друкувати. А то, як виїхав Косач з Києва, ні одна вівця і не повернеться.

Ждемо з Волині сими днями правобережного барда, торбаніста Вігдорта, що жив з давніх-давен у князя Сангушка, а тепер у графині Потоцької. Виписуємо його порухати й покритикувати. Ачей старий приїде? Це є, певне, тип польсько-українського напрямку, тип Падури, Баньковського *et tutti quanti* *. Коли б навіть таке, то й то цікаве. Будете знати, якщо збудеться сеанс.

Любов Болеславовні й всій сім'ї, й всьому шановному товариству від мене й моєї жінки щире привітання. Щиро стискаю руку Вашу.

М. Лисенко.

А як йде діло з виданням творів Зіньківського? Чи багато вже зібрано?

115. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

29 листопада [18]91.

Київ.

Рейтерська вул., № 19.

Коханий друже Борисе!

Задлявся я довго з відповіддю тобі, друже, і то з тої причини, що все сподівався на яку-таку відповідь від того скурвого сина, іменуемого Генріхом Тритшелем. Але відколи я до його писав і досі ані же стрічки жодної ні за, ні про. Отакий колега, як я найменував.

* І всі інші (лат.).

Що ж далі. Житецький з місяць назад сповіщав во єдину од субот¹, що діло з місцем «лічного секретаря» у Хведора Терещенка, через Чубинського, для тебе є факт зовсім певний. Чи він тебе сповіщав про це,— не відаю. Чув я стороною, ніби ти, друже, все б'єш на мирового суддю. Коли ж Новицький Ізмаїл Орестович казав мені востаннє, що Красовський одмовив на запросини, що коли, каже, чоловік не служив на коронній службі, то посади такої йому не можна мати і сподіватись не можна.

Значиться, коли тобі дуже скрутно, то ти б мусив учепитись за яке добре та забезпечуюче місце на Україні. А захопившись та завівши стосунки з людьми, посунутись можна було б по вподобі, особливо поза спиною такого дукаря грошового, як Терещенко.

Науменко, що йому я передав твою літературну розправу, прочитавши, одповів мені, що розправа добряча, дотепна, просить о дальше писання, тільки друкуватиметься воно з Нового року, позаяк зміст книжок «Киевской старины» до Нового року уміщений вже геть єсть.

Як же, друже, буде? Я все радий був би тебе серед усіх нас бачити: жива сила, добрий розум і порада в товаристві не останнє — перше діло.

Вкупі з жінкою вітаємо тебе, друже коханий, якщо маєш дозвілля та діло,— озивайсь.

Сердешно стискаю твою руку і обіймаю

Твій *М. Лисенко.*

116. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

6 студня [18]91.

Київ.

Рейтерская ул., д. 19.

Любий друже, коханий земляченьку Григорію Іпатовичу!

Сьогодні у нас в інституті музичний вечір так собі, з поводу свята Миколиного. Я звичайно його урехтовував. Отож приїзду на вечір, аж лист од Вас. Читаю, думаю собі: добре діло не поміха. Спасибі добрим людям, що свого не забувають, як навкруги все обледачіло, зсобачилось. Скінчив свою справу, вернувсь додому і зараз ось

чиню Вашу волю: приробив, як там міг, кінця до щедрівки, коли Ви вже страхаєтесь псалми.

Пильнуйте ж, щоб оце дописане щораз слабшало потроху (росо а росо *dim. e smorzando*) і звелось нарешті «на нет», наче б то колядники помалу-малу віддаляються і зникають. Щоб *tr—p—pp—rrr* зачудувало і зчарувало слухачів. Помилку писарську я виправив: *ля* на *ля-бемоль*, як Ви й догадувались. Колядку «Ой співали три янголи», звичайно, співайте усю, бо вона дуже красна; лиш на останці її хай баси теж вріжуться з своїм язичеським (поганським) «коли мало — дайте сало» і т. д. Ця архаїчна, давня поганська колядка мусить бути, бо складена тоді ще, коли мелодія містилася на трьох звуках; далі вже з'явилися 4-звучні і ще далі — 5-звучні мелодії.

Спасибі, голубе, за ласку і пам'ять до мене і сім'ї у такі глухі, чорстві часи, коли люди різняться і стороняться один одного. Живемо, спасибі богові, потроху. «Тараса» викинув¹, оркеструю доперва. Та так робота гайно йде, що боже борони! Хіба тільки уночі і працюю, як усі геть обляжуть, бо удень та ввечері ніколи. Крім заробітків, що беруть у мене увесь день від 9—5, я ще член-експерт у театральній оперній комісії від Думи; я в Обществe любителeй музики — одним з директорів по музиці, я й член драматического товариства русского, поелику воно, здихаючи, ухопилося за постанову українських драматичних творів. Просто розшарпаний і мене найбільш болить, що цим чортзна-чим я мушу робити, залишаючи свого діла, оркестровку «Тараса», і це страшенно гальмує мою другу дорогу працю коло артистичного хору задля концертів у Європі, куди мене вже кличуть, з Відня, наприклад.

Різдво, повинно, у Києві пробуватиму. Написав одну цікавеньку річ, похваляють люди. Як над'їдете, послушайте; що ж обходить до «Б'ють пороги», то я б і сам радіший концерта дати в Полтаві, коли це можливо єсть, тільки свята істина знову, — що у своєму краї, у своєму граді бажаним гостем не будеш, та ще в малоросейськом городе. Так воно мені видається. А втім, — хто його зна?

Будьте ж здоровенькі з шановною Вашою жінкою, чого сердешно бажаємо ми вкупі з жінкою. Щиро Вас люблячий і шануючий

М. Лисенко.

117. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

29 січня [18]92.
Київ.

Вибачте, коханий земляченьку, що за нікольством довго не одмовляв Вам. Приспіло такого багато роботи, що не знаєш, за що й ухопитись попереду. Вже хоть і пізно, а й Вас поздоровляю з Новим роком. Поздоров боже усякого добра, найпаче здоров'я та миру душевного.

Що міг, то посилаю. Студент поганенько переписав новий спів мій, посилаю його Вам. Акомпанемент до «Гамалії» («Ой нема, нема») теж посилаю, хоч і боюсь, щоб не пропало. Пам'ятайте, що це унікум! Задля того кажіть списати під власним доглядом і зараз мені наopak перешліть. Партитуру оркестрову до «Гей не дивуйте» маю, але не важуся вислати, щоб не загубилася як. Вже коли будете мати пильну потребу у їй, то кажіть тут у Києві переписати за гроші.

Веснянку теж посилаю, яко партитуру; її скопіруйте окремі голоси, а дирижерові вона послугуватиме яко партитура.

Що ваша Полтава там,— спить, як і наш Київ? І тут життя точиться так., аби день до вечора. У нас же ще й трупи української не пускають; тільки й того, що драматическое русское общество, имевшее цели обрусительные, теперки, здихаючи через конкуренцію з спеціальною російською трупю Соловцова¹, взялось рятувати своє життя, ставлючи од часу до часу українські спектаклі, на що заручилось дозволом генерал-губернатора. Я там членом, Русов, молодь — студентство. Оце за тиждень ставимо «Мартина Борулю» Карого². Для Києва нова п'еса, певно, зволіче публіку. Ото й всього. Я, три роки покинувши хора, думаю зібрати та концерта вчистити на жадання людей. Та, мабуть, чи й вдасться? Ви повірите, що не докличешся голосів за гроші, за проценти з концерту. Чорти батька зна що за часи настали, які люди стали.

Шкода дуже, що не довелося побачитись. Коли то трапиться?

Прийміть же Ви вдвох від нас обох щире привітання
Вас щиро люблячих.

М. Лисенко.

Гроші 10 карб. передав у редакцію «К[иевской] с[тарини]» і адрес зятя Вашого.

118. ДО Л. І. ГЛІБОВА

[12 березня 1892 р.
Київ.]

Високоповажний мій добродію Леоніде Івановичу!

Теплом весняним та запашною квіткою польовою потягло од Ваших чулих слів, од віршів простих, свіжих, як народна пісня. Знали ж шановні черніговці, кого й обрати за співця на привітній грамоті до мене¹. Спасибі, без кінця спасибі вам, люде добрі, що вшанували мене і словом, і дарунком. Вища мені насолода і відрада, що я вами узнаний, зрозумілий.

Дідусь мій славний,
Ізмалечку знаний,
Згадав ти мене;
Розкинувсь гадками,
Вславив теплими словами,
Дякую тебе.
Твої речі щирі,
А думки спасенні
Од серця ідуть;
Під тими речами
Черніговці славні
Підписи кладуть.

Промов же, дідусю,
Всім тим добрим людям
Подяку мою;
За їх чуле серце,
За щире вітання
Я чарчину п'ю.
І дай тобі боже
На білому світі
У добрі хожать,
Та ще років сорок
На славу Україні
Баечки складать.

М. Лисенко.

Київ, 12 березня 1892 р.

119. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

15 юня, 1892.
Знаменка.

Учора, 14 юня, одібрав Вашого листа, любий мій Фотію, саме як був з усією сім'єю у брата мого¹. Дуже радий, що Ви погодились написати про себе, бо вже був дивувався, що од Вас ні слова не мав звістки. До того ще й турбувався, бо одібрав від п. Комарова звістку, що Ви слабували в його, що навіть лікаря до Вас кликали. Чим же це Ви слабували? Радий дуже, що Вас так сер-

дешно привітали добрі люде й помогли на перших кроках Вашого вступу до училища². Дивіться, Фотію, добре шануйтеся, голубе, щоб добрим вченням, уважністю і вдячністю оправдали усі щирі заходи добрих людей. Другі, боже, як побиваються-б'ються, поки виб'ються на битий шлях і скільки здорових сил у тій лютій боротьбі потрачають! А Вам, дякувати богові та щирим людям, усе це достається без жодної напруги, без усякої втрати. То ж я й кажу, щоб Ви добре цінували такі відносини до Вас і щоб кожним вчинком з шанобою і поштивістю відносилися до цих людей.

Ну, добре ж, малюнки Вас запровадили у головний клас (чи Ви пак і в Києві були вже у головному класі, а чи ні?), тепер треба, щоб наука Вас теж вивела, коли можна, у 4-й клас. Маєте ще 2¹/₂ місяці часу, чи тоді встигнете усе викінчити з фр[анцузькою] мовою?..

Як Ваші роботи йтимуть, у тому мене сповіщайте. А як Ваша грудь, чи не болить? Стережіть у Адесу живота, бо фрукт багато і дешево, а без звички та ще у гарячому літі щоб не нашкодили собі.

Як Вам подобавсь Адес? Яке враження вчинило на Вас море? Сине, безкрайне, чудове море! У святі треба, щоб Вас повожено далеко туди за Фонтани, де вже чисте море, без берегів, хвилює-гомонить, грає. А як Київ, чи згадуєте? У нас тут теж гарненька країна, валкувата, степ просторий, широкий, нив'я, лани скрізь, подекуди ліси ще з Київщини заходють, балки, а в їх стави стоянами; хатки, порозкидані по узгір'ях, збігають городами до води. Сьогодні, гуляючи при заході сонця, згадали Вас: такий гарний та багатий краєвид, що Вас бракувало тільки, а то б були списали на папері.

Огірки можна вислать у Київ на Костянтина Антоновича³.

Ви дуже від мене кланяйтесь п. Волошину й п. Комарову, бо Матвієва, певне, вже нема в Адесі.

Листа М. Ф. Комарова я одібрав і зараз же послав у Київ. Яка буде порада, так йому і звіститься. Це йому і перекажіть.

Усі наші згадують Вас і кланяються. Діти розбещились здорово на селі.

Бувайте ж здорові, веселі та вчіться добре.

М. Лисенко.

120. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

23 юня 1892.
Знаменка. Орлова Балка.

Любий мій лавенче¹ Фотію!

Ось і другий лист прийшов од Вас. Спасибі Вам за пам'ять, що не забуваєте та озиваетесь. А як видко, що Ви таки скучаєте в Адесі, що Вам жалко за Києвом, за[нерозбірливо] чудової краси, гарних будинків. [Нерозбірливо] маєш робити, задля Вашого діла... треба було Київ лишати, коли Адес дає змогу надалі своє художество поширити.

Учіться, голубе, викінчайте у п. Волошина все, що потребує курс², щоб ув августі видержати екзамена та пристроїться до школи.

Тут таке гарне і степове місце, що ми Вас часто згадуємо, якби Ви були, то мали б чимало етюдів появили. [Нерозбірливо] нерівна, апологовиста... На цих горбах полягли села, хутори, у балках стави. Нивки простяглися, наче карти у лото,—зелені, темні, жовті, білі (тобто гречка, ячмінь, городина, баштани), а між їми копи й копиці, наче ті головки у лото, якими заставляють нумери на картах.

Бог зна, як довго ми тут будемо: якщо тихо та благополучно буде навкруги і в Києві³, то до другої пречистої (15 августа) вирушимо у Київ, а як не благополучно, то доведеться, може, пересидіти який час тутечки.

Кланяйтесь від мене дуже п. Волошину та Комаровим. Ольга Антоновна і діти усі Вам кланяються, згадують. Набирайтеся ж добрих художніх вражень та вчіться й малюйте та бувайте здорові й богові милі.

Вас широко люблячий

М. Лисенко.

Якщо будете мати охоту, то пишіть, я радий від Вас листа мати.

Згубив Вашого адреса. Пишу на адресу п. Комарова, а Ви знову подайте мені Вашого адреса.

121. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

7 сентября 1892 р.
Орлова Балка.

Ой, козаче, козаче,
Поводіння твоє ледаче!

Вже й другої пречистої діждалися, а Фотій й не на-думавсь звістити, чи видержав вступний екзамен, чи при-йнятий до рис[увального] училища, чи почались вже ро-боти.

А може, Ви, Фотію, вже й написали та, думаючи, що ми давно вже в Києві, туди й заадресували? Оце мені тільки що спало в голову. Коли ж клята холера проявилася вже давненько й у Києві, і наші літні вакації по всіх школах, гімназіях, інститутах та інших учебных закладах одкладено, продовжено подекуди по 15 сентября, а здебільше — по 21 сентября. Для того лише досі літуємо у Орловій Балці під Знаменкою.

А мені дуже й дуже цікаво знати, чи Вас прийнято в училище по науках, бо в цьому ж усе завдання лежало, до цього ж простували.

Коли ж Ви з ледарства промовчали й не обвістили мене, то сором Вам, а коли Ви написали, да тільки у Київ, то вибачте за догану. Ну, як же Вам тепер живеться? Чи Ви здоровенькі, не слабуєте? Чи замислювали що путне?

Я добре знаю, що Ви за Києвом дуже нудитесь; але що ж маеш робити: задля мети, яку обрали, мусите нуду і жалі на бік відкинути і шукати на новому місці нових вражень, нових сюжетів для свого художества.

У нас, голубе, велике горе скоїлось, оце тиждень тому минув, як тяжко ослабла знана Вам тьотя Юзефа Мартиновна¹ і так небезпечно, трудно занедужала, що бог його святий знає, чи видужає вона: у неї запалення кишок і жолудка і трохи чи не так званий заворот кишок. Для кожного така слабість вельми трудна, а жінці старій та такій болізній, знесиленій, як вона єсть, це бодай насправді трудно злечима. І це нам на перешкоду стає до від'їзду у Київ, бо, як дасть бог милосердний, що пійдеться їй на видування, скільки ж часу треба, поки вона в сили вб'ється!

Дітки наші здорові. Ольга Ант[онівна] теж, спасибі бо-
гови, здорова. Усі Вас пам'ятають і кланяються. Бувайте ж
здорові, шануйтеся у науці, штуці. Користуйте з вільного
часу, щоб путне що читали. Прихильний Ваш

М. Лисенко.

122. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

28 жовтня 1892 р.
[Київ.]

Високоповажний добродію!

Допіру повернувшись у Київ з-за холерної епідемії, за-
надто довгих літніх вакацій, озиваюся до Вас.

Маю пильне діло, а в тому, каже п. Михальчук, ніхто
як Ви примієте засобити.

Одібрав я останніми днями листа від певної пані Ліне-
вої з Брукліна у Новім Йорку¹ в Америці, що вона, сла-
ветна ся пані, має під час всесвітньої виставки в Чікаго
в наступному 1893 році прочитати 3 чи 4 лекції публічні
про народну музику російську і українську. Програм зроб-
лений в той спосіб, що одна лекція призначається пісні
людовій в поділенні її на потрібні рубрики: пісні про
милування, історичні, кобзарські, хороводні та інші.

А другий вечір — лекція про штучну музику: романс,
спів дуетовий, хор, опера. Все це репрезентується співом,
хором.

Нарешті за поміччю магічного ліхтаря буде кожна люд-
ність ілюстрована в костюмах, строях, типах народних, а
теж її рапсодів — кобзарів, лірників, поетів.

Що обходить Україну, то вже за музикою я пильнува-
тиму, малюнки строїв, типів й таке інше ми тут по змозі
зберемо, а щодо Галичини, то п. Михальчук казав за цим
ділом до Вас, добродію, удатись.

Хвиля така єсть важна, коли нашу народність висвід-
чатимуть аж за океаном при вселюдній збірці. Я тим і спо-
діваюсь, що й Ви додасте труда й клопоту зібрати, що-сьте
в тій сфері маєте, й вишлете або мені, або просто до цієї
пані Ліневої: 1769 Deem. street, Brooklyn, New York, m-me
E. P. Lineff...

Якщо можна, пришліть мого «Пана Коцького», маю потребу. Ще, якщо Ваша ласка, чи не можна б вислати мені чи то поштою, чи то якоюсь оказією перший випуск віршів Гейне у перекладі на українську мову Лесею Українкою. Пані Косач (Олена Пчілка), її мати, друкувала ю у друкарні Товариства імені Шевченка. Та ще мені дуже б цікаво мати другу частину «Одіссеї», що вже теж вийшла з друку при редакції часопису «Правда». Коли є змога, знайдіть можливість це вислати, щоб тільки не перехопив уряд цензурний.

Бачу, що вже передали-сьте редакцію на руки Педагогічного товариства. Подай боже щастя-долі! Сил, сил треба, занятності. Просіть Романову, Василевську (Дніпрова Чайка), Людмилу Старицьку, Софію Русову (в Харкові), щоб піддержали творами, оповіданнями, а не Жюль-Вернами. Широ до Вас прихильний

М. Лисенко.

123. ДО В. ЛУКИЧА

2 листопада 1892 р.
[Київ.]

Високоповажаний добродію!

Одібрав-ем Вашого листа, ласкаво пропонуючого брати участь літературну на полі музичнім. Радніший буду причинитись до послуги нашому вбогому і силами, і читальниками видавництву¹. Я мав навіть на думці чи сим, чи тим піддержати зміст редактуємої Вами, шановний добродію, часописі², та коли ж задля браку часу навіть серед літнього дозвілля мусив залишити добру хіть.

Проте якось наважуся, чи не здобудусь на змогу достарчити Вам розправу про проханий торбан та кобзу. Не ручу, що може вдасться-трапиться дешицю розповісти про історичні думи, але це так не напевне, що й виголошувати про це не раю Вам, добродію. В кожному разі без нотових прикладів і навіть малюнків діло не обійдеться, то щоб у Вас знайшлися до сього знадоби й засоби. Горе, та ще й не мале, добродію, що «Зоря» не знаходить сил літературних серед галичан, бо якби не Чайченко або Перебендя, Нечуй, а часом Пчілка, то хоч і крамничку замикай. Так само і в драматичному поділі. Якби не Карий або не Кро-

півницький, то й драматичних творів не з'явилося би у «Зорі». А знов тут у нас на Україні, де уряд свою політику утисків і нівеляції довів до певного закону, що аби подати був який хоч трохи талановитий твір до цензури на українській мові,— вже йому не животіти: заборонять — як води напитись. А проте українські писателі не пнуться до «Зорі», де вільно було б надрукувати і легко добути, щоб перечитати. Нема, добродію, живого зв'язку між українцями й галичанами, нема ще його, дуже він слабкий. Може, час зладить й зміцнить цей зв'язок, а то сама маленька горстка людей тямить важність цього зв'язку і підпира його.

В людях вчених, пишучих тутечки, цей зв'язок не в'яжеться з галичанами, як мені видається, через те, що галичане страшенно мало особисто роблять, працюють [нерозбірливо] на полі літератури, драми, *arts humana* * взагалі. «Позаду геть зовсім zostались»... Політикування вас заїло дощенту: у нас його біг дасть — не по нашій волі, та у вас його до шкідливості забагато. Як бачу, не скоро ще владнаються щирі й рівноправні відносини обох країв їдної вітчизни! Як що пригадаю з потрібних Вам дат³ (чи не можна б того числа прислати до біографічної дати?), то надішлю. Адресу п. Романової теж.

Ви б удалися ще з запросинами помочі літературної до панни Людмили Старицької (Жандармська ул., № 85), до пані Софії Русової (Харків).

Зістаю з високим поважанням до Вас

М. Лисенко.

124. ДО В. ЛУКИЧА

28 листопада [18]92.
Київ.

Високоповажаний добродію!

Думаю ж по Вашій гадці і просьбі написати про кобзу (бандуру) й торбана — «Розвідки про музичні струменти в Україні». Звичайно, я це Вам обіцяю й зроблю конче, як бог дасть здоров'я й віку, лишень не вбезпечая, щоб на перші числа «Зорі» у прийдешньому році тая розправа наспіла. У мене така сила роботи з-за насушника¹, а, крім

* Людяне мистецтво (лат.).

того, й своя власна робота, котру я на горе понехаяв здорово, що така бігуча робота не дозволя мені визначити певного реченця. Зроблю та й годі!

Звичайно, обмежуватись у такій розправі я й гадки не мав. До того потрібні будуть й малюнки теж і нотові приміри. Се все редакція муситиме зробити незаперечно.

Ось спасибі, що нагадали-сьте про «Світ»². Здається, у «Світі» були дати мої біографічні, а теж і повний перелік творів. Якщо це у «Світі», то, будьте ласкаві, вишліть, я зужиткою в самий короткий час. Бо я собі не пригадую добре й дотепно, на чому я зостановивсь. Дати мого життя занадто незначні, щоб вони якийсь інтерес в публіці мали, да й саме моє життя не визначається жодним широким яким льотом, ширінням. А в творах, особливо вокальних, я можу дещо нового долучити.

Ну, Людмила ж Старицька (це моя небога рідна) вже досі вислала Вам свою невеличку повістку; вона забарилася, бо була невідома Ваша адреса.

Михайло Старицький допіро знаходиться у городі Сімферополі (у Криму) при трупі Садовського. Він написав цього літа дуже добру 5-дійну драму з народного побуту «Без світу». Московська цензура — звичайно, як талановитий твір,— одразу заборонила. Просіть о дозвіл друкувати її у «Зорі», хай висила дублікат. Просіть у його теж історичне оповідання «Облога Буші». Вона в його написана по-російському задля «Московского листка». Просіть його, хай перекладе, або просіть хоть російське, а вже перекласти й самим можна. Не соромтеся питати, бо й він не з сором'язливих, коли не одмовив на чотири листи. А як тепер не одмовить, то Ви мені пожалійтесь.

Пані Софія Федорівна Русова мешка тепереньки у Харкові (Мироносицкая площадь, № 13). У Харкові ж мешка й Яків Щоголів (Скрынницкая ул., власний дім).

Про русинів не згоджуюся з Вами. Добробут наших українців і трохи не кращий від галичан. У вас менш заробітків, дак життя ж удесятеро дешевше. Посмакували б Ви, добродію, що то коштує життя нашого інтелігента, приміром, у славному Києві. Страшенна дорожнеча! Звичайно, нема чого таїти, ми ширше вашого живемо. Але ж ширина натури вже ясніє від того, що ми не зазнали жодної школи цивілізованого життя, в певних берегах текучого, тоді як ви спокушені німецькою економією, витри-

валістю. Українці (дворяне — благородные) перенялися «необузданістю» (нестримністю) російського дворянина («мне черт не брат, свинья не сестра»). Так що, бачите, я не дуже діймаю на цю бідність, злидні галицькі. А все ж дивую, жалую і навіть іритуюся³, що у такому значному органі, як «Зоря», нема імен галицьких. Хіба які-такі віршики скорботного розбору, а то що не оповідання, що не драматичний твір, то й українець. Ще ж до того не забудьте, що у вас нема галичан, для яких мова українсько-руська не була б своя рідна, питима, а у нас в інтелігенції один на 100.000 зна свою (і вважа її за свою мову с'як-так).

Так кому ж би й писати і постачати літературні праці, як не галичанам? У нас Москва приборкала⁴, з'їла, перевернула українця, одбила од родини, і ті одиниці з мільйонів все ж таки пишуть, а у вас всі при прапорі і не дають зиску. Горенько!

З високим поважанням

М. Лисенко.

125. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

3/15 грудня [18]92.
Київ.

Спасибі Вам щире, високоповажний добродію, за всілякі звістки, якими дарували-сьте у листі. Мене тільки не лайте, що не мав спроможності аж досі одписати Вам. Таке ніколькоство було, що не до чмиги було й пера у руки взяти.

Радію ревно, що видавництво «Муз[ична] бібліотека» перейшло, нарешті, у певні руки «Бояна». Як-не-як, а все ж товариства не так хутко зникають і розіходяться, як поодинокі люде. Чим коли зможу, засилатиму радо. Nocturne зволяюсь на друкування. Просив би-м конче о коректуру, бо я діймаю хіба собі, свій власній руці й власному окові.

Про який се мішаний хор закидаєте? Що б то написати? На разі у мене нема готового, а як коли буде, то я ж не залишу «Боянові» надіслати. Є у мене, бачте, ціла кантата на слова «Радуйся, ниво неполитая» у 5-ох нумерах з оркестром, але її треба уладувати. Там є хор мішаний; квартет (сопрано, тенор, альт, бас); жіноче (сопранове) соло з жіночим хором; тенорове соло і, нарешті,

знову мішаний хор. Як уладнаю колись, то й обділю й вас конешне.

Жалібний марш вишло, але його треба переписати партитурою, себто голоси з фортепіановим супроводом. Сам не маю часу, а ось кинуся та найму писаря, то в той час і справа буде.

За фотографії дуже Вам дякую. Такі славнісінькі дівчатка; тільки чого вони усі понамутузували собі на шию такого силу намиста та інших оздобів? Видається, наче б усі вони слабують на горло і хоруються компресами *eschaffaut* *. Це хіба у Вас тамечки така поведінка? А хлоп'ята, що визирають з-за дівочого гурту, дак дуже гарні, особливо одна там твар¹.

Пані Лінева щось досі мені не одмовля на листа з Америки. Я їй геть обширу програму запропонував, і коли б була одповіла на згоду, був би мусив призбирати усі ті матеріали, що я їй запропонував. А Ви, добродію, мене не зрозуміли цілком. Невже б таки я міг накинути ось Вам, мовляв, таку річ, як збирання строїв людових², висилку їх у Америку і таке інш.? Це ж треба було б збожеволіти, що приватними достатками та ще одного лица постачати такі речі! Ні, я гадав, що, може, у Вас суть добрі фотографії зодягнених людей у крайових своїх строях. То це б припало до речі, бо воно демонструвалося б на екрані магічним світлом. Я й читав уже двічі Вашу відозву та й ухмилявся, що так незрозуміло з'ясував Вам.

А прохані твори жду та й жду, а що кошту нестимуть, буду вислав. Усій шановній сім'ї Вашій свідкую щире шанування і привіт. Щиро прихильний

М. Лисенко.

126. ДО І. Л. ШРАГА

[19 грудня 1892 р.
Київ.]

Дорогой, глубокоуважаемый Илья Людвигович!

Простите, дорогсй, что на все Ваши сердечные письма я редко отзываюсь. Войдите в мое положение: кроме тягостного труда с хором и др[угими] заботами, еще горе посетило меня: внезапно заболела старшая моя донька диф-

* Компрес на горло (*фр.*).

теритом. Что со мной было, бог один ведает. Благодарение богу, все прошло благополучно: дитячко одужало. Теперь дезинфицируем всю квартиру, а с репетициями перебрались в другую, к знакомым. Вот такое нравственное состояние просто подломило меня, «знесило».

Будьте добры, немедленно спишите программы обоих черниговских концертов или, если есть уже печатные афиши, то шлите, не медля, Якову Васильевичу Беловодскому, г. нотариусу в Нежин.

Я спрашивал через Чабанова Вас, можно ли в Чернигове достать рояль и фисгармонию.

Первое, вероятно, можно, а второе — не уверен.

Спасибо, спасибо за все, дорогой, сердечный Илья Людвигович.

Где мы спевки сводные будем устраивать? Первый транспорт певцов из 12 душ выедет дилижансом 21-го дек[абря], а второй транспорт со мной — 22-го.

К[онстантин] Ант[онович] хочет выехать завтра, 20-го, чтобы приготовить жилище, харч и проч.

От души жму Вашу руку в надежде скорого свидания.
Душевно преданный Вам

Н. Лысенко.

127. ДО В. ЛУКИЧА

30.XII 1892 р.
з Ніжина.

Високоповажаний добродію!

Лихі й люті обставини стали мені на перешкоді вповнити ті обов'язки, якими я помінивсь був Вам. Люта хвороба в сім'ї моїй, а до того й нове завдання цієї зими — артистичне турне¹ з мішаним хором по українським містам під час різдвяних свят, все-все ввергло мене в зраду слову й обіцянню, якими обов'язавсь був перед Вами.

Але ж, додержуючись прислів'я: *mieux tard, que jamais* *, я, як бачите, з міста Ніжина Чернігівської губернії роблю, що зобов'язаний був зробити ще у Києві і віддавна.

Отож подаю Вам заголовки тих п'єс Тараса Шевченка, на які я появив музику. А Ви звірте з списом у «Світі» від 1881 р., і які повторюються, то Ви й вичеркніть.

* Краше пізно, ніж ніколи (фр.).

«По діброві вітер вие» (з «Тополі»).

«Ой нема, нема ні вітру...» (з «Гамалії»), хор.

«Реве та стогне Дніпр широкий» (з «Причинної»).

З «Гайдамак»: «У гаю вітру немає»; «Гетьмани, гетьмани»; «Моліться, братія, моліться»; «Гомоніла Україна»; «Ой Дніпре мій, Дніпре».

«Б'ють пороги» («До Основ'яненка»), кантата.

«Учіться, брати мої» (із «До живих і ненароджених»).

Дума: «У неділю вранці рано» (з «Невольника»).

«Іван Гус». «Кругом неправда і неволя» (мужеський хор).

«Вітер в гаї не гуляє» (з «Утопленої»).

«За думою дума роем вилітає».

«Минають дні, минають ночі».

«Не женися на багатій, бо вижене з хати».

«Понад полем іде».

Тріо: «Сонце заходить, гори чорніють».

«Чи ми ще зійдемося знову?»

«Мені однаково, чи буду я жить в Україні».

«Та не дай, господи, нікому».

«Огні горять, музика грає».

«Ой гляну я, подивлюся на той степ».

«Буває іноді старий не знає сам, чого зрадіє».

«За сонцем хмаронька пливе» (квартет).

«І широкою долину» (дуєт).

«Зацвіла в долині» (дуєт).

«Ой чого ти почорніло».

«У тієї Катерини хата на помості».

«Ой крикнули сірі гуси в яру на ставу».

«Ой умер старий батько» (контральто).

«Закувала зозуленька».

«Не тополлю високою вітер нагинає».

«Якби мені, мамо, намисто».

«Якби мені черевики».

«І багата я» (про контральто).

«Ой сяду я під хатою».

«Не вернувся із походу гусарин-москаль».

«Полюбилась я».

«Ой я свого чоловіка в дорогу послала».

«Утоптала стежечку».

«У перетику ходила по горіхи».

«Ой вигострю товариша».

«Ми заспівали, розійшлись» (дуєт бас—сопрано).

«Доля». «Ти не лукавила зі мною».

«Ще як були ми козаками, а унії не чуть було».

«Радуйся, ниво неполитая» (кантата).

«Ой по горі ромен цвіте».

«Росли у купочки, зросли» (дуєт тенор—сопрано).

«Тече вода з-під явора» (хор про жіночі голоси).

Що обходить привітань на ювілей мій² минулого 10 марця, я написав жінці, щоб зразу списала найкращі й Вам відіслала. Вибачте з ласки за провину мою. Числа 10—12 січня повернусь до Києва з мого артистичного хорового українського турне. Здоровлю з наступним Новим роком. Щастя боже всьому доброму [нерозбірливо].

М. Лисенко.

1893

128. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

14 січня 1893 р.
Київ.

З Новим роком, з новим щастям усій родині Вашій, шановний мій земляче пане Шухевичу, здоровлю Вас. Подай боже розросту, поспіху і щасної усякої години у розвитку нашій рідній русько-українській вітчизні, забитій, заніділій!

Лист Ваш не застав мене вдома. Подружжя моє одмовляло Вам за мене. Я іно що, учора повернувся з турне артистичного по українських містах. Чернігів, Ніжин, Полтава, мій *ugbs patalis* *, Лизавет¹ і, нарешті, Адеc. 9 концертів хорових мішаних дав і встиг від 26.XII по 11/I все це зробити. Робив це як пробу, щоб вивірити, чи суть які симпатії у суспільності до цього роду естетичних розривок, щоб, якщо позитивне трапиться, віддатися на будуче цій праці. Здається, коли не помиляюсь і поспіх мені не сліпить очі, варто за сю справу взятися. Поспіх [нерозбірливо] був дуже, дуже добрий. [Нерозбірливо] мене великими оваціями, великою шаную, добірним узнанням. Навіть у мойому

* Рідне місто (лат.).

urbs natalis (Полтаві), де, як звичайно, pullam [нерозбірливо] in patria sua *, особливо приймано і не мене навіть самого, а й хорові мойому ознаймовано таку увагу, ввічливість, що не знати, як і дякувати їм. Пісня українська у такому розквіті, розвої й художньому виконанні велике враження чинить.

Страшенну силу непрактичності ми несли з собою у чисто технічній справі урехтування концертів, і через те чимало таки приплачувались [нерозбірливо]. [Щодо] поспіху, то він єсть hors souçon **. Шановне кривне товариство співоче «Львівський «Боян» здоровлю сердечно з Новим роком. Подай йому боже у цім році розвиватись якнайширше, якнайкорисніше, щоб і діячі, і творці росли-виростали з поміччю його. Дякую од усього мого гарячого широкопатріотичного серця за ту високу честь, якою воно мене вшанувало, обравши своїм першим почесним членом. Тільки грамоти (диплома) я не маю і не одбирав і досі. Чудна річ! Горе, коли Ви нагадалися поштою або яким офіціальним шляхом спровадити, російський чиновник з'їсть, сконфіскує. Чом же не приватним шляхом, да через певні руки? Досі не чуть нічого. Зоставайтесь здоровенькі з усією родиною.

Ваш М. Лисенко.

129. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 15 січня 1893 р.

Друже любий Михайло Хведоровичу!

Вчиніть з ласки мою прохань: повирізайте з усіх одеських часописів, починаючи від 8-го січня, де була рецензія з Полтави і Лисавету, які єсть рецензії на обидва концерти хорові мої і мені пришліть з ласки. Дякую, голубе, в лиці Вашому і кланяюсь за щире, братерське незабутнє вітання серед Вас, як рідного брата. Простіть, але не забудьте покарати зрадника, глитая і павука¹ не за карбелі, а за зневагу навіть тієї місії, якій я віддався. Це є річ непростима. Чи словом, чи ділом, а покарайте. Шановній жінці, донькам щире привітання.

Ваш М. Лисенко.

---

* Нема пророка у своїй вітчизні (лат.).

** Безсумнівно (фр.).

130. ДО М. Ф. КОМАРОВА

20 січня 1893.
Київ.

Ширий мій друже, шановний земляче Михайло Хведоровичу!

Цим разом я вже важуюсь до Вас удатись з покірним проханням стати не яким там медіатором¹, а просто за мене, на ґрунті мого листа, розповісти і одмовити Садовському в одповідь на його лист. Бо я, як Вам, може, не є відомо, не бачивсь з ним овсі по концерті і не мав жодної розмови. Я б прохав Вас, друже, прибочивши до себе любов Олександра Хведоровича Волошина і теж пана Смоленського, пана Климовича, котрі сяк-так були безсторонніми свідками, як велося благодітельство Садовського, як він величає свій вчинок відносно мого концерта. Костянтин Антонович Липський, що загодя їздив у Адес поєднати Завадського з хором, яко додаток до мого хору, скінчив з Садовським, котрий йому казав за 219 карб. дати театр з опалом, світлом, анонсами, афішами, давав свій малий і далеко не повний, як він сам казав, оркестр. Він згодивсь своїм хором приготувити програму хорову концертів. На запитання Костянтина Антоновича, на яких умовах? — сказав, — все в сумі 219 карб. Цей хор «цельый месяц под руководством моим и моего хормейстера разучивал ежедневно для Вашего концерта безвозмездно». Як метнувся до звідки, то він знов: «Б'ють пороги», колядки (та й то жіночий хор не доучив) та ще 2—3 невеличкі хори. Це ж найголовніша запорука мені була: мати обучені кадри до концертів. Я мусив з жахом і трепотінням доучувати, що не встигну вивчити його хор тим [номерам], що він не доучив, і це в той час, як я, прибувши обнадіяний, мав би труд хіба зводити, виробляти нюанси і т. інше. Щодо техніки обучення хора «ежедневно», то нехай при цій нагоді шановний товариш, Александр Хведорович Волошин, розкаже усім вам в присутності Садовського, як велись ці репетиції. Як починав о 11 годині, а о півдня вже розлягавсь гук Садовського: «На сцену!» і які при тому були порозуміння («Я не для Лисенка сюда приехал!»).

С[адовський] каже-пише: «Лично я вам не обязан ничем». Хіба ж я поєднавсь з ім з деяких обов'язательств?

М. К. Садовский.

«Я завжди платив Вам хороші гроші за Вашу музику і оркестровку, якщо така мені була, а Ви даром нічого мені не давали». Скажіть йому, що він якщо і платив гроші, то агенту Общества, а я від Общества брав той %, що припадає мені по статуту Товариства, і ніякі хороші гроші, а які належаться: чи там 6, чи 8, чи, може, як де й більше за акт 3-х чи 4-актної опери. В кожнім разі це може становити 24, 32, 40 карб. за оперу. А я, проте, не лічив та й не цікавився, чи в його касі збір за оперу був 800, а чи 1200 карб. За оркестровку гроші йшли не мені, а переписчикові, і я тільки посередникував, щоб дешевше по змозі стала йому, Садовському, переписка.

Він все вдаря, ніби він оддав мені задарма, що за все це він сам щодня ті ж гроші платить, що з мене взяв. Тільки не в суботу, додаю я, коли йому театр не коштує нічого. Через Вас я досилаю йому 5 р. 40 коп. тих видатків, котрі від мене по праву належаться, але котрих я не знав. Прошу Вас, віддайте йому 3 крб. за об'явлення, а 2 р. 40 — за звозчиків, що довели хористок з Біржевої зали до театру по концерті.

«Благодаря Вашему концерту,— каже він далі,— и ежедневными для него репетициями мой хор утомил настолько голоса, что лишает меня возможности ставить не то[лько] новые пьесы (?), но и старые певучие, т. е. бьет уже прямо меня по карману! И все-таки я кулак?! Благодарю, не ожидал». Чи не витомив він свій хор поперед мене за різдвяні свята, щодня по двічі граючи і співаючи? А що його примусило у день мого 2-го концерта поставити два спектаклі і обидва з хором («Дай серцю волю» і «Лимерівну»)? Чи не те, щоб хористи й хористки «переутомилась» і до вечорового концерту були висмоктані цілком геть. Отакі благодітелі з чиншової шляхти.

Якби ж це був не кулак, не глитай, якби ж у його було дещо у тому містечку, де в людей серце теліпається, то невже ж би він не постеріг, що Лисенко мав за місію! Чи карбелі збирати з своєї справи, чи, може, у земляків заммерле почуття до життя викликати. Він же добре і сам, і од Старицького чув і знав, які скажені гроші я переплачував за все, що обходить цілої справи, і все на мій кошт було: гонорар співакам, вільна дорога, помешкання, харч; навіть звозчик, якщо вокзал був не в місті. Так чи ж при

таких видатках рахують на прибутки, зарібки, зпек? Якби це була істота прич антрепренера ще й хоч зтрохи людська,— московська, лядська, єврейська, циганська, а не істота парії, котра б увесь світ яко кишеню зашморгнула та й у свою кишеню сховала, словом би хіба не прийшла на поміч моральну, матеріальну і хоч як не-як причинилася б, піднесла б справу чоловіка, яко свою власну, кривну, питиму, не Лисенкову справу, вважаючи її од Вас, а справу патріотичну, справу забитої й забутої, й задавленої пісні, народності і своїми людьми, самохіть, і тими, яким це корисно давати.

Пригадайте ж йому докладно попри сих словах, що було зроблено для того, щоб реклама якнайгірше вдалася; щоб люде до останку не знали, де й коли концерт буде. Як замість у 4-х часописях друковано анонси у одній. Як розповсюджено, що білети усі продані, як не давали білетів на запитання навіть. Як у день 2-го концерта каса (малая) була замкнена о 12 годині дня. Нехай свідки (п. Смоленський й інші) йому посвідчать особисто цю гірку правду.

Він скаржиться, що я [нерозбірливо] на повітання мене його оркестром узвав далі на репетиції бандой. Він, може, розуміє це слово од бандитів або бандурів? Бандою звать в оперній музиці военну, духову музику. Позаяк вона тяженна і грає тільки в місцях помпи, торжества, а в самій акції оперній не бере участі, то я цим словом хтів схарактеризувати, що його капелія так слаба й невдатна до речей трудних, що, наче та банда в опері, ступає й орудує тяжко-важко. А він, певно, щось вразливе під цим словом зрозумів, і все вдаря на те, що ось я як віддячую людім, гравшим безвозмездно. Але де ж там? Най п'ятім я дав 64 р., а його мізерна капелія грати мусила по умові за все 219 карб., як Костянтин Антонович і розказав мені. Та ще й нісенітницю «в заключение» підводить, що, мовляв, «мой хор и оркестр, благодаря участию в Вашем концерте, потерял свой в коммерческом собрании, где он за 4 номера получает 160 р. каждую субботу, а Вы воспользовались трудом того другого, не заплатив ни гроша». Чи він божевільний, чи тільки подлий?! За що ж він узяв гроші з мене у суботу ж і казав: «Даю свой хор и мой незначительный оркестр».

А тут приводить експлуатацію і таке інше. Я Вам, друже, усе описав, що знайшов у його листі. Я через вас, добрих людей і братів, одповів йому. Висвітліть з ласки ви ще усі йому, чого він стоїть і що він єсть?

Щиро стискаю Вашу руку.

Ваш *М. Лисенко*.

Дівчата з мого хору і досі не втямляться з вашої громадської гостинності, ввічливості. З великим одушевленням і приємністю згадують той вечір, де так весело було.

131. ДО М. Ф. КОМАРОВА

27 січня 1893.
[Київ.]

Шановний добродію Михайло Хведоровичу!

Пані Романова (Дарья Владимировна) дуже Вас просить переслати їй назад у Київ психологічний її етюд «Івашко» і теж кілька віршів з тих, що вона була заслала. Тут, бачте, складається літературно-науковий збірник, і той етюд дуже буде до речі в йому. Висилайте хоч і на мое ім'я. Бувайте здорові з усією родиною Вашою, якій сердешно вклоняюся.

Ваш *М. Лисенко*.

132. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

28 січня [18]93 р.
Київ.
Рейтерська вул., дом 19.

Прочитаєш — знищ листа.

Лист твій, друже мій вірний, сердешний Борисе, зворушив у моєму потомленому серці ще більший біль і гризоту. Те, що ти здалеку почуваєш, те я тутечки переживаю зо дня у день. Іншому — не мені, — який не зазнав тих щасних днів складання, гуртування товариського, цей упад моральних і продукційних сил може б і не видавався так тяжким, уразливим, але мені, чоловікові взагалі чулого серця, носячого в собі незмінні враження давніх років, свіжих, хоч і давніх ідеалів, простувань, цей загальний упад

всього в сумі, що огортало ореолом святошів так зване товариство криве, сердешне, зломив віру в той високий ідеал. Старі товариші, яких лишилося два тутечки, перестали в моїх очах бути носителями тих високих завдань, якими душа моя колись жила і живилася...

Нові чоловіки або нікчемність, приплутана бозна-ким і задля чого, або таке вже лукавство, політикування, ховання, переминання з ноги на ногу, що навіть як воно нашої українській натурі не є сродно й природно, а й то гидким видається.

Звичайно, викликаний на щирі розмову твоїм лагідним і чулим образом, я щиро повіряю факти з цього злиденного життя, од якого одвертаються навіть люди, хоч і нової формації, та з чулою, не псованою душею.

Один політикував¹ — політикував довго... Може, й думав всіляко будити цих пушкарівців², та згубив, певне, віру в таку можливість. Одкидавсь, далі знов пристав, але що з того «воссоединенія»? Ні слова, ні вжитку; ні щирість не вернулася, ні дружна праця, ні товариські відносини... Науку про минуле народа змінила наука про прадавнє минуле чоловіцтва... На існування цього чоловіка серед нас я особливо багато покладав надії, віри. Наука, завдячуючи його хистові, виросла і виграла, а надії пожовкли...

З другим старим³ я, чоловік не задорної амбіції, як сам здоров знаєш, мусив порвати через його незважену грубість, нахабність, якою мене образив в чужому домі з-за дрібносних до глупості незначних причин. Як би не було, коли я себе вважаю правим, я додержую своєї амбіції і, звичайно, перший зроду не піду на мир. Ми не кланяємось і не балакаємо. Він тепер здорово слабій: його ударив параліч лівої руки і ноги, але потроху він одходить, і язик теж, що був паралізований, одходить. Третій старий, Михальчук, теж чоловік певної замолоду протестуючої школи серед ляхів, чоловік великої філологічної ерудиції, зоставсь якомсь, на жаль, прибитий і забитий (як про нього кажуть) життям родинним: мусить ніби украй до змору працювати, постачаючи на сім'ю достатки не тільки на потрібну й природну освіту, але по достаткам і розкоші буржуазної обстанови. І що ж із нього, живого, чулого, колись палкого, відзивного чоловіка сталося? Нічого геть: самі слова, та то жалібною вдачі, та більш нічого. Оце тобі трояк старих на київському виднокрузі. З-домежи їх все ж найвид-

ніше до признання місце одводю Павлу Жит[ецькому]. Він коло своєї науки ходє, робє, працює, пише. Він єсть головний агітатор і єдиний борець за видання «Киевской старины». Правда, вважаючи за перше, головніше і вичлүчне діло товариське видання «Киевской старины», він одвів очі, волю, смак і конєшну потребу од усяких інших робіт, с~~лїво~~ливо так конєшних на українській мові. Приспособивши до цієї справи єдиного здатного талановитого чоловіка з-поміж незначного гурточка людей молодшого віку, він тим самим ниву українського національного розросту, й без того здичавілу значно за останні роки неплідності власної і утисків зокола, зубожив, збідачив. Які були роботи: дуже серйозна робота коло наукового зібрання й видання Шевченкових творів, освітлених науковою критикою, далі робота коло впорядкування й видання українського словаря (великого), що були тяглися вже років зо два, все те покинено, залишено, наче непотрібне, недочасне... Вся напруга пішла на «Киевскую старину». При їй поставлено Науменка, а Н[ауменко], яко філолог, був попередю хазяїном роботи коло словаря, коло видання Шевченка. Тепер він ввесь утопивсь у «Киевской старине», котра в вищім уряді і в попечителя округа не тільки вважається за видання безпечне, а навіть потроху й протєжирується. Зміст «Киевской старины» тобі, певно, відомий. Усе молодше од нас або в роботах єсть 0, або ж такі, як Як[ів] Шульгін, чоловік здатний, колєсь запальний, добрий письменник,— пошивсь геть у заробітки приватні (не дають казенних уроків); оженивсь, має діти; опанувало його страхопудство. І де тая енергія невсипуща поділася? Де та сміливість, певність у собі? Слабовита, хирна фігура, мало, рідко мовляча незважність. Прохав я, прохали, благали другі,— візьмись вести впорядкування словаря до друку. Потрібні гроші на життя, надвишок до приватних уроків,— сплатимо тобі, тільки берись. Ні та й ні, та й ні! І я нездатний, і нема коли, і грошей од товариства не візьму. Однікувавсь доти, поки, звичайно, перестали його благати... Оце тобі соція!

Про інших нема чоґо й половину казати, бо там самі хіба ймення по реєстру.

Зберуться люди во єдину⁴... або ждуть годин до 10 візитерів, а то нудять, скиглять. Нема ні тем, ні поради, ні замірив... А чи не час би вже й по чарці? Ото саме діло, коли

зубам та кендюхові є робота. Або ж розмова про *puiveautés du jour* * з сфери педагогії, адміністрації.

Ведуться тепер роботи й видання «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові. Вийшов вже I том, II друкується. Тамечки всілякі наукові праці суть, між іншим, велика наукова розправа політико-економічна Ф. Рильського. Але праць кого з наших нема досі ні одної. Це вельми важне і корисне видання. Вже я одібрав і запросив стати членом цього товариства. Коштує одноразово вписове 2 р., а щорічна вкладка 3 р.— 5 р. Я вже записавсь і гроші послав. Адреса: Львів, вул. Академічна, ч. 8, редакція Наукового товариства ім. Шевченка.

Є ще досить живий чоловік межи нас: Павло Михайлович Дашкевич, працьовитий по обичному праву, по етнографії людовій. Він єсть присяжний повірений у Києві. Ось йому я казав про тебе, друже, і прохав страшенно що-небудь зміркувати у юридичному смислі. Він каже: допіро, коли я ще не зовсім став на ноги (а він по 2-х чи 3-х роках повернувся знов у Київ), не можу обіцяти, але через рік я певний, що зможу йому чимало діл і передати, і рекомендувати.

Твоя гадка була б через те дуже добра і корисна, мені здається, коли б ти й справді весною прибув у Київ. З ім би пізнавсь, розпитавсь, довідавсь. І він чоловік є добрий і ще далеко не згубив товариського почуття і в праці, і в житті, де взаїмна поміч велико становить і трактується.

Скажу тобі ще новину: зваживсь я оце недавно зробити пробу артистичного турне українського хора. Користуючись вакаціями, я зібрав хор душ у 24 з добрих голосів (дівчата і хлопці), обучив його, зробив про всіх історичне вбрання: кунтуші, жупани і об'їхав Чернігів (два концерти), Ніжин (2), Полтава (2), Лисавет (1), Одеса (2). Скрізь мене вітали, приймали дуже приязно, овації великі чинили.

Urbs natalis — Полтава — особливо гаряче приймав. Чернігів теж. У Одесі було б теж добре, коли б не свій земляк, артист С[адовський], якому я звиривсь впорядкувати концерт у його ж театрі. Він з-за заздності до карбованців зрадив мене якнайганебніше: рекламу убив. Кадри хорові, заповіджені⁵ по умові за гроші, не вивчив всього, що слід.

---

* Новини дня (фр.).

Розповсюджував скрізь, що білети розкуплені. Касу зачинив у 12 годин дня. Цим і посадив мене на чималі збитки, а то б я міг звести кінці з кінцями. Бо дивідента я жодним способом не міг мати,— видатки на хор були страшенні: крім гонорару, вільний путь, помешкання і харч мої. Враження на публіку було дуже добре. Пробу цю зробив, щоб пересвідчитись, чи варте це діло українського хора, яко артистичне підприємство. Мені здається, що варте, на практичних, звичайно, твердо ведених засновах.

Бувай же здоров, любий мій, чистий ліричним серцем і враз смутним серцем. Жінка моя здоровить тебе враз зі мною з Новим роком, бажаючи поспіху у всьому. Будем тебе сподіватися, як птахи летітимуть з вирія.

Твій серцем *Микола Лисенко.*

133. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

18 лютого [18]93.
Київ.

Ось знов і в цьому році сливе вже скінчив нову [оперу] у дві дії про дітей. Текст заснувала Дніпрова Чайка на ґрунті обрядової етнографії. Зветься поки «Зима та Весна». Панування Зими з своїми челядинцями — Метелицею, Ожеледдю, Вітром, Дід-Сніговиком і другорядні діячі, атрибути зимової праці: Веретено, Гребінь, Баба-Казка, Дід-Ворожбит. Боротьба усього цього кумпанства з молодю Весною, що, нарешті, з'являється з своїми веснянками. Коли схочете, то може Вашому «Дзвінкові»¹ у послужі бути, яко премія. А посилки так і не чутно². Невже пропала? Чи зробили слідство?

Ваш *М. Лисенко.*

134. ДО М. Ф. КОМАРОВА

21 лютого [18]93.
Київ.

Затявсь трохи з відповіддю Вам, любий Михайло Хведоровичу, через те, що треба було де з ким побачитись і порадитись, розпитатись. Гроші за 2 місяці удержалися і 15 карб. на фарби зараз одіслав. Досі Волошин їх вже й одібрав. Фесенкові нічого поки не можна зарадити, бо учора Гамалія одібрав листа від Микешина з дорадою

дати йому дозвіл на текст Кобзаря, ілюструвати увесь Кобзар і видати в Парижі окремими випусками¹. Ця така цікава й велична ідея усуває поки що усякі часткові доради. Якщо виробиться що сприяюче, в той час і Фесенкові, може, дасть [губернатор] дозвіл. За видані брошури 10 карб. давно вже Трегубов оддав «некоєму Скачковському», а 100 прим. одіслані Чайченкові. Словар Уманця² мені подобається, і 1-й випуск дійшов до мене. Знайшовся Іван Семенович Нечуй, котрий невдовзі має оповістити по журналах і газетах, що він премірує 500 карб. за найліпший твір — драму з козацької або княжо-укр[аїнської] епохи. Реченець подачі буде 2 роки. Я написав знов нову дитячу оперету у 2-х діях «Зима та Весна», текст Дн[іпрової] Чайки. Дуже цікавий з обряд[ових] традицій.

Ваш щирий М. Лисенко.

135. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

31 березня [18]93.
Київ.

Друже мій коханий Борисе!

Як то ти там повертаєшся у своїм господарстві, у своїй сім'ї? Твій останній лист навів на мене такі сумні гадки, що я раз у раз ними засмучений, перенятий. І думаю, гадаю, як би тобі у допомі стати, як би тебе, голубе вірний, перетягти сюди, у городи християнські, серед миру хрещеного, на ясні зорі, на тихі води.

І все коло того ж таки люб'язного Павла Михайловича Дашкевича хожу та й воркую, та нагадую, та радіюся. Осі і востанне їхали ми з їм укупі до Михальчука на Поділ здоровити його з великодніми святами, та дорогою я й знов про тебе згадав, а особливо під час такого браку людей щирих, працьовитих, вірних традиціям минулого. Він мені каже, дайте мені вкріпитися в Києві ще кілька часу, щоб і вщепив до себе певну клієнтуру, я йому надам роботи, що зможе безпечно прожити. Але як довгий час? Каже, з рік або після літа. Отож ми поїхали. Лагідненько бавились у Михальчука, а смерком додому вертались і знову я йому при слушній нагоді нагадав про тебе. А чи згодився б він, запитав мене, осягти місце-посаду нотаріуса у Сквирі, Черкасах або де трапиться у Київщині? Звичай-

но, я кажу, що не зрікся б; та де ж грошей залогових добути? Ну, грошей, каже, я берусь, що достану для залогу, а все ж, каже, на рік виробив би був тисяч 4. Одна тисяча пішла б на розходи, а 3000 мав би собі зарібку. При моїх дуже добрих відносинах, каже, з предсід[ателем] окружн[ого] суду я міг би йому вакансію таку припилювати. Я йому в одповідь кажу, що сподіваюсь, що Борис такого добра не зречеться, але в кожному разі я до нього напишу, щоб він до мене на це одмовить. Дак ото ж, братику, ти свої жичливості, дезидерата й сповісти мені; я ними поділюся з Дашкевичем й бог милосердний дасть, може, що й наклонеться. Головне ж діло, щоб ти був коли не межи нами, то побіля нас. У нас така холодна весна, що сором й казати, що це на Україні діється.

Оперує у нас теперечки укр[аїнська] трупа Садовського, Заньковецької, котрі клопотом Рус[ского] драм[атического] общ[еств]а під видом гастролерів цілою трупою грають.

Сім'я моя уся тебе вітає сердешно з святами. Одмов же мені скоріше. Бувай тим часом здоров. Тебе щиро люблячий

М. Лисенко.

136. ДО В. ЛУКИЧА

11.X 1893 р.
з Києва.

Глибокоповажаний добродію!

Засилаю до Вас, нарешті, свою розправу про народні струменти.

За великим нікольством серед тяжкої праці щоденної о хліб розправа моя значно припізналася. Ну що ж, я в тому не винен, а проте *vaut mieux tard, que jamais*.

Не діждавшись готової розправи про ліру од П. Демущького, котрий, певне, невдовзі й надійшло до мене, я кваплюсь своє писання боржій до Вас заслати. А про ліру, скоро надійде, в догоню вишлю.

Засилаючи все це до Вас, я й замислююсь, чи не надто воно буде обширо, спеціально задля «Зорі»?

Я впридобив малюнками струментів, нотовими прикладами. Чи спроміжно буде «Зорі» усе це вирехтувати? Адже ж для малюнків треба кліше поробити, ну ноти літограф[ським] способом дасться перевести. Може, редакція

буде або заскупа, або занадто нестатечна, неспроміжна? Зрештою, може, редакція вважатиме розправу мою занадто спеціальною? Усе це зважте і подасте мені відомість. Може б, цю утилізувати задля наукових записок [товариства] ім. Шевченка, а Вам би натомість зробити коротше резюме, витяг стислий? Шкода бо справді буде, коли така розправа абияк, нашвидку буде видана. Коли мій проект Ви поділяєте, то одмовте, будь ласка, зараз, а п. Барвінського, редактора «Наукових зап[исок]», спитайте, чи придобна буде йому така розправа з малюнками й нотовими примірами. Якщо придобна, а Вам ні, то передасте йому, а Вам я, може, зараз витяги пороблю стислі. Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

137. ДО В. Г. БАРВІНСЬКОГО

[Кінець жовтня 1893 р.
Київ.]

Вельмишановний добродію!

Останніми днями заслав я до п. Василя Лукича у Станіслав свою розправу для «Зорі» про народні музичні струменти, в Україні уживані, яку від кінця минулого року помінивсь йому був постачити, та за нікольством допіру ледве встиг її написати. Але опасаюсь, що вона буде задля «Зорі» заспеціальна да крім того вимагатиме коштів на черенки нотові, малюнки струментів і навіть образки граючих козаків і сліпців-бандуристів. Все се дуже важне, але й коштів вимагає. Я Вас і питаю: чи не здалася б ся розправа задля «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»?

Якщо придатна була б, то я уповажнюю Вас вдатися до п. Левицького у Станіслав, а йому зарані писав, що коли вона буде заспеціальна, то віддайте, мовляв, п-ві Барвінському до редакції «Записок», а Вам я зроблю приступні для редакції «Зорі».

Так коли Вас цікавить, то Ви мерщій порозумійтесь з п. Левицьким і мені про наслідки Вашої розмови як скоріше напишіть і повідоміть.

Там, у тій засланий розправі бракує ще опису ліри, котрий вже сливе готовий, але не надісланий. Я ліру не

студіював, а мені весною мій добрий земляк і колишній мій хорист і учень привозив цю розправу, то її й долучу до своєї широкої розправи. Цими днями вона дійде до мені.

У мене ж опис є бандури, кобзи, торбана, гусель і цимбалів.

Сподіваючись найскоршого повідомлення від Вас, шановний добродію, свідчуся щирим поважанням до Вас.

М. Лисенко.

Київ, Рейтарська ул., д. 19.

138. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

29-е жовтня [18]93.

Київ.

Оце так! Пішов я учора до Корейва у магазин, не будши у його ще аж сперед літа, тобто з місяця юня або що. Мені й тичуть твого листа, голубе мій сивий та бідолашний Борисе! Випало так, що ти писав свого листа 30 серпня, а я одібрав його 30 жовтня. Це, бач, така ввічливість пана Корейва, що в його місяць лежатиме до мене лист, а він його не зашле, доки сам я по нього не зайду. Отож тобі, серце, наука не писати зроду на Корейва, тільки в Інститут благор[одных] девиц або ж Рейтарська ул., д. № 19.

Боже мій, боже! Як же ти підкосився, сердешний, з-за тієї паноти! Ну, звичайно, побіжу або покличу Михальчука та й порадимось укупі і все тее тобі одпишу. Тільки бог його зна, чим тобі Михальчук може у пригоді бути? Що він тобі нарає? Дай боже, а втім,— хто його зна. Уцеплюся за його, як перш за Дашкевича.

Читаю я і у «Киевлянине» за Володаря, Грушевського, що Міністерія освіти австрійська пропонувала або того, або того (останній учень Антоновича, його креатура). Але по справці Володар не поїде; каже, ніби була тяжка умова, щоб лектор прийняв підданство австрійське. В такому разі Володар ніби б лишивсь пенсії російської. А я думаю, що крім того Володар навряд би поїхав. Не рано вже, хоч і плекав колись таку гадку, але тепер не ті роки, не та сила і енергія, щоб зачинати нове життя. Грушевський же не знаю напевне,— думаю, що теж не поїде. Мабуть, таки вдома краще, та й австрійські хліби не ваблять.

Київ? І після літа спить і спатиме бозна-доки. Прицяцькували до тов[арист]ва «Киевской стар[ини]» та й заплющили очі на все інше. Воно, бач, і політика вигодна: все ж то офіційне видання. Науменко вже затверджений на редактора. Ні опаски, ні ризику. І дело любовное, все ж на руку російським лібералам. А от до «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» ні одна собака — ні стара, ні молодша, крім Федька Рильського, не озветься, не зашле праці своєї!... Не сумуй, друже! Що обміркуем, зараз за звістку подам. Цілую тебе враз з усією сім'єю своєю.

Твій М. Лисенко.

Музику культивірував потроху влітку. Писав до тексту Гейне в україн[ському] перекладі. Засилаю до «Зорі» розправу про народні музичні струменти на Україні.

139. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

6-го листопада [18]93.

Київ.

Рейтарська, 19.

Друже любий, коханий Борисе!

Поки ми тут будемо про тебе гурорити і по змозі рятувати-шукати, одпиши мені з ласки й борджій, якої б ти бажав собі посади, щоб можна було собі хоч як злегка уявити, до чого б твоє серце найбільш лежало. Бо справді під неясною гадкою — по письменно́й часті — цей вираз такий розтяжний, що в йому спугаєшся, бо од писаря й до начальн[ика] департаменту — все те буде по письменно́й часті. А ти так конкретніш з'ясуй, промов, яку б таку посаду бажав мати, а при тій нагоді вислови й свої забаги, якою б платнею ти б задовольнивсь, бо й це є річ не остання, бодай не перша. А то кожне в гурті, обсуждаючи твою товариську просьбу (звичайно не в широкому гурті, а тісному, найближчих до тебе товаришів), буде стіснятися в догадках, якої б посади, місця тобі питати по людях. По професії ти еси юриста, але ось ти від прожекту Дашкевичевого сторонишся. Він торік казав, що дайте мені добре знов осістись у Києві і забрати в руки клієнтуру, я б міг і Познанському побіля себе дати сяку-таку практику, а ні — то можна б на нотаря висвячуватись, і коли

теє вигорить, на що він сподівався, то й залогові гроші поминивсь був достати.

Так ти, серденько моє, з'яви мені докладно свою думку, бажання, чого б ти шукав собі: того, другого, третього,— то ми б і порозумілися у цій справі.

Буду ж виглядати твого листа до себе, а до того бувай здоров, бодрий і в бозі надійний. Щиро тебе люблячий

М. Лисенко.

140. ДО В. ЛУКИЧА

3/15 грудня по-нашому [18]93 р.
Київ.

Високоповажаний добродію!

Зараз одібрав листа Вашого, яко відповідь на заслану розправу про народні струменти. А вчора побіг од мене лист до Вас, де я, затурбований Вашим промовком, благаю о якнайскоршу відповідь.

Ну, коли моя розправа придатна до «Зорі», то я цілком згоджуюся замістити її у Вас і з тим враз дуже радий, що зміг словом, доданим Вам, як редакторові, не поступитись, а виповнити обіцяне.

А воно й справді, якщо моя розправа може статись занятною, то це буде цікавою новиною у «Зорі» зглядно свого змісту й оздоблена малюнками та нотовими примірами. Попри конкуренції, як Ви кажете, з новоявленим журналом п. Франка¹ і така розправа буде мати свою вагу й занятність.

Тільки я вже тут, як автор, буду Вас твердо просити ласки, щоб усі кліше на малюнки були добре виготовані і щоб нотові черенки теж заспособлені були до речі, не фальшиво. Під тим зглядом я й прошу Вас коректуру до мене заслати, бо часом трапитись можуть які помилки, а т[акі можуть] понівечить глузд, спантеличить читача. Треба, одно слово, щоб на добре, совісне й пристойне було виконане.

П[ано]ві Барвінському, звичайно, я одпишу негайно, щоб не сподівався на цей артикул, бо йому я й прирадив узяти до «Записок», на коли б Вам він ставсь непридатним. Ну, помагай-бі ж Вам й дальшому рухові видавничькому. А програм Франкового журналу дуже є цікавий.

Тільки скажені гроші править за пренумеровання на Україну. Неначе справді тут сидять такі грошовиті пани. Бриднень! Голоти досить є тут, найпаче межі тією публікою, що пренумерує галицькі видання. Пора, добродію, подумати о платний гонорар тим, що Вам мусять постачати цікаві й цінні матеріали задля «Зорі». Не подумайте, щоб я у тій пораді себе мав на увазі. Крий мене боже! З мене літератор замалий. Але я, дбаючи о розвій якнайширший послугу нашої літератури й журналістики, бачу, скільки здорових та цінних трудівників з їх працями пропадає задля нашої літератури тим, що «суха ложка рот дере», і йдуть вони у російську журналістику, пливають туди, бо праця їх таменьки оплачується. На самий патріотизм годного робітника годі вповати. Почніть з малого гонорару. У Росію йде 600 примірників «Зорі», крім Галичини. Тяжка втрата сими днями сталася. 29 минулого місяця помер у Чернігові наш байкар Л. Глібов (дідусь Кенір). З високим поважанням

М. Лисенко.

141. ДО В. Г. БАРВІНСЬКОГО

[Початок грудня 1893 р.
Київ.]

Високоповажний добродію!

Одібрав листа п. Василя] Лукича. Він пише, що розправа про народні музичні струменти зовсім придатна для «Зорі» і просить лишити ю за «Зорею». Позаяк вона зразу була обіцяна до заміщення в «Зорі», то я вже не одступлюся від слова і розправу тую лишаю задля «Зорі»¹.

З високим поважанням до Вас

М. Лисенко.

142. ДО В. ЛУКИЧА

[9 грудня 1893 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Засилаю до Вас розправу про ліру, записану й складену д. Данильчуком, котру я переглянув, дещо додав. Малюнок ліри посилайте у Відень, щоб зробити кліше. Розправа ця повинна бути надрукована зараз за статтею

про торбан. Так що поперед іде кобза, бандура, торбан, а за їми оця розправа про ліру з підписом в кінці її, що написав її п. Данильчук, і прилога з 5 пісень лірницьких. Після ліри вже піде гуслі і цимбали.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

Київ, 9 грудня 93.

143. ДО В. ЛУКИЧА

9/21 студня [18]93 р.

Київ.

Шановний добродію!

Якщо не пізно ще, треба б долучити опис і назву поодиноких частин ліри в уступі про ліру. Ці частини треба озброїти літерами і, коли брак місця у тексті, то винести під рису, у долині. В тій меті я й засилаю Вам малюнок і самі назви. Шкода, що це нове оповідання, що з ласки засилаєте до мене,— «Пани та люде» Левенка, друкується на тонкому папировому папері. Розумієш добре, що це в меті листової розсилки на Україну має вагу, але ж читати цю конфектну друканину — то чистее горе: очі попсиуєш, бо літери з ідного боку перетискуються на другий бік і тутечки змішуються з літерами цьогобоцькими.

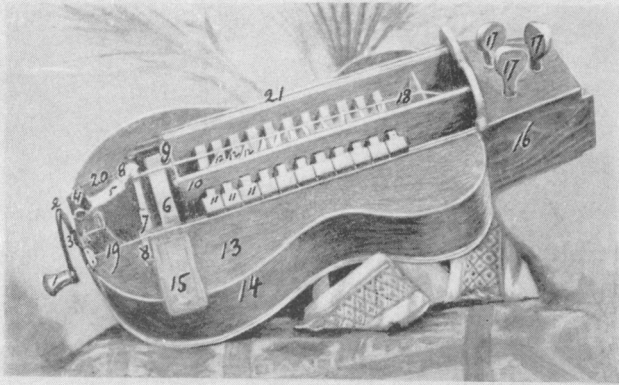
Я так і не довідався від добродія, чи обійдетесь без моєї коректової у розправі про народні струменти. Бо коли коректор буде не тямущий по музиці, то наміша гороху з капустою, і «последняя буде горша первого». Я ж радніший послугувати й виправити помилки, щоб не сором було межі люди з'явитись.

До речі було б доручити попри лірі сю фотографію лірника, молодого сліпця з поводарем — хлоп'ям з с. Бузівки, Тарашанського пов[іту], Київ[ської] губ[ернії].

У вас уже й різдво заходить. Поздоров же боже Вам, ш[ановний] д[обродію], з усією родиною свята різдвяні щасливо зустріти й Нового року у щасті в сьому краєві діждати. А щоб «Зоря» насамперед у наступаючому році добре, любо себе з'явила. Хай живе! Щиро Вас поважаючий

М. Лисенко.

[Далі подається малюнок ліри із зазначенням назв усіх її частин].

Площинні частини ліри (лери, Релі):

1. Шпроник.	13. Дека.
2. Корба.	14. Кибит.
3. Валок (виступ в середині ліри; на ній крутиться колоесо-смичок)	15. Налубок.
4. Дзідик.	16. Ший.
5. Байор (півгриф)	17. Кінки.
6. Колесо.	18. Меладіз. (струна)
7. Підставка-кобилка до меладіи.	19. Тенор.
8. Дві підставки: до тенора і байорки.	20. Байорки
9. Брунар.	21. Хвартух.
10. Кіль відлітура.	
11. Кіль висі.	
12. Натти (півкіль висі)	

16 грудня [18]93.
Київ.

Коханий друже Борисе Станіславовичу!

Одібрав твого листа і вже був й у Науменка, але твоєї посылки ще не приходило. Певне, ти запізнився з нею проти листа. В кожному разі я перечитав йому твої умови і в результаті він каже, що на твої забаги¹ одмови не буде, що гроші ці, так невеликі, тобі вишлють. При цьому, почувши з листа твого, якої б ти посади бажав собі і де, і в яких місцях, він мені додав що 12 чи 13 цього місяця він заслав до тебе лист від Житецького, у якого знов тобі щось пропонують, якесь місце, котре предлагає п. Величковський Житецькому для тебе. Яке місце, з яким удержанням грошовим, нічого того не знаю, і чи згодився [б] ти на тее місце, теж невідомо. Тільки цікаво було б, якби ти звістив, на що ти зважаєшся, коли перечитаєш того листа. Оце в суботу, 20, я буду у Михальчука і перечитаю твого листа йому й Володареві, що вони на тее скажуть. Володар хтів написати конче генералу Рудченку (Ів[ану] Яков[ичу]) до Петербургу і просить об тобі. Рудченко — предсідатель казен[ної] палати у Варшаві, має добру, мабуть, силу, але чи візьметься він допомогу дати землякові, — бог його святий зна. Може задля Володаря й зробить. Чого в тебе таке зневір'я до Дашкевича? Навіть якийсь ворожий настрій до нього. І чого він у тебе «реентом» уживається — не зрозумію. Що то ти розумієш під тим словом «реент»? Може, диригент хору? Може, ти якого іншого Дашкевича розумієш, а не цього присяжного повіреного, Павла Михайловича Дашкевича, доброго товариша, гуртового чоловіка? Скажи, будь ласка, ти маєш право на адвокатуру частного повіреного? І при сій злигодні², що в тебе там скоїлась, в тебе допіро не віднято цього права? Це все потрібно знати і треба, щоб ти за це одмовив як швидше.

Пиши ж, друже-панебрате. Та коли б бог милосердний дав, щоб уже тебе близенько до нас переведено, пересаджено!

Твій шириий, незмінний

Микола Лисенко.

Київ, 21 студня 1893.
[Нерозбірливо] «Зоря», № 2.

Високоповажаний добродію!

Квапимося одмовити на обидві Ваші просьби, а то, що, по-перше, п. Михайло Старицький вже вислав Вам щось 8, коли не більш, голів свого історичного оповідання «Облога Буші». Досі, певне, вже й одібрали-сьте той пакет.

Що ж до мого видавництва в 1893 році, то з початку року вийшов 5-й збірник народних пісень (40 пісень), дали V-й хоровий збірник теж народних укр[аїнських] пісень на хор чоловічий, а теж і мішаний уложений (з 10-х пісень).

З осені цього ж року друкується у Москві, як і попередне, в друкарні Гроссе, дальший тяг «Музики до «Кобзаря» Т. Шевченка». Усього має вийти з друку шість чисел. Чотири числа кінчать III-ю серію, а два числа розпочинають нову, IV серію. Ось ті числа: № 36. По діброві вітер виє («Тополя»), про сопрана або тенора; № 37. Ой я свого чоловіка в дорогу послала; № 38. Тече вода з-під явора. Дует про два сопрана, теж про дитячий гурт; № 39. Буває іноді старий. Два розклади: а) про тенора, б) про баритона; № 40. «Доля». Ти не лукавила зі мною. Три розклади: № 40-а про тенора, № 40-б про баритона, № 40-в про баса; № 41. Росли у купочці. Дует про сопрано і тенора. Останні два числа (40—41) становлять перші числа нової, IV серії «Муз[ики] до «Кобз[аря]».

В протягу літа написана музика до тексту Г[енріха] Гейне (з «Книги пісень») в перекладі Лесі Українки й Макс[има] Стависького.

№ 1. «Коли настав чудовий май».

№ 2. «Чого так поблідли ті рожі ясні?»

№ 3. «З мого тяжкого суму».

№ 4. «Не жаль мені» («Ich grolle nicht»).

№ 5. «Всі люде, кохана, дурні».

№ 6. «На личеньку у тебе цвіте весна-красна».

№ 7. Дует. «Коли розлучаються двоє» (про сопран—альт або тенор—бас).

№ 8. Балада. «В розкішній красі таємничій».

№ 9. «На півночі, на кручі стоїть собі сосна» (дует про сопрано й тенор).

№ 10. «Тебе, моя любко єдина» (“Auf dem Flügeln des Gesanges”) *.

№ 11. «У мене був коханий, рідний край» (“Ich hatte einstein schönes Vaterland”) **.

В літі я теж написав спів до тексту Шевченкового: «Світе тихий, краю милий» («Розрита могила») і «Могила Богданова»: «Стоїть в селі Суботіві на горі високій домоваина України широка, глибока»¹.

Все це речі недруковані, в рукопису, і в Росії їм, звичайно, не бачити світу. Навіть музика до тексту Гейне вряд чи проскочить, хіба без назвища автора, бо переклади заборонені.

Дай Вам боже зустріти свята різдвяні й Новий рік у здоровлі [нерозбірливо].

М. Лисенко.

146. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

26 студня [18]93.
Київ.

Спасибі Вам, любий Фотію, за пам'ять про нас, за вітання. І ми на взаїм усі Вас здоровимо з святим різдвом і з наступаючим невдовзі Новим роком.

Широ бажаємо, щоб ваш талан художній у новому році якнайскравіш виявивсь. Працюйте, вчіться ревно, читайте, і бог вам допоможе на шлях широкий вийти. Тільки пам'ятайте добре, як би ви не осягли техніку вашої штуки малярської, коли Ви зостанетесь чоловіком малоосвіченим, то будете, хіба, професіональним техніком-маляром. А цього замало. Трудно, звичайно, тепер сказати, що з Вас за хudoга буде. Але якщо Ви виявите талан самостійної творчості, то тут і виявиться горе чоловіка мало вченого, мало читаючого, мало розвиненого. Поки суд та діло, Вам же робити, що робите, крок за кроком завойовуючи різні сторони техніки. Але враз з сим треба голову й гадки свої ширити, розвивати читанням, читанням, передумуванням над читаним і, коли змога, з розумними людьми поведінням. Щоб, нім поки Ви здобудетесь на вершечок Парнасу, у Вас уже був запас знання добрий, широкий світогляд, критичне, правдиве відношення до того, що читали.

* На крилах пісні (нім.).

** Колись я мав прекрасний рідний край (нім.).

що чули, що бачили. Де тільки змога, треба пробиватися, дивитися найкращі взірці штуки малярської європейської, далі — покровної слов'янської; в Одесі це більш-менш не так тяжко. У ляхів дивіться їх історичну школу Матейка, Коссака, у росіян жанр і побит. Може, й Вам коли дасть у руки змогу й талан воскресити, уявити минулі історичні факти питимої української історії, то щоб не з порожньою головою, а приготованим братись за це діло.

Ви самі, може, бачите, як у наших свідомих, навіть людей пишучих усе є, а історії нема. Що дає дійсність, то вони уявляють, а історії не зучують. Треба збирати усякі здобутки минувшості, записувати їх, переховувати, як-от робив Матейко, та й до діла прикладати. Ну, хай Вам бог помага у всьому.

Щиродушний до Вас

М. Лисенко.

147. ДО В. ЛУКИЧА

[26 грудня 1893 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Списавши в останньому своєму листі твори свої вокальні, які я появив за минаючий 1893 рік, я й забув упізнати ся про свої інструментальні твори. Хоч їх і небагато, але ось вони:

Serenada про фортепіано.

Menuetto про фортепіано.

Chant sans paroles про форт[епіано].

Capriccio elegico про скрипку і фортеп[іано] (те ж про скрипку й оркестр).

Ще яко додаток можна пригадати 2-актну дитячу оперку «Зима та Весна», написану напровесні цього року. Ото, здається, й усе.

Здоровлю Вас з надійшлими вже святами різдвяними і з наближаючим Новим роком.

Дай боже у миру та згоді орати-засівати свій перелігниву, дай боже, щоб зростала й ширилася свідомість наша, щоб люде як більше признавалися до свого.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

Київ, студня 26 1893 р.

148. ДО М. Ф. КОМАРОВА

31.1 [18]94.

Київ.

Шановний та любий мій добродію Михайло Хведоровичу!

Сьогодні послав Вам гостинчика через Старинкевича: кілька номерів нових з «Музики до «Кобзаря» Шевченка».

Од Шрага одібрав вістку, що готується видання творів Глібова у Чернігові чернігівцями. Трохи було, пише, задлялося через клопоти у земському зібранні, а допіру вже взялися ревно за діло; пишуть,— переписують до цензури 1-й том — байки, котрих більше 110. За днів 2—3 відішлють вже до цензури. Чайченко помага всіляко, і його участь в цій справі вельми корисна. На могилу¹ вони одержали з Харкова 15 карб., обіцяно ще, Київ теж збира, а Одес вже й зібрав.

Тепер ось що: Нат[аль] Вахнянин просить в[ід] імені комітету Львівської вистави² добути й вислати йому межі іншими музикалями та струментами, котрі кат його зна, як їх збирати, хоча б навіть і за гроші (торбани, кобзу, бандуру), ще патрети в форматі кабінетовім найвидатніших музик, пишучих і писавших на укр[аїнський] текст і сюжети. З Адеської округи я зазначив П. І. Ніщинського й покійничка П. П. Сокальського. Будьте ласкаві, роздобудьте конче фотографії того й другого й манускрипти. Ніщинський, певне, має, а ні,— то хай і навмисне напише власною рукою хоч би «Закувала та сива зозуля» або що там. А за Сокальського треба, голубе, розшукати у сім'ї його, чи не знайдеться тамечки уривків його власноручних з «Облоги Дубна». Бога ради, при загальній байдужості до цього діла хоч Ви мені допоможіть. За цих двох я вже на Вас вповатиму. А то ще доведеться удаватися до Рубця у Петербурзькій консерваторії, до його особисто і ще, чи не зна він за Безуглого, Сичова. А Ви пам'ятаєте, може, як на прізвище автора опери «Богдан Хмельницький»³, якщо згадаєте, то звістить мене, і де він пробуває.

Взагалі галичане занадто наївні люде, що завзивають нас до підмоги їм у виставі старими манускриптами хоч би й церковної музики. Ну, хто ж би дав їм за кордон з

церк[овного] археол[огічного] музею хоча б Київ[ської] дух[овної] акад[емії] та ще й при ворожому відношенню рос[ійського] уряду до цієї вистави? Адже доходить до того діло, що «Нов[ое] вр[емя]» пропонує не пускати на тую виставу рос[ійських] ляхів. Як же тут бути? А вони ще мене кличуть дати 2—3 концерти на виставі і програму зарані вирехтувати. Хіба піти насамперед до ген[ерал]-губ[ернатора] та поспитати його поради, як він на се дивитиметься, бо чого доброго і назад додому не пустять. А Ви поїдете? Просять ще збирати вишивки, гафти, шитво. Якби ж були стосунки з людьми, щоб з кожної країни позбирати, то тоді й позасилати... Що у Вас про це думають? А що Дикареву писали? Не одмовляв ще? Чайченку щось непевне у Чернігові управа ствердила ⁴, а губернатор сказав спинитись, поки розвідки прийдуть з Харкова. Що то буде? Вітаю сердешно Вас і всю родину вашу. Щиро Вас поважуючий

М. Лисенко.

Якось весною, раніш-пізніш, не визначено ще, може, навіть, на пасху, Київ справлятиме ювілей двох наших письменників, І[вана] Сем[еновича] Неучя-Левицького й Мих[айла] Петр[овича] Старицького. Годилось би, щоб і шановна та покликуюча Адеса прилучилася до того святкування. Може, знайдете спосіб сповістити й побалакати про се з людьми адеськими, а як звістимо, то й прилучитися. Чи добре?

149. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА

17. II 1894 р.
Київ.

Шановний добродію!

Такий заклопотаний був увесь час, таку силу кореспонденції підняв на себе, що не потовпивсь і Вам вергнути слово.

У питанні з словарною роботою ¹ спільний голос стоїть на тому твердому ґрунті, що матеріал з Києва не повинен даватися на руки під жодним зглядом. Може, воно й рігостично ², але рішучо.

Цікавить мене дуже, як діло стоїть з творами Глібова? Чи перший том, себто байки, зданий у цензуру, чи ще й

Б. Д. Грінченко.

досі ні? Я свідомий, що в заходах коло цієї праці й Ви берете значну, коли не пануючу, участь.

Бажаючи Вам щасних хвиль у роботах, вітаю щиро Вас.

М. Лисенко.

Харків надіслав задля ювілята Нечуя великий картон. Наверсі портрет Нечуїв, а під ім й округи його малюнки до змісту з його оповідань. Посередині ж вірші, либонь не які шпетні. Старицькому ж поки нічого не надійшло.

150. ДО В. ЛУКИЧА

17.II [18]94.
Київ.

Шановний добродію!

Коли що зайве й уразливе промовив, прошу вибачити. Гостре слово обходило не особу, тільки саму справу. А справа дуже кепсько, неохайно і незвичайно впорядкована щодо моєї розправи, і ніякі обставини не можуть виправдувати таке непрактичне і нецивілізоване розривання статті¹, при чому губиться у читача всякий зв'язок межи тими уступами. Не готові були нотові приміри, малюнки,— не друкуйте зовсім, поки не буде усе наготові. Я прошу, щоб Ви переверстали ч. 4 «Зорі» і щоб початок артикулу тут же увійшов. Нехай редакція на цьому стеряє кілька грошей, але це повинно навчити, що так же ж не можна поводитись у літер[атурному] ділі. Проте робіть, як знаєте. Зоставайтеся здорові.

М. Лисенко.

151. ДО А. К. ВАХНЯНИНА

[20 березня 1894 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Не знаю, коли й дістанеться лист мій рук Ваших, бо Вас віддавна немає вже у Львові. Ну, якось то, певне, дійде.

Річ у тім, що Ви, подавши мені ріжні замовлення з струментами народними задля вистави львівської крайової, ні словом не озвалися, хто має кошти грошові випла-

тити за самі струменти, за їх упакування і відіслання. Казав я про це й Вол[одимиру] Шухевичу, а він каже, що невідомий, хто тії кошти має повертати.

Я пришукав гуслі ціною 25 до 20 р[ублів], торбан карб. 10—15. Кобзу зроблять по зразку Тарновського, ліру теж добуду, й, як вирахував, то самі струменти коштіватимуть звиш 70 крб., а ще ж до того упакування (пересилка). Певних до 100 крб. вийде. Але, не маючи звістки жодної ні від кого, припинився й доти не візьмуся діло це вершити, поки не одберу дотичних на все грошей.

Щодо концертів, то з листа п. Шухевича якимсь непрозорим сумом невідрадим віє. Питаю, чи можна сподіватись на добру оркестру симфонічного складу, щоб то з усіма духовими мідними (4 corni, 2 trombi, 3 tromboni),— дак і не одписав нічого на це запитання.

Результат листа такий: ми на себе обов'язків жодних не беремо, «Боян» — товариство молоде, не має ніяких фондів, до підприємств не стане... Ну, а які ж у Вас є артистичні сольові сили? Сопрано, тенор, баритон, бас, меццо-сопрано або альт? Чи є ж вони у Вас? Бо на що ж рахувати, коли б довелось вокальні номери ставити або сольові виступи у хорових речах?

Вже ж не шукати вояків, як на війну прибув, не турбуватися о співаки-солісти, як діло до концерта дійшло. Од кого мені ждати одповіді? Од Вас? З Відня? Шухевич каже, що в його своє діло спеціальне — етнографія цілого края, а музиків з виїздом Вашим не лишилося ні духа.

Підождемо, що Ви, добродію, скажете.

А тим часом зоставайтеся здорові.

З ширим поважанням

М. Лисенко.

Київ, 20 марця 94 р.

152. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

4 мая [18]94.

Київ.

Шановний мій добродію, любий земляченьку Григорій Іпатійович!

Є в мене думка зібрати добрий мішаний гурт (хор чоловіка 40) і з доброю українською, широкою програмою їхати на французьку виставу у Москву¹ на два місяці —

іюль і август. Для цього треба зібрати у Київ людей з добримими голосами (мужчин чоловіка 25 і жінок душ 15), почати з їми репетиції і вчення місяця з півтора і тоді відправлятись у Москву. Для сього треба чималі гроші, але вони знайдуться.

Порайте мені, голубчику, людей з добримими голосами, тенорів, басів, може, й з жіноцтва є у Вас на прикметі сопрани або альти. Звичайно, я шукатиму і в Києві і, певно, дещо знайду, але й по других городах бажано мати заруку.

Якщо такі суть у Вас у Полтаві в хорах або й на стороні то подайте мені, голубе, адресу їх, а моя Вам адреса ось: Рейтарська ул., д. № 19.

Не відмовте мені, будь ласка, якнайскорше одписати, зібравши відомості. Бо якщо на справу піде, то з 15 мая треба б уже й почати вчення, бо вчити є чимало чого.

Вашій шановній жінці добродійці від нас обох з жінкою уклоніться дуже. Щось давно Вас не було у нас у Києві.

Щиро обіймаю Вас і цілую, любий мій земляченько.

Ваш *М. Лисенко*.

153. ДО М. Ф. КОМАРОВА

20.V [18]94.
Київ.

Шановний мій земляченьку Михайло Хведоровичу!

Що ж це буде? Чи вишлете ж Ви мені патрети і манускрипти Сокальського й Ніщинського? За 4 дні одкривається вистава, і як ті речі не будуть у вітринах, то й ніяково [нерозбірливо]. Якщо добули, то зараз, бога ради, висилайте або ж просто шліть Володимиру Шухевичу, Львів, ул. Чернецького, ч. 26,— для «Бояна». Хоч би ж озвалися, а то хто його зна, що й гадати. Позавчора поховали Кост[янтина] Ант[оновича] Липського, жінчиного брата, умер від сахарної хвороби.

Здоровлю Вас сердешно й усю дорогу сім'ю Вашу.

Ваш *М. Лисенко*.

Червня 3, 1894.

Китаїв.

Друже мій коханий Борисе!

Правда твоя, що в відносинах до наймиліших навіть своїх людей як нападе часом кореспондувати густо, а далі пусто. Щоденний клопіт, тьма різноманітніших обов'язків — непримітно одволікають увагу рівно та мірно піддержувати стосунки з друзями своїми.

От я цієї зими й весни самотуж підняв тягар присогласити різні наші міста взяти участь в двох одночасно святкових ювілеях—Старицького Михайла і Левицького-Нечуя. Я зняв це питання, добився санкції од своїх (бо це не така легка річ. О, боже, у нас усе загальнолюдське не легко провести і в життя звести!). Скільки ж то довелось листів написати. І не по одному, а по два-три до кожного, поки не пересвідчився, що пройняв своєю гадкою і що він візьме на себе тягар проробити в своєму місті те ж саме, що я в себе.

Далі одночасно треба було присогласити людей різних міст до участі в Львівській виставі крайовій. Це річ тяжча, бо коли ми недбалі у себе вдома до своїх питимих завдань, то вже на Галичину позираємо з ганебною підозрою, як на щось чуже, малоцікаве, як на щось не маюче ніякого зв'язку до нашої справи... До мене, правда, галичане, мало не виключно до мене, оберталися з проханням зібрати усі народні українські музичні інструменти, що я й зробив: ліру, бандуру чи кобзу, торбана, цимбали, гуслі — усе те я поскупував, роздобув, винюшив і виправив до Львова.

Просили зібрати колекцію фотографій усіх сучасних і померлих композиторів, що коли який писав на українській теми, тексти. Я й те по змозі зібрав. Що тут довелось помахати пером по паперу, поки воно тобі озветься, а далі помінитися, а нарешті вже пообіцяє й пришле. То й то усього не вдієш, бо поручиш частину другим, а ті обіцяють та й не зоблять.

Я був певний, що ти вже прийняв ту посаду у Херсонщині чи Катеринославщині (не пам'ятаю), про яку, здається, клопотав Житецький. Кажали, що й гроші давали порядочні, аж ти, сердешний, перенісся тільки в друге місто! ¹. Я чув від Андрієвського, що твого «Попка» уріза-

но² не своїми, а дякуючи неситому цензоріві, котрий навіть не хотів далі пускати, через що, каже, писали до тебе, щоб ти прислав скоріше решту повісті, щоб переглянути, як і що можна в цілому хоч як-небудь звести докупи. Що ж до грошей, то Андрієвський казав, що в останньому зібранню редакційному була про се річ і ніби, казав, мали купити машину писальну чи що?.. Не зрозумів я цього. Питається про товариство: Мих[айло] Петр[ович] Старицький живе у Києві, пише, як і спрежда, драми; Михальчук зоставсь з Володарем моїм однодумцем у товаристві, Житецький розбитий паралічем і $\frac{1}{2}$ року вже з хати не виходить. Хведько³ привіз старшого сина у гімназію й більшу частину житиме тепер у Києві. Панченко замовк у своїй Лапазонії⁴. Ні до кого не озивається. Я [нерозбірливо] постарому. Гадаю їхати у Львів на виставу: просять дати концерти. Воно й пожадано, але враз і небезпечно, бо москальофіли⁵ того й чигатимуть, щоб з якої там маніфестації зробити донос, а тоді хто поручиться, що мене візьмуть за хвіст та з череди й викинуть, а Інститут — се єдина інституція, що нею я годуюся. Отаке лихо, друже! І треба б, і ніяково!

Будь здоров, коханий. Враз з жінкою здоровлю тебе й вітаю широко. Як маєш що писати, адресуй на муз[ичний] магазин Ідзіковського з передачею.

155. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО

Київ, 5.IX [18]94.

Високоповажаний добродію!

Не одповідав я на Вашого листа в липні тим, що не був на той час вдома, а коли повернувся, то постеріг з листа Вашого, що Ви вже від'їхали на купелі. Крім того, мене задержувало те, що я, не властивцем будучи своїх збірників (фірма Корейво в Києві є видавцем і властивцем усіх моїх творів), маю лиш по їдному примірникові кожного видання. До того ж вони у палятурки заведені і в пересилці важуть багато, а рівно й коштують чимало. Зрештою, у львівських книгарнях, напевне, суть усі мої 5 збірників, бо Корейво засила їх туди.

Коли ж високоповажаному добродієві затяжко було б це, то я в кожному разі завтра висилаю Вам свої «уніки»

в палітурках. Коли ж минеться Вам у їх потреба, то прошу Вас неодмінно назад вислати.

Співи й думи Ів. Манжури вийшли в магазинах з продажу; пошукаю по приватних людях і вишлю, коли знайду.

Будьте ласкаві, високоповажаний добродію, дайте собі труд звістити мене, від чого станув такий позорний скандал, що конкурс на драматичні теми по історії Русі — України, розписаний вже років 4—5 назад, і досі нічим не завершивсь? Я був медіатором по пересилці їдного твору драматичного до цього конкурсу, і той писатель вже віддавна кожного разу, що одвіда Київ, пита мене, що сталося з конкурсом, чом принаймні не важуть veto, коли вже ніхто не взнаний єсть до нагороди. Це якесь справді таке темне й ганебне діло, що люди старші розводять руками і не знають, чим з'ясувати собі такі вчинки югі. Де провина? Чия провина? Чом не оголошують того чи іншого вироку про подані твори? Не відмовте мені пару слів одписати, чия тут провина і чого можна сподіватись од цього конкурсу. При нашій бідності духовній люде відцураються остаточно і писати, і підпирати свою сцену, своє питиме діло.

В певній сподіванці на ласкаву Вашу одповідь свідчуся щиро поважаючий високоповажаного добродія

М. Лисенко.

Мариинско-Благовещенская ул., д. 89.

156. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО

Київ, 18.IX 94.

Високоповажаний добродію!

Трапилася чудна подія: лист Ваш від 4(16) IX якось замотавсь на моїм столі, і я постеріг його допіро від паридругої днів. А в йому Ви сповіщаєте мене, що Ви роздобули у Львові деякі з етнографічних видань. Прочитав я оце, а свої усі 5 збірників вислав Вам перед кількома днями.

На Ваші поставлені запитання даю одповідь.

1-й випуск укр[аїнських] народн[их] пісень видано мною у Липському в році 1886 в 2000 примірників.

Другий випуск з'явивсь в р. 1875. Третій — в 1879¹, всі в тому ж 2000 кол. примірників. Видано у Києві, друковано у Липському у Редера. Останній, 5-й випуск друковано у Москві у Гроссе.

Видання моїх збірників складаються з пісень, мною особисто записаних з уст народа. В своїх виданнях я обходив завжди, щоб в його не попадалися такі пісні, які бували по других чужих збірниках заміщувані, хіба якийсь далекий і новий зовсім варіант.

Усіх десятків гуртового співу видано 5. Усі вони видані теж у Києві, друковані ж у Липському, крім 5-го, котрий у Москві.

Усі мої етнографічні збірки видавані з нотами: спів і до нього провід на фортепіані. При кожній пісні текст на боці друковано. Кожен з 5-х збірників вміща в собі по 40 пісень.

«Р і з д в я н а н і ч» — опера коміко-лірична у 4-х діях, написана в 1874—1875 рр., видана у Києві, друкована у Липському по підписці пренумерантів в році 1884. Вперше репрезентована була у Харкові в році 1889² в січні, 27 дня. Мала два видання!

«У т о п л е н а» — опера лірико-фантастична, не друкована досі. Написана влітку 1883 року. Вперше виставлена в Харкові 1885 року.

Кантата «Б'ють пороги» написана в 1877 р.³ на Хортиці під час подорожі моєї на пороги.

Збірники по потребі в їх відошлете до мене, високоповажаний добродію.

Зостаюсь з глибоким поважанням до Вашої патріотично-наукової діяльності й праці.

М. Лисенко.

Маріїнсько-Благовіщенська ул., д. 89.

157. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО

з.Х [18]94.
Київ.

Високоповажаний добродію!

На жаль, мушу Вам одмовити у присилці «Степові думи та співи» Ів. Манжури, бо власного примірника не маю. Кинувсь до книгарів, скрізь розпитував,— нема ніде

геть: вийшла з продажу. Чи буде й ким повторене видання,— невідомо. Я б раяв Вам, добродію, удатися до редакції журн. «Киевская старина». При їй має бути у бібліотеці така книжка. Мої ж власні 5 збірників Ви, певне, вже досі одібрали.

В давньому листі я прохав Вас, високоповажаний добродію, не одмовити в моїй просьбі й одписати, що єсть за причина, що конкурсів драмати не узнають ні вироку журі, ні касування, ні узнання,— ну нічого! Стільки років минуло — сором, стид, ганьба! — і ніхто нічого не віда, через що. Хоч би ж, бодай, були виповнили обов'язок, вирекли, що ні один твір не гіден нагороди. Без жартів, я в той час був медіатором, котрому здадено на руки твір заслати в Галичину. І ось від часу до часу чоловік той запитує мене з великим незадоволенням, чи скінчивсь той конкурс. Що я маю йому одповісти? В чім причина, де гальма?

Я й прохав Вас, добродію, щоб, були ласкаві, сказали мені, що я маю одповісти заінтересованому чоловікові, на що його сподіватися, чи, може, залишити усяку надію, що конкурс коли-небудь вирече свій присуд? Я од Вас не одібрав на це ані вісточки, хоча й не згубив надії, що подасте стежечку до зрозуміння, де криється причина того незрозумілого, нетактовного гальмування діла.

Щиро поважаючий Вас, добродію, і Вашу високоштиму працю на користь родині.

М. Лисенко.

Маріїнсько-Благовіщенська ул., д. № 89.

158. ДО І. Я. ФРАНКА

Київ, 1894 15.XI.

Мариинско-Благовещенская, д. № 89.
Ник[олаю] Витальев[ичу] Лисенку.

Вельмиповажаний добродію пане Іване!

Після довгого, давнього промовку довелось мені до Вас озватись та ще й з любою місією.

Маємо спосібність видавати цінні переклади П. Куліша¹ з Шекспіра, Шіллера та ін. Насамперед зачнемо з «Вільгельма Телля» Шіллерового; рукопис «Телля» на разі

знаходиться у Львові, у д. Олександра Барвінського, другими словами,— певно, в редакції «Правди», куди була за-слана нашим земляком Тимченком. Цей Тимченко був особисто у Куліша на хуторі і випрохав у Куліша задля «Правди» його переклади світових творів. Узявши насамперед «Телля», він запитав Барвінського, чи згоден той друкувати ці переклади у «Правді», і, коли одібрав на тее згоду, вислав йому рукопис «Телля».

Нім він встиг усе тее проробити, коли впав до його рук знов лист від Куліша, у якому він бере назад свій дозвіл і каже, що оддасть усі і дальші свої переклади до друку, але під умовою, щоб вони виходили окремими томами, як от і його том Шекспірових творів, що з'явивсь у Львові з друку кілька років назад. Цей лист і Кулішева заборона друкувати його переклади по часописах і додатками загальмували було усю справу.

Тим часом я давно вже пильнував це діло і близько брав до серця, що така чільна праця не бачить світа. Шукав, бентежився і, нарешті, відшукав способи і змогу видавати один том за другим перекладів Кулішевих з світових творів драматичних.

Товариство, Вас глибоко шануюче і почитуюче, уповноважило мене вдатися до Вас, високоповажаний добродію, узяти на себе труд вести усю тую працю видавництва Кулішевих перекладів. Позаяк рукопис «Телля» знаходиться на разі у Львові у Барвінського, то з його і почнемо друк, не гаючись нітрохи.

Друкувати в 1200 примірниках на таким папері і в такому форматі, яким вийшов 1-й том Куліша Шекспірових творів («Отелло», «Троїл і Кресида», «Комедія помилок») 1882 р.,— в тім же закладі— друкарні Товариства імені Шевченка.

Товариство улещує себе надією, що Ви не відмовите взяти на себе участь в тім ділі і навіть пересліжувати передмову, чи немає інколи неприємного духу якого. Рахунок всього друку треба зробити у друкарні і вислати до мене. Поможі ж, боже, розпочати діло гоже. Прошу Вашої любної одповіді. Шановній пані Ользі щире вітання і поважання.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

Враз з тим пишу листа до Тимченка в Чернігів, щоб він негайно писав до Барвінського і наказував передати рукопис «Телля» до Ваших рук, бо без того віруючого листа і чого доброго не віддасть Вам.

159. ДО І. Я. ФРАНКА

30.XI [18]94.

Київ.

Адреса:

Маринско-Благовещенская, д. № 89.

Високоповажаний добродію!

Дивує мене дуже, що на мого листа, писаного вже більш як два тижні, змісту вельми важного, Ви й досі не одмовили. Чи одібрали Ви пак його? Силкуюся знов Вас турбувати і просити в імені товариства взяти на себе труд вести видання класичних перекладів Куліша з Шекспіра, Шіллера і інших авторів.

Шановній добродійці Ользі Федорівні сердечно кланяюсь і вітаю, здоровлячи її з одруженням сестри. Маємо допіру фамілію індіків, а, може, бог дасть, й індічат діждемось (Гнатовича, бачте, прозвали в жарт індіком через його запальну вдачу).

Сподіваємось в найскорішім часі милої і сприяючої відповіді Вашої, здоровимо Вас щирим вітанням і шанобою.

М. Лисенко.

160. ДО І. Я. ФРАНКА

12 грудня [18]94 р.

Київ.

Маринско-Благовещенская, д. № 89.

Я й не сумнівався, високоповажаний добродію, в Вашій ширій, патріотичній готовості, коли звіряв бажання своє враз з товариським, обтяжуючи Вас такою просьбою. Спасибі, заздалегідь спасибі за прийняття на себе труда. Ваші розумні і повні практичного розмислу доводи про друкування ніщо інше могли викликати у товариському колі, як повну згоду з усіма домислами. Ерго, прийнявши

з рук О. Барвінського рукопис «Вільгельма Телля» Кулішевого, просимо приступити негайно до друку його, згідно з усіма точками, що були визначені Вами, тобто: в кількості 600 примірників, без наголосів (хіба в виключних словах) і не так широко, як у I-му томі Шекспірових творів,— не більш, як одну шпонку кладучи межі стрічок. Але щоб формат і вся окільна сторона видання була така сама, як у I-му томі, тим же шрифтом, все-все дощенту так само, як там. Уваги Ваші щодо близькості перекладу до оригіналу, а те ж і про передмову для нас будуть вельми цінні і пожадані. Книжка ця («Вільгельм Телль») буде друкуватися одна, осібна, бо це ж переклад з Шіллера, а II-й том Шекспірових творів, складаючийся з трьох утворів: «Король Лір», «Коріолан» і «Приборкана гоструха», рукописи які у нас в руках, висилаються Вам, добродію, коли вийде з друку «Телль» і коли ми в спеціальній комісії не передивимось теж вартість перекладу¹, порівнявши його з британським первотвором, і, зробивши уваги, не перешлемо разом усе до Вас задля друкування, бо не сподіваємось теж, щоб Куліш згодився на переробку.

Отож — бог у поміч!

Що у Вас, скажіть, будь ласка, сталося з п. Шухевичем Володимиром? Я йому заслав свою цілу кантату² для хору, соло, присвятив усе це товариству «Боян» і переслав йому, яко голові товариства, а він ось уже два тижні хоч би пару з уст? Я вже й не знаю, чи висилати і оркестрований провід, коли так голова замовк.

Про зав'язання комітету для збору і видання народних мелодій я тільки щирим серцем можу радо привітати і радий був би мати те видання в руках. Яким би шляхом безпечно можна б мені пренумерувати Ваше «Жите і слово»? У Київ ніщо не доходить. Хіба через провінцію. Треба Вам знати, що цензура російська з новим царюванням стала скажена та люта, як ніколи досі. Дійшло вже до того, що забороняють звичайні збірники битових пісень, щоб ані звука по-українському. Вони стремлять до повної заглади слова, звука, що тільки тхне українським.

Пані шановній Ользі Федорівні і Вам моє щире сердечне вітання. Дай боже щастя, здоров'я, поспіху такий дивовижній енергії, як Ваша.

Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

161. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 23.XII [18]94.

От спасибі ж Вам, мій любий та коханий земляче, Григорє Іпатовичу, за турбацію, що з ласки пішли й урехтували діло комісії моїх «Пісень та співів» у п. Каливоди.

Я, одібравши Вашого листа, мерщій пишу до музикального магазину Корейва, щоб негайно зібрав по 15 примірників кожного № і вислав завтра ж «наложеним платежом» у Полтаву на Ваше ім'я з передачею в музикальний магазин Каливоди. Ви, як одберете звіщення на цю посылку, зараз і занесіть його до Каливоди, хай сплатить кошти дороги і забере її. А Ви, голубе, підіть тоді до нього, перелічіть укупі, чи всі примірники суть «наліцо», і тоді хай напише Каливода розписку, що прийняв на комісію стільки екземплярів з уступкою 30%, гроші і учет проданим екземплярам производить будет по требованию моему. Розписку сховайте у себе або перешліть до мене. Нехай же він виставля у вікно екземпляри, та, може, і в «Губернские ведомости» дасть рекламу, що, мовляв, поступили в продажу вышедшие только что из печати романсы и песни Николая Витальевича Лисенка к малорусскому тексту Гейне.

Не могу вволити Вашої волі, приїхати у Полтаву. В сім'ї моїй слабують да й гостей сподіваємось, роду закликаного¹.

Ось нехай чесні люди вистараються, щоб в обчеській читальні були конче українські видання, книжки, газети і т. ін., портрети писателів українських і між їми Т. Шевченка, Котляревського, Квітки, Гребінки, Куліша, Гулак-Артемовського, Стороженка, Сковороди, усі на видному місці, в добрих показних рамах.

Я Вам, голубе, перепису не сьогодні-завтра новинку і вишлю бандероллю.

Шкода велика, що Ви не завітаєте до нас. Може, зустрінете д. Падалку, він же у Вас у Полтаві (бодай, чи не статистик), то перекажіть йому, що дуже хочемо мати його за гостя у себе у Києві на 3—4 день різдвятих свят.

Хай же бог щастить Вам з шановною жінкою Вашою зустріти у здоров'ї свята й діджати Нового року.

Ольга Антонівна і я вітаємо Вас ширим серцем.

Ваш щиро поважуючий і пам'ятаючий

М. Лисенко.

162. ДО Є. М. БАРВІНСЬКОЇ

Київ, грудня 28 1894 р.

Великошановна пані!

Не сподіваючись, щоб лист мій застав шановного добродія пана Олександра Барвінського ві Львові, осміляюся непокоїти Вас, шановна пані, просьбою, щоб були ласкаві нагадати й переказати, кому слід, вислати мені, членові Наукового товариства ім. Шевченка, томи III і IV «Записок» вишменитого товариства. Внесок свій річний грошовий я відіслав давно вже, «Записок» же і по сей час не маю.

Свідчуся високим поважанням до шановної пані.

М. Лисенко.

Маринско-Благовещенская ул., д. № 89.

1895

163. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

11 марця 1895 р.
Київ.

Спасибі Вам, любий Фотію, за пам'ять, що згадали день мого народження. І лист Ваш прийшов саме в той день, учора, і люде були у мене в гостині і цікавились Вами. Старицький, Марія Михайлівна, а далі присунула Оксана з Лізою Купенко.

Я дуже радий, що Ви пізналися з таким великим і освіченим художогою, як Репін¹. Знайомість з такими grand maitr'ами завжди може випасти на добру користь тим, хто хоче скористати працею й порадою у тих майстрів. Для того ж то й шукайте кожної слушної хвилини, щоб або показати свій твір, або розпитати та порадитись, або хоч, принаймні, послухати його, як він і про що говорить. Куїнджі теж вельми добрий майстер і знавець нашої південної природи з її розкішними кольорами, тонами, сутіннями. І він завжди охоче писав ті сюжети; тепер щось його не чуть, не видно ні на виставах рухливих².

Ви просите грошей, але скільки на те все, що Ви понасували, треба грошей, Ви не сказали: я ж не знаю ні

пін на фарби, полотно, ні те, скільки Ви винні хазяйці Вашій. Попереду обміркуйте усе це та й напишіть мені, а я кинуся, може, роздобуду.

Я увесь час слабую; зразу був заслаб на ревматизм у нозі; перележав, однак, днів п'ять та й почав швидко одужувати: було це перед масницями. А оце, у піст, удруге заслаб на бронхіт, та такий лютий та упертий, що груди розрива мені вже тижня з півтора. Зразу був з жаром, так що у ліжку мусив вилежати днів 5, не встаючи, а оце вже й на ногах дибаю, з господи, правда, на воздух не виходжу, і не кида кашель, хоч ти йому що хоч роби. Через слабість мушу багато пропускати уроків, але ж і ризкувати не важуся.

Жду ж листа од Вас. Мої всі вітають Вас і я теж сердечно.

Ваш *М. Лисенко*.

164. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ. 8.V [18]95.

Шановний мій добродію, приятелю Михайло Хведоровичу!

Удаюся до Вас за порадою. Болів я цеї зими ревматизмом гострим, правда, дуже недовго, і то в нозі; але ця слабкість у мене хоч і не в тяжкім стані, але все ж гніздечко змстила: то в ліктевій кістці, то в плечі, у ключиці од часу до часу озивається біль... Через усе це лікар мене радить їхати на лиман в Адес на певний реченець, а на решті й до моря.

Так ото я звертаюся до Вас за порадою, як мені устроїтися з тим лиманом, певне міцнішим Андреевським. Чи там є приряддя до життя, тобто оселя, харчування. Що ж до того гадається, як би дешевше це вистало. Чув я, ніби існують якісь льготні пробування, де за все беруть дешевше. Чи, може, якщо вони й є, то це задля самих одеситів, а як же ні, то, певне, треба якогось клопоту. Я в цьому і трохи не звістен, а, може, з земляків добрих, може, хто зна, то чи допоміг би і радою і поміччю. Заздалегідь я й важуся Вас про це турбувати, дорогий приятелю. Як збереете купу відомостей, то покладіть до їх своє власне здання то й відпишете мені. Була гадка, щоб цілою сім'єю при-

бути та найняти де оселю на лиманах, але це все таких великих коштів потребує, що годі про це й гадати. Прошу від мене й жінки вшанувати добродійку Любов Болеславовну¹. Сердечне стискаю руку Вашу.

М. Лисенко.

165. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 18 мая 1895 р.

Спасибі Вам, коханий земляче Михайло Хведоровичу, за Вашу ласку й гостинність; я ними радо покористую, бо як пригадаю собі спечений сонцем той майдан, без ярсту, без рослин, якась вієезда¹ навкруги. До того ж хотілося б і працювати дещо. Звичайна річ, що при сякому-такому комфорті, як чисті покої, та ще й прохлада від мурів більш сприяє роботі, ніж ота вієезда.

Я вже не кажу про головну втіху — бачитися й в розмові добрій час вільний точити з Вами. То вже окреміше [нерозбірливо], не підлягає порівнянню.

Скажіть, голубе, ось Ви пишете, ніби сім'я Ваша виїздить на дачу. А куди вона виїздить? Бачте, для чого це я попитую. Звичайне, це може й марна гадка, але ж... чом не спитати доброго земляка? Була, бачте, між іншим у мене з жінкою розмова, що якби, мовляв, усім нам поїхати в Адес. Бо коли вже мені це хорування потрібно, то, може, б і діткам, а теж і жінці, і тітці Юзефі Мартиновні купелі лиманські (особливе задля терпінь ревматичних) були б вельми корисні. Але міркував, що життя тамечки, певне, дуже коштовне. Але оскільки коштовне? Цікаво б послугуватися методом порівняння. Чи не потурбувалися б Ви, шановний земляче, списати мені, як і де сім'я Ваша живе; якими грішми вона контетується щодо оселі, до харчування і де саме вони живуть, і чи нема, часом, біля їх якого пристойного безлюшного² і гігієнічного для діточок житла.

Може б, після можливих для нас даних ми б примігли гуртом з'явитися, а ні — то й обійдемося якомсь, я сам поїду, а їх тутечки лишив би.

Коли Вам це не в тяжу, спишіть мені, будь ласка, той бюджет грошовий, яким Ви водитеся, виправляючи на літо сім'ю. Мені ж видається, що сім'я Ваша знов виїде на

лимани, як й кілька років перед сим літувала з шановною мамою Любов Болеславовною. Я чекатиму з великою цікавістю звістки Вашої.

Чом це редакція «По морю и суше»³ не замістила моєї розправи про музичні збірки українських пісень Ходоровського й Малашкіна?⁴ Петро Шатович завіз її з собою; хіба вона, може, не підходе до програми часописі. Але ж мене запрошує Н. Т.⁵ до такої роботи. Коли здибаєте його часом, запитайте з ласки, для чого вона не заміщена і чи буде.

Ви кажете, що приїздить швидше. Ще, друже, не можна: у мене незабаром кінчатся заняття ув інституті. Я б міг прибути тільки в юні місяці.

Віддайте мій чолом дружині, шановній Вашій мамі й діточок вітаю.

Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

166. ДО І. Я. ФРАНКА

31 мая 1895 р.
Київ.

Вельмишановний добродію пане Іване!

Здоровлю Вас од широкого серця і жінку Вашу шановну! Користую писати Вам з доброї нагоди від'їзду шановних гостей дорогих наших, пані Шухевич з доньками і панянок Окуневських¹, котрі причинили нам невимовну радість і щастя перебуванням у нас у Києві. Водили і возили їх, де змогли і як змогли. Товариство теж стало на тому, що згодилось не друкувати Кулішевого «Вільгельма Телля». Для того прошу Вас негайно вислати його до мене у Київ.

Вельми б бажав читати і піддержати Ваше видання «Жите і слово», та як це зробити, як його побирати? Спішу закінчити.

Хай бог щастить Вам в спасенній праці Вашій.

Вас і жінку ще раз здоровлю од серця.

М. Лисенко.

167. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ. 11.VII [18]95.

Високоповажаний й шановний земляченьку Михайло Хведоровичу!

Здавалося, з тих заходів, що я був зняв навесні в листах до Вас, не малося бути skutків. Побалакали та й замовкли. Отже, теперечки і зовсім уже невдовзі я маю прибути в Адес та ще й не сам, із своєю жінкою, з Ольгою Антовною, котру доктор теж жене, як і мене, лічитися в Адес на лиман та на купелі. Лікарі наказали — мусимо послухати! Вибачте зарані нахабність мою і вважайте за певне, що за правдиве слово ні зроду-віку не ображуся, а лишень буду вдячний.

Напишіть мені цілком одверто, чи мається змога мені зайняти у Вас pokій-кімнату вкупі з жінкою і чи не стурбує це Вас. Що обходить стола і всього іншого, то це ми в порядкуемо на певному грошовому ґрунті як прибудемо, а тільки діло ходить о кімнаті. Може, з ваших дехто вже повернувся до міста, чи ще сидять на Фонтані? ¹

Напишіть з ласки швиденько, зараз у двох словах.

Вітаю Вас і шановну родину Вашу вкупі з іменинницею.

Щиро Вас поважаючий

М. Лисенко.

Якщо не можна у Вас, напишіть, де можна зняти номер у гостиниці, недорогий і пристойний.

168. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЧЕРНИГОВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ»

[19 серпня 1895 р.
Київ.]

Н. В. Лысенко, желая собрать и издать возможно более полный сборник о б р я д о в ы х украинских песен, которые поет народ в течение целого года, как остатков древнейшего, дохристианского народно-песенного творчества, на наших глазах, из года в год вымирающего, обращается к уважаемым землякам и землячкам с покорнейшей прось-

бой помочь ему в издании такого сборника присылкой материалов как текстуальных (слов к песням), так и музыкальных к ним мотивов,— у кого таковые находятся, по следующим рубрикам:

Весна. 1. Веснянки. Сюда входят также игры, танки девичьи, а также и детские. 2. Песни ко л о д і й н і, которые поются на масленой неделе, когда женщины привязывают колодку неженатым мужчинам,— если таковые песни существуют в крае.

Лето. 1. Петрівощні (которые поются в Петровку). 2. Купальські, которые поются на Купала, 23-го июня; желательно иметь описание ритуала этого обряда, где какой сохранился и задержался: скакание через костры; кукла Маринка, потопление ее и проч. 3. Заживні. 4. Обжинкові, с описанием ритуала плетения венка и поздравления жницами хозяев.

Осень. Песни весільні, специально Черниговскоі губернии и особенно северных уездов, срединных лесных, где традиции упорно удержались. Описание ритуала свадебного (желательно описания на народном языке со всеми специальными названиями), с точным указанием и отнесением песен к различным фазам свадьбы: напр., песни на «Дівочім» вечере (девишнике), песни, когда «бгають і пекуть коровай», песни дружек, когда «молода заклика на весілля» и т. д.

Примечание: не существует ли специальных песен, относящихся к осенним «вечорницям», при девичьих работах с гребнем, шитьем?

Зима. 1. Колядки, 2. Щедрівки. 3. Остатки рождественских «псалм». 4. В е р т е п н ы е песнопения, а также есть ли песни на М е л а н к у (31-го декабря, под Новый год).

Все такие материалы, в возможно точной записи (причем необходимо название уезда, селения, деревни, хутора, где записана песня и фамилия записывателя) языка, текста и его местных [нерозбірливо] (ну хотя бы, где говорят — вуол, жуонка, тцын — так и писать),— составитель сборника, обладающий уже порядочным запасом материала, обрядовых песен с разных краев русской Украины, покорно просит присылать на его имя...

Н. В. Лысенко.

169. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЙ-МУРОМЦЕВОЙ

12 ноября 1895 г.
Киев.

Многоуважаемая Мария Николаевна!

Ваше письмо, посланное мне наудачу, без адреса, было доставлено мне благовременно, как бы и по точному адресу: видно, я стал уже старожилом киевским считаться в почтовом ведомстве, когда меня так легко находят.

Года прошли со времени нашего последнего свидания в Киеве. Я очень обрадовался, увидев Ваш почерк. Вы задаете трудно решимую, а, следовательно, и выполнимую, порученность.

Вам нужен настоящий, заправский малорусский костюм для девушки. Но... какого роста и фигуры сия девушка? Высокого ли, среднего или ниже среднего роста? Из более полных особ или худощавая? (Вообще без мерки делать, покупать немыслимо.) Затем, нужен ли костюм народный, т. е. носящийся простыми сельскими девушками, или костюм исторический, какой носили в былые времена дочери гетманов, полковников и других лиц войсковой старшины. Такой костюм богаче, роскошнее, изящнее: там есть кунтуш, как верхняя одежда, корсетка с переплетом, так называемый спензер и другие принадлежности обуви, головного убора.

Если же нужен костюм простой девушки, то он состоит из вышитой сорочки, из спідниці или же плахты (бывают очень красивые, даже затканые шелками и золотыми нитками), из запаски или попередниці (это род фартуха, спереди прикрывающего запуску и тоже вышитого), из корсетки (безрукавки), из красных сапожков (сап'янці), из золотой стрічки на голове с веночком из цветов и из кісників, т. е. массы разных шелковых лент, в косу вплетенных.

На все здесь сказанное нужен обстоятельный ответ и сообразно ему можно будет искать.

Кто же сия блестящая? Рад бы видеть и слышать, да если к своей школе Вы сообщите ей и тот темперамент, каким Вы обладаете в исполнении, то — чудесно!

От души жму Вашу руку. С искренним уважением пре-
бываю к Вам

Н. Лысенко.

Желательно бы знать, какую сумму ассигнуете на та-
кой костюм? А какова особа: брюнетка или блондинка?

170. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 17 ноября 1895.

Коханий земляче Григорію Іпатьєвичу!

Давно ми з Вами, голубе, бачилися, давно і словом перекидалися. І не за горами б, здавалося, живемо, а, дивись, рік сплине,— не почувеш, що з чоловіком робиться.

Ви, звичайно, читали мою відозву до земляків у «Полтавських губернських ведомостях», де я прохав по змозі присилати мені матеріали обрядових народних пісень як текстуально, так і з мотивами, це я вчинив і в Одесі, і в Харкові, і в Чернігові, і в Києві і Ви, повірте слову, нізвідки не мав ні одповіді, ні запитання, хіба тільки з Опошні від якогось сіньйора, що, похваставши, що в його безліч є усяких пісень, зараз же спитав, а що дасте? Я йому зразу ж одповів, запитавши, які ж у його є пісні, бо мені не всякі потрібні, самі тільки обрядові, і додав, за гроші питаючи, а що ж Ви хочете, оцінуюте; але на мій лист не було вже одповіді, замовк, наче утоп. А другий прикажчик у Києві у чайному магазині озвався, що він родом з Харківської губернії і що коли я йому зараз дам 50 карбованців, то він поїде додому і спише увесь процес (не ритуал) весільний во всех мельчайших подробностях. Оце й всього од України. Та я й сам бачу, що ще сяк-так тексти посылати могли б, а записати мелодії — кат його втне. Треба самому їхати та й записати у підмогу до того матеріалу, що є і в мене зібраний.

Будьте ласкаві, голубе, підіть до магазину Каливоди і кажіть при собі зробити рахунок, скільки продано екземплярів моїх «Пісні та співи» до текста Гейне, гроші і рахунок їм мені зараз же вислати. Я так роблю раз на рік рахунок з усіма нотарями, яким роздаю на комісію свої твори.

Сими днями має вийти з друку у Москві мій VI великий збірник українських народних пісень (40 номерів), ціна

2 р. 50 коп. Разом з ним вийде і перша українська дитська оперка «Коза-дереза» в одній дії. Кажу перша, бо є в мене написано ще дві, крім цієї: «Пан Коцький» (теж у IV діях з звірячого побиту) і «Зима й Весна» (з народної міфології, у 2-х діях).

Як живете з жінкою, чи здоровенькі ходите? Якими художніми інтересами живитеся? Може, збираєтесь на різдво до нас?

Од нас обох з жінкою прийміть обоє наше щире привітання і пам'ять.

Щирий, як і завжди до Вас, коханий земляче,

М. Лисенко.

171. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ)

[26 листопада 1895 р.
Київ.]

Вельмишановний добродію!

Давно я одібрав листа Вашого, та не скоро, на жаль, одповідаю. Кілька раз за сей час я хорував, то на запалення ока, то на горло, то на ревматичну біль у нозі. Усе щось та й перешкодить. А тим часом не забував про Вас і якомога клопотавсь об Вашій долі¹.

Казав, просив і благав пана Шрага, земця й думця з Чернігова, щоб пришукав Вам посаду у земській управі. І той мені приобіщав щиро, що старатиметься конче і пришукає Вам місце. Він цієї осені часто одвідує Київ по своїх справах яко присяжний повірений, і я його щоразу запитуватиму й нагадуватиму про Вас. Питав я раз і Русова про Вас, де б посаду знайти? Він мені вказував на вакансуюче місце помічника статистика в Тирасполі, Херсон[ської] губ[ернії] у свого ж чоловіка д. Трезвинського, так ждати не можна, треба одразу наважитися туди їхати, а Ви в тому не вільні.

Так що будемо сподіватися на Чернігівську зем[ську] уп[раву], де пан Шраг убігатиме про Вашу посаду.

Дуже дякую Вам за надіслані пісні. Якби була змога мотиви їх роздобути, то се було б вельми пожадано.

От якби Ви з ласки самі або укупі й з приятелями — учителями сусідніх сіл призбирали мені обрядових людських пісень, які співа народ у протягу цілого року (прикладую

Вам і відбиток з газети моєї відозви до шан[овних] земляків і землячок), та ще до того й мотиви записати, то се було б для мене надзвичайно корисне, бо я перенявсь гадкою зібрати й видати цей цикл пісень, вимираючих на наші очі через поліцію, попів і свою старшину. Хоч би й невміло записано мелодію, я міг би все ж виправити ритм пісні. Драму прочитаєте нам в той час, як самі завернете до святого граду.

Хай бог Вам щастить у всьому, а найперше у здоровлі.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

Київ 26.XI 95 р.

172. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ

Київ, 1-го декабря 1895 г.

Письма Ваши, многоуважаемая Мария Николаевна, получил, одно—с обстоятельнейшими мерками и измерениями высокенькой и тоненькой девушки. Но болезнь, несколько приковавшая меня к постели, заставила меня быть неаккуратным. Теперь, оправившись, пишу и уведомляю, что присылайте 50 руб. Жена и племянница поищут, что возможно лучшее приобретут.

А бандуру выискать мудрено: ее случайно, разве, можно набрести или заказать, а найти ее невозможно. Этот инструмент вышел ведь из употребления и практики, бандуристов днем с огнем поискать, а в музеях частных лиц можно, разве, видеть, но не купить.

Что же это Вы затеваете? Для какой-такой девушки тоненькой и высокенькой заказываете Вы все это? И что из всего этого должно последовать?

Спасибо, что интересуетесь мною. Просите меня писать о себе побольше. Занят глупой непроизводительной работой отупевающего урокодавания. В ничтожные интервалы досуга пишу, собираю народные [песни], издаю. Вот на днях ожидаю из Москвы от Гроссе свой VI уже сборник народных малороссийских песен. Там же издал в прошлом году I серию романсов своих к тексту Гейне в малорусском переводе (8 номеров) для разных голосов; последний номер—дуэт для тенора и баритона, или сопрано—альта, а также скрипки и фортепьяно и многое другое.

От всей души рад бы свидеться с Вами. Авось и я как-нибудь зсунуся, зрушу з місця. Вітаю Вас од щирого серця.

Искренно уважающий и всегда свежо помнящий Вас

Н. Лысенко.

173. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 1-го грудня 1895 р.

Любий і голодний Фотію!

Враз з сим листом засилаю Вам грошей 22 рубля. На решту ж купуємо сала доброго вкраїнського, щоб відпасти Вас трохи на безхліб'ї північному. Тільки їжте обережно, [нерозбірливо] як допадеться до доброго наїдку, то й лиха здобуде, а може — тифа брюшного можна засягти.

Дуже радий був, прочитавши, що екзамен Ваш добре зійшов в Академії¹. Дай боже Вам виробляти малюнок фарбами, аквареллю. Завдання, яке між вашим молодим товариством постає — збиратися й малювати з голови, з фантазії — єсть дуже корисне і розвиваюче завдання. Попробували б Ви коли узяти за тему який-небудь історичний епізод, вчитавшись [нерозбірливо] в історичну розправу, чи вий[шло] б що у Вас?

Пишіть про усякі новини художні. Підмовляйте талановитих товаришів на літо в Україну писати альбоми типів, груп народн[их], костюмів, обрядів, — як весілля. Все це групувати й видати. М[ожливо], і Кульженко узявся б за таке [ви]дання.

У нас допіро сьогодні брат Андрій виїхав додому, а то гостював, сердешний, цілий тиждень. Приїздив не по добрій волі: недуга занесла його в Київ². Збирали консіліум лікарів, радилися: у його стара недуга, та здо[рово] застудивсь... [Нерозбірливо] сердешний лічитись, а тижнів за два навіда знов у Київ до лікарів. Я теж слабував, хоч і не дуже, на око, на ревматизм у нозі трохи. А тепера Катруся лежить на інфлюенцу. Ну, живіть здорові та веселі.

Усі наші вітають Вас, а за їми й я.

Усе однаковий, прихильний до Вас

М. Лисенко.

Милостивый государь, многоуважаемый Дмитрий Иванович!

Глубоко признателен Вам за любезнейшее Ваше содействие в интересующем меня деле.

Я очень рад, благодаря такому общему делу, как издательство материалов по родиноведению, познакомиться с Вами, таким ревностным деятелем и собирателем родной старины, имея и произведения печатные, которые мне давно уже известны и ценны.

В моем обращении к уважаемым землякам за помощью в материалах Вы, если присмотрелись, я прошу в данном случае обрядовых песен, которые я желаю возможно больше и полнее собрать со всех уголков Украины, чтобы спасти этот ценнейший и архаичный дохристианский материал «від заглади», от уничтожения [нерозбірливо], гибнущего и уходящего из памяти и обихода нашего народа на наших глазах. Причина уничтожения, помимо общего всем народам подъема культуры и воззрений на природу, лежит главным образом в диком, непросвещенном византийском нашем поповстве, которое, будучи необразованно, неразвито, не нося в себе патриотизма, служит только факторами одурения порядочного, в своем слепом фанатизме боится, видимо, возвращения к язычеству или падению религии и всеми способами разгоняет и уничтожает чудную седую старину и самобытность, так что в Подольской губернии, например, народ уже не желает и передавать слов и мотивов обрядных песен-веснянок, петривочних, купальських, колядок, щедривок,— напуганный, что это песни безверия, безувірство. Вот эти обрядные песни, в продолжение целого года поющиеся народом, я и имею в предмете собрать поскорее и издать их. И вот с такою «відозвою» я обращался в губернские ведомости — полтавские, черниговские, в местные газеты харьковские, киевские, одесские и даже в «Епархиальные ведомости», и ниоткуда мне никто ничего не шлет, не отвечает за малюсенькими исключениями. А было вначале две персоны, потребовавшие денег 50 рублей.

Если у Вас находится такой материал обрядовый — тексты и мотивы (последние особенно важны для музы-

кальной этнографії), то такої присылкою їх обяжете. Хоча у мене є свій зібраний запас, але він ничтожен для тієї задачі, котрою я наметив.

Приміть уверення в глибокому уваженні до Вас і діяльності Вашої.

Н. Лысенко.

175. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 11 грудня [18]95.

Шановний добродію, земляче ласкавий Михайло Хведоровичу!

Давно ми з Вами не бачилися, давно й не розмовляли. А ось допіру по оказії пишу до Вас. Пан Іванов, що приїздив у Київ докторизуватись, завезе і листи наші.

З Нового року має отворитись при редакції «Києв[скої] стар[ини]» склад книжок різних українських і російських. Звичайно, переважно будуть усі українські видання й книжки, які де-небудь з'являлись з друку. Цей склад розрішений вже губернатором, розрішений навіть і магазин книжний¹, коли б були гроші та певний свій чоловік, то хоч і торгівлю зачинай. Але з цим ще можна зачекати, а склад отвориться, і вся Україна, навіть і вся Росія має змогу удаватися за купівлею пожаданих книжок.

Отже, просить Влад[имир] Павлович² Товариство адеське, щоб як скоріше прислали до редакції каталог усіх видань Адеського товариства і на склад при редакції бідно-набідно по 10 примірників кожного видання, а то й далеко більше, коли змога. Звичайно, ця петиція найближче стосується Вас. Вдруге: чи виповнив пан Ждаха свою обіцянку на 28-е листопада вирехтувати 25 малюнків до укр[аїнських] пісень? Я здалеку боюсь думати, що він схибив, зрадив обіцянці і що досі головка його, знята шаблею, валяється десь на ринку. В кожному разі, для мене це остільки цікаве питання, що я дуже просив би Вас сповістити мене докладно, у якому стані стоїть це діло³. З-є питання о поїздки Вл[адимира] Бон[іфатійовича] з п. Шрагом на різдвяні свята до Василя Хвед[оровича] Симиренка для повного уяснення важного питання повинно бути конешним. Але і Шраг каже, що в такому ділі він — юриста — один на себе не візьме судити і просить конче, щоб

при тому були й Ви. Скажіть, чи можна на Вас рахувати, якби ця змога склалася, бо це ж справа животня? Відповідайте. Вітаємо з жінкою обох вас з Любов Болеславною і дітьми. Щастя боже різдво щасливо зустріти.

Ваш *М. Лисенко.*

1896

176. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ)

[22 січня 1896 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Григорію Сергійовичу!

І Вас на взаєм здоровлю од щирого серця з Новим роком. Дай боже, як осягнете нову посаду у Чернігові, щоб Ви зазнали спочинку й втіхи од дозвілля на органічну працю свою, питиму, серед казенної педагогічної роботи. П[ан] Шраг, яким цікавитесь, єсть справді дуже, дуже добрий чоловік, корисний, і в земстві всі внески й проекти до шкіл, читалень, до усякої освітньої праці належать йому. Це Вам буде такий любий знайомий в Чернігові.

За колядки я вже Вам дякував дуже, написавши одкритку зараз у Іскорость.

Що маєте з обрядового матеріалу і що будете наперед мати, усе те засилайте, голубе, мені: все воно для мене дуже цінне і потрібне. Ще й товаришів-учителів просить, щоб записували, особливо у глухих кутках Волинщини, де, може, й язичеські риси (дай то боже!) культу Коляди, Купала знайдуться. Тексти й співи горніть усе до мене, бога ради. Звичайно, людські колядки мають перевагу перед церковними, але й сі радо-прерадо прийматиму з величезною подякою, бо й у церков[ній] колядці мотив має зв'язок з народною піснею.

Треба тільки конче при кожнім мотиві виставляти рух (*tempo*): поважно, дуже поважно, помірно, стримано, не дуже скоро (*andante*), скоренько, скоро, дуже скоро.

Вітаю ще раз Вас од серця і ждатиму нового та нового матеріалу. Вас поважаючий

М. Лисенко.

22 січня 1892 р.
Київ.

177. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО

Київ, 22 генваря 1896.

Милостивый государь Дмитрий Иванович!

С глубокой благодарностью желаю воспользоваться Вашей любезностью и, если можете, прошу Вас покорнейше, присылайте рукописный Ваш сборник. Он всегда может быть мне чрезвычайно полезен для сводки варьянтов. Наконец, если Вы пожелаете в Киев, как пишете, то при свидании я с большим интересом запишу от Вас мотивы песен.

В настоящее время я очень интересуюсь собранием специально обрядовых песен, которые необходимо всякими способами добыть отовсюду, где живет малорусский народ, и издать их. Они, найдревнейшие песни, вымирают на наших глазах в устах народа, а то и варяги (начальство сельское и церковное) помогают этому, разгоняя и убеждая не петь quasi языческие песни. Заранее приношу Вам глубокую сердечную благодарность за присылку сборника Вашего.

Примите уверения в глубоком уважении к Вам.

Н. Лысенко.

178. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЙ-МУРОМЦЕВОЙ

Киев, 25 генваря 1896 г.

Вот и посылка готова Вам, добрейшая Мария Николаевна!

Ну уж и тянулась же эта канитель с костюмом! Праздники, болезни, непредвиденные обстоятельства,— все соединилось для помехи Вашему желанию. Не знаю, вряд ли Вы будете довольны всем, что посылается. Дама, моя давняя знакомая и кума¹, набралась таки хлопот и труда в поисках за этим материалом, из которого многое и гораздо лучшее можно было найти в богатой и торговой Москве. Я удивляюсь, неужели у Вас выветрились из головы те красивые костюмы, которые Вы видели на главных персонажах в «Риздвяной ночи», стоя на правом фланге женского хора?²

Я прилагаю счет всего, что стоит, и заметки дамы, на плечи которой я взвалил всю эту обузу. Многое из того,

что Вы получите, Вы с удобством можете заменить в Москве, напр[имер], «намиста» — кораллами, гранатами, наконец, жемчугом. Если рукава сорочки окажутся короткими, то Вам показано будет, как можно доточить.

Если спідниця (юбка) не понравится, возвратите, мы заберем себе. Фартух (попередниця) посылается зеленый из сукна, но если не понравится, а понравится вишневый, пришедший из далекой Галиции, то берите его, он стоит дорого — 13 рублей. Эти деньги и пришлите для передачи продающему. А нет — возвратите его, а оставьте себе зеленый.

Сап'янці — красные сапожки Вы говорили — закажите в Москве сами.

Киев многого не может дать для костюма. Если бы время, то нужно разные части костюма доставать из разных пунктов. Плахты искать в Полтав[ской] губ[ернии] или в Кролевце, Черниг[овской] губ[ернии], дукачи заказывать нарочно в Нежине и т. д.

Барыня, хлопотавшая за костюм, в недоумении была, что размеры особы, для которой костюм приобретался, даны такие огромные, что не чета людям нашего времени, мелким малороссам.

От души буду рад, если костюм не огорчит Вас. Что можно было взять из досуга семейной женщины, да еще писательницы малорусской, то и взято. Для кого ж костюм? Пусть носит на здоровье.

До свидания, добрая, энергичная и веселая землячка. Сердечно рад служить Вам. Искренно преданный Вам

Н. Лысенко.

Напечатаю каталог своих сочинений, пришлю Вам и в моск[овские] магазины. Если что нужно, выписывайте из склада при редакции «Киевской старины».

179. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

18 марта [18]96.
Київ.

Коханий, сердешний земляче Григорію Іпатовичу!
Здоровлю Вас із шановною дружиною Вашою з найближчою паскою за себе і за жінку. Подай Вам боже здоров'я і миру душевного.

Голубе мій, позаяк Ви з ласки несли досі тягар посередництва межи мною і магазином Каливоди, то не відмовте і далі в люб'язній Вашій співучасті. Діло в тім, що, вийшовши і винісшись з своїми музичними творами з магазину Корейва¹ (крім, звичайно, тих творів, котрі ще, куплені їм, застаються у його, поки він їх розпродасть), я, поки суд та діло, держу їх у себе на складі у своїм мешканні. І видрукував 3000 екземплярів каталогу своїх творів, розіслав скрізь по всіх музичних магазинах полудневих, а також і столичних. Визначив у каталозі звичайну уступку для магазинів, а тепер ще в додаток надумавсь змінити і вираз: «пересылка на счет покупателя», а заміною його, що й пересылка на мій кошт. Таким побитом послав я і в Полтаву до магазину Каливоди, до того самого, що під час мого знакомства, як був я з хором, жалівся на Корейва і вимовляв бажання, щоб зо мною особисто мати діло. Тепер же на посланий каталог, де помічені і уступки, він навіть і не одкликається. Що ж це? Невже в Полтаві не знаходяться люди, котрим цікаво знати і мати новий, VI збірник українських народних пісень, дитячу оперу, унові видану «Козу-дерезу» і т. інш. Це ж чорт батька зна що! Я не набиваюся ніде і ніколи з своїми творами, але щоб обходитись такою глухою і німою байдужістю, це вже немає смислу. Зрештою, по таких городах, де в мене суть добрі приятелі, при заступництві котрих можна безпечно віддавати фортепіанні твори на комісію, я й на комісію віддаю з уступкою навіть 50%.

Все це побуджує мене писати Вам і просити піти до магазину Каливоди і розтолкувати йому² і запитати, що цей факт свідчить, що він, одібравши мій каталог, ні словом не озвався, і як це надалі розуміти? Харків, Пінськ, Одеса і інші городи озвались, а Полтава мовчить. Не відмовте, голубе, у Вашій допомозі і зробіть це для мене і сповістіть мене о наслідки Вашої розмови з Каливодою.

Ще раз вітаю сердешно за себе і за жінку.

Щиро Вас поважуючий і люблячий

М. Лисенко.

180. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ)

[29 березня 1896 р.
Київ.]

Христос воскрес!

Любий та щирий, та нещасливий поки що земляченьку Григоріє Сергійовичу!

Дякую, голубе, Вам за пам'ять, за щире вітання. Сердешне жалкую, що досі ніяк не можу бути Вам корисним; клопочучись о Вашу долю, тямлючи добре, як то тяжко чоловікові бідному, обтяженому сім'єю, поневірятись без людей, без товариства, де б і пораду знайшов і присуд вислухав, одно слово — серед людей живих, живючих свідомим життям. Шановний Ілля Людвігович, маючий золоте серце, все ж ще не губить надії¹ у нового председателя губ[ернського] земства дещо для Вас зробити. Оце у квітні, 9-го чи 10-го, помінивсь бути у Києві, я його розпитаю та й Вас сповістю.

Спасибі, голубе, за надіслані матеріали, вони мені дуже знадобляться, як обр[ядові] пісні з тих кутків, де в мене нема нікого знайомих, щоб міг постачати мені.

Щирим серцем вітаю Вас і завжди пам'ятаю про Вас, піклуючись Вашою долею.

Ваш *М. Лисенко*.

Київ, 29.III 96.

181. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО

Київ, 9 квітня [18]96.

Милостивий государь Дмитрий Иванович!

Позвольте, во-первых, поздравить Вас со званием магистра русской истории и пожелать Вам в будущем защитить диссертацию на эту степень.

Что касается термина 5—6 мая, о котором Вы спрашиваете, то за себя я могу ответить, что буду, по всем вероятностям, в Киеве да и опрошенный мною Владимир Бонифатьевич Антонович дал тот же положительный ответ. Значит, добро пожаловать!

Буду чрезвычайно рад познакомиться с Вами и, воспользовавшись Вашим пребыванием в Киеве, записать мо-

тивы к богатым материалам, Вами собранным¹. Меня особенно интересуют исторические и обрядовые песни, которыми я теперь занимаюсь и собираю отовсюду, со всех концов Украины, чтобы издать возможно полный сборник этих драгоценных перлов древнейшего, дохристианского песенного творчества.

В приятном ожидании Вашего приезда свидетельствую Вам искреннее мое уважение.

Н. Лысенко.

182. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 22 квітня 1896 р.

Вельми був радий, одібравши листа Вашого, котрого зарані ще сподівався зо слів д. Вороного. Я завжди радий буваю, коли хто з молодих зацікавлюється, працює на рідній ниві а коли, не вповаючи одразу на свої слабі сили, вдається за порадою до людей, спокушених практикою. Радо я з такими людьми своїми поділяюся, радо ясую їм свої власні помилки, які, звичайне, переходив в дорозі своїх праць і од яких одхрестивсь, пізнавши певну у людей дорогу. *Veritas** перш над усе. Я й сам тяжко не подобаю, коли мені підлещують, бо в суворій, часом і гострій критиці своїх блудів знаходжу єдиний і виключний шлях і критерій до перфекціовання¹.

Не моє особисте я мені любе в моїх роботах, бо я освічений собі чоловік і перенятий глибоко ідеєю добра до моєї вітчизни, роблю й працюю на користь їй. Під цим стягом тільки й повинно ходити й ділати...

То ж завівши до Вас, ш[ановний] д[обродію], таку розмову, я важуся й поводитись в оцінюванню Ваших засланих творів. Повторне кажу, що ведитимусь щирою і непохибною правдою, оскільки я тямлю й знаю це діло.

Насамперед маю Вам відповісти на дуже Вас цікавляче питання, котре Ви так нервово поставили мені, яке найважливіше, тобто чи є у Вас хоч крихта того, що зветься талан музичний? Бачите, це скрізь і для кожного є таке питання розтягле, що ставляє великі труднощі одповісти на нього. Що то взагалі є талан і які йому границі.

* Правда, істина (лат.).

Ф. М. Колесса.

обсяги? Поняття це обіймає багато дрібних і спеціальних прикмет, ступенів: здатність, здібність, музикальність, талановитість і поверх усього, яко генеральне, загальне поняття — талан. І я, і Ви, і д. Нижанковський — люде, маючі здібність утворити музичну роботу, один — легшу, другий — тяжчу, комплетнішу, бо один мав на шеляг відомостей і практичності, другий мав нагоду і вчитись, і чути, і працювати. Більші, самостійні твори потребують більшої ерудиції, а теж творчого духу, без якого вже не обійтись. Узиваймо се ділом талану. Але таланові завдяки я написав щось, а воно, зрешти, й не виступа над середственне². Ну, який же мій талан? А проте там, у тому творові, є й знання, й наука, і спритність, і навіть добре гучить, красиво, та не пройма серце людське, не захватує суспільності. Таланів справедливих, добродію, на світі божому є саме омаль, котрими живе ціла велика громада людей, котрі підкоряють її, ведуть за собою. А ми собі, не вганяючись за ласим ім'ям, робімо совісно свою малу роботу, як хто по змозі, та оглядаймось раз у раз на поступ штуки і не засліплюймо собі очей, а вчімось, вчімось, слухаймо, читаймо.

Ось з ряду почнімо з Ваших робіт. Починаючи казати Вам свій погляд і присуд, я все ж мушу сказати, що Ви, як видно, приступили до роботи не з голими, як то кажуть, руками, бо трохи вчилися гармонії, придивлялися до розкладок хорових: помітити можна слід технічних кроків; пожували таки і посмакували німецької Harmonielehre, і це взагалі річ дуже поважна, потрібна. Але quod licet Bovi, non licet Jovi*, що пристало до західноєвропейської мелодії, те не личить — не скажу слов'янській (бо непорушених слов'ян мало лишилося) — а русько-українській мелодії. І походження і зріст її стався під зовсім іншими вимінками. Стара, не попсована гидкою сучасністю укр[аїнська] пісня є кривна донька грецької стародавньої музики, заснована на тих же грецьких тетра хордах, зовсім чужа сучасному европ[ейському] мажору й мінору, котрий виробився з одного лишень йонійського ладу, а для того і склад її гармонійний цілком інший, і вимоги інші. Склад її діатонічний, хроматизації цурається, як той ладану, і не визнає,

---

* Що личить бичу, не личить Юпітеру (лат.).

не потребує жодних септакордів і його Umkehrung'ів*. Значиться, основи цілком другі, інші, противолежні. А Ви (та й я донедавна) водитеся цим в повній мірі, ergo, шлях цілком блудний, неприродний. Коли Ви досі водилися ним, треба його залишити. Залишивши ж, треба щось на заміні мати. Для цього треба повчитися, перечитати такий чудовий твір покійного Петра Сокальського, як його висліди над руською народною піснею³. Робота дуже спеціальна, заснована на глибоковчених засадах. Але ж її треба простудіювати. Коштує вона щось 3 карбованці чи що. Набути можна скрізь по музик[альних] магазинах, а то у Харкові від його брата, професора університету Харківського, котрий і видав цей твір. До цього варто би було перечитати збірник російських народних пісень Мельгунова⁴ з розprawою про народні пісні й з гармонізацією самих пісень; те ж Лароша, Фамінцина; є славнозвісний твір знаменитого Вестфала⁵ про руську пісню. Теж гомоніли дуже про недавню збірку якогось Пальчикова, здається, що зібрав десь чи в Вятській, чи в Курській губ[ернії] народ[ні] пісні і позаписував при головній мелодії усі підголоски, як народ співа гуртом⁶. Збірники Балакирева⁷, Чайковського⁸, Римського-Корсакова⁹. Студіюючи усі такі висліди-праці, треба конче самому походити межі сільським людом по різних околицях, по різних кутках краю і записувати обережно, далеко не все, що під руки трапляється, а цінний матеріал старий — у старих жінок або дідів. Старі пісні мусять Вам вказати усі оці стародавні прикмети; а новішого складу пісні уже рушили в нову дорогу, чужу, псовану сучасною цивілізацією.

Я щось не знаю, чи співають у вас парубки пісні гуртом, хором або чоловіки? Якщо ні, то це велике горе задля етнографа¹⁰: не постережеш законів гармонії...

Звертаюся до Ваших видань.

«Вулиця». Це є в'язанка пісень, одна з другою сполучених, род quod libet'a. Усі пісні слабують одною хворобою¹¹: заведена хроматизація в голосах, замість простих, діатонічних інтервалів. Чужий народній пісні 7-акорд¹² бере часту участь в голосах...

Взагалі цілому quod libet'у і почасти кожній пісні

* Обернення (нім.).

зосібна надано характеру цілого, укладу хорового і гармоній чесько-німецьких квартетів. Не тільки устрою діатонічного не витримано, але й замірів до того немає.

«Ой дуду, дуду». Розклад далеко більше задовольняючий попередньої пісні, коли б не той постійний хроматизм, такий чужий, цукерочний попри сих простих, нехитрих мелодіях...

«Сидить голуб» — гарна, душевна мелодія і добре, просто гармонізована...

Фінал з коломиюк вельми приятний, завзятий, бадьористий і проведений до ладу в голосах...

Загальна увага. Внаслідок того, що ціла п'єса вдягнена не в народну одіж, — й уживання гармонічних інтервалів теж не народне, не діатонічне: часте вживання ходів секстами (сопрано з альтом, сопрано з тенором).

З-помежи паралельних ходів в народі уживаються частіше ходи терціями, сексти ж — ніколи. Народ взагалі, співаючи гуртом, не окселентує¹³ однаковими підряд інтервалами; у нього унісон розходиться в сексту, далі — в октаву, терцію і далі...

Що обходить щедрівок («На щедрій вечір»), збудованих теж кшталтом *quod libet*'у, то тутечки ще яркіше кидається в вічі непридатність системи чесько-німецьких квартетів з цілою важенною артилерією хроматизованої гармонії.

Щедрівки, колядки, веснянки і ін., — усе це обрядові пісні стародавнього дохристиянського складу. Уся їх будова — сама проста, зачинаючи зі складу у 3 тони і доходячи до 5—6—7-тонового. Вони неначе гімни первісного чоловіка до сил чудової природи. Звичайна річ, що ці мелодії більш, ніж які інші, збудовані не на сучасному нам мажорі й мінорі европ[ейської] гами, а на звукорядах [тетра хордах], спільних усій прадавній музиці і почасти грецьким ладам, з яких далі виробились у середні віки *Kirchentonarten* * у західноєвроп[ейській] церкві. Таким світоглядом і треба водитись, трактуючи наші прадавні мелодії, і гармонізувати їх діатонічними інтервалами. Хроматизація в голосах змінює їх всю стать до неподобенства, невпізнання, надає їм цілком чудну вдачу, псує, калічить їх.

* Церковні лади (нім.).

Я, ваш покірник, теж слабував на цю пошесть-заразу у попередніх своїх роботах (quod libet'ax і др.), покиль, пильнуючи над природою нашої пісні, читаючи цінні праці наших вислідувачів Сокальського («Русская нар[одная] музыка»), Мельгунова і других і придивляючись до збірників покровних нам збирачів: Балакирева, Корсакова, Чайковського, переконавсь, що ділаю на фальшивому ґрунті, що наша пісня потребує не тих прийомів, якими водиться європейська.

Не знаю, як у вас у Галичині, чи й співа народ (дівчата, парубки, чоловіки) гуртом, хором пісні? У нас співа, але ніколи чотириголосим складом, рідко навіть виділя три голоса¹⁴. Звичайний же гуртовий спів — з 2-голосого складу. Кожен голос є тут цілком самостійний ход мелодійний, цілком самостійна пісня: це дійсно є варіант тої первісної пісні, котрий то відходить від свого основного мотиву, то зливається з їм на якийсь короткий час, щоб знов відокремитись. Кожен такий голос у гуртовому співі є самостійний контрапункт¹⁵. З сього постерігаєте, що кращих контрапунктистів, як наш люд співаючий, не вигадаете, і на диво усе це без консерваторій, без підручників до гармонії велемудрих. Який то в ньому сидить запас музикального чуття, здібності, творчості! А ми, по підручниках гармонізуючи пісні, стережемо, як би бракуючі інтервали виповнити яким-будь тоном, аби квінту, терцію, інші інтерв[али] не припустити, боїмося квінт. Народ же наш тим часом у своїх несвідомих контрапунктичних підголосках подобає квінту, унісон, октаву, кварту, бо водиться давньою гармонією, а там це суть чисті консонанси. Ми ж, навпаки, тулимо та приганяємо ревне всілякі дисонанси: септими, септакорди, да рештуємо там, де тільки можна, калічучи тим природу нашої пісні. Ви, ш[ановний] д[обродію], здорово налягаєте в своїх гармонізаціях на хроматизм, так, наче чую чеські патріотичні квартети [нерозбірливо], або німецько-бюргерські хорові пісні, де народності не почувеш, не понюхаєш; вона не знати відколи вицвіла, вилиняла. Але з цього, бога ради, не постережіть, що я гострим осудом такого ділання засуджую Вас назавжди від любої діяльності, я запобігаю лишень Вас тому лихові, на яке сам добре слабував і од якого важуся вихоруватись. Краще ж, коли збоку трапляється чоловік, котрий не від злого серця, а з прихильного заміру вказує землякові хиби, які

в кожного з нас були, може, й досі суть, а яких чим скорше збудешся, тим ділові хутчій даси справедливий поступ. Я, звичайно, поділюся з Вами своїми гадками, яко з близьким чоловіком, котрий з решти хтів вислухати слово братерської поради. Отже, коли мое слово має й силу для Вас, Ви мусите сказати «годі!» у роботах такого роду. На мій погляд, сі роботи не суть потрібні ні задля Вас, ні для того діла, якому Ви служите, бо засновані на непевному фальшивому ґрунті. Бути може, у західних слов'ян: чехів, ляхів, словаків, навіть у сербів культура західноєвропейська остільки причинилася до заглади самостійності творчої народу й самі ті народи пережили вже свій оригінальний своенародний вік творчості оскільки, що нема чого вже відроджувати, відживляти; наш же русько-український народ, якщо й починає переживати фазу упадку ліричної творчості, усе не згубив своєї фізіономії, й нахилати його в руки чужої та до того й вужчої культури нема жодного резону. Європа з своїм обмеженим мажором і мінором мало не все промовила вже світові у творах величних своїх геніїв, нам же ше, хіба, тільки між люди припадає доба з'являтись. Наша пісня в широкому світі європейському занадто молода, свіжа, нова,— їй належить будучина. Од нас, синів цієї молоді народності, залежить поставити її на план розвитку у справедливому їй належному природному світлі. Немала одвічальність лежить на нас, то ж мусимо, узброєні певними вислідами, опертими на певних наукових засадах, приступити до ділання коло неї... Отже, я гадаю, що наша русинська, взагалі, львівська публіка радніше слуха салонові композиції, ніж народні пісні. Розучіть же її спільними силами і навчіть милуватися щиро народним добром — піснею у природній її одежі. Коли Ви самі себе переробите у цьому змислі і публіку призвичаїте до народності і в слові, і в музиці, отоді komponуйте скільки хоч і на який хоч сюжет: не страшно за будучину. А поки що... вчіть на сірій свитині, на грубій сорочці, на дьогтяних чоботях: там бо душа божа сидить.

Вибачте за гострі слова: я діло казав, бо йому увесь вік свій офірував.

Щиро шануючий заміри Ваші і радий завжди йти до помочі і словом і ділом

М. Лисенко.

183. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 5 мая 1896.

Любий Фотію!

Листа Вашого одібрав, де Ви пишете про те, що іспити видержали, дуже радий! А радий теж, що працювати їдете з товариством на Україну над народними типами.

Сими днями вишлю вам грошенят.

Підіть зараз до Марії Сергіївни¹ і поспитайте ю, чи не має вона таких люб'язних і гарних людей, щоб приміли зараз піти і розвідати, у якому стані знаходиться в Главному управленні по делам печати рукопись М. Лисенка текстів к хоровому VI десятку малорусских песен, посланных в цензуру в конце генваря сего 1896 року².

Ось, як бачите, досі ні слуху, ні послушанія! Здається, там це належить до функції некоего Адиковського, а може, й спеціального цензора для малоруських рукописів.

Малому чоловічку, бачте, можуть і не дати одвіту або збрешуть, а трохи хоч значному, чиновному — більше шана, краще й поводження. А це треба б як швидше зробити, поки до коронації³, бо далі їх і не розшукаеш. Та й літо небавом заходить, згуба даремна часу. Що коли б можна, щоб трохи підгвинтити чиновників в рассмотрении рукописи. Мені ніяково самому про це писати Марії Сергіївни, бо сором обтяжити ю проханням; Ви підете у гості та й проміж розмовою допитаєтесь та мене про все це якнайскорше сповістите.

До побачення! Усі наші вітають Вас. Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

184. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 17 мая 1896 р.

Шановний мій добродію!

Скоро одіслав Вам свого «довгого» листа з усякими увагами й дружнім порозумінням речей, кожному з нас дорогих та цікавих, як надійшли Ваші дві знов композиції: «Жовнярські похорони» і музика до Шевченкового «Утоптала стежечку через яр». Трапилося так, що мусив

виїздити на малий час з дому і всілякі інші перешкоди, і ось аж доперва можу з Вами маленьку розмову зняти. Перша з цих двох написана в густі салонних, камерних квартетів...

Друга річ — «На музиці», на мій погляд, не удалась Вам цілком. Перше те, що цей вірш Шевченків — весела, жвава розповідка дівки-гострухи — не підпадає ніяк до хорового укладу, тільки для солоспіву... А в матеріалі мелодійному мається нюх до народності і симпатичні звоти. Тільки штучність якась перетинає шлях...

Не кидайтесь у розпач, не бійтеся дилетанства, коли ні з чого було ще взятися артизму. Треба школи, та ще й доброї, тяжкої школи, а після неї доброго уважного і не легкого досвіду, поки через терновий шлях невдатності, гірких розчарувань, порожніх поривань висвятитеся на щось, може, путне. Еге! Це не те, що, мовляв, «круть-верть, в черепочку смерть». І знов, може, й Ви самі не вгадаєте, чи що випадає Вам — чи бути філологом, а чи музикою. Тільки філологію ви плекаєте на серію через університет, а музика — тям та ляп. А й вона в ручки не дасться, поки наукою її не студіюватимете.

Ви цілком рацію маєте, коли піклуєтеся о гру фортеп'янову: вона у страшенній пригоді стає до творчості й поспіху її, бо, граючи, ви прелюдіруєте, і це наводить вже на музичні гадки; далі через піанізм ви читаєте вільно різні школи класиків, романтиків, еkleктиків, раціоналістів музикових, черпаєте собі, що вам є любого, вашій душі приступнішого, симпатичнішого.

Не звертайте уваги, що Сокальський міряє однією міркою російську і українську пісню. З тим вільно Вам годиться чи ні, і Ви свої висновки й самі надалі зумієте зробити, але там, у тій книзі велика сила з'єднана фактів, примірів науки, так потрібної про слов'янську народну музику і про матірню грецьку музику. Нехай я буду загорілий патріот і в музиці, але мені (як і Вам) ходить не о сепарацію нашої пісні з російською чи там якою іншою, а о студіювання, плекання своєї. Нехай ця пісня має загальні риси і основи з російською, як з кривною і слов'янською, інакше й бути не може, але я смакую у своїй пісні свої самостійні зврати у мелодійному малюнкові пісні, чудову м'якість, оригінальний сумішок мажора з мінором, не той скам'янілий діатонізм, застиглий у своїй прадавності, але відносно

вимогам слова податний, м'якшаючий і через те і в гармонізаціях не остільки суворий, жорсткий, лишень красивий, пестуючий слух і розмисел. Не кожна пісня українська є діатонічна; до неї й мірка повинна бути інакша, м'якша, але все ж не пересадно хроматична в її гармонізації, до якої, приміром, дійшла гармонізація європейських творів, словом, остільки, оскільки сам матеріал мелодійний пісні тоє припуска. Коли ж трапиться пісня складу діатонічного, старого, її треба гармонізувати в належних ладах, але знов не в тих аскетичних, у які пан Рубець її зодягав, розуміючи її яко ідентичну з російською. Од такої гармонізації зараз мене верне; я чую враз, що це щось чуже, насилуване, неприродне. Боже, боже, яка то є велика потреба музикові й разом народникові повештатися поміж селянським людом, зазнати його світогляд, записати його перекази, споминки, згадки, прислів'я, пісні й спів до їх! Вся ця сфера, як воздух чоловікові, потрібна; без неї гріх починати свою працю і музикові, і філологів. Фольклор — це саме життя! Я, бувши студентом університету, кожне літо, що траплялося мені їздити на село, залюбки віддававсь тій роботі. Через те я, між іншим, і ставсь перенятий духом народної пісні; вона мене споріднила з людом, мене, мимохить одірваного від свого «найменшого брата» силою верстової відрубності й цивілізації. Фратернізацією з народом ми охоче — старі товариші, колишні, давні студенти — займалися і пізніше, по укінченню університета, і через те в наших етнографічних працях є досвід, зрілий осуд речі, дотичні прийоми в роботі кожного фаху. Ми можемо робити помилки в своїх роботах, але природи речі ми не зломимо, не скуйовдимо. Нас небагато взагалі працівників, а на музиковому полі я один, на превеликий жаль, сам собі й хазяїн, і робочий, ні з ким було порадитись. Тим і в роботі поступ робивсь повагом: що вважав одразу за непохитне, непомильне, далі змінював потроху або виправляв в міру того, як досвід і знання ширилися. Отак і, частково кажучи, тих способів гармонізування, що уживав я в давнії часи до народної пісні, я в протягу часу змінював, добираючи з студій, пильнувань, критичного огляду дотичного прийому, способу. Яко піаніст, я страшенно надуживав проводи фортепіанові до пісні, пишучи часом цілі п'єси, як це Ви успієте постерегти у 1-му мойому збірникові, а щодалі, то я пал цей непотрібний гасив

у собі, бо з критики і з власного досвіду переконався у шкоді навіть того способу, бо через його губилася і затерувалася краса самого мотиву народного.

Так само у гуртовому укладі (хоровому розкладі) я простував попереду до вельми комплексової, складної гармонії, конче 4-голосної, а то й більше, а дальший досвід привів мене до переконання, що все те є брэнно, зайве, не народне. Знайомість моя з вислідами у тій сфері над російськими піснями (Мельгунова, Пальчикова, Балакирева) помогли мені критеріум той провести до себе, на Україну. Я від того нічого не згубив, свого не залишив і не зрадив, лишень думками покористувався у себе дома, на свому рідному ґрунті. Адже ж я взяв у німця в Липському консерваторіумі науку його про музику, а вернувся додому, та й став за поміччю тієї науки над своїм добром працювати, не знімечуючи своєї пісні. Може, якийсь час був під впливом чужої науки, а далі вигнався на своє і вже ясно одмежував собі, де моє, а що не моє...

Беріть од люду і кваптеся до того, що є найдавнішими його піснями, бо в їх сидить уся оригінальність слов'янської творчості. Сучасна пісня народна теж і у нас — найменше мене цікавить, бо це вже є продукція обміну народностей: у нас солдаччина — з москівщиною та ще й солдацького спеціального штибу, така клята мода, що у полон узяла усю селянську молодь, у вас — міське життя, вулиця, широкий, але й натворений світ буржуазного режиму, що втелюшується у народне життя.

Відчуваю я, на превеликий, тяжкий жаль, що у вас в Галичині немає гуртового співу, що він давно вмер, зник. Гуртовий спів існує, розвивається там, де жилося вільно, де сам народ жив на своїй волі, сам і правувався, і порядкував у себе (козацький стрій виборний — Запорожжя на Україні; в Московській державі теж утікачі — козаки і особливе розбої ушкуйники). А сердешна Галичина нила у неволі лядській. Вільно було, хіба, мугикати собі самотньому під ніс, а гуртовому співові не вільно було лунати, розлягатися по степах, луках, гаях, полонинах... Нема гурту, нема й підголосків до основного мотиву, нема й зарідку гармонії, контрапункту. У нас дівчата, молодіці, коли часом удвох співають пісню, ніколи не ведуть її в унісон, а завжди у два голоси співають, то розходячись, то зіходячись. Чи є тому доказ і у вас? Не виходивши, не

вслухавши, не записавши, не будете мати й найменшого доказу.

Чужинець Оскар Кольберг зібрав не тільки про ляхів, а й про русинів (Рокісіє) відомості побиту, звичаїв, пісні всілякі¹, але русини й досі граються й бавляться, знічев'я, не даючи й не відаючи вартості етнографічним і фольклористичним матеріалам. А цивілізація тим часом зажира усі здобутки давньої, своєрідної культури, нівелює усі людності під один штиб, на один зразок...

Усього не перекажеш. Колись ще побалакаємо. Радий я поділятися з Вами і з усіма, хто нашим добром цікавиться і ходе коло нього. Моя порада: робіть, коли маєте охоту, як я робив.

Я попереду, студентом бувши, збирав пісні, матеріали щобожого літа, зводив їх, систематизував, заводив до гармонії, а далі почав писати, пробував з Шевченка, писав маленьку музику до співів у комедіях українських. Найнарод Вас веде спочатку за собою, а далі Ви вже, як виростете з-під школи, самі почнете самостійно працювати. Але, побіч того, потрібна загальнолюдська школа музики...

Кланяйтесь від мене дуже шановному добродію Остапу Нижанковському. Простіть.

Щиро шануючий Вас *М. Лисенко*.

Р. С. Поширте межі своїми засилані каталоги моїх творів.

185. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 9 студня 1896 г.

Любий Фотію!

Листа Вашого одібрав. Дуже радий, що хоч і одномаїтне, але все ж працюєте щиро. Коли б бог дав тільки, щоб з Вашого малювання стався прок, щоб Ви посувалися не тільки в техніці, але й в ідейній концепції мислі: щоб відповідно цьому зростала й поширювалась Ваша праця. А як Вам живеться? Чи здорові, не болієте? Як заробітки? Чи суть вони у Вас? Чи сутужно Вам? Напишіть одверто, щиро. У нас Ольга Ант[онівна] слабує так, як 2 роки назад, лежить. Бог би дав, щоб на празники видужала. Вона, як й діти,— усі вітаємо Вас.

Ваш *М. Лисенко*.

Шановний добродію!

Ну, хіба ж можна так робити, щоб учора визначити ювілей¹ на 17-е, а сьогодні знов по-старому на 14 або на 15?? Це ж відлеглість не Знаменська та Васильківська! Це ж з Києва до Петербруха. Так і всі заходи нищатья. Я зараз по Вашому листі обвідомив Адес, Чернігів, але другого дня, коли одібрав Вашу картку, у мене й руки попускались.

Одно тільки, хіба, од нас з Києва вірніш. Науменко Владимир Павлович іде у Петербург по ділах «Киевской старины», то повезе й адресу, а при нагоді добрій і промову вирече. Як же у Вас так робиться по-столичному, що дні міняють, як ваші аристократки убрання? Шкода, велика шкода! Так нічого не врехтуеш, і надалі віра зламана. Перечитавши листа Вашого, зразу дух піднявсь, надією повіяло, але..., як розкинув розумом та пригадав із давно і недавно минулого, то тільки з великим зневір'ям дивуешся, доки земляки наші усякі, а петербурзькі занадто, нятимуть віри в ліберальні вожделенія російських мужів, котрі ніби б то переняті охотою підтримати наш рух самопізнавчий, котрі начебто радіють, що ми прочнулись... І ви ймете віри, що якийсь-небудь Пипін, котрий, хіба, давно рівняв нашу літературу і весь наш дух до найзвичайнішого партикуляризму, вимоги і змагання літературні про *domo sua!!!* *. Даремні, порожні надії, щоб ці так звані старшіє братья раділи нашій справі, простягали руку помочі. Усім їм одно бажання позливати до їдної помийниці струмочки, щоб і не дзюркотіли. Ще до ляхів і до лядського руху вони зугарно відносяться, а щодо наського, то все це зашкурне залася петербурзьких лібералів не збільше від щоденних балачок про двірські новини. Я їм, отим мужам всеросійського лібералізму, і на горіль манісіньку не йму віри². Робіть, хай бог Вам помагає! Тільки забагато Ви палу заживаєте там, де й жарина згасне.

Певне, чернігівці вам пришлють адресу. Адес теж, може, і Київ. Людей, крім Науменка, вряд хто вирушить.

---

* В своєму домі (лат.).

Ходіть же під божим омофором³. Щастя Вам боже на все добре! Горе й петербурзькі земляки: скільки високих замірів було виречено, а що з їх сталося — пшик! Щиро Вас шануючий

М. Лисенко.

187. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО

15 грудня [18]96 р.
[Київ.]

Шановний добродію Дмитро Івановичу!

Здоровлю Вас од щирого серця з укінченими іспитами. Поздоров Вас боже мати певний вчений притулок, певну історичну посаду, на якій би Ви виголошували перед люди відомості з рідної історії.

З Москви почасти годиться, бо світ нашим землякам видається завжди милішим і яснішим, коли він шириться і лунає здалеку, з іншої країни.

Наш чоловік, наша суспільність сама себе не визнає за гідну істоту: треба, щоб хтось збоку взнав, виголосив, тоді і ми, усе ж скося, поглянемо на свого чоловіка.

Кажу ж, хай Москва приголубе Вас та хоч у чім визначить, то й у Києві, як би Вам довелося коли обняти посаду, вже інакше, прихильніше дивитимуться.

Твір ваш Володимир Боніфатович одібрав (я його питав), але позаяк він має од'їздити невдовзі в Італію на зиму, то він присуду свого і не вирікатиме. Хіба Голубовський та Іконников дадуть про твір цей свій вирок...

Дякую Вам сердешно за ласку і увагу до мене: спасибі богіві, живу досить здоровий, мислонькам тільки нема простору ширяти з-за тяжкого щоденного насущника.

За літо виготував чотири видання обрядових українських пісень у хоровому розкладі. Дві серії веснянок, потім колядки та щедрівки і, нарешті, купальські. Це все видане і пішло вже в продаж.

Вельми буду радий Вас бачити і позаписувати мелодії.

Сім'я моя віта Вас і дякує за пам'ять. Сердешно поважуючий Вас

М. Лисенко.

188. ДО Г. А. КОВАЛЕНКА-КОЛОМАЦЬКОГО
(ГР. СЬОГОБОЧНОГО)

26 грудня 1896 р.
Київ.

Високоповажний добродію Григоріє Андрійовичу!

Прохані Вами твори вже вислані¹, а я, на жаль, спромігсь тільки тепер одмовити Вам.

Що обходить тих книжок, що друкуються на нашій мові на нашій «не своїй» землі, то все це Ви примієте довідатись з прилоги до істор[ичного] журналу «Киевская старина», де в кінці книги друкується все, що виходить з друку під нашими лихими, злиденними [нерозбірливо] російської цензури, котра — це ж не тайна — ходє під урядовим девізом нищити всякі укр[аїнські] літературні заходи. Й дійсно, все, що талановитіше, — нищиться, забороняється, все, що гірше, недотепніше, — пускається цензурою в світ, щоб подати публіці на очі, що, бачите, мовляв, чим хохли пробавляються!.. Усякі ж часописі, газети, наукові речі, переклади з іностран[них] літератур, самостійні твори — все те виходить у конституційній Галичині.

Там є Наукове товариство імені Шевченка, котре випустило з друку ось уже 14 томиків наукових праць по ріжних галузях науки. Кожен по вподобі може стати членом того товариства, платячи 3 карб. на рік, й побирає всі 6 книжок річно наукових видань. Крім того, це товариство випускає і всякі белетр[истичні] книжки, бо посідає свою власну друкарню. Воно побирає річно 4.500 гульденів від крайового сойму і ще друкує всі шкільні книжки на рідній мові. Там друкує свої твори Ів. Франко, Ольга Кобилянська («Царівна» — це її дуже добрий психологічний етюд) і др.

З часописів (газет) ось які виходять: «Зоря» — белетристична часопись — 14 гульденів (або рублів) на рік; це так дорого задля Росії, бо вона повинна у конвертах, як листи, висилати[ся]. «Житє і слово» (видає Франко), чудовий літературно-політичний журнал, з критичними студіями, коштує 8 гульденів. Це варт виписати. Посилайте гроші до Наукового товариства ім. Шевченка, Львов, уліця Академічна, ч. 8, свою адресу й просіть з ласки висилати його.

Радикальні газети: «Громадський голос» — 8 гульдєнів, «Хлібороб» — 4 гульдєни.

Народовські опозиційні газети: «Дѣло» («Діло»), щоденна газета (видається, як бачите, етимологічним правописом). Коштує на рік 38 гульдєнів. «Батьківщина» (теж етимологічна) — 8 гульд[єнів]. «Буковина» — варто виписати, коштує 25 гульд[єнів]. «Народна часопись» — 5 гульд[єнів] (для села). «Правда» — [нерозбірливо] гульд[єнів].

Нарешті, могу й мушу себе звивати, яко щирий українець, але, крий боже, українофіл. Українофілом може бути великорос, єврей, поляк, але українцеві не приходиться². Це все одно, якби поляк був полякофіл, великорос — русофіл і т. і. Це ж нісенітниця, чорти батька зна що! Зоставайтеся здорові. З щирою повагою до Вас

М. Лисенко.

1897

189. ДО Б. ЧАЙЧЕНКА, В. САМІЙЛЕНКА, О. РУСОВА,
І. ШРАГА

Дд. Чайченку, Самійленку, Русову, Шрагу.
[12 січня 1897 р. Київ.]

Шановний добродію!

Року 1898 має відбутись відкриття у Полтаві пам'ятника нашому першому письменникові українському і першому українському драматургові Івану Котляревському¹. Було б пожадано перед тим часом появити друком, побіч творів славного нашого письменця, відповідно важності моменту, збірку творів сучасних письменців наших, що працюють на рідній ниві українського слова.

Річ звичайна, що шановні письменники мають уважати, щоб як зміст творів, так саме стиль і зразкова, чиста мова задоволили можливо строгим вимогам такого видання.

Отож бюро, що має приймати надіслані твори і обрати журі для оцінки тих творів, найсердечніше просить Вас, шановний добродію, прийняти участь в сій збірці літературним утвором² якого роду будь, по вподобі Вашій,— чи драматичним твором, а чи романом, новелою, оповідан-

ням, віршами, байкою, критично-художньою розпратою, взірцевим перекладом з чужої літератури чи науковою працею.

У певній надії, що не одмовите широко-патріотичним заходам і причинитесь до спільної товариської праці українських літераторів, просимо засилати твори свої до Києва на таку адресу: Редакція журналу «Киевская старина».

(Послано 1897 1.12-го.)

190. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 12 марта [18]97.

Любий Фотію!

Спасибі за пам'ять і привітання мене з днем народження. Якраз перед сим днем, 9 марта, святкували бучно роковини Тарасові в Літер[атурно]-арт[истичному] товаристві. Публіки було не то повнісінько, але душ 300 пішло назад без білетів. Програма широка складалася з декламацій по черзі за співом. Звичайно, усією музикою орудував я: акомпанував солістам і солісткам, бо то все моя музика, диригував двома хорами душ у 60: «Гамалія» і «Іван Гус». Овації кожному № були страшенні, нечувані. Пишіть мені, як Ваше малярство, де Ви єсть, чи в Академії, чи поза Академією; що малюєте, чи є поспіх у Вашому малярстві? О[льга] А[нтонівна], діти вас вітають. Як думаєте з літом? Як ваші фінанси? Вітаю Вас сердешно.

М. Лисенко.

191. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА

Київ, 25 цвітня 1897 р.

Шановний добродію Борисе Дмитровичу!

Я гадаю, що саме на потребі стоїть видання спеціально дитського співочого збірничка. Я вже віддавна гадаю скласти такий збірничок. Але то за нікольством, то за тим, що не знаєш дійсне, з чого брати, не здійснив своєї думки!

Я мислю, що з народної словесності до цієї збірки придобні стали б хіба деякі обрядові пісні: веснянки, весняні танки, ігри, деякі колядки, щедрівки. Є, здається, цикл — хоч і невеличкий — дитячих пісень, але в мене їх є, хіба, дві. Не траплялося чути і записати. Позаяк цей

матеріал є дуже невеликий, то я б гадав, що було б невважаючим, якби наші тямкі й дотепні письменці, от як п[ан]-на Леся Косач², Ви, Коцюбинський та ще, може, дехто дали до цього збірничка свої невеличкі твори з дитячого змісту й світогляду, які б можна було покласти на спів чи то сольовий, а чи гуртовий, а чи то двоеспів (дуєт).

Я в такому стяжі й балакав з своїми письменцями, як оце допіру кажу Вам.

Вашу гадку радий почути, а ще радніший буду, коли, згодившись зі мною, Ви зробите мені й підбір з усяких пісень народних (не лише з обрядових), а до того й свого чогось дасте, добре дотикаючого визначеній меті.

Потреба в такій збірці є надзвичайна. Я одібрав листа від панотців-народолюбів, котрі прохали такої збірки. Я посилав свої хорові десятки — вони не задовольняли ні змістом, ні сложним розкладом на гурт. Обрядові ж мої, видані, раховані на гурт дорослих людей.

Адреса моя — Маріїнсько-Благовіщенська, д. № 89.

Ждучи Вашої жаданої поради і помочі, вітаю Вас сердечно з шанобою

М. Лисенко.

192. ДО Г. А. КОВАЛЕНКА-КОЛОМАЦЬКОГО (ГР. СЬОГОБОЧНОГО)

Київ, 3-го травня 1897.

Високоповажний добродію Григорію Андрійовичу!

В відповідь на лист Ваш можу Вам сказати, що ніякої кари досі ніхто не приймав за видання закордонні¹. Якби часом присікались, спитали мене, де Ви набуваєте, нащо пренумеруєте ці часописи, я був би одповів: я не пренумерую їх, не платю пренумерати, бо знаю, що часописи ці підлеглі конфіскації, як їх знайдуть; а що добрі люде, дякуючи їм, що знайшли якомсь шлях до мене, засилають *gratis* свої видання, то я в тому не винен, а читаю радо сам для себе, бо дуже люблю своє слово, свою рідну мову. Це останнє треба свято завжди й при всякій нагоді висвічувати перед людьми, не таючись, «как какой-нибудь лукавый хохол», котрий — з десяти дев'ять — є найбільший ворог своєї національності.

Усі ці видання — «Зоря», «Народ», «Правда», «Жите і слово» й інші чудесно доходять рук на провінції й

читаються всмак. От тільки в цьому гемонському Києві, з якого зроблено центр обрусіння Юго-Западного края й де найбільше, коли не виключно, «хохлы» — Піхно, Томара, Новицький жандарм а consorts * причинилися до «попирання» укр[аїнської] національності й її заgonу, тут тяжко побирати ці часописи, бо кожне ім'я патріота усім відоме і пошта зараз до цензури кив-морґ! А читцеві зась! Та й то читаємо й достаємо.

Ні, це даремна опаска: читайте на здоров'я та згадуйте, як то тяжко в світі жити.

При останній подачі «Кобзаря» до друку цензура пекельна чисто геть винищила, поперечеркувавши на глум, цілі поеми, вірші; нема змоги друкувати. Скаржуться вже мін[істрові] внутр[ішніх] справ.

Вітаю Вас, шановний добродію, з щирою шанобою

М. Лисенко.

193. ДО О. Ф. ФРАНКО

Київ, 8 мая [18]97 р.

Шановна добродійко пані Ольго!

Довго-довго не одповідав Вам на листа, що писали-сте з грішми.

Трапилося мені, клопочучись у тій справі, запитати добру мою знайому пані, обивательку Черніг[івської] губ[ернії], як найлучче зробити Ваше замовлення.

Отже, вона, добра душа, ухопилася за цю гадку і сказала, що вона все це зробе. І справді зробила аж 4 сорочки вишивані на груди, коміри і чохла і додала, передаючи мені на руки, що за цю працю не візьме і шага; хай, каже, д. Франко зносе на здоров'я та пам'ята шануючу його вельми землячку п. Самійлович.

Дак оце ж я й питаю Вас, як його зробить, яким методом переправити до Вас ці вишивання, разом з іми й гроші Ваші? Чи не буде якої нагоди звідти, чи просто поштою? Ждатиму Вашого наказу. А де маєте літувати? Ми поки нікуди не вибираємось, та чи й виберемося. Читали всмак розправу у «Буковині» про Франка, якого клянуть і ляхи, і свої.

---

* Спільняки (фр.).

Перекажіть йому від мене моє найщиріше вітання й шанобу за його невтомну, щирну, правдиву працю й боротьбу супроти овечих темпераментів синів Русі.

Як би переправити сюди через okazію кілька примірників мого «Гуса»¹ (хор); потреба є, а ні жодного екземпляра.

Чи не їхатиме, часом, Маковей до Києва улітку? Така чутка є.

Кажіть же, пишіть, що робити з тим вишиванням?

Укупі цілою родиною вітаємо Вас.

М. Лисенко.

194. ДО М. Ф. КОМАРОВА

12 серпня 1897.

[Київ.]

Любий, дорогий Михайло Хведорович!

Таке моє латане щастя! Учора вернувсь увечері додому з цілою сім'єю; сьогодні налагодивсь Вас одвідати ув отелі з д. Дмитрієвим з Полтави,— аж Вас уже й нема. Похитали головами та й розійшлися!.. Хто ж із ваших адесян приїде до нас на 22-е? Як не Ви, то, бога ради, кого засилайте, бо такого явища далі терпіти не можна.

Усій сім'ї Вашій від мене й Ольги Антонівни щире привітання.

Ваш Лисенко.

195. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 20 серпня 1897 р.

Високоповажана, глибокошанувана добродійко!

Вашого листа скорбного, повного змісту, інтересу і високого тією любов'ю, якою він наскрізь перенятий до покійного великого трудівника — діяча українського, одібрав я.

Не отямлюся, за що Ви, хоча й найближча особа до покійного, дякуєте мене за той найменший клопіт, який я поніс, походивши до В[асиля] В[асильовича]¹ в справі хреста на могилу. Та хіба ж ми, свідомі українці, до того отатарилися, згубили постать чоловічу, що ще ж би й те вважали за якусь надзвичайну подію? Хіба ж ми не батька ховали? Хіба своїм невсипущим прикладом цілого життя не

дав він нам, кожному діячеві українському, по змозі доказ і образ, як треба ужити свої сили, хист, свої достатки на користь матері-вітчизни? Я незмірно радий, що моя мізерна тупотнява до статешного пана Василя, чулого серцем, придалася до вчасного присилання хреста на могилу. Спасибі богові милосердному, що так воно сталося. Я зовсім не знав, що одправа на могилі так зарані відбудеться; я чув, ніби вона мала у серпні відбутися, я був би конче прибув.

Жалкую теж надмірно, що за життя незабутнього, великого працьовитого батька Панька² не довелося мені з Вами особисто пізнатися і лишень смутний факт скону його тимчасово звів нас на листування і до знайомості.

Відчуваю всім серцем моїм, широким, скорбним Вашій невиразній, неоміряній тузі, Вашому тяжкому, невтішному смуткові. Я, глибокий, гостро пересвідчений патріот, коли перечув ту страшенну втрату України, скам'янів, спопелів, нестямивсь довго, снуючи в голові своїй запитання: і хто ж його замінить, хто перейме до рук ту працю?! Та й охолов, не знайшовши собі відповіді... Як же Вам, подвійно згубившій...

Земля йому пером, вічна пам'ять, вічна незабудь і подив потомним нащадкам! Дай Вам боже змоги пережити цю страшенну втрату. З глибокою шанобою застаюся до Вас

М. Лисенко.

Вельми радий був би пізнати Вашу небогу з її чудовим голосом і певне великим запасом пісень, може, й перенятих від покійного. А я таки пестував надію колись списати усі ті пісні, що він їх безліч співав.

1898

196. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 29 січня 1898 р.

Вельмишановна пані, добродійко Олександро Михайлівно!

Аж оце теперечки увільнився я од навчальної роботи, щоб міг сісти та одповісти Вам на Вашого листа.

Михайло Петрович Старицький, до якого Ви казали удатися по рукописи й листи покійного Пантелеймона

О. М. Куліш (Ганна Барвінок).

Олександровича, казав і обіцяв пошукати, і що знайде — вишле Вам негайно.

Що мене обходить, то я відібрав від Шенрока листа, де він запрошує мене подати йому вістки про покійного. Признатись, у мене цих вісток зовсім обмаль, бо пізнав я його вперше за кордоном, у Дрезні, куди навмисне приїздив з Липського, аби його впізнати. І ось які тогочасні давні враження у мене в пам'яті лишилися, тими й поділюся з д. Шенроком. Були десь, пам'ятається, листи (дуже небагато) від покійного, теж, що знайду,— одішлю.

Що обходить видавництва перекладів Пантелеймона Олександровича Шекспірових творів, то се ж треба прислати сюди у Київ рукописи, хоч би на руки Науменка або Василя Васильовича Гарновського, або знов чії інші, бо їх же треба перечитати, освідомитись і, нарешті, переписати. А доки вони лежатимуть у Вас у Мотроновці, то й ходу їм не буде жодного.

Я зачіпав це питання раз і два якось у Василя Васильовича Гарновського на вечорі і навіть казав йому одверто, що слід би самому видати значніші твори, переклади покійного; дак він і казав супроти сього, що, мовляв, чому ж пані Куліш не присила тих рукописів: у Мотроновці ж їх не видасть,— раз, а вдруге, треба ж і людей присогласити до осуду тих праць, взагалі до видавничої роботи, коли б така повелася. Дак міркуйте, шановна пані, бо всі ми люди під богом ходимо, а поки Василь Васильович межи нас ходить, треба користуватись, аби його згода була дати гроші на видання.

Риндовського ще не бачив, але не забарюся сповістити його про тих людей, що споминаєте, і попрошу його запитати у Катеринославі.

Числа 10-го місяця лютого будемо обходити річницю смерті Пантелеймона Олександровича у залі нашого літературно-артистичного товариства рефератом, декламаціями і співом хора і соло його любимих пісень.

Дай боже здоров'я Вам, шановна добродійко.

Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

Адреса М. П. Старицького: Шулявская ул., д. 33.

197. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Адреса моя: Маринско-Благовещенская ул., д. № 89.
Київ, 4 марця 1898 р.

Шановний мій земляче Григорію Іпатовичу!

Багато років уплило, як ми з Вами бачилися, поділялися думками-гадками. Щось і Ви вже одцуралися Києва, бо не знати коли і були у йому.

Вам відома турбація з помником Івану Котляревському. Та у нас у Києві так і дивляться, що одвоювання проєкта пам'ятника належить в Думі цілком Вам. Коли б не Ви виступили з гарячою промовою і не боронили б обчеського бажання усієї свідомої України, то б паничі полтавські, та подла чужа нам інтелігенція з головою на чолі, одсунули б ідею постанови пам'ятника Котляревському і заміняли б на який-небудь дом з читальнею, де б довіку не вчулася наша рідна українська мова.

Ну, тепер, коли вже ця ідея пам'ятника усталилася, зміцніла, думати треба про достатки грошові. Отож ближче всього про концерт. Писалося й до мене, і я до людей полтавських писав, а все якось не владувалось. Аж приїздив до нас Лука Васильович Падалка, любий земляк, і привіз звістку, що пам'ятник у сьому році, в августі, ніяким чином не може бути викінченим, і, значиться, і святкування відкриття його теж не справдиться. Ну, значиться, приготування одкладається на рік та й ще й з хвостом. А як же бути з концертом? Чи давати його безпремінно теперечки, на великдень, чи, може, цей час взагалі уже не догідний задля концертів, і, маючи в перспективі літо, і осінь, і зиму, краще одсунути на справжній концертний сезон цей концерт? Розміркуйте добре, поважно і, не гаючи й хвилини, оповістіть мене, бо якщо тепер треба це зробити, то треба ж Вам хорові ноти вислати да просити Вашої ласки чи добродія Різенка розучити і підготовити мені хори, а я б уже, під'їхавши, надав колориту і фарби. Для того, голубе, поміркуйте добре з д. Різенком, чи варт тепер це діло вчиняти, чи заждати надалі. Може, малий час зостався, може, на великдень учащі роз'їдуться по домівках, і це все впливатиме погано на збір грошей. Співаків з Києва нема рації везти, бо ж коштуватиме багато грошей, а це знесилить касу. Треба ужити всі місцеві сили

плюс харківські. Так моментально, голубе, одписуйте мені обширо про все.

8 марта, у неділю, буде мій другий хоровий концерт український. Бере участь хор в 60 душ і солісти.

Щиро Вас обіймаю. Жду Вашої відповіді найхудчіш.

Ваш *М. Лисенко.*

198. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

[4 квітня 1898 р.
Київ.]

Шановна пані, добродійко Олександро Михайлівно!

З великим святом здоровлю Вас, дай Вам боже здоров'я, дай боже переносити можливо легше свою самотність, свою журбу невсипущу.

Вашу дораду я зараз одвіз у редакцію «Киевской старины», не застав Науменка вдома, переказав його синові і записав навіть на папері усе, про що просите, кажучи, щоб д. Науменко, не гаючи часу, одповів Вам на Ваші запитання. Та й не знаю, чи одповів він Вам? Дякую від себе й від д. Старицького за надіслані вірші¹.

Є змога друкувати в Галичині переклади Шекспірових драм покійного Пантелеймона Олександровича. Я сподіваюсь, що гроші на видання дасть один чоловік. В Росії вряд чи цензура дозволить, а в Галичині певніше.

Для того думаю, побачившись з Василем Васильовичем Тарновським, урехтувати у його переписку з рукописів Пантелеймона Олександровича по трилогіям, як і перше було видання, і тоді списатися з Франком у Львові, щоб вирахував, що буде коштувати наклад трилогії, якщо приступно, то й дай боже поспіху, бо інакше лежатимуть твори облогом десятки років.

Щирим серцем свідчуся глибоко Вас шануючий

М. Лисенко.

Київ, 4 цвітня 1898 р.

199. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

5 цвітня [18]98.
[Київ].

Вельмишановна добродійко Олександро Михайлівно!
Сьогодні був у Василя Васильовича Тарновського і ка-
зав з їм у справі видання Шекспірових творів. Він дуже
радий був почути, що знаходиться чоловік, що дає змогу
видати ці твори, тільки просить Вас, щоб Ви до нього (до
Василя Васильовича) написали, що Ви согласні і
даєте дозвіл у нього в господі перепи-
сувати переклади Шекспірових творів з
автографів Пантелеймона Олександрови-
ча Куліша для друку. Отже, він жде Вашого до себе
листа. Щиро поважаючи Вас

М. Лисенко.

200. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

[6 квітня 1898 р.
Київ.]

Коханий мій, незабутній, вічно пам'ятливий Борисе! Як
давно тебе не бачив! Писав колись листа до тебе з пово-
ду збірника, маючого видаватися на свято створення пом-
ника Котляревському, але від тебе на цей циркуляр ані-
чирк!

Оце зненацька вступив до господи нашої славний твій
син-юнак, та такий же жвавий, чулий, відчуваючий усьому
доброму... Через нього я й поквапивсь до тебе озватися.

Треба, голубе, конче, щоб ти був у Києві в початку
серпня, коли буде у Києві сільськогосподарська виставка і
науковий з'їзд¹. До сього з'їдуться багато земляків звіду-
сіль. Буде змога познайомитись, пізнатися, порозумітись.
Я дуже радий, що маю нагоду тобі про се сказати через
сина, а не через пошту. Вважай же і пам'ятай. Так про-
сили й просять усі твої і мої щирі друзі.

Ну, обіймаю тебе міцно, вітаю за себе й за жінку.

Щиро тебе кохаючий

М. Лисенко.

Київ, 6 цвітня 98 р.

Киев, 1 мая 1898.

Многоуважаемая Елена Львовна!

Отвечаю Вам на радушное Ваше письмо в Ваш лобачевский рай. Сегодня 1 мая: природа расцвела, распустилась — красота! Изжелта-зеленые листочки на деревьях просто тешат душу, лелеют чувства.

Под обаянием и воздуха, и света, и всей красы природы сам вырастаешь, становишься бодрее, веселее и радостнее. А Ваше мило звучащее письмо с таким горячим и искренним сочувствием к моему отдыху — все это умилило меня *в е с ь м а и в е с ь м а*, как говорит секретарь Думы Павлушенко в комедии «Світова річ»¹.

На поверку — она, положим, еще не обстоятельная — выходит, что хора то тепер не так легко собрать, как думалось, а особенно женщин и девиц. Бог його святий віда, що з того буде! А в Лобачів поїду і погуляю у Вас і [дочок] до панни Варвари² пустю, вони собі любенько бавитимуться. Тепер обидві недосипляють за экзаменами. Ну, та якось перебудуть і їх.

Вчера покончили все экзамены в бывшей музыкальной школе Блюменфельда³; оканчивающим по фортепяно, пению, скрипке, теории выдавали аттестаты, свидетельства. Поміркували, повершили діла, закрыли школу та й розійшлися. Тепер уже школи С. М. Блюменфельда більше нема. Якщо Міністерство вн[утренних] дел, куда я послал прошение через Драгомирова, разрешит мне, то будет нова муз[ична] школа Лисенка⁴. Тільки самому мені її не підняти. Якщо прибрати до спілки зі мною гроші, то діло почати можна буде, а як ні, то розрішення лежатиме у кишені.

Из всего видно, что большинство тех, что учились в школе и не окончили еще ее, поступят и в новую школу, на ее основе создаваемую. Но без средств приступит к основанию ее нет основания. Ми цього питання за браком часу не обговорювали з Вами, а треба це, свидевшись, поговорить и принципиально, и детально.

За Ваше несказанно доброе приглашение жінки і діток я и все мои безгранично благодарим Вас. А как сие совершиться может и сможет ли — неизвестно.

Я же повторю, аби був жив та здоров, так себя чувствую великолепно у Вас в Лобачеве, что подряд неприлично воспользоваться приглашением.

Два дня проболел — отож, мабуть, лихий сон, що кажете, снівсь про мене.

Вас и многоуважаемого Михаила Григорьевича⁵ от чистого сердца приветствую. Всегда глубоко и сердечно расположенный к Вам и уважающий Вас

Н. Лысенко.

202. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

2-е мая 1898 р.

Київ.

Високоповажна добродійко пані Олександро Михайлівно!

Вибачте з ласки, що не одмовив Вам зразу, бо не мав спроможності і перешкодою сталося горе, що склалося у сім'ї В. В. Тарновського. Ніяково було мені досягнути під той тяжкий для його час у його господу.

Далі я вже був у нього і попитав за Ваші клопоти.

Що обходить того обману з решіткою непобіляною¹, то Василь Васильович сказав, що він незабарно накаже Валькерові, щоб той послав від себе й усе викінчив, як було умовлено, і додав ще, що він того не забуде. Питав його за опис рукописам, і він мені одповів, що опис зроблений, а про висилку до Вас не казав нічого.

Науменка сьогодні допіро побачу, нагадаю йому, що Ви ремствуєте за його промовк.

Задля переписки Шекспірових творів знайшов панну і привів її до Василя Васильовича, і вона вже з понеділка почала переписувати «Макбета» задля російської цензури, бо ми наважилися насамперед податися до російської цензури і коли тее — друкувати усе в Росії, що є зручніше і певніше. Для того умовились з Науменком, щоб він переписану рукопись подав сам від редакції «Киевской старины», позаяк для неї робиться деяка полегкість. Коли тая подача вигорить, то й усі твори тим шляхом подавати й друкувати. Коли ж не вигорить і буде заборонено, то в той час переписати наново вже кулішівкою² і друкувати за кордоном, ві Львові чи де там пада. Так що ця переписка

«Макбета» є пробова в стосунках до російської цензури, і вона пишеться правописом російським — з *ы, ъ* і т. п.

Бога ради, одпишіть мені, чи є у Вас вдома ще які Шекспірові твори, бо у вітрині, коли я переглядав з В. В. Тарновським, то, наприклад, у трилогії «Макбет» стоїть олівцем записано, що до неї належить ще: «Венецький купець» і ще третя — «Доболін» чи що. Але тих двох останніх нема й знаку. Певне, він не встиг, покійний, перекласти. Нема теж «Ромео і Джульєтти». Взагалі треба б знати напевне, які з Шекспірових творів є ще у Вас або віддані Вами до цензури. Бо хронік драматичних про Річардів не переклав.

Щирим серцем і глибоким поважанням свідчуся до Вас незмінно.

М. Лисенко.

203. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

Київ, 4 мая 1898 р.

Коханий мій, далекий друже Борисе!

Спасибі тобі за твого, хоч рідкого, та теплого листа, так наче давнім-давнім свіжо-тепленьким вітерцем подихає на тебе і згадаєш давні любі роки, коли не було місця сваркам, лайкам, ганьбі, інтригам...

Правда твоя, у нас цієї весни розбурено чимало громадян, лютував, як завжди, синій генерал¹ з білими китицями на плечах. Усе за прокламації серед робітницького люду за 8-годинну працю. І робітників-небораків, кажуть, теж перебравали.

Ми живемо, хвалити бога, шануємось, міркуємо, працюємо, скільки можна, на сій зубоженій землі, та виглядаємо друзів-товаришів² у серпні під час з'їзду натуралістів нашого університету, у той же сам реченець.

Будемо усі дуже раді бачити тебе серед нас. Купріян живе так само серед нас, працює більш коли-небудь. Доньки теж біля нього, а мамуня³ у молодшої дочки, а не тут у господі. Хведь⁴ живе усю зиму у Києві з синами, що вчаться у гімназії (і добре вчаться), а оце вже повіявся у Романівку свою, хоч навідає інколи, як треба по справах товариських. Він теж знов став дуже працюючий. Написав, і вже друкується, дуже гарну брошуру про поміч

заробітчанами, що щороку віються у Херсонщину, Таврію. Дуже обстоятельна брошура, перегледжена, проредагована товариством. 10 мая має вийти з друку і розішлеться по всіх волостях (щось 440). Друкується 2400—3000 примірників. Написана була по-українському. Подали у Петербурзьку цензуру — заборонили, тоді він переклав на русько-київську мову — дали дозвіл⁵.

Купріян дав свою археологію насамперед перекласти на українську мову і видати. Небагато вже лишилося: більша частина перекладена.

Миша сьогодні виїздить у Крим з Сонею, у Сімферополь місяців на 2; його кличе новий антрепренер Руденко, що склав нову українську трупу з молодих сил + Заньковецька, котра розійшлась останнім часом з Садовським. Мишу кличуть наставити трупу, режисировать п'єси, насталити молодь у грі. Добре діло! Написав останніми часами драму «Маруся Богуславка», дуже добра річ, а оце допіро свіжо «Облога Буші», тільки вже план виробив найподрібніший.

Ждемо тебе з новинами. Твій хрещеник був у мене вчора з твоею карткою. Я до неї написав од себе листа Костянтину Петровичу Михальчукові, де прохав його, коли можна, о яку-небудь посаду. Не знаю, що з того вийде.

Ольга Антонівна дуже дякує за пам'ять і шану і тебе сердешно вітає. Гляди ж, будь гостем.

Щиро тебе люблячий

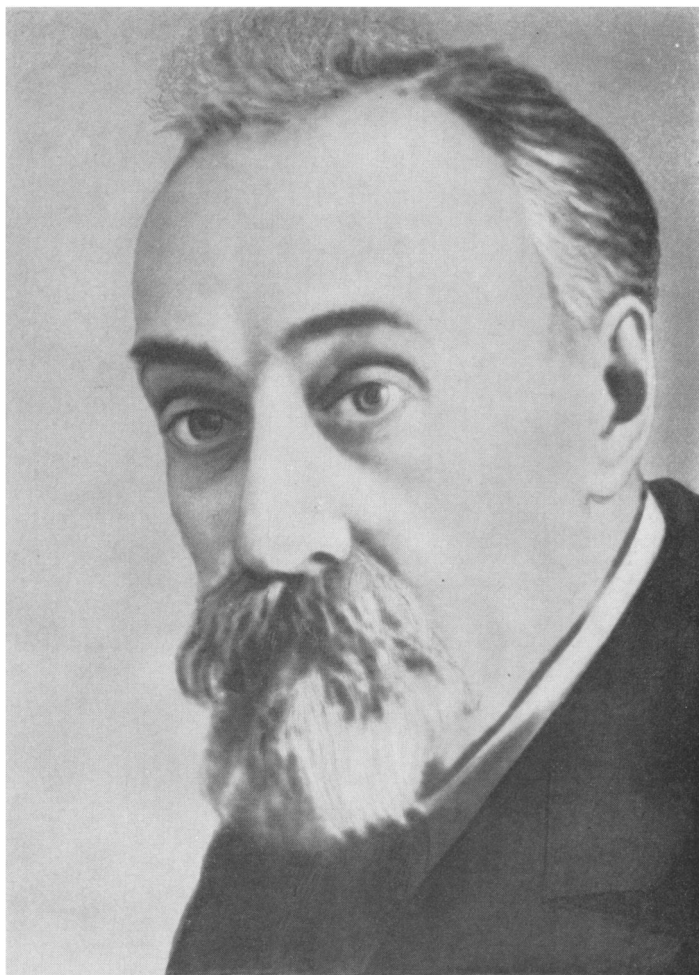
М. Лисенко.

204. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА

[22 травня 1898 р.
Київ.]

Милостивий государь Николай Николаевич! ¹

Я получил апрельскую книжку «Русской музыкальной газеты», в которой помещен похвальный отзыв о моих хороших десятках. Искренне Вам благодарен за такой лестный прием моим сборникам в Вашей газете. Мне, пишущему, собирающему, составляющему, издающему, так редко приходится слышать в печати речи о своих трудах, что даже диву даешься, как это люди из их прекрасного далека заметили меня да вдобавок еще отрекомендовали публике в самом лестном тоне.

М. Ф. Финдейзен.

С чувством искренней признательности принимаю на себя труд дать о себе постоянные биографические даты в уважаемую Вашу газету. Я не заставлю себя долго ждать и составлю просимое Вами, а также приложу и портрет свой².

Список музыкальных своих сочинений — фортепьянных, вокальных, оперных — также приложу: Литературных моих трудов очень немного: кажись, четыре статейки, вот и все. Что касается моего исследования о народных песнях, исполняемых кобзарем Остапом Вересаем, то я полагаю, что, хотя его можно считать библиографической редкостью, все же, если Вы интересуетесь, я мог бы достать экземпляр для Вас.

Ваше верное и вместе с тем печальное замечание, что в России людей труда вообще не ценят и не знают, находит особенно яркое свидетельство в провинции, где людей замалчивают умышленно, травят, инсинуируют их в печати, и потому рад бываешь, когда эти зоилы молчат: по крайности не забрасывают грязью человека.

В приятнейшей надежде быть Вам полезным собранными материалами прошу принять Вас, милостивый государь, выражение глубокого уважения и совершенного почтения.

Н. Лысенко.

Киев, 22 мая 1898 г.

205. ДО М. Ф. ФИНДЕЙЗЕНА

Киев, 18 июля 1988 г.

Милостивый государь Николай Федорович!

Я исполнил Ваше желание, как умел. Прошу Вас перечитать посылаемую рукопись, выкроить из фактов сообщаемых то, что Вам нужно для Вашей газеты. Не стесняйтесь, если окажется ненужным, несущественным, — выбросить, сократить.

Старался, держась Вашей просьбы, восстановить в памяти и хронологию, но это подчас было весьма не легко: выручали иногда попутные мелочи жизненной обстановки, да и то не всегда помогали; вот почему я иногда ограничивал факты появления какого-нибудь сочинения двумя годами. Вы же можете нотировать в таком случае любой

из двух. Иногда я спохватывался, припоминая пропущенное сочинение, и заносил его на скоропись. В самом конце я вспомнил о 25-летнем юбилее своей композиторской деятельности и не в меру, кажись, распространился о нем.

Сократите повесть сию, если найдете нужным. Протестовать я не буду.

Реферата моего о думах, исполняемых кобзарем О. Вересаем, я не мог нигде достать. Ввиду того интереса, каким одержимы Вы по отношению к этому реферату, посылаю собственный с просьбою по миновании в нем надобности возвратить мне обратно: его нигде не приобретешь.

Примите, многоуважаемый Николай Федорович, выражение сердечной признательности за Ваше теплое приглашение вывести меня перед люди. Авось услышу за тридцать с лишком лет деятельности от российских людей хотя бы какое слово суда своим произведениям.

С совершенным почтением имею честь быть Вас глубоко уважающим

Н. Лысенко.

206. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 24 вересня 1898 р.

Високоповажаний добродію!

Мої служебні й родинні, й суспільні обставини стали мені у великій шкоді через увесь цей минулий час, і я ніяким робом не міг увільнитися, щоб подякувати насамперед Вас за присвячення мені Вашого твору «Обжинки»¹, а вдруге й побазікати з Вами де об чім зі взгляду на самий твір.

Я мушу висвідчити Вам мое щире і сердешне узнання, що Ви либонь чи не з числа перших з-поміж галичан узялися за таке спасенне діло, як збирання народного скарбу — пісень і їх оброблювання. Відки ж нам черпати того натхнення, тієї свіжості, здорового того та запашного матеріалу, яким би ми не приміли, яко молода ще нація, відзначитись і зазначити своє з'явлення на арені європейській? Тамті вже старі людності вирекли, що мали й знали, не здивують нічим новим. Треба ж нам, ще дитячого віку молодості, узброєним свіжим, оригінальним матеріалом народним, з'являтися потроху з своїми дарами.

Отак ми Русь — Україна, що ми дамо з цього погляду в скарбницю слов'янської народної музики? Сливе нічого, бо нема кому й давати: нема ні зацікавлених роботою, ідеєю, ні озброєних наукою, досвідом... А нива облогом лежить, і затого не буде чого з її й узяти, бо цивілізація така, як у нас, краще сказати лакузація (від лакуза — лакей, панський прихвостень, що наслідує найгірші, негативні сторони панські), нищить народність, занечищає, забруднює ниву, прищеплює їй найпідліші сторони.

Як оперетка понижа смак до правдивої музики, так у нашому людвіі нахил до солдатської пісні псує смак до своєї рідної пісні, і цей смак направить, хіба, інтелігент, коли піднесе народові його ж перла в золотій оправі.

Вибір Ваш матеріалу обрядового заслуговує повного узнання. Радо засвідчую, що Ви попрацювали старанно й успішно. Проведіння теми через голоси і розвиток її в протягу твору свідчить про пильну роботу. Навіть *Stimmenführung** куди краще, мелодійніше супроти попередніх хорів. Лишень ще у Вас сидить німецька штучна гармонізація на 4 голоси, відбиток *Gesangverein*'ого** життя. Народна гармонія складається з двох, найбільше — трьох голосів і до того в такій поліфонній атмосфері, де б кожен голос жив самостійним, окремим повним життям, а вкупі з усіма голосами мусить давати чудовий, гармонійний ансамбль. Для того треба не тільки записувати мелодії, особливо ж помічати, занотовувати у загальному співові (адже ж народ ваш, гадаю собі, співа хором у селі) усі підголоски; от вони й становлять народний контрапункт, навдивовижу теоретикам німцям, котрі аж не стямляться, як це прості люди так оригінально контрапунктують, співаючи гуртом свої пісні. Цей контрапункт є найсовершеніший, бо усі співаки провадять кожен свою самостійну пісню в сукупному співові.

От якби доробитися до такого дивозного голосоведіння, здивували б світ.

Гарно ужили Ви соло альта (сторінка 3) з хоровою провідною фразою. Вдатно придалася також сольова фраза у мінорі для хору (сторінка 4). На сторінці 4 в такті

---

* Голосоведення (нім.).

** Співочотовариський (нім.).

2-ім од кінця у теноровій партії на словах «по-луд» я замінив би так:

Тим уникаю я подвоєння квінти. В гармонії народній я б уникав скрізь уживання септими. Приміром, сторінка 5 такт 9-й я б гармонізував так:

В народній гармонізації завершення фрази на тоніці завше була унісонове.

Сторінка 6, такт 1-й, у тенора перша нота повинна бути fa:

Коломийки мені дуже подобаються: Ви добре ужили переміни тональностей з A-dur в F-dur — a-moll.

На сторінці 10-й, такт 3-й, я не розумію вашої гармонізації: неясно. Вам хотілося басову партію вивести, тоді треба змінити середні голоси.

Загалом кажучи, не торкаючи ідеї перфекції, робота цілком порядна. Варт би було її розучити: при розученню краще вчуваються хиби, які на гарячому вчинкові треба б і виправити.

Виконати конче треба, бо це на користь стане публіці.

Щасти ж Вам боже на усе добре. Ще раз сердешне дякую за присвячення. Звістить, коли піде у «Бояні».

Мені страшенно пильно треба б, щоб шановний добродій Шухевич або переписав мені, або ж вислав мені зараз, негайно партитуру другої моєї кантати «Радуйся, ниво не-политая», бо я її маю скоро у Києві ставити. Тієї оркестровки у мене нема. Я б швидко переписав би і зараз пере-

слав би назад. Прошу Вас, зробіть мені цю ласку, перекажіть йому моє щире прохання.

Маріїнсько-Благовіщенська, № 95.

З сердешним, щирим поважанням застаюся

М. Лисенко.

207. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 3 жовтня 1898 р.

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!
Вибачте мені, через нікольство велике не одповів Вам. Звольтеся прислати Ваш портрет. Я однесу його до Висоцького і згідно з листом Вашим замовлю зробити, скільки і яких Ви побажаєте.

Цензура петербурзька, дякуючи представленію генерал-губернатора, згодилася, щоб відтепера назавжди українська белетристика задля журналу «Киевская старина» цензуровалася лишень у київського цензора, не посилаючи її у Петербург в Главне управління по делам печати. Це вже значний крок-ступінь у полегшенню цензурному хоч задля «Київської старовини». Приятно чути о дозвіл Вам друкувати «Досвітки» і «Бабусю з того світу»¹. Хто ж і коли буде це видавати?

Тарновського В. В. ще не чути, невідомо, коли буде, бо сім'ї тут немає, не повернулася ще з дачі.

Д[обродію] Шенрокові я писав, що у мене не зосталося кореспонденції з П. О. Кулішем. Ми мало листувалися, та й те десь запропастилося. Не знаю, чи д. Шенрок одібрав того листа?

З глибоким пошануванням застаюся до Вас

М. Лисенко.

208. ДО М. Ф. КОМАРОВА

17 грудня. Київ. [18]98.

Любий, дорогий Михайло Хведоровичу!

У суботу, 21-го грудня, у нашій літературно-артистичній салі¹ святкуємо 100-літню річницю появи «Енеїди» Котляревського, 2 реферати читатимуть автори: Людмила Чер-

няхівська і Науменко. Привітні вірші до Котляревського Старицького, Олени Пчілки, Лесі Українки і Стешенка. Спів і, нарешті, мій гімн до тексту Шевченка «На вічну пам'ять Котляревського»² при солі, хорі. Присилайте на ім'я правління Літературно-артистичного общества у суботу колективну привітну українську телеграму і молоді теж.

Ваш *М. Лисенко*.

209. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 22 студня 1898 р.
Мариинско-Благовещенская ул., д. № 95.

Дякую Вам, земляче коханий Григорію Іпатовичу, за Вашу ласку, клопіт і прихильність до моїх поручень. Ну, що ж, не пощастило з петицією¹,— всяко буває. Але завжди треба мати на увазі посаду для свого доброго чоловіка. Що мене обходить, то я не похваляюся вдачею: скільки я не кидавсь по людях, по музшколах — нема охочих їхати у Полтаву, хоч і які завидні самостайні посади виникають з Ваших прохань². Так той Київ принадує до себе людей, що корінці попускали тут, що не хочуть та й годі. Може, по якимсь часі і знайдеться чоловік подходящий. Бо знов і рекомендувати Вам чоловіка треба не аби ж якого, з дипломом консерваторським, звання «свободного художника», таким тільки і може бути інспектор, наглядающий за музикальними класами. Якщо є змога, заждіть, кажу, бо на разі нема чоловіка, де я не питав, де не шукав.

Цікавиться моєю кантатою до Котляревського? А щоб приїхати самому у Київ, дечого багато перечути! Ви щось розледачили, здорово обваженіли, мабуть, і посивіли за всі роки? Коли ми востаннє бачились, я вже, далєбі, забув.

Вкупі з Ольгою Антонівною вітаємо Вас з жінкою з наближаючими різдвяними святами. Щастя боже у здоров'ї. Щиро Вас люблячий і шануючий

М. Лисенко.

Київ, 22 студня 1898 р.
Маріїнсько-Благовіщенська, № 95.

Шановне добродійство панове Франкове, пане Йване і пані Ольго!

Здоровимо вас удвох із жінкою з наближаючими святами різдвяними. Поздоров боже з родиною бути усім здоровим. Ольга Антонівна збулася віри у Вас, п. Ольго. На два її листа Ви їй й одним не озвалися. Так що вона не тямить, чи буде що із тієї обіцянки, якою Ви її обдарували, що вишлете обіцянні книжки через Володимира Боніфатьєвича Антоновича. Як, що на це Ви скажете? Будемо сподіватись відповіді хоч у прийдешньому рокові.

Перекажіть, з ласки, д. Шухевичу, що коли минула потреба у партитурі до «Наталки»¹, то щоб наopak вислав мені.

Гадаю пренумерувати «Вістник»² на 1899 рік, та не знаю, яка певність, що надходитиме на адресу мою власну, бо чую, скаржаться люди, не надходять деякі книжки. Тут, мабуть, провина редакції, бо інші знов побирають усенькі книжки. Якийсь недолад є у експедиції редакційній.

Зніміть же печать з вуст своїх і промовте щось потішаючого.

Живемо, рухаємось по змозі в сфері обставин, ждемо гостей³ на різдво. Небагато продуктивної роботи, але й не хоруємо на недбалість. Федоровському в Петербурзі затвердили статут на «Благотворительное общество изданий общепользных и дешевых книг в целях прийти на помощь религиозно-нравственному развитию и экономическому благосостоянию малорусского народа».

Що сей сон означає? Яка тут буде мова? Чи не залежатиме усе від чоловіка, який стоятиме на чолі цього товариства?

Якщо доведеться друкувати Шекспірові твори Куліша, то за поміччю і доглядом пана Йвана.

Вітаю щирим серцем вас обох.

М. Лисенко.

211. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

[Кінець грудня 1898 р.
Київ.]

Ласкавий і коханий земляченьку Григорію Іпатовичу! Маєте голос і вплив у Полтавській земській управі, уживте усяких способів і заходів, голубе, щоб на свободну вакансію секретаря губернської управи у Полтавській губернській земській управі рекомендувати, та сильно, стоящого у Владикавказькій думі і управі секретарем Хведора Григоровича Шульгу, нашого чоловіка, практичного, дотошного чоловіка.

Що зробите у цьому напрямку, сповістіть, голубе, мене негайно. У Вас у Полтаві повиганяли своїх людей через їх же помилки, що в чуже діло втручались, то ж треба своїми ж і постать займати. Будьте ласкаві, поклопочіть у цьому ділі.

25 цього місяця обходили ювілей Котляревського у нашому Літературно-артистичному товаристві дуже пишно при величезному натовпі людей. Я ставив свою кантату до цього написану на слова Шевченка при солі тенора, баритона, хори — жіночий, чоловічий і мішаний. Чудесні були реферати, декламації, привітні вірші й слова до поета і 18 телеграм з усіх кінців Росії, України і Галичини і все це по-українському.

Щиро Вас із жінкою О. А.¹ вітаю і ждатиму відповіді. Ваш шануючий і люблячий

М. Лисенко.

Київ, 1 студня 1898 р.²

1899

212. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

[18 лютого 1899 р.
Київ.]

Високоповажана пані добродійко Олександро Михайлівно!

Можу Вас потішити, що не все так зле стоїть, як гадалося спершу. Сьогодні я був у Василя Васильовича Тарновського, і ми з їм удвох перекидали усю вітрину і знайшли, що «Антоній і Клеопатра» і «Міра за мі-

ру» суть на своїм місці, а лишень тих двох драм: «Цимбелін» і «Венецький купець», як не було з самого початку, коли ми з Кропивницьким ще аж у маї місяці передивлялись, так і досі нема. Видно, покійний мав лишень на увазі перекласти їх та й не встиг або ж, може, у Вас де лишилося у господі. Пошукайте, бо клопіт ми зняли були ще аж з тамтого часу, з весни, коли я і Кропивницький до Вас писали, сповіщаючи про цей факт, і досі нема про їх чутки.

Отож маємо ми:

Шекспірові твори:

- Том I — «Отелло» Видруковані у Львові 1882 р.
«Троїл і Кресида» В Росію не пущені.
«Комедія помилок»
Том II «Король Лір»
«Коріолан»
«Приборкана гоструха»
Том III «Юлій Цезар»
«Ромео і Джульєтта» (тільки що получена)
«Багацько галасу знічев'я»
Том IV «Макбет»
«Антоній і Клеопатра»
«Міра за міру»
Том V «Гамлет»
«Цимбелін»
«Венецький купець».

Оцих двох останніх і немає тут у В. В. Тарновського і не було. Мабуть, не встиг покійник перекласти. Значиться усіх є 13 драм, а було б 15, якби були «Цимбелін» та «Венецький купець».

Перепишуємо у тій же хаті, де й вітрина Кулішева стоїть, і нікуди ніхто й в сусідню хату нічого не винесе, не то що з дому. Ключ од вітрини тільки у Василя Васильовича — нікому й найближчому не звіряється...

Зоставайтеся же спокійні духом і серцем. Всі загалом стережемо свого скарбу і кожне зосібна пильнує за їм.

Щирим та глибоким поважанням вітаю Вас, шановно добродійко.

М. Лисенко.

Київ, 18 лютого 99 р.

213. ДО С. А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ

[5 березня 1899 р.
Київ.]

Високоповажана панно!

Користую слухною нагодою через високоповажаного добродія пана Яблоновського доручити Вам гостинця українського. Три мої твори, ще досі не друковані, прошу прийняти від мене¹ як ознаку високої пошани моєї до таланту й хисту артистичного високоповажаної панни, котру, на превеликий жаль, і досі не мав щасливої okazji почути...

І коли Україна буде мала щастя чути й бачити художню перлину русько-української нації? О, як бажано б почути!

Свідчусь глибоким поважанням до високоповажаної панни

М. Лисенко.

З Києва,
5 марта 1899 р.

214. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 8 марта [18]99 р.

Високоповажана пані добродійко Олександро Михайлівно!

Одповідаю Вам на запитання, які поставили мені в останньому листі Вашому до мене.

Ключ од вітрини, де ховають твори рукописні П. О. Куліша, знаходиться виключно в руках самого В. В. Тарновського і нікому іншому не звіряється. Він хотів був їхати спершу у Рим і Флоренцію до дочки, але щось роздумав та замість того побував два дні ув Одесі та й повернувся до Києва, тепер лежить трохи слабій на шлунок чи що.

Казав був переписчикові моему, що переписує у його господі Шекспірові твори, що як поїде за кордон, дак не даватиме ні ключа, нічого, і переписка перерветься.

Ну, це бозна-що! Я йому доказував, що хай же доручить ключа такому довіреному й близькому йому чоловікові, як Олександр Матвійович Лазаревський, бо інакше уся робота перерветься, і загальмується друк.

Отож, на щастя, він роздумав їхати за кордон... Я склав комісію з людей вчених, наукових і літературних, щоб роздивились інші усі твори Куліша в рукописах, що лежать у вітрині. Може, які речі було б корисно у «Киевской старине» чи деінде видрукувати, взагалі, щоб паутина забвения не покрасила тих творів.

З щирою глибокою повагою до Вас

М. Лисенко.

Квартира Гарновського, у Золотих ворот, дом Сетовой.

215. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 30 марта 1899 р.

Любий Фотію!

Велике спасибі шлю Вам за привітання мене зі днем мого народження.

Дуже-дуже зрадів, почувши від Вас вістку про народження товариства художів й музиків українсько-національного напрямку. Дай лишень боже, щоб ті товариства виявили своє цінне існування цінними роботами — збірками усіх потрібних матеріалів для розробки історично-національних сюжетів. Буду прислухатись з найживішим зацікавленням.

Усі наші вітають і я теж Вас. Коли в Україну приїдете?

Ваш *М. Лисенко.*

216. ДО О. Ф. ФРАНКО

Київ, 12 цвітня [18]99 р.

Високоповажана пані добродійко Ольго Хведоровно!

Насамперед здоровлю і вітаю Вас з глибокоповажаною дружиною Вашою, паном Іваном Франком, з наближаючими великодніми святами і з усією родиною Вашою.

Прошу щиро і благаю найревніше пана Івана зробити мені докладні рахунки по виданню творів Шекспіра у перекладі Куліша, котрі вже переписані і невдовзі мають бути до Вас переслані, аби їх друкувати: т. II (три драми), т. III (три драми), т. IV (три драми) і V (одна драма «Гамлет»), а «Цимбелін» і «Венеційський купець» не перекладені або ж десь запропащені.

Прошу робити рахунки на 600 примірників, усе — скільки друкарські виноситимуть видатки. І всі ці рахунки до мене зашліть.

Кваплюся на пошту. З щирим побажанням

М. Лисенко.

217. ДО І. Я. ФРАНКА

Київ. 27.IV [18]99 р.

Високоповажаний добродію!

Ваш план видання Шекспірових драм у Кулішовому перекладі вподобав і я, і всі ті, яким я читав Вашого листа. Основи видавництва нової спілки узнано за цілком солідні, практичні. Я й гадаю так у цій справі поводитися, як Ви мені радите. Але треба спершу звернутися до грошодавця¹, котрий помінивсь дати гроші, які запотребує видання. Досі його коштом велася переписка. Тепер, коли вже всі драми переписані, я звернувся до нього по гроші на видання.

Пані Куліш, даючи дозвіл на видання Шекспірових творів, обов'язала друкувати не більше 600 примірників кожної драми. А тут іде річ о 1000. Я до неї теж пишу, просячи, чи не дала б вона право друкувати 1000 замість 600 примірників. Боюсь, що не згодиться, бо вона жде, як би скорше зиск собі з того видання мати (вона дала право на одне лише видання). Крім того, вона застерегла собі право, щоб, крий боже, не зміняти ані цяти, ані коми у перекладі її дружини. Бачте, як вона суворо до цього відноситься!

Що обходить перегляду тих перекладів Кулішових до рук якого спеціаліста вченого, приміром, Дашкевича, то це, правда, не зайва річ була б, але цей чоловік розвів би таку тяганину по всіх літературах, що минули б цілі роки, нім видерли б у його з рук твори.

А ось уваги такі, які пропонуєте Ви до кожної драми, як зміст драми, її вартість, здобутки критичної праці над нею в сучасній науці — це було б і є дуже пожадане і всіма ухвалене. Такі примітки прошу я Вас узяти на себе, звичайно, за плату од друкованого аркуша 50 рублів. Коректу теж просив би Вас узяти на себе, бо це діло остілько серйозне, щоб не дати у які нетямучі руки таку працю.

Платня за коректу кластиметься така, яка існує у Вас там, два чи три гульдена від аркуша.

«Коріолан», вдруге переписаний, є у мене тут, бо про той, що Вам заслали, вже забув.

Дуже вклоняюсь дружині Вашій за себе і за жону свою.

З щирим серцем поважуючий Вас

М. Лисенко.

218. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

[27 квітня 1899 р.
Київ.]

Високоповажана пані добродійко Олександро Михайлівно!

Вітаю Вас сердешно з минулим вже великоднім святом. Дай боже здоров'я і миру душевного в Вашій сумній самотині.

Діло з Шекспіровими драмами йде, здається, добре. Вони вже всі (10 їх) переписані. Тепер треба їх перечитати враз з оригіналом, щоб позбутися яких можливих помилок при переписці.

Видати їх у Львові є змога за поміччю нової видавничої спілки, що зав'язалася там задля видання усяких наших книжок. Треба тільки, роздобувши грошей про видання, увійти з тими грішми пайщиком у ту спілку, і вона на добрих, чесних і солідних варунках виконає ту справу. Одно тільки пишуть відти, що, затрачуючи гроші на видання 600 примірників, яку кількість Ви дозволяєте, а не 1000 або 1200 примірників, тобто цілий «завод», як кажуть друкарі, капітал не дасть найменшого зиску на втрату, на повороті втрати. Як Ви собі, пані, гадаєте, чи не призволили б Ви дати свою згоду на друкування хоч 1000 примірників? Тоді хоч вернеться та сума (я вже не кажу про пользу або заробіток), яку чоловік дасть на друк. Коли ласкаві згодитесь, не залишіть просьби моєї одповісти на ню незабарно.

З глибоким поважанням і душевною пошаною до Вас застаюся

М. Лисенко.

Київ, 27 цвітня 1899 р.

Спасибі за квіточку з могили великого, невсипущого трудівника українського. Може, коли доведеться і самому особисто прибути, одвідати і уклонитися прахові його.

219. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА

[3 травня 1899 р.
Київ.]

Милостивый государь, многоуважаемый Николай Николаевич!¹

Искреннейше благодарю Вас за лестное Ваше внимание к моей музыкальной деятельности. Весьма рад буду получить №, в котором помещено начало статьи, посвященной этой деятельности.

Что касается разбора моих сочинений, так для меня жизненного и нужного, то для успешнейшего его реализации я просил г. Идзиковского немедленно же собрать все, что было моего издано, и тотчас отослать Вам.

Я чрезвычайно жалею, что из всего мною написанного так мало издано. Я, автор, не коммерсант, не имею средств затратить на издание, которое тут же должен отдать нотопродавцам на комиссию с 40—50 и даже 60 процентов!

А нотопродавцы, не смысла в музыке ничего, берутся за издание вещей, которые в большинстве случаев, давая поблажку дурному вкусу большинства публики, дают им верные деньги. А композиторы пальцы сосут, заполняя втуне свои портфели новыми сочинениями.

Из моих сочинений, что будут Вам высланы, Вы все же не узнаете многих и наиболее крупных вещей как фортепьянного репертуара, так и вокального, оперного. Некому у нас издавать, и лежат вещи по 15—20 лет.

Примите же, многоуважаемый Николай Николаевич, изъявления в глубокой признательности и искреннего уважения Вашего покорного слуги

Н. Лысенко.

Киев, 3-го мая 1899 г.

220. ДО Г. О. МАЧТЕТА

Киев, 25—28 мая 1899.

Многоуважаемый Григорий Александрович!

Возникновение «Волыни» принято киевлянами, по крайней мере некоторыми и при том продуктивными, весьма

сочувственно¹. Выражено было желание и согласие помогать статьями, сообщениями, заметками, насколько жизнь киевская давать будет материалы для насущных интересов края.

Когда г. редактор прибудет в Киев², то необходимо будет собрать людей совета и людей дела и обстоятельно поговорить обо всем.

Наступающая эра археологического и доархеологического съезда, кажется, должна дать немало материала для «Волыни»³.

Знялася така буча из-за научных рефератов на малорусском языке (числом 15), которые намерены были читать на съезде имеющие прибыть русины галицкие, что дело восходит до министра народного просвещения, пошли в ход доносики и племенная рознь, и что хотите. Чем дело кончится, увидим через недели две, и тогда наступят решительные меры. Съезд назначен от 1 до 20 августа, а наше свидание — от 23—26.

Нотный автограф посылаю.

Ольга Антоновна, вся семья и Старицкие шлют Вам поклон и привет.

Ваш *Н. Лысенко*.

221. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 30 липня 1899 р.

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Допіро кілька день, як я повернувся до Києва з артистичної своєї подорожі¹ з хором українським і солістами-співаками.

Об'їздив усю Полтавщину і у Київщині був, у Черкасах та Смілі. Виїздив трохи більше, як місяць. Будив заспаних земляків піснями. Дякували дуже, вітали щиро, прохали й надалі одвідувати.

Як повернувся дуже втомлений, то вже застав Ваші листи і посилку давню. Да оце тепер можу Вам одповісти. По-перше, дякую Вам дуже за обидві фотографії і за 2 книжки: «Досвітки» і «Воспоминания детства»². Жалкую дуже, що у Вас не знайшлося для мене великого портрета Кулішевого або літографії, а то маю всіх письменників — трудівників українських, крім Куліша. Може, де у Вас

знайдеться, то не відмовте подарувати. Далі, шукав учора Сохвію Василівну³. У старій, батьківській господі вже їх нема, перебрались у нове помешкання, д. Савицького на Винтовій горі. Я туди,— застав їх серед страшеного тлуму — мебелі, картин і інш. Ледве що перевезлися, ще й не розпакувались. Увесь скарб літературний Кулішів знаходиться у Миколи Федотовича Біляшевського, нашого доброго і певного товариша, дуже гарного і чесного чоловіка. Йому ж припоручений і музей Василя Васильовича Уманцем, председателем Губернського чернігівського земства, поки не скінчиться у Києві археологічний з'їзд, що зачинається від 1—20 августа; музей цей буде виставлений на увесь час з'їзду, а потім, як завіщений Чернігівському земству, буде перевезений у Чернігів. Вітрини ж з Кулішеви ми творами усі чисто й з іншими речами знаходяться у цього самого Біляшевського, кажу ж Вам, нашого доброго і певного товариша. Боятися і непокоїтися нема чого: буде все ціле і нурушимо.

Не стало Куліша — zostалися ж діти по йому, котрі не дадуть пропасти скарбам материним. Це так скрізь у світі робиться, те, що мусить животіти, не повинно згинути. Тільки не треба марно до неба руки здіймати і гадати, що коли не зараз зроблено, то вже й пропаще. Не треба теж думати, що скрізь вороги і що розтаскають добро, хоч би й Кулішеве. Слава богові понаростали все-таки сини вітчизни, які більш ніж добре тямлять, що писання Шевченка, Куліша й інших трудівників українських суть добро, скарб національний і для того пильнують його, як свою святиню. Тямлять при сьому теж дуже добре, що ця загальна святиня є разом власністю його удови, покіль вона живе, і тим не вчиняють і не почнуть нічого геть, нім не розпитають саму властительку. Отож не печалуйтесь й не піклуйтеся: усе буде добре.

Драми Шекспірові переписані вже за кордоном і досі вже, певно, почалися друком у Львові, по одній драмі. Гроші на друк я добув у одного заможного патріота, спасибі йому. Буде до драм написана й передмова, щоб видання вийшло з друку, як подобає європейському гарному виданню бути.

Питавсь я добродія Біляшевського, чи можна б достати тепер у нього ті твори Кулішеві, про які Ви просили, але він перепросивсь, що все те у нього у господі

заставляє, а він тепер страшенно заклопотаний виставою своєю, яку упоряджує в університеті до археологічного з'їзду, теж і виставою козацького музею Василя Васильовича у нашому музеї київському.

Оце ж усе. Ще питаєте про трупу Старицького. На що воно Вам? Ця трупа, де на чолі стоїть Заньковецька і який дав Старицький своє ім'я, знаходиться десь на сході Росії, у Саратовській чи десь там губернії. Вони простують, здається, на Сибір.

За днів 2 поїду з усією сім'єю своєю на тиждень або що до п. Самойлович на село, Київської губ., у с. Лобачів, Таращанського повіту. Кличуть до себе погуляти, одпочити добрі наші знайомі дідичі, чернігівці родом.

Здоровлю Вас з продажею вашого хутора. Комаров купив у Вас. Це мій давній приятель, дуже добрий чоловік. -

З глибокою шанобою й прихильністю застаюсь до Вас

М. Лисенко.

222. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

2 серпня 1899 р.
[Київ.]

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Учора одібрав Вашого листа, а позавчора до Вас послав свого довгого. Зараз же їду з усією сім'єю на тиждень до знайомих — п. Самойловичів у Київській губернії. Одповідаю Вам: не рухайтесь з місця, бо тепер нікого і нічого не допитається: усе погрузло в археологічному з'їзді і самого Біляшевського і не побачите аж до 20 августа.

Щиро Вас поважуючий

М. Лисенко.

У листі моему все з'ясовано.

223. ДО О. Ф. ФРАНКО

[10 вересня 1899 р.
Київ.]

Високоповажана добродійко!

Прийміть з ласки у себе на кілька хвилин земляка полтавського, сина нашої приятельки, пані Самойлович (а мо-

лодика кличуть Віктор Леонідович Масляников), котрий їде у Краків, щоб вчитися малярству у академії Краковській.

Він там нікогісінько не знає, щоб до кого звернутися. А в Кракові є русини. Дайте Ви або пан Іван Франко картку до кого з краківських русинів, щоб вони на перший час йому допомогли орієнтуватися і завели, до кого слід, в Академію. Він, сердешний, по-польському ані бе, та й по українському теж поганенько, як звичайно паничі малоросейських дворян, де нема натяку на яку-небудь свідомість національну.

Пана Івана вітаю при сій нагоді дуже-дуже сердечно і прошу його найщиріше, щоб, вигладжуючи подекуди мову у Кулішевих перекладах Шекспіра, був дуже і дуже обережним, бо пані Куліш абсолютно заборонила чіпати мову її небіжчика-мужа. І коли трапиться яке слово замінити (у його часто бува московське слово), то, хіба, українським, а не галицьким,— крий боже. Бажав би дуже знати, у якому стані знаходиться видавництво драм Шекспіра і якою драмою розпочате.

Поможіть же з ласки молодому добродієві. Сердно обох Вас вітаю з жінкою моюю.

Щиро прихильний Вам

М. Лисенко.

Київ, 10 вересня 99 р.

224. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 11 вересня 1899 р.

Високоповажана пані-добродійко Олександро Михайлівно!

Діло Вашого небожа Мальованого, здається, випада на добре. Науменко здивавсь з директором IV гімназії, д. Стороженком, прохав його замінити¹, і той обіцяв йому се зробити. Д[обродія] Комарова я, на жаль, не бачив. Обидва рази, шо він переїздив через Київ, він бував у мене і ні разу не заставав мене. Я чув через люди, шо він мав купити якийсь маєток, їздив шукати, торгував Ваш хутір, але, нарешті, не вподобав його через брак води. Так я чув через люди.

Ви писали у Київ, щоб кияни бралися видавати розрі-

шену цензурою до друку «Чорну раду»² і що ви візьмете недорого за право видання. А які ж Ваші грошові вимінки (умовля), то й не кажете, не пишете. Може, те Ваше «недорого» та станеться для видавців «недешево». Треба цифру визначити певну. А, може, б згодились, шановна добродійко, щоб кияне видавали «Чорну раду», а далі у продажу з чистого зиску давали Вам певний відсоток (процент)? Взагалі, в такій справі усе до найдрібнішого треба обговорити, обміркувати, висловити й умовитись, що Ви, мабуть, і зробите, коли це Вас цікавить.

Тепер вітаю Вас сердешно, глибоко шануючий Вас

М. Лисенко.

225. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 15 вересня [18]99.

Високоповажана пані добродійко Олександро Михайлівно!

Боронь Вас боже мати діло з Гавришем: його допіро у юні місяці одставлено зі складу книжкового «Киевской старини». Це є цілком негідний чоловік, без жодних моральних принципів. Хай це між нами буде. Я його тільки що бачив і він мені каже, що пані Куліш дає мені видавати «Чорну раду», а я, щоб перебити, кажу, ні, вона мені вже обіцяла. Одкиньтесь, бога ради, од нього, бо не розв'яжетеся. Кажу Вам напевне, що коли не кияне, то Чикаленко з Комаровим хвалились мені, що візьмуться конче видавати.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

Скажіть-пишіть Гавришеві, що Ви вже маєте певного приятного для себе видавця. Це діло рішиться на днях.

226. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 19 вересня [18]99 р.

Тільки що одібрав Вашого листа, високоповажана пані добродійко Олександро Михайлівно! А сам хотів і без того до Вас по ділу писати, бо цілий ранок присвятив у новому художньому музейові, дякуючи тому, що неділя,

перевірці по зробленому мною описові рукописних творів П. О. Куліша ще за життя небіжчика Василя Васильовича Тарновського. Сталося ж це з-за того, що саме тепер Чернігівське земство прислало у Київ секретаря губернської земської управи д. Чайченка, відомого Вам українського письменника, зробити опис усім геть чисто предметам музею В. В. Тарновського, історичного і Шевченкового, котрі по заповітові Василя Васильовича досталися г. Чернігову. Він зробить обширний опис усього, і воно тут і зостанеться у міському київському музейові, аж заким земство вибудує у Чернігові кам'яницю під музей, на який асигновані 20 тис. крб. Тим часом там же стоїть і вітрина з творами Куліша.

Чайченко і каже мені, приходьте, передивимось, що там Кулішеве, бо я не знаю і не відаю, чи воно належитья теж до Чернігівського музею, чи усе властивість пані Кулішевої. Для того ж я й був там. З перегляду мого виявилося, що усі речі, усі рукописи Кулішеві суть там, як я ще сам записав за життя Василя Васильовича; тільки не знайшлося ось чого:

- 1) Послідній із Борецьких. Історичний роман.
- 2) Петро Сагайдашний, драма (1621).
- 3) Псалми.
- 4) Бібліотека Куліша по іменам авторів і по заглавіям книг.
- 5) Замітки по алфавіту.
- 6) Цар Наливай.

Може, ці речі забрані Вами до себе, а може, у Біляшевського; тільки тут їх, у вітрині, нема.

Малюнки Кулішеві: гетьманів, лірника (2 екз.) і якась картина — все це є, тільки не кольороване, а рисоване карандашем.

Чайченко каже, що вони належаться до Чернігівського музею, бо на них є напис: «Молодому другу моему», тобто це є власність Василя Васильовича.

Взагалі Чайченко не зна, як йому бути з Кулішевою вітриною, чи оддавати її кому на руки, чи він не має права перед земством цього робити. Він просить дуже, щоб Ви зараз же, негайно одповіли офіційним листом хоч на моє чи чие інше ім'я, щоб усі речі і рукописи Кулішеві (у 2-х вітринах) були передані на руки й під розписку чи то мені на схов до часу, чи кому Ви іншому скажете, і це

зробіть зараз же, поки він не виїхав з Києва. А буде тут дня 4 не більше.

Було б краще всього, якби Ви самі прибули, бо я, наприклад, не знаю запевне, чи ті речі, що були у другій вітрині, під вікном у Василя Васильовича, чи вони склали власність Василя Васильовича, чи були Вашою власністю. Це Ви б тільки рішили. Там страшенний гармидер.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

Жду офіційного листа Вашого найскорше, не пізніше у середу, 22-го.

227. ДО М. Ф. КОМАРОВА

[1 жовтня 1899 р.
Київ.]

Любий Михайло Хведоровичу!

Отже, ні мої просьби, ні Ваш лист до Михайла Сергійовича¹ не вгонобили його: він не згодивсь їхати, бо казав, що через своє здоров'я не здатен робити великої подорожі.

Звертаюся до Вас і враз прошу якнайскорше порозумітися з шановним Євгеном Харламповичем в справі видання «Чорної ради» на українській мові, яку дозволено Кулішисі друкувати. Вона стороною шука видавця: видно, має нужду в грошах і трохи-трохи була не оддала видання відомому печальної слави Гавришеві. Я випадково довідався од самого Гавриша га мерщій до Кулішихи з листом, щоб і не марила про такого видавця, а, кажу, знайдуться, певне, солідні видавці, тільки треба умовини. Отже, вона й вирекла тієї умовини. Своєму, каже, чоловікові оддам за 300 руб. гонорару (чужому за 500 рублів) з правом на 4 роки 4000 примірників та їй, Кулішисі, 20 примірників gratis*.

Євген Харлампович переїздом через Київ був у мене, хвалився, що разом з Вами має видати «Чорну раду». Це саме була б добра нагода узятись вам обом зараз за видання, увійшовши з Кулішихою в зносини й тільки, бо вряд, щоб кияне взяли за видання: не мають грошей. А видати можна чудесно, оздобивши навіть малюнками, і доб-

* Безплатно (лат.).

родій Бородай допоміг би у тій справі, звівши Вас з молодими художниками в Петербурзі через Сластьона. Може, навіть прийшла гадка видання дати метеликами для народу. Взагалі обміркуйте скоро цю справу та мерщій вдавайтеся до Кулішихи або взвістїть, якого Ви на все це погляду тримаєтесь.

Щиро вітаю Вас з усією сім'єю.

Ваш *М. Лисенко.*

Київ, 1-го жовтня 1899 р.

Учора перечув лиху вістку, ніби Микола Карпович Садовський зненацька помер на кону², граючи в ролі Бурлаки. Чи правда цьому? Крий боже, яка тяжка б була втрата! Де трупа Сакаганського гра на разі? По газетах цього поки не видно, та й дай боже, щоб вістка ця не справдилася.

228. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА

[15 жовтня 1899 р.
Київ.]

Шановний добродію Борисе Дмитровичу!

Удаюся до Вас з великим проханням від себе й від усього видавничого комітету, що займається зібранням й виготованням збірника з творів українських письменників до відкриття пам'ятника Котляревському.

Прошу Вас найширше надіслати нам Ваш який прозовий твір з найостанньої, свіжішої продукції. Коли нема готового, напишіть хоч невеличкий який скіц, новелку, оповідання. Нічого казати, що бажано було б, щоб і мова твору була взірцева, позаяк у цьому збірникові треба показати, оскільки виросла мова від часу Котляревського.

Просимо Вас не відмовити в нашій гарячій просьбі і подарувати свою лепту до загальної скарбниці національної.

Вітаю Вас сердешне й свідчуся щирим поважанням.

М. Лисенко.

Київ, 15 жовтня 99 р.

229. ДО І. Л. ШРАГА

[19 листопада 1899 р.
Київ.]

Любий, коханий Ілля Людвіковичу!

Як давно ми не бачилися з Вами, що там з Вами робиться, чи здоровенькі помагаєте самі і з родиною Вашою? Бо на мого листа я од Вас не одібрав й найменшої вістки.

Поручено мені, щоб просити Вас, аби Ви ужили всяких заходів о розповсюдження пренумерата на «Київську старовину», «Вістник літер[атурно]-науковий», бо обидва видавництва дуже потребують пренумератів. Про «Вік»¹ Ви вже, певно, повідомлені і що пренумерата її до виходу з друку виносить 1 р. 50 к., а по виході — 2 р. Пренумерату складати можна у складі або до Лотоцького (Мар[іїнсько]-Бл[аговіщенська], 149).

Коли ж побачимося, коли приїдете у Київ? Вітаю Вас із родом-родиною щирим серцем.

Ваш *М. Лисенко*.
Київ, 19.XI 99.

1900

230. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

[1 січня 1900 р.
Київ.]

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно! Здоровлю Вас з Новим роком, з новим ХХ століттям! Стоїмо саме на межі нового століття, належачи усім життям до минулого. Що то нам доля дасть у Новому, нам, окривдженим, пригнобленим, упослідженим!.. Хоч, правду кажучи, у цій недолі й неволі ми в значній мірі і собі обов'язані, бо такої злочинної байдужості й зневаги до всіх своїх кривих інтересів, до своїх святощів вряд чи яка нація може що виставити... Ну, да хоч потроху з'являється й народжується та свідомість, без якої не можна в світі межі людей повертатися..

Кропивницький одмовив мені, що в цьому сезоні і думати не можна о постановку «Байди»¹, а хіба лишень у слідуючому сезоні.

М. П. Старицький через слабкість нічого не робив і не зводив, що Вам обіцяв.

Про граматку питавсь у декого, дак нема у їх, якої бажаєте.

Хай милосердний бог хова Вас від слабості і всякого лиха.

З глибокою шанобою

М. Лисенко.

231. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 3 січня 1900 р.

З Новим роком вітаю Вас, високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Щасти Вам боже доброго сталого здоров'я на многа літа.

Видання «Гамлета» удалося добре: упорядковане добре і друк, і вигляд книжки добрий. Я чув, що тепер на черзі друкується «Приборкана гоструха». Але відомостей певних ще не маю.

При таких тяжких обставинах, в яких ми живемо, видання Шекспірових творів тільки й можливе по одній книжці, по одному тому, бо тоді тільки й можлива така дешева ціна, як 80 кр[ейцарів] за книгу в оправі, інакше видання заморозиться і лежатиме без руху, не продаватиметься овсі, та ще й завважте, що це є видання закордонне, себто нелегальне: якими, значиться, труднощами воно може діходити на Україну! Для того не здивуйте, шановна Олександро Михайлівно, коли трилогії переховують свою назву й «последовательность», але з'являтимуться по одному тому, а не всі три в їдному, бо це ж би повело до конешної згуби видання і Видавнича спілка одкаснулася б від дальшого видання. А це б визначало поставити смертний хрест на виданні, такому для всіх нас важному, на яке кошти зібрати було і є у нас так тяжко трудно.

Главного управляючого по делам печаті Соловійова переведено у друге міністерство, на його місце, чутка у нас, буде князь Шаховський, Ваш приятель і покійного Пантелеймона Олександровича. Може, це до чогось прийдеться?

За оригінали не турбуйтеся: у свій час Вам повернуться.

Щирим серцем і глибокою повагою вітаю Вас ще раз.
З глибокою шанобою до Вас

М. Лисенко.

[6 березня 1900 р.
Київ.]

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Не здивуйте, що я довго не відповідав Вам на листи Ваші. Мене й усю сім'ю мою поняла тяжка, нерозрайна біда. Ось десять днів вже минуло, як моя люба, кохана жінка, породивши сина, зігнула духа в один мент¹, що не то порятунку дати, але й оком змигнути не було коли. Був при родах і лікар-акушер і наша акушерка-повитуха, що всіх дітей до їдного приймала. І роди шасливо одбулись, і в той момент, коли дитина-хлопець уродивсь і мати глянула на нього, тут одразу висловила «дурно мені». До неї і лікар, і повитуха,— але вона вже мертва. Параліч серця, казав лікар, ніби серце не витримало напруги, яка була при пологах. І бог його святий зна, сердешної хвороби не мала (бували перебої, котрі, як лікарі казали, ставалися від нервовості, від важкого стану). Ця втрата несподівана, незмислена до того підкосила мене, що я ошалілий став і туга та сум не зм'якшуються, а, бодай, збільшуються. Зоставсь одинокий з п'ятьма дітьми. Хоч старша дочка 19 год має, але це не є мати ні з удачі, ні з сприту. Маленьку дитину пристроїли з мамкою. Як бог надалі дасть, свята його воля зна! Подружжя моє було душею сім'ї, душею моєю. З її надзвичайною енергією вона мені була (крім материнства) товаришем-помогачем у обчеських справах, спочуваючим усім моїм замірам.

Я просто збожеволілий від тієї втрати.

Ви питаєте адресу молодого В. В. Тарновського. Не знаю запевна, знаю, що мешкає на Старо-Єлизаветинській ул. у Липках, біля женського духовного училища. Там його знайдуть.

Псальми, як писали, я просив д. Біляшевського вислати Вам, а теж і драматичні твори — «Дон-Жуан», «Чайльд Гарольд», щоб теж Вам вислав.

Прийшла нова книжка Шекспір — Куліш «Приборкана гоструха». Посилаю Вам. Франкові писано, щоб він впросто до Вас вислав «Гамлета» 19 примірників і всякого нового твору, що вийде з друку. Та ось, бачте, як воно мляво

робиться, що й досі ви жалієтесь, що немає. Треба буде знов нагадати.

Все, що пригадав з Ваших листів, одписав Вам.
З глибокою до Вас шанобою і широю прихильністю

М. Лисенко.

Київ, 6 марця 1900 р.

233. ДО І. Я. ФРАНКА

[10 березня 1900 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

З слухної нагоди вітаю Вас сердешно з шановною дружиною Вашою.

Люди, що добре собі тямлються, поділяють звичайно і горе і радощі. Мені на разі випало вилити перед Вами своє тяжке горе,— втрату дорогого, незаступного подружжя, котра зродила мені сина цілком благополучно, але через якусь малу хвилю, сказавши лишень: недобре мені! — зітхнула духа. До неї — мертва. Ні маніпуляції серця, ні розтирання,— ніщо не помогло! — кожному втрата матері і жони є велика втрата родинна. Але моя втрата надзвичайна, бо вона мені була ще найщирішим товаришем і порадицею у всіх моїх суспільних заходах і справах, підсобницею моїх найкращих простувань. І виховання дітей в національному напрямі — всім я їй був зобов'язаний... Тепер лишився одинокий і нерозважний.

Потурбуйтеся, з ласки, щоб 19 примірників «Гамлета» і 19 пр. «Приборканої гострухи» Куліша були незатяжно вислані просто до п. Кулішевої (г. Борзна, Чернігівськ. губ., в хутор Мотроновку). А то вона мені раз у раз про це пише. Та ще дуже ремствує, чом, друкуючи, не додержують систему Кулішевого в написах, так як вони у його творах поділені і заведені у трилогії. Треба б рахунки мати на видання «Приборканої гострухи».

Вітаю ж Вас з щирим серцем із жінкою.

Щасти боже на все добре. Не відмовте з ласки породавати мої конверти, кому який слідує.

З глибоким поважанням

М. Лисенко.

Київ, 10.III 1900 р.

234. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

Київ, 10 цвітня 1900 р.

Високоповажаний добродію Петре Януаровичу!

Христос воскрес! Вітаю Вас сердешне з великодніми святами. Дай Вам боже здоров'я за Вашу щирість, з якою Ви, трохи чи не єдиний, ділаєте в північній столиці по всіх галузях питимої справи. Попайдило Вам змістити і генерала та чи ж знайдено поки що на його місце путящого, розумного і діяльного чоловіка? Д. О. тимчасовий, кажуть, презус, бо й ніколи йому. Щастя боже обікрати на це місце солідну, дотепну особу.

Ждемо на 14-е гостей¹ до себе. Може, буде рясніше, як на різдво, бо інакше сум розбирає.

З новин видавництва. В кінці цвітня вийдуть конче «Старосвітські батюшки й матушки» і «Вік». З новин музикальних уже вийшли з друку і продаються у Ідзіковського: моя «Утоплена», лірично-фантастична опера у 3-х діях, 4 одмінах, ціна 4 рубля, а теж ІХ і Х хорові десятки українських народних пісень, кожен зшиток з 10 пісень по 50 коп. Цими обома зшитками завершилася сотня хорових пісень.

Не знаю, як Вам живеться, а мені моя незаступна втра-та щодень гірші наслідки приносе. Такий сум облягає душу, що казати нічого.

Я — винен дуже, — не зміг одповісти на сердешну телеграму кривих і сердешних земляків, такий я був прибитий, знівечений. Будьте ласкаві, не відмовте подякувати тих дорогих людей, що заслали до мене таку любу, приязну телеграму в тяжкий час мого гострого болю і горя.

Коли побачимось? Чи будете влітку в Україні?

До серця стискаю руку Вашу і гарячим серцем вітаю Вас.

М. Лисенко.

235. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 4 мая 1900 р.

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Іно що одібрав з пошти гостинця Вашого дорогого, драмовану трилогію покійного великого працюючника українського П. О. Куліша¹. Велику-превелику сердечну подяку

складаю Вам за цінну пам'ять і за дорогий гостинець. Варт би було, щоб Ви виклопотали у кн. Шаховського та і видрукували такі речі покійного, як «Дон-Жуан» і інші класичні твори з європейських літератур у перекладі П. О. Куліша.

Знов кажу Вам, що коли Ви досі не одібрали зі Львова належаних Вам примірників по умові тих двох драм Шекспіра, що вже вийшли з друку, то, певно, цьому причина, що таможня з гряниці відослала їх наопак у Львів.

А чи дістали від мене і прим. «Приборкана гоструха» у оправі?

З глибоким поважанням застаюся до Вас

М. Лисенко.

236. ДО М. Ф. КОМАРОВА

[18 травня 1900 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Хведоровичу!

Цілим серцем дякую Вам й високоповажаній добродійці Любові Болеславовні за пам'ять і шану, з якою Ви запрошуєте мене й усю мою сім'ю на весілля шановної доньки Вашої Віри Михайлівни. Хай бог дарує їй щастя й любу лагоду з таким поштивним і славним чоловіком, як добродій Волянський, а Вам милу потіху радіти щастям молодих. Хай живуть і пишаються, як квіти! Хай ведуть щасливо свідому генерацію українських крайових людей, робітників. А ось далі моя до Вас мова, яку я зніму з-за загальної поради товариської і з якою обертаюся разом до багатьох своїх людей.

Ви добре знаєте й пам'ятаєте старого нашого товариша Антеповича Олексія Даниловича, котрий учителював колись у київській гімназії, далі служив у Полтавщині і, нарешті, у Бердичівському повіті податним інспектором, хорий вийшов він в одставку з пенсією до 800 руб. Сім'ю має чималу. Прожити на цю пенсію неможливо. Служби урядової, яку б радо прийняв, брати не можна, бо зараз одберуть пенсію. На своє щастя подав він прошення о дозвіл одкрити у Бердичеві мужську прогімназію. Дозвіл йому надано. Тільки немає жодної спроможності приступити до одкриття її, тобто бракує йому грошей на перше

обзаведення. На це йому треба рублів 800. Ми — товариші складаємо кожен по своїй спроможності грошові дачки і при-соглашаємо до цього ж і своїх знайомих взяти участь у тих дачках, яку хто в силі дати, щоб піддержати підупало-го свого чоловіка і не дати сім'ї пропасти. Ці гроші Антепович обіцяє віддати, скоро діло його стане на ноги.

Справа ця потребує скорого приступу, щоб через літо приготувати — найняти помешкання, зробити класну ме-бель, присогласити учителів, видрукувати і розпублікувати задалегідь рекламу.

Для цього прошу Вас, а через Вас й других інших земляків, який хто схоче, негайно озватися, чи буде згода Ваша на яку дачку, чи ні. Коли згода, то звольтесь з ласки дачку Вашу, або ваші (як хто ще пристане) просто вислати Ізмаїлу Орестовичу Новицькому. Киев. Тарасовская улица, собственный дом. Його ми обрали за збирача й контрольо-ра грошей.

З глибоким до Вас поважанням застаюся

М. Лисенко.

Київ, 18 мая 1900 р.

Кияне ждуть, коли ви — одесьяне визначите реченець приїзду.

237. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ ¹

Романівка, 10 червня 1900 р.

Кохана, люба Катрусю!..

Ми ще й досі гостюємо у Романівці; взавтра вирушимо у дорогу ². Насамперед заїдемо у Криве до Юркевичів, переднюємо неділю, а в понеділок, 12 червня, верстати маємо справжню подорож. Подаю тобі тут вироблений нами мар-шрут, де ми маємо їхати, звичайно, коли що не пошкодить. З Кривого, од Юркевичів, вирушимо 12 червня через Бру-силів (28 верст) до Радомишля (повітове місто), вкупі 63 версти, де маємо ночувати. Ідемо великим, розложи-стим, кованим возом, трояком коней; нас п'ятеро поїджан, а шостий машталір при конях.

Од негоди над возом приставляємо чотири великих дуги і обручі і натинаємо брезенти. Хазяйнувати по черзі кож-ному цілий день. Для того вчимося у пані Рильської, як куліша в дорозі зготувати, як галушки замісити та інше.

З Радомишля через Кримок (15 верст) серед одвічного лісу, де повинні втрапити на одпуст католицький³ на св. Антонія з Падуї в маленькому костьолі, простуватимемо до містечка Малина (27 верст), де ночуємо. Відси 14 червня до Чоповичів (23 версти), де приглядаємося до життя родового, бо велике село заселене самими Чоповичами, як Мелені — Меленевськими, Ходаки — Ходаковськими — стародавня православна українська околишна шляхта.

У В'язовці (36 верст) маємо ночліг. Звідси до Овруч — вже на Волині (24 версти), — тут днюємо, оглядаємо і ночуємо. З Овруча 16 числа — назад через Іскорость (45 верст), де оглядаємо й ночуємо. 17-го ч. підємо далі до Горошок (40 верст), ночуємо. Відси 18-го ч. у Житомир (45 верст) — ночліг. 19-го — у Ходорків (Сквирського повіту, 55 верст) — ночліг; а 20-го — в Романівці (35 верст). Разом становить 428 верстов подорожі. Звичайно, як бог допоможе скрізь благополучно звернутися, то 21-го, найпізніше 22-го ми повинні й додому у Київ повернутися. За одно неприємно, що дощова година напосілася: коли не лє, то капає дрібненько. Ну, та якось-то буде!

Як же вас усіх, моїх любих, бог держить? Як манісінський любчик Тарасик⁴, чи не хрипить-кашляє, чи блідий, зелений? Чи кликали Михайлова? (Це конче, безапеляційно треба зробити.) Що він сказав, що нараєв? Боже, як йому б треба гуляти, але не в палісаднику, в садку такому, як Ботанічеський, але прикривши головку шапочкою і зонтиком, а ніжки увернувши в одіяльце, та не так, щоб розхристувалися. Звичайно, все це, коли сухо, не сиро й трохи. Крім того, під невсипущим доглядом твоїм...

Цілую тебе.

Твій тато.

238. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ

Неділя, 9 липня 1900 р.
Київ.

Люба, кохана Катрусю!

Допіро прийшов лист до тебе з-за кордону, зараз виправляю. Дивую неzmірно розумовому змістові пишучої приятельки, котра ніколи ще не написала по-людськи листа до тебе, обмежуючись лишень звісткою, де вона є, і про-

ханням — «пиши почаще». Добру половину листа займає глупий-преглупий малюнок міщанського творчества: серце з хвіртками і дверцями і з фігурою німецької Frau товvais saget, підслухуючої, що в серці діється. Чи писала Галі? Вона, сердешна, після тебе двічі вже волає, чом ніхто не озивається. Я все для неї зробив. Купив у подарунок О. П.¹ добру книжечку у досить красивій оправі задля записування поезій. Для панни Лілі² в'язку ключів блискучих, з яких кожен ключ надає з себе або олівець, або перо, або [нерозбірливо]. Все це П. А. Косач учора повіз. Кривеньок днів за два раніше поїхав туди.

Любка Муся³ другого дня після тебе приїхала... Вона огрядною вигляда в лиці і тілі. Привезла для Остапа⁴ цілу колекцію жуків і метелів на булавках, місцевої фауни. Зараз їдемо з єю у Китаїв на цілий день. Тьотя Гліка⁵ учора приїхала, але ще не була ні в кого. Кланяйтесь Є. Л.⁶ усій сім'ї. Цілую тебе сердечно.

Твій тато.

239. ДО І. ПУЛЮЯ

[29 вересня 1900 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Загальний наш русько-український національний інтерес привів мене до любої нагоди листуватися з Вами. Мені доручено обговорити з Вами справу видання заграницею біблії в українському перекладі П. О. Куліша і І. С. Нечуя-Левицького.

Вам відомо, що покійний П. О. Куліш не встиг викінчити перекладу біблії. По його смерті покійний теж уже В. В. Тарновський наваживсь був узяти на себе клопіт видання цілої біблії. В тій цілі присогласив він Ів. С. Нечуя-Левицького викінчити переклад тих частин біблії, які не встиг перекласти П. О. Куліш. Переклад був викінчений, перегляжений, перевірений і переписаний.

Але смерть В. Тарновського підкосила у корені усі клопоти й заходи у цій справі. Наслідник, син його, не то що цим ділом не цікавиться, але — примів би, спекався був усього цього, якби мав змогу гроші з продажу рукопису того собі здобути.

Товариство кийвське гадало-міркувало і ось через мене просить Вас, шановний добродію, довідатись, чи не були б Ви ласкаві звестися з Лондонським біблійним товариством і дізнатися від нього, чи взялося б воно видавати біблію в українській мові перекладену і цілком до друку готову.

Якби ж те біблійне товариство зреклося тієї доради, то чи не взяли б Ви на себе клопіт видання біблії по підписці на наш власний кошт, на зібрані гроші, увесь догляд друкування взагалі всього видання.

Коли б була на це Ваша згода, то, може, б Ви змогли обчислити й видатки грошові на це видання, у скільки обійшлося б ціле видання, й оповістити б з ласки мене у всій цій справі, а я б уже повідомив товариство.

Даруйте за клопіт і непокій чоловіка, обтяженого власною працею, але, відаючи Вашу корисну співучасть у праці коло св. письма попліч з покійним П. О. Кулішем, беру на себе смілість турбувати Вас у такій пекучій справі, яко чоловіка, який приміє дати і пораду, і потрібну вказівку.

Сподіваючись на Вашу патріотичну чулість і відгучність у такому кардинальному питанні, як видання у рідній мові цілої біблії, свідчуся глибоким поважанням до Вас, шановний добродію.

М. Лисенко.

Київ, 29 вересня 1900 р.
Маринско-Благовещенская ул., д. № 95.

240. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА

[2 жовтня 1900 р.
Київ.]

Милостивый государь, многоуважаемый Николай Николаевич! ¹

Так как Вы уже окончили печатать мой биографический очерк ², то я бы покорнейше просил Вас не отказать выслать мне те указания, какие я Вам для этой цели высылал. Там есть подробное сообщение о моих произведениях и этнографических изданиях да еще с указанием годов, когда изданы и написаны и даже, помнится, в хронологическом порядке. Эти сведения мне очень теперь нужны. Г[осподин] Веймарн, приступая к изданию биографиче-

ского словаря русских музыкальных деятелей³, обратился ко мне с просьбой сообщить ему мои автобиографические сведения. В моем сообщении для Вашей РМГ («Русской музыкальной газеты») эти сведения очень пространно указаны, и я бы ими очень хотел воспользоваться, дополнив новыми вещами, какие позже сообщенных явились.

В надежде исполнения Вашим высокородием моей просьбы и высылки (необходимых) просимого, прошу верить чувствам глубокого почтения к Вам и преданности.

Н. Лысенко.

Киев, 2.X 1900 г.

Мариинско-Благовещенская, № 95.

241. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО

Київ, 3 жовтня 1900 р.

Мабуть, уже дуже заморочився, любий Фотій, коли згадав про нас та й нагадавсь озватися. Цікаво вельми було читати Ваші підлабузнювання до художества і дивувати тому, що невже ж таки так художникові тра панькатися й обставлятися, щоб вимудрувати собі картину. Я розумію, що типа й фактуру чоловічу треба знайти, одшукати, змалювати. ю, типічну, відповідну чолові фігуру тра знайти, але щоб обставляти миски, вулики і т. п., далєбі цього я не розумію. Худога, хоч і молодий, мусить уявляти собі, утворити цілий образ, який склала його [нерозбірливо], намітити на полотні точки, де що повинно стояти: де діячі, де аксесуари обстанови, природа з її небом, травою.

Це все матеріальне, поверхній зміст картини, а вже до духового змісту картини — вираз лица гостя, тих, що його вітають й інше—це вже діло душі, духа художнього¹. А то далєбі те, що Ви мені писали про техніку, яку Ви утворювали до писання картини, нагадувало мені таких музиків, які, коли хочуть чи намагаються щось утворити, свою музику, сідають за струмента, ляпають по клавішах руками і, не однімаючи рук, мерщій записують на нотовий папір, щоб часом як не забути... Творчість цього не потребує, вона цурається таких прийомів. Свята уява, жива, огнева фантазія в утворенні плану, концепції художньої мислі,— ось агенти безпосередні правдивої творчості, до

цього й треба простувати, хоч як це не є легке діло. Ну, та краще пережити на власній шкурі тяжкі іспити і здобути через «опит і практику» певний шлях до Парнасу. Хай, лишень, вистачить того чуття, що все ним існує, держиться, а про інше нема чого й піклуватися, бо те школа дає.

Его, намулявши собі очі, змарудивши собі час і, взагалі, намучившись морально, Ви вирушуєте до Петрограду.

Щасти Вам боже дочапати до якої певної пристані і скінчити, чим завдалися.

З усіх моїх Вам бажань я б зажадав Вам розвитку фантазії, успособлення її до досить доброї Вашої матеріальної техніки малярської. Подавайте вістки з Петербургу, як Вам там поведеться з картиною і на чому ви станете, і як досвідченіші люди до цього віднесуться.

У нас в сім'ї бог милостивий держить в здоров'ї [нерозбірливо]. Літо Галя пережила у Косачів в Гадячі. Муся у Шувльгіних в Хорольщині (Полтав. губ.), а потім у Юркевичів у київській Сквирщині. Катруся в юлі поїхала до Самойловичів у Лобачів. Найгірше досталося сердешному Остапові: він не їздив далеко нікуди; проживав у Китаєві у Старицьких трохи. Спочатку у юні ми були з їм поїхали вкупі з Рильським і його двома синами у подорож по київському та волинському Поліссі, але сам Рильський заслаб у дорозі, і ми повернулися додому. Я ж в августі був у Адесі на кілька день, відти проїхавсь по краю, по знакомих у Корсуні та до Самойловичів. Та дав концерта у Ходоркові на користь погорілих селян. Тьотя з Тарасиком мали літувала вдома, звичайно...

Всі Вам кланяються. І я Вас вітаю сердешно.

М. Лисенко.

242. ДО І. ПУЛЮЯ

[25 листопада 1900 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

В місяці вересні я удавався до Вас з листом, просячи в[ід] імені земляків своїх звернутися до Лондонського біблійного товариства з запитанням, чи візьметься воно за видання біблії в українському перекладі Куліша і [І.] С. Не-

чуя-Левицького. Коли б же Біблійне товариство зрєклось, то чи не взяли б Ви, високоповажаний добродію, на себе труд вести справу видання біблії заграницею на наші кошти. І ось з того часу минуло вже два місяці, а од Вас я не маю ніякої звістки, чи лист мій доставсь Ваших рук, чи Ви з ласки писали до Лондона і, взагалі, чи згодились би на поставлянну відси пропозицію щодо видання біблії на наші власні кошти.

Дякуючи сердечно за милий Ваш подарунок, брошуру «Безпечна станція телефонів», я разом прошу Вас, шановний добродію, не відмовити у ширій просьбі подати вістку, у якому стані знаходиться справа біблійна, чи можна сподіватися на Лондонське товариство, а коли ні, то чи візьмете Ви, добродію, на себе клопіт видавництва біблії.

Сподіваючись скорої відповіді, свідчуся глибоким до Вас поважанням.

М. Лисенко.

Київ, 25 листопада 1900 р.

243. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

30.XI 1900.

Київ.

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно! Радію цілим серцем, що Марко Лукич Кропивницький зросив Вашу душу надією на постановку «Байди». Дай боже усім нам побачити той твір незабутнього автора. Про біографію П. О. Куліша нічого не знаю. «Удосвіта встав я»¹ не друковане, а переписувати ніколи. Щирим поважанням вітаю Вас

М. Лисенко.

Учора помер Олександр Якович Кониський, завтра ховаємо. Втрата велика дуже працьовитого чоловіка.

244. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

10 студня 1900 р.

Київ.

Коханий, любий Борисе!

Оце допіро що одібрав твого листа від 7 студня. Сумний твій лист, та, мабуть, сум той відповідає дійсно сумному станові речей. Справді чудні якісь відносини товари-

ства нашого одно до другого: нема поклику озватися, запитатися або одповісти на запитання. І ці славетні кияне трохи чи не перед ведуть у цьому напрямі. Я не згадую вже про редактора, котрому перестали вже писати, знаючи, що одповіді не буде. Жаліються навіть у листах, що робити, що од Науменка не діждеш одповіді. Або оце питання з одбитками, хіба ж це справді не хамство? Піду зараз до Чикаленка і прочитаю йому твого листа; хай зна наших! Чикаленко, купивши собі чималий маєток у Полтавщині, у Пирятинщині, переїхав з сім'єю на зимове життя у Київ. Звичайно, став діячем тутешнього товариства — енергійна і запальна особа. Володимир Боніфатьєвич виїхав 1—2 ноября у Сіцилію, у місто Катану на полудневім боці Сіцилії, у п'яті Етни. Стан його здоров'я дуже, дуже кепський вимагає того виїзду. Університет дав йому на ту подорож 600 чи 700 карб. У його склероз усіх судів і нефрит, і всяке лихо. Чи вернеться він до нас у кінці квітня, як казав, бог його святий зна. Був у Львові кілька день. У Римі вдарив його удар: одняло було ногу, руку, язик і око перекосило. Але днів за 2—3 одійшов і сам про це писав доктору Черняхівському. Писав: їде через Неаполь у Катану. Досі вже там. Хведько Рильський теж віддавна, ще раніше Володимира Боніфатьєвича виїхав у Крим і зимує у Гурзуфі у сестри своєї. Писав Беренштамові, котрий зимує у Києві, що було якось йому погано, було знов невелике кровохаркання, але за кілька день перестало. Цікавивсь своєю працею про сервітути¹ в Юго-Западному краї, писаною по-українському задля простого люду.

29 ноября помер Олександр Якович Кониський; був слабував на запалення легких, але не тяжко; помер же від паралічу серця. Багацько дуже було вінків з рідних міст українських — від одесян, чернігівців, киян різних фракцій, харківців, — всі з українськими написами. Не вельми багато йшло за труною, але молодь несла труну на руках до самої домовини. 6—7 промов було при домовині на українській мові виключно; я теж дещо промовив. Не було лишень отцов редакції «Киевской старини» — Науменка, Косача, Тругубова.

Старий Житецький і Беренштам були у церкві і трохи провели.

Втрата у нас з його смертю велика, не так як якого

талановитого письменця, але як великого працівника і організатора.

Іздатель «Киевской старины» Гамалей потерпів аварию: обвинувачений в «Дворянському клубі» в шулерстві. Він видавець «Кобзаря» і хазяїн могили Шевченка. От публіка! Поки ще розслід іде, він поїхав у місячний одпуск. Звичайно, од його узяли усе, що компрометує нашу справу. Але ти поки що мовчи! Шукаємо соредактора Науменку, який проситься в одставку. Намітили й просимо Леонтовича, може, буде згода.

На різдво у Львові поляки, переказавши на свою мову мою «Різдвяну ніч», виставляють її в своєму новому міському театрі. Русини кличуть мене на цю виставу. Та в мене бракуватиме грошей. Може, вдасться поїхати, а, може, й ні.

3-го січня у нас з'їдуться родичі з різних місць²; може, й тобі спроміжно буде бути?

Кланяйся дуже, голубе, своїм любим дітям. Хай тобі щастить бог на все добре, найперше у здоров'ї. Обіймаю тебе.

Твій М. Лисенко.

1901

245. ДО І. ПУЛЮЯ

[10 січня 1901 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Хоч трохи запізно, але все ж здоровлю Вас з Новим роком і з Новим віком! Пожальсь, боже, над нашим лихоліттям, бодай би хоч у ХХ вікові полегшала наша лиха доля!

Останній переклад псалмів незабутнього діяча нашого¹ з увагами вислано Вам, добродію, з Києва. Решту псалмів до видання Ви знайдете у Львові у старому виданні, бо тут немає того видання. Тож і вислано Вам, щоб бралися до видання. Звичайно, до Ваших практичних рад і порад усяке пристало. Дай боже, щоб ті британські торговці, побачивши Ваше видання псалмів, звернулися до Вас і згодилися видати біблію.

Про гонорар властивцям, пані Кулішевій і Ів. Левицькому-Нечуєві, що кінчає переклад біблії за смертю П. О. Куліша, звичайно, нема чого й гадати; коли б бог привів, щоб Біблійне товариство хоча б видрукувало без жодного гонорару, та взагалі ж пані Кулішева, коли сподівалася од небіжчика В. Тарновського, що він видасть своїм коштом біблію, не ждала й не гадала ні о який гонорар; так само й тепер: річ іде лишень о те, щоб довелось хоч побачити видану біблію на українській мові. Я оце писав пані Кулішевій і просив її, щоб вона од себе до Вас те ж саме написала. З листа її видно, що вона мала до Вас писати. Ерго, не будем сподіватися ні на які дачки і вкладки, а здамося на впливову силу Вашого видання псальмів і будемо ждати, що з того буде.

Побажавши Вам, шановний добродію, найкращого поспіху у Вашому виданні, здоровлю Вас і свідчуся глибоким поважанням.

М. Лисенко.

Київ, 10 січня 1901 р.

246. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

[15 лютого 1901 р.

Київ.]

Високоповажана добродійко пані Олександро Михайлівно!

Нарешті — богові дякувати — знайшовсь у Львові видавець на біблію¹, котрий хоче ю видавати, звичайно, він не в стані платити гонорара, тільки просить дозволу Вашого почати друком біблію.

От ми, кияни, й просимо Вашого дозволу, щоб були ласкаві озватися до мене листом, і, коли Ваша ласка і воля,— то й згодилися б на дозвіл друкувати.

Ми б зараз переписали п'ятикнижжі Мойсейове і вислали б і таким чином частями б переписували б з оригіналу незабутнього П. О. і копію вислали б, як попередне вийшло з друку. Це поки що перша okazія, що озвалася певна людина, беручись за видання біблії, бо ждати того Біблійного общества британського, то ні Вам, ні нам його не діждати, поки воно зважиться та надумається братися до друку, як і Пулюй писав, що 18 літ ждав і умовляв, поки

М. М. Коцюбинський.

намовив Новий завіт друкувати. А тут хоч повагом, по-троху, частинами, а друк буде посуватися наперед.

Дак отак, шановна добродійко, коли Вам стоїть на тім, щоб цей твір почав бачити світа, то дайте свій дозвіл — і п'ятикнижжє невдовзі з'явиться. Це ніколи не шкодитиме, щоб і Брит[анське] общ[ество], коли надумається, стало теж друкувати, але тепер, коли є чоловік, готовий дати працю й гроші на таке видання, треба б скористувати з цього.

Ждучи ласкавої Вашої одповіді, свідчуся глибоким до Вас поважанням.

М. Лисенко.

Київ, 15 лютого 1901 р.

247. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 7.III 1901.

Високоповажаний добродію!

З великою радістю прийняв я Вашу вістку про намічене видання альманаху, присвяченого пам'яті Куліша. На редакційну просьбу надати який твір мій музичний до альманаху я теж радо обіцяюся дати Вам музику до співу на текст Кулішів «Удосвіта встав я... темно ще надворі»... Як увільнюся від клопоту роковин Шевченкових, зараз спишу Вам і вишлю.

З високим поважанням

М. Лисенко.

248. ДО І. Л. ШРАГА

Київ, 10 цвітня 1901 р.

Коханий приятелю Ілля Людвіковичу!

Оце ж і пишу до Вас і прошу щиро в імені моему вдатися з листом до московського видавця Петра Івановича Юргенсона (Москва, Неглинный, 14) в таких «приблизительно» виразах, що, мовляв, «Н. В. Лысенко дал мне доверенность и поручил мне спросить Вас, на каком основании Вы напечатали его песни в своем сборнике «Школьное пение» без его разрешения». Тут я Вам подаю вказівки з того збірника, які Дзбановський (збирач того матеріалу, котрий удавався до мене за правом передрукувати у цьому

збірнику мої пісні й які я йому заборонив листовно друкувати) передрукував:

№ 35. «Ой із-за гори та буйний вітер віє» (списаний з I десятка хор. зб. Лисенка).

№ 44. «Та нема гірш нікому» (списано з III десятка хор. зб. Л-ка).

№ 45. «Ой гаю мій, гаю» (списано з II десятка хор. зб. Л-ка).

№ 46. «Сидить дід на печі» (спис. з V десят. хор. зб. Л-ка).

№ 52. «Ой у полі три криниченьки» (списано з VII десятка хор. зб. Л-ка).

Тут іде річ не об тім, що він узяв народну пісню, котра є спільним добром, але списав у тому самому тоні, як у мене і голосоведеніє, як у моїх хороших збірниках. Це вже є плагіат. І зробив це, незважаючи на те, що я одмовив йому брати з моїх збірників.

Конклюдзію можна поставити таку, що «если Вы (Юргенсон тобто, яко видавець і властивець усього цього видання в 9 випусках) не дадите мне удовлетворительного ответа или не пожелаете окончить миром, предложив г-ну Лысенко или уплату деньгами или удаление его песен, означенных выше, из сборника, то я вынужден буду обратиться к защите законов». Там уже Ви юридично знайдете, як це урехтувати.

Але це конче потрібно зробити і вимагати їхньої згоди на потребування, бо ці жмикрути-багатирі, коли їм раз проминути і промовчати, обкрадатимуть нашого брата, дрібного видавця на провінції, як вони вже й роблять.

Будьте ласкаві, зробіть це і напишіть до Юргенсона. Дуже, дуже буду Вам вдячний.

Щиро Вас кохаючий

М. Лисенко.

249. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ

Київ, 25 цвітня 1901.

Високоповажана добродійко Любов Олександрівно!

Засилаю Вам «Хор відьом»¹ наложеним платежем, а решту номерів я скоро викінчу і зараз же зашлю. Тоді разом перекажу Вам про мої умовини, на яких я бажаю дати трупам грати, але яка є гарантія, що вони не таїти-

муться з постановкою «Відьми» і її музики? Красти [нерозбірливо], як усі вони роблять. Якби вона була заведена у Общества драматичних письменників і оперних композиторів, то б інша річ була!

З глибоким поважанням

М. Лисенко.

250. ДО І. Л. ШРАГА

14 травня 1901 р.
Київ.

Шановний приятелю Ілля Людвіковичу!

Дуже дякую Вам і глибокоповажаній дружині Вашій за ласкаву пам'ять об моєму дні 9-го травня. Спасибі велике й за побажання здоров'я, щастя й всякого добра.

Був у мене пару днів назад Панас Мирний. Привіз звістку, що ювілей О. О. Русова одкладено аж на 30-е серпня, на день його патрона, да крім того полтавці не одібрали досі вісток з різних міст, скільки хто причиниться до жертв на фонд О. О. Русова, до видання корисних книжок задля народа. Здається, Чернігів та Херсон тільки й озвалися досі.

Бачивсь з видавцями молодими відносно видання його творів. Казав, пише «Повію», 4-у частину. Того ж дня одвідували мене пані Яновська з чоловіком з Лубень і новий композитор Подгорецький з жінкою. Демонстрував мені написану їм двохактну оперу «Купальська іскра». Брак повний *couleur locale* в музиці, а так, з загального погляду, музика, може, дечого й варта. Мабуть, тутешня трупа її виставить. Пані Яновська привезла нову рукопись свою, комедію «Дзвін до церкви скликає, а сам у їй не буває». Читала М. П. Старицькому; мусить дещо переробити, справила недобре враження.

А чи Ви написали листа до Юргенсона, в Москву? Як буде відповідь, подасте мені її.

Щасти ж боже Вам на усе добре.

Ваш М. Лисенко.

Київ, 4-го червня 1901 р.

Шановний, коханий Ілля Людвіковичу!

Чи не прийшов від Юргенсона з Москви лист на ті грошові умови, які Ви йому послали, де, пам'ятаєте, я писав через Вас йому, кажучи, що «я верю в солидное отношение ко мне, как автору, и полагаюсь на Вашу компетентность в оценке прав собственности при назначении гонорара». Адже Ви цього мого листа одібрали і написали Юргенсону. А од його й досі ні слуху. Може б, запитати, як Ви гадаєте?

А ось іно що прийшов лист од Кулішихи. Пулюй уже прислав їй договір од Бібл[ейського] т-ва, котре купує біблію за 5.000 гульденів. Прислав Пулюй договір, щоб його підписала Кулішиха й Ів. Сем. Левицький. Нотаріус уже й засвідкував личність (особу) Кулішихи. На німецькій мові нотар не важиться, на укр. теж, а каже, якби по-великоруськи і щоб гроші з гульденів були переведені на рублі. З Пулюєвого українського договору вони зняли копію, і нотар засвідкував, а німецького і великоруського (бо переклали) не підписав.

Пише і просить мене, щоб я до Вас і до Грінченка удався, щоб пораяли, що робити, бо треба Пулюєві висилати копію біблії. А вона ж у музеї¹. Треба прискорити справу, бо Пулюй скоро виїде в Альпи.

Дайте, серденько, пораду скоріше. А як трапиться дозвілля, то й до Кулішевої озв'їться.

А за мою справу з Юргенсоном, як мені бути?

Вл[адимира] Бон[іфатійовича] і досі нема, у Римі затримався. Невідомо, коли буде. Муха² проводить, ніби на кінці місяця.

Метелики про хвороби міністр був заборонив, але тільки з листа Драгомирова, що писав, він вважає це за корисне й потрібне, дозволив, власноручно прописавши, що дозволя для даного лишень разу. Доведеться самим друкувати, бо в Губ[ернському] прав[лінні] нема зайвих грошей. Щиро обіймаю Вас й родині Вашій кланяюся.

М. Лисенко.

252. ДО І. Л. ШРАГА

21 червня 1901.
Київ.

Любий, коханий Ілля Людвіковичу!

Я не розумію, що сталося з нашими листами, але це щось фатальне. Листа Вашого з місяця травня з доданим листом од Юргенсона я, звичайно, одібрав. Порадивсь, зібравсь і одписав Вам з одповіддю, яку треба було Вам написати од себе. І цей лист поручив Остапові, щоб він вкинув у ящик. Остап каже, що вкинув і що це було 10 або 11-го червня. З того часу я од Вас не одібрав жодного листа аж до вчорашнього дня, лист Ваш од 19-го червня...

Розказували Вл[адимиру] Бон[іфатійовичу], зібравшись у нього, за зміни у статуті¹, але він не згоджувався і зостав при своєму зданні.

Що буде з біблією? Просто горе! Уповали, що, повагом виправляючи текст, колись то зроблять, аж тут з неба впало — давай мерщій текст². У мене такого чоловіка немає, щоб став до помочі, хіба попитаю де. Щиро обіймаю Вас

Ваш М. Лисенко.

253. ДО І. Л. ШРАГА

[22 липня 1901 р.
Київ.]

Шановний та любий Ілля Людвіковичу!

Оце сама доля посила Вам до перевірки чоловіка, який охоче на тиждень їде у Чернігів до цієї справи. Зробіть же усе можливе, щоб йому ще якого помічника дати, то він сидітиме од ранку до смерку, щоб якнайшвидше скінчити перевірку біблії і мерщій вислати її Пулюєві. Добре б було зараз Пулюєві написати, щоб заждав трохи з виїздом у Альпи, поки не одбере біблію. А Кулішисі треба б написати, щоб праця ця була хоч трохи оплачена, бо це ж бідний чоловік, і він сподівається на який-небудь, хоч невеличкий гонорар. Разом я йому передаю і частину перекладу Ів. Сем. Левицького, що мені лишив Тимченко, виїздячи з Києва.

Учора ж я Вам вислав листа, де знову списав усе, що треба Юргенсонові написати. Чи Ви ж його сьогодні одібрали? Будь же ласка, зараз напишіть йому, і щоб він не гаїв з відповіддю.

Щиро обіймаю Вас.

Ваш *М. Лисенко*.

254. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 10.VIII 1901.

Любий мій, дорогий приятелю Григоріє Бенедиктовичу!
Ну, хоч убийте, не згадаю, як Вас по батькові, вибачте ласкаво. Одібрав Вашого листа саме в той час, як тут у мене був великий шарварок, багацько гостей, і не було й хвили зайвої думати про одповідь Вам. Учора Гулак вислав Вам потрібні ноти щодо хору чоловічого і мішаного. Якщо в Полтаві знайдуться у Вас солісти вокальні, то можна б і сольові номери вплести у програму. Я б гадав нашвидку так упорядкувати:

Відділ перший

1. «Ой що ж бо то та й за ворон». Виконає чоловічий гурт.

2. Соло жіноче: «Хустиночка», або «Не вернувся із походу».

3. «Ой діброво, темний гаю» — виконає мішаний гурт.

4. Дуєт «На півночі, на кручі» — виконають: тенор — баритон або сопрано — альт.

5. а) «Не хочу я женитися»: Шевченко — Лисенко.

б) «Не дивуйтеся, дівчата» і «Од села до села» Лисенка — виконає мішаний гурт.

6. а) «Червоная калинонька» (з Звенигородщини).

б) «Ой ти зіронько та вечірняя» (з Романівки, Сквирського повіту) — народні пісні; виконає чоловічий гурт.

7. Соло. Ось: «У мене був коханий рідний край»

або: «Доля» (про тенора або баритона),

або: «Понад полем іде» (баритон) — відспіває тенор або баритон.

8. «Пряля» — слова Щоголева, твір Лисенка; виконає жіночий гурт.

9. Дует «Ой на гору козак воду носить» — виконає тенор — баритон.

10. Прославний хор з «Утопленої» Лисенка.

Виконає мішаний гурт.

Програма, певно, буде завелика, то можна її скоротити по вподобі. Бажав би дуже особисто бути на той час у Полтаві і самому своєю особою вшанувати дорогого ювілята¹; та не знаю, чи буду в стані це зробити, бо, здається, в інституті починаються уроки з 25—26. Не будем «предрешать», а здамося на волю божу і на щасні обставини.

Дай же боже Вам добре діло довести до щасливого кінця.

Щиро Вас пам'ятаючий, люблячий і шануючий

М. Лисенко.

255. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

Київ, 1-го жовтня 1901 р.

Любий мій, коханий і завжди сердцю дорогий Борисе!

А справді, у серпні, як позбиралися гості¹ — раз у Володаря, а вдруге у мене в господі, то так мимохіть і оглянувся, де ж Борис загаявся, що досі не вступив до господи? Видко, клятві життєві справунки не завжди пайдять вимогам суспільним, а скоріше перешкоджають. Володар, дякувати богові, повернувся у перших датах червня далеко свіжішим, здоровішим і ціле літо і ось і досі почуває себе добре, але вже як стає холодніше, то й гірше себе почуває. О половині жовтня гадає конче виїхати разом з Хведьком на зимівку у Крим чи в Гурзуф, чи в Ялту, не згадаю на разі. Щастя йому боже й обом їм. Бог милосердний поки держить ще своєю милостю... на білому світі, а от сердешного і широкого, любого Мачтета прийняв до себе... Земля йому пером!.. Навіть Павло Житецький і той дошкульгав до моєї господи 6-го серпня, зацікавлений цілий день був на нарадах, живу участь брав у розмові. У гостині перебувало чимало людей і, цікаво, — багато нових людей, мало або й зовсім незнайомих. Цікавишся, де

хто пробуває? Хведько — вістиме діло — у Романівці, сини у Києві. Варв[ара] Ів[анівна] на разі у Харкові, піклується за сина Муху перед урядом університетським, щоб прийняли його, бо на всі просьби відмовляють.

Зняв я був велику справу з своїм хорovým турне по широкій Росії і Польщі, зібрав був великий хор чоловіка у 40—45 мішаний, тобто чоловічий і жіночий. Вже розпочав і репетиції, рахуючи виїхати з 15 декабля і по 1-ше лютого. Коли ж капітал, який був призначений для того турне, був невеличкий, 900 крб., і через те не можна було дати на місці добрих грошей, бо в путі платив би по 90 крб. кожному і дорога моя. А на місці тільки по 9 руб. у місяць. Усе ж місцеві люди. Тут і вийшла, виявилась фальш. Стали переманювати голоси. Я постеріг, що це дуже небезпечна річ, бо подорож цю треба було звершити або з великим тріумфом, або ж певна була б згуба. Я розраховував — краще не рипатись, ніж згубити і своє ім'я, і справу народну. Я розпустив хор. Може, як бог дасть віку, пізніше вдасться.

Питаєшся про пам'ятник Котляревському. Ще мабуть поподенькує до літа або до осені, так нам полтавці доносили. А ось не забудь улітку прибувати до Харкова на археолог[ічний] з'їзд, де вже допущена буде укр[аїнська] мова в учених рефератах, до речі, і з'їзд гостей наших² буде при цій okazji. Живемо собі у Києві по змозі, збираємось, робимо і в ширшому, і в вужчому колі. Яюсь тільки життя наське дає мало інтересу задля роботи. Чи ти пак дописуєш у «К[иевскую] ст[арину]» укр[аїнські] повісті, на які є спеціальна грошова асигновка? Горе, як тільки трапиться що путне, талановите, працюовите, зараз його слабість ухопе. Доманицький, така велика і многонадійна сила працюовита при «К[иевской] ст[арине]», заслаб і, здається, сухотами, що везуть оце його у Крим на цілу зиму; він же та ще другий — теж дуже працюовиті люди у Видав[ничій] спілці працюють, і як послабли, то й капуг. Людей обмаль! Уся сім'я моя і Старицькі усі тебе вітають душевно.

Я тебе обіймаю і до серця тулю.

Твій М. Лисенко.

Уклоняюсь щиро тому добродієві, що пізнав у тебе в Одесі.

Душевний приятелю і дорогий земляченьку Григорію Іпатовичу!

Дуже-дуже Вам вдячний, що обізвались до мене: того тільки я бажав. Справді, добродійка презусова¹ вашого Полтавського музичного товариства пані Надежда Головна, вона ж почасти і родичка мені, удалась до мене з проханням узяти участь в симфонічному зібранні і заграти щось з оркестрою, де б полтавці мали спосіб почути мене яко піаніста. А при тому подає дораду свого концерта урехтувати. Питає, щоб під їх фірмою концерта поставити, яко екстренне зібрання, і тоді вони беруть на себе клопіт урехтування, або ж од себе поставити, незалежно од їх. Звичайна річ, що я, яко не місцевий чоловік, здавсь на першу дораду. Але ж, коли в симфонічному концерті треба виявити себе як безстороннього музику, то у власному вже годі особу свою під загал людський підводити, але треба її як сина і горожанина українського виявити помежи інших творів. Для того я б між іншого бажав би хоч би два номера хорів українські поставити у концерті, в кожному з двох розділів по одному хоровому. Пам'ятаю, що вислано було Вам кілька моїх хорів з Києва до ювілею О. О. Р[усо]ва. От би знадобилися вони. Можна б поставити у першому розділі жіночий хор а) «Пряля» і б) будь-який там спільний з мужчинами гурт (який вислано Вам) і в другому розділі можна самітній чоловічий гурт, наприклад, «Ой ти зіронько та вечірняя»,— яко а, і спільний з жіночим хором. Коли б ласка Ваша була, шановний і коханий земляченьку, то Ви б у великій пригоді стали б мені, підучивши їх, де я б уже ворсу і палітуру навів. Коли б що було до потреби, то не відмовте одмовити, запитати і потребувати,— зараз же виконаю.

Я не пам'ятаю, які пісні і хори Гулак висилав Вам, чи є між їми такі, щоб задовольнили моему розписові вище згаданих хорів. Пані Головна рекомендувала мені театр новий. Я, звичайно, згодився. Рекомендувала знизити можливо ціни на міста, я на все згодивсь, як присудять по місцевих обставинах. Раяла у будень визначити концерт (бо у неділю італійська опера гратиме у театрі), я й на те згодивсь. До того ж я не можу довго задлятися у Пол-

таві, яко служебник в інституті, днів 6 з дорогою та й уже. Здається, усе сказав. Якщо треба — обзовіться.

Щиро стискаю руку Вашу. Дуже шануючий і люблячий Вас

М. Лисенко.

Р. S. Якщо добрий голос бас Грушівський згодився б проспівати, то дуже б вдячний був: може б, заспівав «Понад полем іде», «Гетьмани, гетьмани» або «Минають дні». Є нові: серенада «У гаю, гаю вітру немає» і другі.

257. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ

Київ, 29 жовтня 1901.

Високоповажана добродійко Любов Олександрівно!

Засилайте рукописи у Київ в Управление Юго-Зап[адной] жел[езной] дороги Якову Петровичу Гулаку-Артемовському. Він зна адресу певного переписчика і віддасть йому. Звичайно, це треба було зробити зразу і не звірятися на лубенського каракуля... Часу стільки збігло. Щиро вітаю Вас і шановного чоловіка Вашого. З глибоким поважанням

М. Лисенко.

258. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 6 падолиста 1901 р.

Дорогий, любий земляченьку Григорію Іпатовичу!

Учора одібрав я листа від шановної Над[іі] Мик[олаївни] Головні, де вона між іншим пише, що Ви гуртом зважили, щоб мій концерт був незалежно устроений од фірми отдел[енія] Императорского] муз[ыкального] общества]. Як же тоді це зробиться? Поза очі хто ж за мене попідкується за залю і за рекламу, афішу, білети і усе таке інше? Я далєбі і в тямки не візьму, як воно це може статися. Над[ія] Мик[олаївна] пише, що Ви, любий, з ласки узялися зібрати хор мішаний і ждете лишень присилки й вказівки, що співати. Отож я зараз Гулакові переказав, і він сьогодні Вам вишле партії голосів до мужських хорів і до мішаних:

«Ой що ж бо то та й за ворон» (муж[ський]),
«Ой ти зіронько та вечірняя» (муж[ський]),
«Червоная ой та калинонька» (муж[ський]).

Мішаний:

«Орися, ниво» (з Шевченка),
«Ой діброво, темний гаю» (з Шевченка),
«Коли б мати не била» (весела),
«Пряля» (для самого жіночого хора).

І указує, що днем концерту повинно бути 24 ноября, єдиний вільний вечір для дворян, що мають з'їхатися на земське зібрання і з 25 почнуть свої засідання. Для того треба, щоб хори були твердо вивчені, бо задля репетиції зостається 23—24 та, хіба, ранок 24-го. Але в день концерту не можна вже обважати співців довгою репетицією та і самому треба відпочити. Здаюся на волю божу та на Вашу ласку. Оце ж треба обмислити, де й інструмента, рояля здобути, бо в Полтаві, мабуть, не так-то легко достати.

Над[ія] Мик[олаївна] задає мені питання, що я можу дати скрипакові грошей за його участь у концерті. Далєбі, що не можу розцінувати всього. Хто ж його зна, який може бути збір у концерті, може, Полтава і не одвідає концерта, і концерт буде у порожній залі. Здаюсь у цьому питанню знов-таки на Вас і інших дорогих місцевих людей, які оцінюють його працю. Він з євреїв, і Над[ія] Мик[олаївна] пита мене, чи я поділяю які-небудь передсуди щодо євреїв. Я нічого лихого не поділяю супроти євреїв і вважаю їх за дуже здібних людей з темпераментом. Але все ж платню ніяк не можу скласти.

А чи буде ж соліст який, щоб заспівав, баритон або що? Ви писали про Грушевського якогось; чи він згодиться ж проспівати? Можна попросити його проспівати «Понад полем іде» або «Гетьмани», або «Доле, де ти?». Можна і вислати дещо ефектовне. Сповістіть, бога ради. Щодо цін на міста у залі, то держіться поглядів і вимог полтавців. Чи Ви ж одібрали мого листа, що я до Вас зараз же написав у відповідь на Вашого листа?

Щиро обіймаю Вас, люблячий і поважаючий Вас

М. Лисенко.

Любий і коханий земляче Григорію Іпатовичу!

Учора прийшов Ваш лист, писаний 8 падолиста. Гулак вже вислав Вам вперед кількома днями партії голосів, а чого не вислав, мовляв, то вказав у друкованих десятках хороших, котрі, певне ж, суть у Полтаві і які за мій кошт можуть бути узяті. Щастя боже з розученням... Щодо соліста, то я розміркував — може, і краще, я привезу Влодека — тенора (пам'ятаєте, він був улітку з хором моїм 1899 р.?), у його є український репертуар, який з-під мого приводу він співатиме.

Коли знадобиться розход невеличкий на хор, як Ви пишете, то, звичайно, я прийму його.

Бог його віда, чи будуть охочі одвідати мого концерта? Як ускочимо по вуха в розходи, а публічність зостанеться глуха і німа, в той час будемо знати, по чім ківш лиха.

Чи одобряєте приїзд Влодека? У його дуже приятний тенор; учивсь в Петербурзькій консерваторії і йому дали стипендію Фігнера, але з-за клімату мусив кинути Вавилона російського, слабительний хлопець.

Думав би таку програму виставить:

Відділ I

1. Allegro de concert — Chopin.
2. Спів — соло (тенора).
3. а) «Пливе човен» (баркарола),
б) «Ой зрада карі очі, зрада»,
в) «Ходить гарбуз по городу» (гавот) для фортепіано — виконає автор.
4. Хор.
5. а) "Impromptu" (styl Chopin)
б "Serenade"
в) "Valse" d-moll.

Сочинения Н. В. Лысенко. Исполнит автор.

Відділ II

6. «Героїчне скерцо» для фортепіано Лисенка. Исполнит автор.

7. Соло для скрипки «Елегійне каприччіо» — исполнит Г.

8. На українские теми: а) «Сонце низенько», б) «Ой чия ти, дівчино», в) «Гречаники» із сюїти Лисенка. Исполнит автор.

9. Солоспів (тенор).

10. Хор.

11. Украинская рапсодия «Шумка-думка» Лисенка. Исполнит автор.

Як Вам се здається? Чи апробує добродій і любі земляки?

Щиро Вас обіймаю і ждатиму одповіді.

Щирий Ваш

М. Лисенко.

Коли б тільки хор добре знав свої номері, бо часу на репетицію зі мною буде зовсім-зовсім мало.

260. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

14 падолиста 1901.

Київ.

Шановний і любий земляченьку Григорію Іпатовичу!

Одібрав я учора листа від Надежди Ніколаєвни Головної. Вона мене запитує остаточно, коли я хочу визначити день мого концерту. Пише про залю 2-го Общ[ественного] собр[анія], яко єдину у Полтаві, що можна узяти під концерт, бо театр Кастеляно не дасть дешевше, як за 350—400 руб. та до того, каже, якщо у 2-го Общ[ественного] собр[анія] узяти залю, то Кастеляно навмисне таку оперу визначить в день концерта, щоб зацікавити публіку і одвернути од концерта.

Нарешті, радить мені, якщо б я зміг приїхати удруге для концерта, підождати, перенести свій концерт на 1 або 2 грудня, а тим часом, каже, Кастеляно 28 виїздить на цілий місяць з Полтави з трупою, тоді, каже, узяти театр за дешеву ціну і визначити там концерт на 1 або 2 грудня. Таким способом уникається конкуренція опери, хор вивчити може найкраще, а я б то, як приїду 21 на симфонічний, зробив би репетицію, проказав би все що й до чого і тоді знов би приїхав 30 для свого концерту. Ця гадка, на мій погляд, дуже добра і практична. Вона каже, щоб я у Вас поспитав поради у цій справі. Дак як Ви гадаєте?

Хоч мені і тяжче двічі замість разу приїздити, але ж отакі перешкоди і близький час між симфонічним концертом і моїм примушують послухати цієї ради, і я б пристав до її доради. А як Ви? Слухаю Вашого голосу. Вона б і Вас сповістила про цей план, дак підвердила собі ногу і цілий тиждень лежить у ліжку і Вас не бачила.

В кожному разі, якщо концерта одсунути на 1 або 2 грудня, все ж рекламу і афішу треба конче виставити у Симфонічному зібранні 22 падолиста. І треба напевне перевіритись, чи справді Кастеляно цей виїде з трупю 28 з Полтави і за скільки тоді можна театр узяти.

Оці всі відомості, голубе, треба якнайшвидше подати мені.

А хору чим більше часу для студії, тим краще, думаю. Жду Вашої любої відповіді і обіймаю Вас.

Ваш *М. Лисенко*.

Біжу мерщій в інститут, там сьогодні у нас концертowa одправа.

261. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

1 грудня 1901 р.
Київ.

Шановний, любий земляче Григорію Іпатовичу!

Чи я Вам подавав повну програму концерта? Час би їй уже і вийти. Якщо Ви вирішили, щоб Шопена заграти, то з його і починати.

Отделение I

1. Allegro de concert Шопена. Соло на фортепиано исп[олнит] Н. В. Л[ысен]ко.

2. «Чи ми ще зійдемося знову?» Соло для тенора (можна з аком[панементом] віолончелі). Муз. Лисенка. Исп[олнит] Ф. Ф. Влодек.

3. Соло для фортепиано:

- а) Баркарола («Пливе човен»),
- б) Тема з варіаціями («Ой зрада, карі очі»),
- в) Гавот («Ходить гарбуз по городу»).

Соч[инение] Н. В. Лысенко. Исп[олнит] автор.

4. Гетьмани, гетьмани» или «Ой Дніпре мій, Дніпре» или «Минають дні, минають ночі». Соло для баритона Соч[инение] Н. В. Лысенко. Исп[олнит] Курдиновский.

5. Хор. (Поставте номери самі, порадившись з компетентцією).

Отделение II

6. Номера из украинской сюиты на народные темы. Соч[инение] Н. В. Лысенко.

а) «Помалу-малу, братику, грай».

б) «Сонце низенько» (сарабанда).

в) «Гречаники» (токката).

Исп[олнит] автор.

7. «Capriccio elegico» для скрипки с фортепиано, соч[инение] Н. В. Лысенко. Исп[олнит] г. Волинский.

8. «Коли розлучаються двоє». Дуэт для тенора и баритона, соч[инение] Н. В. Лысенко. Исп[олнят] гг. Влодек и Курдиновский.

9. Хор (Поставте самі заглавія, як умовились.)

10. Украинская рапсодия «Шумка-думка», соч. Н. В. Лысенко. Исп[олнит] автор.

Посилаю д. Курдиновському мого «Безмежнеє поле», дуже ефектного романса. Нехай на біс вивчить. Буде йому в репертуарі гарна річ.

Мені донесли, що одного дня зі мною, 5-го грудня, йде концерт політехніків. Це ж абсурд один другому шкодити. Я питавсь пані і пана Головні, як бути, щоб поміркувалися з Вами і іншими, рішили та й дали мені пораду. І досі ні вісточки од їх. Бога ради, рішіть спільно це питання та й ударте телеграму мені завтра, 2-го грудня, бо завтра увечері я гадаю виїхати у Полтаву з 10-часовим поїздом.

Треба б щоб афіші хоч за три дні були публіці відомі.

Може, настрої у публіки такий мізерний і кепський до мого концерту, що не варто і рушати з Києва? Зауважте та й скажіть мені телеграмою.

Щиро Вас обіймаю.

Ваш М. Лисенко.

262. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ

31.XII 1901 р.
Київ.

З різдвяними святами і з Новим роком віншую Вас, високоповажана добродійко Любов Олександровно разом з чоловіком Вашим. Дай боже здоров'я і якомога більше рідної продуктивності у Новому році. Чом Ви до нас так рідко їздите?

Одібрав я свій манускрипт¹ і багато одбитих партій, одна другої гірша. Я ж Вам написав листа, де просив, щоб Ви за перепискою удалися до Гулака-Артемовського в Управління Юго-Зап[адной] жел[езной] дороги у нас, у Києві, а він уже віда всяку переписку, оддає на руки перепищиків і відбирає у нього. Чи мій лист не дійшов до Вас, що Ви не зробили так, як я Вам равав?

Як Вам живеться, що поробляєте, що пишите? У падолисті брав участь у Полтаві в Симф[онічному] зібранні, грав концерт Бетховена, а 5 грудня грав власного там же концерта у театрі при численному, майже повному зборі і дуже доброму поспіхові. 12 січня ставлю свій власний у Києві концерт з великим хором і оркестром. Ставлю свою другу кантату «Радуйся, ниво неполитая».

Дозволяю Вам з охотою дати примірник музики Шеметові.

Низенько кланяюсь Вам і сердешне вітаю разом з чоловіком.

З глибоким поважанням

М. Лисенко.

1902

263. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

16.I 1902 р.
Київ.

Любий, коханий земляченьку Григоріє Іпатовичу!

Заголовок до хору зробіть такий:

«Стелыся, барвинку» мелодія (не народна) зійшла з Галичини; на хор поклав М. Лисенко.

Текст переписіть російським правописом з *ы* і одішліть у цензуру. До якого цензора Ви вдаряєте, певно, до

київського, бо й Харків засила рукописи до київського цензора. Прикладіть 60 коп. марку. Як одберете, тоді друкуйте або у Лейпцігу у Редера, або у Гроссе у Москві. (Хоть гірше тут, так скоріше і поштини не платити.)

«Тумана»¹ не можна дати, бо мається замір усі №№ «Утопленої» видати окремо.

Щодо видань книгарні «Киевской старины», то Ви удайтеся просто до Василя Пилиповича Степаненка і з ім увійдіть в умови. Це ж є чесна людина і все, що можливо зробити, він землякові зробить. Я од себе ще його прохатиму.

Ідзіковського питав, чи увійшов би з Вами в спілку відносно продажу нот, дак він одмовив — не хоче; згадав і Аренштейна, а все ж не схотів.

Обіймаю Вас. Щирий Ваш покірник

М. Лисенко.

Якісь ще zostалися мої рукописи, то вишліть, будь ласка. 12 січня відбувся мій концерт з оркестром і хором в 60 душ.

Який Ви необережний у листі з назвищами!

264. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ

Київ, 17 лютого 1902 р.
(неділя)

Любі та кохані Катрυσю і Вітю!¹

Щось давно вже од вас нема ні чутки, ні вістки з далекої польської країни².

Уже ж і ми таки зібрались вам одписати, що треба було приганяти, щоб присіли та написали. Чи здорові ви таменьки? Мене найбільше турбує, як ти там, Катрυσю, звикнеш до клімату або теж до їжі і щоб в перші часи не заслабла, і цей промовк твій і наводить сумні гадки, чи здорові ви тамечки? Гляди, як одбереш листа мого, зараз одповідай про своє здоров'я й пробування, чи в добрій злагоді та миру живете собі, чи не сваритесь часом? Злагода то є душевний супокій, згода думок і серця; вона так само потрібна, як і здоров'я, і на чужині, серед чужого суспільства підтримує чоловіка, як йому доведеться і засумувати по домівці. Так от цей стан душевний ти, Катре,

й спиши нам, розкажи докладно, що поробляеш, як час свій проживаєш, яку роботу чиниш; чи маєш інструмента, на якому граєш? Чи довго доводиться тобі у самотині зоставатися без Віктора Леонідовича., що в той час ти робиш? Чи гуляете ви по місту на дозвіллі? Чи придивляєтесь до життя, до люду, що у неділю наїздить до костьолу з сіл ближніх? Наш час все так же, як і при тобі, пливе у роботі та праці. Інколи діти ідуть увечері в український театр, і я там з їми. Був недавно вечір Мані Старицької³ в Літературно-артистичному товаристві, я там грав, Роговий на скрипці, співали Давидова і Шихуцька, Маня і її учениця декламували. По концерті були танці. Галя, Муся, усі Косачівни, Драгоманівни танцювали до 4 години ночі. Остап з нами теж ходив.

Наші тобі вже описували рухи у Києві студентів і робочих. Гав ловили там між іншими Юра Старицький⁴, якого заарештували,— він висидів щось більше тижня у тюрмі; Остап теж там був, але утік завчасу і тільки одсидів у гімназії щось годин зо три у карцері.

Сподіваються, кажуть, знов таких рухів на 19-е лютого і, кажуть, більш грандіозних. Урядові теж готуються з стрільбою. Погано! Багато буде жертв. В Москві й Петербурзі теж були «безпорядки». Якесь повладне «шатаніє» з одного від другого боку, ні науки у вищих закладах наукових, ні життя реального — нічого немає.

У нас все не наладять репетицій до вистави «Мартин Боруля»⁵. Ось уже двічі прийде кілька чоловік та сидять-сидять та й розійдуться, бо не всі збираються.

Гоголя наше Літературно-артистичне товариство дума святкувати на 3-му тижні в посту, а далі Шевченкове свято. А ще ж й свій хоровий другий концерт треба ставити.

Діти, слава богу, здорові. Тарасик теж здоровенький та втішний такий, біга, репетує, до всіх гостей лізе. Ось незабаром 25-го йому вже два роки, а він все ще німує. Вже два роки, як і мама покинула нас. Помолися там за неї в цей день...

Оце приїхав у Київ Мартинович і привіз свої етнографічні матеріали. Цілую тебе дуже і Вітю.

Твій тато.

265. ДО І. О. ЖИТЕЦЬКОГО

Київ, 25 апреля 1902 года.

Милостивый государь, многуважаемый Иродион Алексеевич!

Не откажите в любезности переданные мною на руки Петра Януаровича Стебницкого сто пять рублей, собранные в моем концерте, посвященном памяти малорусского поэта Т. Г. Шевченка, передать в Общество им. Т. Г. Шевченка¹: 5 рублей как годичный взнос и сто рублей как пожертвование.

Эти 100 рублей я предоставляю право Обществу употребить на цели, какие оно признает наиболее полезными и целесообразными.

Примите уверение в глубоком к Вам почтении и преданности покорного слуги

Н. Лысенко.

266. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

Київ, 27 мая 1902.

Високоповажаний добродію Петре Януаровичу!

Маю до Вас велику-превелику просьбу, котру упріймне¹ прошу з ласки виконати. Справа ця екстренна для мене і без дозволу її не можу я вирушити. Діло в тому, що я цим літом наваживсь, як і раніш, два роки назад, зробити хорову артистичну подорож по полудневій країні, зачепивши, як можна буде, Полтавщину, Катеринославщину, Донщину і хотілося б достатися у Чорноморію, до Катеринодару. Бог віда, чи це можливе буде зреалізувати, але замір маю. Для цього потрібні дозволені тексти пісень народних і тексти з «Кобзаря» до хорів. Все це я списав на аркушах, поналіплював 2 марки і послав у ПБ² в Главное упр[авление] по делам печати, в отделение драматической цензуры, котре дає дозвіл до публічного виконання.

Оце ж тепер треба конешного скорого дозволу, бо як цензор задержить і не прочита, і не вишле, то хор лопне, ждати не буде (а це переважно, коли не виключно, семінаристи), а їхати треба з Києва не пізніше 15—16 червня.

Дак уся моя ревно до Вас просьба не відмовити піти в драматичну цензуру, розшукати у якого цензора рукопис текстів українських з Києва од Н. В. Лисенка (для исполнення) і прохати, і благати, що[б] був ласкав — коли можна — не в очередь передививсь ті тексти, котрі мілліони раз співані, але тільки в уніформу дозволу не заведені.

І наглядіте, бога ради, щоб був часом не збрехав, обіцявши зробити, та й — слово його тепле. Од цього скорого полученія усе залежить, чи їхати, чи ні. Будьте ласкаві, не гаючи часу, зробіть прохане. Не знатиму, як і дякувати Вам.

Там же, у тій самій драмат[ичній] цензурі лежить аж у місяці декабрі здана рукопись — лібретто двох моїх укр[аїнських] дитячих оперок 1) «Пан Коцький» і 2) «Зима і Весна», або «Снігова краля». Людмила Мих[айлівна] Черняхівська їздила зимою і здала у цензуру. Їй обіцяно, що з першою відвотною поштою вишлють у Київ, та ось, як бачите, уже й кінець мая, а про рукописі нітелень. Може б, разом справочку навели.

Але хорові тексти насамперед, бога ради.

Вибаchte, що важуся турбувати Вас: не маю ні жодного чоловіка, якого б потрудив.

Нехай висилають на моє ім'я: Маріїн[сько]-Благовіщ[енська], № 95.

Щирим привітанням і словом душевним здоровлю Вас за себе й за всіх знаючих Вас киян.

Глибоко шануючий Вас

М. Лисенко.

267. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

30-е мая 1902 р.
Київ.

Коханий, любий земляченьку Григоре Іпатовичу!

Чи Ви що видаєте з нот, а чи ще не вирушили цим шляхом? Як Ваша книжна справа стоїть? Голубчику любий, дізнайтесь зараз же, де тепер знаходиться добр[одій] Курдиновський (баритон), чи в Полтаві, чи де? Якщо в Полтаві, я б мав його прохати поїхати зо мною з хором українським по південних країнах: Катеринославщині, Донщині, Чорноморії, туди геть до Кавказа. Якщо буде ді-

ло, то й на Кавказі. Якщо його нема у Полтаві, де він саме пробуває? Якщо він ні при якому місті, ні при ангажементі, то дайте, голубе, йому зараз же знати, щоб він обізвався до мене телеграмою на мій кошт, а якби міг приїхати у Київ, то це б було найкраще, бо я б із ним умовивсь і репертуар пройшов би з їм. Тут би йому і помешкання знайшов або дешеве, або дарове зовсім. Тільки, будьте ласкаві, не заборіть цієї справи: вона мені дуже потрібна. Бо виїжджати-вирушити з Києва гадаю 16—18 червня (іюня), а приготувитись треба ж часу. Хочу до Катеринослава переїхати, як бог допоможе, через полтавські повітові міста, як Ромен, Лохвиця, Миргород, Хорол і через Кременчук Дніпром у Катеринослав і далі. Чи губернатор новий приїхав уже в Полтаву? Що воно за їден? До нього треба мені удатись за дозволом співати хорові концерти у повітах. Як Вам здається, чи дозволить? Чи все тихо у Полтавщині? Чи життя плине звичайним колом?

Прошу ж Вас, любий земляче, з першою відвратною поштою одмовити мені на всі ці запитання, найпаче ж про Курдиновського.

Зробіть ласку, потурбуйтеся. Щирим серцем обіймаю Вас.

Ваш М. Лисенко.

268. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО

Київ, 6 червня 1902 р.

Високоповажаний добродію Дмитре Івановичу!

Женуся за Вами по слідах Ваших і добре, як потраплю Вас таменьки, куди листую, коли ж не потраплю — пропала моя справа!

Річ у тому, що я наваживсь цим літом, з 20 червня, вирушити з Києва в артистичну подорож з українським хором по південним країнам. Для цього, насамперед, хоч переїхати через Полтавщину у такому напрямі: Ромен, Лохвиця, Гадяч, Миргород, Хорол, Кременчук — тут сісти на пароход до Катеринослава, а відти вже степами поміж фабриками і рудними дільнями до Ростова, Новочеркаського, Таганрога; хтілося б і в рідній Чорноморії побувати...

Ну, то вже не чіпа того, чого мені аж надто треба. Пишуть мені з Полтави, що наслідком цих розрухів, що нещодавно трапилися у Полтавщині, може бути заборона від полтавського губернатора давати українські концерти по полтавських повітових містах.

Що єдино добре було б, пишуть, коли б Дмитро Іванович, добре знайомий з полтавським губернатором, допоміг, написавши листа до губернатора, та в якому попросив би дати дозвіл на концерт у вищепом'янутих містах, концерти, котрі естетичним змістом і виконанням закликають борше людей до глибоких почувань.

Я прошу Вас сердешно, шановний добродію, не відмовте з ласки у мойй щирій та великій просьбі зробити це зараз же, в найскоршій часі написати такого листа і повідомити, на случай губернатор згодиться дати дозвіл, усі менші влади, як ісправників, о такому дозвілові у тих містах, де я прописав, що буду. Звичайно я співатиму тільки те, що цензурою дозволено, і матиму для того відповідні документи.

Щирим серцем прошу Вас це зараз зробити і разом свідчуся великим до Вас пошануванням і прихильністю.

М. Лисенко.

269. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

9.VI [1]902.

Київ.

Дорогий мій та любий земляченьку Григорію Іпатовичу! Нема та й нема од Вас звістки: вже, мабуть, днів 5—6 минуло, як од Вас прийшов лист, що гадаєте піти до губернатора та спитати його дозволу. Отже, нема од Вас ні вісточки.

Вже і з Петербурга з драмат[ичної] цензури прийшло розршення текстів, і од городів християнських теж повідомлення листами маю, що всі ждуть і раді слухать (Ромни, Лохвиця, Гадяч, Миргород, Хорол). А головне, біда у тому, що поки нема вістки з Полтави, не можна передового заздалегідь висилати з Києва, а то ж є діло великої важності — зарані послати, анонсірувати, устроїти з залою, афішами, білетами. Крім того, зоставатися у Києві далі 20-го юня неможливо, бо семінарам¹, котрі кінчають 11-го

останні екзамени, не буде чим жити і де мешкати. А дні минають та й минають,— не знаєш, що думати й гадати.

Написав я до Еварницького, як Ви радили, адресуючи на ім'я миргородського предводителя дворянства, Малинки, щоб він написав од себе губернаторові, попросив у нього дозволу для моїх концертів у Полтавській губернії. Чи застав мій лист Еварницького.., теж не відаю. Та ще чи не помилкою Ви мені написали, що Малинка предводитель Миргород[ського] повіту, коли є ще Малинка, предводитель Хорольського повіту, і той мені писав в справі концерту взагалі? А, може, у Миргородському другий Малинка?

Благаю Вас, голубе, дайте ж мені вістку, чи буде що з дозволом на Полтавщину. Вона мені дуже важна, бо це край перед степом, Катеринославщиною, Донщиною і далі мені відомий, і мене знають люди; тут є надія і поспіх мати, а там уже, як бог приведе.

Жду вістки скорої, найскорішої, а чи, може, хоч і телеграмою на мій кошт.

Обіймаю Вас щиро.

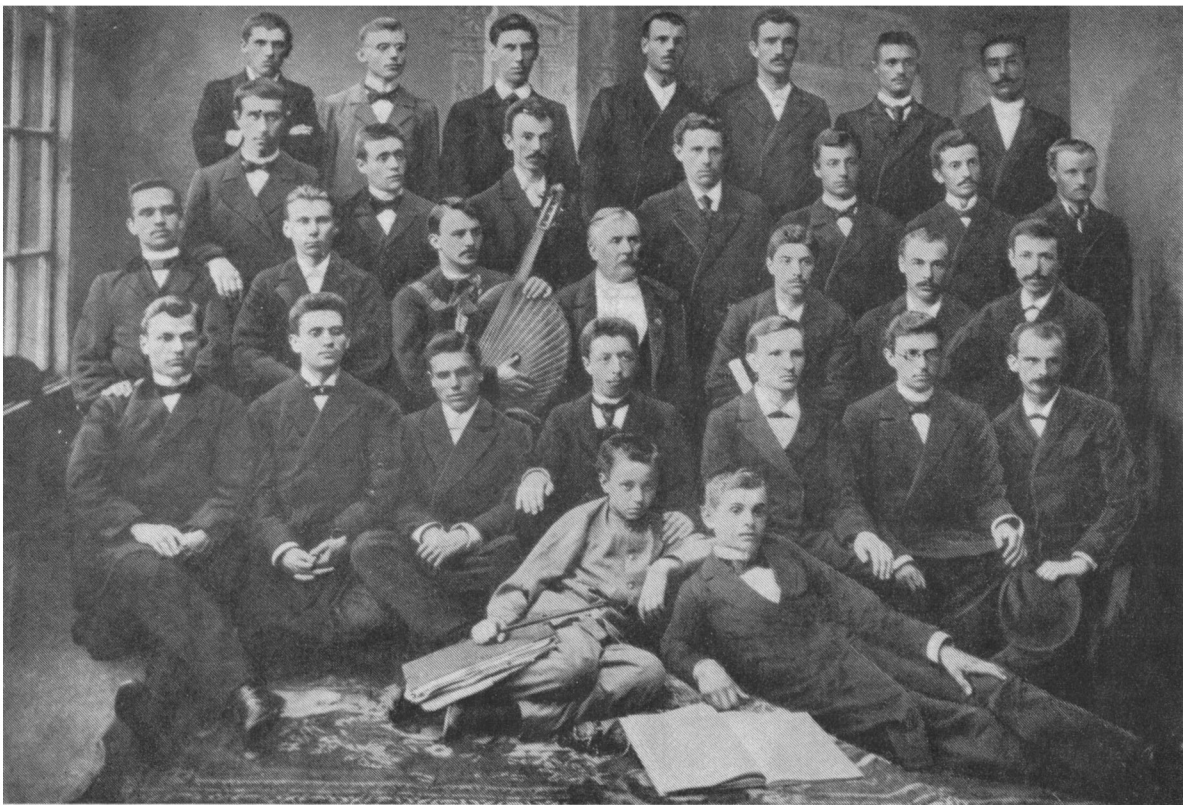
Ваш М. Лисенко.

270. ДО ДІТЕЙ

Катеринослав, 3.VI¹ [1]902.

Мої любі, кохані діточки Галинко, Мусічко і Тарасику! Нема од Вас ні вісточки, ні словечка. Ось і в Катеринославі питалися сьогодні на почті листа «до востребования» — а нема нічого. Чи все у вас благополучно, чи всі ви здорові, мої любі, і малесенький Тарасик чи здоровенький?

Досі скрізь нам добре велося і приймали нас у Полтавщині дуже приязно, по-земляцькому. У Кременчуці, як і 3 роки назад, погано було, бо великі города потребують доброї реклами і то загодя, а наш передовий — ні к чорту, він паном вскочить у город, метнеться сяк-так, сюди-туди та мерщій і далі. От у Кременчуці й вийшло на погане, а в Катеринославі перший концерт теж дуже слабо був обсаджений публікою, бо ніхто в городі не знав про його, а другий учора вже кращий був. Гребенецького скинули геть з його поста передового, а були вибрали Шила, але

М. В. Лисенко серед учасників чоловічого хору в Полтаві.

перерішили і поїхав Раєвський. З Катеринослава наш маршрут такий: Слав'янськ, Бахмут, Юзово, Таганрог, Ростов-на-Дону, де ми повинні бути 10—11 юля. Туди зараз же і напишіть нам «до востребованія». З Ростова ми гадаємо Азовським морем їхати на Таганрог, Маріуполь, Бердянськ, відти через Азовське упоперек моря до Керчі, далі по Чорному морю на Феодосію, Ялту, Севастополь, Сімферополь, Мелітополь, Александровськ на порогах. Знається і далі. Можете написати хоч у Севастополь, хоч у Александровськ написати «до востребованія»...

Ваш тато.

Жду листа.

271. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Лозова, 5.VII [1]902.

Любий, коханий земляченьку Григорій Іпатович!

Довелось до Вас, голубе, удаватися. Переїхали ми Полтавщину з великим успіхом, доїхали до Катеринослава, там дещо теж мали, але тут довелося змінити — скинути передового й обрати нового, але, як слов'яне, виправили його у дорогу за сутки до себе і для того поспіху не мали у Павлограді; у Лозовій думаємо завтра дати концерта. Маршрут наш був такий: Слав'янськ, Юзово, Таганрог, Ростов, Маріуполь, Бердянськ, а далі через Озовське море у Керч, Феодосію, Ялту, Севастополь і далі. Передовий нам телеграфує, що в Слав'янському і Юзовім не можна зовсім давати. Це нас поставило в тяжке, критичне становище: їхати в цілком невідомі сторони — більш ніж рисковито. Ми зважились назад через Полтавщину повернутись, де нас так сердешно, радо вітали. І ось напереді стоїть Полтава. Тут ми хтіли б дати 2 концерти. Хор у нас добрий, свіжих голосів 30 душ, два прекрасних солісти: тенор Орлов (має з сентября співати в Москві в часній опері) і Свириденко — баритон, хороший співець. Візьміть, голубе, на себе труд зробити анонси на концерти 9-го і 11-го юля по прилагаємих програмам, поки до Вас прибуде з Таганрога наш передовий, студент Раєвський, якому ми вже телеграфували, щоб вертався у Полтаву. Разом посилається рекомендабельний лист до голови вашого Трегубова

од Домбровського, суд[ебного] следователя у Миргороді, котрий просить у нього помощи для нас і уступки на залі театра. Може, з головою порайтесь, де краще дати, куди публіка охотніше йде. Закажіть і афіші по програмам, а ціни, які знайдете безобідні для нас і для публіки. Обіймаю Вас сердешно.

Ваш *М. Лисенко.*

272. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

[28 серпня 1902 р.
Київ.]

Любий, дорогий Григорію Іпатовичу!

Прийміть же, голубе, Якова Петровича Гулака-Артемівського і допоможіть йому людей позганяти з добрими голосами, бо од Полтави треба чогось сподіватись в голосовому смислі. Курдиновського чи Ви звістили? Він, певне, запроханий в оперну трупу, а втім — може й згодиться поїхати.

Із винних Вам 50 карб. 25 к[рб]. посилаю: поки не маю змоги платити, а далі платитиму.

Увесь тягар позики на мене упав, а рівноправний хор — розїхавсь та й по всьому. Про цю мою Вам платню скажіть чи звідоміть Мик[олу] Андр[ійовича] Дмитрієва.

Ноти ж Вам Гулак везе. Обіймаю Вас.

Щиро Вас люблячий

М. Лисенко.

Київ, 19 $\frac{28}{VIII}$ 02.

273. ДО І. Я. ФРАНКА

[8 листопада 1902 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Просив я ш[ановного] д[обродія] Василя Доманицького, коли він переїздом на Корфу мав бути у Львові, спитати Вас, чом це Видавнича спілка і досі не подає останніх перекладів Куліша — Шекспіра. Жертводавець, що передав через наші руки остатню суму грошей на решту видання творів Шекспіра, кілька раз уже запитував мене, в

якому стані видання книг. То було попереду хоч по два примірники висилають сюди, на Україну; один з них, звичайно, одсилавсь жертводавцеві, а останніми часами, віддавна вже, не то примірників, а й вістки про видання нема.

Будьте ласкаві, не відмовте при Вашому нікольстві сповістити мене хоч парою слів, скільки ще не виданих творів Шекспіра — Куліша зосталося, скільки вже вийшло і як іде продаж виданих, бо з того ж зиску можна б видати який переклад Кулішів з Шіллера або що.

Дуже зобов'яжете, бо почувуюся винним перед жертводавцем подати йому яку-небудь вістку у тій справі, бо з моєї ж ініціативи і гроші на видання роздобуто.

Вітаю сердечно Вас обох з жінкою і з цілою родиною.
З щирим серцем прихильний

М. Лисенко.

Київ, 8.XI 1902 р.
Маріїнсько-Благовіщенська, дом № 95.

274. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

Київ, 22 листопада 1902.

¹ Адреса моя:

Мариинско-Благовешенская, д. № 95; Старицьких — № 93.

Коханий, серцю завжди милий Борисе!

Всім серцем спочуваю твому горю щодо втрати незабутнього Тадея¹. І на мене цей грім упав несподівано. Уранці 22-го жовтня принесли мені листа, кажуть, од Юркевичів, сусіди наші, а Хведькові приятелі по маєтках, саме зрана спати хотілося, не став читати. У свій час скочив з ліжка та до листа. Лист од Івана, старшого сина Хведькового. Пише з Романівки: звіщаю Вас цими кількома словами, що батько наш учора помер. Я остовпів... послав од Юркевичів: «Правда,— кажуть,— сьогодні їдемо у Романівку. Я сюди-туди до товариства, сповістив: зараз же послали замовлення на два вінки: од старих товаришів незабутньому Хведькові Рильському, другий — од товариства щирому робітникові Тадею Рильському на рідній ниві.

Кажуть мені, щоб їхав. Другого дня 27.IX я вкупі з молодиком з Видавничої громади і з двома студентами од студентського українського товариства теж з вінком поїхали. Володаря не пустили їхати, сама К. М.² поїде, од жіночого товариства поїхала п. Тимченкова³. Уся господа

від ранку до пізньої ночі була обсажена селянами: бабусі й молодіці, старі діди й чоловіки засідали у залі коло тіла навколо два дні, не виходячи. Юркевич (католик) не поїхав до ксьондза, пригласив попа романівського. Однаково Хведько був інтердиктований католицькою церквою⁴, і улещувати ксьондза о похорон знайшли непотрібним. 4 пари волів хазяйських запрягли чотири погоничі-парубки у воза, труну, вкриту червоною китайкою, заслугою козацькою, несли всі ми й народ до самого цвинтаря мужицького, на якому покійний бажав бути й похований. Занесли до церкви, одправу і літію зробили. Перед церквою, як уносили труну, усі воли заревли — «стоячи у ярмі». Далі понесли до цвинтаря, де вже був зроблений великий склеп мурований, там і поховали. Промов було чотири, усі в українській мові: у церкві виголосив член Видавничого товариства, на цвинтарі я, Юркевич і трохи піп Щербаківський, великий приятель Хведька й Антоновича. Син Щербаківського зробив кілька знімків фотографічних у господі з мертвого, далі в дорозі й на цвинтарі перед похороном. Нікого більше з Києва не було. З поляків був його друг ширий та забув його назвисько, а другі обивателі заїздили розпитати, коли буде похорон, так як поїхали, та й не вертались. На похоронах був обід у господі для нас і для народу, а більший обід ставили на леваді, коло дому.

Беренштам пише ширий огляд життя й некролог на XI книгу «Киевской старины»⁵, буде приложений портрет Хведька і фотографічні знімки з мертвого і з похоронного кортежу.

У Хведька три сини: старший І в а н студент-юрист 2-го курсу. Батько його страшенно любив, він і хазяйнував останній рік. Другий — Б о г д а н, гімназист 8-го класу, менш спосібний, але теж славний. Це «ляшок», казав Хведько, і справді тип його був лядський; третій малий по 8 году, М а к с и м, славненьке хлоп'ятко, прудке, гостре й розумне. Всі вони зимуватимуть з матір'ю Меланією Хведорівною⁶ у Антоновича, котрий 24-го виїздить у Крим, в Алупку аж до половини квітня. Померла квітка юнацтва 60-х років, славних років обчеської свідомості й відродження українського національного почуття. Правобережжя дало два золоті неоцінні дари⁷ українському товариству, більше, мабуть, не дасть ніколи з польських родин. Такі епохи не повторюються.

Володар пише записку про все своє свідоме життя, відколи привернувся до українців. Усі події 60 років і раніш з усіма людьми, все туди увійде.

Вільям⁸ допіро приїхав у Київ. Йому пиши в редакцію «Киевской старины». Панченко, як заїхав десь коло Гомеля, купив земельку та й ні вісткою вже год 15—18 не озивається.

Цілую і обнімаю тебе од серця

твій *Микола.*

275. ДО С. М. ЧЕРНЕЦЬКОГО

[10 грудня 1902 р.
Київ.]

Шановний добродію!

Я одібрав Вашого листа з запитанням: «Чем руководяться при издании нот собрания?». Я не розумію добре, о що Ви питаєте. Коли Ви питаєте поради, яких уживати способів при збиранню народних пісень, то на се я можу Вам порадити вибирати з пісень кращий, не попсований цивілізацією російсько-солдатською варіант, кращий по старинності мотива і по повності й оригінальності текста. Бо не од всякого співака слід пісню записувати. Суть такі співці навіть з-помежи народа, що переказує попсовану пісню і текст до неї причіплює через десяте-п'яте; а інший — найбільше старі люде патріархального побиту, — такий перекаже, переспіва автентично, по-старосвітському. Особливо у тій історичній країні, де Ви пробуєте¹, треба вишукувати таких старечих людей, що ще не збулися голосу і пам'яті і можуть по традиції од старих людей переказати пісні запорозького циклу. Я б сам охоче побував там і записав би, коли б трапивсь такий боян, що переспівав би добре ті пісні. Досвідний етнограф одразу постереже зо співу, чи цінний перед ним співець, а чи ні: це дається зразу чути. Ще дуже важно б чути пісню, особливо запорозьку, від кількох співаків, щоб чути її у гуртовому співові й занотувати усі «підголоски» на протягу цілої пісні. Підголоски, добре піймані і записані на папер, дають цілий хоровий розклад і до того без любительських фантазій і вигадок, до яких любителі такі охочі.

Коли ж Ви питаєте, добродію, поради щодо видання й друкування зібраних пісень, то тут я Вам по ширості ска-

жу, що самому друкувати дуже дорого обходиться, ба й, надрукувавши, доводиться удаватися знову до музичних магазинів в отдачу на склад, і за це з Вас візьмуть 20 — 30%. Краше б усього увійти в зносини з такою, як ось у Адесі, інституцією — «Общество печатного дела» або до друкаря в Адесі Фесенка, щоб видав Вам. Там уже порозумієтеся на чомусь: чи екземплярами дасть Вам, чи як, тільки Ви не витратите цілу уйму грошей та не будете поневірятись у нотопродавців. А такі видавці уже самі клопотатимуть, як би своє видання розповсюджувати найвидгідніш і найскоріш. Оце й все, що я можу Вам порадити.

З поважанням

М. Лисенко.

Київ, 10.XII 1902 р.

276. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 24.XII 1902.

Високоповажаний добродію!

Дуже радий був перечути від Вас про широкі плани і заходи організації співацьких товариств в Галичині¹; нарешті таки заворушивсь інтерес до музичної етнографії й починають з'являтися збірки записаних пісень од народа. Це, на мій погляд, дуже важна прикмета зрілості суспільності, свідомої своєї національної гідності. Я вельми цікавий був би побачити цей великий том з записами мелодій і текстів людових².

Вістка о виникнення музичного часопису в Галичині дуже мене потішила³: це теж дуже серйозна об'ява товариського життя на полі розвою народної музики. Я нічого не маю, коли Ви замістите мої уваги про збирання і гармонізування народних пісень. Я би ж хотів, щоб якнайскорше зреалізувати своє шире й давне бажання бачити друкований збірник галицьких народних пісень.

Не менш радію цілою душею о загальне зорганізування усіх співацьких товариств, з'єднаних «Боянів»: воно дасть силу і можливість виконувати ширші твори в концертнім виконанні. Звичайно, при вашому конституційному житті це є конечна потреба, зміцнююча й уможлиблююча естетичні вимоги і простування.

Нам про це годі й марити.

Поява музичного часопису ще тим цікава, що це є діло не легке, потребує фахових сил і знання. В Росії це діло дуже хистко стоїть: ні жодний досі з заснованих музичних часописів не вдержався стало,—поживотіє якийсь час та й вмирає. Авже ж тут і сил, і традицій багачко є. Ну, вітаючи ж ваші молоді, чесні й вельми симпатичні клопоти-заходи біля молодої нашої і всім нам дорогої справи, нетерпляче ждатиму побачити, як воно там у вас народжується. Не турбуйтеся про два-три уступи, коли справді вони гострі і чіпляються до російщини, то замажте, а все ж присилайте.

Буду дуже, дуже Вам вдячний.

З різдвяними святами і Новим роком на взаїм обопільно і Вас сердешно здоровлю.

Щирим поважанням свідчуся до Вас

М. Лисенко.

1903

277. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

[1903.
Київ.]

Любий Григорію Іпатовичу!

Я мислю, що ювілею такому, як наш — імені Ів. Котляревського — треба достойно виступати перед лицем не кажу Росії,— ся звикла до скандалів,— але Слов'янщини, Європи. Коли треба ставити який твір, де бере участь хор, то даймо собі, що твір буде, може, слабій, але щоб сила виконавська була дужа, потужна. Для того хор мусить бути й численним,— думаю найменш душ 60—70 мішаного хору. Київ, як я писав, може дати душ 16—18 мішаного; решту Полтава мусить дати. Беріть з любителів найкращих і з архієрейського хора найлучші голосові сили басів й тенорів, а теж альтів і сопрано. Огулом душ 45—50. Думаю, що й полтавське жоноцтво і дівоцтво із громадян інтелігентних не поцуралось би у такому випадку помочі дати. Це ж місцеве полтавське свято, а враз і загальноукраїнське і слов'янське.

Яків Петрович Гулак сьогодні вислав Вам по 5 примірників на голос. Там починається з женського хору: «Підуть

корови із діброви»; далі через 29 тактів мужський хор співа: «Недавно, недавно у нас в Україні старий Котляревський отак щебетав» і далі вже «Все зосталось» — мішаний хор аж до кінця.

Оркестр складається: 2 флейти, 2 гобоя, 2 кларнета, 2 фагота, 2 корні, 2 труби, 2 тромбони і струнний квартет.

Весь Ваш М. Лисенко.

278. ДО М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО

[24 квітня 1903 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!
...Панна Қалиновська зважилася поїхати до Вас на 30 квітня і взяти участь в музичній продукції на честь Т. Шевченка. Ви просіть її, щоб вона співала у 2-х розділах концерту. У 1-му вона проспівала а) «Чого мені тяжко? Чого мені трудно?» і б) «Хустиночка», а в другому розділі — а) «Полюбилася я» і б) «Утоптала стежечку». Далі, я їй доводжу, що їй краще виїхати з Києва 29-го у 7 годин зрана і прибути у Чернігів хоч пізно, скажемо, у 11 або 12 г. навіть ночі, і вона приспіє спочити, заспокоївшись, і другого дня, в самий день концерта зрана прорепетирувати свої номери з акомпаніатором, який у вас кращий є, і буде вільна і спокійна до вечора.

Для сього допишіть мені негайно зараз же, чи практично їй виїхати (вона хоче парохом доконче) зрана 29-го, бо гадка у неї така, що парохом іде мінімум 18 год. до Чернігова.

Далі треба, щоб назустріч виїхали їй конче свої люди і запитали капітана, де є панна Қалиновська, а вона капітанові сама освідчиться.

Треба, щоб той чи та, що виїде назустріч, одвезли її куди там, чи в гостиницю, чи де й устроїли її по змозі вигідненько. Вона дуже мила особа і на вроду гарна. Вона дуже соромиться показати розходи в дорозі, коли їстиме, питиме (звозчика і таке інше), білети, багаж. Дак уже нехай їй сором той змиють з очей і видадуть суму, яку їй припадатиме за все. Воно, бачте, молоде дуже, і це уперше їй їхати по обчеській потребі; на це треба зважити.

Нехай репетирує у тому помешканні, щоб примігла пристосувати свої уваги голосові до місця.

А репетитора, чи пак акомпаніатора, подайте спиритного, найзнаменитішого на всю Чернігівську округу.

Семенцов все хвалиться, що як ніщо не стане на заваді, то поїде. Це така темна фразеологія, на яку тяжко покладатися, а втім,— хто його зна. Якщо поїде, то я йому теж нараю, щоб з панною їхав 29-го зраня.

Зараз же відповідайте мені, чи варто їхати уранці 29-го і чи вийдуть назустріч панні горожани.

Очікую найскоршої відповіді.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

Київ, 24.IV 1903 р.

279. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 18.IV¹ 1903 р.

Високоповажаний добродію!

З листа Вашого, писаного до мене від 18 цвітня, я вбачаю, що Ви були ласкаві вислати мені збірку, Вами зредаговану, з 50 народних пісень², але я досі не одібрав тієї збірки і дуже о тім жалкую, бо цікавлюся вельми характером і складом народних пісень Галичини.

Так само і XI том «Етнографічного збірника» Товариство ім. Шевченка мені не вислало, на великий для мене жаль. Не знаю складу цього збірника, але гадаю собі, що таменьки, певне, можна б було знайти зразки обрядового циклу: веснянки, гаївки, петрівочні, купальські, зажнивні, гребовицькі; далі, в зимі — колядки, щедрівки, а з осінніх — весільні. Ці обрядові — це й є скарб дійсний, бо традиційні прастарі пісні, з доби дохристиянської. Коли ласка Ваша, натякніть, щоб цей том вислано мені, я ним дуже цікавлюся.

Цим літом гадаю видрукувати або розпочати і вести друк усього того, що мною було написано. Так того бажують земляки. В тій меті уже зібрані докупи усі тексти, на які я коли-небудь писав, і заслані до цензури. А тим часом я друкую інструментальні свої твори, поки тексти, затверджені цензурою, не прийдуть до мене.

Ну, хто ж у Вас там борзописцем музикальним визначається? Я, звичайно, розумію про творчу діяльність, не етнографічну. Як д. Нижанковський, чи що пише? А Ви, добродію, теж важитеся писати? У вас в Станіславові відкривсь «Боян» з видавництвом. Запрошували й мене о співпрацю, я висилаю їм до друку свою річ³.

Бажаю ж Вам зреалізувати Ваші бажання й заходи в справі музичної науки і щоб наслідки тієї науки прислужилися рідному краюі.

З щирою шанобою застаюся

М. Лисенко

280. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

9 липня 1903 р.
Київ—Китаїв.

Я вже на дачі з сім'єю у Китаєві, любий земляче Григорію Іпатовичу! Одібрав Вашого листа з запрошенням на відкриття пам'ятника, на брання участі. Дякую за пам'ять і шану. Як, дасть бог, буду жив і здоров, то радо братиму участь. А цього літа у моєму здоров'ї погано зачалось: склероз судин серця так підкравсь і такі напади тяжкі й несподівані виявив, що я здорово засмутивсь. Примушений зректись багато дечого в їжі, купатися заборонено, мушу йод пити.

Кепська справа, що у Вас у Полтаві нема ні голосів, ні людей, які б стали до помочі у таку важну хвилину свідомого становища України. Не можна Вам,— просіть добродія Різенка знайти голоси серед семінарської молоді, хіба не озвуться, щоб укомплектувать собою хор на славу славного Полтавця?? Дак ловіть же їх та присоглашайте. Без оркестра годі святкувати. Нема в Полтаві,— їдьте в Харків до Ілли Ілліча Слатіна, до Сокальського, наймайте симфонічний оркестр, нехай прибуде в августі перед 30, днів за 2—3 для срететировання, асигнуйте на це гроші. А то ж як? Хіба казенні та городські повинності платити? Ні, це плата на українське свято, а не на провінцію російську. А ви в простоті душі і наївності гадаєте сыграть кантату оркестром братьєв Тобилевичей¹ із 10—12 єврейчиків?! Курдиновського наймайте, торгуйтесь, платіть. Запитайте Тобілевичів, чи є у їх доб-

рий тенор соліст, і мене сповістить. За Затиркевичку² напишіть і спитайте, де вона, ось кого: станція Дмитровка, Либаво-Роменської залізничної дороги, в село Ярошевку, Василю Петровичу Горленку. Вона десь близько коло його мешкає, у сусідстві. Заньковецька? Та вона ж, здається, тепер зовсім безголоса, а як ні, то вона десь у Сибіру з власною трупю, бо з 16 юня почала у Саратові на 16 вистав, далі у Ростові-на-Дону, а далі в Сибіру, так вона мені сама казала в кінці мая.

Хіба ж Вам Микола Андрійович³ не казав просити на «вчене слово» Володимира Павловича Науменка? Що ви за дивні люди! Лізете до Житецького, розбитого, паралізованого, і думаєте, що він кудись поїде. І Науменко зна, що його прохатимуть, тільки ніяк досі не дідждеться запросин. Де ж ваша комісія, щоб усе те робила, писала? О, Азіє! Яка була, така й досі; спить, проспала все і ще не проснулася. А Різенка знайдіть, пошліть за їм, вивезіть, найміть (розвертайте калитку общественную на славянское дело), хай вивчить. Партитуру сам напишу і вишлю. Ще один тиждень такої політики і поведіння, і я отойду прочь. Нехай тільки не получать пригласеній усі, яких я вказав.

Вибачайте за гірке слово, воно од серця. Кияне дивують такому способу ведіння дела.

Бувайте здорові, благочесні і благодіяльні, а то худо будет.

Ваш М. Лисенко.

281. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 16.VII 1903.

Що ж Ви гаїтесь, любий Григорій Іпатовичу, з пригласенієм учреждений, лиц, особ и прочего? Досі Ви не прислали ні в Думу київську, ні голові, ні Літературно-артистичному обществу etc., etc., по всіх тих адресах, які я Вам подав. Це ж не жарти! Ви доведете до того, що ніхто до Вас не приїде і будете в собственном полтавському соку плавати. Може, це кому з хитроумних одисеїв, у кормила стоящих, і на руку, але тільки не людям взагалі, не громадянам, не європейцям. Кожен день пропущений комісією дасть мінус.

Ми вже частим образом оповістили деякі учреждения, щоб готувати делегатів і адреси, але вони з зневір'ям дивляться, не получаючи ні бумаги, нічого. Це ж треба їм, щоб підскочило під сесію та обміркувати справу, та вибрати лице, та написати адрес etc., etc. Це ж робиться не тупляп! А скільки ж то тих закликів, запрошень треба: кожному земству, кожній управі. Може, у вас рук, людей нема, щоб оборудовать?

Кажу Вам, що досі Ви вже повинні були розіслати всім тим, принаймні, що я адреси подав. Це ж глухе літо: нема нікого в городі, і життя точиться по крапельці і засідання так само. На це ж треба рахувати і з цим треба числитись. Ну, хто в університеті, в Академії, в Політехнікумі єсть тепер? То хоч зарані набіжить хто, та сяк-так скличе, та щось вигадують. Але ж на все це треба часу. А до того Ви забуваєте, що це ж православіе та ще й російського закалу; значиться, під стіл до времени.

На вас, на управцях, на комісії буде лежать тяжка одвічальність, коли ви, стряхнувши вікове кунктаторство¹, не візьметесь з надмірною енергією за це діло, числячись з кожною хвилькою, а не то що годиною. Ми й без того своє рідне діло кожен раз просипаємо, дрокгавлюємо, дак хоч тут не даймося незавидній долі себе ошукати, себе оскандалізувати. Моментально пишть і розсилайте скрізь, усюди,— то ще, може, не проспите. А, може, вас давить Китай? Біс його батька зна.

Про хор любительський, архіерейський, про оркестр — про все сповіщайте. Добродій Ахшарумов повинен би у цій справі допоміч дати, дешо, може, доведеться з Харкова запросити: духових інструментів, бо Полтава всього не має. Попри духових треба, щоб струнного квінтета не було мало, бо на йому вся звучність лежить.

Клавіравсцуг я оддав уже в роботу друкарську². Хочу дуже, щоб зарані вийшло з друку до свята.

Ще ж раз: засипайте моментально — не чухаючись — приглашеніями і за кордон теж скоріше. А Погорелку і начальнику двіженія послали приглашеніе? Це ж для вашої вигоди. Та звістить мене, якщо послали.

Весь Ваш *М. Лисенко*.

Просто не знаю, де узяти тенора на соліста. Чи не дасте поради?

282. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ під Києвом, 25.VII 1903.

Ваш лист від 18.VII одібрав. Знов повинен Вам сказати, любий земляче, що не по честі комісія ваша робить. Я послав ще в іюні місяці Вам усі адреси київські, львівські і які в голову прийшли, а Ви й досі нікому нічого не написали. Це ж зрада! У Києві ніде, ні в Думі, ні в голови, ні в Літературно-артистичному товаристві, ну, словом, ніде не одержали од Вас і натяку на запросини. Що ж це таке, питають кияне? Чи ви, полтавці, хочете разом з урядом утопити наше свято в багнюці і зробити його «келейно, для себе»? З Галичини пишуть і кажуть, що не чуть нічого з Полтавщини. Що ж Ви собі думаєте? На келейне свято ні одна душа з них не приїде. Один-єдиний момент самосвідомого відношення до свого патріотичного обов'язку, щоб його висвітлити широко перед людьми, і то бажають вкупі з ворогами замолчать, затоптать, чтобы не повадно было хохлам мечтать в самом деле, что они нечто. От, прогавили ж уже сесію Думи, і вона збереться лишень 26 августа. А?! Позору і скандала ніхто з нас не хоче зносити. Ми вправі будемо дивитися і вважати це свято яко ваше лишень місцеве, полтавське, а не наше, загальноукраїнське.

Так само і з музикальним відділом. Буде хор відповідний для такого широкого свята душ 70, будемо орудувати, а ні — шкода й заходу! Хай буде в вас 20 душ любителів, наймайте весь архієрейський хор з басами, тенорами, альтами, сопранами, викликайте обов'язково весь хор Саксаганського, просіть зараз же, платіть, нехай учать. Де ж ті діві-девицы, що в Полтаві співали на моєму концерті? Невже ж вони, що тоді і по-українському гуторили, а тепер завізвати їх, закликати зарані, щоб кращі голоси з'їхались, даймо, тижня за два, та розучили добре. Київ може дати чоловіка 18—20; межі їх жіночих голосів 12 : 6 сопрано, 6 альтів. Їм же треба буде дати помешкання сяке-такє і прохарчувати днів 3—4. Щодо дороги, то тут зробимо усе можливе, щоб улегшати розход: приміром, Гулакові вже обіцяно, що дадуть вагон окремиї і візьмуть $\frac{1}{4}$ за білет з персони; але коли ви пошлете от комітету почотне закликання д. Погорелку і начальнику двіженія Києво-Полтавської дороги, то зараз же про це сповістіть мене або

Гулака, і тоді хтось із нас двох піде до Погорелка і попросить полегкості. Можна думати, що хазяїн дороги задля такої мети і даром провезе у Полтаву і назад і дасть для цього окремих вагон. Проста вигода підказує Вам послати їм почотное приглашеніє.

Ну а оркестр чи можна ж на цей час достати у Полтаві? Без його як же обійтися? Треба на цей час скинути з себе облуду хохла, стати хоч на час поляком, євреєм, росіянином, які можуть перейнятися важністю момента і все пустити в хід: енергію, труд, сміливість (о, яке це страшне слово для українця!) і з-під землі добути все, що треба. Зібрати і приєднати оркестр міг би Дмитро Володимирович¹ — дирижер полтавських симфонічних концертів, а пані Головня могла б допомогти дати: вона дуже енергійна. Треба ж знати, чи Курдиновський згодиться співати?

А з цим нещасним написом «Іван Котляревський», — скільки довелося винести у боротьбі хоч би й сердешному Миколі Андрійовичу, один по одному опадають, далі пристають, далі знов узнають: к чому это? Одна фігура Івана Францовича² на цьому фоні чого варта? І все те боїться, холопствує, продає букву за буквою. І чого воно боїться, і кого боїться? Того, що все вирива до останнього і, вирываючи, викрадаючи, ще й в морду б'є. Адже ж од його ні ласкою, ні бійкою довіку нічого не вимантачиш, бо треба ж хоч іезуїтством, хоч азійатським лукавством одбирати, викрадати своє. Скажете — це ж дріб'язок; коли ж усе крупне самі продали, прокляли, проспали, так треба хоч за дріб'язок чіплятись. Нас і ненавидять, презирають вороги, що ми — чиновні душі на законном, легальном основанні своє продаємо, зубами не виринаємо, не виборюємо. Шевченко каже: «Схаменіться, недолюдки, багном не оскверніте образ божий!!».

Глядіть же, не проклявте Слов'янщини: чехів, сербів, поляків, болгар і інших. Здобудьте адреси їх знаменитих осіб й інституцій. Європу теж.

В посланих адресах я, здається, проминув ще: Баку — доктору, поміснику городского врача Люцію Ремігієвичу Кобилянському; інженеру Байздренку Андрію Михайловичу, Бібіку (К^о «Надежда»), Шрамченку (учителю реального училища), Томськ — професору Іоанікію Маліновському, Київ — художнику Пимоненку.

Не знаю, чи Вам переказував Микола Андрійович, що бажано було б бачити декого з полтавців 9 і 10 августа в Києві. Спитайте його.

Не слухайте свинячих рил городського самоуправління. Робіть, як розум, честь, гонор потребують на широкий масштаб, бо інакше Європа і Слов'янщина рознесе все. Жду відповіді.

Ваш М. Лисенко.

283. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

30.VII [1]903.

Київ.

Простіть, простіть, простіть — вибачте, друже любий, коханий Григорію Іпатовичу, за різкі слова, які зроду, *ad hominem* *, не малися мною в замірі. Коли я писав так різко, то мав на увазі виключно комісію славетну, а не Вас, бо вона ж довела до скандалу, засилаючи запросини за місяць до свята, тямлючи добре, що це ж глухе літо, коли в городах нікого нема. Значиться, треба було рахувати, що за 2—3 місяці розіслати, щоб люди приміли зібратися, обміркувати, вибрати делегата, написати адресу. Ну, а тепер, що ж буде з цього дива? Ну, хіба ж це не зрада справі?! Ось я, приміром, одібрав запросини аж двічі, найпершим. Нашо воно мені? Я й без того був би приїхав, а учрежденія в Києві, Одесі, Чернігові, Галичині і інш. і досі не одібрали. Значиться, простіть, мої домисли мали рацію, коли я казав, що комісія робить наче в руку тим адміністраторам, яким на серці лежить, щоб свято було за ширмами, келейно, домашньо.

Ви пишете, що коштів нема і не видають, скільки треба. А для чого ж обід нам ставити і на його сотні рублів мантичити? Чи не краще було б замість коштів на обід гроші ті повернути на потрібне у святі, а не на безсміслені осетри, шампанське і нерозлучні тости?

Ерго, я сам думаю виїхати у Полтаву 26 увечері. Оркестр, звичайно, буде грати у спектаклі «Наталка Полтавка», але коли ж він зробить репетицію? Бо він же прибуде з хором і проч. 29-го о 10-ій годині ранку. Зрешти я не знаю і не даю слово диригувати «Наталкою», не бачивши

* По ширості (лат.).

партитури і не бувши певним, що буде досить часу на репетиції. Краще і певніше, щоб прибув дирижер Тобілевичів. Платний концерт і платний спектакль та ще по оперним цінам!! Для мене це *popsens*. Я приміром і не знаю і не чув, щоб город, скликаючи гостей, здирав з їх гроші за вистави п'єс того автора, якого чествують. А чом ви не догадалися Трегубова потрусить—чоловіка-багатиря, представника міста? Що йому значить 300 карбованців! Та кому ж і благодворить, як не таким представникам, та ще дукам-багатирям? А то де ж, люде приїдуть, втрачаючи які гроші на подорож у два кінці, як галичани або ще інші слов'яни, а тут на тобі — пресловуте православне хлібосольство дожилося до того, що ще хоче за угощення гроші — та які! — дерти. Я цього не переваріваю, голова і серце од цього одвертаються у мене з огидою. Обложіть краще своїх статечних людей у Полтаві, яким, дай бог, 25—50 крб. не составлять тяжі. Невже не знайдеться 8—10 чоловіка, які б дали по 25 р., не почухавшись? А народний концерт; може, і народ, значить, для якого концерта дають, теж платитиме? Що це робиться? Як же ви ходите за Іванами Франзовичами, і як вони можуть серед вас жити та ще ви їх і слухаєте. Народ буде платити на юбілеї Котляревського!!.. Ну, Малоросія в наші дні! Ай да хлѣбосолы-хохлы! — скажуть московські гості і матимуть рацію. Мені пишуть з-за кордону галичани і слов'яни і питають, як це ми потрапимо у Полтаві куди-будь, як приїдемо, бо ми ж не знаємо нікого і нічого? Дак завважте, щоб у вас була молода образована (освічена) компанія людей з значками юбілейними, яка б знаходилась на вокзалі в ті дні (може, 29, 30 і 31) і мав би кожен свою функцію. У кожного був би свій район квартир і кожен би знав, кого куди везти. Галичан, буковинців — туди, поляків — туди, сербів-чехів — туди. Чуєте? Оборудуйте це конче, зараз, зарані.

Чи хор буде в українських костюмах чи в європейських? Чи, може, саме жіноцтво в національних? Я вже питав Вас. Ви не одповіли. Одмовте зараз же про це. Чи нема в вас гарненького сопрано в жіночому хорі, щоб вивчила те невеличке тріо в кантаті: сопрано, альт і тенор. («Засне долина, на калині і соловейко задріма».) Якщо є, настійте, щоб вивчила конче, бо в нас, хоч убий, нема.

Ні «Б'ють пороги», ні «Туман хвилями» не йдуть, на

мій погляд, на концерті. Гулак послав Вам ноти народних пісень: «Ой гиля, гиля», «Посію я конопельки», «Ой у полі озеречко», «Коли б мати не була», «Полюбила коваля», «Гей не дивуйте» для мужського хора з оркестром. Хай вивчать добре і слова, щоб вимовляли добре. Крім того, будуть соло сопрано, тенора, може, баритона на слова Шевченка. Не забудьте одпечатати розкішні пам'яткові афіші (на рожевому атласі), як це роблять в бенефіси артистів.

Ну, як же буде з оркестром? Чи я ж винен, що написав кантату з великим оркестром, де беруть участь і дерев'яні всі духові (кларнет, гобой, фагот, флейта), і мідяні (валторна, труба, тромбони), крім, звичайно, струнних. Я це пропоную на позір усім, що це ж скандал буде, як з програми виключити те, що визначено. Тепер за хор. Саксаганський і його хор, думаю (треба списатись, порозумітись), не повинні б брати при такому святі грошей, гонорару. За архієрейський хор, як Ви кажете, триста руб., що він править, це ж гірше ляха свої діти розпинають; треба ж підняти крик усюди, що за яких 50—60 тактів люди можуть, чи дають собі право, дерти взагалі гроші для такого національного свята. Треба ж побити общественним мненієм дерішкурів і заставити їх співати, коли не даром, то за малу плату. Та їх же треба на публіку общеську вивести. Так само і Курдиновському рублів 20 дати, вияснивши, що нехай дере з кого хоче, а не з матері латану свитину.

Я Вам писав і не одібрав в відповідь ні слова за те, що чи дадуть помешкання і харч тим 18 душам хору, що з Києва приїдуть на 3—4 дні. Я далі просив, щоб запросили послати Погорелку — інженеру-строїтелю Полтавсько-Київської дороги і управляючому цієї дороги і щоб про це нас сповістили, то ми поїдемо до його і сподіваємось, що він нам дасть даровий зовсім вагон для хора в обидва кінці. Це ж вам буде полегкість, як дорога нічого не коштуватиме. Мені треба це зараз ж знати, а досі мовчали. Не сердьтєся, вибачте, щиро Вас люблячий

М. Лисенко.

Да, а народ буде закликаний на свято? Хоч по 1—2 із волості, і для його виставу театральну треба. Це ж важніше, ніж для інтелігенції.

10.VIII 1903.

Київ.

Любий земляче Григорію Іпатовичу!

Позаяк часу дуже мало, добр[одій] Кошовий зараз їде додому, то я одповідаю Вам лишень на запитання. Труп Гайдамаки тепер в Житомирі; писати до нього: в Гор[одскої] театр антрепренеру малорусскої труппи г-ну Гайдамаке. Пошліть йому запросини, просіть уклінно його хор, дуже добрий хор з жіночими добрими голосами, а до того дуже добрим диригентом-хормейстером д. Домерщиковим (по сцені Олексієнко Алексей Николаевич). Просіть уклінно для такої важної хвилі духового життя України.

Я писав Вам, що партій більше не дамо, у нас самих обмаль, а звеліть перевести через гектограф.

Про г-жу Іскру-Гуріну,— і не думайте запрошувати, це нікчемство. Вже коли не розшукали в Прилуччині п. Затиркевич, то у Тобілевичів же повинна бути артистка на цю роль, а ні, то вже скорше просіть пані Маньківську у трупі Гайдамаки; вона є матір жінки Гайдамаки. А ні, то просіть мою небогу рідну, Марію Михайлівну Старицьку; вона живе з батьком у Дарниці на дачі № 6.

Про обід Вам розкаже д. Кошовий, як і взагалі про всі питання, що обходять свято. Научную речь о Котляревском проквасили: за 3—4 тижні научных речей і розвідок люди не напишуть. Ви zostалися цілком без наукової промови, хіба, згодиться пані Юхименко у Харкові, котра писала про це, або професор Львівського університету д. Студинський, котрий спеціально студіював Котляревського твори. До його вдайтеся або до нього через Володимира Шухевича (Львів, у. Собіщини, 7), просячи його схилити Студинського і приїхати у Полтаву. А Старицький Михайло Петрович і досі не одібрав записки ваших.

Ми багато начулися доброго про особу вашого господина Павловського. Йому завдячити багато приходиться за ті вчинки, в яких він бере таку видну участь... Адрес Марка Вовчка, тепер Лобач, я подав Вам ще в іюні, десь у Ставропольській губернії, в селі Александровка чи що. Про професора Пулюя знаю, що він чита в Празькім університеті фізику. Тенор буде, здається, п. Внуковський,

завтра піду до нього, а баритона дайте. Невже ж за два десятка тактів він візьме 50 рублів?!

Оркестр. Без оркестра кантати у вас не буде, не дам. Коли я не гожуся з вами вивести українську національність з хуторянської обстанови на європейський шлях, в велику минуту представити Україну перед лицем всіх слов'янських братніх народів і європейських мужів в сфері іскуства, то нема чого мене просити, щоб я «снизошел» на келейне виконання душ 80 хора під акомпанемент фортепіанчика. Це є [нерозбірливо] дитського світогляду і розуміння штуки. Оркестр з 30 чоловік, що тепер грає у Шато де флер в часній опері, потребує за 4 дні 28—29—30 і 31.VIII (де хочете грати і куди хочете грати), крім безплатного проїзда (ну, це і може устроїмо через Погорелка і для хора теж) і помешкання з харчами, ще 300 рублів плати за чотири дні — 28, 29, 30 і 31 августа. Як знаєте, рвіть у знаменитого Павловського додатку бюджета на цей предмет, хоч із м'ясом його, або ж виключайте з програми кантату. Мої слова оправдають всі росіяне і європейці з слов'янами. Одповідь найшвидше прошу, хоч і телеграмою. Торгувався не я сам, уступок не було от цифри. Хай же учить Саксаганський свій хор, правда, при умові, коли буде оркестр.

Ви не одписали мені, які ж пісні українські співатимуть полтавці на народному концерті; ми б теж розучили і зміцнили їх хор. Бажано, дуже бажано, щоб Павловський сам роздавав учасимся біографію і портрети Котляревського — учням і народу. Дуже бажано. А чи ж будуть допущені національні костюми в хорі хоч у жіноцтва?

285. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 11. VIII 1903.

Любий земляче!

На сьогоднішній лист Ваш одповідь Вам Гулак, бо я стомлений страшенно: зрання був у Пущі-Водиці, — дачне місце в Городському лісі за 25 верст, де живе тенор Внуковський, що братиме участь в кантаті і концерті. Я з їм проходив вокальні партії. Потратив на це годин зо три, далі вернувсь у город, заїхав в Управління Києво-Полтавської железной дороги до начальника движения и тяги

Зіньківського, де просив, щоб він з свого боку дав полегкість перевезти хор і оркестр у Полтаву даром туди і назад. Зіньківський зробив це з особеним удовольством, дає великий пульмановський вагон на 65 душ 3-го класу, котрий доведе всіх у Полтаву, завезе на запасний путь і ждатиме нас назад одвезти. Просив тільки нікому про це не казати. Ось уже для комісії і скидка цілковита по перевозці людей.

Чув стороною, ніби п. Затиркевич служить у Суслова в трупі, котра начебто з'єдналась допіру з трупою Гайдамаки і пробуває тепер у Житомирі. Пишіть, розвідуйте.

А Ви все ж таки і не сказали, які ж саме народні пісні думають співати ваші архієрейці і полтавські з ними любителі, щоб і наші співаки ці пісні підучили.

Тепер слухайте саме важне.

Я Вам писав учора, що «научну речь» про Котляревського ви всі прокгавили: Науменко зрікся цілком. Тепер Житецький Павло рекомендує Вам запросити зараз же, поки не пізно (хоч телеграмою чи як) Івана Матвійовича Стешенка, чоловіка, студіювавшого твори Котляревського, написавшого працю «Поезія Котляревського», котру Академія наук в лиці Веселовського узнала за дуже талановиту працю, поручила Кримському, яко спеціалісту, про-рецензувати; той дав за неї дуже добру рецензію; за те Стешенка Академія нагородила печатним одзивом. Житецький каже, коли вже виявилось, що старі українські сили не спромоглися через те або інше прислужитись такій важній хвилі, то рекомендує молодого, котрий може виконати цю працю. Тільки треба обов'язково, щоб Ви моментально послали з Полтави йому запросини написати таку наукову розправу (Київська городська управа, Івану Матвійовичу Стешенку), бо вважайте на російське пекло; цю роботу, котру він зробить під доглядом Житецького, він повинен послати Вам, а Ви — попечителю Київського округу, на його розгляд і утвердження, і тоді лишень він буде мав право її читати публічно. Скільки ж це часу потрібно на ці метаморфози?! Все залежить од Вас, кунктаторів, щоб «спасити отечество». Жду одповіді про оркестр і згоди на умовини. За ці гроші Ви маєте право обидва дні — 30 і 31 заставити їх грати де вгодно, коли вгодно і скільки вгодно. Не пам'ятаю, що Ви щось пишете про помешкання. Зви-

чайно, треба ж дамам і девицам дати ну хоч можливий комфорт чистоти, спокою, не розкоші, боронь боже. Мужчинам менше того, але все ж щоб це не мало фізіономії втрутити їх в казарму, як москалів на тісних фатерах, на вонючій соломі, на з'їдення блошицями і блохами. Те ж саме і музикантам. А чи Волинський, батько і діти його, скрипач, флейтист, не дали б у цьому поміч і яко музиканти, і яко устроїтелі? Га? Бо в оркестрі, мабуть, добра доза ізраїля. Попросіть Надежду Николаєвну Головню, щоб взяла партію піаніно.

А де ж взяти баритона? Слухайте, не диво, коли Курдиновський з Кисловодська (!!!) бере 50 рублів, скільки ж дорога йому коштує?

Зауважте добре: хори з любителів, архієрейські і Саксаганського повинні знати партії свої в кантаті на зубок, бо зводити хори ці із оркестром достанеться тільки один день, 29-го авгу́ста. Хай стережуться; скажіть їм од мене.

Виїхати раніше, як 28, неможливо, бо оркестр кінча оперу 27 в 12 часов ночі, та й хористам, що більшість по службах знаходиться, теж не можна.

Глядіть же, пильнуйте про все, про що пишу, а головне, про научну розправу і про Стешенка.

Ваш *М. Лисенко*.

286. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

15.VIII 1903.

Київ.

Будьте ласкаві зараз же одповісти, шановний Григорій Іпатовичу, чи наукову промову можна буде у вас читати на язика краю 20-мільйонного народу? Це перше. Друге: чи така промова має потребу бути ствердженою попечителем округа, чи ні? Коли вона потрібна бути ствердженою, то пришліть просьбу о разрешенії на ім'я Стешенка в Київ, городську управу: він до неї долучить свою рукопись і зараз же подасть до попечителя. Це скорочує значно процедуру, на яку не вистачить часу. А коли це не потрібно, то й краше.

Просимо розібрати добре питання в комісії, хто буде читати на святі біографію Котляревського і освітлювати його діяльність, щоб не насмердів хто, глядіть, коли при-

ручать непевній людині, вроді Павловського. За цим страшенно бентежаться кияни, бо православні верноподданні завжди ручі сморід учинити в значну хвилю родини. Притніть розумом і перегляньте рукопис і вонь, коли трапиться в самому дусі твору, вичеркніть геть к чорту, щоб не червоніти перед європейськими людьми, слов'янами і братчиками.

Чи роздаватимуться твори й життєпис Котляревського учням? Треба заздалегідь завважити, щоб у театрі на виставі драматичній і взагалі на засіданнях юбілейних зоставляли місця для приїжджих гостей у Полтаву — проханих почесних і непочесних, переважно для гостей, що рознесуть у світ славу й погудку, а поменше старалися б про прокурорів, жандармів і казацких азятів.

Всі ці уваги дуже пильні; візьміть їх у резон.

Як ідуть студії з хором? Мені видається, що треба б мені трохи — днем-двома — раніше прибути, перевірити темпи, нюанси, дух розучених хорів раніше од хору і оркестру.

Думаємо двигнути «Гей не дивуйте» з оркестровою прелюдією і супроводом. Партії, звичайно, і на Полтаву дамо. Нашо ставити «Туман хвилями» або «Б'ють пороги»? Ми виробляємо дещо з народних пісень. До нової okazji. Одповідь потрібна скоро.

Ваш *М. Лисенко*.

287. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

18.VIII [1]903.

Київ.

Любий земляче Григорію Іпатовичу!

20 їду в Київ зробити першу коректурну репетицію з оркестром. Усе у їх є, та фаготів немає. Доведеться якомсь замінювати. Я хотів би і другу оркестрову репетицію тут зробити, щоб бути з цього боку певним. Та чи зголосяться музики: вони звикли за репетиції окрему платню брати по одному руб. Вряд чи згодяться. Оркестр і хор і інші виїдуть 28.VIII увечері об 11 годині. Приїдуть у Полтаву 29-го о 10-ій. Того ж дня доведеться, може, дві репетиції зробити сукупних з хором і оркестром: за дня і увечері. Бо ансамбль — річ завжди не легка. Зрешти 30

і 31 вже ніколи буде репетирувати. Я ж думаю-рішаю і всі апробують, щоб виїхати 26, щоб перевірити добре полтавські хори, як вони розучили партії і чи знають на зубок, як я писав і питав.

Чи послали приглашеніє Порфирію Даниловичу Де-муцькому, доктору, організатору ста душ хора з народа. Село Охматов, пошта Жашків, Київської губернії.

288. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

20.VIII [1]903.
Київ.

Це у Вас така садова комісія, Григорію Іпатовичу, що серед города засіє бульвар вівсом? Серед города хочете поле завести? Город так город. Краще б засадили бульвар добрим деревом — каштанами, тополями та шосірували б добре самий бульвар, та обіч єврейські брудні магазини упридобити, то це б був європейський вигляд бульвару, а то — вівсом засіяти, щоб зазеленіло?..

По яких же нотах оркестр вивчить «Наталку»? Хіба у мене є партитура оркестрова «Наталки»? У мене є тільки фортепіанний уклад (клавіраусцуг) та й годі. Партитуру «Наталки» шукати треба у трупах драматичних українських. У Тобілевичей візьміть, бо в їх не може її не бути, а в мене нічого нема. Та нехай, до речі, і диригент їхній приїде та перейде з оркестром номери з «Наталки», бо він коло того діла щодня ходить і зна «Наталку», як облуплену, а я ні, і часу на те не маю. Якби я міг яких дві-три репетиції з їми зробити, то, може, і взявся б, а тут пахне однією не більше, то вже просіть завсегдатая цим ділом орудувати. Пишіть зараз же до Миколи Карповича і просіть його диригента. А в їх, у Харкові, і перша скрипка продиригує який там № хору або соло. Я Вам рішуче одмовляю диригувати «Наталкою», і це не є каприз, це є неможливість.

Якраз знайшли читача біографії Котляревського, доручаючи якомусь вихователю корпусу. Я ж кажу: хохол есть такая животная, що сама лізе на съедение, коли не в пельку до російських лібералів, то в шляхетську пащу. Що у вас своїх людей нема? Зрешти, з-за чого ви не даєте Грінченкові читати біографію по-українськи. Це ж позор-

но читати у себе вдома біографію того чоловіка, який писав лишень по-українському, на чужій мові. Ні один чесний українець з Києва не осквернить себе читати біографію Котляревського інакше як по-українському. Кого запитували, чи не можна «з ласки» прочитати біографію Котляревського по-українському, і хто це відказав, що на се не буде дозволу... Хто сей доброволець, що рішає таке «небезпечне і гостре питання» (!) за якогось варяга, сіріч начальства. Ото й горе, що ви раз у раз чіпаєте цих варягів непотрібними запитаннями. Ну, звичайно, варяг глибокомисленно уставить в землю лбом, промукає: нет, это не в целях правительства. Рекомендую вам на общерусском, государственном языке читать. Ось у що виродилась хохлячина і ее примерное воп enfant'ство*, котре хто не схоче стрижжє, топче, плює, ганить... Що скажуть і що повезуть додому ті десятків 2—3 галичан, а вони їдуть, що почують в таку рішучу хвилю богобоязних хохликів, що й біографію чоловіка не важуться по-своєму виголосити. За Михайла Петровича Старицького ручуся, що на государственном языке він не зголоситься читати. Про уривки з «Енеїди»,— то інша річ; напишіть йому, попросіть.

Знайте, що галичан поїде більш десятка зі Львова — мені пишуть. Тут будуть професори, посол, а, може, і посли українсько-руські до віденського парламенту; а з Чернівців на Буковині теж кілька. Весь край Галичини, а також усі товариства просвітні і наукові повисилають на руки міської управи привітні письма. Делегати ж повезуть з собою вінці з написами-відповідями, щоб зложити на пам'ятнику. А тут мізерія православна, захудала, засніжена, буде упражнятися на государственном языке. Ні, одкиньте цю гадку і зробіть, як належить, чесно, лицарськи.

Я думаю зарані приїхати, може, навіть 26. Треба зібрати хори. Просіть д. Лісовського акомпанувати у кантаті.

Київський же хор і оркестр виїдуть не раніше 28 увечері, може, 27.

Обнімаю Вас

М. Лисенко.

---

* Добра поведінка (фр.).

11-го Августа 1903 года

въ просвѣдательномъ здании имени Н. В. Гоголя

состоится:

ТОРЖЕСТВЕННЫЙ СПЕКТАКЛЬ,

посвященный памяти славнаго украинскаго поэта

И. П. Котляревскаго

ПО СЛУЧАЮ ОТКРЫТІЯ ПАМЯТНИКА

А)

НАТАЛКА-ПОЛТАВКА

Украинская опера въ 2-хъ дѣйств. (3-хъ карт.), соч. И. П. Котляревскаго.
дѣйствующие лица.

Наталка, дѣвчина	Л. П. Линицкая.
Терпылыха, ея мать	С. В. Тобилевичъ.
Макогоненко, выборный	М. Л. Кропивницкій.
Тетерваковскій, возный	И. К. Карпенко-Карый.
Петро, женихъ, Наталки	А. Л. Жулинскій.
Мыкола, родственникъ Терпылыхи	Н. К. Садовскій.

Б)

1. „Гей, не дивуйте!“ Нар. пѣсня, аранж. для хора и оркестра Н. В. Лисенко.
2. Кантата „На вѣчну память Котляревскому“ слова Т. Шевченко, муз. Н. В. Лисенко, исп. Н. А. Калиновская, Г. И. Внуковский, смѣшанный хоръ и оркестръ подъ управленіемъ Автора

В)

АПОФЕОЗЪ.

Начало спектакля въ 8 часовъ вечера.

Издатель: П. П. Морозъ, редакторъ: П. П. Морозъ, корректоръ: П. П. Морозъ, типографія: П. П. Морозъ, № 12, Киевъ.

Програма вечора, присвяченого відкриттю пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві.

289. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

20.VIII [1]903.
Київ

Любезний серцю Григорію Іпатовичу!

Підписав доперва условіє з музикантами — оркестром. На харч вони, кажуть, приймуть і грішми замість клопоту вам — 100 рублів. Гулак каже — це є вигідніше, ніж харчувати вам їх. Перевозка оркестра з вокзала на квартиру на ваш шот, але не більше 30 карбованців. Майте на увазі, що й хор треба теж перевезти у два кінці.

Нема баритона, хоч плач, хоч серце вирви. Зрадив Семенцов. Кличте Курдиновського, бо скандал. Партію його в кантаті я можу вислати в Полтаву. Він же може і в концерті заспівати українські номери. Добродій Грінченко рішуче одповів, що біографію Котляревського прочитає тільки по-українському, по-російському не хоче.

Хай добре готують хори, бо я приїду зарані перевірити, як знають.

Ваш *Лисенко*.

290. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 24 серпня 1903.

Оце я вже останнього, гадаю собі, листа до Вас пишу, любий Григорію Іпатовичу, бо вже маю у вівторок, 26 виїхати у Полтаву о 10-й годині увечері. З поміччю божою думаю уранці о 10 годині бути у Полтаві. Поїду до Миколи Андрійовича Дмитрієва, бо він мене запрошував раніше до себе. А Івана Петровича Булюбаша сердешно дякую за кровне почуття, якби його ласка, щоб прийняв до себе Михайла Петровича Старицького з двома доньками, драматичною артисткою Марією Михайлівною дівцею і Людмилою Михайлівною Черняхівською — письменкою. Перекажіть йому мою щирю просьбу. А свою доню Галину з моєю ученицею Щербаківською якби Микола Андрійович разом зі мною прийняв, то б я був вельми йому зобов'язаний. Вони обидві в моєму хорі співають, але я хтїв би їх коло себе мати. Якщо йому зручно, то хай вибачить мою нахабність. У вас там така тіснота і тиск людей сподіваються, що і місця не буде. Ось і пані Косач Ольгу Петрівну з дочкою письменкою Лесею Українкою теж десь би треба замістити. Я боюсь тривожити пані Головню,

може б у їх? Якщо можна, то треба б зараз у Гадяч написати (дача «Зелений гай») і сповістити зарані їх.

Михайло Петрович Старицький буде декламувати з «Енеїди», а дочка його, Марія Михайлівна, та дуже добре декламує і могла б вірші батька свого продекламувати на вечорі чи зранку, писані до Котляревського. Тільки треба зараз написати до Бородая в Київ, антрепренера Київської опери і в Народному домі драматичного театру, щоб увільнив Марію Михайлівну на ці два дні. Зробіть це зараз же, негайно.

Як я приїду 27 августа о 10-ій годині ранку, то треба ж, щоб того дня скликали усі хори, ну, хоч зрання або по обіді о 5-й чи 6-й годині. Де ж краще, у театрі Гогольовому. Я буду перевіряти, як вивчили всі кантату і архіерейські, й аматорські співці. Темпи, нюанси, все. Піаніно чи рояль там повинно бути. Добродія Лісовського просить грати партію *semballo* (п'яніно) в оркестрі. Як Ви нічого не пам'ятаєте, що Вам пишу! Я ж Вам писав, щоб дали доброго сопрано для тріо в кантаті і для того послав Вам партію для неї з дрібно писаними партіями альту і тенора, і щоб Ваше сопрано вивчило добре цю партію. То так і робіть, бо в нас нема; як і альт музикальний трапився б, то й те до речі б дуже було. А тенор є у мене. Он баритона, хоч пропади, нема. Посилав і в Білу Церкву, то або заміщує начальника, або шлюб бере — нема. Дав басу співати з хором. Для того я й писав ще недавно, щоб Курдиновського обов'язково кликали. Хору привезено 18 чоловік. На харч оркестру видайте просто 100 карбованців на руки; це вигідніше, ніж самим харчувати, та вони інакше і не згоджуються. Глядіть же, усе, що пишу, зробіть, будь ласка.

Ну, боже благослови! Вас вітаю і обіймаю, до побачення.

Ваш М. Лисенко.

Я питав і просив, а Ви теж зараз попросіть Миколу Карповича Садовського, хай привезе мужських 10—12 та жіночих 5 костюмів історичних вдягти декого з хору. Це було б дуже ефектно і мальовничо, різноманітно, а решта,— більшість в народних. Напишіть, попросіть. Напишіть же зараз Бородаю в Київський Народний дом і попросіть відпустити Марію Михайлівну Старицьку.

291. ДО М. Ф. КОМАРОВА

[8 листопада 1903 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Федоровичу!

Я ж усе, голубе мій, зробив, що зміг і що знав у тім зшитку, що Євгеній Харлампович доручив мені од Вас, і вже днів з 5 назад, як я заніс в магазин Ідзіковського той зшиток і попросив знайомого мені прикажчика, Кочана, зашити посилкою і заслати до Вас, в Адес, давши йому й адресу. Як же ж це Ви не дістали досі? Невже пропало! Я учора послав до Кочана з запитанням, чи заслано. Одповів: вислано в Адес Комарову. Може, досі вже й в руках Ваших.

Спасибі Вам за роботу й за працю досить тяжку¹. Я більше, що ладив, не маю нічого більше додати. Обіцяв був Корейво у своїх шпаргалах попоратися, то я кілька разів нагадував йому, а він, обложений роботою, відкріся.

Щиро вітаю Вас і усю шановну родину Вашу. Дай боже здоров'я!

21-го сього місяця гадаю, коли бог допоможе, виїхати у Львів на свята 25 і 26², а звідти, може, приїду на Зелену Буковину, у місто Чернівці, куди теж дуже кличуть хоч на день один прибути із їми укупі провести час. Щирим серцем Ваш

М. Лисенко.

Київ, 8.XI 1903 р.

292. ДО С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

[8/21 листопада 1903 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію пане професоре!

Мені надзвичайно було приємно одібрати Вашого щирого сердечного листа, у якому Ви, високоповажаний пане професоре, удалися до мене з проханням завітати до Зеленої Буковини, у славне місто Чернівці. Я б сам бажав побачити тих славних буковинців, що дружно стоять на постерунках в обороні своїх національних прав, і люд бажав би бачити буковинський з його строями, коломиїками, і саме місто Чернівці. Бажання моє, коли воно можливе

буде (а що бажані проступання бувають можливі), доведеться зреалізувати, хіба, вже зі Львова, на повороті до Києва. Як бог допоможе мені, я гадаю виїхати з Києва 21-го падолиста нашого старого стилю. Свята ж львівські відбудуватимуться 25 і 26, а 27-го вже можна буде виїхати на Чернівці.

В лиці Вашім складаю щиру, глибоку подяку за шану і за бажання мене бачити серед Вас усій чесній громаді буковинській.

З глибоким поважанням зостається

М. Лисенко.

Київ, 8/21.XI 1903 р.

293. ДО І. ПУЛЮЯ

Київ, 4.XII 1903 р.

Високоповажаний добродію!

Не знаю, як і дякувати Вас, коханий земляче, за всю Вашу сердешну прихильність до моєї особи, за таке щире відношення до мого свята, яке обходжено в так величний спосіб у Львові.

Спасибі Вам за Ваші дорогоцінні дари, якими обдарували мене, ювілята, в той урочистий день. На тій подушці, золотом гаптованій, та на срібному віночку діти мої очі пасуть, все ними любують.

Візьміть на себе, високоповажаний добродію, труд подякувати і шановній сім'ї Вашій і всій чесній, високодостоїнній громаді русько-українській в Празі, що так гаряче, односердно узялася повітати мене з днем 35-ліття мого ювілею і підписами своїми скріпила той однодумний патос, яким зігріта й одушевлена була. Глибоко зрушений, я всім загально і кожному зосібна дякую за пам'ять і пошанування. Коли моя праця викликала той дорогий привіт, то, хіба, лишень дальшою роботою своєю я буду в стані віддячити моїм любим землякам за їх цінну участь в моєму ювілею.

Щирим серцем та глибоким поважанням здоровлю Вас, високоповажаний добродію.

М. Лисенко.

294. ДО В. ЯСЕНИЦЬКОГО

Київ, 12.XII 1903.

Високоповажаний добродію.

Зарані прошу Вас од серця вибачити мені ласкаво, що я досі не озвався до Вас, не подякував од найширшого серця за високоцінну гостинність Вашу¹ й Вашої високодостоїнної пані добродійки й всієї шановної родини Вашої, які з найчулишим старанням гостювали мене, помагали мені в моїх дрібних клопотах і вивожували, і припрошували, і всяку ясу мені надавали. Сталася ж тая моя нечемність од скруту, в який я впав, ледве повернувся додому. У гостині моїй любій в Галичині й Буковині я лишень з нервового напруження був наче втомлений, а тут, у себе вдома, довелося зразу за працю дуже складну братись: і дописувати, переписувати, виучувати артистів і артисток, брати участь в репетиціях співочих й оркестральних, а все тее попри щоденній своїй педагогічній праці. Було й наважився сісти написати, коли ж тут дзвінок за дзвінком,— одвідини різного стану людей. Для того я й перепрошую високоповажаного добродія вибачити мені мою незвичайність, що я й досі не озвався і слівцем.

Усі книжки й взагалі увесь скарб галицько-буковинський я привіз додому безпечно. Тут я мушу вельми завдячити шановному землякові д. Кравчукові; й Вас я дуже прошу подякувати його найсердешніше за його клопіт від мене.

Не осміляюся просити Вас або кого з родини Вашої приїхати на київське свято мого ювілею (20 і 21 грудня стар. ст.), бо не знаю, оскільки це можливе зі взгляди наукових, служебних й інш. вимінок. Але був би безмірно щасливий, коли б хтось з Чернівців або буковинців взагалі прибув до нашого Києва при такій нагоді.

Свідчуся глибоким поважанням високоповажаній пані добродійці, шановним панам і синам Вашим.

Прощу сказати мій шириї привіт, низький поклін й глибоке поважання в[исоко]п[оважаному] д[обродію] д-ру Смаль-Стоцькові, д. Пігулякові, д. Поповичу і Мод[есту] Левицькому, д. Івасюкові й усім незабутнім землякам-буковинцям, що брали таку високоцінну участь в моїм святі.

Ще й ще раз складаю Вам мою велику подяку й вітаю Вас, високоповажаний добродію, низьким поклоном і шанобою.

М. Лисенко.

295. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК)

Київ, 29.XII 1903 р.

Високоповажана добродійко Олександро Михайлівно!

Не пришукаю я слів добірних, як Вас дякувати за ласкаву пам'ять до моєї особи і за той любий подарунок, який Ви мені прислали,— рушник та ще й з написом з віршів незабутнього П. О. Куліша, який я на музику поклав.

Жалкую дуже, що Вас не було в дні святкування мого ювілею, 20 і 21 грудня. От було люду! Незчисленні тисячі і на академії в Купецькій залі, і другого дня в опернім театрі, а увечері на опері «Різдвяна ніч». Галичан та буковинців з'їхалось душ 30 з сім'ями. Скільки було промов, а адресів в розкішних папках, а срібних вінців!..

Я ще здорово утомивсь був, з-за кордону повернувшись, а тут у себе дома довелося такої праці тяжкої прийняти з постановкою опери: од рану до вечора й з театру не вилазив. Що з нервами сталося! Нарешті, я таки заслаб, щось кілька днів пролежав і оце доперва, трохи остербнувши, до Вас озиваюся.

І ще раз та й дуже дякую Вам за пам'ять і увагу високу до мене. Хай бог дає Вам здоров'я і сили Нового року діждати і далі щасливо жити.

Щирим серцем і з великою шанобою вітаю й здоровлю Вас, шановна добродійко.

Ваш покірник *М. Лисенко.*

1904

296. ДО М. М. АРКАСА

[9 березня 1904 р.
Київ.]

Високоповажаний пане-добродію!

Нещодавно добр[одій] Науменко передав мені дар Ваш ювілейний, виграшний білет. Я дуже був зворушений ознакою такої люб'язної уваги до моєї особи і вельми за тее Вам вдячний.

Дуже жалкую, що до останнього часу не мав приємності пізнати Вас, високоповажний добродію. Чув про Вас

багато разів зі взгляду Вашого патріотизму українського, так кожному з нас цінного і дорогого, але перша зустріч наша при святошних обставинах у Полтаві була така коротка, і не було часу ні пізнати ближче один другого, ні розговоритися про діяльність музикальну, про плани і заміри на будуче. Говорено було якось про Ваш приїзд у Київ, і я тоді пишавсь надією пізнати Вас, як музика, пишучого на українські теми.

З Вашою «Катериною» за кілька років до її постанови познайомивсь я з клавіра, який до мене приніс був М. Л. Кропивницький. І тоді ще я зацікавився Вами, що помежи земляків — на превелике диво — узявсь писати на український текст.

Хотілося б побачитися з Вами, дізнатися, яких поетів твори Ви заводите на музику. Та не випало побачитися з Вами аж до Полтави, та й то безрезультатно.

Думається, що колись таки Ви покинете свого Миколаєва хоч на малий час, хоч би в тій цілі, щоб пізнати людей, їх громадське життя, поводження, роботи та інше.

Гадаю, що Ви се повинні зробити і зробите¹, а поки побачимо Вас за гостя у нашому Києві, позволю собі ще раз сердечно подякувати Вас за пошану і виразити Вам своє глибоке поважання.

М. Лисенко.

Київ, 9 марця 1904 р.

297. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА

[15 травня 1904 р.
Київ.]

Милостивый государь, многоуважаемый Иван Максимович!

К письму дочери сестры моей¹ считаю необходимым прибавить от себя, что все они, наследники умершего Михаила Петровича Старицкого, будут уже утверждены Окружным судом в правах наследства 21 мая, но предстоит еще некоторая задержка с оценкой возможного дохода в Казенной палате. А посему не сочтете ли Вы, многоуважаемый Иван Максимович, ввиду подлежащего никакому сомнению утверждения всех их в правах

наследства, выслать на имя сестры моей, Софии Витальевны Старицкой, причитающиеся за минувшее время деньги, чем выведете их из крайне стесненного положения.

Убедительнейше прошу не отказать в покорнейшей просьбе имеющего [честь] быть Вашим покорным слугой

Н. Лысенко.

Киев, 15 мая 1904 г.

298. ДО М. М. АРКАСА

Киев, 27.V 1904.

Високошановний добродію!

Вибацте мене, що вajuся, насмілюся обважити Вас своєю просьбою: не маю бо ні духа, крім Вас, знайомого у Миколаєві. Зробіть ласку засилані Вам об'явки про відкриття мною муз[ично]-драм[атичної] школи у Києві розклеїти у городі на людних, видних місцях, теж у банках, конторах, клубах, садах, театрах, магазинах, а то і на села послати до панів, які цікавиться можуть цією справою. Дуже, дуже зобов'яжете Вас іскренно шануючого і прихильного

М. Лисенка.

299. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 7 червня 1904.

Шановний, дорогий Михайло Хведоровичу!

Пишу до Вас в справі особистого інтересу, і з цього боку турбую Вас, позаяк Ви, одесьянин, стоїте ближче, ніж хто інший, до місцевих людей, а на разі до фахового чоловіка. Якось Євген Харлампович показав мені одеське видання добр[одія] Фесенка «Український співа-ник», випуск четвертий (100 пісень з нотами. Улаштував якийсь Б. Арсень¹⁾). Я зацікавивсь тим збірничком, купив собі і взявсь його переглядіти. І що ж я в ньому завважив? На цілий збірничок 40 номерів взято з моїх збірників: великих, з хорових десятків. Я своїм очім не няв віри. Коли ж дійсно, навіть ті ж знаки нюансів, той текст самий (не вар'янти), прямо сором казати, взято з моїх друкованих збірників та й передруковано. І це не питаючись, ні

словом не обізвавшись отак гандель зробити, не знаю, на що сподіваючись.

Чи він же, видавець, тямить, чому він підлеглий за це? Покійний П. І. Юргенсон, московський видавець, отак само видав збірник пісень російських і українських, почасти улаштованих якимсь Дзбановським. Як я передививсь, а він мене, Дзбановський, запитував, чи можна узяти, я йому заборонив, відмовив, але він 7 чи 8 пісень таки узяв. Тоді я до Юргенсона. Яке-таке право має працю збирача і видавця повертати на свою користь, передруковуючи з моїх збірників? Або зараз же наново збірник передрукуйте, вилучивши з моїх збірників пісні, або пожалуйте штраф 100 карбов[анців]. Крутивсь, мотавсь і мусив вислати 100 карб. Отакі ті видавці. Ловися, рибка, маленька й велика. Позаяк Ви, здається, знаєте цього добродія Фесенка, то я б просив Вас піти до нього й поставити йому умови: або передрукувати увесь «Співаник» без моїх нумерів, або ж я визичу йому процес.

Ось які №№ він узяв: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 44, 45, 46, 50, 55, 57, 63, 66, 68, 71, 73, 77, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 103 — 40 номерів.

Це ж я IV збірничок роздививсь, а попередніх трьох я ще не бачив. Оце вона, сучасна репродукція! Як так людям промовчувати, вони оскубуть, обнищать чоловіка. Нехай же, хоч на гроші їх треба [нерозбірливо].

Я Вас прошу допитатись у нього, що він собі думав, беручи чужу власність, не спитавши властивця, і користуватись на кошти чужої кишені чоловіка, що працював, їздив, вишукував, записував, лаштував, видавав і ще й нотарям оддавав?..

Я не вважаю за лихе таких людей карати грішми, руйнуючи їх хибну, нечесну діяльність.

Не відмовте моїй просьбі і допоможіть мені в цій огидливій справі. Приступаючи до видання таких збірників, видавці мусять справитись, відки беруться матер'яли; а не справляються, уповаючи на хижацтво, хай платять сотні рублів. Широ вітаю Вас. Всім серцем Ваш.

М. Лисенко.

300. ДО І. Я. ФРАНКА

Київ, 14.X [1]904 р.
Маріїнсько-Благовіщенська, дом № 95.

Високоповажаний добродію!

Кияне наважилися святкувати 35-літній ювілей шановного нашого письменника Івана Нечуя-Левицького. Звичайна річ, що й братів-галичан вельми бажано і приємно було б бачити між усіма українцями, шануючими свого поважаного літератора. Але для сього треба вибрати догідний час, коли Вам, закордонцям, вільніше було б приїхати, хто б там захтів або зібравсь у дорогу до Києва.

Так ото я і запитую, шановний земляче, через Вас, коли саме було б корисніше і догідніше визначити святкування відповідно датам. Видається, що в місяці грудні було б найдогідніше, але знов не дуже пізно, щоб і молодь не роз'їхалася по домівках на різдвяні свята.

Прошу Вас кинути межі люди цю мою гадку про святкування ювілею, а Вас прошу ласкаво мені одповісти на запитання.

Я ще до Вас, шановний пане Іване, маю великого інтереса.

Познайомивсь я листовно, звичайно, з шановним артистом нашим, співаком оперним добродієм Модестом Менцінським, що на разі співа в Стокгольмі, в королівській опері. Листуємося ми з їм в протягу цього минулого літа і навіть обмінялись фотографіями. Він дуже уподобав мою музику і милується вокальними моїми творами, пропагує їх навіть у концертах Німеччини. Прислав з поводу цього часописи німецькі, а в їх реляції і апробації про співані твори. Але він страшенно уболіває, що наша пісня, наша творчість музикальна не може в європейським суспільстві доти ширитись і пропагуватись, доки тексти до музики не будуть перекладені, і то взірцево перекладені, на німецьку, французьку і інші мови і видані в тих мовах. Міркувалися ми з їм чимало над цим питанням і в один голос зійшлися на Вашому мистецтві чудово перекласти на німецьку мову твори вокальні хоч би до тексту Шевченкового, на який у мене переважно і компонована музика.

Чи можна б рахувати, високоповажаний пане Іване, на Вашу під тим взглядом працю, так потрібну, нагло потрібну для нашого пробиття на естради європейські?

Коли б в принципі Ви згодні, тоді б можна було б вибрати найчільніші речі проміждо багатьох творів і порозумітись з Вами. Чи не дасте Ви і на це відповіді? Усій родині кланяюсь сердешно і Вас од серця здоровлю.

З глибоким поважанням

М. Лисенко.

301. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА

Київ, 14.X 1904.

Високоповажаний добродію.

Дуже, дуже дякую Вам за Ваш цінний подаруночок, за частину четверту «Гуцульщини». Монументальна етнографічна праця Ваша заслуговує на саме високе узнання, і я сам захльобуюся та читаю її; якби знайшлися наслідувачі Вам у роботах етнографічних, часткових по Галичині, то це б була взірцева праця. Вам випадає велика честь, що зазнайомили публічність з так мало знаним краєм й його людом, цікавим, оригінальним і талановитим людом.

Кияне заходяться святкувати цієї осені, чи початку зими, 35-літній ювілей нашого славного письменника Івана Семеновича Нечуя-Левицького. Звичайно, бажано було б вельми бачити на тім святі і закордонних братів-галичан. Але ж можливий приїзд їх залежав би значно від часу, коли галичанам догідніше було б вибратися в дорогу. Гадаю, що в місяці грудні було б найдогідніше, але в яких датах? Цього не могу знати.

До Вас я удаюся, добродію, щоб Ви взагалі кинули межі публічністю цю вістку про заміри святкування ювілею Нечуєвого і, по-друге, прошу Вас ласкаво відповісти мені, у яких датах найдогідніше було б урехтувати святкування цього ювілея.

Як же Вам усім з родиною шановною Вашою живеться? Перекажіть моє глибоке поважання і поздоровлення шановній дружині Вашій, пані Одарці й кавалерам-синам. Як панна Одарка з співом й з музикою пописується? Як іде консерваторіум шановного пана Наталя Вахнянина? Моя музикально-драматична школа нічого собі, задля початку досить добре йде. Гадаю клопотання о дозвіл відкрити філармонічне товариство з широкою програмою

«Київський «Боян»¹. Може (хто може згадати?) колись зійдуться-з'їдуться «бояни» обопіл кордону та ушкварять всіма сполученими силами якусь грандіозну програму. Такі мрії, котрі суть цілком можливі, снують у моїй піднятій уяві. Щастя боже!

Ще раз, подякувавши Вас красенько за дар, щирим серцем і глибоким поважанням свідчуся

М. Лисенко.

302. ДО К. Й. СТУДИНСЬКОГО

[25 листопада 1904 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш, на превеликий жаль, не дійшов до мене. Перенесення ювілея Нечуя з 5-го само по собі переноситься, але чи буде 12-го — не можу сказати, але, правдоподібно, що цих дат відбудеться. Певну дату пошлемо Вам, як виясниться цілком, бо досі губернатор не обвістив дозволу ювілея в Літ[ературно]-артист[ичному] товаристві. Не сьогодні—завтра це виясниться. Прибуття Ваше було би надзвичайно бажане, а число осіб не ходить тут і мало, бо всі ви, наші кривні брати, вельми у нас пожадані. Просимо, щирим серцем просимо прибути на ювілей славного письменника нашого.

Прошу усій шановній рідні Вашій і високоповажаному тестеві Вашому, добродію Вахнянинові, переказати моє глибоке поважання і поклін.

Щирим слугою лишуся

М. Лисенко.

Київ, 25.XI 1904.

Губернатор скаже останнє слово своє про ювілей у понеділок 29 падолиста, чи дозволить ювілей справити у Літ[ературно]-артистичному товаристві. Ювілей справлятимуть досить тихий, не гучний. Буде академія, на якій читатимуть адреси, привітання, промови казатимуть, а далі — вечерея. Хто приїде, раді будемо, а коли неспроміжно й тяжко, то можна обмежитись присилкою адрес.

303. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО

21 лютого 1905 р.
Київ.

Коханий, любий мій друже Борисе!

От як тобі сердешному довелося на самоті зостатися, а колись якого товариства бувало округи тебе, і все те гуло, мов бджоли у пасіці... Розвіялось, перемерло. Я й досі пам'ятаю, ясного соняшного весняного дня були ми у Вільяма у флігелі. Чимало товариства зібралось, коли й ти надійшов у світі, здоровий, огрядний селянський дядько, а до того ще й веселий, балакучий. Гарячий Вільям щось палко казав...

Давно, давно це діялось колись...

Вільям так несподівано одійшов од нас, що й опам'ятатися тяжко. Я ще його за кілька день бачив у Громаді. Він мені здався надзвичайно блідим, змарнілим; казав, що останніми часами почува себе дуже погано, жалівсь на серце, на одушливість, склероз. Але все ж брав участь у розмові, в дебатах, навіть, здається, вечеряв трохи з нами (а може й ні). І ото вже більш я його живим не бачив. Саме в день його родин чи іменин він запрошував до себе увечері ближніх, ходив до Науменка і, вертаючись, почувсь недобре; мерщій вернувся додому і упав нездоровий, за дітьми (дочкою Кістяковського) послали¹. Послали за лікарями в різні сторони. Ніде ні одного. А йому все гірше. Він рішив, що помирає, попрощавсь із дітьми. Коли лікар, якого десь знайшли, прийшов, вже нічого не можна було вдіяти, він кінчивсь од параліча серця. Увесь час, що лежав на столі й в труні, не змінивсь анітрошки. Ждали синів з Петербургу, не ховали днів три. Зібралось усе старе товариство і сердешний Житецький пришкодибав на похорон. Він тяжко по йому плакав. Дочку, Муму², здається, що за Кістяковським Богданом, невдовзі перед смертю Вільяма вернули з заслання, і вони замешкали в Києві з чоловіком, близенько коло батька. День був холодний, темний, вітряний (в ноябрі), як ми його ховали на лютеранському кладовищі. Ніхто й слова не промовив над домовиною. Тільки жінка проф. Міщенка, в домі якого він мешкав, промовила кілька привітних слів. Засипали

і розійшлись. Не дожив він, сердешний, до сучасних надій, він, такий палкий, чулий до всього того. О, був би дуже зворушений всім, що тепер діється. А діється таке, чого ми й не зазнали ніколи.

За книжками Равіти я пішов до Вл[адимира] Боніф[атійовича], він показав на редакцію «К[иевской] с[тарини]» і ось, як Науменко приїхав, то й вислав уже ті книжки тобі. Може, досі вже й одержав?

Вл[адимир] Бо[ніфатійович] другу зиму нікуди з Києва не виїздить; замкнувся до квітня у господі і нікуди. Живе собі так, то слабуючи, то знов отпустить. Працювати не може багато, зараз голова болить. Просив дуже писати до нього, буде й одповідати.

Житецький живе так само поза межами товариства. До нього дехто їздить, і він радий дуже буває і розмовою тишить свою наболілу душу.

Сестра Сохвія по смерті Мих[айла] Пет[ровича] у квітні минулого року живе так само біля мене в сусідньому домі (№ 93, а мій № 95) по Маріїнсько-Благовещенській улиці разом з сином Юрком, студентом, і старшою дочкою Марією Мих[айлівною], а через сіни і друга дочка Людмила Черняхівська з чоловіком, лікарем військовим, і дочкою. Третя дочка Оксана Стешенко теж дуже близько мешкає по Караваєвській ул[иці] (колишня Шулявська).

Делегати уже повернулись з Петербурга і були у Вітте на аудієнції, подали мотивовану записку, розмовляли з Вітте і почули од його слова потіхи, що він підпирає їх петицію в комісії міністрів і за яких, каже, 1¹/₂—2 місяці це питання повинно розв'язатися.

Київський університет в факульт[етському] засіданні філологіч[ної] секції одностайно висловивсь за одміну утисків укр[аїнського] слова (навіть Флорінський, і той за усіма вотирував одміну закону 1876 року).

Оце наклювається, може, Земський собор — річ великої ваги; коли б однодушно порозумітися та не прогавити інтересів преси, шкільного питання!

Чикаленко слабкий, поїхав у Берлін коруватися від нутрної хвороби у шлунку чи в кишках. До першого марта повинен повернутись.

Ну, тепер же ти, як одбереш Равіту-Гавронського (не знаю, чи тобі Науменко обидва томи вислав — I—w Rusi

Czerwonej, II — Wolyń, Podol—Ukraina, чи один і який з них тобі потрібніший), отже, перечитай його, виправивши у себе, що потрібно. А де ж будеш друкувати? Чи окремим виданням, чи знову «К[иевская] с[тарина]»?

З місяця вересня одкрив я у Києві школу музикально-драматичну; працюю в ній. Марія Михайлівна Старицька допомагає мені, завідує школою, бо я ж і в інституті працюю, а в себе увечері. Бог милостивий для першого року дає мені чимало учнів. Плакаємо між іншим і українську пісню, і українську декламацію.

Одумаєш, голубе, приїзди у Київ; всі будемо раді побачити тебе серед нас, згадати старі часи і над новим задуматись й зворушитись.

Цілую тебе і обіймаю всім серцем.

Даруй тобі боже здоров'я.

Твій ширий *М. Лисенко.*

Делегатами в Петербург їздили Ольга Петровна Косач, Науменко, Ілля Людвігович Шраг з Чернігова і Микола Андрійович Дмитрієв з Полтави.

304. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 22.IV 1905.

Шановний та любий земляче Михайло Хведоровичу!

Здоровлю Вас з великодніми святами й усю шановну сім'ю Вашу. Сподівався Вас бачити у Києві вчора і жалкував вельми, що не здійснилося моє бажання. Гостина була досить людна¹ й питання дуже цікаві, як і весь час, що ми переживаємо².

Дуже, дуже вдячний Вам за подарунок, збірник поезій шановної Вашої доньки, панни Галини. Свіжі почуття і враження молодої душі складають найкращу оцінку роботі молодої поетеси. Дальша праця духа поетичного, можна сподіватися, дасть ще більш розвинені і стиглі плоди. Щастя боже! Мої панни зараз же ухопилися читати ці поезії.

Як ся маєте? Як здоров'я Ваше? Тяжка це річ склероз! Ніхто її не обмине. Дай Вам боже полегкості. Певне, неза-

баром вже вирушите на дачу. Прошу від мене кланятись шановній дружині Вашій й сім'ї. Щиро шануючий і серцем відданий Вам

М. Лисенко.

305. ДО І. Л. ШРАГА

Київ, 8-го червня [1]905.

Любий та коханий земляче Ілля Людвіковичу!

Давно Вас не бачив, давно й не чув й досі не знаю, чим скінчилася Ваша одіссея в Москву¹. Хоч Ви й обіцяли подати про ню вістку, але ніхто нічого не розказав та, правду кажучи, й людей близьких рідко бачиш. Така розтіч, таке безлюддя.

Я прошу Вашої поради ось у якій справі. Є в моїй школі молодик-співець з дуже добрим голосом, героїчним тенором. М. на прізвище², з Миргорода, Полт[авської] губ[ернії]. Скінчив він Гоголев[ське] худож[не] училище і з дуже добрим голосом став учнем моєї школи. Дуже добрий хлопець, вельми свідомий українець, енергійний, працьовитий і, як слід йому бути, дуже бідний.

Живе він у мене, а ми тут робимо усе, що можна, для нього. Йому належить одбувати солдатчину; щоб її зменшити, то він, сердешний, за вака[ційний] час готується од ранку до смерку, щоб на осінь здати іспити за 6 клас. Але є ще й друга комбінація. Певний добродій Кочура, чи то пан-обиватель, чи, може, козак, бездітний ч[олові]к, хоче його усиновити, щоб, мавши його за єдиного сина, не дати у москалі. Мати М. (за другим чоловіком) дає на те усиновлення дозвіл (вона має, крім цього, 2 сини й дочку). Дак треба знати, чи можна це діло завести на основі всього того, що я Вам розказав, і чи буде воно мати певну удачу, тобто чи розрішать Кочурі усиновить М., і як це зробити.

Коли ласка Ваша, не залишіть мені одповісти негайно, бо це дуже, дуже важна справа для нашого чоловіка та ще з будучиною.

Усій родині Вашій перекажіть моє сердешне пошанування й поклон.

Вас щиро обіймаю. Цілим серцем відданий Вам

М. Лисенко.

306. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

12.IX [1]905.
Київ.

Любий, шановний земляченьку Григорію Іпатовичу!

Вельми сердешно дякую Вам за книжки, «Виборне начало» доперва одібрав, краще сказати, забули домочадці сказати про книжку і поклали у кабінет мій 2 чи 3 либонь дні, а V т. творів Тобілевича досі ще не бачив, бо ніколи зайти до Степаненка у магазин, а звідти не присилають. Ваша книжка повинна дуже цікавою бути, зараз зачну її читати. Дуже, дуже вдячний Вам за пам'ять і ласку, а ще тим приємніше, що обидві вийшли першим тиском Вашої друкарні. Дай їй боже довгого і корисного віку, тій друкарні, щоб пишалася на всю лівобічну Україну, щоб найкращі твори українські зазнали у їй свій початок; не журіться і не турбуйтеся, що, може, одразу кульгає. Треба сподіватись, що при будучій конституції і при вільній пресі in spe * друкарня своє діло зробиє.

Сьогодні ж Вам вислана друкована «Пряля» («Рано вранці я вставала»). Користуйте нею, співайте та мене згадуйте. Я при тому просив прикласти і каталога моїх творів. Там, може, знайдете собі що до смаку, то й напишете мені, а я перекажу вислати...

Щасти ж боже Вам у справах Ваших. Всім серцем відданий Вам.

М. Лисенко.

307. ДО Я. С. СТЕПОВОГО

Київ, 12 жовтня 1905 р.

Високоповажаний добродію.

Останніми лише днями я одібрав з магазину Ідзіковського Ваші романси. Я ще зарані клопотавсь, довідавшись з приватних джерел, що Ваші твори лежать у магазині. Але, на жаль, не міг допитатись у Корейва, відаючого музик[альним] відділ[ом] Ідзіковського, і виявив йому, що так не поводяться з чужими речами, які доручені увазі й пильнуванню видавцев[ому].

---

* В майбутньому (лат.).

На разі Ваші твори у мене в руках. Я їх з зацікавленням, присущим вірному патріотові, котрий радіє духом о нові сили на ниві української творчості, переглянув, переграв і поділяюся з Вами своїми спостереженнями.

Я не маю нужди ні підхлібувати, ні ганити Вас, а казати щиро, по душі. Почну з того, що Ви дуже мало [з] народним матеріалом мали знайомство. Дуже важно перейти школу нар[одної] етнографії, записати не одну сотню пісень. Іноді чоловік приглянеться до ритміки народної, до зворотів мелодійних у нар[одній] творчості, і це все мимоволі має одбитися на власній творчості.

№ 1. «Три шляхи», симпатично і вільно ведений, відзначається сентиментально-романсов[им] характером. Суть у ньому хиби декламаційні. «Бра-ти розійшлися» (5-й такт). «На чужину з України» вдалось би краще в такті $\frac{3}{4}$, аніж у $\frac{4}{4}$, бо тут Ви на незначній частці на затримали півтори чверті. А ритміка укр[аїнська] народна не тільки не цурається задля декламаційних мет переміною тактів, а ще й потурає, сприяє тому. В цілому цей номер справляє любе враження.

№ 2. «Вечір» (дует). Мені подобається перша частина в *la mineur*, а друга половина в *sol* — не подобається. Вона досить (вибачте) тривіальна.

№ 3. «Думка». Дуже симпатична мелодія і декламація добре витримана. Ви часто надуживаєте зворотом

№ 4. «Зимою». Тут завдання далеко ширші і серйозніші, і це надто мене потішає, що Ви вив'язались з цього зовсім добре. Навіть в одигриші промайнув і зворот, нагадуючий Ник[олая] Андр[ійовича] в «Садко», але це шкідливе.

№ 5. «Із-за гаю сонце сходить». Хоч воно і в народ[ному] стилі написано, але в таких уже старих формах і мазках, що не ново і не колоритно. Ізнов Ваші любими звороти — ход на септиму. Неудачний ход на слова «к р у т я т ь» теж треба занотувати. А мелодія все ж в націон[альному] стилі, тільки типа слащавого, старомодного.

№ 6. «Ой поля». Це далеко симпатичніший твір, бо декламативний і не вдається в таку суто романсову лірику.

№ 7. «Розвійтеся з вітром». Цей романс теж приємний, бо обминає ті обридливі стежки старомодного укр[аїнського] композиторства.

№ 8. «За думою дума». Добра річ, чуло переведена. Зверніть увагу на хибний акцент у кінці «а що в р о д і т ь» замість «в р о д и т ь». Звичайно, як виростете, то глибше зачепите такі мотиви, [як] у двох останніх творах.

№ 9. «Утоптала стежечку». Гарненький, свіженький твір в народ[ному] буті. Лишень треба уникати Вам, як тут, так і в попередніх творах, уживання частого $\frac{6}{4}$ акорду, штучно і спец[іально] романсового в найгіршому згляді. Під кінець не видержали ритму у 3-му такті («о т а к а я д і в ч и н а»), бо «св а т а й м е н е, с е р д е н ь к о...» у Вас у 4-му такті.

В кожному разі сердешне поздоровлення— дружній привіт молодому, талановитому товаришеві!

Щирим серцем

М. Лисенко.

308. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

26.XII 1905.

Київ.

Любий та шановний земляче Григорію Іпатовичу!

З різдвом святим здоровлю Вас і з виходом Вашої часописі «Рідний край»¹. Прошу Вас, любий, зробити в другому числі таку обявку од мене:

«В музикально-драматичній школі М. Лисенка у Києві (Велика Підвальна, 15) одкривається з нового року клас української декламації і сценічної гри. Удаватися до канцелярії школи по вищенаведеній адресі».

Прошу друкувати цілий місяць. Кошти прошу вирахувати і звістити, я гроші зараз вишлю.

Прошу Вас зазначити пренумерату мою на «Рідний край» на цілий рік. Я платитиму по одному рублю кожні чотири місяці і гроші зараз висилаю.

Щирим серцем вітаю Вас і обіймаю.

Щасти боже у здоров'ї і найлучшого поспіху в часописі.

Ваш М. Лисенко.

С. П. Дрімцов.

1906

309. ДО М. Ф. КОМАРОВА

2. VIII 1906.
Київ.

Коханий, любий земляче Михайло Хведоровичу!

Спасибі велике за звістку. Певне, як надіде д. Пергамент, то Ви подасте мені про це звістку. Історію укр[аїнської] драми¹ читатиме у моїй школі Ів[ан] Матвійович Стешенко. А Марія Мих[айлівна] учить дикцію і декламацію українську для укр[аїнських] курсів і російську — для російських. Земляки мали з'їхатися у серпні 26 й 27. Дуже вдячні і раді будуть, коли й Вас побачимо серед нас. Асамблея² обіця, здається, цікавою бути. А Ви ж довго на Хаджибеї³ літуватимете? Літо поки невірне, то холод, то моква безупинна, тягне вже в город. Щирий уклін усій родині Вашій.

Вітаю Вас усім серцем

М. Лисенко.

310. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 21 студня [19]06.

Любий, коханий земляче Михайло Хведоровичу!

Сердешне дякую Вам за пам'ять, за подарунок «Українська драматургія»¹, такий вельми цінний твір бібліографічний. Слава Вам, невгомному діячеві на рідному полі! Як здоров'я Ваше? Як уся сім'я поводитьсь? Здоровлю Вас, голубе, і глибокошановну дружину Вашу з наступаючими святами, з усіми дітьми. Дай боже щастя й [нерозбірливо] у новому році.

Щирим серцем відданий Вам

М. Лисенко.

1907

311. ДО С. П. ДРІМЦОВА

Київ, 1907 II.

Високоповажаний добродію Сергію Прокоповичу!

Ви питаєте мене в справі поліпшення стану катеринославської «Просвіти» урядити концерта на користь «Просвіти» з участю кобзаря Кучеренка і просите одпустити

його на якийсь час. Добре, я був би дуже радий вчинити це задля «Просвіти», та чи маю ж я право одпускати навчителя під час вчення у школі? У Кучеренка склалася від недавна аудиторія кобзарів-учнів чоловіка з 17, і всі вони з місяць не більше як почали свою науку. Значиться, наука ця саме в початку і потребує пильної праці і пильного догляду на перших порах за учнями. Ставлю собі сам запитання, — чи маю я моральне право сказати Кучеренкові: лиши на час свою науку і їдь туди, куди тебе посилаю.

Нехай він мене й послуха, а що скаже й подумає аудиторія, яка довго й тяжко складалася, що ми вже були й надію загубили на її складання. Даймо собі, що вони копійками зносять свої дачки кобзареві (школа, звичайно, не бере собі й шеляга, а дає ще од себе кімнату для науки), щось там по 2 крб. на місяць чи що, але ж це не зміня обов'язків Кучеренкових до учнів. А докір і протест од учнів та ще в такій справі, яка особливо дорога й люба мені, будуть дуже небажані й тяжкі надто, коли б це примусило розстроїти клас бандури. Я ще побалакаю з своїми людьми, а, може, доведеться — і з учнями: вивідати, як вони на це подивляться, та тоді і знов сповістю Вас.

Тепер, крім уроків у школі, Кучеренко часто заробляє по муз[ичних] вечорах і концертах, які уряджують то в Нар[одній] аудиторії, то в «Просвіті», то в концерті, що ось має відбутися в Т[оварист]ві нар[одного] університета задля народа. Так що він з різних джерел має заробітки досить постійні, хоч, звичайно, невеликі, і, мабуть же, і сім'ї посила.

Я оце побачусь з О. І. Бородаєм та розпитаю його, чи треба ще вашої участі в платежі сім'ї кобзаря. Мені видається, що поки що не треба, а втім... розпитаю.

Бувайте здорові. Щиро вітаю Вас

М. Лисенко.

312. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 5 лютого [19]07.

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

В якому ж стані діло підготовки хорів? Я вислав на Ваше ім'я партитуру писану «Сон», щоб розписати і розучити. А інші хори проказав і навіть №№ в каталозі моїх

творів, щоб їх здобули від Ідзіковського і теж розучили. Якби знаття, чи добре вже розучені, то б можна було визначити і день концерту.

Кого мали Ви на увазі щодо участі в концерті, крім мене і д. Мишуги?.. Ну, скажім, моїх 2 номері і його 2 номера, номера 4 хорів — це 8, а ще що? Жду відповіді. За днів 10—12, може б, і можна було концерт визначити? Широ відданий

Ваш М. Лисенко.

313. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 13 лютого 1907.

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Сьогодні посилаю телеграму Вам, що гадаємо зостановитися на 25 лютого. Добр[одій] Мишуга подає свої №№ такі: в I-му відділі «Мені однаково» Шевченка, спів Лисенка, а в II відділі «Наша доля» Вахнянина. Звичайно, він на біс, може, й інші співатиме. Я можу заграти: своє «Improvisu», далі — varcarola «Пливе човен», варіації на народну тему: «Ой зрада карі очі, зрада». Якщо буде здорова пані Потоцька, учениця д. Мишуги, то вона, може, приїде і заспіва деякі уступи із опер. А хто ж у вас буде акомпанірувати? Чи є хто такий? Не прийдеться ж мені раз у раз вилазити на естраду? Які хори розучують? Ось усе, що мав сказати.

Щирим серцем вітаю Вас і шановне подружжя Ваше.
З глибоким поважанням

М. Лисенко.

314. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

15.II 1907.

Київ.

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Коли вже нема як з адміністрацією погодитися, то я даю дозвіл од свого імені концерт урехтувати. Тільки, бачте, од концертанта, коли я таким об'явлюся, більш вимог потребується, а я можу зостатися лише при старих вимогах. Співачка повинна бути пані Потоцька, сопрано. Ось і по всьому. Хай Вам бог щастить.

Щирим серцем відданий Вам

М. Лисенко.

315. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

28.II 1907.

[Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Мої обставини на превеликий жаль так складаються, що я не можу ніяк Києва опустити і з-за моїх обов'язків служби і з-за того, що теж тут, у Києві, я готуватиму хор і ввесь вечір Шевченків.

Так що, як треба, то матиму служити дорогому Чернігову, хіба, творами своїми до тексту «Кобзаря» або якими-будь вказівками, а своєю персоною не можу служити.

Щирим серцем вітаю Вас і шановну дружину Вашу.

З глибоким поважанням

Ваш *М. Лисенко.*

...З форт[еп'янных] речей висилаю 2 рапсодії: оп. 18 й ще оп. 22 — «Ходить гарбуз по вгороду».

316. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 2.III 1907.

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Я помилився справді. Ви були праві, коли казали, що, може, не все я проказав. Проказати — проказав, та не вніс у шот. Панна Файбиш показала свої видатки в 7 р. 50, а я їх не вніс у загальний рахунок. Дак, коли ласка, вишліть цю суму, я їй віддам; вона допоминалася.

Усій сім'ї Вашій шлю моє поважання.

З щирою шанобою

М. Лисенко.

317. ДО В. А. ЧУБУК-ПОДОЛЬСЬКОГО

Київ, 6 мая 1907 г.

Милостивый государь Владимир Андреевич!

Под бандуристом понимаете Вы интеллигентного исполнителя или непосредственного из народа рапсода? Из интеллигентов, достигших виртуозности на бандуре, я знаю пока одного лишь некоего Хоткевича, исполнявшего на-

родный репертуар и даже творившего на этом инструменте свои сочинения. Но г. Хоткевич, волею обстоятельств, должен был эмигрировать за границу, где и до сих пор пребывает. Других интеллигентов, изучающих этот инструмент, я пока не знаю. Мне очень желательно с осени открыть в своей музыкально-драматической школе класс игры на бандуре. Для этой цели имею желание пригласить хорошего, опытного бандуриста из народа. Удастся ли, не знаю. Думаю, что желающие найдутся. Мне хвалят в особенности старика-слепца в Харківщині, которого все бандуристы величают батьком, панотцем.

Вот все указания, какими я в состоянии удовлетворить Ваши запросы. Не здивуйте за більше.

С совершенным почтением

Н. Лысенко.

318. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ

12.VII 1906¹

Київ.

Катрусю кохана!

Листа твого з фотографіями ми одержали... Дядя Дуся² у нас живе і почуває себе тут добре. Дощі та холод невіський — оце тільки отруює життя дачне.

Ну, що ж з Державною думою, прикончили — померла?.. Що то буде у 3-му акті державної драми?..

Ох горе! Мандельштам-батько сповістив мене через дядю Дусю, що дочка його, Олександра Максиміліанівна, не буде у нас вже в школі, бо іде заміж у Одесі за якогось Розенберга чи щось подібного. Це для мене і для школи велика втрата. Ми зжилися з єю, гарною людиною і доброю музикантшою, а тепер шукай знов: може, й натрапимо на що путне, а, може, й ні. Завтра буду у Києві з нею бачитись, бо вона мене викликає листом побачитись, і буду з нею балакати, може, в неї є добра людина-музикант...

По пораді Марусі Цибушенко писав у Москву до професора співу бувшого філармонічного товариства Міллера і просив його до себе у школу замість Мишуги...

Що буде з цього, бог його віда.

Коли б господь допоміг зійтися з ним. Маруся дуже хвалить його методу.

Мишуга предложив такі умовини грошові, що з учнів треба брати не менш 200—225 рублів за сезон і то ще під умовою, коли його Бородай запросить співати в опері...
Коли повернешся?

Твій тато.

319. ДО С. П. ДРІМЦОВА

Київ, 8 жовтня 1907 р.

Високоповажаний добродію Сергію Прокоповичу!

Вибачайте з ласки, що так довго не одповідав на Вашого листа: саме, бачте, припала доба найбільшого заколоту з прийомом учнів у школу, далі — з першими заходами коло науки, вироблення плану учебного, розписання годин для кожного навчителя. Все це однімало силу часу, вслід за чим наступала втома; вертався додому пізно увечері такий втомлений, що ні до чого, крім «пищи лишь дневняя» та мирний сон.

Щось про рекомендованого кобзаря Вами нема ні чутки, ні погудки. Із Сум ніхто не обізвався. Дривченко так само не їде. Про Кучеренка, про якого Ви писали, а Вам приятелі обіцяли подати вістку, теж досі анітелень.

Розібравсь я в Ваших двох творах. Треба сказати, що в них я завважив здібність у Вас до витворення мелодії і в народному подекуди навіть стилю. Видно все ж, що Ви цікавились в житті свому музикою, співом, читали дещо, приглядалися, і ось наслідком цього сталося, що Ви, хоч і не зучені ретельно науці композиції, а все ж вив'язуетесь і досить уміло.

Перша («Колискова») безперечно краща од другої. В супроводі лишень багато густо накиданих фігурацій, а в цілому справляє добре досить враження.

В другому романсові мало поезії в музиці до цього Гетевського твору. Треба б вкрити це гармонійним серпанком таємності.

Крім того, трапляються тут у Вас подекуди неоправдани ходи в голосах. Хоч би із самого початку, коли починається спів «Верховини гірні...». Голос починає з фа — мі-бемоль, а в фортепіанному проводу проти того стоїть: мі-бемоль—фа. Це ж неможлива колізія, звучить дуже недобре: фа — мі-бемоль і рядом мі-бемоль — фа. Такі речі треба

уважно переглядати і перевіряти на слух і око, граючи й співаючи. Зрештою добре йде. Ще трохи незвичко кінчиться романс в As-dur, а задуманий він у f-moll. Друкувати у Києві можливо б у єдиного хіба Ідзіковського, але він приймає неохоче друкування на власний кошт. А коли прийме за рекомендацією свого оцінщика, то тільки на вічну власність, а гонорар дає пустяшний.

Не знаю, хіба спитати ще Індришка, чеха, може, він схоче видати на яких умовах. Спитаю і Вас оповістю.

З ширію шанобою до Вас застаюся

М. Лисенко.

Хай бог благословить Ваше простування до вищої освіти в університеті. Ніколи не пізно наукою збагачувати свій світогляд, і добре, дуже добре робите, їдучи в у[ніверси]тет та ще на істор[ичний] відділ, де вам читатимуть і про Україну і по-українському. З богом у спасенну дорогу, жичу найкращих наслідків.

М. Лисенко.

320. ДО М. Ф. КОМАРОВА

Київ, 20 жовтня 1907 р.

Високоповажаний Михайло Хведоровичу!

Будьте ласкаві, розпитайте д. Хвесенка¹, чи він прийме замовлення на друк нот і які його вимоги. Чи не міг би він прислати мені зразки свого друку нот, коли він їх друкує. Взагалі, щоб він обширо про цю справу сповістив мене. Коли Ваша ласка, зробіть це в найскоршому часові.

Вибачте за клопіт.

Щиро Вас поважаючий

М. Лисенко.

Маріїнсько-Благов[іщенська], № 95.

321. ДО С. П. ДРІМЦОВА

Київ, 22 жовтня 1907 р.

Високоповажаний добродію Сергію Прокоповичу!

Пропонував я п. Ідзіковському видати Ваші романси, але він відмовивсь. Тоді я припоручив д. Корейвові запитати при нагоді у друкаря Чоколова, скільки буде коштувати видання обох творів Ваших в кількості 300 примір-

ників. Менш, бачте, ніякої вигоди немає друкувати, бо що коштуватиме 100, те й 300, тільки за бомагу треба трохи більше платити.

Ждав я ждав, водячись обіцянками, нарешті, потребував рукописі Ваші й сьогодні сам поніс їх до Чоколова... Ось як він вираховував. «Спи, дитя мое...» — коштуватиме 29 р. 50 к. за 300 прим[ірників], а «Верховини гірні» — 30 р. 50 к., тут уже плата й за заглавний лист, простий, в одну краску. Так мені здалося, що Ви не будете заглавного листа в красках бажати. А, може, захочете, ну тоді напишіть. Отож 60 руб. за обидва романси по 300 примірників. Як скажете? Коли Ваша на те згода, одпишіть, я віддам рукописи до друку. Ну, а як же з коректурою? Чи Вам у Харків висилати, то теж напишіть.

За Кучеренка ні слуху, ні вістки не було, і ніхто не обзивавсь. Та, мабуть, на цей рік уже треба облишити з кобзарською наукою, бо цю справу треба з літа порушувати, а не тоді, коли робота в школі закипіла.

Жду Вашої відповіді на мої запитання. Як Вам живеться? Чи вступили до університету? Бажаю Вам у новій дорозі захвату, енергії і добрих наслідків.

Щирим поважанням свідчуся до Вас

М. Лисенко.

322. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

25.X [19]07.

Київ.

Високоповажаний та любий Михайло Михайловичу!

Ось на які слова Франка я писав музику: «Коли настав чудовий май» (соп[р]ано), «Чого так поблідли троянди ясні» (м[е]ццо-с[оп]рано), «З мого ніжного суму» (с[оп]рано)¹. 1) «Не забудь юних днів» (тенор). На ці слова дует про тенора і баритона. 2) «Місяцю-князю». 3) «Розвійтеся з вітром» (с[оп]рано, а[л]ьт, т[енор]). 4) «Безмежне поле» (бар[итон]). 5) «Ой що в полі за димове» (про міш[аний] хор). Це все друковані. Все це достати можна у Ідзіковського. Щасти боже на добре.

Подружжеві Вашому кланяюсь, а Вас щирим серцем вітаю.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко,

Високоповажаний добродію Сергію Прокоповичу!

Якщо розглядати нашу українську музику, як щось таке одмінне од загальноєвропейського (а в їй же, в сім'ї європ[ейських] народів, є й румуни, і болгари, і угри й інші всякі людності з надзвичайно цікавими, оригінальними типовими рисами своенародної музики), то в той час треба б було шукати якихсь приблизно-покрєвних націй з їх музикою, щоб довести до нашої музики. Але це не єсть так. Бо українці і їх національна музика все ж є разом і європейська, правда, з одмінами, які покрєвнюють її з людностями сходу, але близька по елементам і до румунів, і до сербів, і до угрів. Для того, щоб краще оцінувати свою, треба добре приглянутись, зучити загальноєвропейську музику в ріжноманітних її напрямках — класичному, романтичному, еkleктичному, реально-народному (як ось Гріг у норвегів). Все це добре розкуштувати, вивчити та й доплести й до свого; отоді зрозумієш одміни свого галузя од загального кореня і всю красу оригінальну уподобаєш.

З германських педагогів найбільш в народному стилію стоять етюди Стефана Геллера, ор. 45, 46, симфонічні етюди Шумана (дуже трудні, але надзвичайно красиві).

Треба перейти попереду всі школи,— класичну: Бах, Гайдн, Моцарт, Бетховен, Шуберт (теж народник в піснях), Шопен — народник-поляк (мазурки, полонези, пісні), Шуман, Гріг (дуже вел[икий] народник, норвег), тоді кажу, і своє здасться чимсь свіжим, молодим, красивим.

Щодо оркестровки елементарної,— є невеличка брошурочка Глінки (автор «Ж[изни] за ц[аря]») «Краткие заметки по оркестровке». Розшукайте. А то є грубіший підручник Геварта у перекладі Чайковського¹. Ваші романси не скоро ще видрукують, бо у Чоколова сила замовлень. Але незабаром підуть у роботу. Я довідався, що у Фесенка в Одесі нема нотної типографії.

Як будуть надруковані, я Вас сповістю.

Щиро стискаю Вашу руку, відданий Вам

М. Лисенко.

Високоповажаний добродію Сергію Прокоповичу!

Зараз же й відповідаю на Вашого листа. Приїхати у Харків і взяти участь у концерті Тов[арист]ва я ніяким побитом не можу через тяжке нікольство, якого збутися я не маю змоги. Добр[одія] Мишугу Ви просіть; коли він буде мати змогу й побажає стати до помочі, то він приїде і співатиме. Я ж, на жаль, ніяк не можу вирушити з Києва.

З хороших речей я можу рекомендувати для мішаного хору: «Сон», «О милий боже України...», «Не хочу я женитися...» (чолов[ічий] х[ор]), «Ой, діброво, темний гаю...» (міш[аний] хор), «Іван Підкова» (чолов[ічий] х[ор]), «Ори-ся ж ти, моя ниво...» (міш[аний] х[ор]), «Не дивуйтеся, дівчата...» (міш[аний] х[ор]). Тріо є друковане з 1 серії «Му-з[ики] до «Кобзаря» — «Сонце заходить...», а в манускрипті є «Сонце ся сховало...» (с[опрано], т[енор], б[ас]) ще не друковане. З дуетів — скільки хочете є друковані: «І широку долину...» (с[опрано], т[енор]), «Ми заспівали й розійшлись...» (с[опрано], б[ас]), «Росли у купочці...» (с[опрано], т[енор]). З недрукованих: «Напровесні» (с[опрано], а[льт]), «Один другого питаєм...» (с[опрано], а[льт]), «Зійшлись, побрались, поєднались...» (с[опрано], т[енор]). Недруковані можна тільки переписати, а друковані виписати од Ідзіковського накладеним платежем.

З інструментальних можна дуети зо скрипкою: ор. 21, «Фантазія на 2 укр[аїнські] пісні»; ор. 32 «Carriccio elegico», «Українськ[а] рапсодія для скрипки і фортепіано».

Щодо Ваших романсів, то вже коректура обох їх у мене на столі. Видержу 1—2 коректури та й друкуватимуть начисто. Зміни Ви вже заслали в листі, я ними й покористуюся, щоб виправити зараз при коректурі.

Бувайте здорові. Щирим серцем застаюся

М. Лисенко.

325. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 9.XII 1907.

Високоповажаний, любий земляче Михайло Михайловичу!

Після Нового року зараз, у перших датах січня, гадаю вибратись по українських містах з власним концертом в супроводі співців, Марії Михайлівни Старицької і кобзаря Івана Кучеренка, що уділяє науки в моїй школі.

Хотів би дуже одвідати і Чернігів. Для того вдаюся до Вас, шановний земляче, щоб Ви з ласки повідомили мене, чи можна сподіватися на матеріальний поспіх від концерту, чи можна здобути салю двор[янського] зібрання, на яких умовах і чи не буде, зрешти, він зайнятий тими днями, 3-го — 4-го січня.

Прошу Вас дуже повідомити мене якнайскорше, і, як усі ці умови уладнаються, тоді я пришлю в Чернігів свого передового.

Пані-добродійці прошу від мене уклонитися низько.

Щирим серцем Вам відданий

М. Лисенко.

326. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

[22 грудня 1907 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Пишу до Вас, здивований дуже, що на свого листа, писаного до Вас більш як два тижні, не одібрав досі жодної відповіді. Писав Вам і просив Вас одповісти мені негайно, чи можна мені упорядкувати в Чернігові свого концерта в товаристві з М. М. Старицькою, п. Сележинським (деклам[ація]), кобзарем Іваном Кучеренком, навчителем кобзи в моїй школі, і двома співцями: сопрано і баритон. І ось од Вас нема ані згуку. Що б воно значило? Чи Ви слабі, чи що, може, в родині неблагополучно? Якщо маєте спроможність одповісти зараз на мого листа (Маріїно-Благовіщ[енська], 95), то я Вам скажу, що в Чернігові ми гадали б дати концерт 6-го січня, коли б можна в кращій залі двор[янського] зібрання. 3-го січня ми дамо концерт в Полтаві, а 6-го хтіли б у Чернігові. Коли б з Вашого листа довідалися, що це можливо, то склали б

програму і поїхав би передовий наш у Чернігів для необхідного клопоту у влади і скрізь, повсюди. Коли ласка Ваша, одповістіть мені зараз.

Ів[ану] Матвійовичу Стешенку обіцяли вислати до вертепу тих москалів Ірода-царя, що фігурують у виставі, але досі не вислали.

А він тим часом ставить вертепну виставу у Києві 28-го декабрія.

Просить дуже або переслати через оказію кого з їдучих у Київ, а коли такої оказії не буде, то моментально ж, запакувавши добре, вислати поштою до нього (Львовская, 43), щоб виспіло на 28-е дек[абря].

Здоровлю Вас і всю Вашу шановну родину з наступаючими святами, шлю Вам щирий поклін і пошанування своє.

Серцем прихильний до Вас

М. Лисенко.

Київ, 22 дек[абря] 1907 р.

1908

327. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО

Київ, 11 лютого 1908.

Високоповажаний добродію!

Дуже Вам вдячний, що завжди турбуєтесь, як би мою «Різдвяну ніч» пристроїти на яку сцену.

На львівській польській сцені моя опера мала вже перед кількома роками, за директора д. Павліковського, бути виставлена, але їй щось тоді не повелося, трапилася якась публіка межі артистом а диригентом либонь. Розпалося тее діло. Тепера знову наклювається.

Чи виготовлений раніше переклад лібретта на польську мову існує і досі в руках теперішньої дирекції, чи ні? Бо з цього ж треба починати. Якщо текст весь перекладено вже і робота почалася, себто артисти і хори почали вчити, то оркестральні партитури можна зараз і вислати.

Я б Вас дуже просив, високоповажаний добродію, сповістити мене, чи переклад вже зроблено, чи науку вже почато і чи потрібно в такому разі вислати зараз орк[естрову] партитуру, то й вишлю на Ваше, звичайно, ім'я і під Вашу шановну

опіку, бо в мене ж дубліката нема і стрічки, то якби пропала, крий боже, то й твір би весь загинув би.

От я чекатиму відповіді на мої запитання.

Щирим серцем вітаю Вас, високоповажаний добродію, глибокою шанобою.

М. Лисенко.

328. ДО К. И. СТУДИНСЬКОГО

Київ, лютого 18 1908.

Високоповажаний добродію!

Великим, тяжким сумом обняла моє серце вістка про смерть достойного, великого патріота нашого Анатолія Вахнянина, ціле життя своє оддавшого для щастя й розцвіту своєї вітчизни. Особисто я мало знав його, але в ті неможливі хвилини нашої знайомості в Львові і в Чернівцях я постерігав його отверте серце до всього рідного, його щирю душу у всякому ділі, до якого лишень він брався. Ніколи, поки життя маю, не забуду його ласкавих, повних відданого серця листів до мене, в яких він присоглашав і закликав на святкування мого ювілея в Львові. Його ж невтомними заходами вершилися святкування тих незабутніх для мене днів, принаймні, оскільки я можу догадатися, з боку музичного, програму концертного, де він безперечно брав саму діяльну участь.

Найгарячіші мої симпатії викликала його тиха, проста і пліха (скромна) натура, яка гаряче тим часом відчувала естетичні враження, якими переймалася душа його. В його сентенціях не помічав я нічого екзальтированого, але правдиво-щиро відчуте у сфері умілості.

Я мало знаю з життя того інститута музичного, який зобов'язаний йому своїм існуванням, але саме вже існування цього закладу, солідного по своєму завданню і вельми корисного для краю, служить найкращим пам'ятником його надзвичайно корисної і великої праці і діяльності, яка не повинна забуватися вдячними нащадками, бо його ім'я нерозривно звучало з самим інститутом.

Тяжко миритись з втраченою такою невсипущою діячею, коли їх взагалі у нас така обмаль...

З тяжко враженим серцем дозволю собі висловити Вам, високоповажаний добродію, й усій високошановній родині небіжчика моє глибоке й сердешне співчуття горю

Вашому, моєму особистому й нашому загальноукраїнському. Земля йому пером, вічна пам'ять і вдячне узнання й не забудь в далеких нащадках людності нашої україно-руської вітчизни.

Прошу Вас, високоповажаний добродію, а через Вас і всю високодостойну родину небіжчика, прийняти від мене ознаки найглибшого поважання мого.

М. Лисенко.

Я бажав би, коли можна, мати його фотографію.

329. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

11-е квітня [19]08.
Київ.

Любий і дорогий Григорію Іпатовичу!

Що забув, то забув, винуюся і висилаю листочок до хору із «Невольника» — «Ревуть, стогнуть гори, хвилі». А решту, мій голубе, 1) український текст до «Гальки», 2) галицьку пісню «Цвітка дрібная» Шашкевича з нотами і 3) Ваші рукописи — «Як умру» і другі¹, «Ревуть, стогнуть», я у Полтаві ж, 4 квітня уранці, як ішли ми з Мишугою обдивлялись земську управу, я заніс і передав через Н[иколая] А[ндрійовича] Дмитрієва д[обродію] Даньковському², щоб він віддав Вам. А він, видно, забув. У Даньковського і знайдете усі ті ноти.

Обіймаю Вас і цілую щиро аж тричі, приказуючи: Христос воскрес! Хай бог дає Вам здоров'я і в усіх справах Ваших доброго «поспішення». Щиро люблячий і поважаючий Вас

М. Лисенко.

Розписку мою віддайте добродію Даньковському, а Мишузі я скажу, як зустріню, і він теж напише і одішле.

330. ДО І. П. АНДРІАНОПОЛЬСЬКОЇ

24.IV [1908].

...Школа моя музик[ально]-драматична, дякуючи богів, зростає з року в рік. У цьому році щось нашітують до 230 учнів. Професорам моїм добре дуже живеться: добрі гроші заробляють. Учні теж, як видно, задоволені режи-

мом школи і наукою, яку їм тут дають. Для мене поки що недобре трохи, бо професори беруть до себе багато безплатних; нехай би собі брали,— то їх діло, особливо, коли трапляються талановиті люди, але коли ти не береш за їх науку грошей, то школа в кожному разі повинна брати на себе, бо вона ж содержує помешкання, яке досі коштувало 1800 р. на рік, а тепер хазяїн одразу набавив 700 р., тобто 2500 р. на рік! А дрова, а слуги, швейцари, інструменти і усе інше? Ні, далі так не можна. Я рішив, що школа мусить свій процент з учня брати, коли б професор і не брав з його за свою працю. Взагалі, школа моя має добрий попит [нерозбірливо] у широкої публіки міської і позаміської, провінціальної. Багато питають, приїздять, цікавляться, поступають. Особливо класи співу у 3-х професорів, п. Зотової, Муравйової і у п. Мишуги мають дуже добрий і голосний попит. Вечори публічні одвідуються дуже людно і приймаються дуже гучно, так само й драма російська і українська, чи то в декламаціях на публіч[них] вечорах, чи на виставах у театрі завжди одвідуються людно, а оперні вистави (бо з цього року завівся у мене в школі оперний клас) в оперному театрі з оркестром оперним роблять цілу сенсацію в городі. Повний театр бува, і співці, і музиканти сторонні теж сходяться слухати. Овації такі бувають, що куди! Вже з моєї школи чимало співців, особливо співачок, мають ангажменти в театрах Тифліса, Москви, Харкова і [нерозбірливо]...

331. ДО І. П. АНДРІАНОПОЛЬСЬКОЇ

[1908 р.]

...Раз в посту поехал я концертировать в Чернигов, куда меня земляки много и часто звали. Там я имел выдающийся успех не только артистический, но и национально-сознательный. Весь интеллигентный Чернигов брал участие (да какое!) в грандиозном чествовании меня. Огромное полководье Десны, разрушенный мост, все это дало основу проводам меня на десятках больших барок, шмоток, дубов с музыкой, вином и проч. Естественно, что и божественные создания молодые черниговские составляли украшение этого поезда-кортежа. С божественными созданиями или, лучше сказать, в центре их, я был посажен на барке. Меж

юных дев, увенчанных цветами, была одна брюнетка с темными, живыми, искристыми глазами, такими, как у Тарасика. Она слыхала раньше, что я еду из Киева с концертом, и когда вечером я был в одном доме, и она была там; но, как она позже признавалась мне, ее била отчего-то лихорадка, она чего-то ждала, чувствовала, что с нею должна произойти какая-то перемена: ей хотелось видеть меня и боялась, и первые наблюдения надо мной она производила из-за самовара. Но я человек простой, общительный, не задающийся и в течение вечера играл много, говорил и в гурті познакомился с нею.

Это была Ольга Липская, дочь отставного полковника, родом из поляков, но принявшего во время восстания 1863 г. православие, женившегося на одной из черниговских дворянок. Мы скоро познакомились, и так как я всегда отличался доступностью, простотой, то мы и подружились с нею, пока мне выезжать обратно в Киев. Оля была очень способна к музыке, рисовала прекрасно. Пленилась она моей игрой, композициями, захотелось ей учиться смертельно... Отец ее спросил меня: «Могли ли бы взять ее к себе в ученицы?» Я ответил полным согласием. Где же ей жить? Я предложил в квартире, где я жил с отцом и матерью моими... Мы занимались и очень успешно, она очень мило играла, гуляли, читали... Тут любовь наша свела друг с другом...

Я ей очень многим обязан, и она истинная героиня-женщина...

Что это за общительный человек была она! И мою идею служения родине она всей душой восприняла и помогала мне, как никто. Я готов думать, что она обязана этому своим полупольским происхождением, где идейность в женщине вообще и сознательно-национальная идея особенно сильны...

1909

332. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Київ, 19 січня 1909 р.

Високоповажаний та дорогий Михайло Михайловичу!

Займіть, будь ласка, салю на 2 лютого (стрітєння) і пошліть афішу до полицмейстера для підпису, і як підпише, то негайно дайте знати мені, то передовий зараз приїде

і анонси зробить. Шкодную дуже, що Ви хворієте. Дай Вам боже здоров'я. Вірі Іустиновні¹ шановній шлю поклін.

Всім серцем відданий

М. Лисенко.

333. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

24 січня 1909.

Київ.

Високоповажаний добродію, любий земляче Михайло Михайловичу!

На всі поставлені Вами умови щодо концерту 2-го лютого я цілком згоджуюсь. Ціни, Вами показані, добрі будуть, і їх в афішах друкувати можна.

Афіші прошу якомога раніше щоб вийшли.

В афіші помістіть дві декламації по одному номеру в кожному відділі по Вашому вибору; б) і в) ми ставили, маючи на увазі біси, а через те друкувати твори Вороного і Грінченка зовсім не треба.

Треба б зарані одкрити продаж білетів у магазині, де вони завсіди у вас продаються.

Сповістіть, будь ласка, мене числа 30-го, чи є який-небудь продаж білетів, бо їхати наосліп, в надії чогось доброго немає рації, коли співробітники гарантовані платнею.

Наш передовий д. Сележинський приїде у Чернігів трохи раніше од нас, 31-го січня.

Дуже, дуже сердечно вдячний Вам за добрий зазив до себе. Мені видається, що це турбація буде задля Вас і родини Вашої.

Сердешно стискаю руку Вашу і шлю низький поклін високоповажаний Вірі Юстиновні.

Щиро відданий Вам

М. Лисенко.

334. ДО М. М. ІПОЛИТОВА-ІВАНОВА

[25 квітня 1909 р.

Київ.]

Милостивый государь, глубокоуважаемый Михаил Михайлович!

Дочь моя, Марьяна Николаевна Лысенко, обучается во вверенной Вам Московской консерватории по классу специальной игры на фортепьяно у А. И. Губерт.

Занималась успішно по всем требуемым предметам і выдержала екзамены по фортеп'янной игри очень хо-рошо.

Ввиду таких положительных сторони ее занятій я обра-щаюсь к Вам с покорнейшей просьбой и ходатайством освободить ее на следующий год от плати за правослу-шание в консерватории, так как плата эта для меня очень тяжела и непосильна.

В надежде на Ваше доброе внимание к покорнейшей моей просьбе свидетельствую Вам, глубокоуважаемый Ми-хаил Михайлович, мое высокое уважение.

Ваш покорный слуга

Н. Лысенко.

г. Киев, 25 апреля 1909 г.

335. ДО Ф. М. КОЛЕССИ

Київ, 6 травня 1909 р.

Високоповажний добродію!

Не здивуйте, коли я трохи спізнився з одповіддю. У нас у маї припада багато святешних днів різної вартості,— царські, церковні і так звані дунадесяті, тобто рокові свя-та. Люди, маючи два свята підряд, користують часом в ін-тересах особистих і виїздять з міста куди-небудь на про-вінцію по своїх справах. Так і я виїздив, а повернувшись, мусив ставитися до іспитів у школі своїй, через те й забар-ився з одповіддю.

Одповідіаю на Ваші запитання.

З канцелярії Товариства я не одібрав жодного справо-здання про Вашу поїздку у Полтавщину¹. Я розбрався трохи в надісланих листочках коректурних записів дум.

Мене здивувало, що Кравченко співа її в мажорі (дума про Озівських братів). Може, воно дійсно так і є, мені ж траплялося завжди записувати думу в мінорі та ще з спе-цифічними «жалощами», себто фрази, обороти яких вико-нуються з особливою сумною, жалібною експресією, яку кобзар (Остап Вересай), нині давно вже померший, харак-теризував виразом «додавати жалощів».

Так що цей мажор в думі я уперше чую (бо думу цю про 3-х братів — утікачів з турецької неволи я теж запису-вав); а може, тут терція строя виконується яко пітагорей-ський інтервал, котрий різниться у виконанні на слух од темперованого інтервала терції, приблизно наче $\frac{1}{4}$ тона...

Далі зазначу ще дуже одноманітне, без всяких одмін у періодах, виконання Кравченка. Відсутність фермат теж одрізняє од записів у мене. Ті місця, які у Вас заповнюються стійкими паузами, у моїх записах заповнювалися «одигришами», тобто кобзар для спочинку голосу і перебою частин думи виконував одигриш на бандурі, яко посередницьку полюдію. У Вас тут сього нема.

У Вас з 3-ї сторінки одзначається супровід до співу акордів акомпанементу, а «одигришів» ніде нема. Хіба Кравченко не грав їх, а все лишень співав — співав без перерви найменшої? А це б важко було.

Тактових рисок і в мене не зазначувано було, а ноти писалися лишень по їх відповідній вартості і довгості. Морденти я виписував цілком, бо, може, не кожне тямиться у значках нотних прикрас (мелізмів).

Для чого Ви фрази поділяєте на 3 категорії А, В, С? Воно, звичайно, ділові не шкодить, але це ж не науковий дослід² по виданню дум, а лишень етнографічний запис чи то для вжитку, хто б тямлючий в грі на бандурі міг би вивчитись співати думу, чи просто для захорони думи — народної творчості від забуття й затирання з пам'яті людської.

Більше я не маю чого сказати, бо записано у Вас дуже коректно. А все дивно, що в мажорі дума співана.

Вітаю Вас сердешно і бажаю повного і заслуженого поспіху і скорого виходу з друку.

Шануючий Вас

М. Лисенко.

336. ДО В. І. та М. М. КОЦЮБИНСЬКИХ

[Кінець грудня 1909 р.]

Високоповажане добродійство Віро Іустиновно і Михайло Михайловичу!

Здоровлю Вас з усією родиною з Новим роком і різдвяними святами. Дай боже здоров'я, сили в простуваннях Ваших. Вибачте, що я намагавсь з тими причандалами вертепними. Старицькі мені не сказали й слова, що Ви їм казали, а я, не відаючи цього, рознісся з телеграмою. З щирим поважанням.

Про залу і концерт одпишу, пораївшись з М. М. Старицькою.

337. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 28.I [1]910.

Любий земляченьку Григорій Іпатовичу!

Радо зроблю, що Ви просите, і пораю Вам до співу щонебудь. Тільки рукописів не вишлю ні під яким зглядом, а оддам переписати і вишлю Вам наложеним платежем. З хороших можна переписати «Тихше, тихше, ходять звірі» — на мужський хор, слова Олеся. Коли у Вас не співали у Полтаві «Івана Підкову» (вона видана вже друком), то це добрий номер. Є ще у мене свіжонаписаний хор мужеський до псалми Давидової «Боже, нашими ушима чули твою славу» у перекладі Шевченка. Тільки довгий хор, на два аркуші завдовжки. Є ще влітку написаний хор для мішаного гурту (с[опрано], а[льт], т[енор], б[ас]) на слова духовного тексту «Камо піду од духа твого і од лица твого камо біжу». Його ж можна співати двойним квартетом (2 с[опрано], 2 а[льти], 2 т[енори], 2 б[аси]).

Із сольних речей є нові на текст Шевченка «Ой пішла я у яр за водою» і друга «Ой маю я оченята» — для сопрано. Для тенора: «За думою дума роєм вилітає». Дуети є для сопрана і тенора — «Зійшлись, побрались, поєднались» і другий — «Один у другого питаєм, нащо нас мати привела». Є й не на Шевченковську поезію музика: «У сні я плакав» — з Гейне (тенор, баритон). «Любов» — серенада з Олеся (тенор). «Айстри» — з Олеся. «Не той сиротина» — з Кониського (баритон). «Порвалися струни» — з Олеся (тенор). «В ясну ніч» — з Кониського (тенор). «Ти не моя, дівчино дорогая» — з Руданського (тенор) і другі. Які вподобаєте, — напишіть, скажу переписати і вишлю.

Алчевського «Просвіта» київська хоче виписати на 14—15 марта на роковини, то чи приїде?

Вам можна рекомендувати тенора молоденького Коноваленка, учня моєї школи, як не знайдете.

Із сопран можна попросити п. Калітіну або п. Удовенко. Панна Лозинська теж має дуже приятний голос.

«Стелися, барвінку» даю Вам право видати друком, як власний видавець.

Що Вам живеться погано, то це не диво, бо кого ж уряд тепер не тисне, крім чорної сотні і такої іншої рвани-

наволочі? Але й поділом же Вам, полтавцям, коли ви всі дожилися до того, що у вас громади, гурта, громадського свідомого життя немає,— усі ви, філістери, позамикалися у своїх господах, позалазили на українську фортецю — піч, і байдуже всім вам до всього на світі; аби мені, мовляв, тепло та спокійно було. Тут, у Києві, всі знають, що робиться в Полтаві, як вона поводить у національному питанні і в громадському житті, і всі обурюються, особливо на старих і особливо на молодих, які проквасюють життя своє на общеруські вопросы та оглядаються на російських лібералів, щоб не заподозрили їх, крий боже, в устоті хохляцької національної. Раби, підніжки, грязь, годували колись ляхів своїм м'ясом, а тепер єдине, неделимое кривословіє плекають. Ні одпору, ні протесту, ні солідарності між собою. Полтава умерла — це пуста, наслідіе Пушкаря полтавського, отожд за те московські кати і їх виблюдки-землячки катують вас і доідають¹. Це божа кара. Може, гостро я кажу, але жовч кипить од лукавства землячків, які все покидали, зреклись усього святого і пішли услід за розбишацьким режимом і кривословієм, приспособившись до пирога государственого і обчеського.

338. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

20. II [1]910.
Київ.

Дорогий земляче Григорію Іпатовичу!

Довго не писав Вам через те, що ноти замовлені не були переписані. Тепер вони викінчені за виїмкою хору до псалми Давидової: рукопис мій, наданий «Просвіті» у переписку для концерту «Просвіті», не повернуто мені, і задержувати переписане не хочу, бо час спливає, а Вам вже треба і розучити.

1) «Камо піду од духа твого» (квартет), «Ой пішла я у яр за водою», «Ой маю я оченята», «За думою дума роєм вилітає».

2) «Три гости» — чоловічий хор. 3) «Сон» — мішаний хор. 4) Три менти. «Тихше, тихше» (чоловічий хор). «Порвалися струни» (Олеся), «В ясну ніч» (Кониського), «Ти не моя, дівчино» (Руданського).

Про Алчевського розпитувала у Москві дочка Русова, шукала його там. Виявилось, що він у Парижі концертує.

Хотіли якогось Швеця, знаменитого баритона, дак теж кудись з Москви виїхав. Може, ще Мишугу з Варшави запитають.

Ви питаєте, хто б узявсь акомпанемент підробити до музичних номерів з «Вія» і «Пошились у дурні». Для цього треба ці номери прислати і роздивитись, скільки їх, які вони, та тоді можна і ціну об'явити, а як же за очі, наосліп казати. Вишліть, коли хочете, музичні номери, роздивлюся і слово своє скажу.

Кошиць родом з Київщини, з попівської родини, скінчив духовну академію, співав у хорі семінарському, диригував академічним хором з великим поспіхом. Здібний, талановитий чоловік, тепер у мене в школі учиться по спеціальному класу теорії і композиції. По мойй рекомендації чорноморський отаман козаків, маючи на меті позбирати з усього чорноморського козацтва пісні і видати їх, покликав його, і він за добрі гроші два роки об'їздив Чорноморію, позбирав велику силу співочого матеріалу, записав його і гармонізував на хори, оддавши отаманові до друку, а все те ж собі лишив і в концертах виконує. Тепер він состоїть диригентом хору студентів Київського університета і роз'їздить з їм по різних містах, збираючи з концертів гроші в касу бідних студентів. Розвідки його мають добру вартість. Він дуже добре керує хорами.

Кияне давали синові І. К. Тобілевича, Юркові, по 100 рублів за п'єсу і не зійшлися, бо Юрко загинув велику ціну.

Збірку українських народних пісень Руданського, що Ви випадково знайшли, нема тут кому видавати. Мені казано, нехай Маркевич видає на користь фонду імені Руданського.

Щиро вітаю Вас і стискаю руку Вашу

М. Лисенко.

339. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

15.X [1]1910.
Київ.

Шановний та любий земляче Михайло Михайловичу!
Не здивуйте, як одберете від мене посилку. Це моя ганьба! Від того часу, як я концертував у Чернігові останнього року і користувався люб'язною Вашою гостинністю,

я ненароком завіз вашу сорочку мережану і з того часу немов яка лиха сила перешкоджала переслати Вам її, аж нарешті таки вислав. Вибачте з ласки таку мою нешпетність.

Гаряче стискаю Вашу руку, а шановній пані добродійці низько уклоняюсь. Щирим серцем Ваш

М. Лисенко.

340. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Київ, 7.XII 1910.

Любий, шановний земляче і приятелю Григорію Іпатовичу!

Я ще досі і не подякував Вас за люб'язний подарунок, за збірник драматичних творів незабутнього Марка Кривницького. Спасибі, голубе, за пам'ять. На взаєм посилаю Вам виданий базилянми¹ в Жовкві, в уніатському монастирі в Галичині, розкладений мною хор духовний «Пречистая діво, мати руського краю». Торік, як ми закликали з Чернівців на Буковині д. Маковея, професора українського язика Чернівецької гімназії, прочитати в нашому українському клубові реферат про літературний рух в Галичині, то ми урядили музичну вечірку, де між іншими проспівано було хором оцей кант. Він так уподобавсь Маковею, що той узяв у мене слово, що я йому пришлю, а він передасть базилянам для друку, котрі його розповсюдять тисячами по краю. І ось справді видрукували, та ще й як! Тутешнім попам і не снилася така робота. А вони ж друкували у власній своїй друкарні. Вважайте, язичі! Так от вдячні ченці, видрукувавши, прислали мені 50 примірників.

Ну, що ж, приятелю! Поставили у Києві 23 ноября викинчену мною сим літом трьохактну комічну оперу «Енеїда»². Лібретто написав Садовський в товаристві з Людмилою Старицькою-Черняхівською, а я усе те на музику перевів. Тепер вона йде у Києві з дуже великим поспіхом. Ось уже п'ять вистав з аншлагом і приставними стільцями минуло. Усім дуже подобається.

Є у мене готовий збірник до видання народних пісень дуже гарних і оригінальних з краю українського Покуття, де стикається Бессарабія, Херсонщина, межує Галичина.

Та ж таки Україна, але дає і дещо оригінальне, нове, часом і нові звукові фарби. Чи не видали б Ви цього мого збірника³, звичайно, з текстом і музикою до співу і з акомпанементом на фортеп'яно? Якщо були б у принципі згодні, то сповістіть мене. А тим часом будьте здорові. Щиро стискаю руку Вашу

М. Лисенко.

1911

341. ДО І. М. СТЕШЕНКА

1 липня 1911 р.
Київ.

Озиваюся до Вас, любий Іване Матвійовичу, в гетьманську Палестину в справі пильній і барзо патріотичній. У Київ прибув з Галичини, а саме з Станіславова, з тамтешньої гімназії, учитель української мови д-р Зелінський, вихованець Віденського університету, слухач і учень Ягича і проф. Броха, котрий спеціально студіює фонетику говірок української мови на цілому обширу русько-укр[аїнського] племені. Галицькі говори він уже відстудіював од Угорщини, Лемківщини, Бойківщини, Гуцульщини і — по всій геть Галичині і Буковині, а нині з поради Ягича і за його поміччю Петерб[урзька] Академія наук дала йому (акад[емік] Шахматов) одкритий лист до усіх губернаторів Лівобережної України, щоб вони усіма від їх залежними способами сприяли його науковій праці в студіюванні українських говорів в російській Україні. І ось він, перебувши в Києві якийсь час, побувавши з дружиною на могилі Шевченка, заїхав учора і до нас у Київ, просячи допомоги на людях в Лівобережній Україні, а саме в Полтавщині. Насамперед він їде 1-го липня у Чернігів, де дають йому листи до Шрага, Коцюбинського, Жука й інших. Побувши в місцевостях цікавих чернігівських з-за славновідомих дифтонгів чернігівської говірки, він має перебратись у Полтавщину. Я, знаючи добре, який цікавий куток непочатий єсть Галицьке, Клищенці, Липове, Вереміївка, Москаленки, Жовнин, Воїнське, е tutti quanti місця, серед яких Ви живете, направив його до Вас, давши йому певну Вашу адресу, щоб Ви його й повозили, де знайдете кращим і кориснішим. Од Вас він

подається до Сластьона у Миргород, а далі — у Полтаву. Ви йому й листів дайте рекомендуючих до потрібних людей. Гадаю і сподіваюсь, що й Валентин М[иколайович] Магденко дасть йому змогу і кіньми, і повозом повозить його, де слід. Програму поїздок Ви вже спільно усі три загодя виробите. Людина він дуже симпатична, скромна, але пильна фігура европ[ейського] Gelehrter *. З Полтавщини він об'їздить Київщину (може, Катеринославщину), Волинь і Подолію. Він поїмавсь Шахматову і Кримському для москов[ського] журналу наукового подати розправи наукових вислідів і мусить це в найскоршім часі зробити, бо йому, як гімназійному учителю, надано дозвіл бути у нас на Україні лише до 1-го вересня.

Зелінський напише Вам листа, коли він має до Вас приїхати в Галицьке і коли буде потреба в підводі і конях, то щоб Валентин допоміг у цьому.

Як Вам живеться, як Оксана¹ і діти? Кланяйтесь усім своїм і Магденкам, і Лисенкам — Юлі² і Лізі³. Цілую їх дуже. А нас заливають дощі, сонця мало бачиш, люті вітри та холод, та вогкість. Горє! Усі наші, Старицькі, здорові.

Ваш Лисенко.

Після листа. Оксано! Придивись для мене плахт добрих та красивих. Може б, я спромігсь свою вбогу мебель оббити ними. Чи не трапився б тоді де здібати старинний килим, може б, і я собі купив. Завваж і запам'ятай мою просьбу.

342. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ

19.VIII 1911 р.

Київ.

Катрусю рідна, дорога!

Я вже 5-го серпня вернувся з Полтавщини. Листа твого не застав, він прийшов в Жовнин, може, й при мені, але з Галицького посилають в Жовнин тільки двічі на тиждень за кореспонденцією, то його привезли, як я вже 4-го виїхав...

Дуже добре я прожив у Полтавщині. Жив у Лізи й Юлі Лисенків у Галицькому, бував, звичайно, і у Магденків, і з Стешенками щодня бачивсь і кілька раз у їх обідав.

* Вчений (нім.).

Іздив у Жовнин, у Гриньки, де я родивсь, у Горби, де поховані тьотя, брат Вітя. Був у Липовому, Кліщенцях. Все повимирало. Од колишніх будинків наших і садів зосталося або поле під жито і копи, і клуні, і хати, там, де стояв дім, сад, як от у Жовнині, або ж купа цегли, рови, і все це поросло травою «забвения», як от у Гриньках, де я родивсь... Я не міг навіть в'яснити, де той великий двір був, де сад, де комора, флігель, кухня — нічого: пустиня, такий сум, що й сказати не можу. Найшов і одвідав свого старого слугу — Сезьона Гавриловича, 90 год старого, що зрадів мені надзвичайно. Побачивши мене, упав на землю, помолвився і, розридавшись, почав мене цілувати.

У Жовнині бачив Данила Лимаренка, що парубкував ще зо мною, а в Галицькому — Федора Сухомлина, що теж був слугою, як я був студентом. Все розкажу, як приїду...

Цілую тебе кріпко-кріпко.

Твій тато.

1912

343. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

Київ, 18.III 1912.

Високоповажаний Петре Януаровичу!

Вибачте з ласки, що потурбую Вас запитанням і прошу ласкаво одповісти мені в можливо найскорішому часі.

Мені треба б зробити деякі одміни в уставі моєї музично-драматичної школи, два-три пункти треба зредагувати інакше, ніж досі було. Цю справу затверджувало Міністерство внутрішніх справ, звичайно, і тепер це його функція. Їхати і клопотатися самому особисто, натурально, краще, ніж доручити людям стороннім. Я й думав був їхати так, щоб бути з цією справою на 3 дні страсного тижня, але міркуючи, може, й хибне, що небезпечно рахувати ці три дні за робочі ще, наваживсь до свят великодніх не вирушувати з дому, а одіклав виїзд до Хоминого (провідного) тижня. Гадаю виїхати в суботу на великодньому тижні, а в неділю чи в понеділок прибути до Петербургу, щоб з вівторка (3-го квітня) розпочати клопіт, хожденіє з чолобитною по міністерії, бо мені ходить о тоє,

щоб дозволом і рішенням заручитись якомога швидше, краще всього, щоб, якщо можна, на власні руки прийняти цей дозвіл, уникаючи од можливої проволочки, бо інакше, як дозвіл затягнеться, прийде пізно, скажемо, пізніше мая, то хоч школу восени закривай, бо не встигнеш з друком і публікацією устава.

Так от, [високо]поважаний] земляче, зробіть ласку, як одберете мого листа, одпишіть мені зараз, негайно, чи можна сподіватися, що вже з понеділка — вівторка і далі провідного тижня міністерія і канцелярія внутр. справ будуть уже функціонувати і що клопіт уже можна розпочати? Скільки часу цей клопіт може забрати? Чи можна днів за три покінчити усю справу, бо у мене ж у школі саме розпочнуться заняття, та щоб не було ремства од учнів на свого директора.

Мені потрібні «сильные мира сего», щоб своєю картою, представством допомогли мені достатися до значного, впливового чина, який би не чинив мені проволочки, а благословив би своїм підписом і скрепою дозвіл на просиме.

У мене нема в Петрограді сильних людей, які б мене знали і допомогли, а зна мене член Госуд[арственного] Совета князь Николай Васильевич Репнин. Чи він же єсть у Петербурзі, чи не розпустили їх, часом, на свята? І коли він є, то де саме мешкає? Може б, Ви довідались про це? А може б, сильний Ковалевський¹ міг би мені допомогти? Він був на обіді мого ювілею у Петербурзі і промову держав. Будьте ласкаві, вибачте турбацію і одпишіть негайно. Здоровлю Вас з святами. Щиро шануючий Вас

М. Лисенко.

344. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

5.IV [1912 р.
Петербург.]

Дорогий та любий земляченьку Петро Януаровичу!
Іно що телефонував Вам на «Вестник финансовый» (було 5.40) і одповіли відти, що Вас нема, що вийшли. Пишу по город[ській] почті. Сьогодні все вирішилося. Був у Теляковського, сказав, щоб восени прислав усі матер'яли

«Тараса Бульби», і вони звістять, коли сесія буде визначена, тоді я й міг би прибути. Був і в Терещенка Михайла Івановича, що у його помічником. Не застав, поїхав у Маріїнський театр на репетицію. Це зробив я по пораді Ковалевського, а він уже без мене буде з їм балакати з поводу прийому «Т[араса] Б[ульби]»¹.

Нарешті, у 3 годині з Ковалевським поїхав у департамент обш[их] дел, і Ковалевський таки обійшов звірюку Граве, а діждався віце-директора Шимкевича. Побалакав спершу сам з їм, а тоді мене покликали. Я вже подав раніше прошеніє на Міністерство внутрішніх справ з 2 марками. Казав Шимкевич, що все зробить, о що я прохав, а жидівське питання² раєв не чіпати, бо люті часи. Але наприкінці казав, що позондирує і що якщо тее, то може і § 2 зробить так, що допустить викреслити стару редакцію, а новий дозвіл міністерства про необмежений % євреїв допущено буде надрукувати в уставі. Тільки додав, що все ж дозвіл учитись без % євреям не дає їм права на жительство. Це вже місцева адміністрація ріша це питання.

Ковалевський казав, що він сам наглядатиме і навідуватиметься. Шимкевич же по просьбі моїй обіцяв, що в маї скінчить діло і вишле у Київ. Здається, що на добре повинно стати. Хай бог благословить!

Добряча душа, надзвичайно добряча і спочуваюча цей... Ковалевський! Спасибі йому велике!

А Вам, добрий та любий, за все щира дяка, Ви ж мене і напутили, і дали раду до всього. Вовк ні вчора не приїхав, ні сьогодні зранку теж. Кланяйтесь йому. Сердешно вітаю Вас. Цілую щиро.

Ваш *Лисенко*.

345. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА

[21 травня 1912 р.
Київ.]

Милостивый государь, многоуважаемый Николай Николаевич!¹

Простите великодушно за причиняемое беспокойство. Я обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой уведомить меня, функционирует ли утвержденный в 1910 г. устав Об-

щества русских композиторов в Петербурге, имеет ли оно уже своих членов. Если оно функционирует, то я желал бы сделаться его членом и выслал бы членские взносы².

Не откажите в любезности уведомить меня в просимом по адресу: г. Киев, Мариинско-Благовещенская у., д. № 95, кв. 4, Николаю Витальевичу Лысенко.

Прошу принять выражение глубокого почтения и преданности к Вам

Н. Лысенко.

Киев, 21.V 1912 г.

346. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

Київ, 12.VI 1912.

Шановний земляче-приятелю Петре Януаровичу!

Порятуйте, бога ради, коли Ви ще єсть у Петербурзі. Каторжне Міністерство вн[утрішніх] справ, а в йому пекельний департамент общих дел, де я полишив свій статут школи, повинно було ще в маї вислати цей проект у Київ на місцевий одзив по прийнятому порядку. В. І. Ковалевський звістив мене листом ще аж 27 мая, що цей проект изменений в уставе отправлен в Київ, а його тут — ось уже 12 червня — немає ні слуху, ні духу, ні в генера[л]-губерн[атора], ні в губерн[аторських] канцеляріях. Це ж літо надворі, Петербург спить цілковито, мені треба через 2 дні конче виїздити у Наугейм лікувати серце, лікарі послають, уже і пашпорт, і білети суть у кишені, а тут отаке лихоліття! Мене ж не буде 7 тижнів, я приїду аж у середині серпня, що ж буде без мене!! Завідуючі канцеляріями обіцяли мені (земляки) рук докласти, щоб, як прийде проект, не задержати його і якнайскорше одправити в Петербург на утвердження, бо тоді, як він пришле удруге (а коли він пришле?), тоді тільки можна у друк його пускати, бо без цього ж і школи розпочинати не можна, і вступних іспитів не можна робити.

Моя до Вас сердечна просьба: сходить, голубе, в цей департамент общ[их] дел (Александров[ская] площадь) і там, де устав був, у віце-директора департаменту Шимкевича довідайтесь, бога ради, чи вони послали у Київ, як пише Влад[имир] Ів[анович] Ковалевський, а як послали, то дослідуйте, якого числа, місяця і за яким №, і ці відо-

мості напишіть і адресуйте: Київ, Муз[ыкальная] школа
Н. В. Лисенка, Большая Подвальная, 15.

Прошу і молю Вас цілим серцем. Широ вітаю Вас, лю-
бий земляче. Шануючий і пам'ятаючий Вас

М. Лисенко.

347. ДО ДІТЕЙ

21/8. VII 1912, неділя.
Bad Nauheim,
Villa International.

Любі мої, кохані діти Мусічко з Ігорком¹, Тарасику,
Галю, коли ти тут єси, може, і Остап, може, і Кость Сте-
панович². Ось уже через два дні мине три тижні, як я у
Наугеймі проживаю...

Учора (субота) знов, уже утретє, був в симфонічному
концерті. Грали дві часті невикінченої симфонії h-moll
Шуберта. Hofopernsänger Otto Semper * співав з Верді,
арію з Вагнера Вотана і Огонь, що він викликав для Брун-
гільди³. Далі грала піаністка Fräulein Wanny Pule з Бер-
ліна цілий концерт b-moll Чайковського з оркестром і дуже
добре-добре грала. Ось і Чайковського в Європі грають,
люблять, поважають, як великого майстра, а про інших
російських композиторів не чути. Ще був № — фантазія
для скрипки і арфи Сен-Санса. Але він на мене доброго
враження не справив.

Якби ви побачили, що тут у магазинах виставили! Які
чудові речі. Щодо вбрання, художні вироби зі скла, з зо-
лота, з срібла, емалі які! Які вироби зо шкури, просто очі
пасеш-топиш...

Вулиці всі асфальтировані або так бруковані, що діти
на вулиці граються у м'яча. Селяни з сіл ближчих їдуть всі
в город на велосипедах з котомками за плечима. А кві-
ток! Усі балкони і штахети на вулицях горять квітками.
Просто як сад квітучий з кожного дому... Усі доми, вілли—
уся така естетична будова, що мило глянути, і як поду-
маєш, що отой шпрудель⁴, що день і ніч б'є з землі білою,
кипучою піною, дає мільйони грошей, щоб будувати для
гостей такі доми, вокзали, парки, курорти, театри! Боже!
Що та свята природа дає людям в руки, які багатства нез-
ліченні. Я часто гляну на шпрудель та і міркую, що отака

* Придворний оперний співак Отто Земпер (нім.).

незначна струя цілющої води дала людям можливість збудувати такий город, дала такі средства для нечуваного комфорту і збирає щороку 10—100 тисяч народу до себе... А вода до пиття яка чудова з джерела Ludwigsbrun Schwalheimer, що ми щодня за обідом п'ємо замість звичайної води...

«Раду» мені дуже неакуратно висилають. Це ж єдина часопись, що я читаю з свого краю... Прийде один-два номери, а потім днів 3—4 нема...

Редер прислав усі 5 актів «Тараса» до коректури.

Цілую Вас усіх міцно. Пишіть.

Ваш тато.

348. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

26/13.VII [1912.
Bad Nauheim*.

Високоповажаний, любий земляче Петре Януаровичу! З напису вгорі Ви зрозумієте, як я далеко од України і од Вас знаходжуся. Але вже сливе вибув термін свого вигнання у цей чудовий куток Гессенської землі, куди мене виправлено покуруватись од хвороби серця у тутешніх славновісних купелях Шпруделя Наугеймського. Без кількох днів я вже проживаю тут місяць і ось осталося ще 4 купелі взяти і тоді пакуйся і — на свої степи.

Чи будуть з цього які добрі наслідки, — ще поки не знаю, хоч почуваю себе досить бадьоро.

Кажуть, ніби на протязі кількох тижнів потім, як скінчиш сезон купельний, тоді відчуваєш начебто полегшість хвороби. Поживемо — побачимо. Як тут не гарно і відносно клімату теплого, приємного, помірно гарячого і не сухого, як не справне життя подивом, гледючи на цю високу і вряд чи досягну нам культуру од найважлишого і до найдрібнішого прояву в житті тутешніх аборигенів, а все ж одноманітне життя притомлює і під кінець купального сезону занижується і радий випорхнути у свій нещасний край. За тиждень, мабуть, я й вирушу.

Чи були Ви на Вкраїні, до [нерозбірливо] у Києві, нічого не знаю. Чи повернулись уже у Пітер, — теж не знаю, для того навмання й пишу до Вас.

* Курорт в Німеччині.

Пишу, між іншим, і удаюся з великою-превеликою проською до Вас, щоб порятували мене і головним чином мою школу муз[ичну].

Як Вам відомо, що я головніше приїздив у Петербург в апрілі змінити трохи статута своєї школи у двох §. Один § належав і до консерваторії, це той, де я в статуті кажу, що програма моєї школи ведеться в такому напрямі, порівнюючому, що, скінчивши її, мали б учні можливість тримати іспити на атестат при консерваторії або ж вступ до вищого класу консерваторії. Габель (інспектор) знає це, і як мене приймав Глазунов у себе, то й його запитував, чи згоден він на таку редакцію §. Той одповів, що поділяє. Устав, як Вам відомо, був поданий у М[инистерство] в[нутренних] д[ел] в департамент общ[их] дел, і хоч департамент (віце-директор Шимкевич) і обіцяв скінчити у половині мая, але вислав тільки в іюні. Тепер же яка тяганина. Вислано устав в Київ до генерал-губ[ернатора] на заключеніє і в управлін[ня] Императ[орского] русского муз[ыкального] о[бществ]а на заключение и утверждение. З цього поводу я двічі вже відсіль посилав заказні листи до Габеля в Петербург (бо Глазунов, концертуючи у Києві, казав до Габеля удатися, бо він його заміня). Це ж літо, коли Габель приїздить з дачі у Пітер,— бог його зна. А треба, щоб він, не гаючись, дав свій осуд, благоприятне заключеніє і чим скорш одіслав до М[инистерства] в[нутренних] д[ел] (департамент общ[их] дел), щоб воно, не гаючись, вислало в Київ, бо інакше наступить август, не вспію я напечатати устава, а поки не напечатаю та не одішлю до губернатора і генерал-губернатора, то не маю права ні рекламірувати про початок школи, про условія вступу і таке інше, на що з мене начальство взяло й підписку.

Хоч закривай школу: вступних іспитів не можна робити, які завжди одбуваються в кінці августа.

Чи Ви второпали, що я Вам наговорив?

Ваша величезна услуга буде для мене, коли Ви з ласки довідаєтесь у Станіслава Іванов[ича] Габеля, чи він уже положив резолюцію свою в утвердительском смысле і чи одіслав зараз же, як я його просив-молив, у департамент общ[их] дел, а тоді, якщо він уже свою функцію вчинив, щоб довідатись у департаменті общ[их] дел, чи вислали уже в Київ до губернатора і за яким № і якого числа і місяця.

І про це з ласки повідоміть мене у Київ, адресуючи на школу (Б. Подвальная, 15), бо я вже тоді буду у Києві.

Ось цю мороку і нахабу я, з ласки Вашої, обтяжую Вас, любий земляче. Не гнівайтесь і, коли можна, зробіть. Велику, неоціненну прислугу зробіте для мене. Щиро стискаю Вашу руку. Глибоко Вас поважаючий і щиро прихильний

М. Лисенко.

349. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ

30.VII 1912 р.
Дзвінкова¹.

Люба, дорога Катруся!

Одібрав я од тебе ще у Наугеймі величезного листа і не мав спроможності на його одповісти, бо це вже було вневдовзі перед моїм виїздом. А оце я вже мало не тиждень як повернувся додому і просто з Мотовиловки приїхав у Дзвінкову, гадаючи, що, напевно, всі вже тут у зборі...

У Наугеймі я перебув рівно місяць от 19.VI—20.VII. Узяв за цей час 21 купіль і там себе добре, бадьоро почував. Правда, і клімат там чудовий: рівний, теплий, дощів небагато і недовго, і природа там розкішна, а вже що рука мистецька зробила, то тільки дивувати: який парк, яке озеро з островами, лебедями, який кургауз з щоденними концертами чудового лейпцігського оркестру і, взагалі, яка майстерна будова усіх вілл — трудно переказати! Двічі я, в дні, вільні од купелів, їздив з Наугейма, раз з знайомими росіянами у Вісбаден, розкішне місто, колишній курорт усіх коронованих і «баловней щастя».., а вдруге сам їздив у Франкфурт-на-М², теж стародавнє, середньовікове місто з старою ратушею, т. зв. Römert, з старою дуже єврейською синагогою,— там же дом Гете і дом, де родився найбільший банкір усієї Європи Ротшільд. Чудовий Palmengarten*, власність города, яку завело і підтримує місцеве суспільство. Все це не дуже далекі міста... Не грав я там, та й піаніно ніде нема. Раз тільки чув десь хтось грав. Взагалі, в курортах не дають дозволу тривожити слабих музикою в домах.

Вертався через той же Франкфурт, далі через Баварію, частину Богемії в Австрію до Відня. Тут перебув одну

* Пальмовий сад (нім.).

добу. Обдививсь, пополазив та, наслухавшись казань і службу в св. Стефана кірці, виїхав через Моравію, Сілезію, Краків у Львів. Тут знов перебув добу і через Волочиське, Проскурів, Жмеринку і т. д. приїхав до своїх у Дзвінкову. Скрізь сезон мертвий, і земляків ніде не застав: усі пороз'їздились, хто на села, на дачі, у гори. У Львові зустрів Коцюбинського, що вертав з сином додому з Гуцульщини. А дома — день сонце, а два-три січе осінній дощ, холод, вітри, щось нечуване сталося з кліматом нашої України. Застав, дякувати богіві, усіх здоровими. А сам тут гірше, ніж там, себе почував. Знов отікають ноги, хоч і не дуже, але все ж є, а там цього добра був збувся, і при ходьбі тут спочатку особливо знов появилася біль у грудях, що треба спинятись, поки кров у жилах розійдеться. Не знаю, чому Янковський спинив мене на 21 купелі, сказавши: досить буде. А Яновський у Києві, посилаючи мене у Наугейм, казав 5 неділь брати купелі, а два тижні спочинку, т. зв. Nachkurг. Може, через те, що мало узяв купелів, старі болі ізнов даються чути. Взагалі я од багатьох слабих чув там, що одним роком у Наугеймі неможливо полегшити здоров'я...

З Петербургу не висилають із міністерства і досі устава. Горе та й годі!

Цілую тебе, Вітю.

Твій тато.

350. ДО М. М. ДАНЬКА

[22 серпня 1912 р.
Київ.]

Високоповажаний добродію Михайло Михайловичу!

Добродій Шевченко замовк і, обміркувавши становище своє в Києві, мабуть, вирішив зостатися у Москві. А тим часом до мене удався добр[одій] Гнат Мартин[ович] Хоткевич з дорадою, чи не міг би він у моїй школі одкрити науку гри на бандурі. Я собі мислю, чому ж ні! І ото, гадаючи і [нерозбірливо] кувати цю справу, удаюся до Вас з запитанням, чи не присогласити б до цієї справи і добр[одія] Седлецького, який так цікавивсь справою обучения на бандурі і навіть ішов на деякі жертви грошові з свого боку, аби допомогти прищепити науку гри на бандурі.

Добр[одій] Хоткевич виготовив дві частини підручника гри на бандурі. Має хист, знання струмента і володіє технікою гри, має репертуар. Я до Вас удаюся, щоб Ви з ласки одвідали добр[одія] Седлецького і запитали його, чи не прийшов би він обміркувати разом зі мною і добр[одієм] Хоткевичем цю справу. Можна б зійтись у моїй школі. А коли йому зручно й вільно, нехай через Вас перекаже, то ми б і зійшлись.

Ждучи Вашої відповіді, свідчуся поважанням до Вас.

М. Лисенко.

22.VIII 1912 р.

КОМИТЕТ ПО УСТРОЙСТВУ ЧЕСТВОВАНИЯ
Т. ШЕВЧЕНКО
ПО СЛУЧАЮ 50-ЛЕТИЯ СО ДНЯ СМЕРТИ ПОЭТА.

ПРОГРАММА
ТОРЖЕСТВЕННОГО ЮБИЛЕЙНОГО
КОНЦЕРТА-СПЕКТАКЛЯ
ПОСВЯЩЕННОГО ПАМЯТИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
5 Марта 1911 г.

I
„НАЗАР СТОДОЛЯ“.

Драма в 3-х действиях Т. Шевченко.

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Хома Кичатый, сотник	г. КОРОЛЬЧУК.
Гаая, его дочь	г. ма МАЛЫШ- ФЕДОРЕЦ.
Стела, влюбница у Кичатого	г. ма ТОБИЛЕВИЧ- КАРАЯ.
НАЗАР СТОДОЛЯ , зоруний	г. САДОВСКИЙ.
Гийт Карый, друг его	г. РАЗСУДОВ- КУАЛБКО.
Ховайна по вечерницях	г. ма БАЛАНОВСКАЯ.
1 } сваты	г. ОВЧИННИКОВ.
1 } сваты	г. ДИКИЙ.
1 } сваты	г. ма КАЛИНИНА.
2 } сваты	г. ма КРАТ.
3 } сваты	г. ма МИЛОВИДОВА.
Парубки, дівчата, челядь.	

Действие происходит в XVII столетии на Гетманщині.

Во 2-м акте „ВЕЧЕРНИЦІ“ муз. Н. НИЩИНСКАГО.

Танцоры: г. ма АДИНА, ГАЙ- СЕМЕНОВА, МИЛОВИДОВА и СЕМАШКО,
г. г. МОГИЛЕВСКИЙ, БЛОХА, НАЙДА и ЯЩЕНКО.

II

КОНЦЕРТНОЕ ОТДЕЛЕНИЕ.

- 1) „Заповіт“, Т. Шевченко . . . . . Иск. хор под управлением В. В. НИКИТИНА.
- 2) Вторая украинская релсодия „Думка шумка“, соч. Н. В. ЛИСЕНКО.
Иск. на фортепиано АВТОР
- 3) „Молитесь, братия“, слова Т. Шевченко, муз. Н. В. Лисенко. Иск. г. М. И. ДОНЕЦ.
- 4) „Гетьмани, гетьмани“, слова Шевченко, муз. Н. В. Лисенко. Иск. Б. Ф. ПАВЛОВСКИЙ.
- 5) Станотворение Т. Шевченко . . . . . Прочтет Н. К. САДОВСКИЙ.
- 6) „Садок вишневий“, слова Т. Шевченко, муз. Н. В. Лисенко. Иск. А. В. НЕЖДАНОВА.

Антракт 10 минут.

- 1) „Милі однокласи“, Т. Шевченко. Муз. Н. В. Лисенко. Иск. Д. И. РОЗНАТОВСКИЙ.
- 2) Н. Е. Калыновская- Доктор: „Ой одна я одна“, слова Т. Шевченко. Муз. Н. В. Лисенко.
- 3) „Милі мої дні“, слова Т. Шевченко. Муз. Б. Подгорецкого.
Иск. Н. С. ЖУДИНА- ЕРМОЛЕНКО.
- 4) Ромаш на слова Т. Шевченко. Муз. Н. В. Лисенко. Иск. Л. Н. БАЛАНОВСКАЯ.
- 5) „Білий порог“, вантага, слова Т. Шевченко. Муз. Н. В. Лисенко. Иск. г. ма Л. Н. БАЛАНОВСКАЯ, Е. И. ВАШКЕВИЧ, г. г. М. И. СЕМЕНОВ, М. И. ДОНЕЦ,
Д. Е. РОЗНАТОВСКИЙ. Смешанный хор и оркестр под упр. В. В. НИКИТИНА.

Аккомпанюють: Н. И. РЕНЧИЦКИЙ и Б. ПОДГОРЕЦКИЙ.

Декорация работы художника Н. С. ДМИТРИЕВА.

Директор В. В. НИКИТИН.

Режиссер В. П. ОВЧИННИКОВ.

Сударует В. М. ПОДГАЕВСКИЙ.

Роль фабрика БЕХШТЕЙН на магазини ГЕРМАН и ГРОССМАН.

Всцело релсе в 8 час. веч.

(Далі подаво короткій звіст „Назар Стодоля“, Ред.).

Починать релсе 9 марта 1911 г. Милосердїи Государственной театрал- ному Админист.

Танцорыма П. П. Рабушанского. Москва.

Афіша урочистого вечора, присвяченого 50 роковинам з дня смерті Т. Г. Шевченка.

1867

1. ДО РІДНИХ. 9 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР, № 11110.

1. ...Пишу уже за 128 верст от Киева. 8 вересня 1867 р. М. В. Лисенко виїхав з Києва до Лейпціга, щоб вступити до Лейпцігської консерваторії.

2. ...Он оказался Бугаевским, мировым посредником. Мирові посередники — посади, що були встановлені після скасування кріпацтва для контролю над сільською і волосною владою і допомоги при складанні так званих уставних грамот.

2. ДО РІДНИХ. 11 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42125).

1. ...Развалины костела доминиканов. М. В. Лисенко згадує про руїни корецького костюлу і помилково називає його костюлом католицького чернецького ордену домініканців. Насправді в м. Корці знаходяться руїни костюлу францисканців.

2. ...Земля Древлянская. На території, по якій проходив шлях М. В. Лисенка на Волині, колись жило древнє слов'янське плем'я древлян.

3. Кирея — український чоловічий верхній одяг, що нагадує плащ або накидку.

4. Конфедератка — польський національний чоловічий головний убір чотирикутної форми. Назва «конфедератка» походить від «конфедерації» — польського повстання часів А. Міцкевича.

3. ДО РІДНИХ. 12 (24) вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42126).

1. Балагула — візник (підвода).

4. ДО РІДНИХ. 14 (26) вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42127).

1. Єврей-фактор — комісіонер, маклер.
2. Лембергское (шоссе) — Львівське шосе. Лемберг — Львів (нім.).
3. Пружки — рід вишивки.
4. Сіряк — чоловіча свита з сірого селянського сукна.
5. Богородиця — капюшон на українському верхньому чоловічому одязі — киреї, кобеняці.
6. Скуфійка — чернецька пірамідальної форми шапочка з чорного сукна або оксамиту.
7. Фурман — кучер.

5. ДО РІДНИХ. 7 жовтня (25 вересня)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42128).

1. Marco-Grünner, Johannisberger (нім.) — марки німецьких вин.
2. Grimaische Strasse (нім.) — центральна вулиця в Лейпцігу.
3. Puchta (нім.) — Пухта, лейпцігський кравець, який займався також комісійними справами.
4. Schützenhaus (нім.) — великий ресторан у Лейпцігу, на естраді якого відбувались різні концерти.
5. ...Магазин Брейткопфа и Гертеля. «Брейткопф і Гертель» — відома лейпцігська нотовидавнича фірма, яка мала власний магазин нот і музичних інструментів, а також музичну майстерню і власну нотодрукарню.
6. Augusteum (нім.) — будинок у Лейпцігу, в якому у середині XIX ст. містилась консерваторія.
7. Gewandhaus (нім.) — концертний зал і філармонія в Лейпцігу, які знаходились у той час в одному будинку з консерваторією.
8. Коран — священна книга мусульман.
9. ...Рубинштейн петербургский — Антон Григорович Рубінштейн.
10. ...Бюст Мендельсона, как ученика этой консерватории. М. В. Лисенко помиляється. Ф. Мендельсон був не учнем, а фундатором Лейпцігської консерваторії.
11. Socius (нім.) — Соціус, іронічне прізвисько одного з професорів Лейпцігської консерваторії.
12. Мирное учреждение — див. прим. 2 до листа 1.

6. ДО РІДНИХ. 21(9) жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42129).

1. ...Тітці у Гриньки — Марії Василівні Булюбаш.

2. ...У Миколаївку Ользі одписати й дядькові теж. Ольга Олександрівна О'Коннор (М. В. Лисенко іноді помилково пише «де Коннор») — майбутня дружина М. В. Лисенка. «Дядьком» М. В. Лисенко часто називає батька Ольги Олександрівни — Олександра Олександровича О'Коннора.

3. ...Уклоняюся Людмилі Михайлівні дуже низенько з Михайлом Петровичем. Йдеться про Л. М. Драгоманову та її чоловіка М. П. Драгоманова.

4. Пісні показував Венцелю. М. В. Лисенко показував своєму педагогу Венцелю першу збірку українських пісень, оброблених для одного голосу в супроводі фортепіано, яку він підготував до друку.

7. ДО РІДНИХ. 30(18) жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42130).

1. Как же крестьянское дело? Йдеться про селянське землевлаштування після реформи 1861 року.

2. Что Миша, в Киеве ли уже? Думаает ли кончатъ? Йдеться про М. П. Старицького, про його навчання в університеті.

8. ДО РІДНИХ. 15(3) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42131).

1. ...Беседовали... с... стариком Ходоровским. Костянтин Ходоровський — батько згодом відомого педагога Київської консерваторії Григорія Костянтиновича Ходоровського; приїздив з сином до Лейпціга для влаштування його в Лейпцігській консерваторії. Певний час вони вдвох жили в цьому місті і часто зустрічалися з М. В. Лисенком.

2. Пекунії — гроші.

3. ...Косач, вызвавшийся дать деньги на напечатание. П. Косач, до якого звернувся М. В. Лисенко з проханням допомогти грошми на видання першого збірника українських пісень, погодився, але виконав свою обіцянку лише через рік. Таку саму обіцянку дав М. В. Лисенкові його товариш по університету О. С. Лашкевич (згодом мировий суддя й видавець журналу «Киевская старина»), але грошей не дав.

4. ...Сыграл у наших на Мало-Жандармской. Куранта на тему української народної пісні «Помалу-малу, братику, грай» згодом ввійшла до фортепіанної сюїти, всі шість частин якої були написані на народні теми і витримані у формі старовинних танців. Згадувану у листі куранту М. В. Лисенко надіслав відомому в свій час київському піаністу Боршову з проханням виконати її у батьків своєї майбутньої дружини Ольги Олександрівни О'Коннор, які жили тоді

на Мало-Жандармській вулиці (згодом — вул. Жилинська, тепер — вул. Жаданівського).

5. «Гаркуша» — героїко-романтична опера, яку М. В. Лисенко почав писати на лібретто М. П. Старицького за однойменною п'єсою О. Стороженка в 1864 р. Опера залишилась незакінченою. Більша частина клавiру втрачена. Окремі фрагменти зберігаються в архіві М. В. Лисенка, що знаходиться в кабінеті-музеї при Київській державній консерваторії.

6. Козье Болото — вулиця, що виходила на кол. Думську площу в Києві (тепер — провулок Шевченка).

7. «Петербургские ведомости» — «Санктпетербургские ведомости», найбільш значна офіційна петербурзька газета.

8. «Оберон» — опера К. М. фон Вебера.

1868

9. ДО РІДНИХ. 10 січня (30 грудня 1867 р.)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42132).

1. ...Я ездил на праздниках играть в концерте Славянского. 26 грудня 1867 р. М. В. Лисенко виступив у Празі в концерті відомого організатора хороших концертів, пропагандиста російських та українських пісень Д. О. Агренева-Слав'янського. Тут він грав українські народні пісні у власній обробці для фортепіано.

2. ...В Умелецкой Беседе — концертному залі Празької філармонії («Конвiсткeм саля»).

3. "Narodni Listy" — чеська газета. В № 268 цієї газети за 1867 р. було вміщено рецензію на концертний виступ М. В. Лисенка в Празі, яку згодом передрукував львівський журнал «Правда». Зокрема в рецензії було сказано: «Цікаву оригінальність артистичну пізнали ми в піаністі п. Лисенкові ... Пан Лисенко, родом українець, учиться в Лейпцигській консерваторії. Його виразна і рівна гра була усім до вподоби. Найкраще ж подобались українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю. Лицарський дух мелодії запорозької і оригінальність «козака» має для нас щось чаруючого і дивного... Не знаємо, чи хоче п. Лисенко зробити з себе піаніста; нам здається, що він має більшу вдачу до композиторства, як до технічного грання, проте маємо чималі надії на процвіт слов'янської музики...» (див. ж. «Радянська музика», 1941, № 2).

4. Thomas Schule — співацька школа при церкві св. Хоми.

5. ...Вы эту рецензию, прочитавши, перешлите в письме Сонечке, а та должна де Коннора, щоб чули мою славу. Йдеться про рецензію, вміщену в австрійській газеті "Politique".

6. Пенязи — гроші.

7. Мусечка — так називав М. В. Лисенко свою мати.

8. Всем мировым и тарашанам кланяюсь. Йдеться про мирових посередників, головою з'їзду яких був батько М. В. Лисенка, і тарашан — колишніх співробітників Лисенка по Тарашанській управі.

10. ДО РІДНИХ. 26(14) січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42133).

1. Ф е р і ї — літні канікули.

11. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. 18(6) січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка.)

1. П р е н у м е р а н т — передплатник.
2. ...О р у м і та м о в і — про напрям та мову.
3. У Л и п с ь к о м у — в Лейпцигу.

12. ДО РІДНИХ. 11 лютого (29 січня)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42134).

1. «С о м н а м б у л а» — опера В. Белліні.

13. ДО РІДНИХ. 1 березня (18 лютого)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42138).

1. ...З а п р и с л у к у с т а т е й к и с п е р е в о д о м . Б а т ь к и М . В . Л и с е н к а п е р е с л а л и й о м у п е р е к л а д р е ц е н з і ї н а й о г о к о н ц е р т н и й в и с т у п у П р а з і , в м і ш е н о ї в г а з е т і "Narodni Listy".
2. Н . Л . — о ч е в и д н о , с к о р о ч е н а і п о д а н а в р о с і й с ь к і ї т р а н с к р и п ц і ї н а з в а г а з е т и "Narodni Listy".
3. ...О н о в о ї н е п р а в д е «у с в і т л и ц і м і ж п а н а м и». М . В . Л и с е н к о о б у р ю є т ь с я н е с п р а в е д л и в и м с т а в л е н н я м с к в и р с ь к о г о м і с ц е в о г о н а ч а л ь с т в а д о й о г о б а т ь к а .
4. П о д о л г и х п л и д е н ц и я х — п і с л я д о в г и х р о з д у м і в .
5. ...П р е д л о ж и л м н е в ы с л а т ь 150 р у б . ... , з а к о т о р ы е я о б я з у ю с ь р а с п л а ч и в а т ь с я и з д а н и е м — д и в . п р и м . 3 д о л и с т а 8 .
6. В а к а т — в а к а ц і ї , к а н і к у л и .
7. «Ф р е й ш ю т ц » — о п е р а К . М . ф о н В е б е р а , в і д о м а т а к о ж п і д н а з в о ю «Ч а р і в н и й с т р і л е ц ь» .
8. М ы с м а л ы м Х о д о р о в с к и м — з Г р и г о р і є м К о с т я н т и н о в и ч е м Х о д о р о в с ь к и м .

14. ДО РІДНИХ. 28(16) березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42137).

1. ...О б и д в а г е т ь м а н ц і — т у т в р о з у м і н н і м е ш к а н ц і Л і в о б е р е ж н о ї У к р а ї н и .
2. ...В с е м п о с р е д н и к а м — д и в . п р и м . 2 д о л и с т а . 1 .

15. ДО РІДНИХ. 11 квітня (31 березня)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42139).

1. В. К.— Велика княгиня Олена Павлівна, покровителька Російського музичного товариства.

2. ...Кайафа и Пилата. Кайаф — прізвисько іудейського первосвященника Йосипа, який за євангельською легендою вимагав страти Ісуса Христа. Понтій Пилат — римський прокуратор, який правив Палестиною в 26—36 рр. н. е.

3. Николай Николаевич — тут, очевидно, описка: треба «Александр Александрович».

4. ...Которые уже отослал по принадлежности — тобто у львівські часописи «Правду» і «Зорю».

16. ДО РІДНИХ. 29(17) квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42140).

1. ...Щоб ревізія одбулась раніше мого приїзда. Перед приїздом М. В. Лисенка на батьківщину в м. Сквирі повинна була відбутися ревізія установи мирових посередників, в якій славив батько М. В. Лисенка.

17. ДО РІДНИХ. 19(7) травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42141).

18. ДО РІДНИХ. 5 червня (25 травня)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42142).

1. ...Получил от тети письмо — від Марії Василівни Булюбаш.

19. ДО РІДНИХ. 24 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42135).

1. ...Нет текста для второго выпуска песен. Передавши до друку першу збірку пісень, М. В. Лисенко почав складати другу. Обробки відібраних для цієї збірки пісень були зроблені давно, а текстовий матеріал М. В. Лисенко залишив у батьків у Тараші.

2. Мы теперь же написали і задніпрянським батькові й матері — батькові й матері дружини М. В. Лисенка.

20. ДО РІДНИХ. 20(8) жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42136).

1. ...Настасья Николаевна—Н. М. О'Коннор, мати дружини М. В. Лисенка.

2. ...Объясняется с Анной— дочкою колишньої квартирної хазяйки М. В. Лисенка, студентки Лейпцигської консерваторії.

3. ...Разослал бы их славянам. М. В. Лисенко мав на увазі розіслати певну кількість примірників своєї першої збірки українських народних пісень, які щойно вийшли з друку, громадським діячам Галичини і Чехії, з якими він підтримував дружні стосунки.

4. ...Ни от николаевских— тобто мешканців с. Миколаївка на Полтавщині. Йдеться про родину О'Коннорів, батьків першої дружини М. В. Лисенка.

5. «Киевлянин» присылайте. «Киевлянин»— щоденна газета, заснована в 1864 р. істориком В. Я. Шульгіним у Києві. В перші роки свого існування (до 1878 р.) вона відбивала погляди ліберальних кіл громадськості, згодом набула реакційно-чорносотенного спрямування.

21. ДО РІДНИХ. 21(9) листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42143).

1. Дідові— тобто начальникові.

2. ...Да подавайте записку, чтобы потом не пенять на себя. Йдеться про клопотання щодо земельної ділянки.

3. «Ефония»— музичний студентський гурток при Лейпцигській консерваторії.

22. ДО РІДНИХ. 12 грудня (30 листопада)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42144).

23. ДО РІДНИХ. 27(15) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42145).

1869

24. ДО І. МИКИТИ. 2 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 74, № 73).

1. Вирісне— відверто, широко.

2. Питимий— рідний.

25. ДО РІДНИХ. 26(14) січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42146).

1. Л е с я — Ольга Олександрівна, дружина М. В. Лисенка.

26. ДО РІДНИХ. 20(8) лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42147).

1. ...А то бы пришлось еще привести в порядок свою новую увертюру. Рукопис цієї увертюри не зберігся. Згодом музичний матеріал її був використаний М. В. Лисенком для увертюри до оперети «Чорноморці»

2. ...Г о л і н н о м у — здатному на все.

27. ДО РІДНИХ. 7 березня (24 лютого)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42148).

1. Б а з я — так пестливо називав М. В. Лисенко свою подругу дитинства, яка жила в сім'ї його тітки Марії Василівни Булюбаш в с. Гриньки.

28. ДО РІДНИХ. 29(17) березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, I, 42149).

29. ДО А. К. ВАХНЯНИНА. 7 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 74, № 360).

1. М а ю ч и підписатися на одібрання псалтиря. Йдеться про псалтир, перекладений на українську мову П. Кулішем.

2. ...Г р о ш і с а с ь к і — гроші саксонські.

3. П а п і р ц і в в а ш и х... т у т н е м а. Йдеться про паперові гроші.

4. З а ш л ю д о В а с д е к о т р і л и с т и з с в. п и с ь м а, що я в їх знайшов хибного проти мови. Як передплатник львівської української газети «Правда», М. В. Лисенко одержував разом з нею додаток — український переклад біблії, який був розпочатий П. Кулішем і закінчений І. Нечуєм-Левицьким.

30. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 21(9) травня

Друкується за текстом, вмішеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. I, Львів, 1912, стор. 169—172).

1. Лист М. В. Лисенка є відповіддю на прохання О. Барвінського допомогти йому літературно-бібліографічними матеріалами, необхідними для складання читанки, замовленої О. Барвінському для вищих гімназій у Галичині.

2. Д р е з н о — Дрезден.

31. ДО РІДНИХ. 29(17) травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42150).

1. Рейнеке задал писать симфонію на оркестр. Студентська робота М. В. Лисенка — перша частина симфонії, написана в 1869 р., збереглась до наших днів.

32. ДО М. П. і С. В. СТАРИЦЬКИХ. 30(18) травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 54153).

1. ...З-з а Д н і п р а — тобто з Полтавщини, від батьків дружини М. В. Лисенка.

2. ...Переклад Йова. Йдеться про розділ біблії, яку видавала українською мовою львівська газета «Правда».

33. ДО РІДНИХ. 30 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42152).

34. ДО А. К. ВАХНЯНИНА. 13 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 74, № 361).

35. ДО П. О. КУЛІША. 23 липня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. I, стор. 405).

1. А д е с — Одеса.

36. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 24 жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. I, стор. 172—174).

1. ...З полицьям — з фотопортретом.

2. ...В и в ж е с к і н ч и л и с ю в п р а ц ю д о с т о т н ю. Йдеться про читанку для вищих гімназій у Галичині, що її складав О. Барвінський.

3. ...З-з а м о с к о в с ь к о г о а р г у с а т р е б а т а і т и с ь. Йдеться про російську царську владу.

37. ДО А. К. ВАХНЯНИНА. 24 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 74, № 362).

1870

38. ДО А. К. ВАХНЯНИНА. 9 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у Львові в приватному архіві.

1. У мілецька співо́ча бесі́да — чеське національне хорове товариство.

1873

39. ДО В. В. БЕССЕЛЯ. 23 січня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Советская музыка» (1951, № 6, стор. 100). Оригінал листа знаходиться в Центральному музеї музичної культури СРСР ім. М. І. Глінки (фонд 42, № 96).

1. ...«Лейтесь, ручейки» из волшебной оперы Даргомыжского «Рогдана». О. С. Даргомыжский працював над оперою «Рогдана» в середині 60-х років XIX ст. Опера залишилась незакінченою.

40. ДО РІДНИХ. 26(14) липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42154).

1. ...По совету Рубинштейна. Всеволод Абрамович Рубинштейн — голова київського міського кредитного товариства, знайомий М. В. Лисенка, часто виконував його доручення в справі фінансових операцій, укладання угод з видавцями тощо.

2. «Бесіда» — українське культурно-освітнє товариство у Львові.

3. Панотець — священик.

41. ДО В. В. БЕССЕЛЯ. 27 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального музею музичної культури СРСР ім. М. І. Глінки (фонд 42, № 97).

1874

42. ДО В. В. БЕССЕЛЯ. 7 травня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Советская музыка» (1951 р., № 6, стор. 100). Оригінал листа зберігається в Центральному музеї музичної культури СРСР ім. М. І. Глінки (фонд 42, № 98).

1. ...Первую корректуру музыки «Плач Ярославны». Вокальний твір «Плач Ярославни» (для сопрано в супроводі фортепіано) був написаний М. В. Лисенком у 1873 р. на текст із «Слова о полку Ігоревім» в українському перекладі М. Максимовича, Вперше виданий фірмою В. Бесселя в Петербурзі у 1874 р.

43. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. 6 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42157).

44. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. 22 липня

Друкується за текстом, вміщеним у збірці Музею діячів науки та мистецтва України (т. І, 1930, стор. 129—132).

1. Кеbeta — вміння.
2. Поєдинчий драматизм — драматизм однієї людини. Тут М. В. Лисенко має на увазі внутрішній протест героїні, що розкривається драматичними засобами.
3. ...Любов до родини — любов до батьківщини.
4. Що ж до Воздвиженських і їм подібних. М. В. Лисенко має на увазі церковників.
5. Отець Іоаннікій — І. Руднев, ректор Київської духовної семінарії, з 1891 р. митрополит Київський і Галицький. Відзначався реакційністю поглядів.

45. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. 23 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42158).

1. ...Під гарячий час археологічного з'їзду. Археологічний з'їзд відбувся у Києві у 1873 р. На ньому М. В. Лисенко виступив з рефератом «Характеристика музыкальных особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем».
2. ...См. Исторические песни Антоновича и Драгоманова. М. В. Лисенко має на увазі збірник «Исторические песни малорусского народа» М. Драгоманова та В. Антоновича, т. I—II, К., 1874—1875.
3. Заласся. Тут — захоплюючий момент в музиці.
4. Кейф — відпочинок.
5. Сливе — майже.
6. Чингал — кинджал.
7. Рамазан — турецьке свято.
8. Непожитошно — не корисно.
9. Доводці — вожді.

46. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. 6 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42159).

1. Ружини — рушніці.

1876

47. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. 25 квітня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. 5, травень, стор. 136—137).

1. ...Уповноважили мене стати у поміч Вашим спасенним думкам. З початку 1876 р. О. Кониський задумав

видавати періодичні альманахи та скласти хрестоматію з творів українських письменників XIX ст. разом з їх біографіями та оглядом літературної творчості. Він звернувся до М. В. Лисенка, який тоді жив у Петербурзі, з проханням взяти у М. Костомарова, Д. Мордовцева та інших письменників їх твори для опублікування в цих виданнях.

2. ...Обидва Ваші альманахи. М. В. Лисенко має на увазі перший з задуманих О. Кониським альманахів і хрестоматію, перша частина якої на той час була вже готова.

48. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. 5 травня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, травень, стор. 137—138).

1. Костомар каже, що не написав казку. Йдеться про казку-легенду «Сорок літ», записану в Острогоському повіті, Воронезької губернії в 1842 р., над літературною обробкою якої М. І. Костомаров працював у той час.

49. ДО В. В. БЕССЕЛЯ. 5 вересня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Советская музыка» (1951 р., № 6, стор. 100—101). Оригінал листа знаходиться в Центральному музеї музичної культури СРСР ім. М. І. Глінки (фонд 42, № 99).

1. ...Генерала от консерватории не стало. М. В. Лисенко натякає на М. П. Азанчевського, який був директором Петербурзької консерваторії в 1871—1876 рр. і залишив цю посаду в зв'язку з хворобою.

2. К. Ю. Давидов став директором консерваторії після Азанчевського.

3. Соорудите картину расхождения моего сборника. Збірником М. В. Лисенко називав свій надрукований В. В. Бесселем в 1874 р. вокальний твір «Плач Ярославни».

1878

50. ДО О. А. ЛИПСЬКОЇ. 19 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків. Знайомство М. В. Лисенка з Ольгою Антонівною Липською відбулось у другій половині 70-х років у Чернігові.

1. З моїм лисим другом. Так М. В. Лисенко називав В. Л. Беренштама.

2. ...Надумались поїхати на ці дні додому. Чекаючи чергового пароплава на Катеринослав, М. В. Лисенко і В. Л. Беренштам поїхали в маєток О'Коннорів.

3. ...Молодого де Коннора... взяли із собою. Йдеться про Миколу Олександровича О'Коннора.

51. ДО О. А. ЛИПСЬКОЇ. 25 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

1. ...Розрили вже дві могили і почали третю. За ініціативою Д. І. Еварницького і за допомогою В. Л. Беренштама на острові Хортиця провадилися археологічні розкопки курганів.

52. ДО І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. 4 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42160).

1. ...Прийміть же ласкаво... коровай мій. М. В. Лисенко присвятив І. С. Нечую-Левицькому свій твір "Deux chansons sans paroles" («Дві пісні без слів») для фортепіано.

2. ...Був би дуже шасливий, коли б... який невеличкий малюночок... стався тією квіткою. Надіславши І. С. Нечую-Левицькому свою присвяту, М. В. Лисенко налякав на те, що йому було б дуже приємно, якби Нечуй-Левицький і йому присвятив щось. І. С. Нечуй-Левицький присвятив М. В. Лисенкові свою повість «Микола Джеря».

1879

53. ДО РІДНИХ. 25 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів М. В. Лисенка, І, 42156).

1. Мотрона — служниця у А. В. Булюбаш.

1880

54. ДО РЕДАКЦІЇ «МУЗИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ»

Друкується за уривком оригіналу, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

1. ...Вважаю се за велику бездарність. Чоловічий хор без супроводу «На прю!» («Вперед на бій!») на слова М. П. Старицького був написаний в 1876 р. після горезвісного Емського указу Олександра II, яким заборонялися ввіз з-за кордону українських книжок і брошур, друкування і видання оригінальних творів та перекладів за винятком історичних документів та художньої літератури, які могли друкуватися лише з вживанням російського правопису, заборонялися також сценічні вистави і друкування текстів до нот українською мовою. Хор «На прю!» був своєрідним протестом митця проти гноблення українського народу з боку царизму. Текст М. П. Старицького і музика М. В. Лисенка сповнені гніву і ненависті до царського режиму, в них звучить бойовий заклик до боротьби проти тиранії. Царська цензура заборонила твір. Тоді його було передано до Галичини і вперше виконано у Львові на вечорі з нагоди 23 роко-

вин з дня смерті Т. Г. Шевченка в 1884 р. З приводу цього виконання І. Франко писав у журналі «Зоря» (стаття «Обход XXIII-х роковин смерті Шевченка» за підписом «Мирон», ж. «Зоря», Львів, 1884, № 5, стор. 39): «...Загальний ентузіазм... викликало вповні удачне відспіване огнистої і пориваючої композиції «На прю!»; пісня та по музикальній частині є правдивим нашим гімном національним...» Отже, сувора оцінка, яку дав М. В. Лисенко своєму творові,— прояв надмірної скромності, результат його зрослих вимог до своєї творчості. Історичне значення хору «На прю!» незаперечне.

55. ДО О. Ф. ВОЛОШИНА. 12 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, од. збер. 104).

1. ...О в вопросах такой громадной важности. Ніяких вказівок на те, про які питання мала бути розмова, не збереглося. Можна припустити, що йдеться про Єлисаветградський народницький гурток, в якому О. Ф. Волошин брав активну участь в 1879—1883 рр., за що згодом був висланий під нагляд поліції до Одеси.

1881

56. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 14(26) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 475).

1. ...Хроническую репетицию. Йдеться про чергову репетицію концерту, що відбувся наприкінці 1881 р., вперше після заборони 1876 р. (див. прим. 1 до листа 54).

2. ...Дозвіл грати, співати й читати на рідній мові. 16 жовтня 1881 р. всім начальникам губерній було розіслано конфіденціальний циркуляр, яким дозволялись вистави і концерти українською мовою, але з відповідним дозволом місцевого начальства, а також — друкування українською мовою текстів під нотами, але з умовою вживання російського правопису і при наявності дозволу цензури. Цей дозвіл царський уряд змушений був дати в зв'язку з тим, що на Україні посилювався рух «за політичну ідею малоруської винятковості», і, незважаючи на перепони цензури, стали з'являтися читанки, надруковані українською мовою, розраховані на школярів та на сільське населення, перекладні та оригінальні п'єси. Ці явища царський уряд розцінював як спробу «піднести народне нареччя Південної Росії до ступеня літературної мови» і вбачав у цьому велику небезпеку для «державної єдності та цілісності Росії».

3. ...Студіювати з величезним хором... студентів та студенток. М. В. Лисенко працював з хором Київського університету, в якому, з нагоди урочистого вечора, брали участь корифеї українського театру М. Кропивницький і М. Садовський.

4. «Квод лібет» — попури.

5. ...Сетов, може, ставитиме мою «Різдвяну ніч» артистичними силами. В січні 1874 р. силами аматорів на

сцені Київського оперного театру було поставлено музичну комедію М. В. Лисенка «Різдвяна ніч». Після великого успіху цього твору композитор переробив «Різдвяну ніч» на оперу. Між М. В. Лисенком і Й. Я. Сетовим почалися переговори про постановку її на сцені, проте далі переговорів справа не пішла. Прем'єра опери «Різдвяна ніч» відбулась на сцені Харківського оперного театру 27 січня 1883 р. в постановці режисера театру А. Б. Пальчинського. Диригував оперою Н. Б. Емануель.

1882

57. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЗАРЯ». 27 березня

Друкується за текстом, вміщеним у газеті «Заря» (№ 68 від 27 березня 1882 р., Київ).

58. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 31 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (архів Г. І. Маркевича, фонд 25, № 176).

1. Григорій Н — Григорій Іпатович Маркевич. Очевидно, М. В. Лисенко не міг згадати, як звали Маркевича по батькові і тому поставив у зверненні латинську літеру N.

2. ...Щоб зібрали грошей на... помник Тарасові. Йдеться про збір коштів на побудову пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві, організований Г. І. Маркевичем на початку 80-х років у Катеринославі.

59. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЗАРЯ». 6 квітня

Друкується за текстом, вміщеним у газеті «Заря» (№ 73 від 6 квітня 1882 р., Київ).

1. У київській газеті «Труд», № 28 від 10 березня 1882 р., в розділі «Заметки о музыке» за підписом А. К-ский було надруковано статтю — рецензію на третій випуск українських народних пісень для голосу з фортепіано в обробці М. В. Лисенка і на його виступ у концерті, в якому М. В. Лисенко виконав 4-й концерт Бетховена. З приводу цієї статті М. В. Лисенко звернувся до автора з відкритим листом, який був опублікований в газеті «Заря».

60. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 7 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (архів Г. І. Маркевича, фонд 25, № 177).

1. ...Жива робота над «Тарасом». М. В. Лисенко працював над оперою «Тарас Бульба».

1883

61. ДО В. ЛУКИЧА (В. Л. ЛЕВИЦЬКОГО). 27 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485(417)).

1. ...У Залі мінеральних вод. Салон штучних мінеральних вод був своєрідним розважальним закладом, в якому відбувались концерти, естрадні виступи тощо. Містився він у Києві на тому місці, де згодом було споруджено будинок Купецького зібрання (нині Колонний зал ім. М. В. Лисенка Української державної філармонії).

62. ДО РЕДАКЦІЇ ЧАСОПISУ «ДІЛО». 8 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 477).

1. ...У місяці студні — в грудні.

63. ДО РЕДАКЦІЇ ЧАСОПISУ «ЗОРЯ». 8 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. «Зоря» — львівський літературний і громадсько-політичний журнал.

1884

64. ДО П. О. КУЛІША. 16 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів П. Куліша, I, 29724).

1. «Рад» — літературно-художній альманах, що виходив у Києві у 80-х роках ХІХ ст.

65. ДО О. Б. КОМАРОВОЇ. 15 лютого

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 390).

1. ...Пані Комарова — О. Б. Комарова, дружина М. Ф. Комарова.

2. Михайло Федорович — М. Ф. Комаров.

3. ...Брошура Михайла Хведоровича про Богдана Хмельницького. Брошура М. Ф. Комарова «Богдан Хмельницький» була надрукована лише в 1901 р. під назвою «Оповідання про Богдана Хмельницького. Як визволив він Україну од неволі польської». Брошуру підписано псевдонімом М. Ф. Комарова — М. Комар. Видання Благодійного товариства загальнокорисних і дешевих книжок у Петербурзі.

66. ДО П. П. СОКАЛЬСЬКОГО. 12 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів П. П. Сокальського, I, № 38700).

1. ...С такою обстоятельною, серйозною критикою. Лист М. В. Лисенка був відповіддю на велику рецензію П. П. Со-

кальського про постановку в Одесі опери М. В. Лисенка «Різдвяна ніч», прем'єра якої відбулась 8 листопада 1884 р. Рецензія була вміщена в газеті «Одесский листок», № 257 і 258 за цей же рік. В ній П. П. Сокальський давав глибокий і об'єктивний аналіз музики опери і лібретто, відзначав вплив традицій Глінки, Даргомижського, Римського-Корсакова і Чайковського, підкреслював реалістичність і народність музичної мови М. В. Лисенка.

2. К е р б е л ь — карбованець.

1885

67. ДО І. Я. ФРАНКА. 15 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1603).

1. ...Чи Ви сьогодні виїдете з Києва. На початку 1885 р. Іван Франко приїздив до Києва і тут познайомився з М. В. Лисенком.

2. ...Завіз підручник співу задля шкіл народних. М. В. Лисенко написав для галицьких українських народних шкіл підручник співу і рукопис його передав І. Франку. Автограф цього підручника досі не знайдений.

3. В а р в а р а І в а н і в н а — Варвара Іванівна Антонович, дружина професора В. Б. Антоновича.

68. ДО І. Я. ФРАНКА. 6 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1603).

1. ...Участь у молодечій мандрівці. М. В. Лисенко мав намір взяти участь у концертній мандрівці львівського самодіяльного хорového гуртка, який популяризував у Галичині українську народну пісню.

69. ДО І. Я. ФРАНКА. 8 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1603).

1. ...Віддайте йому мою картку. М. В. Лисенко надіслав І. Франку свою візитну картку для передачі студенту С. Гулабчеву на доказ того, що він, М. В. Лисенко, рекомендує Гулабчеву відомому хорватському етнографу Ф. Кугачу.

70. ДО П. П. СОКАЛЬСЬКОГО. 29 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів П. П. Сокальського, І, № 38701).

1. ...Увесистая мусикия. Так М. В. Лисенко жартома називає клавір опери П. П. Сокальського «Осада Дубно», надісланий йому автором в дарунок.

2. ...Дорогою... я пробежал панночку Урсулу. Йдеться про партію Урсуди — однієї з дійових осіб опери «Осада Дубно».

3. ...Хоч потрошку, та з папкою — українське прислів'я, що означає: небагато, але добре.

4. Как же Ваши хлопоты в Петербурге? П. П. Сокальський виїздив до Петербурга в справі постановки там своєї опери «Осада Дубно».

5. М и х а и л П е т р о в и ч — М. П. Старицький.

71. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 9 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (архів Б. С. Познанського, фонд 23, № 473).

1. ...Одповідь про те діло, що ти до мене писав. Б. С. Познанський просив у М. В. Лисенка допомогти влаштувати в трупі М. П. Старицького його сестер.

2. В а р у н к и — умови.

3. ...Щоб вже, потершись на чужині, ти повернув знов до старої ниви. У 1869 р. Б. С. Познанський був заарештований і засланий нібито за участь у польському повстанні на Україні. Тим-то все своє життя він змушений був прожити за межами України.

4. В о л о д а р — Володимир Боніфатійович Антонович.

72. ДО П. П. СОКАЛЬСЬКОГО. 17 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (архів П. П. Сокальського, І. № 30702).

1. Результат переговорів с Савиним Вам уже, вероятно, известен. В 1884 р. антрепренером Київського оперного театру став М. Савін, який одночасно тримав у Києві російську драматичну трупу. Це була людина музично неосвічена, без достатнього культурного рівня і сценічного та оперно-театрального досвіду. Напрямок діяльності М. Савіна диктувався насамперед питаннями комерційного порядку. Крім того, людина боягузлива, він не міг не звертати уваги на політичну кон'юнктуру, що склалася на той час. Все це й зумовило негативне ставлення М. Савіна до постановки опери «Осада Дубно» П. Сокальського на київській оперній сцені.

2. ...Ближе всего боялся Думу — тобто міське самоуправління, під наглядом якого знаходилась діяльність Київського оперного театру.

3. ...Малорусскую трупу Дрентельн с пеной у рта не пускает. Київський генерал-губернатор Дрентельн, ненависник української культури, незважаючи на зняття заборони на українські вистави у жовтні 1881 р., вперто не дозволяв українських вистав і концертів у Києві та Київській губернії.

73. ДО І. Я. ФРАНКА. 8 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1603).

1. ...Одібрав Вашого листа з цінним пакетом. М. В. Лисенко одержав від І. Франка пакет з частиною текстів до

пісень, записаних Лисенком з голосу Франка під час перебування останнього в Києві.

2. Ш т у к а — мистецтво.

3. «Г у ц у л і г у ц у л к а» — дослідження В. Шухевича.

4. «К о б з а р» — збірник вокальних квартетів, виданий у Львові.

5. «Б о я н» — журнал львівського співацького товариства «Боян».

1886

74. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. 4(16) січня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

75. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА. 9 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (фонд 675, оп. 3, спр. 11, арк. 5—6).

1. ...П р и м о е м п р о ш е н и и. М. В. Лисенко наприкінці 1885 р. надіслав у Російське товариство драматичних письменників і оперних композиторів, яке захищало авторські права, заяву про вступ до Товариства. (Лисенко був прийнятий до цього товариства 5 січня 1886 р.).

76. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 16 травня

Друкується за машинописною копією, що знаходиться у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 390-а).

1. ...Т у р б у ю ч и с ь у т і м ж е д і л і, щ о й В и. М. В. Лисенко допомагав М. Ф. Комарову у виданні його книги.

77. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 25 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 474).

1. ...М е р з ь к а, о г и д л и в а... ц я к у л ь т у р а. Йдеться про російський великодержавний шовінізм, що насаджувався на Україні царськими сатрапами.

2. Х в е д і р — лікар Федір Тимофійович Панченко.

3. Р у ч и й — спритний.

78. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 31 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 475).

79. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 12 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 476).

Друкуються за оригіналом, що зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (фонд 675, оп. 3, спр. 11, арк. 7—8).

81. ДО І. М. БЕЛЕЯ. 4 грудня

Друкуються за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 477).

І. П о м н и к — пам'ятник.

82. ДО Д. А. ТОЛСТОГО. 4 грудня

Друкуються за оригіналом, що зберігається в Центральному історичному архіві СРСР в Ленінграді, у фонді Головного управління в справах друку (фонд 776, 1880 р., оп. 20, III відділ, спр. № 28, ч. III, арк. 206—207).

1. ...По настоящее время издано пять томов. Тут М. В. Лисенко припускає помилку: до 1886 р. було видано лише три збірки українських пісень.

2. ...В последнее время я составил шестой том. Тут знову-таки помилка. В дійсності Лисенко складав четвертий том. Шостий том був виданий лише в липні 1895 р.

3. Сборник... подвергся необыкновенно строгим... запрещением. З приводу пісень, що входили до четвертого тома, київський цензор доповідав С.-Петербурзькому цензурному комітету, що вважає необхідним заборонити у збірці всі пісні історичні, в яких оспівуються народні герої України і оплакується втрата її незалежності, а також пісні «Була Польща, була Польща та й стала Україна, в якій, на думку цензора, показана жорстокість польських поміщиків щодо селян, і «Гайдамацька пісня», яка, на думку того ж цензора, цинічна за змістом. Комітет з пропозицією цензора щодо заборони пісень погодився. 31 липня 1886 р. він повідомив про це Головне управління в справах друку. На підставі підтвердження управління київський цензор 7 серпня 1886 р. дав дозвіл на друкування при умові вилучення згаданих пісень. М. В. Лисенка це не задовольнило, і він написав цензоріві мотивовану заяву. 13 жовтня 1886 р. київський цензор писав у Головне управління: «...Рукопись, представленная г. Лысенко, заключает в себе собрание разных народных песен, заимствованных из печатных сборников. Но ввиду того, что эти песни имеют быть отпечатаны в музыкальном переложении и могут быть исполняемы публично,— я бы полагал, что следующие из них не подлежат печатанью, а именно, на стр. 5 — песня запорожцев, пославших посольство к императрице о возвращении им Сечи; на стр. 6 — песня о Гонте и Железняке и свяченых ножах, четверостишие «та нехай мене не ховають ні попи, ні дяки» (стр. 7), на той же страниці песня про панщину и на стр. 9 из сборника Рубца — сожаление о временах казачества».

Після одержання цього листа Головне управління запросило думку

С.-Петербурзького цензурного комітету, який 6 листопада 1886 р. відповів, що повинні бути заборонені:

«1) Три песни (стр. 3 и 4) о борьбе славного казака Нечая с ляхами.

2) Песня, обращенная к гетману Харьку, о том, как русская царица «занапастила добрый и веселый край Украины», не дозволив земли ее вернуть в старые границы (стр. 5).

3) Песня про атамана Гонту и Максима Зализняка, отмстивших ляхам за сожжение Умани и Вербивки (стр. 6 и 7) — все эти песни возбуждающего характера и наводят на мысль о самостоятельности Украины.

4) В песне «Ой у полі два явори» подлежит исключению тот предмет, в котором умирающий чумаक просит, чтобы его хоронили не попы, дьяконы и дьяки, которые только дерутся из-за денег, а похоронили бы милые товарищи, которые за упокой души его «напьются горилки» (стр. 7).

5) «Зажурилась Украина» (стр. 7), в которой высказывается скорбь Украины, что орда своими конями потоптала малых детей ее, а больших забрала и, скрутив назад руки, погнала под хана.

6) Песня «Ой и горе мени...», где мужик жалуется, что ему надоела панщина, истощающая его силы (стр. 7).

и 7) Народная песня Галицкой и Угорской Руси про пана Довбуша, неудобная по своей политической тенденции (7 и 8 стр.)» (ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 20, спр. 28, ч. III, арк. 187).

Погодившись з цим, 9 листопада 1886 р. Головне управління в справах друку надіслало київському цензору листа про заборону. І тоді київський цензор 18 листопада 1886 р. видав нову візу, яка не задовольнила композитора. З цього приводу М. В. Лисенко 12 грудня 1886 р. надіслав міністру внутрішніх справ Д. А. Толстому цього свого листа.

4. ...Закон, поставивший малорусское слово в исключительные условия. Идетесь про так званый Емський указ.

5. ...Прикажете вторично рассмотреть... исторические песни и разрешить их к печатанию. Головне управління в справах друку, куди було передано від міністра внутрішніх справ лист М. В. Лисенка, надіслало київському цензору таке розпорядження: «Главное управление по делам печати, вследствие ходатайства композитора Лысенко, имеет честь уведомить Ваше превосходительство, что из числа песен, помещенных в препровождаемом при сем сборнике, должны подлежать исключению только лишь те места, которые были указаны в представлении Вашем,.. а именно: на стр. 5 — песня запорожцев, отправляющих посольство к императрице, на стр. 6—7 — песня о Гонте и Железняке, на стр. 7 — четверостишие «та нехай мене не ховають ні попи, ні дяки», на той же 7-й стр.— песня про панщину и на стр. 9 — из сборника Рубца — сожаление о временах казаччины, во всем же остальном означенный сборник может быть допущен к печати» (ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 20, спр. 28, ч. III, арк. 220).

На підставі цього розпорядження київський цензор 17 грудня 1886 р. видав, нарешті, третю, остаточну візу на друкування четвертої збірки українських народних пісень.

83. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА. 20 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (фонд 675, оп. 3, спр. 11, арк. 9—10).

1. Дезидерат — побажання.

2. ...О последующем меня обязательно уведо- мить. Після одержання листа М. В. Лисенка комітет Товариства російських письменників і оперних композиторів скасував своє попе- реднє рішення і визнав право композиторів на регулярне одержання авторського гонорару за музику до оперет.

1887

84. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 19 лютого.

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 477).

1. Баглаї — байдики, лінощі.

2. ...Перевід Хведора Лисого — лікаря Федора Тимо- фійовича Панченка.

3. Купер'ян — товариське прізвисько В. Б. Антоновича.

4. ...Писаний герцеговинкою. Йдеться про український правопис, запропонований М. П. Драгомановим. В ньому були деякі елементи сербського правопису.

5. ...На російську добрість. Йдеться про російське само- державство.

85. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 23 березня

Друкується за текстом, вміченим у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 142).

1. Відомий український літературознавець, автор «Історії україн- ської літератури» Омелян Огоновський мав намір вмістити у цій своїй фундаментальній праці біографію М. В. Лисенка. На цьому ґрунті виникло листування між двома діячами української культури. Смерть О. Огоновського перешкодила здійсненню цього його наміру. Шість листів М. В. Лисенка до О. Огоновського з його автобіографічними відомостями були опубліковані в журналі «Життя і революція» за 1928 р.

2. «Просвіта» — Львівське українське просвітительське това- риство буржуазно-націоналістичного спрямування.

3. ...Видати мого «Гуса». Йдеться про чоловічий хор М. Ли- сенка «Іван Гус» за текст Т. Г. Шевченка (з поеми «Єретик»), напи- саний до 20-річчя з дня смерті поета. Перше видання хору було здійснено у Львові в 1888 р., оскільки в Росії через утиски царської цензури надрукувати його було неможливо.

86. ДО О. Ф. ФРАНКО. 30 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1608).

1. Трупа з Пассартом — німецька драматична трупа на чолі з видатним актором Пассартом,

2. Наopak — навпаки, тут — в розумінні в свою чергу.
3. ...Поштова опека — поштова цензура.
4. ...З тієї золоті Пальміри — з Петербурга.

87. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 31 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 178).

88. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 10(22) травня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 142).

1. Про життя Старицького... й Кропивницького... не маю певних дат. Огоновський прозив у М. В. Лисенка надіслати біографічні відомості про М. П. Старицького та М. Л. Кропивницького для вміщення їх в «Історії української літератури».

89. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 3 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 478).

1. «Складка» — харківський літературно-художній альманах.
2. «Степ» — херсонський літературно-художній альманах.
3. Панько — Федір Тимофійович Панченко.
4. ...Імеритуру, кажуть, одніють. Імеритура — незначна частина платні службовців, що залишалась в установі до звільнення працівника або виходу його у відставку, після чого поверталась службовцю з нарахованими процентами.

90. ДО О. Ф. ФРАНКО. 3(15) червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1606).

1. ...Вплив «тлетворной российской цивилизации». Так М. В. Лисенко іронічно називає російський великодержавний шовінізм.
2. ...Ліпінського ноти до збірки Вацлава з Олеська. Видатний польський скрипач і композитор Кароль Ліпінський записував і гармонізував мелодії українських народних пісень, тексти яких збирав польський етнограф і фольклорист Вацлав Залеський, який в 1833 р. видав під псевдонімом Вацлав з Олеська двотомну збірку «Пісні польські і руські галицького люду» з музичною обробкою К. Ліпінського.
3. Єлисей Киприянович — Єлисей Киприянович Трегубов.

91. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 16 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 479).

1. ...Мають, привезено те «дело» — одна з адвокатських справ Б. С. Познанського щодо захисту селянських інтересів.

2. ...Горленків збірник — збірник творів українських письменників, укладений літературознавцем і фольклористом Василем Петровичем Горленком.

3. Хведір — Ф. Т. Панченко.

92. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 29 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 480).

1. ...Щоб... редакція київська мала від тебе, що є си обіцяв. Йдеться про редакцію літературного альманаха «Рада», що готувався до друку.

2. ...Проект цієї літературної збірки — проект альманаха «Рада».

93. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА. 30 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (фонд 675, оп. 3, спр. 11, арк. 12—13).

1888

94. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 8 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 481).

1. ...Висилаю твоє «діло» — див. прим. 1 до листа 91.

2. Нестотно — точнісінько.

3. ...Побороти неситу челядь. Так М. В. Лисенко пре-зирливо називав царських урядовців.

95. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИН». 23 лютого

Друкується за текстом, вміщеним у газеті «Киевлянин» (№ 43 від 23 лютого 1888 р.).

1. ...О спектакле, состоявшемся 15 февраля в Петербурге. Київська реакційна газета «Киевлянин» передрукувала з петербурзьких газет «Новое время» і «Новости» негативні рецензії на оперу «Різдва на ніч», яку, незважаючи на заборону автора, поставила в Петербурзі трупа М. П. Старицького.

2. ...Пацюк, глотающий галушки. В опері М. В. Лисенка, лібретто якої, до речі, було написано М. П. Старицьким, фантастичний елемент було замінено реально-побутовим. Пацюк в опері М. В. Лисенка — це цілком реальний тип старого запорожця, старий вояка, що палко любить поневолену панамі Україну. Він підпоює Вакулу і підсовує йому черевички для Оксани. Епізод польоту Вакули в Петербург до цариці в опері відсутній. Вакула лише розповідає про нього як про сон, що йому приснився. Відсутні в опері також всі сцени Вакули з чортом, чаклування відьми Солохи і Пацюка. Водночас в опері значно посилено жанрово-побутовий бік, розроблено масові обрядові сцени.

Отже, вистава, показана в Петербурзі, значною мірою відрізнялась від творчого задуму композитора.

96. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 14 червня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 143).

97. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 18 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 179).

1. ...Григорію Іполитовичу. Тут замість «Іпатовичу» помилково написано «Іполитовичу».

2. ...Київського інституту. Йдеться про Інститут шляхетних дівць.

3. Четвертий же збірник і хоровий. Йдеться про четвертий збірник українських народних пісень для голосу з фортепіано в обробці М. В. Лисенка і другий десяток українських народних пісень для хору.

4. ...Інспектор в інституті. Після переїзду з Катеринослава Г. І. Маркевич став інспектором Полтавського інституту шляхетних дівць.

5. ...Ніби попович — тобто Г. І. Маркевич (він був сином попа).

1889

98. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 2 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 180).

1. ...З-за часів Пушкаря. Мартин Пушкар — полтавський козацький полковник, соратник Богдана Хмельницького у визвольній боротьбі українського народу проти польської шляхти.

2. ...Одбувати свято щорічне — відзначати Шевченкові роковини.

3. Ольга Антонівна — друга дружина М. В. Лисенка (уроджена Липська).

99. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 15(27) травня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. II, стор. 396—397).

1. ...Вирівняти висилкою ті частини «Правди», котрі... не дійшли. М. В. Лисенко був одним з активних передплатників львівської газети «Правда», яку випускав О. Барвінський. Через цензурні утиски газету доводилось пересилати через кордон у вигляді листів, окремими аркушами в конвертах, в які цілий номер газети не вмiщався. При такому способі пересилання чимало окремих конвертів з газетними аркушами пропадало, і це викликало справедливе незадоволення з боку передплатників, які через свою необізнаність з дійсною причиною недоставки газет пояснювали це нечіткою роботою редакції.

100. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 3 червня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спо-
мини мого життя» (ч. II, стор. 398).

1. ...Дякую за не давню висилку. М. В. Лисенко дякує за надіслані аркуші газети «Правда» (див. прим. 1 до листа 99).

101. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 18 червня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спо-
мини мого життя» (ч. II, стор. 399).

102. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 19 липня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спо-
мини мого життя» (ч. II, стор. 398).

103. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ. 22 липня

Друкується за рукописом, що зберігається у фондах Державного
музею театрального мистецтва УРСР (№ 636/20548).

1890

104. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 2 січня

Друкується за рукописом, що зберігається у відділі рукописів
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 181).

1. ...Доля... визволила з казенних мурів. Мається на увазі казенна установа, тут — Полтавський інститут шляхетних дівць.

105. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ. 10 (нерозбірливо)

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 38, № 1506).

1. «Богдан Хмельницький» — драма М. П. Старицького.

2. «Відьма» — драматична феєрія Л. О. Яновської, музику до якої написав М. В. Лисенко.

3. У прилозі можна б було й музику замістити. М. В. Лисенко пропонував Л. О. Яновській, щоб його музику до феєрії «Відьма» (кілька вокальних і хорових номерів) надрукувати як додаток до п'єси при її виданні.

4. Василь Якович — Василь Яковлевич Яновський, чоловік Л. О. Яновської.

106. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ. 15 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається в Центральному дер-
жавному архіві літератури і мистецтва (фонд 774, оп. 1, спр. 34, арк. 1—2).

1. ...Вы в таком высокоинтеллигентном центре. Марія Миколаївна Климентова-Муромцева — солістка Московського

Великого театру — взимку 1890 р. знаходилась у Парижі, де виступала в концертах і виконувала твори російських та українських композиторів.

2. ...Перепишу Вам арию полячки. М. В. Лисенко переписав для М. М. Климентової-Муромцевої арію Марильці з «Тараса Бульби».

3. «Утоптала стежечку» — пісня з циклу «Музика до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» (серія I, № 13).

107. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ. 16 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (№ 664/20549).

1. Єлисавет — м. Єлисаветград (тепер Кіровоград).

2. Миколай Карпович — Микола Карпович Садовський.

3. А ми ставили «Чорноморців». «Чорноморці» — популярна опера М. В. Лисенка на 3 дії, лібретто М. П. Старицького.

4. Катруся — Катерина Миколаївна Лисенко, старша дочка М. В. Лисенка.

108. ДО Є. М. МУРОМЦЕВОЇ. 2 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури і мистецтва (фонд 774, оп. 1, спр. 34, арк. 3—4).

109. ДО В. Н. ГАРТЕВЕЛЬДА. 5 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах відділу рукописів Центрального державного театрального музею ім. Бахрушина (№ 79392).

1. ...Для малорусского спектакля. Київське російське драматичне товариство ставило іноді українські вистави. М. В. Лисенко, який був членом цього товариства, брав активну участь у підготовці таких вистав. В даному випадку йдеться про музичне оформлення п'єси М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», вистава якої відбулась 13 листопада 1890 р. Для музичного оформлення були використані створені М. Лисенком в різні часи обробки українських народних пісень. Збірки, в яких були вміщені ці обробки, з відмітками червоном олівцем й були передані В. Н. Гартевельду.

1891

110. ДО О. Й. НИЖАНКІВСЬКОГО. 22 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. ...Спасибі... за Ваш гостинець. О. Нижанківський надіслав у дарунок М. В. Лисенкові своє коломийкове попури «Вітрогни» для фортепіано.

2. З гола — загалом, в цілому,

3. Я можу Вам охоче підпомагати. М. В. Лисенко передав львівському видавництву «Музична бібліотека» для вміщення в збірках свої хори («Квод лібет») і солоспіви («Мені однаково» на слова Т. Г. Шевченка, «Вечір» на слова М. Старицького і «Моя милованка» на слова А. Міцкевича).

111. ДО КРАКІВСЬКОЇ «АКАДЕМІЧНОЇ ГРОМАДИ». 3(15) березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР.

1. Краківська «Академічна громада» — українське культурно-освітнє товариство у Кракові.

2. «П'єд а тер» — життєвий ґрунт (фр.).

112. ДО В. ЛУКИЧА. 5 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

113. ДО М. К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ. 10 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (№ 645/20550).

1. ...Моя безталанно. Називаючи Заньковецьку «безталанною», М. В. Лисенко мав на увазі коронну роль її у п'єсі І. Карпенка-Карого «Безталанна».

2. Це б, може, дало змогу просити за Київ. На початку 80-х років XIX ст. на Україні, незважаючи на формальний дозвіл, все ще діяла заборона щодо постійного українського театру. Особливо це стосувалося Києва. М. В. Лисенко вважав, що коли б М. К. Заньковецька приїхала до Києва на гастролі, то завдяки її великій популярності можна було б здобути дозвіл на постійний український театр у Києві.

3. Вовки — родина приятеля М. В. Лисенка Ф. К. Вовка.

4. Г а л я — Галина Миколаївна Лисенко, середня дочка М. В. Лисенка.

114. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 23 жовтня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 552, арк. 390-а—392).

1. «Вістка» — київський літературно-художній альманах, що був заборонений царською цензурою.

2. «Пилип Музика» — драма Дмитра Маркевича.

3. Трегубов — Єлисей Киприянович Трегубов.

4. Голова Трегубов — Віктор Павлович Трегубов, полтавський міський голова в 1889—1906 рр.

115. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 29 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 483).

1. ...Во єдину од субот. Збори членів Київської української громади відбувалися по суботах.

116. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 6 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 182).

1. «Тараса» викінчив. Восени 1891 р. М. В. Лисенко закінчив роботу над клавіром опери «Тарас Бульба».

1892

117. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 29 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 183).

1. ...3... російською трупю Соловцова. Відомий театральний діяч, актор і режисер М. Соловцов заснував у Києві в 1891 р. російську театральну драматичну трупю, яка за короткий час стала однією з кращих в тодішній провінції.

2. К а р и й — Іван Карпович Карпенко-Карий (Тобілевич).

118. ДО Л. І. ГЛІБОВА. 12 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (неопрацьований фонд).

1. ...На привітній грамоті до мене. Чернігівська громадськість надіслала М. В. Лисенкові вітального адреса з нагоди його 50-річчя з дня народження. Віршований текст привітання був написаний Л. І. Глібовим.

119. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 15 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, од. зб. 106).

1. ...Був... у брата мого. Брат М. В. Лисенка лікар Андрій Віталійович Лисенко працював лікарем на станції Знам'янка, де завідував лікарнею Харківсько-Миколаївської залізниці.

2. ...Помогли на перших кроках Вашого вступу до училища. Ф. С. Красицький приїхав до Одеси, щоб вступити до Одеського художнього училища.

3. Костянтин Антонович — К. А. Липський, брат дружини М. В. Лисенка.

120. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 23 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

1. Л а в е н ч е — лавник, у цеховому братстві (на Волині) особа, що займала другорядну посаду, учень підмайстра. Так, жартуючи.

М. В. Лисенко називав Ф. С. Красицького, який готувався до вступу в Одеське художнє училище.

2. ...Викінчайте у п. Волошина все, що потребує курс. О. Ф. Волошин готував Ф. С. Красицького до вступних іспитів в училище.

3. ...Якщо тихо та благополучно буде навкруги і в Києві. Влітку 1892 р. на Київщині спалахнула епідемія холери. Рятуючись від неї, М. В. Лисенко з родиною виїхав, за порадою свого брата, лікаря А. В. Лисенка, до села Орлова Балка біля станції Знам'янка.

121. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 7 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (ф. 24—2, од. зб. 106, арк. 5).

1. ...Тьотя Юзефа Мартинівна — Юзефа Мартинівна Іванова, родичка Ольги Антонівни Лисенко.

122. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 28 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 475).

1. Н о в и й Й о р к — Нью-Йорк.

123. ДО В. ЛУКИЧА. 2 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. ...Д о п о с л у г и н а ш о м у в б о г о м у... видавництву. М. В. Лисенко має на увазі видавництво львівського журналу «Зоря».

2. ...Р е д а к т у е м о ї В а м и... часописі. В. Лукич редагував львівський журнал «Зоря».

3. ...Я к щ о п р и г а д а ю з п о т р і б н и х В а м д а т. Йдеться про загадувані вже біографічні дати М. П. Старицького.

124. ДО В. ЛУКИЧА. 28 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. Н а с у щ н и к — хліб насущний.

2. «С в і т» — літературний журнал, редагований Іваном Франком.

3. ...Н а в і т ь і р и т у ю с я — від латинського іга — гнів. Іритуюсь — обуруюсь.

4. У н а с М о с к в а п р и б о р к а л а. М. В. Лисенко має на увазі російську великодержавну царську владу, яка всіляко намагалася русифікувати українське населення, вдаючись до жорстоких утисків і переслідувань.

125. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 3(15) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 475).

1. Т в а р — обличчя.

2. ...С т р о ї в л ю д о в и х — народного одягу.

126. ДО І. Л. ШРАГА. 19 грудня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1924, № 4, стор. 43).

127. ДО В. ЛУКИЧА. 30 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. ...А р т и с т и ч н е т у р н е — артистична подорож М. В. Лисенка з хором, що тривала до 13 січня 1893 р. Під час цієї подорожі М. В. Лисенко відвідав Чернігів, Ніжин, Полтаву, Єлисаветград та Одесу.

2. ...Ю в і л е й м і й. 10(22) березня 1892 р. відзначалось 25-річчя творчої діяльності М. В. Лисенка. Про громадське відзначення цієї дати в ті часи не могло бути й мови, і святкування відбулось в квартирі композитора (Рейтерська, № 19). Було одержано багато привітань і адресів від громадськості обох частин України.

1893

128. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 14 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 475).

1. Л и з а в е т — Єлисаветград.

129. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 15 січня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 392—393).

1. ...П о к а р а т и з р а д н и к а , г л и т а я і п а в у к а . Так М. В. Лисенко відізвався про М. К. Садовського, який до хороших концертів М. В. Лисенка поставився суто по-комерційному.

130. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 20 січня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 393—395).

1. М е д і а т о р — посередник.

131. ДО М. Ф. КОМАРОВА, 27 січня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 396).

132. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 28 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 484).

1. Один політикував. Натяк на В. Б. Антоновича, який не витримав утисків царського свавілля і відійшов від української громадської справи.

2. ...Всіляко будити цих пушкарівців. Так М. В. Лисенко називає українців, які втратили громадську активність.

3. ...З другим старим. Натяк на українського письменника П. Г. Житецького.

4. Зберуться люди во єдину — тобто в одну з субот.

5. Заповіджені — обіцянні.

133. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 18 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 475).

1. «Дзвінок» — дитячий журнал у Львові, що його видавав В. Шухевич.

2. А посылки так і не чутно. М. В. Лисенко чекав на посылку з Львова з дипломом почесного члена львівського співочого товариства «Львівський «Боян».

134. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 21 лютого

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 396).

1. ...Видати в Парижі окремими випусками. Відомий скульптор і живописець Михайло Йосипович Микешин, автор пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві, мав намір ілюструвати «Кобзар» Т. Г. Шевченка і видати його окремими випусками в Парижі.

2. Словар Уманця. Уманець М.— псевдонім М. Ф. Комарова, який разом з іншими українськими діячами видав у 1893 р. у Львові, як додаток до журналу «Зоря», перший том (від А до К) російсько-українського словника. Авторами словника були М. Уманець і А. Спілка. Другий том цього словника (від К до П) вийшов у 1894 р., третій (від П до С) — у 1896 р. і IV (від С до Я) — у 1898 р.

135. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 31 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 485).

136. ДО В. ЛУКИЧА. 11 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

137. ДО В. Г. БАРВІНСЬКОГО. Кінець жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. II, стор. 399—400).

138. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 29 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 486).

139. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 6 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 487).

140. ДО В. ЛУКИЧА. 3(15) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. Попри конкуренції... з журналом п. Франка. В 1893 р. І. Франко почав видавати журнал «Житє і слово».

141. ДО В. Г. БАРВІНСЬКОГО. Початок грудня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. II, стор. 401).

1. ...Розправу тую лишая задля «Зорі». Стаття М. В. Лисенка про українські народні інструменти була вміщена в журналі «Зоря» у № 1, 4—10 за 1894 рік під назвою «Народні музичні інструменти на Вкраїні» за підписом «Боян».

142. ДО В. ЛУКИЧА. 9 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

143. ДО В. ЛУКИЧА. 9(21) грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

144. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 16 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 488).

1. За бага — побажання. Б. С. Познанський надіслав до редакції журналу «Киевская старина» свої твори і в листі до М. В. Лисенка висловив свої умови щодо їх друкування.

2. ...І при сій злигодні. Б. С. Познанський був притягнений до дисциплінарного суду, очевидно, за свій виступ на захист селянських інтересів.

145. ДО В. ЛУКИЧА. 21 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. ...Домовина України широка, глибока.*Згаданий твір наявний у творчому архіві М. В. Лисенка лише у вигляді начерків олівцем, без супроводу.

146. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 26 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких,

147. ДО В. ЛУКИЧА. 26 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1894

148. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 31 січня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, ар. 396—398).

1. ...На могилу — на упорядкування могили Л. Глібова.

2. ...Комітету Львівської вистави. В 1893—1894 рр. провадилась підготовка до Львівської крайової виставки, яка відбулась влітку 1894 р.

3. А Ви пам'ятаєте, може, прізвище автора опери «Богдан Хмельницький». Оперу «Богдан Хмельницький» на початку 90-х років написав композитор Петро Андрійович Щуровський.

4. Чайченку щось непевне у Чернігові управа ствердила. Б. Д. Грінченко (псевдонім — Чайченко) клопотав у Чернігові про видання творів померлого українського байкаря Л. Глібова.

149. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА. 17 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 24—2, од. зб. 106).

1. У питанні з словарною роботою. Б. Д. Грінченко в цей період редагував словник української мови, підготований редакцією журналу «Киевская старина» і виданий у Києві в 1907—1909 рр.

2. Рігористично — суворо.

150. ДО В. ЛУКИЧА. 17 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 485).

1. «Нецивілізоване розривання статті. Йдеться про надіслану до журналу «Зоря» розвідку М. В. Лисенка про українські народні музичні інструменти, яку редакція журналу без погодження з автором розділила на кілька номерів.

151. ДО А. К. ВАХНЯНИНА. 20 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у львівському філіалі Центрального державного історичного архіву України (фонд 51, спр. 362, оп. I, од. зб. 233).

152. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 4 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка (фонд 25, № 184).

1. ...На французьку виставу у Москву. Подорож з хором на французьку виставку у Москві не відбулась за браком коштів.

153. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 20 травня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 398).

154. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 3 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 489).

1. ...Перенісся тільки в друге місто. Б. С. Познанський переїхав з м. Павловського до м. Острожського.

2. ...Твого «Попка» урізано. М. В. Лисенко має на увазі повість Б. С. Познанського «Полок», надруковану в журналі «Киевская старина» (1894, 1898—1899 рр.).

3. Хведько — Тадей Розеславович Рильський.

4. Панченко замовк у своїй Лапационії. Лапационія — поширена в ті часи іронічна назва Білорусії. Лікар Федір

Тимофійович Панченко змушений був через утиски поліції переселитися з України в село Осадими, Гомельського повіту, Могильовської губернії в Білорусії.

5. Москальовіли — москвофіли, галицька політична група, що стояла на ґрунті єднання з російським самодержавством.

155. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 5 вересня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 143).

156. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 18 вересня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 144).

1. Третій — в 1879. Наведені М. В. Лисенком дати випуску в світ збірників українських народних пісень помилкові. Перший випуск був надрукований у 1868 р., другий — у 1869 і третій — у 1876 р.

2. «Різдвяна ніч»... вперше репрезентована була у Харкові в році 1889. Рік прем'єри зазначений помилково. Прем'єра «Різдвяної ночі» відбулась у Харкові 27 січня 1883 р.

3. Кантата «Б'ють пороги» написана в 1877 р. Зазначена тут дата помилкова. В дійсності кантата «Б'ють пороги» була створена у 1878 р.

157. ДО О. М. ОГОНОВСЬКОГО. 3 жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Життя і революція» (1928 р., кн. V, стор. 145).

158. ДО І. Я. ФРАНКА. 15 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

1. ...Видавати цінні переклади П. Куліша. Видання західноєвропейських драматичних творів у перекладі П. Куліша було задумано Київською українською громадою, яка мислила реалізувати це видання у Львові. За дорученням Громади М. В. Лисенко звернувся до І. Франка з проханням взяти на себе нагляд, редагування і загальне керівництво цією справою у Львові.

159. ДО І. Я. ФРАНКА. 30 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

160. ДО І. Я. ФРАНКА. 12 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

1. ...Вартість перекладу. Мається на увазі художня якість перекладу П. Куліша.

2. ...З а с л а в с в о ю... кантату. М. В. Лисенко переслав В. Шухевичу створену в 1883 р. свою кантату «Радуйся, ниво неполицатя» на слова Т. Г. Шевченка.

161. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 23 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 185).

1. ...Д а й г о с т е й с п о д і в а є м о с ь, р о д у з а к л и к а н о г о. М. В. Лисенко натякає на з'їзд українських громад, що мав відбутися у Києві.

162. ДО Є. М. БАРВІНСЬКОЇ. 28 грудня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. II, стор. 401).

1895

163. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 11 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

1. ...Що Ви пізналися з таким великим... художником, як Репін. Після закінчення Одеського художнього училища Ф. С. Красицький вступив до Петербурзької Академії мистецтв у клас І. Ю. Рєпіна.

2. ...Н а в и с т а в а х р у х л и в и х. М. В. Лисенко має на увазі пересувні виставки художників-передвижників.

164. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 8 травня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 398—398-а).

1. Л ю б о в Б о л е с л а в о в н а — Л. Б. Комарова, мати М. Ф. Комарова.

165. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 18 травня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 398-а—399).

1. В і е з д а — пустеля.

2. Б е з л ю ш н и й — ізольований.

3. «П о м о р ю и с у ш е» — щотижневий ілюстрований журнал, виходив в Одесі з 1893 р.

4. ...Н е з а м і с т и л а м о є ї р о з п р а в и п р о... з б і р к и у к р а ї н с ь к и х п і с е н ь Х о д о р о в с ь к о г о й М а л а ш к і н а. Рукопис цієї статті не зберігся.

5. Н. Т.— тут, очевидно, друкарська помилка в машинописній копії. Мусить бути Н. Р.—Н. Рейнхольт, видавець і редактор журналу «По морю и суше».

166. ДО І. Я. ФРАНКА. 31 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

1. ...І панянок Окуневських — йдеться про дочок галицького громадського діяча і письменника Ярослава Окуневського (1860—1929). Одна з дочок деякий час вчилася у М. В. Лисенка гри на фортепіано.

167. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 11 липня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 399).

1. ...Чи ще сидять на Фонтані? Фонтан — курортна місцевість під Одесою.

168. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЧЕРНИГОВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ
ВЕДОМОСТИ». 19 серпня

Друкується за текстом, вміщеним у газеті «Черниговские губернские ведомости» (№ 548 від 19 серпня 1895 р.).

169. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ. 12 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури і мистецтва (фонд 774, оп. I, спр. 34, арк. 5—6).

170. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 17 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 186).

171. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ). 26 листопада

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 2, стор. 26).

1. ...Клопотавсь об Вашій долі. Старий письменник 90-х років XIX ст. Григорій Сергійович Грушевський (літературні псевдоніми — Петро Голота, Грицько Чулай) звернувся до М. В. Лисенка з проханням допомогти йому знайти для себе відповідну посаду. Композитор взяв найактивнішу участь у долі письменника.

172. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ. 1 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури і мистецтва (фонд 774, оп. I, спр. 34, арк. 7—8).

173. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 1 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

1. ...Екзамен Ваш добре зійшов в Академії. Ф. С. Красицький тримав вступні іспити до Петербурзької Академії мистецтв.

2. ...Недуга занесла його в Київ. Андрій Віталійович Лисенко хворів на туберкульоз.

174. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО. 2 грудня

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (фонд М. В. Лисенка, № 2007).

175. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 11 грудня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 400).

1. ...Розрішений... і магазин книжний. Книжкова крамниця журналу «Киевская старина» була відкрита пізніше, десь на початку 900-х років, на Безаківській вул. (тепер вул. Комінтерна) у Києві та існувала до 1917 р.

2. Владимир Павлович — Володимир Павлович Науменко.

3. ...У якому стані стоїть це діло. Художник Амвросій Ждаха зробив дуже вдалі ілюстрації до листівок з українськими народними піснями. Ці кольорові листівки були випущені у великій кількості і яскраво передавали характер і зміст пісень.

1896

176. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ). 22 січня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927, № 2, стор. 27).

177. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО. 22 січня

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (фонд М. В. Лисенка, № 2005).

178. ДО М. М. КЛИМЕНТОВОЇ-МУРОМЦЕВОЇ. 25 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури і мистецтва (фонд 774, оп. I, спр. 34, арк. 9—11).

1. ...Моя давня знайома и кума. М. В. Лисенко має на увазі Ольгу Петрівну Косач (українську письменницю Олену Пчілку).

2. ...Стоя на правом фланге женского хора. М. М. Климентова-Муромцева до вступу в Московську консерваторію співала в хорі Київського оперного театру і брала участь у виставі «Різдвяна ніч» М. В. Лисенка наприкінці січня 1874 р.

179. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 18 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 187).

1. ...Винісшись з своїми музичними творами з магазину Корейва. М. В. Лисенко розірвав свої ділові стосунки з власником нотної і книжкової крамниці Б. В. Корейво, якому давав на комісію власні видання своїх музичних творів, через неохайне ставлення останнього до виконання замовлень покупців.

2. ...Піти до магазину Каливоди і розтолкувати й ому. Фактично власницею магазину була Тетяна Василівна Каливода. Її помічником і керуючим магазином був Іван Микитович Глібов, якого М. В. Лисенко помилково називає скрізь Каливодою.

180. ДО Г. С. ГРУШЕВСЬКОГО (ПЕТРА ГОЛОТИ). 29 березня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927, № 2, стор. 27).

1. ...Ілля Людвігович... все ж ще не губить надії. Клопотання І. Л. Шрага щодо влаштування Г. С. Грушевського на посаді народного вчителя в земській школі на Чернігівщині не дало позитивних наслідків.

181. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО. 9 квітня

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (фонд М. В. Лисенка, № 2006).

1. ...Записать мотивы к богатым материалам, Вами собранным. В 1896 р. зустріч М. В. Лисенка з Д. І. Еварницьким не відбулась. Їх особисте знайомство виникло значно пізніше, в 1902 р., в Катеринославі під час четвертої концертної подорожі М. Лисенка з хором.

182. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 22 квітня

Друкується за оригіналом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка», вид-во «Вільна Україна», 1947, Львів, стор. 36—45.

1. Перфекціовання — удосконалення.

2. Средственне — посередне.

3. ...Вислиди над руською народною піснею. М. В. Лисенко має на увазі дослідження П. П. Сокальського «Русская народная музыка, великорусская и малорусская, в ее строении мелодическом, ритмическом и отличие ее от основ современной гармонической музыки» (Харків, 1888).

4. ...Збірник російських народних пісень Мельгунова. Йдеться про збірник Ю. М. Мельгунова «Русские песни, не-

посредственно с голосов народа записанные», в. I за участю М. С. Кленовського (Москва, 1879), в. II за участю П. І. Бларамберга (Петербург, 1885).

5. ...Славнозвісний твір знаменитого Вестфалья. Рудольф Вестфаль — видатний музикознавець, викладач Катковського ліцею у Москві — працював над вивченням музичної теорії древніх греків і особливо над теорією метрики і ритму. Внаслідок цього вивчення з'явилась тритомна наукова праця "Metrik der griechischen Dramatiker und Liriker" (1854), яка у третьому виданні (1868) дістала назву "Theorie der mūsischen Künste der Hellenen".

6. ...Збірку якогось Пальчикова, що зібрав... пісні і позаписував при головній мелодії усі підголоски, як народ співа гуртом. М. В. Лисенко має на увазі твір російського фольклориста Миколи Євграфовича Пальчикова «Крестьянские песни, записанные в с. Николаевке Н. Е. П.» Записи цих пісень М. Є. Пальчиков провадив у рідному селі Ніколаєвці, Мензелінського повіту, Уфимської губернії.

7. ...Балакирева — «Русские народные песни» (Нижегородської губернії), 1866.

8. ...Чайковського — «Русские народные песни для одного голоса с сопровождением фортепьяно, собранные и переложенные В. Прокуниным, под редакцией проф. П. Чайковского» (1872—1873).

9. ...Римського-Корсакова — «Собрание русских народных песен» (СПБ., 1876).

10. ...Велике горе задля етнографа. Етнографами М. В. Лисенко називав збирачів і дослідників пісенного фольклору.

11. Усі пісні слабують одною хворобою. Йдеться про збірку Ф. Колесси «Низка пісень любовних, дівочих і парубочих на хор мішаний без супроводу в полученні з хорами чоловічими, жіночими, терцетами і соло меццо-сопрановими» (видання Підручної бібліотеки «Львівського «Бояна», Львів, 1893).

12. 7-акорд — септакорд.

13. Окселентує — вторить.

14. ...Рідко навіть виділя три голоса. Тут М. В. Лисенко допускає помилку: в українському хоровому гурті пісні іноді виконуються також на три і чотири голоса.

15. ...Самостійний контрапункт. Вживаючи термін «самостійний контрапункт», М. В. Лисенко хотів сказати, що в народній поліфонії (в хоровому співі) кожний голос веде свою власну мелодичну лінію.

183. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 5 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

1. Марія Сергіївна — знайома М. В. Лисенка по Петербургу.

2. ...В кінці генваря сего 1896 року. VI десяток українських народних пісень для хору був дозволений цензурою і вийшов з друку в 1897 р.

3. ...Швидше зробити... до коронації. Коронація останнього російського царя Миколи II відбулась у травні 1896 р.

184. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 17 травня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка» (стор. 45—51).

1. Чужинець Оскар Кольберг зібрав... пісні в сіл'які. М. В. Лисенко мав на увазі 22-томне зібрання народних пісень польського композитора і фольклориста О. Кольберга "Pieśni ludu polskiego", в якому були вміщені й галицькі пісні, а також його чотиритомну працю "Pokusie, obraz etnograficzny", видану в 1887—1888 рр.

185. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 9 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

186. ДО К. О. БІЛИЛОВСЬКОГО. 12 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (архів К. Білиловського, фонд 72, № 71).

1. ...Учора визначити ювілей. М. В. Лисенко обурюється з приводу кількаразового перенесення дня святкування ювілею Д. Л. Мордовцева з нагоди 40-річчя його літературної діяльності. Ювілей відбувся 20 грудня 1896 р.

2. ...І на горіль манісіньку не йму віри—і на чарку горілки не маю віри, тобто зовсім не вірю.

3. О м о ф о р — церковне покривало. Тут в розумінні певного захисту.

187. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО. 15 грудня

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (фонд М. В. Лисенка, № 2008).

188. ДО Г. А. КОВАЛЕНКА-КОЛОМАЦЬКОГО
(ГР. СЬОГОБОЧНОГО). 26 грудня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі «Спогади про Миколу Віталійовича Лисенка Г. Коваленка-Коломацького» (Львів, серія «Бібліотека «Ілюстрованої України», № 2, стор. 6—9).

1. ...Твори... вже вислані. Г. Коваленко-Коломацький, який жив у той час на Північному Кавказі, звернувся до М. В. Лисенка з проханням надіслати одній владикавказькій родині деякі його музичні твори, зокрема, клавир оперети «Чорноморці».

2. ...Українофілом може бути великорос., але українцеві не приходитьсья. В своєму листі до М. В. Лисенка Г. Коваленко-Коломацький назвав його українофілом, бажаючи висловити цим своє шанування його українського патріотизму, проте цей вислів, вжитий Г. Коваленком-Коломацьким, через необізнаність

останнього, був помилковим, бо слово «українофіл», що означає прихильник українізму, не може відноситись до українця, оскільки українець не може бути прихильником самого себе. М. В. Лисенко, який цілком правильно розумів значення цього слова, дав у своїй відповіді Г. Коваленкові-Коломацькому пояснення його помилки.

1897

189. ДО Б. ЧАЙЧЕНКА, В. САМІЙЛЕНКА, О. РУСОВА, І. ШРАГА.
12 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (фонд М. Лисенка, І, 42124).

1. ...Має відбутись відкриття... пам'ятника... Івану Котляревському. Через перешкоди з боку реакційних кіл, які гальмували збирання коштів на спорудження монумента, пам'ятник Котляревському у Полтаві було відкрито лише в 1903 р.

2. ...Прийняти участь в сій збірці літературним утвором. У зв'язку з наміченим відкриттям пам'ятника було випущено збірку «На вічну пам'ять Котляревському», в ній були вміщені поезії В. Самійленка — «Над руїнами» і «Те Деум», поезії Б. Грінченка та інші твори.

190. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 12 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

191. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА. 25 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, од. зб. 107, арк. 1—4).

1. ...Не здійснив своєї думки. М. В. Лисенко здійснив свою думку лише в 1908 р., видавши «Збірку народних пісень у хоровавому розкладі, пристосованих для учнів молодшого і підстаршого віку у школах народних» (видання журналу «Киевская старина»).

2. Леся Косач — Лариса Петрівна Косач, видатна українська поетеса і письменниця Леся Українка.

192. ДО Г. А. КОВАЛЕНКА-КОЛОМАЦЬКОГО
(ГР. СЪГОБОЧНОГО). 3 травня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі «Спогади про Миколу Віталійовича Лисенка Г. Коваленка-Коломацького» (стор. 13—14).

1. ...Ніякої карі досі ніхто не приймав за видання закордонні. Г. Коваленко-Коломацький висловлював побоювання, що читання галицького журналу «Житє і слово», який він виписав за порадою М. В. Лисенка, може спричинитися до певної карі з боку поліції, про що натякав Коваленкові-Коломацькому в своїх листах Д. Л. Мордовцев. Збентежений цими натяками, Г. Коваленко-Коломацький звернувся до М. В. Лисенка за порадою. На це звернення Лисенко відповів докладним листом.

193. ДО О. Ф. ФРАНКО. 8 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1626).

1. Кілька примірників мого «Гуса». Хорова поема М. В. Лисенка «Іван Гус» була надрукована у Львові в 1881 р.

194. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 12 серпня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 400).

195. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 20 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30791).

1. Василь Васильович — В. В. Тарновський.

2. ...Батька Панька — Пантелеймона Олександровича Куліша.

1898

196. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 29 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (І, 30793).

197. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 4 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 188).

198. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 4 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30794).

1. Дякую... за надіслані вірші. О. М. Куліш надіслала через М. В. Лисенка вірші для вміщення в альманасі «Рада», що його видавав М. П. Старицький.

199. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 5 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30795).

200. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 6 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 490).

1. ...Коли буде у Києві... науковий з'їзд. Восени 1897 р. під виглядом наукового з'їзду в Києві відбувся з'їзд україн-

ських громад з метою створення загальноукраїнської організації. Перші загальні збори обрали М. В. Лисенка членом Ради, в якій він брав активну участь до самої смерті.

201. ДО О. Л. САМОЙЛОВИЧ. 1 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 110).

1. ...В комедии «Світова річ». «Світова річ» — комедія на 4 дії Олени Пчілки (О. П. Косач), в 1884 р. перероблена М. П. Старицьким.

2. ...До пани Варвари — Варвари Михайлівни Самойлович, дочки О. Л. Самойлович.

3. ...В бывшей музыкальной школе Блюменфельда. Брат відомого піаніста, диригента і композитора Ф. М. Блюменфельда Станіслав Михайлович Блюменфельд — піаніст і обдарований педагог — заснував у Києві музичну школу, в якій М. В. Лисенко викладав фортепіанну гру. Школу було закрито в 1898 р. у зв'язку із смертю С. М. Блюменфельда, що сталася 20 лютого 1897 р.

4. ...То будет нова музична школа Лисенка. Музична школа М. В. Лисенка була дозволена в 1898 р., але за браком коштів була відкрита лише в 1904 р., коли на її організацію були витрачені гроші, призначені на придбання дачі і подаровані М. В. Лисенку під час святкування його ювілею в 1903 р.

5. Михаил Григорьевич — М. Г. Самойлович, чоловік О. Л. Самойлович.

202. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 2 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30796).

1. ...З решіткою непобіляною. Йдеться про огорожу на могилі П. О. Куліша.

2. Кулішівка — український правопис, розроблений П. О. Кулішем.

203. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 4 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 491).

1. ...Синій генерал — начальник Київського губернського жандармського управління генерал-майор Новицький.

2. ...Та виглядаємо друзів-товаришів. М. В. Лисенко натякає на черговий з'їзд українських громад, що мав відбутися під час з'їзду натуралістів у Київському університеті.

3. Мамуня — дружина В. Б. Антоновича Варвара Іванівна. Її жартома називали Мамунею, а її чоловіка — Купріяном по аналогії з відомою пісню про Купріяна, в якій йдеться про Купріяновичих приятелів, що бояться його жінки.

4. Хведь — Гадей Розеславович Рильський.

5. ...Дали дозвіл. Йдеться про брошуру Т. Р. Рильського «Про херсонські заробітки». Після російського видання вона була надрукована українською мовою.

204. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА. 22 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна (архів М. Ф. Фіндейзена, фонд 816, оп. 2, № 1552).

1. Николай Николаевич. М. В. Лисенко помилково називає М. Ф. Фіндейзена Миколою Миколайовичем; насправді його звали Микола Федорович.

2. ...Портрет свой. М. В. Лисенко надіслав М. Ф. Фіндейзену для вміщення в «Русской музыкальной газете» свою автобіографію і портрет. Цей матеріал був опублікований лише в 1912 р. в номері газети (№ 48) від 25 листопада, вже після смерті М. В. Лисенка.

205. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА. 18 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна (архів М. Ф. Фіндейзена, фонд 816, оп. 2, № 1552).

206. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 24 вересня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка» (стор. 51—54).

1. «Обжинки» — твір Ф. М. Колесси, етнографічна картина для мішаного хору.

207. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 3 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30797).

1. «Досвітки», «Бабуся з того світу» — твори О. М. Куліш (Ганни Барвінок).

208. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 17 грудня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 400—401).

1. ...У нашій літературно-артистичній салі. Літературно-артистичне товариство було засноване у Києві в 1895 р. за ініціативою групи діячів літератури і мистецтва. До правління разом з представниками російської громадськості входили і українські діячі, в тому числі і М. В. Лисенко. Товариство влаштовувало літературні і музичні вечори, присвячені російським, українським і взагалі слов'янським письменникам та композиторам.

2. ...Гімн... «На вічну пам'ять Котляревського». Йдеться про одночастинну кантату М. В. Лисенка.

209. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 22 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 190).

1. ...Не пощастило з петицією. Йдеться про клопотання з приводу влаштування на посаді Ф. Г. Шульги (див. лист 211).

2. ...3 Ваших прохань. Г. І. Маркевич порушив клопотання про вихід у відставку з посади інспектора музики в Полтавському інституті шляхетних дівць і шукав собі заміну.

210. ДО І. Я. ТА О. Ф. ФРАНКО. 22 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1614).

1. ...Потреба у партитурі до «Наталки». Йдеться про клавир музики М. В. Лисенка до «Наталки Полтавки» І. Котляревського, надісланий до І. Шухевича у Львів з метою переписки і видання. Згодом він був надрукований видавництвом «Українська накладка».

2. «Вістник» — львівський журнал «Літературно-науковий вістник».

3. ...Ждемо гостей. Натяк на збори Української громади.

211. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. Кінець грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 189).

1. О. А.— Ольга Антонівна Лисенко.

2. ...1 студня 1898 р. Ця дата помилкова, бо в листі йде мова про події (святкування ювілею І. Котляревського), що відбулися 25 грудня.

1899

212. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 18 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30798).

213. ДО С. А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ. 5 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР (фонд Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, № 582/30).

1. Три мої твори... прошу прийняти від мене. М. В. Лисенко надіслав у дарунок видатній західноукраїнській співачці С. Крушельницькій три свої романи (в рукописах): «Я вірую в красу», «Хіба тільки рожам цвісти» на слова Дніпрової Чайки і «Не забудь юних днів» на слова І. Франка. За свідченням С. Крушельницької, ці твори згоріли разом з усією бібліотекою співачки в часи перебування її в Італії.

214. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 8 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30799).

215. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 30 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

216. ДО О. Ф. ФРАНКО. 12 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

217. ДО І. Я. ФРАНКА. 27 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

1. ...Треба спершу звернутися до грошоодавця. Гроші на друкування шекспірівських творів у перекладі П. Куліша обіцяв дати В. В. Тарновський.

218. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 27 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30802).

219. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА. 3 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина (архів Фіндейзена, фонд 816, оп. 2, № 1552).

1. Николай Николаевич — див. прим. 1 до листа 204.

220. ДО Г. О. МАЧТЕТА. 25—28 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки СРСР ім. Леніна (фонд 162 (Мачтет), папка 2, од. зб. 12).

1. ...Возникновение «Волинь» принято киевлянами... весьма сочувственно. Житомирська газета «Волинь» почала виходити ще в 1882 р., але не мала свого громадсько-політичного обличчя. Лише з № 111 (27 червня 1892 р.), коли її редактором став К. І. Коровицький і особливо після того, як її співробітником став Г. О. Мачтет, вона перетворилася на рупор прогресивних кіл української громадськості. Саме на таке відродження газети натякає М. В. Лисенко у своєму листі.

2. Когда г. редактор прибудет в Киев. Йдеться про редактора газети К. І. Коровицького.

3. ...Эра археологического и доархеологического съезда... должна дать немало материала для «Волинь». Археологічний і доархеологічний з'їзди були фактично з'їздами української громадськості, на яких вирішувались різні громадські питання.

221. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 30 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30803).

1. ...Повернувся до Києва з артистичної своєї подорожі. В червні — липні 1899 р. відбулась третя гастрольна

подорож М. В. Лисенка по містах України з хором і солістами. В цій подорожі брав активну участь як один з найближчих помічників М. В. Лисенка молодий композитор К. Г. Стеценко.

2. «Досвітки», «Воспоминания детства» — збірник поезій П. Куліша.

3. Сохвія Василівна — Софія Василівна Глінка, дочка В. В. Тарновського.

222. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 2 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30804).

223. ДО О. Ф. ФРАНКО. 10 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

224. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 11 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30805).

1. Замістити — надати посаду.

2. «Чорна рада» — історичний роман П. О. Куліша.

225. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 15 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30806).

226. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 19 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30807).

227. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 1 жовтня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 401—402).

1. Михайло Сергійович — М. С. Грушевський.

2. ...Садовський зненацька помер на кону. Чутки ці не відповідали дійсності. Садовський помер у 1933 р.

228. ДО Б. Д. ГРІНЧЕНКА. 15 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 42123).

229. ДО І. Л. ШРАГА. 19 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі фондів Чернігівського історичного музею.

1. «Вік» — збірник творів українських письменників.

230. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 1 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30808).

1. «Байда» — історична п'єса П. Куліша «Байда, князь Вишневецький» (5 дій). Перше видання — С.-Петербург, 1885, видавництво «Общественная польза».

231. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 3 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30808).

232. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 6 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30809).

1. ...Зітнула духа в один мент. Дружина М. В. Лисенка Ольга Антонівна померла раптово після пологів.

233. ДО І. Я. ФРАНКА. 10 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

234. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО. 10 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52474).

1. ...Ждемо на 14-е гостей. Натяк на наступний з'їзд членів українських громад.

235. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 4 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30810).

1. ...Одібрав... драмовану трилогію... П. О. Куліша. Драматична трилогія П. Куліша складалася з трьох історичних п'єс: 1. «Байда, князь Вишневецький», 2. «Гетьман Петро Сагайдачний», 3. «Наказний гетьман Северин Наливайко».

236. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 18 травня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 402).

237. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 10 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 111).

1. К. М. Масляникова — дочка М. В. Лисенка Катерина Миколаївна, дружина художника В. Л. Масляникова.

2. ...Взавтра вирушимо у дорогу. Влітку 1900 р. М. В. Лисенко гостював у свого друга Т. Р. Рильського в с. Романівці, Попельнянського повіту, на Київщині. Під час дружніх розмов у друзів виникла думка зробити подорож по деяких місцях Київщини і Волині.

3. ...Одпуст католицький — служба в костьолі.

4. Тарасик — Тарас Миколайович Лисенко, молодший син М. В. Лисенка.

238. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 9 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

1. О. П. — Ольга Петрівна Косач, мати Лесі Українки.

2. Ліля — Ольга Петрівна Косач, сестра Лесі Українки.

3. Муся — Мар'яна Миколаївна Лисенко, молодша дочка М. В. Лисенка.

4. Остап — Остап Миколайович Лисенко, старший син М. В. Лисенка.

5. Гьотя Гліка — Глікерія Степанівна Тумасова, давня приятелька сім'ї Лисенків.

6. Є. Л. — Олена Львівна Самойлович.

239. ДО І. ПУЛЮЯ. 29 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 60, № 175).

240. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА. 2 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна (архів Фіндейзена, фонд 816, оп. 2, № 1552).

1. Николай Николаевич — див. прим. 1 до листа 204.

2. ...Окончили печатать мой биографический очерк. М. В. Лисенко має на увазі великий переказ його автобіографії, вміщений К. П. Нелідовим в «Русской музыкальной газете» у 1899 р. (№ 17, стор. 494—497; № 18, стор. 521—526).

3. ...Приступая к изданию биографического словаря русских музыкальных деятелей. М. В. Лисенко мав, очевидно, на увазі роботу П. Веймарна над біографічними статтями про вітчизняних музичних діячів, які він готував для російського видання «Музичного словника» Г. Рімана (перші два випуски вийшли в 1901 р., 3—8 — в 1902, 9—14 — в 1903 і 15—19 — в 1904).

241. ДО Ф. С. КРАСИЦЬКОГО. 3 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Красицьких.

1. ...Це вже діло душі, духа художнього. Йдеться про відому картину Ф. С. Красицького «Гість з Запоріжжя», над

якою він почав працювати ще під час перебування в Петербурзькій Академії мистецтв. Працюючи над картиною, художник захопився спочатку виписуванням другорядних деталей, формальною композицією твору, а не його ідейним змістом, через що робота над основними образами — гостя з Запоріжжя і вітаючих його бабусі з онуками — була відкладена на пізніший час. Такий помилковий підхід до роботи над художнім твором викликав критичні зауваження М. В. Лисенка.

242. ДО І. ПУЛЮЯ. 25 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 60, № 177).

243. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 30 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (І, 30811).

1. «У до світ а в став я» — солоспів М. В. Лисенка для тенора в супроводі фортепіано на слова П. Куліша.

244. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 10 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 492).

1. Сер ві т у т — обмеження права власника користуватися своєю власністю в якомусь певному відношенні або певне обмеження права користування чужою власністю.

2. ...З'їдуться родичі з різних місць — натяк на з'їзд членів українських громад, що мав відбутися у Києві.

1901

245. ДО І. ПУЛЮЯ. 10 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 60, № 178).

1. ...Переклад псалмів незабутнього діяча нашого. Йдеться про українські переклади псалмів, зроблені П. О. Кулішем.

246. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 15 лютого

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

1. ...Знайшовсь у Львові видавець на біблію. Згодом український переклад біблії, зроблений П. Кулішем та І. Не-чум-Левицьким, був виданий Лондонським біблейським товариством. У Львові він не друкувався.

247. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 7 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1470).

248. ДО І. Л. ШРАГА. 10 квітня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 44).

249. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ. 25 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 38, № 1507).

1. «Хор відьом» — один з номерів музики М. В. Лисенка до феєрії Л. Яновської «Відьма».

250. ДО І. Л. ШРАГА. 14 травня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 44).

251. ДО І. Л. ШРАГА. 4 червня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 45).

1. ...А вона ж у музеї. Рукопис перекладу біблії, зроблений П. Кулішем, був переданий О. М. Куліш на схованку до музею В. В. Тарновського у Чернігові.

2. Муха — прізвисько сина В. Б. Антоновича — Дмитра Володимировича.

252. ДО І. Л. ШРАГА. 21 червня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 46).

1. ...З міни у статуті. Мається, очевидно, на увазі статут Української громади.

2. ...Давай мерщій текст. І. Пулюй вимагав найскорішої надсилки тексту українського перекладу біблії для Лондонського біблійського товариства, яке придбало біблію з метою її видання.

253. ДО І. Л. ШРАГА. 22 липня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 47).

254. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 10 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 191).

1. ...Вшанувати дорогого ювілята. Йдеться про ювілей О. О. Русова.

255. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 1 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 493).

1. ...Позбиралися гості. У М. В. Лисенка відбувалися збори учасників з'їзду українських громад, що проходив у той час в Києві.

2. ...З'їзд гостей наших — з'їзд українських громад.

256. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 29 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 192).

1. Презус — голова правління.

257. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ. 29 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 38, № 1508).

258. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 6 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 193).

259. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 11 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 194).

260. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 14 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 195).

261. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 1 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 196).

262. ДО Л. О. ЯНОВСЬКОЇ. 31 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 38, № 1509).

1. Одібрав я свій манускрипт. М. В. Лисенко одержав від Л. О. Яновської авторський рукопис клавіру своєї музики до феєрії «Відьма».

1902

263. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 16 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 197).

1. «Туман» — хор М. В. Лисенка з опери «Утоплена» «Туман хвилями лягає».

264. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 17 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 111).

1. В і т я—Віктор Леонідович Масляников, чоловік дочки М. В. Лисенка Катерини Миколаївни.

2. ...Вістки з далекої польської країни. К. М. Масляникова перебувала із своїм чоловіком у Кракові, де В. Л. Масляников навчався в Академії мистецтв.

3. М а н я С т а р и ц ь к а — Марія Михайлівна Старицька, дочка М. П. Старицького, артистка української сцени.

4. Ю р а С т а р и ц ь к и й — Юрій Михайлович Старицький, син М. П. Старицького.

5. «М а р т и н Б о р у л я» — п'єса І. К. Карпенка-Карого.

265. ДО І. О. ЖИТЕЦЬКОГО. 25 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (Х, 20611).

1. О б щ е с т в о и м. Т. Г. Ш е в ч е н к а — Товариство імені Т. Г. Шевченка для допомоги бідним уродженням Південної Росії, що навчалися у вищих учбових закладах С.-Петербурга.

266. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО. 27 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52475).

1. У п р и й м н е — уклінно, покійно (від польського *uprzejmie*).

2. П Б — Петербург.

267. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 30 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 198).

268. ДО Д. І. ЕВАРНИЦЬКОГО. 6 червня

Друкується за фотокопією з оригіналу, що зберігається у фондах Державного музею театрального мистецтва УРСР (№ 2009).

269. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 9 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 199).

1. С е м і н а р и — семінаристи.

270. ДО ДІТЕЙ. 3 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, од. збер. 113, арк. 3).

1. Тут замість VII М. В. Лисенко написав помилково VI.

271. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 5 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 200).

272. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 28 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 201).

273. ДО І. Я. ФРАНКА. 8 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1620).

274. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 22 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 23, № 494).

1. Тадей — Тадей Розеславович Рильський.

2. К. М.— Катерина Миколаївна Мельник, приятелька родини Антоновичів.

3. Тимченкова — Марія Миколаївна Тимченко, дружина Є. Тимченка.

4. ...Інтердиктований католицькою церквою — відлучений від католицької церкви.

5. Беренштам пише ширший огляд життя й некролог на XI книгу «Киевской старины». Насправді в «Киевской старине» було вміщено некролог, написаний Орестом Левицьким і підписаний ініціалами О. Л.

6. Меланія Хведорівна — Меланія Федорівна Рильська, дружина Т. Р. Рильського.

7. ...Два... неоцінні дари. М. В. Лисенко має на увазі двох українських діячів, що вийшли з польських родин — В. Б. Антоновича та Т. Р. Рильського.

8. Вільям — Вільям Людвігович Беренштам.

275. ДО С. М. ЧЕРНЕЦЬКОГО. 10 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

1. ...У тій історичній країні, де Ви пробуєте. Семен Митрофанович Чернецький, аматор-фольклорист, був учителем земської школи в селі Чертомлицька Січ на Запоріжжі.

276. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 24 грудня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка» (стор. 54—55).

1. ...Про... плани і заходи організації співацьких товариств в Галичині. В 1902 р. у Львові відбувались наради з приводу організації Союзу співацьких і музичних

товариств, устав якого був ухвалений на перших зборах Союзу на початку 1903 р. і затверджений рескриптом намісництва 2 травня 1903 р.

2. ...Великий том з записами мелодій і текстів людових. М. В. Лисенко має на увазі працю Івана Колесси «Галицько-руські народні пісні з мелодіями», видану як т. XI «Етнографічного збірника» в 1902 р.

3. Вістка о виникненні музичного часопису в Галичині дуже мене потішила. Плани видання у Львові спеціального музичного журналу не здійснилися. Замість цього у Львові, починаючи з 1905 р., почав виходити журнал «Артистичний вістник», присвячений «музиці і штуці».

1903

277. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 202).

278. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 24 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1474).

279. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 18 травня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка» (стор. 56—57).

1. Тут, очевидно, помилково замість V написано IV.

2. ...50 народних пісень. Ф. Колесса надіслав М. В. Лисенкові свою збірку «Наша дума», що складалася з 50 галицьких народних пісень (25 — для мішаного і 25 — для чоловічого хору), «Провсвіта», Львів, 1902 р.

3. ...Я висилаю їм до друку свою річ. М. В. Лисенко надіслав «Музичному видавництву «Станіславського «Бояна» свій твір «Удосвіта встав я» для тенора в супроводі фортепіано на слова П. Куліша.

280. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 9 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 203).

1. ...Гадаєте сыграть кантату оркестром братьев Тобилевичей. Необізнаний з оркестровою партитурою кантати М. В. Лисенка «На вічну пам'ять Котляревському», Г. І. Маркевич мав на увазі обійтись складом невеличкого оркестру української трупи братів Тобілевичів, оскільки симфонічний оркестр Д. В. Ахшарумова був у той період в гастрольній подорожі.

2. З а т и р к е в и ч к а — Затиркевич-Карпинська Ганна Петрівна, видатна українська актриса.

3. М и к о л а А н д р і й о в и ч — М. А. Дмитрієв.

281. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 16 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 204).

1. Кунктаторство — нерішучість, вичікування.

2. ...Клавиравсцуг я оддав уже в роботу друкарську. Йдеться про кантату М. В. Лисенка «На вічну пам'ять Котляревському», створену ще в 1895 р.

282. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 25 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 205).

1. Дмитро Володимирович — Д. В. Ахшарумов.

2. Іван Францович — І. Ф. Павловський, полтавський педагог, історик, деякий час був заступником полтавського міського голови.

283. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 30 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 206).

284. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 10 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 207).

285. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 11 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 208).

286. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 15 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 209).

287. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 18 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 210).

288. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 20 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 211).

289. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 20 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 212).

290. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 24 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 213).

291. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 8 листопада

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 403).

1. Спасибі... за працю досить тяжку. М. В. Лисенко має на увазі «Бібліографічний покажчик творів Миколи Лисенка», складений М. Ф. Комаровим і виданий як додаток до журналу «Киевская старина» за 1903 р.

2. ...Гадаю... виїхати у Львів на свята 25 і 26. М. В. Лисенко має на увазі ювілейні свята, що мали відбутися у Львові з нагоди 35-річчя його творчої діяльності.

292. ДО С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО. 8(21) листопада

Друкується за текстом, вміщеним у газеті «Буковина» (№ 137 від 16(29) листопада 1903 р.).

293. ДО І. ПУЛЮЯ. 4 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 60, № 180).

294. ДО В. ЯСЕНИЦЬКОГО. 12 грудня

Друкується за текстом, вміщеним у чернівецькій газеті «Час» (№ 188 від 26 травня 1929 р.).

1. ....Прошу... вибачити..., що досі... не подякував... за а... гостинність Вашу. М. В. Лисенко протягом двох днів, 10—12 грудня 1903 р., під час перебування в Чернівцях гостював у радника суду В. Ясеницького.

295. ДО О. М. КУЛІШ (ГАННИ БАРВІНОК). 29 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (I, 30813).

1904

296. ДО М. М. АРКАСА. 9 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Миколаївському обласному архіві (фонд 468 оп. 1, од. збер. 9, № 18, арк. 1).

1. ...Ви се повинні зробити і робите. Зустріч М. В. Лисенка з М. М. Аркасом у Києві відбулась незадовго до смерті останнього і тому не змогла прислужитися до дальшого творчого спілкування між двома композиторами.

297. ДО І. М. КОНДРАТЬЄВА. 15 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (фонд 988, оп. 2, спр. 5, арк. 4).

1. К письму дочки сестры моей — Людмили Михайлівни Старицької.

298. ДО М. М. АРКАСА. 27 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається в Миколаївському обласному архіві (фонд 468, оп. 1, од. збер. 9, архів Аркаса).

299. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 7 червня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів і рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 403—404).

1. Б. Арсень — псевдонім українського фольклориста і етнографа Арсена Якимовича Бакалінського, який брав участь у концертній подорожі М. В. Лисенка з хором у 1899 р., видав у 1904 р. в Одесі коштом Ю. І. Фесенка «Український співаник», в якому використав взяті із збірників М. В. Лисенка пісні.

300. ДО І. Я. ФРАНКА. 14 жовтня.

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 1614).

301. ДО В. Й. ШУХЕВИЧА. 14 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у Львівському філіалі Центрального державного історичного архіву України (фонд 51, спр. 362, оп. 1, од. збер. 233).

1. ...Філармонічне товариство... «Київський «Боян». Філармонійне товариство «Київський «Боян» було засновано в 1905 р. і проіснувало один рік.

302. ДО К. Й. СТУДИНСЬКОГО. 25 листопада

Друкується за оригіналом, що зберігається у Львівському філіалі Центрального державного історичного архіву України (фонд 51, с. 362, оп. 1, од. збер. 233).

1905

303. ДО Б. С. ПОЗНАНСЬКОГО. 21 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається в Полтавському обласному архіві (фонд 214, оп. 1, од. збер. 2, арк. 1—4).

1. ...За дітьми (дочкою Кістяковського) послали. Тут описка, треба «дружиною Кістяковського».

2. М у м а — Марія Вільямівна, дочка В. Л. Беренштама.

304. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 22 квітня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 404—405).

1. Гостина була досить людна. Йдеться про збори українських громад, що відбувалися звичайно нелегально.

2. ...Весь час, що ми переживаємо. Мається на увазі 1905 рік.

305. ДО І. Л. ШРАГА. 8 червня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (№ 4 за 1924 р., стор. 47):

1. ...Чим скінчилася Ваша одісея в Москву. І. Л. Шраг їздив до Москви на земський з'їзд.

2. ...М. на прізвище. Йдеться про Михайла Венедиктовича Микишу, згодом відомого оперного співака, професора Київської консерваторії.

306. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 12 вересня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 214).

307. ДО Я. С. СТЕПОВОГО. 12 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 36—2, од. збер. 221).

308. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 26 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 215).

1. ...Здоровлю Вас і з виходом часописі «Рідний край». Газета «Рідний край» видавалася в Полтаві в період з 24 грудня 1905 р. по травень 1907 р. Видавцем газети був Г. І. Маркевич, редакторами — М. А. Дмитрієв та Г. Коваленко.

1906

309. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 2 серпня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 405).

1. Історію української драми. Курс історії української драми в школі М. В. Лисенка був введений лише в 1906 р., в той час як курс декламації як на українському, так і на російському драматичних відділах існував з часу заснування школи, тобто з 1904 р.

2. А с а м б л е я — чергове нелегальне зібрання представників українських громад.

3. Х а д ж и б е й — лиман в Одесі.

310. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 21 грудня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 405).

1. «Українська драматургія». М. Ф. Комаров надіслав у подарунок Лисенкові свою нову працю «Українська драматургія — збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815—1906)», надруковану в 1906 р. в одеській друкарні Ю. Фесенка.

1907

311. ДО С. П. ДРІМЦОВА. Лютий

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 5—6, стор. 43—45).

312. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 5 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1477).

313. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 13 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1478).

314. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 15 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1479).

315. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 28 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1471).

316. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 2 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1480).

317. ДО В. А. ЧУБУК-ПОДОЛЬСЬКОГО. 6 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 36—2, од. збер. 218).

318. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 12 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 111, арк. 21).

1. 12.VII 1906 — дата помилкова: лист слід датувати 12 липня 1907 р., оскільки в листі йдеться про розпуск II Державної думи, який стався 3 липня 1907 р.

2. Дядя Дуся — Андрій Віталійович Лисенко, брат М. В. Лисенка.

319. ДО С. П. ДРІМЦОВА. 8 жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 5—6, стор. 43—45).

320. ДО М. Ф. КОМАРОВА. 20 жовтня

Друкується за машинописною копією, що зберігається у відділі рукописів та рідкісної книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (архів М. Ф. Комарова, № 522, арк. 405—406).

1. Хвесенко — Юхим Іванович Фесенко, одеський видавець і власник друкарні.

321. ДО С. П. ДРІМЦОВА. 22 жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 5—6, стор. 43—45).

322. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 25 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1487).

1. Тут — помилка: слова перших трьох романсів належать Г. Гейне.

323. ДО С. П. ДРІМЦОВА. 30 жовтня

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 5—6, стор. 43—45).

1. ...Підручник Геварта у перекладі Чайковського. М. В. Лисенко має на увазі працю відомого французького теоретика музики і композитора Ф. О. Геварта «Traité general d'instrumentation» (Gand, 1863), перекладену на замовлення М. Г. Рубінштейна П. І. Чайковським і видану в 1866 р. фірмою П. Юргенсона під назвою «Руководство к инструментовке Ф. А. Геварта».

324. ДО С. П. ДРІМЦОВА. 25 листопада

Друкується за текстом, вміщеним у журналі «Музика» (1927 р., № 5—6, стор. 43—45).

325. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 9 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1488).

326. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 22 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1489).

1908

327. ДО О. Г. БАРВІНСЬКОГО. 11 лютого

Друкується за текстом, вміщеним у книзі О. Барвінського «Спомини мого життя» (ч. II, стор. 402).

328. ДО К. Й. СТУДИНСЬКОГО. 18 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у Львівському філіалі Центрального державного історичного архіву України (фонд 51, с. 362, оп. 1, од. збер. 233).

329. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 11 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 216).

1. ...В а ш і р у к о п и с и — «Я к у м р у» і д р у г і. Під час перебування М. В. Лисенка у Полтаві, куди він виїздив з концертом, Г. І. Маркевич передав йому для перегляду рукопис хору Г. П. Гладкого «Заповіт» на слова Т. Г. Шевченка, який готувався до друку з благодійною метою: прибуток з цього видання повинен був піти у фонд спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві.

2. Д а н ь к о в с ь к и й — Даньковський Григорій Андрійович, голова полтавського музично-хорового товариства «Боян».

330. ДО І. П. АНДРІАНОПОЛЬСЬКОЇ. 24 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 115).

331. ДО І. П. АНДРІАНОПОЛЬСЬКОЇ.

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 115).

332. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 19 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1490).

1. Віра Іустинівна — В. І. Коцюбинська, дружина М. М. Коцюбинського.

333. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 24 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1491).

334. ДО М. М. ІПОЛИТОВА-ІВАНОВА. 25 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури і мистецтва (фонд 767, оп. 1, од. зб. 28).

335. ДО Ф. М. КОЛЕССИ. 6 травня

Друкується за текстом, вміщеним у книзі Ф. Колесси «Спогади про Миколу Лисенка» (стор. 57—60).

1. ...Про Вашу поїздку у Полтавщину. В «Хроніці Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка» у Львові за 1908 р. (№ 36) був надрукований звіт Ф. Колесси про його експедицію на Полтавщину з метою записування при допомозі фонографа мелодій народних дум. Експедиція була проведена коштом Лесі Українки, яка асигнувала для цього 500 крон. Записи дум увійшли в XIII і XIV томи «Матеріалів до української етнології» (1910 і 1913 pp.).

2. ...Це ж не науковий дослід. До видання мелодій дум («Матеріали до української етнології», т. XIII) Ф. Колесса додав науковий дослід «Про музичну форму дум» (у німецькій редакції — «Über die phonografshierten Melodien der ukrainischen rezitierenden Gesängen—Dumy», стор. LXXII—LXXXII).

336. ДО В. І. та М. М. КОЦЮБИНСЬКИХ. Кінець грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у фондах Чернігівського державного літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського (№ 1492).

337. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 28 січня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 217).

1. ...Наслідіє Пушкаря полтавського, отож за те московські кати і їх виблюдки-землячки катують вас і доїдають. У політичній обстановці, яка склалася

в Росії під час наступу реакції після поразки революції 1905 року, М. В. Лисенкові було важко розібратися. Він гнівно таврував українських націоналістів за їх спілкування з російським великодержавним шовінізмом, але в той же час не міг зрозуміти, наприклад, позитивної ролі полтавського полковника Мартина Пушкаря, одного з найближчих соратників Богдана Хмельницького, учасника визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти.

338. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 20 лютого

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 218).

339. ДО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО. 15 жовтня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 219).

340. ДО Г. І. МАРКЕВИЧА. 7 грудня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 25, № 220).

1. Б а з и л я н и — уніатський монашеський орден василіян у Галичині.

2. Поставили у Києві 23 ноября... трьохактну комічну оперу «Енеїда». Оперу «Енеїда» вперше поставила у Києві трупа М. К. Садовського.

3. Ч и не видали б Ви цього мого збірника. Йдеться про збірник українських народних пісень, оброблених М. В. Лисенком для голосу в супроводі фортепіано, виданий згодом видавництвом журналу «Киевская старина».

1911

341. ДО І. М. СТЕШЕНКА. 1 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, од. зб. 116, арк. 1—2).

1. О к с а н а — Оксана Михайлівна Стешенко, дружина І. М. Стешенка, дочка М. П. Старицького.

2. Ю л я — двоюрідна сестра М. В. Лисенка Юлія Захарівна Лисенко.

3. Л і з а — двоюрідна сестра М. В. Лисенка Єлизавета Захарівна Лисенко.

342. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 19 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 111).

343. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО. 18 березня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52477).

1. ...Сильний Ковалевський. Тут, очевидно, йдеться про професора Петербурзького університету, голову правління Петербурзького товариства ім. Т. Г. Шевченка Максима Максимовича Ковалевського, якого М. В. Лисенко скрізь далі помилково називає ім'ям померлого в 1902 р. товариша міністра фінансів Володимира Івановича Ковалевського.

344. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО. 5 квітня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52480).

1. ...З приводу прийому «Тараса Бульби». Використавши свою подорож до Петербурга, М. В. Лисенко відвідав дирекцію Імператорських театрів, де домовився подати для ознайомлення дирекції свою оперу «Тарас Бульба», але смерть композитора перешкодила цим намірам.

2. ...Жидівське питання. Одним з параграфів, який М. В. Лисенко намагався змінити в уставі своєї школи, був параграф про процентну норму євреїв, який він хотів зовсім скасувати, щоб забезпечити необмежений прийом євреїв до школи.

345. ДО М. Ф. ФІНДЕЙЗЕНА. 21 травня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина (архів М. В. Фіндейзена, фонд 816, оп. 2, № 1552).

1. ...Николай Николаевич — див. прим. 1 до листа 204.

2. ...Выслал бы членские взносы. Товариство російських композиторів було засновано у Петербурзі в жовтні 1910 р. Смерть М. В. Лисенка позбавила його можливості стати членом цього товариства.

346. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО. 12 червня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52478).

347. ДО ДІТЕЙ. 21(8) липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 113, арк. 9—11).

1. Ігорьок — син Мар'яни Миколаївни Лисенко.

2. Кость Степанович — К. С. Шило, педагог-географ, зять М. В. Лисенка, чоловік його дочки Галини Миколаївни.

3. ...Арію з Вагнера Вотана і Огонь, що він викликав для Брунгільди. Йдеться про фінальну арію Вотана з опери Р. Вагнера «Валькірія».

4. Шпрудель — тут — мінеральне джерело.

348. ДО П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО 26(13) липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (III, 52479).

349. ДО К. М. МАСЛЯНИКОВОЇ. 30 липня

Друкується за оригіналом, що зберігається у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (фонд 24—2, № 111).

1. Дзвінкова — дачна місцевість і село біля Києва.

2. Франкфурт-на-М — Франкфурт-на-Майні.

350. ДО М. М. ДАНЬКА. 22 серпня

Друкується за оригіналом, що зберігається в сімейному архіві Лисенків.

А

- Адиковський — див. Адикаєвський В. С.
 Адикаєвський Василь Семенович — цензор Головного управління у справах друку в Петербурзі: 273.
 Азанчевський Михайло Павлович (1839—1881) — піаніст і композитор: 100.
 Алчевський Іван Олексійович (1876—1917) — співак і композитор: 418, 419.
 Альбрехт — інспектор Лейпцігської консерваторії: 27.
 Андріанопольська Н. І. — учениця М. В. Лисенка по класу фортепіано: 412, 413.
 Андрієвський Олексій Олександрович (1845—1902) — український педагог, історик і публіцист: 240, 241.
 Антепович Олексій Данилович (1835—1918) — педагог, секретар Південно-Західного відділу Географічного товариства: 33, 132, 161, 322, 323.
 Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — археолог, етнограф, історик буржуазно-націоналістичного напрямку: 39, 88, 118, 120, 179, 226, 301, 359.
 Антонович Дмитро Володимирович — син В. Б. Антоновича: 336.
 Аренштейн — нотний видавець у Львові: 349.
 Аркас Микола Миколайович (1852—1909) — український композитор, автор першої опери на шевченківський сюжет («Катерина»): 385, 387.
 Арсень Б. — див. Бакалінський А. Я.
 Аршеневська Ольга Михайлівна — двоюрідна сестра М. В. Лисенка: 45, 47, 64, 133.
 Ауербах — 46.
 Афанасьєв Олександр Степанович (літературний псевдонім: Чужбинський, 1817—1875) — письменник і етнограф: 125.
 Ахенбах — 77.
 Ахшарумов Дмитро Володимирович — скрипач, диригент симфонічного оркестру при Полтавському відділі Російського музичного товариства: 367.

Б

- Бажанський Порфирій Іванович (1836—1920) — композитор і теоретик: 155.
- Байда — див. Вишневецький Д. І.
- Байздренко Андрій Михайлович — інженер: 369.
- Байрон Джордж Гордон (1788—1824) — 52.
- Бакалінський Арсень Якимович — український фольклорист і етнограф: 387.
- Балабан — 16, 17.
- Балакирев Мілій Олексійович (1836—1910) — видатний російський композитор, піаніст і диригент: 157, 269, 271, 276.
- Барвінок Ганна — див. Куліш О. М.
- Барвінська Євгенія Максимівна (1854—1913) — дружина О. Г. Барвінського: 249.
- Барвінський Володимир Григорович (1850—1883) — редактор «Записок наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка», критик і публіцист буржуазно-націоналістичного напрямку: 225, 228, 229.
- Барвінський Олександр Григорович (1847—1927) — педагог, письменник, громадсько-політичний діяч буржуазно-націоналістичного напрямку: 98, 99, 245, 246, 247, 249.
- Басін — знайомий М. В. Лисенка: 159.
- Бах Йоганн Себастьян (1685—1750) — 27, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 41, 45, 46, 51, 64, 138, 407.
- Безак Олександр Павлович (1800—1868) — київський генерал-губернатор: 38, 53.
- Безекирський Василь Васильович — скрипач-віртуоз, композитор: 85.
- Безуглий Іван — композитор і піаніст: 235.
- Белей І. М. (літературний псевдонім: Роман Розмарно, 1856—1921) — український журналіст і письменник: 164.
- Бем — учениця М. В. Лисенка в інституті шляхетних дівочь: 190.
- Беренштам Вільям Людвігович (1839—1904) — педагог і громадський діяч: 128, 144, 161, 163, 179, 330.
- Берліоз Гектор (1803—1869) — видатний французький композитор: 58.
- Бессель Василь Васильович (1843—1907) — власник нотовидавничої фірми «В. Бессель і К^о» в Петербурзі: 106, 110, 111, 127.
- Бетховен (Бетговен) Людвіг ван (1770—1827) — 27—32, 35, 36, 49, 62, 69, 80, 92, 143, 348, 407.
- Бібік — 369.
- Білиловський Кесар Олександрович (1859—1934) — поет і видавець: 278.
- Біловодський Яків Васильович — нотар у м. Ніжині: 211.
- Білозерський Микола Михайлович (1833—1899) — фольклорист, етнограф: 44, 49, 50.
- Біляшевський Микола Федотович (1867—1926) — археолог, етнограф, мистецтвознавець, директор Київського історичного музею: 310, 311, 319.
- Більзе (Bilse) Веніамін (1816—1902) — диригент: 82.
- Бісмарк Отто (1815—1888) — німецький державний діяч: 58, 82.
- Блюменфельд Станіслав Михайлович (1850—1897) — піаніст і педагог: 190, 291.
- Богданов Микола Олександрович — музичний діяч, один з директорів Київського відділу Російського музичного товариства: 12, 43.

- Богрич — учень Лейпцігської консерваторії, піаніст: 66.
 Бойко Мусій — лоцман на дніпровських порогах: 130.
 Бонковський (Баньковський) Діонісій — український поет і композитор першої половини XIX ст.: 197
 Бородай Михайло — антрепренер Київського оперного театру: 381, 404.
 Бородай Олександр Іванович — аматор кобзарської справи: 316, 400.
 Бородін Олександр Порфирівич (1833—1887) — 157.
 Борсук — знайомий М. В. Лисенка у Чернігові: 132.
 Борщов — піаніст-віртуоз: 12, 41.
 Ботмеєр (Botmeer) — 20.
 Брендель Карл Франц (1811—1868) — викладач історії музики в Лейпцігській консерваторії: 53, 54.
 Брех Олях — професор університету в Осло, норвезький філолог-славіст: 422.
 Бугаєвський — знайомий М. В. Лисенка: 12.
 Булюбаш Іван Петрович — родич М. В. Лисенка: 380.
 Булюбаш О. — родич М. В. Лисенка: 65.
 Булов Ганс Гвідо (1830—1894) — видатний німецький піаніст і диригент: 43.

В

- Вагнер Ріхард (1813—1883) — 428.
 Валькер — службовець у В. В. Гарновського: 292.
 Варвара — див. Самойлович-Шеншина В. М.
 Василевська Людмила Олексіївна (літературний псевдонім: Дніпрова Чайка, 1861—1927) — українська письменниця демократичного напрямку: 196, 206, 222, 223.
 Вацлав з Олеська — див. Залеський Вацлав.
 Вахнянин Анатоль Климентович (1841—1908) — композитор, диригент і публіцист, засновник музичного товариства «Боян», директор Вищого музичного інституту ім. М. В. Лисенка: 83, 93, 100, 104, 105, 235, 390, 391, 401, 411.
 Вахтель Теодор Людвіг (1828—1893) — німецький співак: 76.
 Вебер Карл Марія (1786—1826) — видатний німецький композитор: 31—33.
 Веймарн Павло Платонович — музичний критик, історик музики, композитор: 326.
 Веймарн — див. Веймарн П. П.
 Велінський В. — диригент Київського оперного театру, пізніше — Петербурзького оперного театру: 26.
 Величковський Дмитро Васильович — ревізор Міністерства фінансів: 231.
 Венцель Ернст Фердінанд (1808—1880) — професор по класу фортепіано в Лейпцігській консерваторії: 25, 28—34, 39, 41, 44, 59, 80.
 Венявський Генріх Йосифович (1835—1880) — видатний польський скрипач і композитор: 32.
 Верді Джузеппе (1813—1901) — 428.
 Вересай Остап Микитович (1803—1890) — видатний український народний співець-кобзар: 134, 295, 296, 416.
 Верн Жюль (1828—1905) — французький письменник: 206.
 Веселовський Олександр Миколайович (1838—1906) — російський вчений, історик літератури, академік: 375.

- Вестфаль Рудольф Георг (1826—1892) — 138.
- Висоцький Владзімеж (1846—1894) — фотограф Київського університету, талановитий польський поет: 299.
- Вишневецький Дмитро Іванович — український магнат, провадив боротьбу проти турецько-татарської навали, очоливши частину українського козацтва: 114, 119, 121, 122, 124.
- Відорт — див. Відорт Ф. К.
- Відорт Франц Каєтанович — відомий співак-торбаніст, внук торбаніста Грегора Відорта: 197.
- Вірина (Колтановська) Олександра Іванівна — українська актриса: 185.
- Вітте Сергій Юлійович (1849—1915) — міністр фінансів царської Росії: 393.
- Влодек Флор Феодосійович — співак: 344, 346.
- Внуковський Григорій Іванович — співак: 373, 374.
- Вовк Федір Кіндратович (1847—1918) — український етнограф, археолог і антрополог: 426.
- Вовчок Марко (Марія Олександрівна Маркович) — 125, 373.
- Волинський Зельман (Зиновій) Йосипович (1851—1923) — кларнетист, артист оркестру Д. В. Ахшарумова в Полтаві: 376.
- Волинський Михайло Зиновійович (1877—1942) — скрипач, концертмейстер симфонічного оркестру Д. В. Ахшарумова в Полтаві, пізніше — викладач Одеської музичної школи ім. П. С. Столярського: 347.
- Волкенштейн Ольга Степанівна — дружина полтавського лікаря О. О. Волкенштейна: 196.
- Волькенштейн — див. Волкенштейн О. С.
- Волошин Олександр Федорович — український музичний етнограф і фольклорист: 202, 203, 215.
- Волянський — 322.
- Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український поет, актор, режисер і журналіст: 267, 415.

Г

- Габель Станіслав Іванович (1849—1924) — інспектор Петербурзької консерваторії, професор співу, учасник першої постановки опери М. В. Лисенка «Різдвяна ніч» (1874 р.): 430.
- Гавриш Василь Степанович — завідуючий книжковим складом при газеті журналу «Киевская старина»: 313, 315.
- Гавронський-Равіта Францішек (1846—1929) — польський історик і письменник-повістяр: 393.
- Гайдамака Дмитро Абрамович (1864—1936) — антрепренер української трупи: 373.
- Гайдн Йозеф (1732—1809) — 27, 407.
- Галаган Григорій Павлович (1819—1888) — поміщик-ліберал, український етнограф і фольклорист: 175.
- Гамалія Ксенофонт Михайлович — видавець журналу «Киевская старина»: 222, 331.
- Гартевельд Вільгельм Наполеонович (1862—1927) — композитор і фольклорист: 190.
- Гауптман Моріц (1792—1868) — відомий теоретик, композитор, професор Лейпцігської консерваторії: 25, 28, 30, 45, 63.

- Геварт Франсуа Оскар (1828—1908) — бельгійський музикант-теоретик: 407.
- Гейне Генріх (1797—1856) — 227, 232, 233, 248, 418.
- Геллер Стефан (1813—1888) — угорський піаніст і композитор: 407.
- Гендель Георг Фрідріх (1685—1759) — видатний німецький композитор: 27.
- Гензельт Адольф Львович (1814—1889) — відомий піаніст: 32.
- Герман Рейнгольд Людвіг (1849—1919) — німецький диригент: 60.
- Гертель Герман (1803—1875) — власник нотовиддавничої фірми «Брейткопф і Гертель» у Лейпцигу: 25.
- Гете Йоганн Вольфганг (1749—1832) — 25, 46, 431.
- Гільдебрандт — німецький колоніст на о. Хортиці: 130.
- Глазунов Олександр Костянтинович (1865—1936) — видатний російський композитор, диригент, професор і директор Петербурзької консерваторії: 429.
- Глібов Леонід Іванович (літературні псевдоніми: Дідусь Кенір, Ів. Кенір, П. Сопін, 1827—1893) — український байкар і поет-лірик: 201, 229, 235, 236.
- Глінка Михайло Іванович (1804—1857) — 28, 156, 407.
- Глюк Хрістоф Віллібальд (1714—1787) — видатний німецький композитор: 27, 35.
- Гнатович — див. Ігнатович В. В.
- Гоголь Микола Васильович (1809—1852) — 350.
- Гогунцов Михайло Олександрович — мировий посередник в Сквирському повіті на Київщині: 77.
- Головацький Яків (1814—1888) — західноукраїнський громадський діяч, письменник, фольклорист: 165.
- Головня Надія Миколаївна (бл. 1865—1922) — арфістка в оркестрі Д. В. Ахшарумова у Полтаві, директор Полтавського відділу Російського музичного товариства: 341, 342, 345, 347, 369, 376, 380.
- Голоховський — див. Голуховський А.
- Голубовський Петро Васильович (1857—1907) — історик, професор Київського університету: 279.
- Голуховський Агенор (1812—1875) — австрійський реакційний політичний діяч, в 1871—1875 рр. — намісник Галичини: 15.
- Гоппе Герман (1836—1885) — засновник і власник книжково-видавничої фірми у Петербурзі, що видавала щорічно «Всеобщий календарь»: 125.
- Горленко Василь Петрович (1853—1907) — український письменник ліберально-буржуазного напрямку: 176, 182, 366.
- Граве Всеволод Володимирович — чиновник особливих доручень при Міністерстві внутрішніх справ: 426.
- Гребенецький Іван Зиновійович — учасник концертної подорожі хору М. В. Лисенка в 1902 р.: 355.
- Гребінка Євген Петрович (1812—1848) — український письменник: 248.
- Гріг Едвард (1843—1907) — видатний норвезький композитор: 407.
- Грінченко Борис Дмитрович (літературні псевдоніми: В. Вільховський, М. Гримац, Чемеріч, Ів. Перекотиполе, В. Чайченко, Л. Яворенко, 1863 — 1910) — український письменник-фольклорист, етнограф, філолог і педагог: 160, 206, 223, 235, 236, 314, 336, 378, 380, 415.
- Гроссе — власник нотодрукарні і видавець: 232, 243, 349.

- Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — український буржуазний історик, ідеолог буржуазно-націоналістичної контрреволюції: 226.
- Грушевський — співак: 342, 343.
- Грушевський Григорій Сергійович (літературний псевдонім: Петро Голота) — вчитель, письменник, етнограф: 257, 262, 266.
- Губерт Олександра Іванівна (1850—1937) — піаністка, викладач по класу фортепіано та інспектор Московської консерваторії: 415.
- Гулабчев С. — студент-болгарин: 151.
- Гулак-Артемівський Петро Петрович (1790—1865) — український поет і байкар, професор Харківського університету: 248.
- Гулак-Артемівський (Гулак) Яків Петрович (1860—1939) — службовець Південно-Західної залізниці, аматор музики і театру: 333, 341, 342, 344, 348, 357, 362, 368, 372, 374, 380.
- Гуммель Йоганн Непомук (1778—1838) — австрійський піаніст-віртуоз і композитор: 35, 36.
- Гуно Шарль Франсуа (1818—1893) — видатний французький композитор: 32.

Д

- Давидов Карл Юлійович (1838—1889) — віолончеліст-віртуоз, композитор, диригент, директор Петербурзької консерваторії: 58, 68, 127.
- Давід Фердінанд (1810—1873) — видатний скрипач-віртуоз, професор Лейпцігської консерваторії: 28, 33, 35, 36, 59, 60, 63.
- Данковський Григорій Андрійович — полтавський громадський діяч, голова Полтавського музично-хорового товариства «Боян»: 412.
- Даненберг — учениця Лейпцігської консерваторії: 65, 85, 96.
- Данилевський Григорій Петрович (літературні псевдоніми: Скворожський, Скоробреха, 1829—1890) — письменник: 125.
- Данильчук — див. Демущький П. Д.
- Данько Михайло Михайлович — педагог, український громадський діяч: 432.
- Даньковський — див. Данковський Г. А.
- Даргомижський Олександр Сергійович (1813—1869) — 106, 156.
- Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — літературознавець і фольклорист: 306.
- Дашкевич Павло Михайлович — присяжний повірений, приятель М. В. Лисенка: 221, 223, 224, 226, 227, 231.
- Демущький Порфирій Данилович (1860—1927) — український музичний етнограф і композитор: 224, 229, 230, 378.
- Деске — скрипач: 35.
- Дзбановський Олександр Тихонович (1870—1938) — композитор і музикознавець: 333, 388.
- Дикарев Митрофан Олексійович (псевдонім: М. Крамаренко, 1854—1899) — етнограф: 236.
- Дмитрієв Микола Андрійович (1867—1908) — полтавський присяжний повірений, видавець журналу «Рідний край»: 285, 357, 380, 394, 412.
- Дніпрова Чайка — див. Василівська Л. О.
- Доброграєва — знайома М. В. Лисенка: 151.
- Довгалецький Митрофан — український письменник XVIII ст.: 178.
- Долженко Михайло Якович — письменник Першої київської гімназії, музикант-аматор: 12.

- Доманицький Василь (1877—1910) — український історик, літературознавець, письменник: 340, 357.
- Домбровський — судовий слідчий у Миргороді: 357.
- Домершиков Олексій Миколайович (псевдонім: Олексієнко) — диригент української групи Гайдамаки: 373.
- Донцов Григорій Венедиктович (Дончак) — товариш М. В. Лисенка по Київському університету: 135, 144, 173.
- Драгоманов Михайло Петрович (1845—1895) — письменник, історик, публіцист ліберально-націоналістичного напрямку: 13, 33, 56, 61, 65, 77, 80—83, 86, 88, 105, 118, 120, 126, 158.
- Драгомиров Михайло Іванович (1830—1905) — київський, волинський, подільський генерал-губернатор: 291, 336.
- Древченко (Древкін) Петро Семенович (бл. 1865—1934) — український кобзар: 404.
- Дрентельн Олександр Романович (1820—1888) — київський генерал-губернатор: 154, 155, 169, 173.
- Дрехсель (Drehse) — хазяйка квартири у Лейпцігу, де мешкав М. В. Лисенко: 26, 45, 75, 76, 78, 85, 88, 89, 92.
- Дрімцов (Дремченко) Сергій Прокопович (1867—1937) — український композитор, фольклорист, громадський діяч: 399, 404, 405, 407, 408.
- Дуда Карл Осипович — піаніст, викладач по класу фортепіано в Київському інституті шляхетних дівць: 190.

Е

- Еварницький (Яворницький) Дмитро Іванович (1855—1940) — археолог, директор музею козацької старовини у Катеринославі: 260, 263, 266, 355.
- Ейленгардт — знайомий М. В. Лисенка: 20, 82.
- Ейленбург — німецький піаніст: 69.
- Емануель Н. Б. — оперний диригент: 149.
- Ерст Лідія Карлівна — начальниця Київського інституту шляхетних дівць: 181.

Є

- Єсипова Галина Миколаївна (1851—1914) — видатна піаністка, професор по класу фортепіано в Петербурзькій консерваторії: 164.
- Єфименко (Юхименко) Олександра Яківна (1848—1919) — історик, етнограф, член Російського географічного товариства: 373.

Ж

- Ждаха (Ждаха-Смаглій) Амвросій Андрійович (1855—1927) — український художник: 261.
- Желеховський — знайомий М. В. Лисенка: 108.
- Житецький Павло Гнатович (1836—1911) — письменник, філолог, етнограф і фольклорист: 161, 198, 220, 231, 240, 241, 330, 339, 366, 375, 392, 393.
- Жюль Верн — див. Верн Жюль.

З

- Забіла (Забіло) Пармен Петрович (1830—1917) — український скульптор: 145.
- Завадський Василь Григорович — диригент хору: 215.

- Загорська Меланія Овдіївна (1837—1891) — українська співачка, виконавиця народних пісень: 138, 140.
- Залеський Вацлав (1800—1849) — польський етнограф і фольклорист: 175.
- Заньковецька Марія Костянтинівна (1860—1934) — корифей української сцени: 185, 188, 195, 224, 294, 366.
- Заремба Владислав Іванович (1833—1902) — композитор і педагог: 135.
- Затиркевич (Затиркевич-Карпинська) Ганна Петрівна (1856—1921) — відома українська артистка: 366, 375.
- Затлер — знайомий М. В. Лисенка: 81.
- Зеєгофер — німецька співачка: 33.
- Зеєлінг Ганс (1828—1862) — німецький піаніст і композитор: 31, 35.
- Зейферт — власник книжкової крамниці у Львові: 134.
- Зелінський Іван — професор української мови в Краківському університеті, дослідник українських говірок: 422, 423.
- Земпер Отто — німецький оперний співак: 428.
- Зіньківський Володимир Васильович — начальник служби руху і тяги Київсько-Полтавської залізниці: 375.
- Зіньківський Трохим Аврамович (літературні псевдоніми: Звїздочит, Певний, 1861—1891) — письменник і публіцист: 197.
- Зотова Марія Василівна (1861—1913) — співачка, солістка Великого театру в Москві, з 1904 р. — педагог по класу вокалу в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка у Києві: 413.

I

- Іванов — знайомий М. В. Лисенка: 261.
- Івасюк Микола Іванович (1865—1930) — український художник: 384.
- Ігнатюк Віктор Володимирович — член Київської української громади: 246.
- Ідзківський Владислав Леонович — власник книжково-нотної крамниці, видавець: 308, 321, 349, 382, 396, 401, 405, 406, 408.
- Іконников Володимир Степанович (1841—1923) — історик, керівник кафедри російської історії в Київському університеті: 279.
- Ільницький Л. В. — київський книготорговець: 110, 112, 113.
- Імшенецький — власник книжкової крамниці в м. Борзна на Чернігівщині: 83.
- Індик — див. Ігнатюк В. В.
- Індржишек Генріх Ігнатюк — засновник нотного-інструментальної фірми у Києві і Баку: 405.
- Іполитов-Іванов Михайло Михайлович (1859—1935) — композитор, директор Московської консерваторії: 415.
- Ірмлер — власник фірми по продажу і прокату роялів у Лейпцигу: 76.
- Іскра-Гуріна Марія Степанівна — учасниця аматорського драматичного гуртка: 373.
- Іщенко — українська співачка, виконавиця народних пісень: 138, 140.

K

- Калиновська Наталя Євгенівна — оперна співачка: 363.
- Каливода Тетяна Василівна — 248, 256, 265.
- Калітіна — співачка: 418.

- Каменецькі — знайомі М. В. Лисенка в м. Сквири на Київщині: 54, 77.
 Карий (Карпенко-Карий) — див. Тобілевич І. К.
 Карпинський Олександр Павлович — голова Чернігівської губернської земської управи: 132.
 Кастеляно — антрепренер італійської оперної трупи: 345, 346.
 Качала — власник підприємства «Мінеральні води» у Києві: 145.
 Квасдорф — кастелян Лейпцігської консерваторії: 25—27, 35, 59.
 Квітка-Основ'яненко (Квітка) Григорій Федорович (1778—1843) — 248.
 Кибальчич — знайомий М. В. Лисенка: 74.
 Кістяковський Олександр Федорович (1833—1895) — юрист-криміналіст, професор Київського університету: 70.
 Клейбель Ю. К. — власник музичної крамниці у Києві: 106.
 Клементі Муціо (1752—1832) — піаніст, педагог, диригент і композитор: 36.
 Климович Петро Титович (1855—1919) — член Одеської української громади: 215.
 Климентова М. М. — див. Климентова-Муромцева М. М.
 Климентова-Муромцева Марія Миколаївна (1856—1946) — співачка, солістка Великого театру в Москві: 187, 255, 258, 263.
 Кобилянська Ольга Юліанівна (1863—1942) — видатна українська письменниця: 280.
 Кобилянський Люцій Ремігійович — лікар, автор спогадів про М. В. Лисенка: 369.
 Ковалевський Максим Максимович — знайомий М. В. Лисенка: 425—427.
 Коваленко Григорій Андрійович (літературні псевдоніми: Грицько Коваленко-Коломацький, Гр. Сьогобочний) — український письменник, а також художник-портретист та ілюстратор книжок, автор спогадів про М. В. Лисенка: 280, 283.
 Коваленко-Коломацький — див. Коваленко Г. А.
 Колесса Філарет Михайлович (1871—1947) — фольклорист, етнограф, композитор, автор спогадів про М. В. Лисенка: 267, 273, 296, 361, 364, 416.
 Кольберг Оскар (1815—1890) — польський фольклорист: 277.
 Комарова О. Б. — 147.
 Комаров Михайло Федорович (літературний псевдонім: Уманець, 1844—1913) — письменник і громадський діяч: 145, 201—203, 223, 312, 313, 382.
 Кондратьєв Іван Максимович — секретар Товариства російських драматичних письменників і оперних композиторів: 158, 163, 167, 178, 386.
 Кониський Олександр Якович (літературний псевдонім: Перебендя, 1836—1900) — письменник і громадський діяч: 179, 206, 330, 418, 419.
 Корейво Болеслав Вікентійович — власник нотно-книжкової крамниці у Києві, видавець: 134, 151, 163, 175, 182, 184, 185, 197, 226, 241, 248, 265, 382, 396, 405.
 Косач Петро Антонович — член редакції журналу «Киевская старина», батько Лесі Українки: 13, 38, 39, 53, 56, 61, 64, 68, 70, 73, 162, 197, 325, 330.
 Косачка (Косач Ольга Петрівна) — див. Пчілка Олена.
 Коссак Юліуш (1824—1899) — польський художник: 234.

- Костомаров (Костомар) Микола Іванович (1817—1885) — історик і письменник: 125, 126.
- Котляревський Іван Петрович (1769—1838) — 196, 248, 281, 288, 290, 299, 300, 302, 316, 340, 362, 363, 371, 373, 374, 376—378.
- Коцюбинський Михайло Михайлович (1864—1913) — 283, 333, 400—402, 406, 409, 414, 415, 417, 420, 422, 432.
- Кочан Сільвестр Йосипович — завідувач нотним відділом в книжковій крамниці Л. Ідзіковського у Києві: 382.
- Кочура Михайло (літературний псевдонім: Михайло Одинокій) — письменник, співробітник київської газети «Слово»: 395.
- Кошиць Олександр Антонович (1875—1944) — диригент, учень Музично-драматичної школи М. В. Лисенка: 420.
- Кошовий — знайомий М. В. Лисенка у м. Полтаві: 373.
- Кравченко Михайло Степанович (1858—1917) — кобзар: 416, 417.
- Кравчук — український журналіст на Буковині: 384.
- Красицький Фотій Степанович (1873—1944) — український художник, внучатий племінник Т. Г. Шевченка: 201, 203, 204, 233, 249, 259, 273, 277, 282, 305, 327.
- Красковська Є. І. — українська співачка, виконавиця народних пісень: 138, 140.
- Красовський Іван Дмитрович — почесний мировий суддя: 198.
- Крейцбург — піаніст, органіст і педагог: 26.
- Кривенюк Михайло Васильович — чоловік сестри Лесі Українки Ольги Косач: 325.
- Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942) — видатний український вчений, сходознавець і слов'янознавець: 375.
- Кропивницький Марко Лукич (1840—1910) — корифей української сцени, драматург: 159, 163, 173, 196, 206—207, 303, 317, 329, 386, 421.
- Крушельницька Соломія Амвросіївна (1873—1952) — славетна українська оперна співачка: 304.
- Кугач Франц Ксавер (1834—1911) — хорватський етнограф, автор численних обробок хорватських народних пісень: 151.
- Куїнджі Архип Іванович (1842—1910) — видатний російський художник-пейзажист: 249.
- Куліш Олександра Михайлівна (літературні псевдоніми: Ганна Барвінок, А. Нечуй-Вітер) — українська письменниця: 285, 286, 289, 290, 292, 299, 302, 304, 307, 309, 311—313, 316—321, 329, 332, 385.
- Куліш Пантелеймон Олександрович (1819—1897) — український письменник, критик, історик буржуазно-націоналістичного напрямку: 52, 87, 89, 91, 101, 103, 147, 244, 246—248, 252, 290, 299, 301, 303—306, 309, 310, 314, 319—322, 328, 329, 332, 333, 357, 358.
- Кульженко Степан Васильович — власник друкарні у Києві: 259.
- Курдиновський Василь Васильович (1868—1937) — співак, артист Московського оперного театру Зіміна: 347, 352, 353, 357, 365, 369, 372, 376, 380, 381.
- Кучеренко (Кучугура-Кучеренко) Іван Йович (1878—1943) — кобзар, викладач гри на бандурі в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка: 399, 400, 404, 406, 409.

Л

- Лазаревський Олександр Матвійович (1834—1902) — історик: 304.
- Ларош Герман Августович (1845—1904) — музичний критик: 269.
- Лашкевич Олександр Степанович (1842—1889) — письменник, редактор журналу «Киевская старина»: 38, 53, 176.
- Левенко — див. Леонтович В. М.
- Левицький Володимир (В. Лукич, 1856—1932) — письменник і журналіст, редактор журналу «Зоря»: 145, 194, 207, 211, 224, 225, 228, 229, 230, 232, 237.
- Левицький Іван Семенович — див. Нечуй-Левицький І. С.
- Левицький Модест (1873—1927) — буковинський музично-громадський діяч, засновник музичної школи імені М. Лисенка в Чернівцях: 384.
- Левицький Орест Іванович (1849—1922) — педагог, письменник, історик: 146.
- Леонтович Володимир Миколайович — український письменник, видавець газети «Громадська думка»: 186, 230, 331.
- Леся Українка (Лариса Петрівна Косач, 1871—1913) — 206, 232, 283, 300, 380.
- Лизогуб — знайома М. В. Лисенка: 132.
- Лимаренко Данило — приятель М. В. Лисенка з юнацьких років: 424.
- Липський Костянтин Антонович — брат дружини М. В. Лисенка: 215, 239.
- Липська Ольга Антонівна — дружина М. В. Лисенка: 128, 129, 414.
- Лисенко Єлизавета Захарівна — двоюрідна сестра М. В. Лисенка: 423.
- Лисенко Юлія Захарівна — двоюрідна сестра М. В. Лисенка: 423.
- Лисий Хведір — див. Панченко Ф. Т.
- Лінева — див. Ліньова Є. Е.
- Ліньова Євгенія Едуардівна (1853—1919) — етнограф, дослідник народної пісні, співачка і хоровий диригент: 205, 210.
- Ліпінський Кароль Йозеф (1790—1861) — польський скрипач-віртуоз: 175.
- Лісовський Леонід Леонідович (1866—1934) — композитор, музикознавець і педагог: 379, 381.
- Ліст Ференц (1811—1886) — видатний угорський композитор: 26, 32, 36, 43, 49, 57, 80.
- Лозинська — співачка, учениця Музично-драматичної школи М. В. Лисенка: 418.
- Лотоцький Олександр Гнатович — український громадський діяч: 317.
- Лукич Василь — див. Левицький Володимир.
- Лютенський Григорій (друга половина XVIII ст.) — священник і поет: 178.
- Лютер Мартін (1483—1546) — видатний діяч Реформації в Німеччині, засновник лютеранства: 25.

М

- Магденко Валентин Миколайович — почесний мировий суддя, прогресивний громадський діяч: 423.
- Маковей Осип Степанович (1867—1925) — письменник, професор української мови в чернівецькій гімназії: 285, 421.

- Малашкін Леонід Дмитрович (1842—1902) — композитор, викладач церковного співу в Київській духовній семінарії: 252.
- Малинка — 355.
- Малиновський Іоанікій (Онікій) — історик: 369.
- Мальований — небіж письменниці Ганни Барвінок: 312.
- Мандельштам Максим Омелянович (1839—1912) — київський лікар-окуліст: 403.
- Манжура Іван Іванович (літературний псевдонім: Іван Калічка, 1851—1893) — український поет, фольклорист, етнограф: 242, 243.
- Маньківська Марія Яківна — артистка трупи Гайдамаки: 373.
- Маркевич Григорій Іпатійович (1847—1923) — видавець, власник друкарні й книгарні у Полтаві, український громадський діяч: 135, 144, 172, 182, 198, 200, 238, 248, 256, 264, 288, 300, 338, 341, 342, 344—346, 348, 352, 354, 356, 357, 362, 365, 366, 368, 370, 373, 374, 376—378, 380, 396, 398, 412, 418, 419, 421.
- Мартинович Порфирій Денисович (1856—1933) — український художник і етнограф: 350.
- Маршнер Генріх Август (1795—1861) — німецький композитор: 80.
- Масляников Віктор Леонідович — художник, чоловік дочки М. В. Лисенка Катерини Миколаївни: 312.
- Мастадт (Masstadt) — 35.
- Матвієв — знайомий М. В. Лисенка: 202.
- Матейко Ян Алоїз (1838—1899) — видатний польський живописець: 234.
- Мачтет Григорій Олександрович (1852—1901) — журналіст, педагог, письменник, автор тексту відомої революційної пісні «Замучен тяжелої неволею»: 308, 339.
- Мейєрбер Джакомо (1791—1864) — німецький композитор: 35, 82.
- Мельгунов Юлій Миколайович (1846—1893) — збирач і дослідник російських народних пісень: 269, 276.
- Мельчикова — вихованка Київського інституту шляхетних дівць: 190.
- Мендельсон-Бартольді (Мендельсон) Фелікс (1809—1847) — видатний німецький композитор, піаніст, диригент і музичний діяч: 26—29, 32, 33, 36, 45, 65, 97.
- Менцінський Модест — оперний співак: 389.
- Менцінський — лікар, батько співака М. Менцінського: 110.
- Меркулов — правитель канцелярії київського генерал-губернатора: 161.
- Микешин Михайло Йосипович (1836—1896) — скульптор і художник, автор проекта пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві: 222.
- Мирний Панас Якович (Рудченко Афанасій Якович, 1849—1920) — 53, 160, 162, 197, 335.
- Михайлов Микола Васильович — київський лікар: 324.
- Михальчук Костянтин Петрович (1840—1914) — письменник і філолог: 205, 219, 223, 226, 231, 241, 294.
- Мишуга Олександр Пилипович (1853—1922) — видатний співак, викладач співу в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка: 401, 403, 404, 408, 412, 413, 420.
- Міллер Микола Павлович — співак, соліст Великого театру в Москві: 403.
- Могила Петро (1596—1647) — церковно-політичний і культурний діяч України, засновник Київської академії: 98.
- Мордовець-Сліпченко (Мордовець) Данило Лукич (1830—1905) — письменник, етнограф, публіцист: 125, 126.

- Моссаковський Євген Михайлович — товариш М. В. Лисенка по Київському університету: 43, 62, 65.
- Моцарт Вольфганг Амадей (1756—1794) — 27, 35, 36, 45, 48, 407.
- Мошелєв Ігнац (1794—1870) — піаніст і композитор, професор Лейпцигської консерваторії: 25, 28, 30, 31, 32, 36, 41, 60, 62, 65, 66, 69, 86, 92, 97, 143.
- Муравйова Олена Олександрівна (1867—1933) — педагог по класу вокалу в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка, згодом — професор Київської консерваторії: 413.
- Муромцева Єлизавета Михайлівна — учениця М. В. Лисенка в Київському інституті шляхетних дівочь: 189.
- Мусоргський Модест Петрович (1839—1881) — 156.
- Муха — див. Антонович Д. В.

Н

- Найда (Руденко) І. М. — організатор аматорських вистав у Чернігові, антрепренер трупи М. П. Старицького: 294.
- Науменко Володимир Павлович — історик, журналіст буржуазно-націоналістичного напрямку, редактор журналу «Киевская старина»: 144, 169, 198, 220, 227, 231, 278, 287, 289, 292, 300, 312, 330, 331, 366, 375, 385, 392—394.
- Некрашевич Іван — український письменник XVIII ст., автор віршованих діалогів: 178.
- Нечуй-Левицький Іван Семенович (Нечуй, 1838—1918) — 160, 169, 196, 206, 223, 236, 237, 240, 325, 328—329, 332, 336, 337, 389—391.
- Нижанківський Остап Йосипович (1862—1919) — композитор, диригент, музичний діяч: 191, 268, 277, 365.
- Ніщинський Петро Іванович (літературний псевдонім: Петро Байда, 1832—1896) — композитор, а також автор перекладів Одіссеї, Іліади українською мовою: 235, 239.
- Новицький Василь Дементійович — начальник Київського жандармського управління: 284.
- Новицький Іван Петрович (1844—1890) — історик і публіцист: 80.
- Новицький Ізмаїл Орестович — громадський діяч: 198, 323.

О

- Огоновський Омелян Михайлович (1833—1894) — український літературознавець буржуазно-націоналістичного напрямку: 170, 173, 181, 241—243.
- О'Коннор (де Коннор) Олександр Олександрович — батько першої дружини М. В. Лисенка: 48.
- О'Коннор (де Коннор) Ольга Олександрівна — перша дружина М. В. Лисенка, співачка: 36, 41, 47, 64, 70.
- Окуневські — 252.
- Олесь Олександр (Олександр Іванович Кандиба, 1878—1944) — український поет: 418, 419.
- Оргені (Orgeny) Аглая — німецька співачка, учениця Віардо-Гарсія: 51, 57.
- Орлов — співак, учасник лисенківських хорових концертів: 356.

П

- Павліковський Тадеуш (1862—1915) — польський театральний діяч, директор театрів у Кракові і Львові: 410.
- Павловський Іван Францович (1851—1922) — український історик буржуазно-ліберального напрямку: 373, 374, 377.
- Падалка Лев (Лука) Васильович — історик: 288.
- Падура Тимко (1801—1871) — польський та український поет, представник української школи в польській літературі: 197.
- Палацький Франтішек (1798—1878) — чеський історик і політичний діяч буржуазно-ліберального напрямку, автор «Історії чеського народу»: 126.
- Палестріна Джованні Пьєрлуїджі (бл. 1525—1594) — найвидатніший з католицьких церковних композиторів: 71.
- Пальчиков Микола Євграфович (1838—1888) — музичний етнограф і теоретик: 269, 276.
- Панченко Федір Тимофійович — український громадський діяч: 160, 162, 168, 174, 241, 360.
- Панько — див. Панченко Федір.
- Паперітц Веньямін Роберт (1826—1903) — доктор філософії, викладач гармонії і контрапункту в Лейпцігській консерваторії: 25, 35, 44, 54, 60.
- Партицький Омелян (1840—1895) — філолог, історик і педагог, редактор журналу «Зоря»: 50.
- Пауль Оскар (1836—1898) — музичний письменник і теоретик, професор Лейпцігської консерваторії: 97, 100.
- Пергамент Йосип Якович (1868—1909) — одеський адвокат, член Державної думи, громадський діяч ліберального напрямку: 399.
- Перебендя — див. Кониський О. Я.
- Петров Олексій Васильович — див. Ровняк О. В.
- Пимоненко Микола Корнилійович (1862—1912) — український художник: 369.
- Пипін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський літературознавець, історик та етнограф, професор Петербурзького університету: 125, 278.
- Півода — чеський музичний діяч: 44.
- Пігуляк Єртей (1851—1924) — буковинський письменник і громадський діяч: 384.
- Підгорецький Борис Володимирович (1874—1919) — український композитор, музичний критик, фольклорист і педагог: 335.
- Піхно Дмитро Іванович — професор права в Київському університеті, редактор газети «Киевлянин», махровий реакціонер: 284.
- Пледі Луї (1810—1874) — піаніст-педагог: 35.
- Погорелко Микола Костянтинович — керуючий Київсько-Полтавською залізницею: 367—369, 372, 374.
- Познанський Борис Станіславович (1841—1906) — письменник і етнограф, друг М. В. Лисенка: 153, 160, 162, 163, 168, 174, 176, 177, 179, 197, 218, 223, 226, 227, 231, 240, 290, 293, 329, 339, 358, 392.
- Попович Омелян (1856—1930) — буковинський громадський діяч: 384.
- Поссарт Ернст — відомий німецький артист, антрепренер німецької трупи, яка гастролювала у Москві, Петербурзі, Києві: 171, 172.
- Потоцька — учениця Музично-драматичної школи М. В. Лисенка по класу вокалу: 401.

- Потоцька — графиня, власниця маєтків на Правобережній Україні: 197.
 Прібік Йосип Вячеславович (1855—1937) — оперний диригент і композитор: 154.
 Прохазька Людвіг (1837—1888) — чеський музичний письменник і композитор: 105.
 Пулюй Іван (1845—1918) — український письменник і громадський діяч, професор Празького університету: 325, 328, 331, 332, 336, 337, 373, 383.
 Пухта (Puchta) — знайомий М. В. Лисенка в Лейпцігу: 23.
 Пушкар Мартин (? — 1658) — керівник народного повстання на Лівобережній Україні: 182, 419.
 Пфеніг Роберт Августович (1823—1898) — викладач співу в Київському інституті шляхетних дівць: 20, 49.
 Пчілка Олена (Косач Ольга Петрівна, 1849—1930) — українська письменниця, видавець журналу «Рідний край», мати Лесі Українки: 138, 160, 161, 206, 300, 380, 394.

Р

- Равіта-Гавронський Ф. — див. Гавронський-Равіта Ф.
 Раєвський — студент Київського університету, учасник хору М. Лисенка: 355, 356.
 Размадзе Олександр Соломонович (1845—1896) — товариш Лисенка по Лейпцігській консерваторії, пізніше — викладач історії музики в Московській консерваторії: 26, 30, 32, 36, 45, 52—54, 60, 65, 70, 76.
 Раух Христіан Даніель (1777—1857) — німецький скульптор: 82.
 Рафальський Василь Лукич — київський цензор: 147.
 Рафф Антон (1822—1888) — німецький композитор: 35.
 Редер Карл Готліб (1812—1883) — власник нотодрукарні в Лейпцігу: 39, 64, 76, 135, 163, 170, 173, 243, 349.
 Рейнеке Карл Генріх (1824—1910) — німецький композитор, педагог, диригент, піаніст-віртуоз, професор Лейпцігської консерваторії: 25, 28, 30—34, 41, 44, 54, 55, 60, 61, 65, 66, 72, 76, 78, 80, 86, 87, 92, 96, 97, 99, 143, 190.
 Репін Ілля Юхимович (1844—1930) — 249.
 Репнін Микола Васильович — член Державної ради царського уряду: 425.
 Рильський Тадей Розеславович (1840—1902) — філолог і економіст, товариш М. В. Лисенка по Київському університету: 71, 221, 227, 328, 330, 358.
 Рильська Меланія Федорівна (бл. 1855—1936) — дружина Т. Р. Рильського: 323.
 Римський-Корсаков Микола Андрійович (1844—1908) — 114, 127, 156.
 Риндовський Федір Федорович — член Київської української громади: 287.
 Різенко Іван Миколайович (1846—1932) — хормейстер: 288, 365, 366.
 Ріхтер Ернст Фрідріх-Едуард (1808—1879) — німецький музичний теоретик, органіст, капелмейстер: 25, 28—30, 35, 46, 54, 57, 59, 60, 63, 66, 68, 72, 76, 80.
 Ровняк (Петров) Олексій Васильович — співробітник М. В. Лисенка по м. Сквирі на Київщині: 13, 14, 80.
 Роговий Ілля Володимирович — скрипач, викладач по класу скрипки

- в Київській музично-драматичній школі М. К. Лесневич-Носової: 350.
- Романова (Романенко) Одарка Володимирівна — українська письменниця: 196, 206, 207, 218.
- Россіні Джоакіно (1792—1868) — видатний італійський композитор: 79.
- Рубець Олександр Іванович (1837—1913) — композитор, педагог і етнограф: 137, 138, 275.
- Рубінштейн Антон Григорович (1829—1894) — 26, 33.
- Рубінштейн Всеволод Абрамович — знайомий М. В. Лисенка: 70, 107.
- Руданський Степан (1833—1873) — український поет: 418—420.
- Руденко — див. Найда І. М.
- Рудченко Афанасій Якович — див. Мирний Панас.
- Рудченко Іван Якович (літературний псевдонім: Іван Білик, 1845—1905) — письменник, етнограф, брат Панаса Мирного: 53, 74, 95, 126, 231.
- Русова Софія Федорівна — співробітниця українських та російських часописів: 206, 207.
- Русов Олександр Олександрович (1847—1915) — статистик, етнограф, публіцист, член Української громади: 106, 107, 132, 196, 200, 257, 335, 341.

С

- Савін М. — антрепренер Київського оперного театру: 154.
- Савицький Олександр Якович — 310.
- Садовський (Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — корифей української сцени: 196, 215, 216, 221, 224, 294, 316, 381, 421.
- Саксаганський (Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — корифей української сцени: 186, 316, 368, 372, 374.
- Самійленко Володимир Іванович (1864—1925) — український письменник: 196, 197.
- Самойлович-Шеншина Варвара Михайлівна (1881—1956) — 291.
- Самойлович Олена Львівна (1860—1932) — мати художника В. Л. Масляникова, чоловіка дочки М. В. Лисенка Катерини Миколаївни: 284, 291, 311.
- Сангушко — поміщик на Правобережній Україні: 197.
- Свириденко Михайло Петрович — співак: 356.
- Сележинський Карл Францович — актор-аматор: 409, 415.
- Семенцов Роман — співак: 364, 380.
- Сен-Санс Каміл (1835—1921) — французький композитор, піаніст, органіст, музичний письменник: 428.
- Сетов (Сетгофер) Йосип Якович (1835—1894) — оперний співак і актор, антрепренер Київського оперного театру: 134, 144, 173.
- Смиренко Василь Федорович (літературний псевдонім: В. Хорс, 1835—1915) — український меценат: 261.
- Симонів Матвій Терентійович (літературний псевдонім: Номис, 1821—1900) — письменник: 74.
- Сичов Яків Іванович — композитор з кріпаків, закінчив у 1875 р. Петербурзьку консерваторію по класу Римського-Корсакова: 235.
- Скабовський — знайомий М. В. Лисенка: 26.
- Скальковський Аполлон Олександрович (1808—1898) — історик, економіст, археолог: 169.

- Скачковський — 223.
- Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — 248.
- Славинський Максим (літературний псевдонім: Макс Стависький) — український поет і перекладач: 232.
- Слав'янський-Агрєнев Дмитро Олександрович (1834—1908) — російський співак і хоровий диригент: 44.
- Сластьон Опанас Георгійович (1855—1933) — художник, а також дослідник кобзарської гри: 316, 423.
- Слатін Ілля Ілліч (1845—1931) — музичний діяч, директор Харківського відділу Російського музичного товариства: 365.
- Смаль-Стоцький Стефан — український лінгвіст, професор Чернівецького університету, громадський діяч буржуазно-націоналістичного напрямку: 382, 384.
- Смоленський Леонтій Анастасійович (1844—1905) — історик і педагог, один з керівників Одеської громади: 215, 217.
- Сокальський Володимир Іванович (1863—1910) — композитор, музикознавець і критик: 365.
- Сокальський Петро Петрович (1832—1887) — композитор, теоретик, публіцист: 148, 152, 235, 239, 269, 274.
- Соловйов Михайло Петрович (1841—1901) — виконуючий обов'язки начальника Головного управління в справах друку в Петербурзі: 318.
- Соловцов (Федоров) Микола Миколайович (1856—1902) — російський актор, режисер і театральний діяч: 200.
- Старинкевич — знайомий М. В. Лисенка: 235.
- Старицька (Черняхівська) Людмила Михайлівна — українська письменниця, дочка М. П. Старицького: 206—208, 299—300, 352, 380, 393, 421.
- Старицька Марія Михайлівна (1866—1930) — педагог по класу української драми в Музично-драматичній школі М. В. Лисенка, дочка М. П. Старицького: 350, 373, 381, 394, 409, 417.
- Старицька Софія Віталіївна (1850—1927) — сестра М. В. Лисенка, дружина М. П. Старицького: 98, 387.
- Старицький Михайло Петрович (літературний псевдонім: Гетьманець, 1840—1904) — письменник, поет, драматург, організатор українського театру: 98—100, 103, 104, 117, 121, 155, 159, 173, 178—180, 194, 208, 216, 232, 236, 237, 240, 241, 249, 286, 287, 289, 300, 311, 317, 335, 373, 379—381, 386.
- Стаховський Петро Семенович — знайомий М. В. Лисенка в м. Сквирі: 12, 13, 31, 43, 49, 53, 56, 64, 68, 71, 78, 80, 88.
- Стебницький Петро Януарович (літературний псевдонім: П. Смуток, 1862—1923) — письменник, один з провідних діячів Петербурзької української громади: 351, 424, 425, 427, 429.
- Степаненко Василь Пилипович — громадський діяч, народний учитель: 349, 396.
- Степовий (Якименко) Яків Степанович (1883—1921) — видатний український композитор, педагог і музичний діяч: 396.
- Стешенко Іван Матвійович (1874—1918) — український філолог і педагог: 300, 375, 376, 399, 410, 423.
- Стороженко Микола Володимирович — історик і педагог: 312.
- Стороженко Олекса Петрович (1802—1874) — український письменник: 248.

Стоянов — службовець на пошті в м. Сквирі на Київщині: 54.
Студинський Кирило Йосипович — літературознавець, професор Львівського університету: 373, 411.
Суслов (Резников) Онисим Зиновійович (1858—1929) — антрепренер української трупи: 375.
Сухомлин Федір — приятель М. В. Лисенка з юнацьких років: 424.
Сюліван (Sullivan) Артур Сеймур (1842—1900) — англійський композитор: 33.

Т

Тарасенко — знайомий М. В. Лисенка в м. Сквирі: 54.
Тарновський Василь Васильович (1837—1899) — український громадський діяч, засновник історичного музею козацької старовини у Києві: 238, 287, 289, 290, 292, 299, 302—305, 314, 325.
Таузіг Карл (1841—1871) — німецький піаніст і композитор: 43, 57, 58.
Теляковський Володимир Аркадійович (1861—1924) — директор імператорських оперних театрів: 425.
Терещенко Михайло Іванович — помічник директора імператорських театрів: 426.
Терещенко Федір Артемович — власник цукроварень, збирач картин і антикварних цінностей: 198.
Тимченко Євген — філолог і письменник: 245, 246, 337.
Тимченкова Марія Миколаївна — дружина Є. Тимченка: 358.
Тишинський — власник книжкової крамниці в Чернігові: 83.
Тобілевич Іван Карпович (1845—1907) — корифей української сцени, драматург: 200, 206, 396, 420.
Тобілевичі — І. К. Карпенко-Карий, М. К. Садовський, П. К. Саксаганський: 365, 378.
Тобілевич Юрій Іванович — син І. К. Карпенка-Карого: 420.
Толстой Дмитро Андрійович (1823—1889) — міністр внутрішніх справ царської Росії, шеф жандармів: 165.
Томара Лев Павлович — київський губернатор: 284.
Топольницький (Topolnicku) — 20.
Торський Віктор — товариш М. В. Лисенка по Київському університету: 70.
Трегубов Віктор Павлович (1842—1909) — полтавський міський голова: 196, 356, 371.
Трегубов Єлисей Купріянович (1849—1920) — педагог і літературний діяч, член редакції журналу «Киевская старина»: 144, 196, 223, 330.
Трезвинський — статистик у м. Тирасполі: 257.
Трітшель Генріх Генріхович — керуючий цукроварнями Ф. А. Терещенка на Корсунщині: 197.
Тургенев Іван Сергійович (1818—1883) — 113.

У

Удовенко — співачка, учениця Музично-драматичної школи М. В. Лисенка: 418.
Уманець — голова Чернігівської земської управи: 310.

Ф

- Файбиш — учениця Музично-драматичної школи М. В. Лисенка: 402.
 Фамінцин Олександр Сергійович (1841—1896) — композитор, викладач історії музики і естетики в Петербурзькій консерваторії: 269.
 Федоровський Микола Федорович (1838—1918) — педагог, один з ініціаторів створення театрального гуртка в Єлисаветграді, до якого входили П. Ніщинський, брати Тобілевичі та М. Кропивницький: 301.
 Фесенко Юхим Іванович — одеський видавець: 222, 361, 387, 405, 407.
 Фігнер Микола Миколайович (1857—1918) — відомий співак і артист: 344.
 Фіндейзен Микола Федорович (1868—1928) — музикознавець: 294, 295, 308, 326, 426.
 Флоринський Тимофій Дмитрович — філолог-славист, професор Київського університету: 393.
 Фойгт — товариш М. В. Лисенка по харківській гімназії: 80.
 Франко Іван Якович (1856—1916) — 150, 151, 155, 193, 228, 244, 246, 252, 280, 289, 301, 306, 312, 319, 320, 357, 389, 406.
 Франко Ольга Федорівна (1863—1941) — видавець львівського журналу «Житє і слово», дружина І. Я. Франка: 171, 175, 284, 301, 305, 311.

Х

- Харченко Семен — знайомий М. В. Лисенка: 15.
 Ходоровський (Мороз) Григорій Костянтинович — композитор, педагог, професор Київської консерваторії: 59, 252.
 Ходоровський Костянтин — батько Григорія Ходоровського: 38, 45, 47, 52.
 Хойнацький — знайомий М. В. Лисенка: 184.
 Хоменко Микола Іванович — знайомий М. В. Лисенка в м. Дубно: 15.
 Хоткевич Гнат Мартинович (літературний псевдонім: Гнат Галайда) — український письменник, фольклорист, музикознавець, композитор, бандурист: 402, 432.

Ц

- Цвітковський Юрій Юрійович (1843—1913) — педагог, член Київської української громади, один з організаторів Південно-Західного відділу Географічного товариства: 161, 163, 179.
 Цибушенко Марія Григорівна — оперна співачка, солістка Великого театру, згодом — професор Московської консерваторії: 403.
 Цисс Олександр Данилович — 14.

Ч

- Чайковський Петро Ілліч (1840—1893) — 157, 407, 428.
 Чайченко В.— див. Грінченко Б. Д.
 Ченстоховський Григорій Миколайович — художник: 70.
 Чернецький Семен Митрофанович — 360.
 Черні Карл (1791—1857) — чеський піаніст, педагог і композитор, учень Бетховена: 35.

Черняхівський Олександр Григорович — професор гістології: 330.
Чикаленко Євген Харлампійович (1861—1929) — громадський діяч буржуазно-націоналістичного напрямку: 186, 313, 330.
Чоколов Іван Іванович — власник нотної друкарні у Києві: 405—407.
Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — письменник і етнограф: 198.
Чубук-Подольський Володимир Андрійович — знайомий М. В. Лисенка: 402.

Ш

Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — видатний російський мовознавець: 422, 423.
Шаховської Микола Володимирович — голова Петербурзького цензурного комітету: 318, 322.
Шашкевич Володимир (1839—1885) — український письменник, редактор часописів «Вечорниці» та «Русалка»: 412.
Швець — співак: 420.
Шевченко Тарас Григорович (1814—1861) — 52, 73, 121, 125, 145, 164, 185, 188, 193, 211, 220, 248, 300, 302, 331, 338, 343, 351, 363, 369, 372, 402, 418, 422.
Шекспір Вільям (1564—1616) — 244—247, 287, 289, 290, 292, 301, 304—307, 310, 312, 319, 322, 357, 358.
Шемет Володимир Михайлович — мовознавець: 348.
Шенрок Володимир Іванович (1853—1910) — історик літератури: 287, 299.
Шереметинський — знайомий М. В. Лисенка: 133.
Шило Кость Степанович — учасник концертної подорожі хору М. В. Лисенка в 1902 р.: 355.
Шимкевич Микола Іванович — віце-директор департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ царського уряду: 426, 427, 430.
Шіллер Йоганн Фрідріх (1759—1805) — 244, 246, 247, 358.
Шлейніц Генріх Конрад (1802—1881) — директор Лейпцигської консерваторії: 59.
Шопен Фредерік (1810—1849) — 28, 31, 35, 36, 44, 54, 58, 66, 78, 85, 97, 346, 407.
Шпор Людвіг (1784—1859) — німецький скрипач-віртуоз, композитор і диригент: 35.
Шраг Ілля Людвігович (1849—1918) — присяжний повірений у Чернігові, громадський діяч: 235, 257, 261, 262, 317, 394, 422.
Шрамченко Олександр Миколайович — філолог, викладач російської мови в Бакінському реальному училищі: 369.
Штокгауз Юліус — німецький співак і вчитель співу: 43.
Шуберт Франц (1797—1828) — видатний австрійський композитор. 31, 33, 407, 428.
Шульга Федір Григорович — секретар Владикавказької міської думи — 302.
Шульгін Яків Миколайович (1851—1909) — український історик, педагог, громадський діяч: 220.
Шуман Клара (1819—1896) — німецька піаністка, дружина композитора Р. Шумана: 35, 43, 66.

- Шуман Роберт (1810—1856) — видатний німецький композитор: 28, 33, 35, 97, 407.
- Шухевич Володимир Йосипович (1850—1915) — педагог, громадський діяч, голова львівського співацького товариства «Боян»: 134, 238, 239, 247, 298, 301, 373, 390.
- Шухевич Одарка (Дарія) Володимирівна — вчителька музики: 390.

Щ

- Щербаківська Євгенія Михайлівна — піаністка, учениця М. В. Лисенка по класу фортепіано: 380.
- Щербаківський Михайло Пилипович — священик: 359.
- Щоголів Яків Іванович (1824—1898) — український поет і музикант-аматор: 208, 339.

Ю

- Юзефович Борис Михайлович — київський цензор: 179.
- Юргенсон Петро Іванович (1836—1903) — власник найбільшої в Росії нотовидавничої фірми: 333—338, 388.
- Юркевич Йосип (1855—1910) — український громадський діяч, співробітник газет «Рада» і «Село»: 323, 358, 359.
- Юхименко О. Я. — див. Єфименко О. Я.

Я

- Ягич Ватрослав (1868—1923) — славіст, працював у галузі українознавства: 169, 422.
- Ядассон Соломон (1831—1902) — піаніст, композитор і теоретик, професор по класу фортепіано в Лейпцігській консерваторії: 86.
- Ядсон — див. Ядассон С.
- Янкуліс — знайомий М. В. Лисенка: 12.
- Яновська Любов Олександрівна (1861—1935) — українська письменниця: 186, 334, 335, 342, 348.
- Янчук Микола Андрійович (1859—1921) — голова музично-етнографічної комісії по вивченню народної музики, редактор журналу «Этнографическое обозрение»: 195.
- Ярошевич — 193.
- Ясеницький Володимир — буковинський громадський діяч, голова Народного дому в Чернівцях: 384.
- Ясінський — знайомий М. В. Лисенка: 42.

З М І С Т

	Стор.
Від упорядника	3
<u>Максим Рильський.</u> Про листи Миколи Лисенка	5

Л И С Т И

1867

1. До рідних. 9 вересня	12
2. До рідних. 11 вересня	14
3. До рідних. 12(24) вересня	16
4. До рідних. 14(26) вересня	17
5. До рідних. 7 жовтня (25 вересня)	22
6. До рідних. 21(9) жовтня	31
7. До рідних. 30(18) жовтня	34
8. До рідних. 15(3) грудня	37

1868

9. До рідних. 10 січня (30 грудня 1867 р.)	43
10. До рідних. 26(14) січня	47
11. До О. О. Партицького. 18(6) січня	50
12. До рідних. 11 лютого (29 січня)	51
13. До рідних. 1 березня (18 лютого)	54
14. До рідних. 28(16) березня	59
15. До рідних. 11 квітня (31 березня)	62
16. До рідних. 29(17) квітня	65
17. До рідних. 19(7) травня	68
18. До рідних. 5 червня (25 травня)	72
19. До рідних. 24 вересня	74
20. До рідних. 20(8) жовтня	75
21. До рідних. 21(9) листопада	77
22. До рідних. 12 грудня (30 листопада)	79
23. До рідних. 27(15) грудня	81

1869

24. До І. Микити. 2 січня	83
25. До рідних. 26(14) січня	85

26. До рідних. 20(8) лютого	87
27. До рідних. 7 березня (24 лютого)	89
28. До рідних. 29(17) березня	91
29. До А. К. Вахнянина. 7 травня	93
30. До О. Г. Барвінського. 21(9) травня	94
31. До рідних. 29(17) травня	95
32. До М. П. і С. В. Старицьких. 30(18) травня	98
33. До рідних. 30 травня	99
34. До А. К. Вахнянина. 13 липня	100
35. До П. О. Куліша. 23 липня	101
36. До О. Г. Барвінського. 24 жовтня	103
37. До А. К. Вахнянина. 24 жовтня	104

1870

38. До А. К. Вахнянина. 9 лютого	105
--	-----

1873

39. До В. В. Бесселя. 23 січня	106
40. До рідних. 26(14) липня	106
41. До В. В. Бесселя. 27 листопада	110

1874

42. До В. В. Бесселя. 7 травня	111
43. До І. С. Нечуя-Левицького. 6 липня	112
44. До І. С. Нечуя-Левицького. 22 липня	113
45. До І. С. Нечуя-Левицького. 23 серпня	117
46. До І. С. Нечуя-Левицького. 6 жовтня	123

1876

47. До О. Я. Кониського. 25 квітня	124
48. До О. Я. Кониського. 5 травня	126
49. До В. В. Бесселя. 5 вересня	127

1878

50. До О. А. Липської. 19 червня	128
51. До О. А. Липської. 25 червня	129
52. До І. С. Нечуя-Левицького. 4 листопада	131

1879

53. До рідних. 25 травня	132
------------------------------------	-----

1880

54. До редакції «Музичної бібліотеки»	133
55. До О. Ф. Волошина. 12 жовтня	133

1881

56. До В. Й. Шухевича. 14(26) грудня 134

1882

57. До редакції газети «Зоря». 27 березня 135
 58. До Г. І. Маркевича. 31 березня 135
 59. До редакції газети «Зоря». 6 квітня 136
 60. До Г. І. Маркевича. 7 червня 144

1883

61. До В. Лукича (В. Л. Левицького). 27 лютого 145
 62. До редакції часопису «Діло». 8 грудня 146
 63. До редакції часопису «Зоря». 8 грудня 146

1884

64. До П. О. Куліша. 16 січня 147
 65. До О. Б. Комарової. 15 лютого 147
 66. До П. П. Сокальського. 12 грудня 148

1885

67. До І. Я. Франка. 15 лютого 150
 68. До І. Я. Франка. 6 червня 150
 69. До І. Я. Франка. 8 червня 151
 70. До П. П. Сокальського. 29 червня 152
 71. До Б. С. Познанського. 9 серпня 153
 72. До П. П. Сокальського. 17 листопада 154
 73. До І. Я. Франка. 8 грудня 155

1886

74. До М. П. Драгоманова. 4(16) січня 158
 75. До І. М. Кондратьєва. 9 січня 158
 76. До М. Ф. Комарова. 16 травня 159
 77. До Б. С. Познанського. 25 травня 160
 78. До Б. С. Познанського. 31 травня 162
 79. До Б. С. Познанського. 12 червня 163
 80. До І. М. Кондратьєва. 30 листопада 163
 81. До І. М. Белея. 4 грудня 164
 82. До Д. А. Толстого. 4 грудня 165
 83. До І. М. Кондратьєва. 20 грудня 167

1887

84. До Б. С. Познанського. 19 лютого 168
 85. До О. М. Огоновського. 23 березня 170
 86. До О. Ф. Франко. 30 березня 171
 87. До Г. І. Маркевича. 31 березня 172

88.	До О. М. Огоновського. 10(22) травня	173
89.	До Б. С. Познанського. 3 червня	174
90.	До О. Ф. Франко. 3(15) червня	175
91.	До Б. С. Познанського. 16 грудня	176
92.	До Б. С. Познанського. 29 грудня	177
93.	До І. М. Кондратьєва. 30 грудня	178

1888

94.	До Б. С. Познанського. 8 лютого	179
95.	До редакції газети «Киевлянин». 23 лютого	180
96.	До О. М. Огоновського. 14 червня	181
97.	До Г. І. Маркевича. 18 вересня	181

1889

98.	До Г. І. Маркевича. 2 березня	182
99.	До О. Г. Барвінського. 15(27) травня	183
100.	До О. Г. Барвінського. 3 червня	184
101.	До О. Г. Барвінського. 18 червня	184
102.	До О. Г. Барвінської. 19 липня	184
103.	До М. К. Заньковецької. 22 липня	185

1890

104.	До Г. І. Маркевича. 2 січня	185
105.	До Л. О. Яновської. 10 (нерозб.)	186
106.	До М. М. Климентової-Муромцевої. 15 лютого	187
107.	До М. К. Заньковецької. 16 лютого	188
108.	До Є. М. Муромцевої. 2 березня	189
109.	До В. Н. Гартевельда. 5 листопада	190

1891

110.	До О. Й. Нижанківського. 22 січня	191
111.	До Краківської «Академічної громади». 3(15) березня	193
112.	До В. Лукича. 5 червня	194
113.	До М. К. Заньковецької. 10 вересня	195
114.	До М. Ф. Комарова. 23 жовтня	195
115.	До Б. С. Познанського. 29 листопада	197
116.	До Г. І. Маркевича. 6 грудня	198

1892

117.	До Г. І. Маркевича. 29 січня	200
118.	До Л. І. Глібова. 12 березня	201
119.	До Ф. С. Красицького. 15 червня	201
120.	До Ф. С. Красицького. 23 червня	203
121.	До Ф. С. Красицького. 7 вересня	204
122.	До В. Й. Шухевича. 28 жовтня	205
123.	До В. Лукича. 2 листопада	206
124.	До В. Лукича. 28 листопада	207

125. До В. Й. Шухевича. 3(15) грудня	209
126. До І. Л. Шрага. 19 грудня	210
127. До В. Лукича. 30 грудня	211

1893

128. До В. Й. Шухевича. 14 січня	213
129. До М. Ф. Комарова. 15 січня	214
130. До М. Ф. Комарова. 20 січня	215
131. До М. Ф. Комарова. 27 січня	218
132. До Б. С. Познанського. 28 січня	218
133. До В. Й. Шухевича. 18 лютого	222
134. До М. Ф. Комарова. 21 лютого	222
135. До Б. С. Познанського. 31 березня	223
136. До В. Лукича. 11 жовтня	224
137. До В. Г. Барвінського. Кінець жовтня	225
138. До Б. С. Познанського. 29 жовтня	226
139. До Б. С. Познанського. 6 листопада	227
140. До В. Лукича. 3(15) грудня	228
141. До В. Г. Барвінського. Початок грудня	229
142. До В. Лукича. 9 грудня	229
143. До В. Лукича. 9(21) грудня	230
144. До Б. С. Познанського. 16 грудня	231
145. До В. Лукича. 21 грудня	232
146. До Ф. С. Красицького. 26 грудня	233
147. До В. Лукича. 26 грудня	234

1894

148. До М. Ф. Комарова. 31 січня	235
149. До Б. Д. Грінченка. 17 лютого	236
150. До В. Лукича. 17 лютого	237
151. До А. К. Вахнянина. 20 березня	237
152. До Г. І. Маркевича. 4 травня	238
153. До М. Ф. Комарова. 20 травня	239
154. До Б. С. Познанського. 3 червня	240
155. До О. М. Огоновського. 5 вересня	241
156. До О. М. Огоновського. 18 вересня	242
157. До О. М. Огоновського. 3 жовтня	243
158. До І. Я. Франка. 15 листопада	244
159. До І. Я. Франка. 30 листопада	246
160. До І. Я. Франка. 12 грудня	246
161. До Г. І. Маркевича. 23 грудня	248
162. До Є. М. Барвінської. 28 грудня	249

1895

163. До Ф. С. Красицького. 11 березня	249
164. До М. Ф. Комарова. 8 травня	250
165. До М. Ф. Комарова. 18 травня	251
166. До І. Я. Франка. 31 травня	252
167. До М. Ф. Комарова. 11 липня	253

168.	До редакції газети «Черниговские губернские ведомости».	
	19 серпня	253
169.	До М. М. Климентової-Муромцевої.	12 листопада 255
170.	До Г. І. Маркевича.	17 листопада 256
171.	До Г. С. Грушевського (Петра Голоти).	26 листопада 257
172.	До М. М. Климентової-Муромцевої.	1 грудня 258
173.	До Ф. С. Красицького.	1 грудня 259
174.	До Д. І. Еварницького.	2 грудня 260
175.	До М. Ф. Комарова.	11 грудня 261

1896

176.	До Г. С. Грушевського (Петра Голоти).	22 січня 262
177.	До Д. І. Еварницького.	22 січня 263
178.	До М. М. Климентової-Муромцевої.	25 січня 263
179.	До Г. І. Маркевича.	18 березня 264
180.	До Г. С. Грушевського (Петра Голоти).	29 березня 266
181.	До Д. І. Еварницького.	9 квітня 266
182.	До Ф. М. Колесси.	22 квітня 267
183.	До Ф. С. Красицького.	5 травня 273
184.	До Ф. М. Колесси.	17 травня 273
185.	До Ф. С. Красицького.	9 грудня 277
186.	До К. О. Білиловського.	12 грудня 278
187.	До Д. І. Еварницького.	15 грудня 279
188.	До Г. А. Коваленка-Коломацького (Гр. Сьогобочного).	
	26 грудня	280

1897

189.	До Б. Чайченка, В. Самійленка, О. Русова, І. Шрага.	12 січня 281
190.	До Ф. С. Красицького.	12 березня 282
191.	До Б. Д. Грінченка.	25 квітня 282
192.	До Г. А. Коваленка-Коломацького (Гр. Сьогобочного).	
	3 травня	283
193.	До О. Ф. Франко.	8 травня 284
194.	До М. Ф. Комарова.	12 серпня 285
195.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	20 серпня 285

1898

196.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	29 січня 286
197.	До Г. І. Маркевича.	4 березня 288
198.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	4 квітня 289
199.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	5 квітня 290
200.	До Б. С. Познанського.	6 квітня 290
201.	До О. Л. Самойлович.	1 травня 291
202.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	2 травня 292
203.	До Б. С. Познанського.	4 травня 293
204.	До М. Ф. Фіндейзена.	22 травня 294
205.	До М. Ф. Фіндейзена.	18 липня 295
206.	До Ф. М. Колесси.	24 вересня 296
207.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок).	3 жовтня 299

208.	До М. Ф. Комарова. 17 грудня	299
209.	До Г. І. Маркевича. 22 грудня	300
210.	До І. Я. та О. Ф. Франко. 22 грудня	301
211.	До Г. І. Маркевича. Кінець грудня	302

1899

212.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 18 лютого	302
213.	До С. А. Крушельницької. 5 березня	304
214.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 8 березня	304
215.	До Ф. С. Красицького. 30 березня	305
216.	До О. Ф. Франко. 12 квітня	305
217.	До І. Я. Франка. 27 квітня	306
218.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 27 квітня	307
219.	До М. Ф. Фіндейзена. 3 травня	308
220.	До Г. О. Мачтега. 25—28 травня	308
221.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 30 липня	309
222.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 2 серпня	311
223.	До О. Ф. Франко. 10 вересня	311
224.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 11 вересня	312
225.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 15 вересня	313
226.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 19 вересня	313
227.	До М. Ф. Комарова. 1 жовтня	315
228.	До Б. Д. Грінченка. 15 жовтня	316
229.	До І. Л. Шрага. 19 листопада	317

1900

230.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 1 січня	317
231.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 3 січня	318
232.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 6 березня	319
233.	До І. Я. Франка. 10 березня	320
234.	До П. Я. Стебницького. 10 квітня	321
235.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 4 травня	321
236.	До М. Ф. Комарова. 18 травня	322
237.	До К. М. Масляникової. 10 червня	323
238.	До К. М. Масляникової. 9 липня	324
239.	До І. Пулюя. 29 вересня	325
240.	До М. Ф. Фіндейзена. 2 жовтня	326
241.	До Ф. С. Красицького. 3 жовтня	327
242.	До І. Пулюя. 25 листопада	328
243.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 30 листопада	329
244.	До Б. С. Познанського. 10 грудня	329

1901

245.	До І. Пулюя. 10 січня	331
246.	До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 15 лютого	332
247.	До М. М. Коцюбинського. 7 березня	333
248.	До І. Л. Шрага. 10 квітня	333
249.	До Л. О. Яновської. 25 квітня	334
250.	До І. Л. Шрага. 14 травня	335

251. До І. Л. Шрага. 4 червня	336
252. До І. Л. Шрага. 21 червня	337
253. До І. Л. Шрага. 22 липня	337
254. До Г. І. Маркевича. 10 серпня	338
255. До Б. С. Познанського. 1 жовтня	339
256. До Г. І. Маркевича. 29 жовтня	341
257. До Л. О. Яновської. 29 жовтня	342
258. До Г. І. Маркевича. 6 листопада	342
259. До Г. І. Маркевича. 11 листопада	344
260. До Г. І. Маркевича. 14 листопада	345
261. До Г. І. Маркевича. 1 грудня	346
262. До Л. О. Яновської. 31 грудня	348

1902

263. До Г. І. Маркевича. 16 січня	348
264. До К. М. Масляникової. 17 лютого	349
265. До І. О. Житецького. 25 квітня	351
266. До П. Я. Стебницького. 27 травня	351
267. До Г. І. Маркевича. 30 травня	352
268. До Д. І. Еварницького. 6 червня	353
269. До Г. І. Маркевича. 9 червня	354
270. До дітей. 3 липня	355
271. До Г. І. Маркевича. 5 липня	356
272. До Г. І. Маркевича. 28 серпня	357
273. До І. Я. Франка. 8 листопада	357
274. До Б. С. Познанського. 22 листопада	358
275. До С. М. Чернецького. 10 грудня	360
276. До Ф. М. Колесси. 24 грудня	361

1903

277. До Г. І. Маркевича	362
278. До М. М. Коцюбинського. 24 квітня	363
279. До Ф. М. Колесси. 18 травня	364
280. До Г. І. Маркевича. 9 липня	365
281. До Г. І. Маркевича. 16 липня	366
282. До Г. І. Маркевича. 25 липня	368
283. До Г. І. Маркевича. 30 липня	370
284. До Г. І. Маркевича. 10 серпня	373
285. До Г. І. Маркевича. 11 серпня	374
286. До Г. І. Маркевича. 15 серпня	376
287. До Г. І. Маркевича. 18 серпня	377
288. До Г. І. Маркевича. 20 серпня	378
289. До Г. І. Маркевича. 20 серпня	380
290. До Г. І. Маркевича. 24 серпня	380
291. До М. Ф. Комарова. 8 листопада	382
292. До С. Смаль-Стоцького. 8(21) листопада	382
293. До І. Пулюя. 4 грудня	383
294. До В. Ясеницького. 12 грудня	384
295. До О. М. Куліш (Ганни Барвінок). 29 грудня	385

1904

296.	До М. М. Аркаса. 9 березня	385
297.	До І. М. Кондратьєва. 15 травня	386
298.	До М. М. Аркаса. 27 травня	387
299.	До М. Ф. Комарова. 7 червня	387
300.	До І. Я. Франка. 14 жовтня	389
301.	До В. Й. Шухевича. 14 жовтня	390
302.	До К. Й. Студинського. 25 листопада	391

1905

303.	До Б. С. Познанського. 21 лютого	392
304.	До М. Ф. Комарова. 22 квітня	394
305.	До І. Л. Шрага. 8 червня	395
306.	До Г. І. Маркевича. 12 вересня	396
307.	До Я. С. Степового. 12 жовтня	396
308.	До Г. І. Маркевича. 26 грудня	398

1906

309.	До М. Ф. Комарова. 2 серпня	399
310.	До М. Ф. Комарова. 21 грудня	399

1907

311.	До С. П. Дрімцова. Лютий	399
312.	До М. М. Коцюбинського. 5 лютого	400
313.	До М. М. Коцюбинського. 13 лютого	401
314.	До М. М. Коцюбинського. 15 лютого	401
315.	До М. М. Коцюбинського. 28 лютого	402
316.	До М. М. Коцюбинського. 2 березня	402
317.	До В. А. Чубук-Подольського. 6 травня	402
318.	До К. М. Масляникової. 12 липня	403
319.	До С. П. Дрімцова. 8 жовтня	404
320.	До М. Ф. Комарова. 20 жовтня	405
321.	До С. П. Дрімцова. 22 жовтня	405
322.	До М. М. Коцюбинського. 25 жовтня	406
323.	До С. П. Дрімцова. 30 жовтня	407
324.	До С. П. Дрімцова. 25 листопада	408
325.	До М. М. Коцюбинського. 9 грудня	409
326.	До М. М. Коцюбинського. 22 грудня	409

1908

327.	До О. Г. Барвінського. 11 лютого	410
328.	До К. Й. Студинського. 18 лютого	411
329.	До Г. І. Маркевича. 11 квітня	412
330.	До І. П. Андріанопольської. 24 квітня	412
331.	До І. П. Андріанопольської	413

1909

332. До М. М. Коцюбинського. 19 січня	414
333. До М. М. Коцюбинського. 24 січня	415
334. До М. М. Іполитова-Іванова. 25 квітня	415
335. До Ф. М. Колесси. 6 травня	416
336. До В. І. та М. М. Коцюбинських. Кінець грудня	417

1910

337. До Г. І. Маркевича. 28 січня	418
338. До Г. І. Маркевича. 20 лютого	419
339. До М. М. Коцюбинського. 15 жовтня	420
340. До Г. І. Маркевича. 7 грудня	421

1911

341. До І. М. Стешенка. 1 липня	422
342. До К. М. Масляникової. 19 серпня	423

1912

343. До П. Я. Стебницького. 18 березня	424
344. До П. Я. Стебницького. 5 квітня	425
345. До М. Ф. Фіндейзена. 21 червня	426
346. До П. Я. Стебницького. 12 червня	427
347. До дітей 21(8) липня	428
348. До П. Я. Стебницького. 26(13) липня	429
349. До К. М. Масляникової. 30 липня	431
350. До М. М. Данька. 22 серпня	432
Примітки і коментарі	435
Показчик імен	503

Редактор *Р. М. Немировський*
Художник *Б. Й. Бродський*
Гравюра на дереві *К. С. Козловського*
Художній редактор *О. Д. Стеценко*
Технічний редактор *К. Ф. Контар*
Коректор *І. Б. Глушкіна*

Николай Витальевич Лысенко

ПИСЬМА

(на українском языке)

*

БФ 01126. Здано на виробництво 13.XI. 1963 р. Підписано до друку 4.V. 1964 р.
Формат 60×84^{1/16}. Пап. арк. 16,75. Фіз.-друк. арк. 33,5. Умовно-друк. арк. 30,15.
Обліково-вид. арк. 31,2. Зам. 1393. Тираж 1000. Ціна 3 крб.

*

Книжкова ф-ка «Жовтень»
Державного комітету Ради Міністрів Української РСР по пресі,
Київ, Артема, 23 а.